

ERDÉLYI ÉVSZÁZADOK
A KOLOZSVÁRI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET ÉVKÖNYVE
II.

Migráció. Integráció?

BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNELEM ÉS FILOZÓFIA KAR
MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET

Szerkesztőbizottság:

Egyed Ákos, Fodor Pál, Kovács András, Kósa László, Kiss J. László,
Monok István, Péter Katalin, Romsics Ignác

Főszerkesztő:

Rüsz-Fogarasi Enikő

Szerkesztőség:

Hunyadi Attila, Lupescu Makó Mária, Nagy Róbert, Pakó Klára, Toth Szilárd
(a tematikus rész felelőse)

A szerkesztőség címe:

Magyar Történelmi Intézet/Departamentul de Istorie în Limba Maghiară,
400088 Cluj-Napoca, Str. Napoca nr. 11.

E-mail: erdelyievszazadok@gmail.com

A borító Szathmári Pap Károly: KOLOSVAR (a Fellegvárból), alatta ceruzával: 1843. c. műve alapján készült. Megőrzési helye az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténelmi Intézet Adattára, MKCS-C-I-122/71.1.

Nyomdai előkészítés: Bilibók Renáta

Korrektúra: Bilibók Renáta

Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

E szám megjelenését támogatta:

ISBN: 978-606-8886-25-1

ISSN: 2558-8761, ISSN-L: 2558-8761

ERDÉLYI ÉVSZÁZADOK
A KOLOZSVÁRI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET ÉVKÖNYVE
II.

Migráció. Integráció?

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2017

TARTALOMJEGYZÉK/CONTENTS

Migráció. Integráció?/Migration. Integration?

- Csucsuj István: *Migráció. Integráció?/Migration. Integration?* 11
- Nagy Róbert: *Az erdélyi ipari munkásság migrációja, felekezeti és etnikai összetétele az 1896–1914 közti időszakban/The migration, etnolinguistic and confessional structure of the industrial workers in Transylvania in 1896–1914* 17
- Fodor János: *Az 1916-os menekültválság Marosvásárhelyen/The refugee crisis in 1916 in Tîrgu-Mureş/Marosvásárhely* 49
- Nagyné Rózsa Erzsébet: *Iszlám és migráció – muszlim kisebbségek Közép-Európában/Islam and migration – Muslim minorities in Central Europe* .. 63
- Szalai Máté: *Migráció a globális térben: globalizáció, geopolitika és „orderizmus”/Migration in the global space: globalisation, geopolitics and „orderism”* 87
- Angyal Ágnes: *Az európai migrációs krízis fő útvonalai/The main routes of the European migration crisis*..... 97
- Kiss J. László: *Quo vadis Európa? Európa a világban és a világ Európában/Quo vadis Europe? Europe in the world, the world in Europe*..... 109
- Jungbert Béla: *Globalizáció és migrációs kihívások az Európai Unióban/Globalization and Migration Challenges in the European Union* 135
- Toth Szilárd: *A migráció kérdésének fontossága a romániai magyar közösség számára. Esettanulmány – a Transindex/The importance of the issue of migration for the Hungarian community in Romania. Case Study – the Transindex*..... 159
- Szigeti Attila: *A menekült alakja és „a jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”/The Figure of the Refugee and „the right to have rights”* 171
- Demeter Márton Attila: *Az interkulturális párbeszéd referenciái/The References of Intercultural Dialogue* 181
- Kiss Gabriella: *Demográfiai változások és a migráció hatása az idősekre és a szociális ellátórendszerre/The effects of demographic change and migration on the elderly and on the social security system* 199
- Salat Levente, Székely István Gergő: *Etnikai bevándorlók mindennapi problémái és szervezeti élete a befogadó országban: moldovaiak Romániában, erdélyi magyarok Magyarországon és erdélyi németek Németországban/Problems encountered in everyday life and organizational membership of ethnic migrants: Moldavians relocated in Romania, Germans and Hungarians from Transylvania emigrated in Germany and Hungary* 223

Salat Levente, Szabó Tamás: <i>Civil szervezeti részvétel és politikai mobilizáció az etnikai migránsok körében/Civic activism and political mobilization of ethnic migrants</i>	265
--	-----

Műhely/Workshop

Szalai Máté: <i>A kisállamok tanulmányozása a nemzetközi kapcsolatok elméletében kritikai perspektívából/A study of small states in international relations theory – a critical perspective</i>	299
Kelemen Csongor: <i>A török külpolitika változásai az Erdoğan-korszakban/Changes in Turkish foreign policy in era of Erdoğan</i>	309
Sütő Kálmán Zsolt: <i>Vágóhidak és mézsárszékek Nagybányán a 17–19. században/Slaughterhouses and Butcheries in Baia Mare (Nagybánya) in the 17th–19th Centuries</i>	325
Szász Hunor: <i>Főkirálybírák és a hatalomgyakorlás változásai Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékben a 18. század első felében/The Supreme Royal Judges and changes in the practice of power in Csík-, Gyergyó- and Kászsónszék during the first half of the 18th century</i>	351
Ferenczi Szilárd: <i>Egy ember az örökkévalóságnak, avagy Deák Pál kolozsvári rendőrfőkapitány közéleti portréja/A Man for All Seasons. The Public Portrait of Pál Deák, Kolozsvár's Chief of Police</i>	381

Arcél/Profile

Lupescu Makó Mária: <i>Emlékkönyv helyett a 70 éves Tonk Sándor emlékére</i> ..	393
Nagy Róbert: <i>Magyari András (1927–2006)</i>	399

Könyvszemle/Book Review

Berekméri Árpád-Róbert: <i>„Lesz még kikelet!” A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945). (Fodor János)</i>	407
Fodor János: <i>Bernády György – Politikai életrajz. (Tóth-Gödri Iringó)</i>	410
<i>Peasants and politics in interwar Romania: perceptions, mentalities, propaganda.</i> Szerk. Sorin Radu – Oliver Jens Schmitt, Newcastle Upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing. (Lőrincz Norbert)	412
<i>Birtokba vett örökség. Edelényi hétköznapiak a 18. században.</i> Szerk. Krász Lilla – Kurucz György. (Fehér Andrea)	414
<i>Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Tanulmányok Biharország történetéről 3.</i> Szerk. Zsoldos Attila. (Izsán Csaba)	417
Kruppa Tamás: <i>A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenesligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578-1597).</i> (Fábián Róbert-Donát)	424

Bordás Beáta: <i>Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában (1840–1914): Az egykori Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyék kastélyai.</i> (Foth Gyöngyvér)	427
<i>Felfedező utak, szzeccszíós épületornamentika a vidéki Magyarországon.</i> Bodó Péter, Brunner Attila, Gopcsa Katalin, Keserü Katalin, Mazányi Judit, Nemesné Kis Tímea, Salamon Gáspár, Sipos Anna, Veress Dániel. (Enyedi Anna Regina)	432
Gaal György: <i>A Házsongárdtól a Kismezőig. Kolozsvári sírkertek a XIX–XX. századból.</i> (Horváth Csaba)	435
„A székely nemzetnek székely kultúrházat akartam.” Anthony Gall: <i>Kós Károly és Sepsiszentgyörgy.</i> (Boér Ilka)	443
Cseplák György, Pap Ildikó, Szikossy Ildikó: <i>A váci múmiákról. Antropo- medicinális tanulmányok 52 váci múmia vizsgálatáról, egy bőrgyógyász fényképes jegyzeteivel.</i> (Ladó-Kajtár Gyöngyvér)	445

Krónika/Chronicle

Nagy Róbert: <i>A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetének 2017. évi tevékenységei</i>	453
Szilágyi Adrienn: <i>III. Doktorandusz Konferencia</i>	455
Nagy Gabriella: <i>Magyarságtörténelmi Olimpia – egy tudatos építkezés eredmé- nye</i>	456
Szolláth-Máté Hunor: <i>Történelmet oktatók tudományos konferenciája Szo- vátán</i>	459
Rüsz-Fogarasi Enikő: <i>A kolozsvári Magyar Történelmi Intézet a Kolozsvári Ma- gyar Napokon</i>	461
Antal Alexandra: <i>Élménybeszámoló a bécsi tanulmányi kirándulásról</i>	462
Lönhárt Tamás: <i>1956 Erdély emlékezete</i>	462
<i>Számunk szerzői</i>	467

MIGRÁCIÓ. INTEGRÁCIÓ?

MIGRATION. INTEGRATION?

Csucsuja István

MIGRÁCIÓ. INTEGRÁCIÓ?

A jelenkori történelem és a nemzetközi kapcsolatok oktatói csoportjának írásait foglalja magába a Történelem és Filozófia Kar Magyar Történeti Intézetének ezen Évkönyve, amelyet most a olvasó a kezében tart. Egy jól sikerült nemzetközi konferencia előadásainak anyagát illesztették Évkönyvükbe szerkesztői, ezzel mintegy bizonyítékát nyújtották annak, hogy a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Kar ezen ágain, szakosításain szerzett nagy, nemzetközi tekintetben is számító presztízshez a magyar párhuzam is, nem kis mértékben, hozzájárult.

Az már szinte természetszerűleg adódott, hogy az éppen soron levő konferenciánk értekezéseinek és tanácskozásainak napirendjéül, az előtérbe nyomuló témák közül a migráció kérdését választotta. Világvalóság, a nemzetközi élet és a mi régióink eme nagy horderejű kérdése annyi vitát és az érintettek részéről annyi reakciót váltott ki, állami közegek és közvélemény részéről, hogy nem csak időszerűvé, hanem megkerülhetetlenül szükségszerűvé vált, hogy a mi intézeti fórumainkon is sort kerítsünk és módot adjunk a szorosan vett tudomány álláspontjáról kifejteni a vele kapcsolatos véleményeinket, megállapításokat a hozzájuk fűzhető tudományos érvekkel egyetemben.

A szerkesztés munkájának alapos végiggondolása után az évkönyvben foglaltak csoportosítása tartalmi szempontok alapján történt, s ennek végzése során részben érvényesülhettek az időrendi szempontok is.

Hosszabbtávra vonatkoztatva is fontosnak tartjuk, hogy Évkönyvünknek idezárt lapjain – ez az olvasói körét tekintetbe véve fokozott jelentőséget kap – világosan tisztázódnak a migrációval kapcsolatos jelenségek és fogalmak tartalmi, ugyanis okfejtései során az értekezések szerzőinek mindegyike érzékelt az elvárásokat és igényt, hogy fogalmazzák meg szabatosan a népességmozgásokkal kapcsolatos kategóriákat, terminusokat, kifejezéseket. Ez nemcsak megtörtént, hanem szociológusi megközelítéssel egyhelyütt szinte tételelesen fogalmazták meg az idevonatkozó tartalmi kereteket. „A migráció fogalmát több irányból is meg lehet közelíteni. A népesség ideiglenes vagy tartós mozgását általában a munkahelyszerzés, letelepedés, tanulás szempontjából figyelhetjük meg. A ciklikus szezonális migrációt is megemlíthetjük, akárcsak a történelem során politika hatására többszörösen kényszerített migrációt is, amelyet a hábo-

rúk, a katasztrófák váltanak ki. Ha visszatekintünk a történelemre, a migrációt visszavezethetjük etnikai okokra is, vallási vagy politikai nyomásra, gazdasági kényszerre, akárcsak gazdasági változások hatására kialakult mozgásra.” Utána pedig több ízben alapos megvilágítást és kifejtést nyert, hogy mi módon kell ezekhez a kategóriákhoz pertinensen apellálnunk, történelmi, jogi és politikai ismérvek birtokában, de a tekintetben elhangzott, és egyetértés volt benne, hogy a nemzetközi kapcsolatok tudományában óvnunk kell magunkat a kialakult kategóriák és terminusok mindenképpen merev alkalmazásától, annál is inkább, mivel a politikai befolyásoltság és politikai felhangokon túl komoly szakmai megfontolások húzódnak meg az egyes szemléletek kifejtésekor.

A migrációs folyamatok történelmi jelenségekként való azonosításra ösztönöz, talán hogy ne kapjanak hangsúlyokat, két szorosan vett, széleskörű okleveles hivatkozású történelmi tanulmány. Az egyik mindjárt az elején arra hoz fel múltbeli példát, hogy egy drámai történelmi esemény hirtelen bekövetkezte – mint amilyen az 1916-ban az első világháború cselekményeknek a Székelyföldre való kiterjedése volt – egész közösségek mozgásának előidézője lehet. Több után, a másik pedig arra tereli a figyelmet, hogy miként vezet egyének s csoportok helyváltoztatásához a köznapi életviszonyok összezsugorodása, s mint kapnak szerepet ebben a modernizáció során kiépülő új iparvidékek és nagyvárosok, a megnyíló bányamedencék. Jelzést tesznek itt afelől is, hogy a migrációs folyamatok, de az idők során állandóan változó etnikai, kisebbségi és felekezeti arányok tekintetében is, eddig korántsem kellően kihasznált adatsorokat nyújtanak a mai kutatás számára is a múlt század elején készült nagy összeírások és statisztikák.

Ismételten hangzott el, hogy olyan időszakot élünk, amikor az emberek gondolkodásában nagyon nagy helyet foglalnak el azok, amelyek a bevándorlás, az integráció, a kisebbségi kérdésekről támadnak és rendkívüli figyelem kíséri mindazt, amit kis és nagy nemzetek, kultúrák értékeiről mondanak. Ezt teszik, mert értékeikért szorongva a jövő Európáját a sokféle hagyományaik megőrzőjeként képzelik el, majdani világszép állapotban is.

Az értekezések eredményességét már előlegezte a széles, szinte átfogó tematikai skála, s az a tény, hogy a kapcsolódó kérdések többségére mondott válaszok már a konkrét kutatás folyamatában formálódtak ki. Frappáns választ kaptunk arra, hogy a kontinensünk nagy integratív szervezetében, az Európai Unióban miért is húzódnak olyan markáns törésvonalak a migrációs folyamatok és következményeik értékelésében. Nyugat-Európa gaz-

dagsága mindig nagy vonzerőt gyakorolt a jobb életlehetőségeket és biztonságot keresők számára. A bevándorolt közösségek etnikai és vallási identitása különbözött, s számuk is országonként és régióként eltérő volt. Az újonnan csatlakozott közép-európai országok e tekintetbeli állapotai teljesen mások voltak, és ma is azok. Szocialista gazdasági berendezkedésük mellett nem állhattak elő olyan viszonyok, hogy a bevándoroltakból kisebbségek jöjjenek létre.

2015-2016-ban kibontakozott, méreteiben rendkívülien nagy migráns-hullám teljesen új helyzetet teremtett. Ez, bár mozgásában Nyugat felé tartott, közvetlenül érintette Közép- és Kelet Európát is, s annak ellenére, hogy tömegei még megállapodni sem akartak errefelé, nem hogy boldogulásukat keresték volna itt, nagy aggodalmakat váltottak ki az államok és közvélemény részéről egyaránt.

Ráfigyeltünk, nem került el a figyelmet annak konstatálása, hogy a közép- és kelet-európai tagállamok jogrendje, belső rendszere lényegében alkalmas újabb kisebbségek befogadására, de ez mind olyan kérdéseket vet még fel, amelyek még sok és hosszú vitákat eredményeznek. Az a tény pedig, hogy a migrációs áradat az iszlám térségéből indult ki, az aggodalmakkal együtt felerősítette azokat a veszélyeket is, amelyek az xenofób és iszlámellenes jelenségekkel függenek össze. Közép-Európában történhetik ez annak ellenére, hogy gyakorlatilag alig vannak iszlám kisebbségei.

A migráció értelmezésére elméletek születnek, mert a nemzetközi rendszer részét képezi, s a világpolitikában egyre inkább meghatározó szerepet fog betölteni. A 2015-2016-os nagy migrációs válság felette jól demonstrálta annak szükségességét, hogy tisztában kell lenni a migrációs trendekkel. A be- és kivándorlás, a migráció úgy egészében véve a gazdasági interdependenciák és az egyre mélyülő globalizáció folyamatainak következményei. S feltétlenül biztonsági kérdéssé vált, s a körülötte kibontakozó narratívák a tudományos diskurzust is meghatározzák. Geopolitikai vonatkozásai is nyilvánvalóak, hiszen megnyilvánulásai az államok között és az államokon belüli rivalizálásban szerepet játszanak. Új belátás az is, hogy a rossz politikai közérzet egyik forrása: a migráció mint narratíva politikai törésvonalat hoz létre több országban, s egyre nagyobb mértékben határozza meg a pártok és csoportok közötti versengést. Megértették velünk egy újabb keletű kifejezés az „orderizmus” alkalmazásának hasznát, a rendpártiság, migráció kérdésében való megnyilvánulásukra.

A migrációs válságok lényeges aspektusai közül kiemelésre került, fontosságuk miatt, a migránsok vagy a menekültek által használt útvonalak szerepe. Ugyanis az áthaladási útvonalak és ezek módosulásai kihatással

vannak az adott régiókra és országokra, az adott országok kapcsolatainak alakulására. Az ún. balkáni útvonal rendkívül intenzív használata 2015-ben, majd elapadása a Törökország és az Európai Unió között létrejött megállapodás után jól mutatja egy szilárd, szélesebb körű eszközrendszer, stratégia kiépítésének szükségességét, annál is inkább, mert az alternatív útvonalak keresése nem szűnik, s az afrikai konfliktusgócok újabb és újabb migráncsoportokat indíthatnak el.

Konfliktusgócokból pedig ma igen sok van a stabilnak mondott kétpólusú világ után, amelyben a politikai kiszámítottságról kelet és nyugat szuperhatalmai gondoskodtak. Manapság világrendszerünkben ott van a premodern, a posztkoloniális államok világa. Az állam funkcióit ellátni nem képes államok, a nemzet nélküli posztkoloniális államok, amelyek a folyamatos felbomlás útjára, a leggyakrabban polgárháború-állapotba kerülnek. A határokat messze túllépő, egész régiókra kiterjedő konfliktusokká terebélyesednek ezek, a menekültek tömegeit kibocsájító térségekké. A nemzeti szuverenitások megosztásán alapuló s az intézmények egyensúlyát kereső Európai Unió pedig az a külön világ, amelyet ez alkalommal a posztmodern kísérletnek neveztek, áll a terrorizmussal, a vallási fundamentalizmus fenyegetéseivel szemben. S történik mindez akkor, amikor az összekapcsolódott iszlamista-fundamentalista mozgalmak, a globális dzsiháid az iszlám vallás elsőbbségét hirdetve a vesztfáliai nemzetközi rendszer teljes lerombolására törekszik.

Megfogalmazódott markánsan, hogy a globális kihívások korában, de a globalizáció nyújtotta lehetőségek mellett is, amikor a világ annyira kitérül, mint manapság, a korábbinál szélesebb körű és pontosabb ismeretekkel kell rendelkezniük környezeti és klimatikai viszonyokról, az energia kilátásokról s a demográfiai trendekről. De ugyanúgy tudnunk kell azt is, hogy a nemzetállam, bár szerepköre a kontinentális gazdasági-kulturális integrációban, s a még magasabb szintű biztonságpolitikai integráció módosulásai mellett is igazgatási, közösségszervező és közbiztonság ellátó feladatai, a számos vélekedés ellenére, megmaradnak. A nagy népmozgások az emberek jelenlétét jelentősen befolyásolják, s a politikai gondolkodás változásai miatt igény támadhat az állam hatalmi funkcióinak a felerősítésére. Az etatista hagyományokkal bőven rendelkező Közép- és Kelet-Európában ennek esélye nem kicsi.

A migráció kérdéskörére épülő tudományos értekezéseknek központi helyet kellett biztosítaniuk, és biztosítottak is a vele kapcsolatos integrációs jelenségek bemutatására. Amikor sorát ejtették ennek, felhívták a figyelmet, hogy az integráció bizonytalan fogalom, és sok mindent takarhat. Az

integrációnak voltak nagyszerű kezdetei nyugaton, a legújabb időben is. Innen a sugallat egyes európai elitek részéről, hogy a migrációnak örvendetes oldala van, nem negatív jelenség, csak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a bevándorlók hozzáigazodjanak a munkavégzés helyi formáihoz, igényeihez, s aztán előjönnek az egyének és közösségek képességei, s majd újabb tulajdonságokat lehet náluk kialakítani. A fejlett társadalmak kulturái, civilizációs körülményeinek kihatásai mindezt meghozzák.

Ma azonban már világosan látszik, hogy vége van az egész nyugati világot magával ragadó optimizmusnak. A munkaerőpiaci integráció, a gazdasági integráció megvalósítása is problematikus, s ez a perifériákra való sodródással jár, a társadalmi integráció pedig szinte teljesen elmarad. A bevándorlók nem simulnak hozzá a befogadó társadalmakhoz, nem iparkodnak alkalmazkodni hozzá, s így nem tudják a régről kifejlődött köznapis viszonyok közé beilleszteni őket. Nem felesleges a pontosítás, az Unióban integrálódásról szól az igyekezet, nem asszimilálódást kapacitálnak, az etnikai, vallási, szokásrendi megmaradást akarják.

Megfogalmazódott, szorososan ide illeszkedik, hogy a bevándorlók esélyeinek biztosítására tett intézkedések, a feszültségek feloldására való törekvések mintha az emberi jogok és az állampolgári jogok paradox módoni szembekerülését vetítenék előre, hogy számos jogi politikai fogalom újragondolása szükségessé válik a jövőben.

Kimutathatatlan most, de biztos a meglepetés erejével hatott, hogy mintegy nyugvópontként néhány értekezés minket közvetlenebbül érintő vonatkozásokat tartalmazott és tárt fel, s aztán így az egész kérdéskör tartalmi jegyeit is közvetlenebbé tette, főként a diákok számára. Hosszan folytatott, konkrét kutatások eredményei mutatják, hogy a három különböző etnikai csoportot – a Romániába jött moldvaiakat, a Magyarországra távozott erdélyi magyarokat, illetve a Németországba elment erdélyi szászokat, svábokat – milyen indítékok készítették migrációra, s azt is, hogy az integrációs folyamatokban befogadó országaikban nekik is nem kis nehézségekkel kellett szembenézniük. Ami különben politikai mobilizációra és civil szervezeti életre sarkallta őket. A kivándoroltak otthon maradt nemzetársaik iránt is felelősséget éreznek, s ezközöket keresnek az őket körülvevő állapotok jobbra fordításában. Hogy a mi régióinkból történt elvándorlás közösségekre gyakorolt hatásai, következményei mennyire nyugtalanító állapotokat teremtenek demográfiai és egyéb tekintetben, ugyancsak meggyőző képet kaptunk, miként arról a lokális tapasztalatokról is, amelyeket a segítségre szoruló idős embereket és családokat támogató karitatív szervezetek birtokolnak.

Talán innen fakad az erdélyi magyarságnak a migrációhoz kapcsolódó kérdések iránti rendkívül nagy érdeklődése. Egy esettanulmány felette jól bizonyítja ezt. Egy az erdélyi értelmiségi elit és a diákok, fiatalok széles körében olvasott Transindex adatbázisaira építve.

A tanszéki csoport folyamatosan meglévő elméleti foglalatosságát és a nemzetközi élet jelenségeinek geopolitikai összetevőire való odafigyelését mintegy jelzi az évkönyv Műhely címmel ellátott szegmentuma.

Kolozsvárt, 2017. december 2.

Dr. Csucsuja István emeritus professor

Nagy Róbert

AZ ERDÉLYI IPARI MUNKÁSSÁG MIGRÁCIÓJA, FELEKEZETI ÉS ETNIKAI ÖSSZETÉTELE AZ 1896–1914 KÖZTI IDŐSZAKBAN

The migration, ethnolinguistic and confessional structure of the industrial workers in Transylvania in 1896–1914

The study proposes to analyse the migration of the industrial workforce in Transylvania, and its ethnic origin and denomination structure at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Two urban and industrial centers are in the lime-light of our research: Cluj (Hun. Kolozsvár) and the Jiu Valley coal field. The first used to be much more an administrative and educational centre, than an industrial city. The second was a dynamically developing and urbanizing coal field in the South Carpathian Mountains.

Keywords: industrialization, industrial workers, migration, denomination, ethnic origin

Olyan történelmi munkák, amelyek kimondottan az erdélyi ipari munkásság 19. század végi és 20. század eleji migrációját, etnikai és felekezeti összetételét kutatták volna, még nem jelentek meg. Az iparosodásnak ezen aspektusait azonban a nemzetközi szakirodalomban már megjelentek, főként a szakszervezeti mozgalom története és a munkaerő vándorlása kapcsán.¹ A Kelet-Közép-Európa ipari munkásságának etnikai származásával, felekezeti összetételével és vándorlásával először az amerikai Lawrence Schofer foglalkozott.² Könyvében a Vilmos-kori Németország egyik bányavidékének számító, földrajzi fekvését és etnikai-felekezeti összetételében az Osztrák-Magyar Monarchia iparvidékeihez sokban hasonló Felső-Szilézia munkásságának kialakulását követi nyomon.

¹ Lásd az angolszász szakirodalomban Dubofsky: *We Shall Be All: a History of the Industrial Workers of the World*, 12, 114–120.; vagy Hoerder: *American Labor and Immigration History*; vagy Pacyga: *Polish Immigrants and Industrial Chicago*; van Voss – van der Linden: *Class and Other Identities*. A német szakirodalomban König: *Deutsche Handwerker, Arbeiter und Dienstmädchen*, Glettler: *Die wiener Tschechen*.

² Schofer: *The Formation of a Modern Industrial Labor Force*.

A magyar történetírásban az ipari munkásságról szóló első munkák a két világháború között jelentek meg,³ majd miután a második nagy világegyetem után e társadalmi csoport került az új politikai rendszer érdeklődésének homlokterébe, a története iránti érdeklődés is megnőtt.⁴ E munkák azonban a hivatalos statisztikákból vett országos adatokat használtak, és az általános helyzetelemzésén túl már nem foglalkoztak az ország különböző iparvidégein dolgozó munkásság összetételével, származásával. Az utóbbi másfél-két évtizedben, a klasszikus ipari munkásság eltűnésével, egyre inkább megnőtt az érdeklődés e csoport története iránt, és fiatal kutatók bekapcsolódtak a munkába.⁵

Köztudott, hogy a modernizáció, az iparosítás a Monarchia keleti felében a 19. század derekán, második felében kezdődött el. A keleti széleken ez a folyamat még később, a 19. század végén és a 20. század elején vett lendületet igazán. A makrogazdasági mutatók szerint Erdély, a Magyar Királyság legkeletibb statisztikai régiója, 1890-1900 között indult lassú, de már mérhető gazdasági fejlődésnek. A növekedés leglátványosabb mutatóján, az egy főre jutó hazai termék változása jelzi, hogy az a folyamat 1900 és 1910 között felgyorsult.⁶ E mutatók mögött hosszas és összetett folyamatok zajlottak, amelyek úgy a társadalmat, mint a gazdasági növekedés alanyát is megváltoztatták. Akárcsak Európa más tájain, ebben a régióban is a leglátványosabb változások a nagy ipartelepek megjelenésével mentek végbe. Annak ellenére, hogy a 19. században zajló ipari fejlődés elsősorban Európa nyugati társadalmait alakította át, a kontinens keleti felére is rányomta bélyegét. Ilyen értelemben látható változások mentek végbe a Magyar Királyság területén is.

A hagyományos erdélyi társadalmon belül az ipari munkásság teljesen új csoportként jelentkezett. 1900-ban a jelenléte területileg jól körülhatárolt, a nagyobb városokra és az iparvidékekre korlátozódott. Tudni kell, hogy ez a társadalmi csoport bizonyult az egyik legmobilisabbnak, és ugyanakkor viszonylag nagy lélekszámú is volt. Jelen tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy összehasonlítsuk Erdély két iparosodó kistérségjének munkásságát. A két erdélyi mintaterület egyike a régió pénzügyi köz-

³ Rézler: *A magyar nagyipari munkásság.*

⁴ Laczkó: *Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez.*

⁵ A teljesség igénye nélkül megemlítenénk Paládi-Kovács: *Ipari táj*; valamint Valuch Tibor, Acsády Judit, Bartha Eszter, Várkonyi-Nickel Réka, Nagy Péter nevét.

⁶ Good: *The Economic Lag of Central and Eastern Europe*, 877.

pontjaként ismert Kolozsvár városa, a másik pedig Erdély délnyugati szegletében fekvő Zsil-völgyi kőszénbányavidék. Ez utóbbi terület közigazgatásilag Hunyad vármegyéhez tartozik a mai napig. Azért választottuk e két területet, mert érdeklődési körünk ezekre terjed ki, eddigi levéltári kutatásaink során pedig ezekre találtunk forrásokat. Ugyanakkor érdekesebbnek találtuk összehasonlítni egy hagyományos, többszáz éves múltra visszatekintő nagyváros (Kolozsvár) formálódó munkásságát egy rohamléptekben fejlődő, teljesen új, alig néhány évtizede alapított, tipikus bányásztelepülés munkásságával, mint két hasonló kategóriájú vidéket vagy települést. A kor, amit vizsgálunk, az 1896-tól 1914-ig terjedő időszak. Azért e két korszakhatár, mert ekkorra vonatkozóan rendelkezünk részletes forrásokkal, ugyanakkor a 19. század utolsó évtizedétől az I. világháború előestéjéig terjedő időszak már elég ahhoz, hogy hosszútávú folyamatokra is fény derüljön. Ami a vizsgált jelenségeket illeti, maguk a források határozták meg. Elsősorban az iparban foglalkoztatott személyek születési helye, felekezeti hovatartozásuk, esetleg etnikai hovatartozása érdekelt bennünket. Ezeket az adatokat vizsgálva próbáltuk felvázolni a főbb tendenciákat. Mielőtt rátérnénk a probléma tárgyalására előre kell bocsátanunk, hogy a kor történeti forrásai, pontosabban az 1918 előtti magyar statisztikák csak a személyek anyanyelvét jegyezték fel, ugyanakkor még kiemelendő, hogy 1918 előtt a zsidó identitás csak a felekezeti besorolásban szerepelt izraelita címszó alatt.

Az 1910. évi magyar népszámlálás, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található polgári kori iparvállalatok, valamint a Román Nemzeti levéltár erdélyi megyékben működő hivatalaiban található iparvállalatok anyagának és a szintén itt kutatható egyházi és állami anyakönyvek adataiból dolgoztunk.

IPAROSODÁS EGY KÖZIGAZGATÁSI, PÉNZÜGYI ÉS OKTATÁSI KÖZPONTBAN

Kolozsvár a 19. század végén a Magyar Királyság 11. legnépesebb városa volt.⁷ Erdélyen belül a legnagyobb számú lakossággal rendelkező településsé és egyben a régió pénzügyi-, kereskedelmi-, közigazgatási és oktatási-művelődési központjává nőtte ki magát. A település újkori fejlődéséhez nagyban hozzájárult a központi kormányzat a regionális szintű közigazgatási intézmények idetelepítésével és a korabeli Magyarország második egyetemének a megalapításával 1872-ben. A tanintézmények mellett az

⁷ Deák, Ernő: *Das Profil einer Mittelstadt im Spiegel der Zahlen*, 136.

egyetemi klinikák megépülésével a régió első számú egészségügyi központjává lépett elő. Mindezeknek köszönhetően, az ún. *központi hely* (a német *Zentraler Ort*) elmélet alapján, a kettős monarchia magyar felének 10 regionális központja között a harmadik helyet foglalta el.⁸

Amint jeleztük, a város dinamikus fejlődése, érdekes módon nem a klasszikus 19. századi modell szerinti iparosodásnak volt köszönhető, hanem a többi ágazatnak, azaz a kereskedelemnek, a pénzügynek és a szolgáltatásoknak. A statisztikákban ugyan mindvégig viszonylag nagy számban szerepeltek az iparban foglalkoztatottak, 1900-ban 30%, 1910-ben pedig 35% volt az arányuk a városban élő kereső személyek között. Azonban a látszat megtévesztő, ugyanis a kor felfogása szerint valódi nagyipari létesítménynek számító vállalatoknál dolgozók számaránya az iparban foglalkoztatottak körében alig haladta meg 1900-ban a 40%-ot (2454 személy), 1910-ben pedig csak 45% volt (3295 személy).⁹ Ezen adatok alapján az iparban foglalkoztatottaknak több mint a fele kisiparos, kézműves volt. A nagyipari munkásság aránya pedig, annak ellenére, hogy valós számokban növekedett, a város keresőinek csupán 10%-át tette ki ebben az időszakban.¹⁰ A nagyipari jellegű vállalatok (20-nál több alkalmazottal) száma ekkor még elég alacsony volt a város területén, és ezek közül is, a 100-nál több alkalmazottat foglalkoztató 3 üzem közül kettő állami tulajdonban volt. A legtöbb munkása az Állami Dohánygyárnak volt, több mint ezer, majd utána a Magyar Államvasutak Javítóműhelye következett, a harmadik pedig az 1899-ben a városba költöztetett Josef Reitter-féle gyufagyár volt.¹¹ 1910 után ezekhez csatlakozott a Renner-féle börgyár, amely azonban már az I. világháború utáni időszakban nötte ki magát a város legnagyobb vállalatává, immáron Dermata név alatt.¹² Az 1890 utáni majd három évtized a város ipara számára a lassú fejlődést jelentette, de már közvetlenül a háború kitörése előtti években olyan jelek mutatkoztak, amelyek a szektor dinamikusabb növekedését vetítették előre. Az I. világháború és az azt követő államhatalomváltás nem szakítják meg ezt a tendenciát, hiszen annak ellenére, hogy némiképp megváltoztak a körülmények, egy fellendülés kö-

⁸ Gyáni-Kövé: *Magyarország társadalomtörténete*, 60, valamint Beluszky-Győri: „A városi láz, a nyugtalanság és a fejlődés”, 213.

⁹ Nagy: *Die Rolle der Infrastruktur und der Industrie*, 157-158.

¹⁰ *Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 48. kötet.* 28, 1070, valamint Thirring: *A magyar városok statisztikai évkönyve*, 300.

¹¹ *A Magyar Szent Korona Országainak közgazdasági állapota az 1899. évben*, 377, 397.

¹² Nagy: *The Demographic Changes and the Industrial Workers*, 51-52.

vetkezik be. Az 1929-es gazdasági világválság ugyan itt is érezte hatását, de összességében véve a két világháború közötti időszakban a város ipara felvirágzik. A Dermata mellett a 20-as években olyan vállaltokat alapítanak, mint az IRIS porcelángyár, a RAVAG Fémipari Rt., majd a 30-as években az Ady Harisnyagyár Rt., a Schul selyemgyár, a korszak végén pedig a Victoria kötöttárúgyár.¹³

A gyártelepek szaporodásával egyidőben, természetes módon megindult az ipari munkásság számbeli gyarapodása is. Az új létesítmények a város északi-északkeleti peremére, a fő vasútvonal mellé telepedtek, így itt alakultak ki a munkásnegyedek is. Az IRIS Porcelángyár környékén a 20-30-as évek folyamán alakult ki az Iris-telep, ennek szomszédságában, a Bulgária-telep, valamint a Kerekdomb.¹⁴ E növekvő számú ipari munkásság születési hely szerinti származását, illetve felekezeti és nyelvi-etnikai identitását tekintve is elég színes képet mutatott. Ahhoz, hogy megértsük mi is történt a 45 év alatt, amit kijelöltünk, először meg kell ismernünk, hogy milyen irányba alakult a város lakosságának születési hely szerinti, valamint nyelvi-etnikai összetétele 1890 és 1941 között.

A dualizmus korában Kolozsvár részese volt a kor nagy demográfiai átalakulásának. A település, egyre nagyobb számban vonzotta a tanulni és dolgozni vágyó betelepülőket. Ennek egyenes következményeként, egyre nagyobb arányt ért el azok száma, akik Kolozsváron kívül születtek. Az alábbi táblázat Kolozsvár polgárainak születés szerinti származását, illetve összetételét szemlélteti négy évtized folyamán.

Év	Kolozsvár	Kolozs megye	Más megyék
1880	50,36	13,41	32,37
1890	49,32	12,63	37,05
1900	46,55	12,24	39,02
1910	42,66	12,92	42,53

Ha az 1880. évi népszámlálás alkalmával a városi lakosság 50,36%-a még Kolozsvárt jelölte meg mint születési helyét, a dualizmus korának végére az arányszámuk 50% alá süllyedt. A két világháború közti időszakra pedig 40% alá csökkent. Ezzel párhuzamosan pedig megnőtt a más me-

¹³ E felsorolásba csak azok az újonnan alapított vállalatok kaptak helyet, amelyek levéltári anyagában megtaláltuk az alkalmazottak listáit.

¹⁴ Asztalos: *Kolozsvár*, 93-94, 218.

gyékben született polgárok aránya.¹⁵ A város vonzáskörzete meglehetősen nagy volt. Három, koncentrikus körbe soroljuk azon területeket, amelyekről a bevándorlók érkeztek: az első maga Kolozs megye, a második pedig a közvetlen szomszédságban levő megyék (Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Szilágy, Bihar), valamint a harmadik övezet Erdély többi vármegyéi (Alsó-Fehér, Szatmár, Udvarhely, Háromszék, Hunyad, Szeben, Fogaras, Nagyküküllő, Kisküküllő) és az Erdélyt nyugati és északi irányból övező Arad, Máramaros, Temes, Krassó-Szörény. Így egy 200-300 kilométeres sugarú körről beszélhetünk. Természetesen ezen a három körön kívülről is érkeztek bevándorlók, főleg a korabeli Magyarország többi vármegyéből, de a birodalom osztrák feléből is. Emellett a Német Birodalomból és a szomszédos Román Királyságból is költöztek a városba.

Ami a város lakóinak etnikai és felekezeti összetételét illeti, a dualizmus korában a magyaroké adta annak az abszolút többségét. A magyar nemzetiségű lakosság 1930-ra kisebbségbe szorult, de 1940-ben ismét abszolút többségbe került.¹⁶

Év	Összesen	Román %	Magyar %	Német %	Egyéb %	Zsidó, Jiddis %
1890	32 756	9,8	84,0	4,1	2,1	-
1900	49 295	12,3	82,9	3,6	1,3	-
1910	60 808	12,3	83,4	2,8	1,4	-

Az iparban alkalmazottak körében 1900-ban a többséget (85%) a magyarok alkották, de a románság is képviseltette magát (9,8%). 1910-re az utóbbiak aránya több mint 12%-ra növekedett.¹⁷ Adatok hiányában nagyon nehéz pontosan rekonstruálni a különböző kolozsvári iparvállalatok munkásságának nemzetiségi összetételét. Az a néhány biztos adat, ami a rendelkezésünkre áll, 1900-ra és 1910-re vonatkozik. Az alábbi ábrán ezek alapján mutatjuk be a három legfontosabb dualizmus kori vállalat munkásságának nemzetiségi összetételét.

¹⁵ Egyed: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede*, 86, valamint *Recensámánt*, 562-563.

¹⁶ Varga: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*, 2.

¹⁷ *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása*, 214, valamint *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48. kötet. 1070-1071.*

Gyár	A Magyar Államvasutak Kolozsvári Javítóműhelye		Állami Dohánygyár		Gyufagyár	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Munkások száma	326	513	1080	1307	134	226
Román	n. a.	12	n. a.	229	n. a.	60
Magyar	292	491	875	929	113	163
Német	n. a.	7	n. a.	9	n. a.	1

Ami a munkások születési hely szerinti származását illeti, rendelkezésünkre áll egy forrás, mégpedig az Állami Dohánygyár 647 munkásának 1890–1894 közötti időszakból fennmaradt listája. Ez alapján 68,5%-uk a városban, illetve Kolozs vármegye más településén látta meg a napvilágot, 26,6% pedig románként vallotta magát.¹⁸

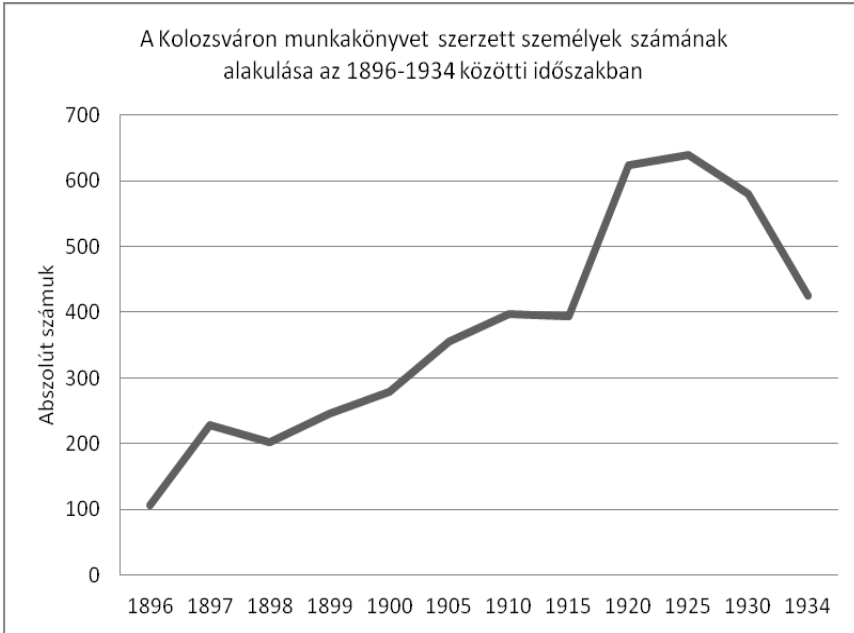
Ami a munkásság felekezeti megoszlását illeti, az még színesebb képet mutat, hiszen tükrözi az erdélyi felekezeti viszonyokat. Erdélyben az újkor folyamán kialakult felekezeti viszonyok miatt az etnikum és a vallás között szoros kötődések mutathatók ki. Míg a román etnikumú lakosság túlnyomó többsége majdnem kizárólag a görög katolikus és a görögkeleti felekezetekhez tartozik, addig a magyarság a római katolikus, a református, az unitárius és evangélikus egyházak között oszlik meg. Az erdélyi magyar lakosság körében érezhető egy enyhe számbeli túlsúly a protestáns felekezetek javára. A német etnikumhoz tartozók túlnyomó többsége a lutheránus felekezethez tartozott, egy kisebbség pedig a római katolikushoz.

Az ipari munkásságot azonban nem szabad teljesen elválasztanunk a kisiparosoktól, a mesteremberektől. A fokozatosan teret nyerő gyáripar nemcsak a piacát hódította el a kisiparosoknak, hanem a sorsukkal elégedetlen segédek vagy tönkrement mesteremberek a gyárakban kerestek munkát maguknak. Így maguk a valamikori kisiparosok duzzasztották tovább a gyáripari szakmunkásság sorait. Az Osztrák-Magyar Monarchia magyar felében a kézműipar hanyatlása, pontosabban az önálló vállalkozást vivő mesteremberek számának csökkenése statisztikailag már az 1890-es évektől kimutatható.¹⁹ Arra már vannak információink, hogy a kisiparosok Kolozsvárt sem voltak könnyebb helyzetben, de azt egyelőre csak feltételezzük, hogy közülük is sokan kerestek munkát a nagyiparban.

¹⁸ Egyed Ákos: i. m. 85.

¹⁹ Rézler Gyula: *A magyar nagyipari munkásság*, 27-28.

A kolozsvári iparosokra vonatkozó adatainkat a Kolozsvári Ipartestület által kiadott munkakönyvek eredeti törzslapjaiból merítettük. Ezek azonban csak az 1896–1934 közötti évekből maradtak meg. A törzslapokon 1914. október elejéig a név, foglalkozás, születési év, születési hely mellett szerepelt a felekezeti hovatartozás is. A több évtizedre vonatkozó adatok részleges feldolgozása után érdekes kép bontakozott ki előttünk.

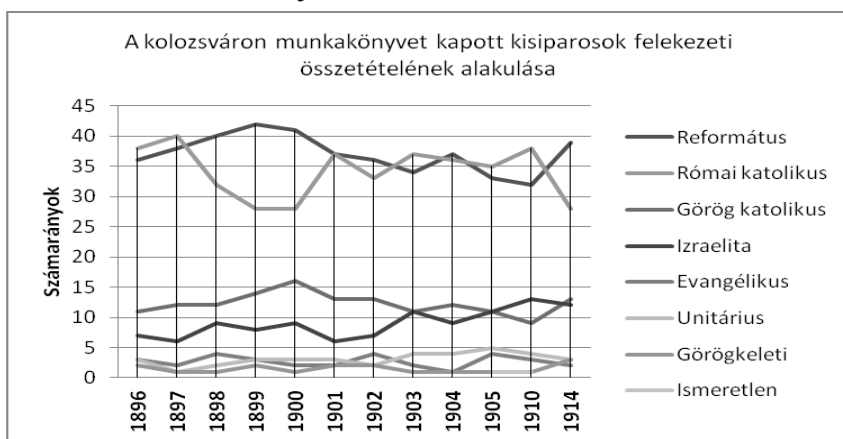

A születési hely szerinti megoszlás tekintetében végig jelen vannak a birodalom osztrák felében született személyek. Az általános csoportosítás ugyanaz, mint a gyári munkásoknál, 1. a város 2. Kolozs megye, 3. a szomszédos megyék, 4. a távolabbi megyék (külső kör), 5. a Magyar Királyság többi vármegyéi, 6. a Monarchia osztrák felében születettek, 7. a Kárpátonkon túli román területek szülöttei 8. egyéb európai államokban születettek.

A kisiparosság körében a legnagyobb számban mindig a városban születettek voltak, míg a második helyet váltakozva a szomszédos megyékből, illetve a Kolozs megyéből származók foglalhatták el. Ezután pedig a külső körből származók következtek, majd a még távolabbról származók. A munkakönyvet szerzett kisiparosok majdnem 40%-a város szülötte volt, kb.

¼-e a megyében, egy másik ¼-e a szomszéd megyékben született.²⁰ Ez azt jelenti, hogy a jelentkezők 85%-a egy maximum 150 km-es sugarú körzetből származott.

Amint azt már az előbbieken jeleztük, a kisiparosok felekezeti hovatartozására vonatkozó adatokkal csak az 1896–1914 közötti időszakra vonatkozóan rendelkezünk.²¹ Ismételen felhívjuk a figyelmet arra, hogy 1914 novemberétől a forrásul szolgáló munkakönyvi törzslapok rubrikatúrájából eltűnt a felekezeti hovatartozás megjelölése. Ezért ebben az évben a bejegyzettek 23%-ának nem ismerjük a felekezetét. Az erre az évre megjelölt adatok csak a fennmaradt 77%-ot kitevő személyekre vonatkoznak. Tehát annak ellenére, hogy az alábbi ábrán úgy látszik mintha a bejegyzettek száma csökkenne, valójában az összlétszámuk tovább növekedett!

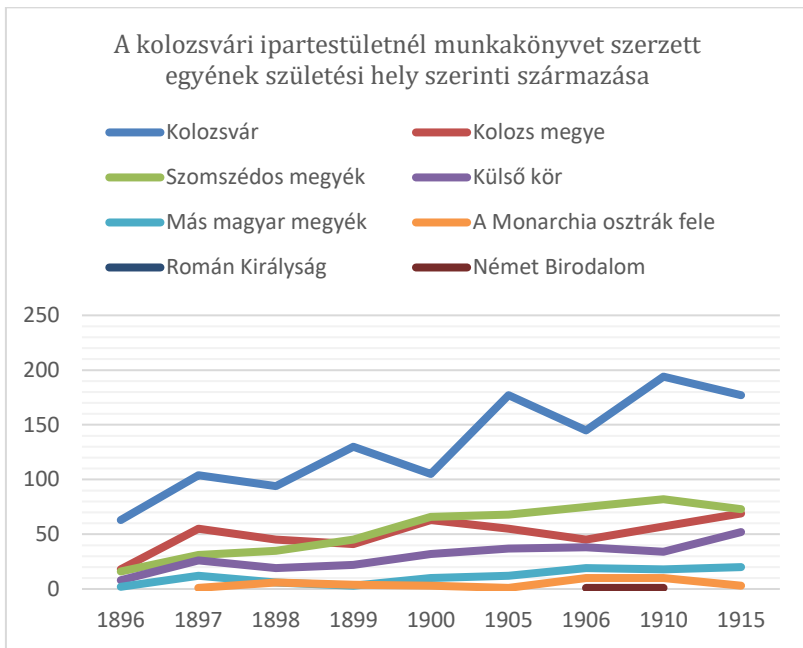
A kolozsvári kisiparosok felekezeti összetétele hűen tükrözte a város összlakosságáét. A településen egyetlen egyház hívei sem voltak abszolút többségben, a legtöbbben a protestánsok voltak, őket követték a római katolikusok, majd a többi közösségek tagjai. Ehhez hasonló volt a helyzet a kézművesek körében is. Amint a fenti ábrán is látható az első helyen válta-

²⁰ Ld. a Kolozsvári Ipartestületnél munkakönyvet szerzett iparosok névsorát Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári Hivatalánál (RNLKMH), F 202 Kolozsvári Ipartestület (Corporația industrială a meseriașilor Cluj), 294/1922, valamint 333/1925 dossziék, f. 1-100.

²¹ Ld. a Kolozsvári Ipartestületnél munkakönyvet szerzett iparosok névsorát a RNLKMH, F 202 Kolozsvári Ipartestület, 2/1896, 60/1902, 173/1911, 229/1914 dossziékat.

kozva a reformátusok és a római katolikus voltak, harmadik helyen a görög katolikusok következtek, akiket 1900 után utolértek az izraeliták. A két kisebb protestáns felekezet (lutheránus és unitárius) tagjai, akárcsak a görögkeletieké, néhány százalék körül mozogtak mindvégig. A százalékok azonban nem mutatják a számbeli növekedés ütemét. Márpedig a vizsgált időszakban állandóan növekedett a munkakönyvet szerettek száma, a leglátványosabban az izraelitáké. E felekezet számaránya azonban csak 20. század elején haladta meg a 10%-os küszöböt, ahhoz, hogy majd 1910-re a harmadik helyre kerüljön. A túlnyomó többségében román etnikumú görög katolikusok száma 1900-ig folyamatos növekedést mutat, majd ezután egy kisebb csökkenés következik be, ahhoz, hogy 1914-re ismét megemelkedjen. Százalékos arányban 1900-ra érték el a legmagasabb szintet 16%-kal, ezután csökkent, majd 1914-re enyhén emelkedett. A két legnépesebb felekezet, a református és a római katolikusok csoportja abszolút számokban mindvégig növekedett. Az arányszámuk viszont hullámzó értékeket mutat. A római katolikusok a legnagyobb arányban (40%) 1897-ben szerepeltek, majd ezután folyamatosan teret veszítettek 1900-ig, ettől fogva ismét emelkedett az arányuk. A reformátusok pedig egy ezzel ellentétes folyamat részesei voltak, már 1896-tól növekedett a részesedésük 1899-ig, ekkor érték el a legmagasabb értéket (42%). Ezután csökkenni kezdett az arányuk 1910-ig, innen pedig ismét növekedett 1914-ig, amikor újból az első helyre kerültek. E két legnagyobb lélekszámú felekezet 1905. év körüli térvészése szorosan kapcsolódott a sorban utánuk következő másik kettő, a görög katolikusok és az izraeliták térnyerésével, valamint az a tény sem elhanyagolható, hogy a két kisebb protestáns felekezet tagjai ekkor szerepeltek a legnagyobb arányban (4% és 5%).

Ami a különböző felekezetű kisiparos csoportok mobilitását illeti, a reformátusok esetében maga a város jelentette a legfontosabb utánpótlást, a csoporton belül 40-50% között mozgott a Kolozsvárt születettek aránya. A legmagasabb 1905-ben több mint 60% volt. A Kolozs és a szomszédos megyékből származó reformátusok akkor szerepeltek a legnagyobb számban (összesen 50%), amikor maga a felekezeti csoport is az első helyre került, pontosabban 1898–1900 között. Tehát az a többletnépesség, amelynek köszönhetően ebben a három évben ez a protestáns felekezet a munkakönyvet szerzők között a legnépesebb kategóriát alkotta, a megyéből és a szomszédos megyékből származott. A várostól távolabb fekvő megyékből, az ún. külső körből származók aránya is ebben az időszakban éri el a legmagasabb értéket. A római katolikusokon belül a helyben születettek végig 50% körüli, gyakran azon felüli többséget képviseltek.

A többi övezetből érkező katolikusok 1900-ban érik el a legmagasabb számot. A római katolikus csoport tagjai között voltak azok, akik a legtávolabbi vidékekről érkeztek Kolozsvárra. Itt végig jelen voltak a távolabbi magyarországi megyékből származók,²² és a birodalom osztrák felében²³ születettek is feltűntek a századforduló körüli esztendőben. A legmobilisabbnak azonban az izraelita felekezethez tartozók bizonyultak, ugyanis e rövid időszak alatt is szemmel látható arányeltolódás megy végbe a városban születettek és a szomszédos megyékből érkezők között, ez utóbbiak javára. Míg az általunk kutatott időszak elején még a Kolozsvárt születettek voltak a legtöbben a munkakönyvet kapott izraeliták körében, néhány éven belül a szomszédos megyékben születettek lépnek az első helyre. A római katolikusok mellett az izraeliták körében találunk olyan kisiparosokat, akik igazán távoli vidékekről érkeztek. A birodalom osztrák feléből (Galíciából) betelepülők aránya viszonylag alacsony volt, ellenben annál nagyobb számban érkeztek a külső körből, illetve a Magyar Királyság távolabbi vidékeiről. Az eddig tárgyalt felekezetekéhez

²² Észak- és Nyugat-Magyarország.

²³ Csehország, Szilézia és Alsó-Ausztria.

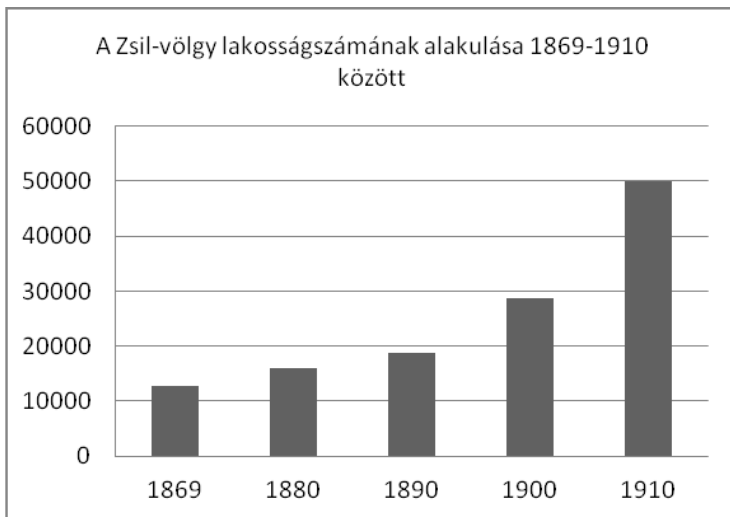
viszonyítva teljesen más volt a többségében román ajkú görög katolikusok rekrutációs területe. Már a tárgyalt időszak elejétől a Kolozs megyéből származottak veszik át a vezetést. Annak ellenére, hogy a városban születettek is jelentős tömeget képviselnek, a legtöbb görög katolikus a Kolozs és a szomszéd megyékből érkeztek. A külső körből és a Magyar Királyság egyéb területeiről elenyésző számban költöztek a településre a tárgyalt korszakban. Megjegyzendő, hogy máshonnan nem is nagyon jöhettek, mert abban a korban Erdély északi, Kolozsvár körüli és ahhoz viszonylag közel fekvő részein élt a görög katolikus népesség 90%-a.

BÁNYAVIDÉK A DÉLI-KÁRPÁTOKBAN

A kolozsvári helyzettől teljesen eltérő a következőkben bemutatásra kerülő Zsil völgyi munkásoké. A tárgyalt kistérség Erdély délnyugati szegletében található, a Déli-Kárpátokban, Hunyad vármegyében. Az egész medencében 14 község volt, amelyek közösen egy járást alkottak. A terület jelentőségét a nagy mennyiségben előforduló jó minőségű barnaszén adta. A szénről ugyan már a 19. század első évtizedeiben tudomást szereztek, sőt még vasutat is terveztek a kitermelt szén piacra juttatásához. Az első vonal megnyitására mégis 1870-ig kellett várni. A vasút megépítésével viszont megindult a vidék iparosodása. A külföldi és hazai befektetők modern bányauzemeket építettek, és nem lévén használható helybéli munkaerő, szakképzett bányászokat és mesterembereket telepítettek ide. A 19. század végén már egy fejlődő bányavidéket talált az arra utazó. Mi sem szemlélteti jobban a robbanásszerű fejlődést, mint a kibányászott szén mennyisége: 1868 és 1913 között 2 000 tonnáról 2,5 millió tonnára növekedett. Ezzel pedig a Zsil-völgye a Monarchia magyar részének legjelentősebb szénmedencéjévé nőtte ki magát.²⁴ A térség lakosainak száma pedig az 1869 és 1910 között 12 671-ről 50 015 főre emelkedett.²⁵

²⁴ Köpeczi Béla–Makkai–Mócsy–Szász: *Erdély története*. 1549.

²⁵ *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. I.*, 1902, 588, valamint *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 46, 404.

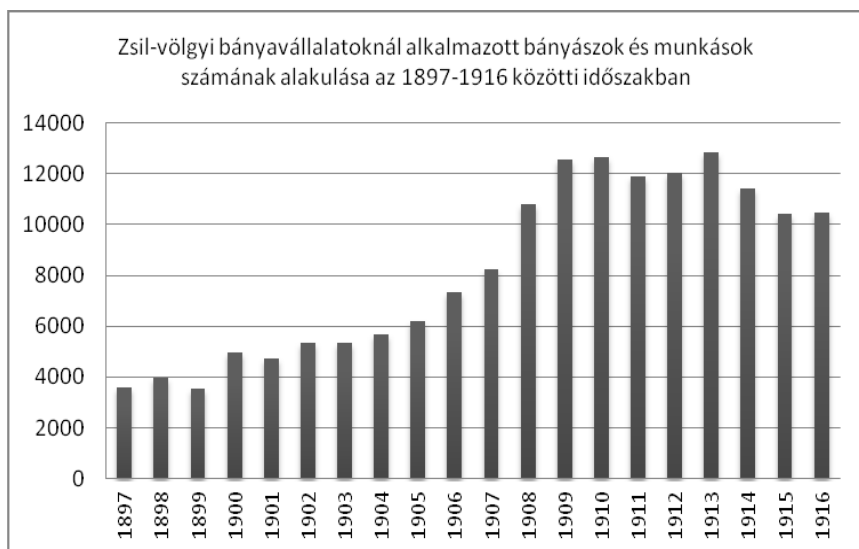

A fenti ábrából is kitűnik, hogy a lakosság legnagyobb számban 1890 és 1910 között növekedett. Alig 20 év alatt a térségben nyilvántartott személyek lélekszáma több mint a kétszeresére nőtt. Természetesen, ez a számbeli gyarapodás nem a magas születési aránynak köszönhető, hanem a nagyszámú bevándorlónak. Amint azt már említettük, mivel helyben nem volt a bányászathoz értő munkaerő, sőt még a szakképzetlen munkára alkalmas megfelelő számú személy se, a vállalatoknak más vidékekről kellett a munkásokat idetelepíteniük. A Monarchia magyar felének 8 nagy szénmedencéje közül a Zsil-völgyi volt az, ahol a legnagyobb számban és arányban dolgoztak kívülről telepített bányamunkások. 1911-ben a 11 912 munkás közül csak 853 személy származott a környékbeli falvakból. Tehát az alkalmazottak 93%-át kívülről kellett betelepíteni. Ehhez hasonló helyzet csak a Budapesttől nyugatra fekvő tatai szénmedencében volt, de ott se volt éppen ilyen magas a telepített munkások aránya (85,9%).²⁶ Az erdélyi bányászatban külföldi munkásokat majdnem kizárólag csak a Zsil-völgyi nagy szénbányák alkalmaztak. Itt olyan nagy volt a munkáshiány, hogy az 1910-es évben még 1600 személy nyerhetett volna alkalmazást. A külföldi munkások nagyobbik része közönséges bányamunkát végzett, kisebbik hányaduk viszont a feltárási munkálatoknál mint szakképzett előmunkás dolgozott.²⁷

²⁶ Wahlner: *Magyarország bánya- és kohóipara az 1911. évben*, 920–930.

²⁷ Wahlner: *Magyarország bánya- és kohóipara az 1910. évben*, 872.

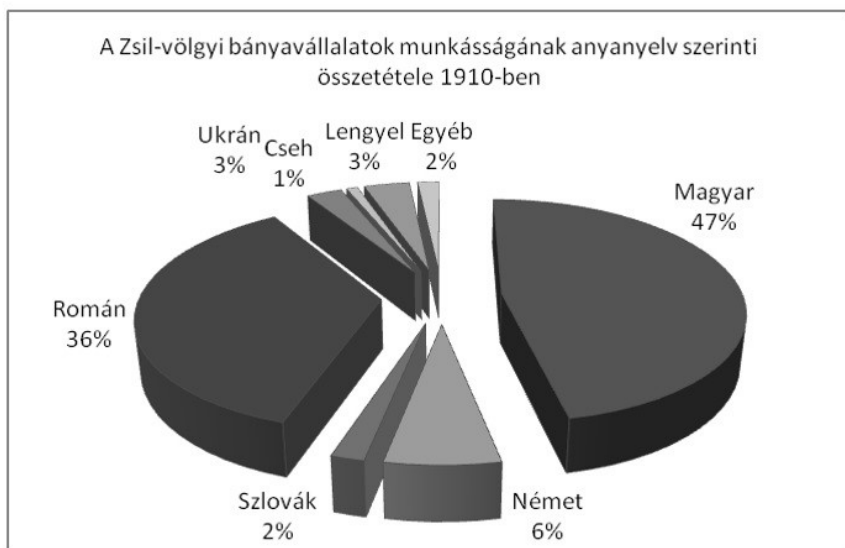
E nagyszámú bevándorlónak köszönhetően, a vállalatoknál alkalmazott személyek száma a már jelzett 1890–1910 közötti két évtized alatt megháromszorozódott. Az alábbi ábrán nyomon követhetjük ezt a folyamatot. Jelenleg egyelőre csak erre az időszakra vonatkozó adatokkal rendelkezünk. A grafikonon látható 1910 után visszaesés egy kisebb ipari válság következménye, 1913-ban már a termelés és az alkalmazottak száma is emelkedett. Az I. világháború kitörésekor a bányamunkások közül is sokat besoroztak a hadseregbe, így, annak ellenére, hogy a termelést fokozni kellett volna, az alkalmazottak száma csökkent.²⁸

Az 1897–1916-os időszakból ennek a különböző vidékekről érkezett munkásságnak a pontos etnikai, esetleg felekezeti összetételéről keveset tudunk. Az egyetlen használható statisztikai adat az 1910-es népszámlálás alkalmával készült. Ekkor a 20-nál több alkalmazottal rendelkező vállalatok munkásainak anyanyelvére és állampolgárságára vonatkozó adatait is begyűjtötték. Ezek alapján egy elég színes kép bontakozik ki előttünk. Megállapíthatjuk, hogy ebben az időben a legtöbb munkás a magyart vallotta anyanyelvének, de nem az abszolút többség. A második helyen következtek a román ajkúak, utána pedig a német, lengyel, ukrán, szlovák, cseh, olasz, szerb, horvát, szlovén és más, a statisztikákban „egyéb” címszó

²⁸ *Magyar Bánya-Kalauz*, 3 (1892), 4 (1896), 5 (1900), 6 (1905), 7 (1910), 8 (1914), valamint Wahlner: *Magyarország bánya- és kohóipara az 1897-1916.*

alatt feltüntetettek. Mivel az olasz, szerb, horvát, szlovén anyanyelvűek egyenként 1% alatti értékkel szerepeltek, így az alábbi grafikonon az „egyéb” csoportba soroltuk őket.²⁹

Az anyanyelvi megoszlás azonban egyáltalán nem fedi a területi származást, sőt még az állampolgárság sem ad felvilágosítást ebben a kérdésben. 1910-ben a tárgyalt kistérségi (microregion) bányamunkásainak 91%-a volt a monarchia magyar felének állampolgára, 8%-a hivatalosan az osztrák oldal polgára, míg a maradék 1% főleg olasz és német.³⁰ Ezek a számok állandóan változtak, hiszen egy 1911-es iparstatisztika szerint a szénmedence munkásságának már 13,09%-a nem volt magyar állampolgár, ezeknek pedig 95%-a a birodalom osztrák feléből származott.³¹

Az anyanyelvre és az állampolgárságra vonatkozó adatok segítségével csak nagy körültekintéssel vonhatunk le következtetéseket. A legnagyobb nyelvi-etnikai csoport, a magyar anyanyelvű népesség pontos regionális származására vonatkozó adatokkal ebből a korból nem rendelkezünk. Az ipari méretű bányászat megindulása előtt a kistérség lakosságának 90%-a román ajkúnak vallotta magát, a vármegye (Hunyad) lakosságának is 80%-a román volt. A legközelebb fekvő, többségében magyarok által la-

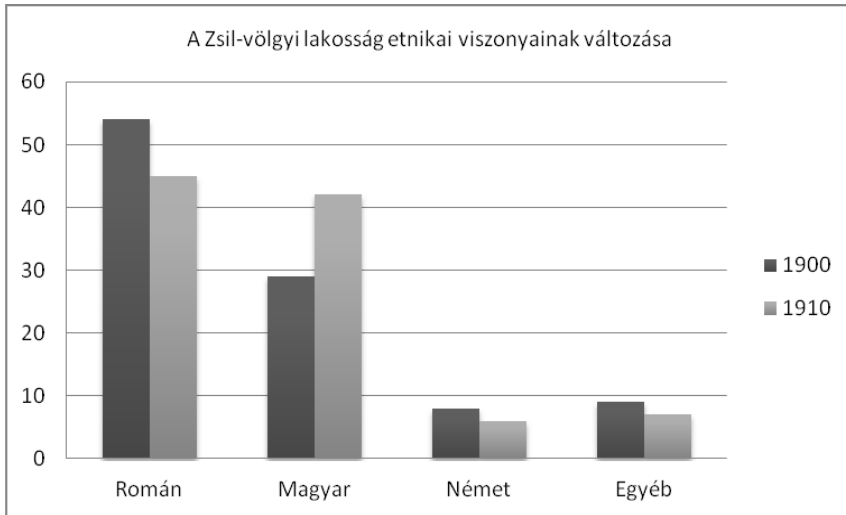
²⁹ *Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat*, 48, 1068-1069.

³⁰ Uo.

³¹ Wahlner: *Magyarország bánya- és kohóipara az 1911. évben*, 931.

kott területek légvonalban északnyugati és északkeleti irányba egyaránt 150 km-re fekszenek. Így az egyszerű logika alapján a magyar lakosság többsége a szomszédos és azokon túli megyékből származott. A román ajkú népesség általában a megyéből származott, de jöttek más területekről is a munkát keresők. A német anyanyelvűek nagyobbik része a Monarchia osztrák feléből jött, de a magyarországi vármegyékből is érkeztek. Csak kis részük származott a Német Birodalomból. A szlovák etnikum képviselői Magyarország északi vármegyéiből vándoroltak be a Zsil-völgyébe. A cseh anyanyelvűek nagy többsége Morvaországból érkezett, a lengyelek és az ukránok pedig Krakkó környékéről és Galíciából. Az olaszok részben a Monarchia osztrák feléből, pontosabban Trieszt környékéről, részben Olaszországból vándoroltak be. Az idegen munkások ilyen nagyszámú bevándorlása megszokott jelenség volt a dualizmus kori Magyarországon. Ez a folyamat még a 19. század közepén indult meg, amikor elkezdték az első vasútvonalak építését. Ekkor elsősorban morvaországi és olasz munkások érkeztek. A nagyobb gyárak beindításához is külföldről hozták a szakmunkásokat.³²

A nagyarányú bevándorlás alaposan megváltoztatta az általunk tárgyalt vidék lakosságának etnikai-nyelvi összetételét. 1900 és 1910 között, csupán egy évtized alatt az őslakosnak számító románok elveszítették a népességben belüli számbeli többségüket.

³² Rézler: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása*, 33-34.

A két népszámlálás között eltelt viszonylag rövid idő alatt a magyar nyelvű népesség aránya megnőtt, a többi viszont csökkent. Egyértelmű, hogy a magyar anyanyelvűek térnyerése a többi etnikai csoport visszaszorulásával járt együtt. Ezt a jelenséget a bevándorláson kívül egy kisebb mértékű asszimiláció is erősítette.

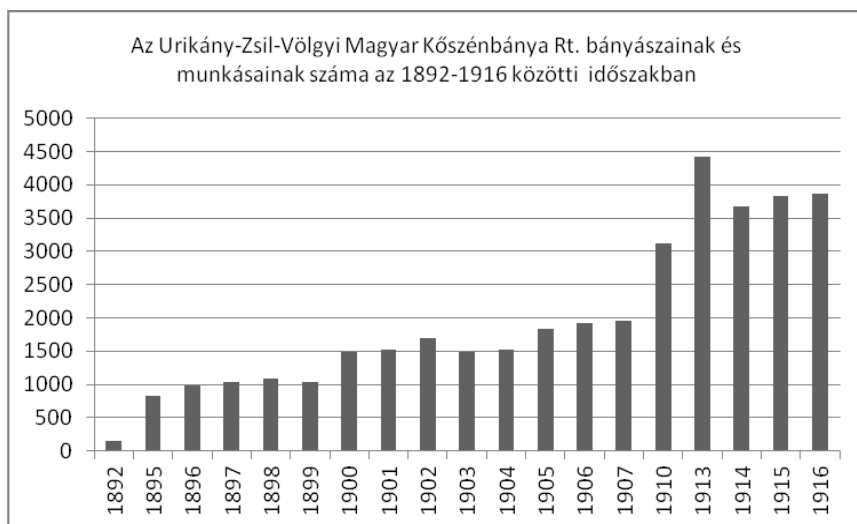
A területen működő négy jelentős bányavállalat közül a második legnagyobb, az *Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt.*, munkásaira vonatkozó levéltári adatokat sikerült találnunk, ezért jelen írásunk második részében ezeket fogjuk kielemezni. Az *Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt.* 1891-ben alakult, két társaság fuzionálásával. Az egyik, egy magyar társulat, a szénmedence nyugati részébe vezető vasút kiépítésére vállalkozott, a másik pedig a környékbeli széntelepek kiaknázására alapított francia érdekeltségű bányavállalat volt. Ez utóbbi mögött a *Crédit Lyonnais* nagynevű francia bank állott. Az új vállalat alapítőkéje 8 millió osztrák-magyar korona volt, amit 1896-ban már 10 millióra emeltek (napjainkra átszámítva kb. 51,29 millió USD).³³ 1892-ben adták át a forgalomnak a szénmedence közigazgatási központját a térség nyugati felével összekötő Petrozsény–Lupény vasútvonalat. A vállalat termelési ágának központja Lupény lett, ahol még egy kokszygárat is felépítettek. A termelést a legmodernebb eszközökkel folytatták, ahol lehetett gépesítettek, két hőerőművet is felépítettek, hogy elegendő villanyáramot biztosíthassanak a bányák, feldolgozó-berendezések, a központi javítóműhely és a bányásztelepek számára.³⁴ A társaság munkásainak száma folyamatosan gyarapodott, 1892 és 1913 között 150-ről 4424-re növekedett, ezen kívül pedig még további 234 személy dolgozott a kokszygárnál. A bányamunkások számának változása nem csak a vállalat fejlődési ütemét tükrözte, hanem egyben a gazdasági növekedést vagy épp stagnálást is. Az alábbi grafikonon a 19. század végi és 20. század eleji hullámvázis után 1907 és 1913 között egy ug-rásszerű emelkedés tapasztalható, több mint kétszeresére nőtt a vállalat által foglalkoztatott bányamunkások száma. 1914-től pedig a cég alkalmazot-tait ugyanúgy érintette a besorozás, mint a többi társaságét. Azonban 1908, 1909, 1911, 1912 évekre nincsenek pontos információink, így nem tudjuk, hogy ezekben az években a mutatók követték-e a szénmedence munkásainak számában végbement ingadozást vagy sem. Ha összehasonlítjuk az egész kistrégyi munkásaira vonatkozó grafikont a mi vállalatunkéval, egyvalami

³³ Sándor: *Nagyipari fejlődés Magyarországon*, 406.

³⁴ *Erdély története*, 1549.

világosan látszik, a nagy mutatóval ellentétben az Urikány-Zsil-Völgyi esetében 1910 és 1913 között is tartott a növekedés. Az előbb említett évek adatainak hiánya annak köszönhető, hogy 1908-ban a bányavállalatok kérésére olyan adatvédelmi intézkedéseket vezettek be, amelyek értelmében tilos volt közölni a különböző üzemek termelésére, annak értékére, munkásainak pontos számára és a bérekre vonatkozó adatokat.³⁵

A társaság a munkások számára lakásokat, iskolákat, kórházat építettek, élelmiszerraktárakat létesítettek, és kiépítették a vízvezeték-hálózatot is.³⁶ 1913-ban a vállalat által létesített négy bányásztelepen 1634 tiszti- és munkáslakás, közfürdő, 6 templom, 2 élelmiszerraktár, elemi iskolák, polgári fiú- és leányiskola, tiszti kaszinó és 2 kórház állott az alkalmazottak rendelkezésére.³⁷

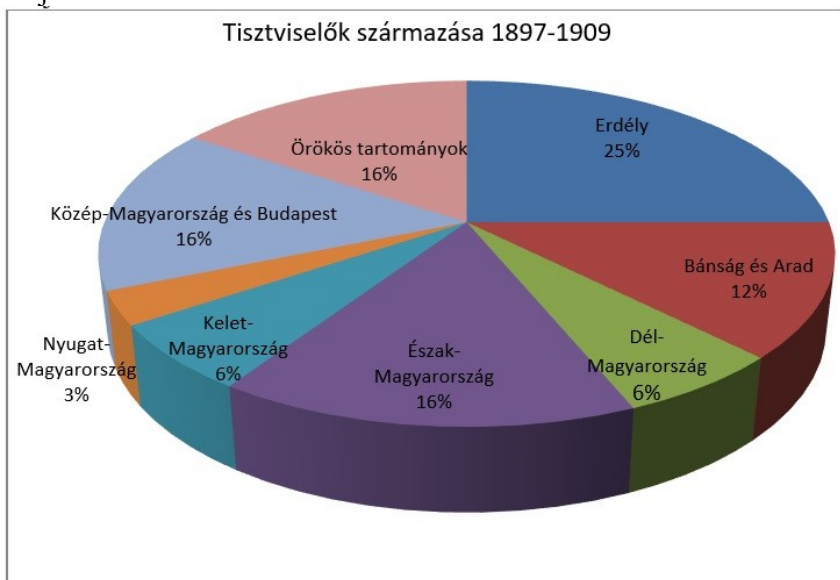
A vállalat alkalmazottjaira vonatkozóan három évből maradtak fenn részletes összeírások, 1909, 1911, valamint 1916/1917-ből. Az első, egy részleges lista, amely az Országos Beteg- és Balesetbiztosító Pénztárba fizető alkalmazottak adatait tartalmazza, pontosabban hivatalnokokét és munkavezetőikét. Ugyanakkor ez az egyetlen listánk, amelyen fel van tüntetve a személyek pontos születési helye is. E névsor alapján a hivatalno-

³⁵ Wahlner: *Magyarország bánya- és kohóipara az 1908. évben*, 719.

³⁶ Krizkó: *Az Urikány-Zsilvölgyi*, 36–50.

³⁷ *Magyar Bánya-Kalauz*, 189.

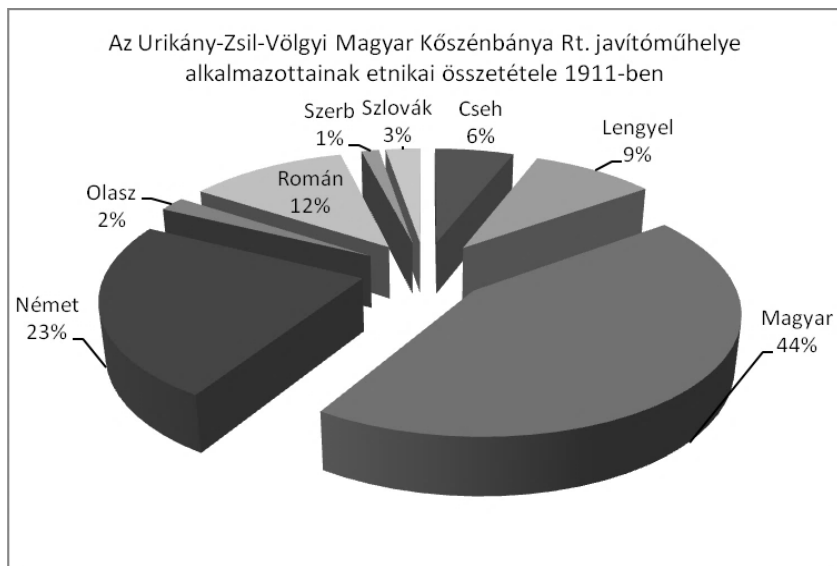
kok és munkavezetőknek alig 27%-a származott az erdélyi vármegyék-ből, Hunyad vármegyéből pedig csupán egy személy. A többi a dél- és északmagyarországi bányavidékekről, valamint Budapestről és környékéről származott. A listán szereplők 16%-a pedig a Monarchia osztrák feléből jött.³⁸

A munkásokra vonatkozóan már jóval részletesebb adatokkal rendelkezünk. 1911-ből két lista maradt ránk, amelyek a központi javítóműhelyben alkalmazott szakmunkások, valamint a vállalat kőművesei és napszamosai nemzetiségére, felekezetére, az általuk beszélt nyelvekre, állampolgárságukra vonatkozó információkat tartalmaznak. Ahogy az várható volt, a javítóműhely személyzetének több mint 70%-át a mesteremberek, 20% alatt a tanoncok, és kb. 10%-át a napszamosok alkották. A nemzetiséget/etnikumot tekintve nagy vonalakban tükrözi az 1910-es népszámlálási adatok alapján az egész szénmedence munkásságáról kialakult képet. A különbség az összeíráskor gyűjtött információk jellegében rejlik, ugyanis, míg a hivatalos népszámláláskor a magyar hatóságok csak a személyek anya-

³⁸ Ld. az Urikány-Zsil-Völgyi Magyar Kőszénbánya Rt. azon alkalmazottainak névsorát, akik tagjai voltak az Országos Balesetbiztosítási Pénztárnak 1909-ben a RNLMH, F 115 Lupényi Bányavállalat (Întreprinderea Minieră Lupeni), 51/1909 dosszié.

nyelvére kérdeztek rá, a munkáslisták külön rubrikában tartalmazzák a nemzetiséget/etnikumot és külön a beszélt nyelvet/nyelveket, illetve azt a nyelvet/nyelveket, amelyeken írni-olvasni is tud az illető. Az alábbi ábrán a munkások nemzetisége/etnikuma szerepel, és nem a beszélt nyelv. Egyetlen esetben nem fedi e két elem egymást, mégpedig a cseh származásúaknál. Itt az a furcsa, de nem megmagyarázhatatlan helyzet állott fenn, hogy az összességében 6%-ot kitevő munkásból, akik csehnek vallották magukat, csupán 10%-uk beszélt csehül, a többi csak németül és magyarul.³⁹

Ez annak a következménye, hogy Magyarországra a cseh korona országaiból a többségében németek lakta, iparosodottabb területekről jöttek szakmunkások, ezek viszont nem németnek, hanem csehnek/csehországinak vallották magukat. Egy másik szembeötlő jelenség, hogy a munkások közül senki sem vallotta magát ukránnak, vagy legalábbis így nem jegyezték be senkit. Ez azonban nem jelenti azt, hogy esetleg nem is volt ukrán eredetű személy. Erre majd a felekezeti adatok kielemezésekor derült csak fény.

Ha ezt a listát összevetjük az egész medence munkásságára vonatkozó adatokkal, akkor az első, ami feltűnik, hogy a műhely alkalmazottai kö-

³⁹ Ld. az Urikány-Zsil-Völgyi Magyar Kőszénbánya Rt. javítóműhelyében alkalmazott munkások névsorát 1911-ből, a RNLHMH, F 115, 75/1911 dosszié.

zött a környék „öslakosainak” számító román nemzetiségűek alig valamivel több mint 10%-ban fordulnak elő, a magyarok aránya is alacsonyabb volt, viszont kiugróan magas a más nemzetiségűek aránya. Ez abból adódik, hogy amint már jeleztük, itt 70% volt a szakképzett munkások és 20% a tanoncok aránya. Érdekes módon a műhelynél dolgozó napszámosok/szakképzetlen munkások között egyetlen csehet vagy lengyelt sem találtunk.

Felekezeti hovatartozásukat tekintve a munkások abszolút többsége római katolikus volt. A második legnagyobb csoport a reformátusoké, majd a görög katolikusok és lutheránusok következtek. A többi felekezet tagjai jóval 10% alatt maradtak.⁴⁰

Az etnikum és a felekezeti hovatartozás között szoros összefüggéseket fedezhetünk fel. Bizonyos felekezetek csupán meghatározott etnikumokhoz kötődnek. A reformátusok és az unitáriusok mind magyaroknak vallották magukat. A többi egyházak hívei már különböző etnikumokhoz tartoztak. A legkülönbözőbb nemzetiségű tagjai a római katolikus egyháznak voltak, hiszen a románokat és a szerbeket kivéve minden népcsoportból voltak hívei. A román etnikum, akárcsak Erdély egész területén, a görög katolikus és a görögkeleti egyházak között oszlott meg. A szerbek mind görögkeletiek voltak, a csehek és olaszok pedig római katolikusok. A lutheránusok túlnyomó többsége német, a kisebbség pedig magyar és szlovák volt. A görög katolikus felekezetűek sem voltak mind románok (65%), volt egy számottevő lengyel és egy magyar kisebbség is a soraikban. Ez a magát lengyelnek valló és lengyel nyelvet beszélő csoport, amely nem felel meg a lengyel etnikum és a római katolikus egyház közötti szoros kötődésről szóló közismert paradigmának. Mivel nincsenek adataink az illető személyek pontos születési helyéről, nem tudjuk beazonosítani, hogy lengyel vagy ukrán nyelvű közösségekben születtek-e. Így a kérdés továbbra nyitott marad. Végül az izraelita felekezetű munkások voltak azok, akik mind a magyar etnikumúnak vallották magukat.

A földrajzi származás meghatározásához elsősorban az állampolgárság, de a felekezeti hovatartozás és az etnikum is jó támpontot ad. A műhely alkalmazottainak 80%-a a kettős monarchia magyar, 18%-a pedig az osztrák felének volt a polgára, további 1-1% pedig német, illetve olasz állampolgár volt. Viszonylag egyszerű behatárolni azt a területet, ahonnan a lengyelek és a csehek származtak. A lengyelek Galíciából, a csehek pedig a

⁴⁰ Ld. az Urikány-Zsil-Völgyi Magyar Kőszénbánya Rt. javítóműhelyében alkalmazott munkások listáját 1911-ből, a RNLHMH, F 115, 75/1911 dosszié.

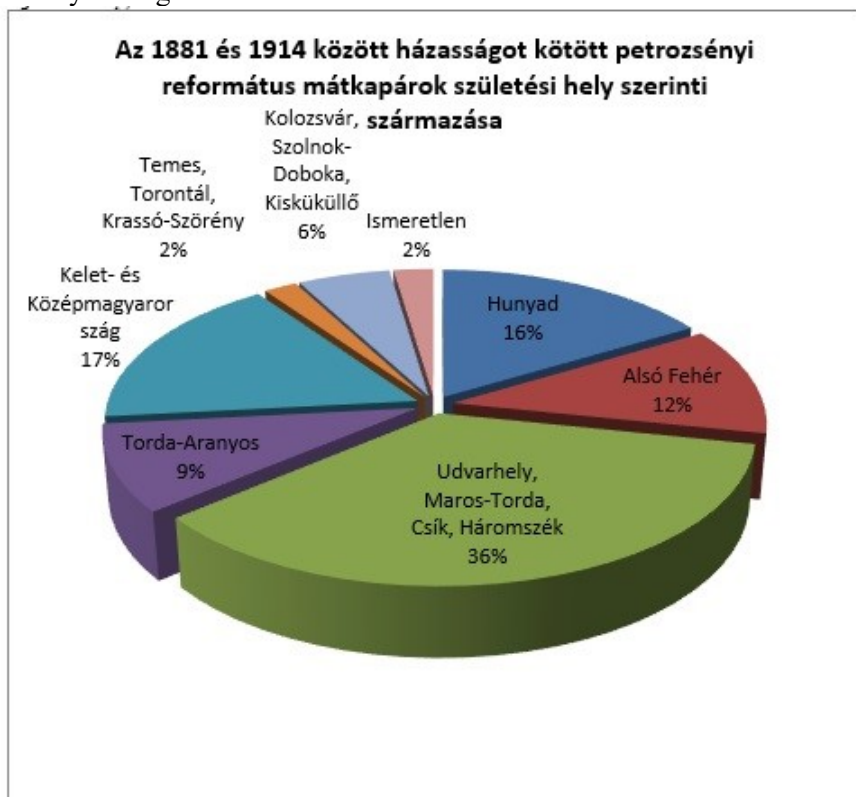
cseh korona országaiából, mégpedig Csehországból, Morvaországból és Sziléziából. A szlovákok származási területét is le lehet szűkíteni az észak-magyarországi, többségében szlovákok lakta vármegyékre. A szerbek az Erdéllyel szomszédos Bánátból jöhettek. Az olaszok nagyobbik része a birodalom osztrák feléből (elsősorban az olaszok által lakott Triest környékéről), egy kis részük pedig egyenesen Olaszországból vándorolt be.

Nem ilyen egyszerű a német etnikum esete. A magukat németnek valló személyek 17%-a volt osztrák polgár, 3% pedig német állampolgár. Azok, akik a birodalom osztrák feléből érkeztek, bárhonnan jöhettek. Se a felekezetük, se a nyelvtudásuk ismeretében nem tudjuk meghatározni pontosabban a szülőhelyüket. A német etnikumúak túlnyomó többsége magyar állampolgár volt. A rendelkezésünkre álló adatok segítségével lehetetlen még nagy vonalakban is meghatározni e személyek születési helyét. Ez elsősorban abból adódik, hogy a Magyar Királyság területén ebben a korban több régióban is éltek nagyszámú német közösségek. Az észak-magyarországi bányavárosoktól, a délnyugat- és dél-magyarországi sváb falvakig, vagy éppen az erdélyi szász vidékig többszáz éves múltú virágzó német közösségeket találunk a 20. század elején. Ugyanakkor a 19. század közepétől kezdve, az első magyarországi ipartelepek megjelenésével, egyre nagyobb számban jöttek az országba a német területekről is szakmunkások. Ezek egy része nem maradt véglegesen az első munkahelyén, hanem továbbment. Így jutottak el az ország keleti peremvidékének számító Erdélybe is. Márpedig ezek a személyek már magyar állampolgárként szerepeltek a statisztikákban is. Felekezetük alapján se lehet behatárolni a származási helyüket, ugyanis úgy a magyarországi, mint a 19. században bevándorolt németek a római katolikus vagy a lutheránus egyház hívei voltak.

A magyar munkások pontos származási helyének a behatárolása is lehetetlen ebben az esetben. A magyarok a Magyar Királyság egész területéről jöttek a Zsil-völgyébe. A felekezeti hovatartozás után szintén nem lehet leszűkíteni a kört, ugyanis a magukat magyarnak valló munkások a görögkeleti egyházat kivéve bármely más közösség tagjai lehettek. Az egyetlen támpont az unitáriusok, akikről köztudott, hogy csak Erdély jól körülhatárolt területein éltek. Ők azok, akik biztosan az erdélyi vármegyékből származtak. A református, római katolikus, lutheránus vagy görög katolikus magyarok származásának helyét már körülményesebb meghatározni.

42% közülük Udvarhely, Maros-Torda és Háromszék vármegyékből érkezett, majdnem 20% Torda-Aranyos falvaiból (Aranyosszék, Torockó) és bányásztelepüléseiről, 10% pedig Alsó-Fehér vármegye aranybányász

falvaiból, pontosabban Verespatakról és Abrudbányáról érkezett.⁴¹ A reformátusok rekrutációs területe jóval kiterjedtebb volt. Úgy, ahogyan az alábbi ábrából is kitűnik, egyharmaduk, az unitáriusokhoz hasonlóan a három protestáns többségű székely vármegyéből érkezett, amihez még hozzájárult a Csík vármegyei Balánbánya is; 12% Alsó-Fehérben látta meg a napvilágot, (többségük Abrudbányán és Marosújváron), 16% Hunyadból származott, 9% Torda-Aranyosból, 17% Közép- és Kelet-Magyarországról, de a két Küküllő és a Szamos mentéről és az újratelepítés során keletkezett néhány bányási református faluból is.⁴²

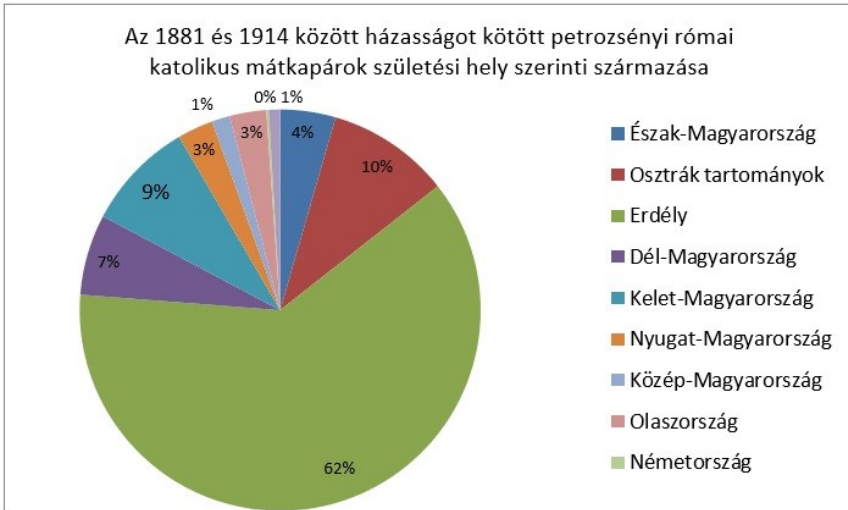
A Zsil-völgyén a 19. század második felében megalakuló római katolikus közösségek összetétele ennél jóval változatosabb volt. Elsősorban abban különböztek a protestánsoktól, hogy jóval nagyobb terület, tulajdon-

⁴¹ Ld. A Petrozsényi Unitárius Körlelkészség Anyakönyve, 1909. január 17-től.

⁴² Ld. A Petrozsényi Evang. Ref. Egyházközség Keresztelési-, Esketési- és Elhalálozási Anyakönyve kezdve az 1874 éven, a RNLHMH, 6/1874.

képpen az egész Monarchia a rekrutációs területüknek számított, de érkeztek szép számmal Olaszországból és a Német Birodalomból is. Másodsorban a régebbi telepek teljesen más képet mutattak az újakhoz képest, hiszen ott már viszonylag nagy aránnyal szerepelnek a már helyben születettek. Petrozsényban, a völgy közigazgatási központjában, a vizsgált időszakban a római katolikus mátkapárok tagjainak harmada már helyben születettek-ből tevődött össze, a székely vármegyéből származók aránya pedig 22% volt. Szép számmal szerepeltek az osztrák örökös tartományokból származók is.⁴³

Lupényban viszont a galíciaiaknak voltak a legtöbben (27%), és a székelyek 18%-kal, de a szomszédos Bánságból is sokan érkeztek (11%).⁴⁴

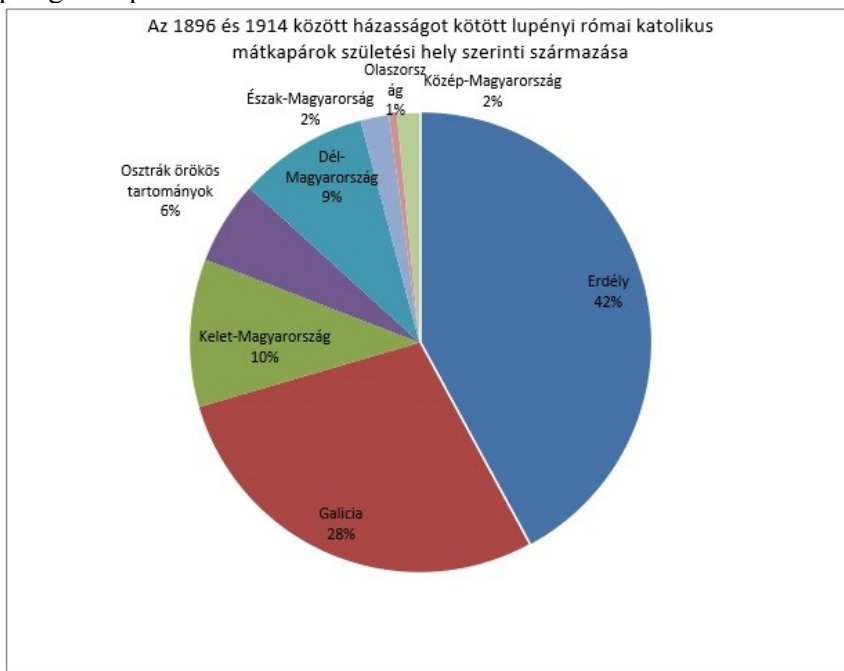

A petrozsényi viszonyok annak köszönhetőek, hogy az első bányákat e település környékén nyitották meg még az 1870-es években, és hamar közigazgatási központtá vált. A Brassói Bánya- és Kohóegylet (Kronstädter Bergbau- und Hütten-Aktien Verein) kezdte meg a befektetéseket, telepítette az első bányászokat, szakmunkásokat, tisztviselőket, elsősorban az osztrák örökös tartományokból. A viszonylag korai telepítésnek köszönhető, hogy a 19. század kilencvenes éveitől megnőtt a már Petrozsényban

⁴³ Ld. A Petrozsényi Római Katolikus Plébánia Házassági Anyakönyvei a RNLHMH, 17/1871, 18/1881 valamint a Gyulafehérvári Római Katolikus Gyűjtőlevéltárban 1896-1914.

⁴⁴ Ld. A Lupényi Római Katolikus Plébánia Házassági Anyakönyvei a Gyulafehérvári Római Katolikus Gyűjtőlevéltárban 1896-1914.

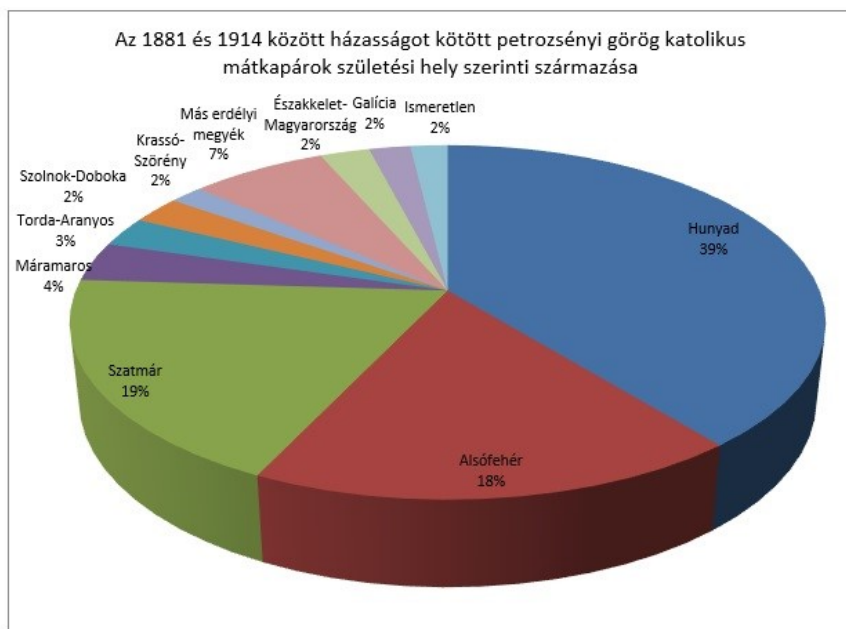
született római katolikus felekezetű házasulandók aránya. Azoknak a petrozsényi római katolikus mátkapároknak, amelyeknek tagjai Krassó-Szőrény, Szatmár, Csík, Torda-Aranyos vagy Magyarország északi és nyugati vármegyéiből származtak, 90%-uk bányásztelepüléseken látta meg a napvilágot. A házassági anyakönyvekben található bejegyzések arról tanúskodnak, hogy szüleik bányászok, munkások, tisztviselők voltak. Az Olasz Királyságban születetteknek az apáik pedig vagy kőművesek, vagy bányamesterek voltak. A Temes és Torontál vármegyei falvakból érkezők pedig sváb parasztok.

Lupény esetében, ami feltűnő, az a Galíciában születettek magas aránya. Ezek többsége lengyel ajkú is volt, hiszen az 1910. évi népszámlálás szerint a település lakóinak 10%-a vallotta a lengyelt anyanyelvének.⁴⁵ Ha ezekhez hozzáadjuk az örökös tartományokban születetteket, a birodalom osztrák feléből származók tették ki a lupényi római katolikus mátkapárok harmadát. A Szatmár vármegyéből érkezők vagy egyenesen Nagybányán, vagy a környékbeli bányásztelepüléseken születtek.

⁴⁵ *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész, 405.*

A románság migrációjára vonatkozó adatok sajnos szegényebbek, mint a többi népcsoportéi. A petrozsényi járásban a románságon belül a felekezeti arány 54% a 46%-hoz volt a görög keletiek javára.⁴⁶ Ennek ellenére, csak a görög katolikusokra vonatkozóan maradtak fel e korszakra vonatkozó, használható adatok. Így a petrozsényi görög-katolikus egyházközség házassági anyakönyvéből információk alapján próbáljuk rekonstruálni e felekezet migrációs hozadékát. Ahogyan az alább látható diagramból is kitűnik, az e korban házasulandók majdnem 40%-a Hunyad vármegyéből származott.

Ezeknek azonban csupán fele született a Zsil-völgye valamely településén. 20% érkezett a szatmári és alsó-fehéri bányásztelepekről. A Máramarosban, Torda-Aranyosban vagy Szolnok-Dobokában születettek többsége bányászcsaládok gyermeke volt.⁴⁷ A Vulkánt is kiszolgáló zsilykorosjdi görög katolikus egyházközség anyakönyvi adatai szerint a helyzet itt is hasonló volt. A házasulandók negyede vallotta azt, hogy valamely Alsó-

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Ld. A Petrozsényi Görög Katolikus Egyházközség Anyakönyve (Matricula bo-tezașilor, cununașilor și repausașilor a parohiei gr. cat. Petroșani), RNLHMH, 5/1874.

Fehérben, Torda-Aranyosban, Szatmárban vagy Máramarosban található településen látta meg a napvilágot.⁴⁸

KÖVETKEZTETÉSEK

Miután végigelemeztük külön-külön Kolozsvár és a Zsil-völgye munkásságának etnikai-, felekezeti és születési hely szerinti adatait, megpróbáljuk a kettő közötti különbségeket, illetve esetleges hasonlóságokat is kiemelni. Két földrajzilag egymástól viszonylag távol eső régióról van szó, amelyek az 1890-es évek elején teljesen más alapokról indultak. Kolozsvár a többszáz éves városi múlttal, céhes kézműipari hagyományokkal, de ugyanakkor már néhány nagyobb ipari létesítménnyel rendelkezett, és ami még ennél is fontosabb: fejlett infrastruktúrával (vasúti csomópont). Nem utolsó szempont, hogy hagyományosan nagy volt a város vonzáskörzete. A Zsil-völgyében ekkor kezdtek megtelepedni, vagy épp ekkor alakultak meg a külföldi befektetők által támogatott nagy bányavállalatok. Hagyománya nem volt városi életnek, de még magának a bányászatnak sem. Azonban rohamléptekkel indult meg az infrastruktúra kiépítése. A demográfiai viszonyok teljesen eltérőek voltak, míg Kolozsvár megfelelő számú szakképzett munkást tudott biztosítani a felfejlődő ipar számára, addig a Zsil-völgye ebből a szempontból üres volt. Az általunk tárgyalt korszak első felében a demográfiai mutatók viszont a Zsil-völgye előnyét jelzik, hiszen két évtized alatt a telepítéseknek köszönhetően vidék népessége majdnem 150%-kal növekszik.

Az alkalmazásban lévő népesség szerkezete teljesen eltérő volt. Míg Kolozsvár etnikai szempontból megőrizte hagyományos struktúráját, addig a Zsil-völgye a kívülről nagy tömegben érkező más nemzetiségű bevándorlóknak köszönhetően elvesztette addigi arculatát. Kolozsvár megmarad egy magyar jellegű városnak, a bányavidék viszont egy soknemzetiségű régió lett.

Az ipari munkásság struktúrájában különböző időszakokban és eltérő folyamatok mentek végbe. Kolozsváron maga a nagyipari fejlődés csak 1920-as években bontakozott ki, így akkortól számolunk nagyipari munkássággal. A Zsil-völgyében már az 1890-es évektől kibontakozott ez a folyamat. Az ipari fejlődés beindulásának időbeni különbségéből fakad, hogy

⁴⁸ Ld. A Zsilykorojesdi Görög Katolikus Egyházközség Anyakönyve (Matricula Botezașilor, Cununașilor, Repausașilor din parohia gr.-cat. Jiu Coroeșteni-Vulcan de la anul , perioada 1907-1921), RNLHMH, 5/1907.

míg a szénmedence munkásainak 90%-a az I. világháború kitöréséig volt bevándorló, addig Kolozsvár esetében ez a két világháború közötti időszakban következett be, igaz, hogy nem olyan kiugró arányokkal. Az ipari vállalkozások jellege miatt is más volt a munkásság rekrutációs területe is. A különböző régiókból érkező bevándorlók aránya is teljesen eltérő volt. A Zsil-völgyében viszont az I. világháború előtti időkhöz képest gyökeres változás következett be, ugyanis két világháború közötti időszak végén már az alkalmazottak abszolút többsége a megye szülöttje, sőt mi több, 44%-a medence egyik településén látta meg a napvilágot. A két térség munkásságának etnikai összetétele részben különbözik. Míg Kolozsváron, annak ellenére, hogy volt néhány vállalat, amely alkalmazottainak többsége román nemzetiségű, városi szinten a magyar etnikumú munkásság abszolút többségben volt. A Zsil-völgyi munkásság körében ugyan létezett egy állandó asszimilációs hajlam a kis etnikumok részéről a magyarok irányába, de a magyarság soha nem jutott abszolút többségbe a medence lakosságának körében.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek, tanulmányok:

- A Magyar Szent Korona Országainak közgazdasági állapota az 1899. évben. A kereskedelmi és iparkamarák jelentései a kereskedelemügyi miniszterhez.* Budapest, 1900.
- Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév és településtörténeti adattár.* Kolozsvár, 2004.
- Beluszky Pál – Györi Róbert: „A városi láz, a nyugtalanság és a fejlődés”: Magyarország városhálózata a 20. század elején. *Korall*, 11-12 (2003).
- Deák, Ernő: *Das Profil einer Mittelstadt im Spiegel der Zahlen. Klausenburg in der Ausgleichepoche.* In: Burger, Ulrich – Gräf, Rudolf (szerk.): *Klausenburg: Wege einer Stadt und Ihrer Menschen in Europa.* Cluj-Napoca, 2007.
- Dubofsky, Melvyn: *We Shall Be All: a History of the Industrial Workers of the World.* University of Illinois Press, 2000.
- Egyed Ákos: *A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede 1867-1900.* In: Egyed Ákos: *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély.* Csíkszereda, 1997.
- Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Fejezetek Erdély gazdaság- és társadalomtörténetéből (1848-1914).* (Második, javított kiadás.) Kolozsvár, 2002.
- Glettler, Monika: *Die Wiener Tschechen um 1900.* München, 1972.

- Good, David F.: The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870-1910. *The Journal of Economic History*, 54, No. 4 (dec. 1994).
- Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2006.
- Hoerder, Dirk (szerk.): *American Labor and Immigration History, 1877-1920s: Recent European Research*. University of Illinois, 1983.
- Kende János – Sipos Péter: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870-1910. *Történelmi Szemle*, 2/1983.
- König, Mareike: *Deutsche Handwerker, Arbeiter und Dienstmädchen in Paris. Eine vergessene Migration im 19. Jahrhundert*. München, 2003.
- Köpeczi, Béla – Makkai, László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *History of Transylvania* (3 vol.). Boulder-Highland Lakes, New Jersey, 2001-2002, 3. köt.
- Krizkó Bohus: *Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. lupényi bányatelepének rövid ismertetése*. Budapest, 1903.
- Laczkó Miklós: *Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén*. Budapest, 1958.
- Laczkó Miklós: *Ipari munkásságunk összetételének alakulása. 1867-1949*. Budapest, 1961.
- Lendvai Jenő: *Temesvár város közgazdasági leírása*. Budapest, 1908.
- Magyar Bánya-Kalauz – Ungarisches Montan Handbuch*. Szerk. Déry Károly, 3 (1892), 4 (1896), 5 (1900), 6 (1905), 7 (1910), 8 (1914).
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 46, A magyar szent korona országainak 1901-1910. évi népmozgalma községenkét*. Budapest, 1913.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 48, A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipar*. Budapest, 1913.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása az anyanyelvvel és a hitfelekezettel egybevetve. Kézirat gyanánt. A népszámlálási mű VII. kötetének kiegészítő része*. Budapest, 1906.
- Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. I, A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként*. Budapest, 1902.
- Munteanu, Ioan: *Banatul istoric (1867-1918)*. I. köt. *Așezările. Populația*. Timișoara, 2006.

- Munteanu, Ioan: *Banatul istoric (1867-1918)*. II. köt. *Ocupații. Economia*. Timișoara, 2007.
- Nagy, Robert: Die Rolle der Infrastruktur und der Industrie in der Entwicklung Klausenburgs zwischen 1867 und 1914. In: Burger, Ulrich – Gräf, Rudolf (szerk.): *Klausenburg: Wege einer Stadt und Ihrer Menschen in Europa*. Cluj-Napoca, 2007.
- Nagy, Robert: The Demographic Changes and the Industrial Workers of Cluj between 1890-1948. In: Bolovan, Ioan – Gräf, Rudolf – Heppner, Harald – Lumpardean, Ioan (szerk.): *Demographic Changes in the Time of Industrialization (1750-1918)*. *Transylvanian Review*, 18, 1, Cluj-Napoca, 2009.
- Pacyga, Dominic A.: *Polish Immigrants and Industrial Chicago: Workers on the South Side, 1880-1922*. The University of Chicago Press Ltd., London, 2003.
- Paládi-Kovács Attila: *Ipari táj: gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században*. Budapest, 2007.
- Recensământ general al populațiunei României din 29 decembrie 1930*. IX.
- Rézler Gyula: *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867-1914*. Budapest, 1938.
- Sándor Vilmos: *Nagyipari fejlődés Magyarországon 1867-1900*. Budapest, 1954.
- Schildt, Gerhard: *Die Arbeiterschaft im 19. und 20. Jahrhundert*. München, 1996.
- Schofer, Lawrence: *The Formation of a Modern Industrial Labor Force: the Case of Upper Silesia, 1865-1914*. Berkeley, 1975.
- Thirring Gusztáv: *A magyar városok statisztikai évkönyve*. Budapest, 1912.
- Vajda Lajos: *A nagyipar helyzetéről Erdélyben a XX. század első éveiben*. In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945-1955)*. Kolozsvár, 1956.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Budapest, 1998-2002, 6. kötet.
- Voss, Lex Heerma van – Linden, Marcel van der (szerk.): *Class and Other Identities: Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York-Oxford, 2002.
- Wahlner Aladár: Magyarország bánya- és kohóipara az ... évben. *Bányászati és Kohászati Lapok* 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1915, 1916, 1917, 1920.

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Z 294 Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbánya Rt., 51/1909, 4, 6, Személyzeti törzskönyv, valamint 1. cs., 1, Személyzeti alkalmaztatás, felmondás, igazolás.

Román Nemzeti Levéltár, Hunyad Megyei Hivatal, Déva (RNLHMH)

F 115 Lupényi Bányavállalat (Întreprinderea Minieră Lupeni), Dévai Munkásbiztosító Pénztár, 51/1909

F 115 Lupényi Bányavállalat (Întreprinderea Minieră Lupeni), Műhely és Napi béresek statisztikája 75/1911.

A Petrozsényi Evang. Ref. Egyházközség Keresztelési-, Esketési- és Elhalálozási Anyakönyve kezdve az 1874 éven, a RNLHMH, 6/1874.

A Petrozsényi Római Katolikus Plébánia Házassági Anyakönyvei a RNLHMH, 17/1871, 18/1881

A Petrozsényi Görög Katolikus Egyházközség Anyakönyve (Matricula botezașilor, cununașilor și repausașilor a parohiei gr. cat. Petroșeni), RNLHMH, 5/1874.

A Zsilykorojesdi Görög Katolikus Egyházközség Anyakönyve (Matricula Botezașilor, Cununașilor, Repausașilor din parohia gr.-cat. Jiu Coroeșteni-Vulcan de la anul..., perioada 1907-1921), RNLHMH, 5/1907.

Román Nemzeti Levéltár, Kolozs Megyei Hivatal, Kolozsvár (RNLKMH)

F 202 A Kolozsvári Ipartestület (Corporația industrială a meseriașilor Cluj), Munkakönyvek 2/1896, 60/1902, 173/1911, 229/1914.

Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegyei Levéltár

A Petrozsényi Római Katolikus Plébánia Házassági Anyakönyvei 1896-1914.

A Lupényi Római Katolikus Plébánia Házassági Anyakönyvei 1896-1914.

Fodor János

AZ 1916-OS MENEKÜLTVÁLSÁG MAROSVÁSÁRHELYEN

The refugee crisis in 1916 in Tîrgu-Mureş/Marosvásárhely

Dr. György Bernády has become known to posterity as founder-Mayor of the modern city, prefect, and prominent politician. This article deals with a single year of his activity as the city's prefect, dealing with a refugee crisis which was perpetuated by the war. Bernády's political activity, which can be clearly delimited, is the one pertaining to the First World War, during which he acted as the leader of the city, as prefect, and was also appointed as State Secretary for refugee's issues. After Romania had entered the war, citizens from the Csík County passed through Tîrgu-Mureş, and it was Bernády's task to deal with thousands of refugees until their homes were cleared, and they could turn back. This major event was one of the hardest tasks completed by the prefect, and often lead to local conflicts between the refugees and the local troops.

Keywords: refugees, First World War, city prefect, local politics

Marosvásárhely főispánja 1913–1917 között Bernády György korábbi polgármester volt. A jelen tanulmány keretei között személyét azért fontos kiemelni, mivel az 1916-os román betörést követően Székelyföldről Marosvásárhelyen keresztülvonuló székelyföldi menekültekért – mint kormánybiztos – Bernády felelt. A város az 1914-es őszi orosz betörés idején szembesült már a menekültek áradatával, amikor máramarosi és Beszterce megyei menedék- és védelemkérők érkeztek nyugalmasabbnak látszó Marosvásárhelyre. Azonban az 1916-os székelyföldi menekültválság jóval felülmúlta ez utóbbit, a város egyébként is megcsappant erőforrásait is feszegette. Bernády későbbi emlékiratszerű röpiratában élete egyik legnehezebb periódusaként utalt erre az 1916-os, néhány hetet felölelő időszakra. A tanulmány első felében Bernády főispáni feladatait elemzi, ezt követően a második részben pedig az 1916-os menekültválságra érkező megoldásokat és válaszreakciókat veszi számba.

Bernády György 1864. április 10-én született, a Szolnok-Doboka vármegyei Bethlen községben (amely ma Beszterce-Naszód megyében található). Származását tekintve Bernády orvosi és gyógyszerési felmenőkkel rendelkező családból származott, nagypapja Felsőbányán, apja Oláhlá-

poson született, így a rokonsága többnyire e régióra koncentrálódott. Bernády György gyerekkorát a bethleni családi ház és patika környezetében töltötte. A Bernády család 1878 júliusa körül költözött Marosvásárhelyre. A nyilvánvaló gazdasági okok mellett (patikavásárlás, nagyobb piac) a családfő a gyermekei oktatását is szempontnak tartotta a költözéskor. Ugyanis Marosvásárhely már ekkor olyan iskolaközpontnak számított, mely kielégítőnek bizonyult a kiskorú gyermekek oktatásához, megkímélte őket az ingázástól. Ezáltal Bernády és családja végleg búcsút intett gyermekei szülőhelyének. Tanulmányai befejeztével láthatóan a gyógyszerári teendők valószínűleg nem köthették le túlságosan Bernády György figyelmét. Egyre fokozódó érdeklődése a közügyek iránt legalábbis erre utal. Politikai karrierjének első állomását a városi törvényhatósági bizottsági tagság jelentette. A törvényhatósági bizottságba választások útján, 1889. november 25-én jutott be, 137 szavazattal.¹ A városi közgyűlésben betöltött funkcióját (az impériumváltás előtt és azt követően rövid megszakítással) szinte élete végéig megtartotta.

Ezt követően politikai pályája folyamatosan felfele ívelt. Politikai karrierjének fokozatos építését várospolitikai szinten kezdte: tagja volt a törvényhatóság több szakbizottságának, valamint számos városi egyletnek. A politikai orientációját tekintve kezdetben a városi Függetlenségi és 48-as párt vezetője volt. Ideológiailag apponyista volt, de mivel nem volt városi tagozata az Apponyi Albert nemzeti pártjának, ezért a Függetlenségi és 48-as párt egyfajta „egyesült” ellenzékként működött, annak minden ideológiai árnyalatával.² Bernády karrierjében a következő nagyobb lépést az országgyűlési képviselősége jelentette. 1896-ban immár szabadelvű programmal országgyűlési képviselővé választották. 1901 januárjában lemondott országgyűlési képviselőségéről. Ekkor már megkapta Marosvásárhely főispánjától a város rendőrfőkapitányi kinevezését. Bernády valójában nem tekintett a főkapitányságára, mint komoly karrierlehetőségre, ez csupán egy ugródeszkának számított, amely a polgármesteri szék megszerzéséhez vezette. 1902. március 9-én Bernády Györgyöt egyhangúlag Marosvásárhely polgármesterévé választották.³ Tisztségét egészen 1912 decemberéig töltötte be, amelyről azt követően mondott le, hogy kinevezték Marosvásárhely

¹ *Marosvidék*. 1889. november 25.

² Fodor: *Politikai karrierjének a kezdetei 1889-1900*. 55–78.

³ Munkásságáról a legfontosabb összefoglaló írások: Marosi Barna: *Bernády György városa*. Marosvásárhely, 2006, valamint: *Bernády, a városépítő*. Szerk. Fodor János – Pál-Antal Sándor – Nagy Miklós Kund, Marosvásárhely, 2015.

város főispánjává. Bernády polgármesteri tevékenysége azok közé a városfejlesztő és városépítő polgármesterek közé sorolható, mint amilyen a kortársai közül Éhen Gyula volt Szombathelyen, Kada Elek, majd Sándor István Kecskeméten, Zechmeister Károly Győrben, Bíró Károly Szabadkán, Bárczy István pedig Budapesten. A szorgalmazására épített jórészt szecessziós stílusú munkák ma is meghatározzák Marosvásárhely központjának térszervezését, sajátos arculatát. Emellett pedig polgármestersége alatt történő modernizációs folyamatok következtében lépett a város az infrastrukturális fejlődés útjára.

Bernády főispáni kinevezését sokan felfele buktatásnak vélték a gazdasági válság éveiben felhalmozott tetemes kölcsönök miatt. A kormány valós szándékát nem ismerjük ezzel kapcsolatban, az azonban beszédes, hogy Marosvásárhely polgármesterét „csupán” városi főispánná nevezték ki. Miközben az addigi gyakorlat szerint tulajdonképpen a megye élére kinevezett főispán volt Marosvásárhely kormánybiztosa is egy személyben, Marosvásárhelyen 1913-tól kezdődően a város ügyeiért felelős főispán Bernády volt, a megye élére pedig Szász József, Alsó-Fehér vármegye addigi főispánja lett kinevezve. Az 1853-as születésű Szász Józsefet az erdélyi szórványvidék egyik erős Tisza-párti embereként tartották számon. Neki tulajdonították, hogy az 1910-es országgyűlési választásokon a koalíciós évek alatt elvesztett alvinci és magyarigeni választókerületeket visszaszerelte Iuliu Maniutól és Alexandru Vaida-Voievodtól a magyar képviselőnek.⁴ Bernády ugyanekkor a kereskedelemügyi minisztertől is megbízást kapott, aki 1912. december 31-től Székelyföld iparfejlesztési miniszteri biztosává nevezte őt ki. Így többértű feladata a kormány részéről a városon mégis átívelt regionális hatáskörre. Ezért is érdekes, hogy a megyei főispáni tisztséggel mégsem bízta meg a kormány. Ez vélhetően a korábbi főispánnal való konfliktusa miatti büntetés lehetett. Bernády párthűsége megkérdőjelezhetetlen volt a kormánnyal szemben, azonban Erődy Sándor⁵ főispán városi tevékenységét az összes lehetséges eszközzel akadályozta.

⁴ *Székely Napló*, 1912. december 31.

⁵ Erődy Sándor korábban vármegyei főjegyző, majd vármegyei alispán, a kormány erős embereként tartották számon. Az 1905-ben kirobbant politikai válság idején az ún. „darabontkormány” azzal a megbízással küldte Maros-Torda vármegyébe, hogy letörje a nemzeti ellenállást. Személye emiatt nem volt népszerű, mi több, Bernády nem értett egyet főispáni kinevezésével, így adódott kettőjük konfliktusa. Lásd: Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector Kiadó–Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Marosvásárhely–Kolozsvár, 2017. 85.

Emellett pedig az 1910-es országgyűlési képviselő választások marosvásárhelyi körzeteinek megszervezése külön bonyodalmat jelentett Bernády és Erődsy konfliktusa miatt. Bernády nem volt hajlandó táviraton érintkezni a miniszterelnökkel, nehogy azt Erődsy ellenőrizze, ezért titkára volt megbízva a levelek kézbesítésével. Lényegében Bernády támogatásának köszönhető az ellenzéki (Kossuth párti) Désy Zoltán⁶ a második kerületben való megválasztását, mivel a kormánypárt nem állított ellenjelöltet, továbbá Bernády Désy-t támogatta a Justh párti kihívójával szemben.⁷ Ez azért is okozott bonyodalmat, mivel Bernády összefogott a megyei ellenzék vezetőivel (Désy és Bethlen), akik szintén konfliktusban álltak a munkapárti főispánnal. Végül Erődsy áthelyezésével megoldódott a konfliktus, azonban az eset közrejátszhatott abban, hogy Bernády csupán a városi kormánybiztosságot kapja. A városi közvélemény egy része örült a tisztség különválasztásának, mivel így több kormányzati figyelem jutott a városnak. „Évek hosszú során át sajnos azt tapasztaltuk, hogy Maros-Torda megyei főispánok, akik egyidejűleg Marosvásárhely főispánjai is voltak, egyes ritka kivételektől eltekintve soha nem foglalkoztak bensőbbben és jó akarattal városunk ügyeivel... ha saját megyéjükön kívül fordítottak is valamely gondot Maros-Tordára, de már abból a kormányzati tevékenységből a székely fővárosra éppen semmi, vagy csak elenyésző csekély rész jutott.”– írta a Székely Ellenzék tárcája, remélve, hogy Bernády ezen változtatni fog.⁸

Bernády a várakozásoknak megfelelően munkához látott, elsőként fel térképezni a terepet. Körútjai elsődleges állomásai Székelyföld és Erdély azon részei voltak, ahonnan elsősorban vendégeküldöttek voltak a főispáni beiktatásakor. Utazásai a világháború kitörésével is folytatódtak, az első másfél évben, azonban az iparfejlesztési munkálatok megtorpantak.

⁶ Désy Zoltán (1862–1915). Függetlenségi politikus. Országgyűlési képviselő, 1896-tól Maros-Torda vármegye alispánja, majd Szolnok-Doboka vármegye főispánja. Ő robbantotta ki a hírhedt Lukács-féle panamapert, melynek következtében bukott a miniszterelnök. Önként jelentkezett a világháborúban frontszolgálatra, ahol a galíciai harcok során elesett. Magyar Életrajzi Lexikon: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03014/03285.htm> (Letöltve: 2016. 03. 22)

⁷ Az esetre 1913-ban derült fény, a Pester Lloyd kiszivárogtatása nyomán. Az ügy kapcsán több politikai vezető is nyilatkozott, a Budapesti Hírlap Bernádyval közölt interjút, melyben beismerte az eseményt. *Budapesti Hírlap*, 1913. április 24.

⁸ *Székely Ellenzék*, 1913. január 1.

A trónörökös pár elleni merényletről még június 28-án hírek érkeztek Marosvásárhelyre. „Ragyogó, verőfényes nyári nap tikkasztó délutánjának korai óráiban sújtott Marosvásárhelyre a keserves vészír, amelynek első szárnyalása alig talált hitelt, csak a késő esti órákban jutottak részletes és hiteles információk, este 11 óra után pedig, amikor Bernády főispán hazaérkezett Radnótról, akkor borult gyász és izgalom a városra, habár a kávéházakban szót is a zene, fátyol borult az éjjeli zsvivaj és mulatás hangjaira.” – számolt be a Székely Napló tudósítója az esetről.⁹ Másnap a kora délelőtti órákban már megjelentek a helyi lapok első rendkívüli különkiadásai, amelyeket követően a következő különkiadások követték, részletes információkkal a gyilkosságról. Ezt követően adta ki utasításban Bernády a város polgármesterének, hogy tegye meg a gyász megtartásához szükséges intézkedéseket. A törvényhatósági bizottság a soron következő (nem rendkívüli) közgyűlésén emlékezett meg a trónörökös pár elhunytáról. Azt követően gyakorlatilag a hétköznapi városi viták folytak: a városi költségvetés súlyos deficittel zárult, Bernády a munkapárti vacsorán a párhűség betartására buzdította társait, illetve elutazott a város polgármesterével a fővárosba banki kölcsönök ügyében.¹⁰ A tárgyalások azonban szüneteltek, így a polgármester nyaralni, Bernády pedig iparfejlesztési miniszteri biztosi teendőit teljesítő körútra indult Brassó és Háromszék megyékbe.¹¹ Azonban a hadiállapot beálltával Bernády kénytelen volt iparfejlesztési körútját megszakítva Budapestre utazni. A fővárosban utasításokat kapott a rendkívüli helyzet kezelésével kapcsolatban. Addig a városban az ország többi településéhez hasonlóan a háború melletti tüntetések mámore uralkodott. „Nagy és nehéz időket élünk, a népek milliói állnak fegyverben, szemünk láttára íródik meg a világtörténelem legrettenetesebb fejezete. Megszűnt az alkotó munka, lángba borította a moszkovita telhetetlenség, az angol irigység, a francia vakság az egész világot. Pusztulás fenyeget mindent, mit emberi munka alkotott.” – írta Bernády a háború elején egyik röpiratában.¹² Első felhívását a város közönségéhez 1914. július 31-én tett közzé, amelyet első oldalon lehozta a helyi lapok, de a külön nyomtatványként plakátokon is megjelent. Ebben ugyanúgy, mint az egy nappal korábban elmondott beszédében a hűség és hazaszeretet hívószavaival buzdította a város polgárait a harci kötelességeik teljesítésére, valamint azokat, akiket a „kötelesség

⁹ *Székely Napló*. 1914. július 2.

¹⁰ *Székely Napló*. 1914. július 11.

¹¹ *Székely Napló*. 1914. július 26.

¹² Bernády: *Kötelességeink*, 3.

vagy a balsors megfosztott attól a szerencsétől”, hogy a fegyveres erők kötelékébe legyenek, adományozásra és segélyezésre kérte.¹³ Bernády éllette Tiszát, a királyt, valamint a német császárt. A kormány hű embereként pedig teljes mértékben a háború mellett foglalt állást: „Lelkesedéssel és örömmel üdvözljük a háborút, az ami megváltásunk, abból fakad a béke, a gazdaggá, hatalmassá tevő megújulás, jogaink kivívása, amit Isten segítségével fegyvereink által szerzünk meg.” – jelentette ki beszédében.¹⁴

Bernády azok közé tartozott, akik a hátorszáiban teljesítették kötelezettségeiket. Mivel kora sem indokolta, s bár rendelkezett katonai kiképzéssel, meggyőződése szerint leginkább a hátország és a város igazgatásában teheti magát hasznossá a háború idején. „Őszintén fájjalom, hogy megtagadta tőlem a sors azt a különös kegyelmet, hogy hadban teljesítsek királyom, hazám, nemzetemnek szolgálatokat, s hadba vonult testvéreim küzdelmeinek osztályrészese legyek.” – írta egyik háborús kötelességekről szóló röpiratában.¹⁵ Vele ellentétben Désy Zoltán marosvásárhelyi országgyűlési képviselő, aki egyébként két évvel idősebb volt Bernádynál, önként hadba vonult. Bernády munkássága elsősorban a háború utolsó két évében mutatkozott meg látványosan. A hadiárva, valamint az otthon maradtak segélyezését majdhogynem egymaga oldotta meg. Hivatalát adománygyűjtő központtá alakította, ahova különböző céllal szerveztek gyűjtéseket. Segélyakciót indított a mezei termények betakarításáért, a hadbavonultak és családjaik megsegítésére.¹⁶ Emellett támogatta és segítette a városi vöröskereszt működését, intézkedett az ápolónők helyettesítésének a megszervezéséről. Szorgalmazta az ifjúsági zászlóalj létrehozását a városban, valamint annak a megfelelő kiképzését. Továbbá a fővárosból induló „aranyért vasat” mozgalom mintáját Marosvásárhelyen is bevezette. „Közhivatalban ért a háború, s e világrengés első pillanatától kezdődőleg fokozott energiával, sokszorozott kötelességtudással, hatványozott igyekezettel, a legmetszemenőbb készséggel állottam mindenkinek, bármely rangú, vagy rendű, anyanyelvű, vagy felekezeti embertársamnak, barátoknak vagy ellenfélnek egyaránt rendelkezésére. Segítettem ott, ahol segíteni kellett, vigasztaltam ott, ahol vigaszra volt szükség, megnyugtattam a békétlenkedőket, meginttem a könnyelműeket, léhákat, s a legteljesebb szigorral léptem fel

¹³ Felhívás M.-Vásárhely sz. Kir. Város közönségéhez. Maros Megyei Múzeum Levéltára, D.X.18. doboz.

¹⁴ *Székely Napló*. 1914. augusztus 1.

¹⁵ Bernády: *Kötelességeink*, 6.

¹⁶ *Székely Ellenzék*. 1914. augusztus 4.

mindazokkal szemben, akik a nehéz helyzetet a maguk javára kiaknázni szándékozták.” – írta Bernády visszaemlékezésében a háború első időszakára vonatkozólag, 1920-ban.¹⁷ Rendszeresen közzétette a helyi lapokban a beérkező segélyek mennyiségét, valamint a segélyezők kilétét. A listát általában ő vezette mint legnagyobb adományozó. Buzdította a város lakosságát a hadikölcsön jegyzésére. Ő maga 10.000 korona értékű összeggel iratkozott fel az agrár takarékpénztárnál az első hadikölcsönt jegyzők listájára. Gesztusát mindenik alkalommal megismételte, hasonlóan jelentékeny összeggel. Más is erre buzdított: „Ma pénzt kér, vár, követel tőlünk a haza. Mindenki vegye elő és bocsássa rendelkezésre megtakarított fillérjeit, összegyűjtött tőkét. Amennyire férfiatlan és hazafiatlan az, aki a honvédelmi kötelességek becsületos teljesítése elől bujkál épp oly kevésbé érdemes a becsülésre az, aki filléreit vagy tőkét mai nehéz idők közepette a láda fiókjában kuporgatja, a takarékpénztárak vasszekrényében őrizteti, vagy csak a látszat kedvéért és nem a vagyoni viszonyaihoz mérten tesz eleget hazafias kötelességének.” – írta felhívásában.¹⁸ A pénzügyminiszter 1916-ban a hadikölcsönök sikerének előmozdítása körül szerzett érdemek elismeréséül Bernády részére is elismerő oklevelet állított ki.¹⁹ Bernády első háborús röpiratát *Kötelességeink* címmel jelentette meg. Ennek szövegét 1914. november 15-én olvasta fel, első szerepléseként az általa építtetett Kultúrpalota dísztermében, a szintén általa alapított Közművelődési Egyesület matinéjában. Második röpiratának szövegét 1916 februárjában olvasta fel, a háború 19-ik hónapjában. Lényegében hasonló szellemiségben buzdítja a város lakóit az adakozásra, mivel szerinte „nemcsak a lövészárkokban levő testvéreinknek, hanem nekünk itthon maradottaknak is kell áldoznunk, tűrnünk, szenvednünk és lemondanunk”, mivel szerinte ettől is függ a háború kimenetele.²⁰ Takarékosagra intette a lakosságot. Röpiratában a nőknek is üzent, a divatcikkek mellőzésére buzdította őket, mivel a prém és bőr a háború idején kifejezetten érték, ezért szerinte bűnnek számít ilyen hivalkodó ruhákban megjelenni.²¹ Szerinte természetesen fényűzés is „idegen rongyokat” hordani, mivel a francia és angol divatcikkek megvásárlása a háborús ellenséget erősítik. Bernádynak a háború kitörése óta több alkalma akadt buzdító vagy éppen helyzetértékelő beszédek tartania. Minden bi-

¹⁷ Nagy Miklós Kund: *Bernády György emlékiratok*, 42.

¹⁸ *Székely Ellenzék*. 1914. november 21.

¹⁹ *Budapesti Közlöny*. 1916. szeptember 19.

²⁰ Bernády: *Intelmek*. 6.

²¹ *Székely Ellenzék*. 1916. január 15.

zonnal ki is használta ezeket az alkalmakat. Ennek egyik legfontosabb fő-
ruma a háború előtt meghonosított vacsorák voltak, amelyek az elején
munkapárti informális összejöveteleknek számítottak, a háború közben pe-
dig pártkülönbség nélkül kíváncsiak voltak Bernády mondandójára. Ez
részben annak volt köszönhető, hogy az érvényben levő sajtócenzúra miatt
a helyi lapok eleve késve tájékoztattak a háborús harctéri helyzetről, Ber-
nádynak pedig, aki távirón keresztül kapcsolatban állt a kormánnyal, álta-
lában naprakész információi voltak. Bernády helyzetértékeléseire többen
kíváncsiak volt, hozzá hasonlóan szomorkodtak Przemysl elestekor, vagy
örültek az isonzói csaták sikereinek.²² A Transylvánia szálló éttermében
tartott vacsorák mellett tömegrendezvényeket is szervezett Bernády,
amelybe a katonaság mellett a városi lakosságot is bevonta. Nyilvánvalóan
a vacsorák a városi lakosság azon részét érintették, akik a háborús körü-
lmények között is meg tudtak engedni egy éttermi kiszolgálást. Bernády
gesztusa elsősorban a városi munkásságnak nem tetszhetett, az ő vélemé-
nyüket tolmácsolta a budapesti Népszava: „Ezek a vacsorák a háború előtt
még mosolygásra méltók voltak, de a háború alatt bosszantók és nevetsége-
sek. Amikor az emberek (a dolgozók, az éhezők) nyomorogtak, akkor ők 5-
6 fogásos vacsorát vacsoráznak kenyérjegy nélkül.” – jelentette panaszosan
a lap helyszíni tudósítója.²³ Ennek ellenére, különösen a háború első szaka-
szában a polgárság kapható volt a háborúval kapcsolatos tömegrendezvé-
nyekre. Így rendeztek főtéri tüntetést Olaszország hadba vonulása ellen,
Varsó, Ivangorod és Breszt-Litovszk bevételével aratott hadisikereket pe-
dig többezres tömeg ünnepelte. Mindenik alkalommal Bernády a főtéri
Bem szobor talapzatáról mondott buzdító beszédet.²⁴ Ezen kívül a katonaság
számára gyűjtéseket szervezett, részt vett mindenik városban állomáso-
zó hadtest frontra való távozásakor rendezett búcsúmeneten, valamint
gyakran táviratozott a frontra a város nevében. Ezek az ünnepi ceremóniák
a következőképpen zajlottak: a városban állomásozó 51. cs. és k. gyalogez-
red 1914. augusztus 8-án búcsúzott a várostól. Tiszteletükre nagyméretű
ünnepség volt a város főterén, többezres tömeggel. Amint a tisztelgés véget
ért Bernády és Langendorff ezredes, a gyalogezred parancsnoka megölelték
és megcsókolták egymást. Ezután az ezred az állomásra vonult folyamatos
virágzápor közepette. Mielőtt a vonatra ültek volna, „Bernády György fő-
ispán, udvari tanácsos és Hofbauer Aurél polgármester ünnepélyes szavak-

²² *Székely Ellenzék*. 1915. március 29.

²³ *Népszava*. 1917. június 16.

²⁴ *Pesti Hírlap*. 1915. május 29., uo. augusztus 29., *Pesti Napló*, 1915. augusztus 9.

ban mondtak búcsút a távozóknak, s kérték Isten áldását fegyvereikre, majd Langendorff ezredes mondott köszönetet. [...] Az ezred kibontott zászlóját a főispán és polgármester megcsókolták, még egy utolsó kézszorítás, ölelés és a Rákóczi induló vérforráló hangjai mellett megtelnek és lassan indulnak a hatalmas hosszú katonavonat kocsii.”²⁵

A város neves hősi halottjának, Désy Zoltánnak a sírjára közösen szervezett gyűjtést Bernády Bethlen Istvánnal és Ugron Gáborral.²⁶ Bernády Désy szobrának felállítását is kezdeményezte, amelyhez szintén gyűjtést szervezett. Ez végeredményben, ahogyan a legtöbb háború időszakára tervezett épület esetében is tapasztalható volt, nem jött létre. Désy Zoltán megüresedett képviselő helyére a Bernády vezette városi munkapárt a háborús helyzetre való tekintettel felfüggesztette a politikai akcióját, ezért nem indítottak jelöltet. „A választást nem előzték meg viharos gyűlések, korteskedés, pártviszály. A régi testvérharcok átkos fúriái belepusztultak a háború kavargó örvényeibe.” – jellemezte a kialakult helyzetet egyik kortárs szemtanú.²⁷ Az eset következtében Ugron Gábort egyhangúlag választották országgyűlési képviselővé.²⁸

A világháború első szakasza viszonylag békésen telt. Ennek végét az 1916 őszen bekövetkezett román betörés jelentette. A betörésig azok, akik nem vonultak harcolni, bár szűkösebb körülmények között, de korábbi időszakhoz hasonlóan folytathatták a marosvásárhelyi mindennapjaikat. Bernády a segélyszervezés, az utánpótlás, valamint az ellátás és kölesönök szerzésével foglalkozott.

Románia 1916. augusztus 27-én hadat üzent a Monarchiának. Az erdélyi területeken kisebb pánikot okozott a román hadsereg augusztus 27-i határátlépése, a nagyszebeni katonai parancsnokság elkésve, augusztus 25-én adta ki a veszélyeztetett területek kiürítésére vonatkozó parancsot.²⁹ A kiürítés általában olyan katonai javakra vonatkozott, mint: katonai parancsnokságok, intézetek, javak, beleértve a hadiszolgáltatás alatt álló üzemeket, a vasúti infrastruktúra, ideértve a keskenyvágányú vasutakat stb. A polgári lakosságra nem vonatkozott a kiürítési parancs, de azokat, akik a lakhelyükről távozni akartak, a hadsereg nem akadályozhatta meg. A polgári la-

²⁵ Oroszlány: *Marosvásárhely és a háború 1914. Első könyv*, 9.

²⁶ *Pesti Napló*. 1915. július 1.

²⁷ Oroszlány–Szentgyörgyi: *Marosvásárhely és a háború 1915. Második könyv*, 58.

²⁸ *Ellenőr*. 1915. július 31.

²⁹ Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916-1917*, 71.

kosságot a tervezetek szerint a szomszédos megyékbe kellett átköltöztetni: a Csík megyéből érkező menekülteket Maros-Torda vármegyébe és Marosvásárhelyre irányították.³⁰ A hivatalok, bankok értéktárgyaikat, irataikat, a magánosok ingóságaiik legértékesebb részét menteni igyekeztek. A budapesti székhellyel rendelkező Agrárbank marosvásárhelyi fiókvállalata például szeptember másodikán elszállította széfjeiből a legfontosabb értékeket, letéteket.³¹

A menekültáradat fogadása és különösen a háborúnak ez a szakasza Bernády számára is új kihívásokat jelentett. „Jött azután az 1916-os év őszén a nagy felfordulás, a keleti vármegyék lakosságának menekülése. A gondjaimra bízott város és polgárság vagyonának megóvása, a menekülők ezreinek segítése, ellátása, a teljes felbomlásnak indult rend és fegyelem fenntartása érdekében – bár rendkívül súlyos viszonyok között – nem hagytam el hivatali állásom székhelyét, s minden idegszálam megfeszítve megtettem mindazt, amit ember testvéreiért megtehet.” – írta Bernády.³² A harcok nem érték el a város határát, a román támadás Nyárádmagyarosnál megtorpant, illetve a legkritikusabb állapotok az október eleji bekecsi összecsapások voltak, melyeket követően bebizonyosodott, hogy a Marosvásárhely nem lesz hadszíntér. A szövetséges hadvezetőségek a románok elleni hadműveletekre szánt erőket a különböző hadszínterekről csoportosították át, amelyek egymásután érkeztek meg Erdélybe, a Maros vonalára. Ezek két csoportra voltak osztva: az északkeleti csoport és a délnyugati csoport. Marosvásárhelyre az északkeleti csoportba tartozó 89. német tartalék gyaloghadosztály volt beosztva.³³ A hadosztály szeptember 28-án már elhagyta a várost, ugyanis Régen környékére csoportosították át, ahol oldalba támadva a román haderőket, elfoglalták a Szászhalomtól keletre levő magaslatokat.³⁴ A felmentő hadműveletek mindössze 14 napig tartottak, a román hadsereg a visszavonulás miatt október 13-án már ugyanott állt, ahol augusztus 27-én megkezdte a támadást. A harcok alatt Marosvásárhelyen Bernádynak a menekültek ellátása mellett a lakosság nyugalmaról is kellett gondoskodnia. „Az elterjedt különféle rémhírek valótlanok, a közönség jól teszi, ha legmesszemenőbb óvatossággal fogadja a kósza híreket és nem ülve fel azoknak, – nyugalmit megőrzi. Bárkinek a város polgárai közül

³⁰ Uo. 74.

³¹ *Székely Napló*. 1916. szeptember 3.

³² Nagy Miklós Kund: *Bernády György emlékiratok*, 42.

³³ Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916-1917*, 88–89.

³⁴ Uo. 142.

bárminő felvilágosításra, tanácsra van szüksége, éjjel-nappal rendelkezésre állok, ajtóm mindenki előtt nyitva áll!” – üzenete Bernády a város lakosságának.³⁵ Ugyanis több alkalommal felmerült a város kiürítése, azonban erre az említett hadműveletek sikerei miatt nem került sor. Bernády minden eshetőségre felkészülve intézkedett a város műkincseinek, a Kultúrpalota és a Teleki Téka kultúrértékeinek a kimenekítéséről.³⁶ Emellett a református egyház művészeti és történeti értékeit, valamint a pénzintézetek pénzkészletét is előzetesen kimenekítette.

Kilátásba helyezte az ipari szakiskola és az iparmúzeum gyűjteményének a kimenekítését is, viszont erre már nem került sor. A város kimenekített műkincsei pedig a betörés visszaverését követően visszajutottak.³⁷ Bernády a román betörést követő időszakában teljes mértékben a hivatalába költözött, hírlapi jelentések szerint irodájában aludt, „ha ugyan alvásnak lehet nevezni azt a szakadatlan munka után ruhástól való pihenőt.” Azokban a hónapokban anekdotaszerűen terjedt el a székely menekültek között az a megállapítás, miszerint „ha bajban vagy, s nem tudsz bajodon segíteni, menj el Bernády főispánhoz, ha ő nem segíthet meg, akkor már nem segít rajtad senki sem.”³⁸ Valóban rengeteg menekült kereste fel ügyes-bajos dolgával a főispánt. Szeptember folyamán nagyjából tízezer menekült tartózkodott a városban állandó jelleggel. Szeptember 4-én Bánffy Miklós Bernády Györgynek jelentést küldött. Jelentése tartalma abból állt, hogy Gyergyóból még mindig érkeznek a menekülők: a Marosvásárhelyre induló sor eleje Backamadarasig ér, kilométerenként ötven szekeret számolva. Ez mintegy 40 kilométert tett ki, és már 20 km-re megközelítette Maros-Torda megye székhelyét, Marosvásárhelyt. A szekerek mellett sokan gyalog mentek. A jelentés a gyermekek számát 20 ezerre teszi, és megemlíti azt is, hogy az elcsigázottság miatt elég sokan elhaltak útközben az idősebbek és a gyerekek közül.³⁹

Ellátásuk, de mielőbbi továbbirányításuk feladata hárult Bernádyra. Naponta ellenőrizte a menekültek szálláshelyét, konyháját és ellátását. A nem vonattal menekülők tömege már az első órákban ellepte a nyugati, északnyugati irányú utakat. Az emberek természetesen minél több ingósá-

³⁵ *Székely Napló*. 1916. augusztus 31.

³⁶ *Székely Napló*. 1916. szeptember 16.

³⁷ Kivéve a Teleki család műkincseit, hagyatékát, amely később az Magyar Országos Levéltárba került Gyömrőről. Pál-Antal Sándor: *A Székelyföld és városai*, 210.

³⁸ *Székely Ellenzék*, 1916. november 11.

³⁹ Pál-Antal: *A Székelyföld és városai*, 213.

gukat szerették volna magukkal vinni, háziállataikat is értve ezalatt, melyek csak nehezítették a menekülést, még nagyobb torlódást okoztak az utakon. A szekeres és gyalogkaravánok meg-megálltak egy-egy falu vagy város határán, s mint a vándorló nomádok éltek, hol a maguk készletéből, hol környöradományból. A továbbiakban a jószág ellátása is nagy nehézségeket okozott, így nagyon sokan kényszerültek útjuk során jóval áron alul eltékozolni takarmány nélkül maradt állataikat, főként a vonattal továbbutazók.

A menekülők ellátása mellett további feladatot jelentett az október 28-tól megkezdődő visszatelepítés. Ugyanis nagyon sok menekült a veszély elhárultával visszafordult, hogy a téli időszak beállta előtt hazatérhessen, így legtöbbször ismét tranzitónává alakította Marosvásárhelyt.

A menekültek ételmezéséhez a város számos pontján kényszerkonyhákát állítottak fel, amelyek naponta akár 12.000 főt is ételmeztek. Emellett megalakult a kincstári vásárló bizottság, amely a menekültek javait vásárolta fel, általában nyomott áron. Ez nyilvánvalóan a helyi spekulánsoknak kedvezett, melyek tevékenységét Bernády igyekezett megfékezni. A belügyminisztériumi felterjesztésében a román betörés előtti egységes árak bevezetését ajánlotta, a visszaéléseket azonban nem sikerült megfékezni. A visszaélők nagyrészt a felvásárló katonatisztek voltak, akik a nagy mennyiségre való hivatkozással szemre értékelték az állatokat, s jóval áron alul fizették ki azokat.⁴⁰ A menekültek helyzetének kiszolgáltatottságáról több jelentést írt Bernády a belügyminiszternek, hozzátéve azt is, hogy a fel nem vásárolt állatokat (amelyeket a törvényhatóság legelőin helyeztek el) a fokozódó nehézségek miatt nem tudják megmenteni. A helyzet több konfliktust váltott ki: egy 1200 fős háromszéki szarvasmarha-állományt a katonák önkényesen Marosvásárhelyre hajtottak a hadi állatátvevő bizottsághoz.⁴¹

A felvásárló bizottság munkáját Bánffy Miklós ellenőrizte, aki meg volt elégedve Bernády intézkedéseivel. Hasonlóan vélekedett Salvator főherceg is, aki a menekültek látogatását és a város egészségügyi létesítményeit ellenőrizte. Korábban, 1916. március 20-án a főherceg Bernádyt a katonai egészségügy körül tett erőfeszítése miatt a vöröskereszt tiszti díszjelvényével tüntette ki.⁴² A kitüntetést a városi Vöröskereszt Egylet támogatásáért kapta. Az egylet a városháza mögötti közigazgatási tanfolyam épületében működött, először kiegészítő kórházként. A folyamatosan bővülő kór-

⁴⁰ Pál-Antal: *A Székelyföld és városai*, 216.

⁴¹ Uo. 217.

⁴² A díszjelvényt nem kézbesítették, mivel az abból származó adományt segélyezésre fordították. Maros Megyei Múzeum Levéltára, D.X.20. doboz.

házban 1914 szeptembere és 1915 februárja között összesen 580 frontról érkezett sebesült katonát láttak el. Az egylet ápolói tanfolyamát többek között Bernády nevelt lánya, Margit is elvégezte.⁴³ 1917-ben az országos Vöröskereszt Egylet is elismerő oklevelet állított ki a főispán részére.⁴⁴ Bernádynak ugyanekkor, 1917. április 23-án „a háború alatt teljesített különösen buzgó és eredményes közhivatali működésének elismeréséért” a király a II. osztályú polgári hadi érdemkeresztet adományozta. Bernády mellett ugyanezen kitüntetést Bethlen Balázs Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód megyék főispánja, Kemény Ákos Kis-Küküllő vármegye, Mara László Hunyad vármegye, Nyerge László Máramaros vármegye, Szász József Alsó-Fehér és Maros-Torda vármegye és Walbaum Frigyes Szeben vármegye főispánja és szászpánja is megkapta. Rajtuk kívül pedig Betegh Miklós erdélyi kormánybiztos az I. osztályú polgári hadi érdemkereszt kitüntetésében részesült.⁴⁵ A kitüntetések mellett érdemes arról is megemlékezni, hogy a fentebb említett gazdasági jellegű visszaélések miatt (állatállomány áron aluli bevétele, sikkasztások) a két világháború közötti időszakban Bernádyt tették felelőssé egyes székelyföldi vezetők. 1925-ben magyarázó jellegű cikkben számolt az eseményekről, lényegi következménye azonban nem volt az ügynek, leginkább későbbi politikai életére volt kihatással.⁴⁶ Az 1916-os tevékenysége azonban minden bizonnyal ahhoz is hozzájárult, hogy a hatalmas menekültáradat kezelésében nem történtek nagyobb katasztrófák. Továbbá válságkezelő tapasztalata a két világháború közötti időszakban is hasznosnak bizonyult, ugyanis azon kevés politikusok közé tartozott, akik a román impérium alatt is viszonylag sikeres politikai pályát folytathattak.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek, tanulmányok:

Bernády György: *Intelmek*. Marosvásárhely, 1916.

Bernády György: *Kötelességeink*. Marosvásárhely, 1914.

Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector Kiadó–Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Marosvásárhely–Kolozsvár, 2017.

⁴³ Oroszlány: *Marosvásárhely és a háború 1914. Első könyv*. 24–25.

⁴⁴ Maros Megyei Múzeum Levéltára, D.X.17. doboz.

⁴⁵ MNL, K 148, 553. cs. 1917-2-8101. 389.f.

⁴⁶ *Ellenzék*. 1925. január 11.

Fodor János: Politikai karrierjének a kezdetei 1889-1900. In: Fodor János – Nagy Miklós Kund – Pál-Antal Sándor (szerk.): *Bernády, a város-építő*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely, 2015.

Marosi Barna: *Bernády György városa*. Marosvásárhely, 2006.

Nagy Miklós Kund (szerk.): *Bernády György emlékiratok*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely, 2007.

Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916-1917*. Budapest, 1923.

Oroszlány Gábor (szerk.): *Marosvásárhely és a háború 1914. Első könyv*. Grün Sámuel könyvnyomdája, Marosvásárhely, 1915.

Oroszlány Gábor – Szentgyörgyi Dénes (szerk.): *Marosvásárhely és a háború 1915. Második könyv*. Grün Sámuel könyvnyomdája, Marosvásárhely, 1915.

Pál-Antal Sándor: *A Székelyföld és városai*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.

Újságok, napilapok:

Budapesti Hírlap

Budapesti Közlöny

Ellenőr

Marosvásárhely

Marosvidék

Népszava

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Székely Ellenzék

Székely Napló

Levéltári források:

MNL K 148, 376. doboz, 674.cs. 1919–11–1764. 60–69.f.

MNL, K 148, 553. cs. 1917-2-8101. 389.f.

Maros Megyei Múzeum Levéltára, D.X.18. doboz.

Nagyné Rózsa Erzsébet

**ISZLÁM ÉS MIGRÁCIÓ –
MUSZLIM KISEBBSÉGEK KÖZÉP-
EURÓPÁBAN**

Islam and migration – Muslim minorities in Central Europe

While the huge waves of migration originating from different countries in the Islamic world have taken the Central European EU member states unprepared, historically it is this part of the EU that has a long experience of fighting and co-existence with Islam. The specific developments of the second half of the 20th century, however, relegated this experience into history, and the political circumstances of the Cold War kept this region relatively isolated from the modern migration. As a result, the Central European countries have remained, even after the regime changes of 1989-1990, transit routes only, and consequently, practically void of settled Muslim communities.

Keywords: migration, Islam, transit route, Central Europe

Az Európai Unió történetét a migráció alakulásától kezdve végigkísérte – kisebb-nagyobb intenzitással, több-kevesebb tagállami érdeklődéssel. Bár az egyes tagállamokat a bevándorlás különböző módokon és nagyon eltérő mértékben érintette, ennek megfelelően a bevándorolt közösségek száma, etnikai és vallási identitása nagyon különbözött, azonban az Unión belüli különbségek igazán a közép-európai államok 2004-es csatlakozásával váltak, mondhatni, végletessé. A közép-európai országok fejlődését meghatározó szocialista berendezkedés egyrészt nem támogatta a bevándorlást (bár egyes személyek esetében kifejezetten nem is akadályozta azt), másrészt a Nyugat-Európa-hoz képest fejletlenebb gazdasági környezet sem jelentett nagy vonzerőt. Mindennek következtében az Európai Unióhoz csatlakozó közép-európai államok tulajdonképpen történelmi – etnikai és/vagy vallási – kisebbségekkel rendelkeztek, de a 20. századi bevándorlók szempontjából szinte fehér foltot jelentettek az Unióban. Ezzel szemben az Európai Unió nyugati államainak közvéleményét immár évek óta megosztották, többüket elzárkózásra, befelé fordulásra készítették az ott élő bevándorló – elsősorban a muszlim – közösségek. Sőt, egyes országokban

a bevándorlást folyamatosan szigorító törvények, intézkedések jelentek meg.

A 2015-2016-os migrációs hullám és válság új helyzetet teremtett. Minden előrejelzés ellenére – hiszen az Európai Unió gazdasági vonzereje régóta ismert volt, illetve az arab tavaszt követő politikai átalakulás és polgárháborúk, továbbá az Iszlám Állam megjelenése már évek óta tartott – az Uniót, de különösen az annak keleti határát képező „új” közép-európai tagállamokat készületlenül érte a migráció. A hirtelen hatalmas tömegekben érkező menekültek és/vagy bevándorlók a délkeleti, balkáni útvonalon érték el Közép-Európa déli országait, és szinte rögtön tovább is haladtak az Unió nyugatabbra fekvő államai felé. Így a készületlenséget csak fokozta, hogy magának az áthaladásnak a feltételeit kellett biztosítaniuk, miközben próbáltak megfelelni az Unió schengeni követelményeinek. A sokkhatást fokozta, hogy szemben a történelmileg utolsó közép-európai menekülthullámokkal, melyeket a jugoszláv háború generált, és melyek számban is jóval kisebbek voltak, a 2015-ben kezdődött migrációban érkezők muszlim államokból jöttek, akiket még akkor is az iszlámmal azonosított a közvélemény, ha éppen valamelyik keresztény kisebbséghez tartozott.

Miközben Közép-Európa számára az iszlám nem idegen fogalom – a régió szinte minden állama több évszázados háborúskodás és együttélés tapasztalatával rendelkezik –, az Unió „rég” tagállamaiból begyűrűző viták, az iszlamofób érzelmek és hangulatok mindeddig inkább csak „érdekeseknek” számítottak abban a régióban, ahol saját muszlim közösségek jösszerűvel szinte nem is léteznek vagy a tágabb közvélemény számára szinte láthatatlanok, illetve a muszlim országokból érkező bevándorlók száma mindig csekély volt.¹ Ebben a helyzetben – Közép-Európában – Bulgária jelent egyedüli kivételt, ahol a muszlim – nagyrészt török – lakosság az összlakosság mintegy 12-14%-át teszi ki.

Közép-Európa muszlim tapasztalatai jóval megelőzik Nyugat-Európáét (kivéve az Ibériai-félszigetet), a középkorig nyúlnak vissza. Ezek a tapasztalatok, szinte a kezdetektől közvetlennek mondhatóak, amennyiben Közép-Európa népei az iszlámmal való évszázados együttélésre/egymás elleni harcra tekinthetnek vissza – a térség évszázadokon keresztül a *dár al-iszlám* és a *dár al-harb* folyamatosan mozgó határvidéke volt –, míg Nyugat-Európa nagy része számára a közvetlen kapcsolat a 20. század történéseinek eredménye. A történetiség, az idősíkok különbözősége mel-

¹ Rózsa: *Mediterranean Migration to New Central European Member States*, 269–272.

lett a közép-európai tapasztalat abban is különbözik a nyugat-európaítól, hogy alapvetően a török népekhez, elsősorban az oszmán-törökökhöz, illetve a tatárokhoz köthetőek, ami lényegében meghatározza a közép-európai államok iszlám-tapasztalatainak a karakterét is. Az oszmán-törökök és a tatárok iszlámja ugyanis nagyon sok tekintetben különbözik a mai Nyugat-Európában fellelhető „iszlámok” jelentős részétől (pl. a franciaországi maghrebi arabokétól vagy a nagy-britanniai pakisztániakétól).

Az iszlám több hullámban érte el Közép-Európát, de a megtelepedő muszlim közösségek gyakran eltűntek, beolvadtak a helyi lakosságba. A muszlim hatások első megjelenéseként a kelet-európai sztyeppék népvándorlásait jelölhetjük meg. A népvándorlások során a kelet-európai sztyeppéken élő törzsek egy része muszlim volt, így a honfoglaláskor a magyar törzsekkel is érkeztek muszlimok a Kárpát-medencébe. A népvándorlás utolsó nagy hullámát a tatárjárás jelentette. Ezt a kelet felől bekövetkező nagy hódítások – kisebb mértékben az Arany Horda északon, nagyobb mértékben az Oszmán Birodalom terjeszkedése délen – követték, ami kijelölte a máig is gyakorlatilag változatlanul érvényes határokat. Míg Szlovákiától (a Felvidéktől) délre általában az oszmán-török tapasztalat az általános (a 15. századtól kezdve a 18-19. századig hosszabb-rövidebb ideig az Oszmán Birodalom részét képezték ezek a területek), ettől északra a sztyeppe felől beáramló tatárok jelentették a közvetlen muszlim kapcsolatot. (Amint az oszmán-török kapcsolatot az Egri csillagok Jumurdzsájkjával, a lengyel-litván tapasztalatot a tatár Azjával² lehet jellemezni.) Románia ebből a szempontból különleges átmenetet képez, amennyiben mind a török, mind a tatár tapasztalattal, máig jelen lévő közösségekkel rendelkezik. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a dobrudzsai tatárok a Krímből érkeztek, és évszázadokon keresztül oszmán-török vazallusok voltak.

Az Oszmán Birodalom visszaszorulása következtében, elsősorban az orosz-török, majd a balkáni háborúk során kerültek ismét jelentősebb muszlim kisebbségek a közép-európai országok területére. Míg az Osztrák-Magyar Monarchia területén különösen Bosznia annektálását követően jelentek meg elsősorban bosnyák muszlim közösségek, addig a balti államokba az orosz terjeszkedés és egyfajta birodalmon belüli népmozgások eredményeként kerültek közép-ázsiai, különböző török muszlim csoportok.

Közép-Európa államainak közös jellemzője a szocialista időszakban a moszkvai központ által az iszlám világ felé diktált kapcsolatrendszer,

² Henryk Sienkiewicz *A kislovag* című regényének tatár szereplője.

amelynek keretében bizonyos időszakokban és bizonyos relációkban kizárólagos volt a kapcsolat, míg más esetekben bizonyos mozgásteret realizálódott. Ebben a rendszerben az iszlám világ általában a kiválasztott baráti „szocialista” arab országokat jelentette, illetve – átmenetileg – Afganisztánt, míg a török kapcsolat háttérbe szorult. Az ekkor megjelenő muszlimok sok szempontból új jelenség voltak, amennyiben nagy többségükben arabok, általában fiatalok és egyedülállók (diákok) voltak, akik többnyire átmenetileg (tanulmányaik idejére) tartózkodtak a fogadó országban. Azok, akik végül maradtak, többségükben családot alapítottak, és integrálódtak a helyi többségi társadalomba.

Közép-Európa mai muszlim közösségeiről általában elmondható, hogy az iszlám világban hagyományosnak és megszokottnak tekintett különbségek és ellentétek (szunnita, síita, dervisrendek, szúfi irányzatok, jogi iskolák stb.), még ha formálisan meg is jelennek – a 20. század második felére, (Közép-Európában) inkább a 20. század a végére jellemző népmozgások miatt –, gyakorlati jelentőségük egyelőre többnyire nincs. Ennek oka részben a volt szocialista tábor egységesnek mondható gyakorlata a vallás visszaszorítására. Jóllehet ez az egyes országokban eltérő módon jelentkezett, az eredménye hasonló volt, és a vallásos közösségekben inkább az összetartozást, mintsem a széthúzást erősítette. A másik ok a muszlim közösségek csekély számában, mondhatni hiányában keresendő, ami miatt a „közös nevező” sokkal fontosabb, mint a különbségek. Ebben a kérdésben Bulgária jelentősen eltér a többi közép-európai új EU-tagállamtól, hiszen jelentős, „honosnak” mondható muszlim kisebbséggel rendelkezik. Az iszlámon belüli különbségek azonban itt sem szembetűnőek, hiszen a hagyományos közösség egységesen a hanafita iskolához tartozik, azaz egységes vallásgyakorlatot folytat. Másrészt, a szocialista gyakorlat mellett, a 19. században megjelenő bolgár nacionalizmus és a bolgár asszimilációs törekvések is az egység irányában hatottak, és a közösség összetartását erősítették.

A Közép-Európában élő mai muszlim közösségeket tehát elsősorban nem a vallási, és gyakran nem is csak az etnikai különbségek szerint csoportosíthatjuk. Sokkal nagyobb szerepet játszik a többségi társadalommal együttélésben eltöltött idő, illetve az integráció mértéke. Honos, azaz régóta az adott ország területén folyamatosan élő közösség nem minden országban mutatható ki, és azok is sokkal inkább etnikai, mintsem vallási alapon jelennek meg (Lengyelországban a tatárok, Romániában a tatárok és a törökök, Bulgáriában a törökök, pomákok és a roma lakosság egy része).

A magyar kisebbségi törvény értelmében azok a közösségek minősülnek elismert kisebbségnek, melyek legalább száz éve Magyarország területén élnek, így a muszlimok nem számítanak közéjük. Ráadásul a Magyarországon elismert 13 elismert kisebbség etnikai és nem vallási kisebbségek. A honos muszlim kisebbségeket, ahol vannak, a többségi társadalom általában a sajátjaként, egyfajta történelmi adottságként kezeli, és nem tekint rájuk veszélyforrásként.

Az újabb, a szocialista időszakban letelepedett muszlim közösségek egyrészt általában valamely szekuláris(abb) berendezkedésű országból érkeztek, másrészt a szinte teljesen szekularizált, sőt, a vallásos gyakorlatot a háttérbe szorító, gyakran bármely vallással ellenséges környezetben nem gyakorolták vallásukat (nyilvánosan). Letelepedvén integrálódtak a befogadó társadalomba – leggyakrabban vegyes házasságokon keresztül –, különösebb ellenérzést nem váltottak ki.

Közép-Európában a rendszerváltás, majd az EU-csatlakozás teremtett drasztikusan újfajta helyzetet, amikor a határok megnyílásával a térség kívánatos tranzitútvonal lett. A legújabb betelepülési hullám/népvándorlás alapvetően két új csoportot eredményezett: az új letelepedőket és a menekülteket. Mivel azonban a legtöbb közép-európai ország EU-taggá válása után is tranzitország maradt, a menekültek még a kisszámú muszlim közösségen belül is viszonylag jelentéktelen hányadot tesznek ki. Nem beszélve arról, hogy a menekültek – a menekülttáboron kívül – vajon aktívan csatlakoznak-e valamelyik működő közösséghez.

Egy további minden országban fellelhető csoportot jelentenek a helyi áttértek, akik elsősorban házasságuk okán áttért nők vagy elégedetlen, kalandot, tapasztalást kereső fiatalok, akiknek a hitbuzgósága és vallásgyakorlata gyakran sokkal szigorúbb, mint akár az új bevándorlóké. „Az újonnan megtérők buzgóbbak voltak. Tudatában vannak vallásosságuknak. A dobрудzsai muzulmánok nem ilyenek.”³

A közép-európai országokban élő honos muszlimok közül egyedül a romániai és bulgáriai törököknek van anyaországga, Törökország, mely állami szinten is vállal szerepet a közösségek támogatásában. Az újabb eredetű muszlim közösségek kapcsolattartása az anyaországgal inkább egyéni jellegű, azaz leginkább családi látogatásokról van szó, és nem arról, hogy a közösség az otthoni muszlim közösséggel „közösségi szinten” ápolna kapcsolatokat. Legalábbis nem úgy, mint Nyugat-Európában: a közép-európai

³ Kozák: *Romániai muzulmán intézmények*, 54–60.

államokban a helyi vallási közösségek vezetői vagy helyi, a többségi nemzethez tartozó áttértek, vagy már régóta letelepedett egyének, akiknek iszlámtudományi jártasságát, és ezáltal az évszázadok óta letelepedett muszlim közösségek – a helyi lakosság döntően keresztény gyakorlatával keveredett – iszlámjának hitelességét kérdőjelezzik meg az új muszlimok. Az új muszlimok érkezése ugyanis, különösen, ha az iszlám belső területeiről érkeztek, rávilágít egy olyan problémára, mely már történeti távlatban is jelentkezett, és ma egyfajta kihívást jelent: mivel Közép-Európa általában nem volt az iszlám világ (*dár al-islám*) része, így muszlim oktatási intézmények, vallási központok sem alakultak ki. Ezért tulajdonképpen az egész térség muszlim közösségei küzdenek azzal a hiányossággal, hogy nincsenek saját iszlámtudományi képzési intézményeik – Bulgáriát kivéve. Ezért egyrészt azoknak, akik a közösségek vallási vezetését vállalják, külföldre kell menniük, mégpedig hiteles helyre; másrészt átmenetileg „behozatalra” szorul(hat)nak képzett iszlámtudósokból, ami egy sor további kérdést vet fel. Kik és honnan, milyen ideológiával jönnek, el tudják-e fogadni, hogy Közép-Európában nem számítanak a szunnita-síita különbségek, jogi iskolák,⁴ milyen háttérrel tudnak maguknak teremteni, stb., ami a 2001. szeptember 11. utáni világban felveti a fundamentalizmus és terrorizmus veszélyét. Ez az egyik oka annak a tendenciának, hogy a közép-európai muszlim közösségek igyekeznek saját soraikból vezetőket képeztetni, ami a közép-európai rendszerváltásokat követően lényegesen könnyebbé vált, illetve hogy sok helyen fiatal vezetők vannak. Ugyanakkor vélhetően a helyi nyelvek is további okot jelentenek.

A régi és az új muszlim közösségek általában párhuzamosan élnek egymás mellett, nem – vagy csak átmenetileg – alkotnak egyesült közösséget. Míg a régi közösségek sok szempontból alkalmazkodtak többségi környezetükhöz, az új közösségek saját gyakorlatukat tartják az „igazi” iszlámnak, melyet egyes esetekben radikálisan is képviselnek. A többségi társadalom szempontjából azonban a különbség – a már említetteken túl – a muszlim identitás milyenségében és mibenlétében fogható fel. Azaz „...a kérdés nem az, hogy ki a muzulmán, hanem hogy ki milyen mértékben és hogyan az.”⁵ Ennek a kérdésnek a megválaszolásában a vallásgyakorlat

⁴ Többször előfordult, hogy pl. Szaúd-Arábiából érkezett valaki a közösség vezetésére, de hamarosan távozott, mivel a helyi közösség nem fogadta be radikális vahhábita tanait és a más irányzatokat követőket kirekesztő tevékenységét. (Interjú Sulok Zoltánnal, a Magyarországi Muszlimok Egyháza vezetőjével.)

⁵ Kozák: *Romániai muzulmán intézmények*, 54–60.

mellett olyan elemek is közrejátszanak, mint a befogadó államhoz való lojalitás, az állampolgári státusz, a befogadó országban tartózkodás időtartama stb. A honos kisebbségek integrációját/integráltságát a Romániában leírt ún. „dobrudzsai modell” mutatja be a legjobban, melyet „az etnikai, vallási hovatarozás szimbolikus volta, az intézményi beágyazottság, regionális szinten nyújtott közszolgáltatások és etnikai elzárkózás” jellemez.⁶

Ugyanakkor a helyzet fonáksága, hogy a befogadó ország joggyakorlata általában csak a régi, ’konszolidálódott, besimult’ iszlámot ismeri el, ők kapják az állami támogatást, míg az újonnan érkezettek „igazi”, radikálisabb iszlámja a rendszeren és az elfogadáson kívül marad. Mivel Közép-Európában a török-tatár hagyományok miatt a szunnita iszlámot (vagy annak egyik jogi iskolájának gyakorlatát) fogadták el bevett vallásnak, hasonló megkülönböztetésnek vannak kitéve a síita muszlim közösségek is, melyek értelemszerűen az új bevándorlókkal jelentek meg.

A közép-európai muszlim szervezetek, egyesületek – szintén a szocialista korszak közös hagyományaként – általában az állami adminisztráció részeként vagy azzal szoros kapcsolatban szervezik meg a közösség működését és hivatalos képviselétét. (Érdekes párhuzamot jelentve az iszlám világ „hivatalos, állami” iszlámjával.⁷) A megjelenési formák különbözhetnek az adott állam jogrendjének függvényében: van, ahol *muftiátus*, van, ahol „egyházként” bejelentett szervezetek alakultak, melyek mellett általában kulturális és hagyományörző feladatokat ellátó alapítványok, egyesületek is működnek. Összességében tehát megállapítható, hogy a közép-európai muszlimok szerveződése – egyelőre legalábbis – inkább helyi szerveződések, kulturális, humanitárius és szigorúan vallásgyakorlatra létrejött kezdeményezések, kimutatható politikai ambíciókkal – már csak számarányuk miatt sem – nem rendelkeznek. Bulgária kivételt képez, azonban a többségében törökök és pomákok által támogatott politikai párt (MRF) a bolgár törvények alapján tartózkodik attól, hogy magát a muszlimok/törökök pártjának nyilvánítsa.

Maga a közép-európai (honos, régi) muszlim vallásgyakorlat – a vezetőképzésnél leírtakból következően – meglehetősen sajátos képet mutat. Az évszázados kisebbségi lét egy markánsan keresztény környezetben és képzett vezetők nélkül bizonyos muszlim szabályok elhagyását vagy meglehetősen laza értelmezését jelentette (alkoholtilalom, nők elkendőzése stb.),

⁶ Uo.

⁷ Bővebben l. pl. Tüske László: *Visszatérítők: Az iszlám radikalizmus gyökerei.* <http://index.hu/kulfold/mancs815/>

miközben a környezet gyakorlatának elemei beépültek a muszlim gyakorlatba (gyertyagyújtás). A legkitartóbban, még a szocialista „vallástalanítás” időszakában is, a muszlim ünnepek – *kurban bayram*⁸ és a *ramazan bayram*⁹ – megünneplése élt túl. A keresztény gyakorlat bizonyos elemei mellett azonban az évszázadok alatt érkező különböző etnikai csoportok hagyományainak bizonyos elemei is beépültek. A legszembetűnőbb ilyen gyakorlat, hogy a Romániában és Bulgáriában az alapvetően török eredetű (vagy törökként megjelölt) népesség minden évben megünnepli a *nourúzt*,¹⁰ az iráni újév kezdetét. Ez egyrészt nyilván az Oszmán-Török Birodalom keleti területeiről származó, idetelepült iráni (kurd?) csoportok, illetve a sztyeppei/közép-ázsiai hagyományok hatása, másrészt a *nourúz* megünneplésének egyes elemei, mint a tűzgrás, érdekes párhuzamot jelentenek a bolgár tavaszköszöntéssel, ami vélhetőleg elősegítette a *nourúz* hagyományának továbbélését.

A sajtó hírei és a Nyugat-Európából begyűrűző, az iszlámról szóló diskurzust/vitát két folyamat befolyásolja:¹¹ egyrészt az iszlám és a terrorizmus összekapcsolása által gerjesztett félelmek, amelyeket a terrorizmus elleni háború még jobban tudatosított, felfokozott. Másrészt az európai uniós tagsághoz kötve a bevándorlással kapcsolatos félelmek, melyeket az eddigi bevándorlási adatok, melyek tagadhatatlanul növekvő tendenciát mutatnak, nem igazolnak.¹²

Közép-Európát mindeddig elkerülték a terrormerényletek,¹³ és radikális militáns muszlim csoportok sem működnek itt.¹⁴ Mivel a honos musz-

⁸ Arabul íd al-adhá, a birkavágás ünnepe, annak emlékére, hogy Ábrahám kész volt fiát feláldozni Istennek, aki az utolsó pillanatban a gyermeket egy báránnyal (birkával) helyettesítette (áldozati bárány). A muszlim időszámítás utolsó hónapjának 10. napja, egyben a mekkai zarándoklatot lezáró esemény.

⁹ Arabul íd al-fitr, a ramadán böjti hónapot lezáró ünnep.

¹⁰ www.divers.ro/traditii_turci_ro

¹¹ Kozák: *Romániai muzulmán intézmények*, 54–60.

¹² A Földközi-tenger déli és kelet partja felől az új EU-tagállamok felé irányuló migráció adatait l. Erzsébet N. Rózsa: *Mediterranean Migration to New Central European Member States of the EU. Present and Future trends. IEMed Yearbook*, Institut Europeu de la Mediterrània, Barcelona, 2007. 269–272.

¹³ Az egyetlen kivételt Bulgária jelenti, ahol az 1984–1989 közötti bolgár asszimilációs kampányra válaszul néhány terrorcselekményre is sor került. Bár ezek a merényletek muszlim/török csoportokhoz köthetők, mivel céljaik nem a ma „szokásos” iszlamista célok (iszlám állam, a *saría* bevezetése, hatalomátvétel) voltak, ezektől itt eltekintünk.

lim közösségeket a többségi társadalom a sajátjának, ismertnek, félelmet nem keltőnek tekinti, tulajdonképpen megteremtődött a „helyesen élő muszlimok” kategóriája. Így az igazi félelmeket a bevándorlók váltják ki, még akkor is, ha Közép-Európa változatlanul tranzit-területnek és nem végállomásnak számít, és a bevándorlók és menedéket kérők száma még a kisszámú közép-európai lakosságokhoz képest is igen csekély.¹⁵ Adott esetben ezeket a félelmeket is felhasználják az egymással a társadalom figyelméért és saját önigazolásukért küzdő muszlim csoportok.

Az újonnan érkezők szembeütköző, látható másságának forrása részben a származási hely megváltozása, a mára újra iszlamizálódott muszlim világ. Szemben a hetvenes, nyolcvanas évek szekuláris arab nacionalizmusával az iszlám világ egészéről elmondható, hogy egyfajta vallásos reneszánsz játszódik le, ami a vallásgyakorlat külsőségeiben is markánsan megnyilvánul. Azaz az innen érkezők Közép-Európában is ragaszkodnak identitásuk külső jegyeihez, ezáltal a többségi társadalom számára sokkal láthatóbbak, mint korábban letelepedett honfitársaik. Bár egyelőre csak korlátozott módon – elsősorban a nyugat-európai tendenciák hatására – megjelentek a muszlim közösségek és az iszlám ellen folytatott kampányok.

A közösség láthatóságának egyik leglátványosabb eleme az imahely, különösen a mecset lehetne, ami, ha új mecset építéséről van szó, Közép-Európában is heves vitákat vált ki a többségi társadalomban. A történelmi mecsetek esetleges ismét imahelyként működtetése általában nem vált ki különösebb ellenérzést. De emellett a muszlim közösség kiszolgáltatásának egyéb, kevésbé feltűnő, ám annál szükségesebb jelei is vannak, mint pl. a *halál* hentes vagy a temető. A temető fenntartása és gondozása általában az állam vagy az önkormányzat által valamelyik muszlim közösségre bízott feladat, ami egyben az adott szervezet/közösség hivatalos elismerését is hangsúlyozza, presztízsét növeli. Ez a kérdés inkább a közösségen belül okozhat vitákat, mintsem a közösség ellen kívülről.

A közép-európai muszlim közösségek tevékenysége – a vallásgyakorlat biztosítása mellett – alapvetően két irányban bontakozott ki. Egyrészt az iszlám békés jellegének hangsúlyozása a többségi társadalom felé, tipikusan tájékoztatás, oktatás, de világpolitikai események kapcsán akár politi-

¹⁴ Bővebben l. Gyorgy Lederer: *Countering Islamist Radicals in Eastern Europe*, 15.

¹⁵ Rózsa: *Mediterranean Migration to New Central European Member States*, 269–272.

kai állásfoglalás formájában; másrészt segélyszállítmányok megszervezésében, ami az iszlám keretében kötelező felelősségvállalás, adakozás egy formájának fogható fel. Ilyen segélyszállítmányokat szervezett több közép-európai muszlim közösség Szudánba, Irakba, a cunami által sújtott muszlim területekre.

MAGYARORSZÁG

Magyarország muszlim kisebbségi története még Közép-Európán belül is különlegesnek mondható, amennyiben a muszlimok jelenléte nem volt folyamatos, a közösség – történeti távlatban legalábbis – nem volt homogén, továbbá az együttélés megelőzte a honfoglalást, azaz már a területen kívül megkezdődött.

Magyarországon a muszlim közösség jelenlétében legalább öt nagy korszakot lehet megkülönböztetni. A honfoglalás előtti kortól az Árpád-házi királyok uralkodásának végéig terjedő időszakot az esetenként a honfoglaló magyar törzsekkel vándorló sztyeppei – elsősorban török – népek jellemzik; a hódoltság korában az oszmán-török birodalom területéről érkező, balkáni vagy anatóliai török népek alkották a muszlim közösséget; míg a 19. század végén, a 20. század elején Bosznia-Hercegovina megszállásával, majd annektálásával a bosnyák törökség dominált. A szocialista időkben a muszlim szó új etnikai tartalommal telt meg, amennyiben elsősorban a baráti arab szocialista országokból tanulni érkező fiatalokat jelentette. A rendszerváltás utáni szakasz, de különösen a Magyarország uniós csatlakozását követő időszakban elmondható, hogy a magyarországi muszlim lakosság gyakorlatilag „internacionalizálódott”: egyrészt, ha csekély számban is, de szinte minden muszlim országnak élnek szülőttei Magyarországon, másrészt a magyar konvertiták az aktív közösség viszonylag jelentős hányadát teszik ki. A magyarországi iszlám fejlődésének, jelenlétének egyik legmarkánsabb jellemzője – sokféle forrása mellett –, hogy ezen szakaszok között gyakorlatilag eltűnt a muszlim közösség, még akkor is, ha műemlékekben, történetekben, nevekben stb. tovább élt.

A mai Magyarországon élő muszlimok számának megítélése igen nehéz: népszámlálási adatokra hivatkozva mintegy 3 200 főt emlegetnek mint magyar állampolgárságú muszlimot, azonban ez az adat meglehetősen bizonytalan. Egyrészt a 2001-es népszámlálás ötven év után először kérdezett rá az adott személy vallására, de a válaszadás önkéntes volt, és nem terjedt ki magára a vallásgyakorlatra. Mindössze a kérdezett személy vallási hovatartozására kérdezett rá. Másrészt a „muszlim” mint külön kategória nem

szerepelt, a „más egyházhoz, felekezethez tartozik” és a „más istenhiten alapuló” kategóriából lehet rájuk következtetni.¹⁶ A nem magyar állampolgárságú muszlimok kérdésében a becslések azonban ennél lényegesen magasabb számot, mintegy 20 000-50 000 ezret említenek,¹⁷ de ennél magasabb szám is – 60 000 – elhangzott már. A magyarországi muszlim közösség jellemzője, hogy – amellett, hogy etnikailag igen sokféle – muszlim tudatosságuk, közösséghez tartozásuk is igen változó lehet.

Az áttért magyar muszlimok többnyire a szunnita iszlámot választják, aminek vélhetően az a legfőbb oka, hogy a Magyarországon működő közösségek és az itt élő muszlimok túlnyomóan nagy többsége az iszlám szunnita ágához tartozik. A három legnagyobb muszlim szervezett közösség – a *Magyar Iszlám Közösség*, a *Magyarországi Muszlimok Egyháza* és az *Iszlám Egyház* – maguk is mindössze néhány száz főben, a MIK 1 200 főben jelöli meg tagjainak, híveinek számát. Ennél lényegesen nagyobb számot tesz ki a hivatalos közösségeket nem, vagy csak alkalmanként látogató muszlimok, üzletemberek, diplomaták, diákok száma. (Budapesten hét imahely működik.¹⁸)

A magyar muszlim történelem különlegesnek mondható a térségben, amennyiben a magyar törzsek már a honfoglalást megelőző időkben, vándorlásuk során találkoztak és együtt éltek muszlim törzsekkel, csoportokkal, sőt a magyarok sztyeppeit történetének első forrásai között Dzsajháni, Ibn Fadlán,¹⁹ Ibn Ruszta és más arab utazók leírásai is szerepelnek.²⁰ Ismert, hogy a honfoglaló magyarokkal érkező kabarok muszlimok voltak, de a későbbiekben is érkeztek különböző muszlim csoportok a Kárpát-medencébe (volgai bolgárok, besenyők, kunok, később tatárok stb.), akik gyakran „első generációs” muszlimok voltak. Az Árpád-házi királyok uralkodása alatt élő muszlim közösség életének, jelenlétének fő forrásai közé

¹⁶ <http://www.nepszamlalas.hu/hun/kotetek/05/tables/load1.html>; Zsuppán: *A gyermekeim már magyar muszlimok lesznek*, <http://hetivalasz.hu/reflektor/a-gyermekeim-mar-magyar-muszlimok-lesznek-27633/>

¹⁷ *A Nemzetbiztonsági Hivatal Évkönyve*, <http://www.nbh.hu/evk2005/05-0041.htm>

¹⁸ Bővebben l. Kiss: *Muszlimok Budapesten*. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár, <http://terebess.hu/keletkultinfo/muszlimok.html>

¹⁹ Ld. Ibn Fadlán: *Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*, Simon Róbert kiadásában és jegyzeteivel, Corvina.

²⁰ Ld. pl. Harmatta: *A magyar honfoglalás írásos kútfői*, <http://pedtori.ext-ra.hu/tori/Harmatta.doc>

tartoznak az Árpád-házi királyok törvényei és oklevelei, illetve Abú Hámid al-Garnáti („granadai”) utazó, aki 1150–1153 között élt Magyarországon.²¹ Míg az előbbieket közvetlenül a királynak alárendelt, általában katonai szolgálatot ellátó muszlimok kiváltságairól, később kiváltságainak visszaszorulásáról²² tanúskodnak, Garnáti a muszlim közösség mindennapjairól közöl információkat, többek között arról is, hogy az itt élő muszlimok a vallás dolgaiban járatlanok voltak, és ő tanította őket.²³

A korabeli muszlim közösség a becslések szerint a lakosság mintegy 2-5%-át alkotta, de az Árpád-ház uralkodásának végére – a különböző, egyre inkább a muszlimok asszimilációját (is) célzó törvények hatására – a magyarországi muszlimok asszimilálódtak, teljesen beolvadtak a többségi társadalomba, vagy kivándoroltak Moldávián keresztül az Arany Horda területére,²⁴ míg végül I. Nagy Lajos király uralkodása alatt az iszlám vallás gyakorlata teljesen megszűnt Magyarországon.²⁵

A hódoltságban „a későn megszerzett, távoli Magyarországra már nem jutott kisázsiai telepes, ez a veszélyes határtartomány önkéntes vándormozgalomra sem csábított. Az országban, amely a török korban különben is a reformáció és ellenreformáció harcával volt elfoglalva, az iszlám csak igen kis vonzerőt gyakorolt. A magyarok között kisszámú egyedi esettől eltekintve ismeretlen volt az iszlamizálás. Így a hódoltság muszlimjait

²¹ Bolsakov–Mongajt (szerk.): *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában*, 56, 139.

²² Az i. sz. 972 és 1291 közötti időszakban 32 magyar forrásutalásról tudunk, ahol a muszlimok említése mindig az iszlám rituális előírásainak korlátozásáról ad hírt. Udvarvölgyi: *A magyar iszlám vallásszociológiája*, <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html>

²³ „Egy kicsit tanítottam őket a vallás tudományaira, néhányat sikerült arra ösztönözni, hogy próbálkozzanak az arab nyelvvel is, s nagy kitartással velük együtt arra törekedtem, hogy átismételjék és gyakorolják az imádkozás és egyéb vallási kötelezettségek előírásait. Hasonlóképpen röviden összefoglaltam számukra a (mekkai) zarándoklatra és az öröklésre vonatkozó előírásokat... Korábban nem ismerték a pénteki imát, de most tőlem megtanulták a pénteki szentbeszéddel együtt...” Bolsakov–Mongajt (szerk.): *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában*, 56–57.

²⁴ Udvarvölgyi: *A magyar iszlám vallásszociológiája*, 4. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html>

²⁵ Ld. pl. *A magyar iszlám története*, <http://magyariszlam.hu/magyartort.htm> (a Magyar Iszlám Közösség honlapján)

azok között kell keresnünk, akiket a török államvezetés szolgálatra iderendelt.”²⁶

A törökök kiűzése és a karlócai békekötés után (1699) a magyar társadalomban folyamatosan jelenlévő, jelentősebb muszlim közösség nem volt. Bár a Rákóczi szabadságharcot és az 1848-49-es szabadságharcot követően számos magyar talált menedékre az Oszmán-Török Birodalomban, akik közül sokan át is tértek az iszlámra, Magyarországon nem volt muszlim közösség. A muszlim közösség újabb megjelenése Magyarországon Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjához kapcsolódik, amikor is a Monarchia lakossága mintegy félmillió muszlimmal (is) növekedett. Ennek és a balkáni háborúknak következményeként Magyarországon határozottan törökbarát hangulat alakult ki.²⁷ Ebben a kontextusban került sor 1916-ban az iszlám bevett vallássá nyilvánítására.²⁸

1916-ban Budapesten mintegy 2 000, országosan mintegy 4 000 muszlim élt, elsősorban a Balkán különböző területeiről. Közöttük volt egy mintegy 300 főt számláló török csoport, akiknek egy török imámjuk, Abdul-Latíf volt. Az elsősorban a bosnyákokat és más muszlimokat tömörítő budai közösség vezetője egy Durics Hilmi Huszein volt, aki – meglehetősen kalandos életút után – lett budai mufti 1931-ben. Élete végéig tervezte, hogy a Gül Baba türbéje mellett egy mecsetet és iszlám központot hoznak majd létre. A két közösség nagyon rossz viszonyban állt egymással.

²⁶ Udvarvölgyi: *A magyar iszlám vallásszociológiája*, 4. <http://www.tere-bess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html>

²⁷ „Az iszlám jogállásának szabályozását Magyarországon.” 1912 júliusa óta létezett már egy osztrák törvény, amely elismerte a hanafita irányzatot, a magyar Törvényhozás azonban ekkora még nem fejlődött ideig. Az országban („Horvát-Szlavónország nélkül”) az 1910-es népszámlálás adatai szerint 553 muszlim élt (179 török és 319 bosnyák ajkú, az utóbbiak nagy része katona volt), Bosznia-Hercegovinában pedig 612.137. Ehhez járult még az 1878 májusában megszállt és 1913-ban a magyar közigazgatás alá rendelt Adakale szigetének mintegy ötszáz lakója... A törökök többsége a század első évtizedének végén telepedett le nálunk. Iparos emberek (sokan cukrászok) voltak, valamint diákok, akiknek első csoportja, 1909-ben érkezett meg, élén egy Abdul-Latíf nevű hitgondozóval. A századelőn a magyarországi törökbarát érület tovább fokozódott Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Thököly Imre hamvainak hazahozatalával, továbbá a Széchenyi Ödön pasáról (Széchenyi Istvánnak, a „legnagyobb magyarnak” fiáról), és konstantinápolyi tűzoltóiról szóló hírekkel...” Udvarvölgyi: *A magyar iszlám vallásszociológiája*.

²⁸ 1916. évi XVII. tc. az iszlám vallás elismeréséről.

Ugyanakkor Durics közösségét a kor ismert emberei pártoló tagokként támogatták.

A két világháború közötti muszlim közösségek a második világháború után eltűntek, tagjai kivándoroltak, asszimilálódtak. Az új korszak muszlim bevándorló/betelepülői muszlim országokból származó diákok voltak, akik átmenetileg vagy végleg Magyarországon telepedtek le, de voltak közöttük olyan értelmiségiek is, akik az otthoni politikai rendszertől menekülve a szocialista baráti kapcsolatok nyújtotta oktatási, tudományos és művészeti ösztöndíjakkal érkeztek és maradtak itt. Az ő muszlimságuk, vallásgyakorlatuk azonban vagy nem létezett – a legtöbben ateistának vallották magukat –, vagy olyan laza volt a gyakorlatban, hogy a befogadó többségi társadalomban nem keltette a másság érzetét, legfeljebb a kuriózum szintjén, és nem akadályozta integrációjukat. Az első és a második generáció nem asszimilálódott, a vegyes házasságokban őrzik az etnikai másságot, része identitásuknak, de ebben a csoportban ez vallási köntösben általában nem jelenik meg.

Az első vallási alapú, kifejezetten a közös vallásgyakorlatra alakult szerveződés a *Muszlim Diákok Egyesülete* volt a 80-as években, és ekkortájt kezdődött meg a magyarok áttérése is. Az első magyarországi muszlim közösséget – *Magyar Iszlám Közösség* néven – 1988-ban jegyezték be, 20 taggal, sejkje/elnöke Mihálffy Balázs lett 1996-ig, amikortól Bolek Zoltán vette át a közösség vezetését. A közösséget – mivel az 1916-os törvényt soha nem helyezték hatályon kívül – az Allami Egyházügyi Hivatal jogfolytonosnak ismerte el a Durics Hilmi által alapított közösséggel. A MIK-hez ma mintegy 1 200 hívő tartozik, többségükben magyar muszlimok, akiknek mintegy egynegyede külföldön él.²⁹ Terveik közé tartozik egy iszlám központ létrehozása, melyet akár Durics Hilmi Huszein terveinek folytatásaként is értelmezhetünk. Magyarország határain átnyúló karitatív tevékenységet folytatnak, számos segélyszállítmányt vittek a muszlim világ konfliktus-sújtotta területeire (Irakba, Szudánba, Indonéziába stb.)

2000-ben alapították 300 fővel – Magyarországon élő muszlimok,³⁰ zömmel arabok – Sulok Zoltán vezetésével a *Magyarországi Muszlimok Egyházát*, azzal a céllal, hogy hivatalosan összefogja az összes hazai musz-

²⁹ Riport a Magyar Iszlám Közösség elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/634-riport-a-magyar-iszlam-kozosseg-elnokevel>

³⁰ Riport a Magyarországi Muszlimok Egyházának elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/626-riport-a-magyarorszag-i-muszlimok-egyhanak-elnokevel>

lim szervezetet és alapítványt. Az MME Iszlám Kulturális Központja 2004 óta működik a Sáfrány utcában. Az MME a vidéki közösségekkel is szoros kapcsolatot tart,³¹ Szegeden ők működtetik a Mekka mecsetet és Pécsen Jakováli Hasszán dzsámit, melyet használatra megkaptak.

A *Magyarországi Muszlimok Egyházából* vált ki – belső konfliktusok miatt – az *Iszlám Egyház*, melyet 2003-ban jegyeztek be, és melynek vezetője Szálih Tajszír. Ide mintegy 250 fő tartozik.³² Legfőbb terveik között szerepel egy mecset építése, melyhez a telket már megvették, de – anyagi okokból, illetve a lakosság ellenállása miatt – még nem építettek meg. Az Iszlám Egyház többször is a radikalizmus gyanújába esett: mecsetépítési terveik finanszírozása kapcsán vetődött fel a gyanús forrásból származó támogatás lehetősége, ezt azonban cáfolták. A mecset és iszlám központ építését a legtöbb a megvásárolt telek környékén élők akadályozták meg, arra hivatkozva, hogy egy ilyen jelentős intézmény oly mértékben megnövelné a forgalmat, amely már zavarná a lakosokat.³³ 2005-ben pedig az Iszlám Egyház vezetőjét, Tajszírt tartóztatták le egy lakossági bejelentés kapcsán, mely szerint merényletet tervezett volna Móse Kacav izraeli elnök látogatása idején „egy zsidó múzeum” ellen. A vádat később bizonyíték hiányában ejtették.³⁴

A három szervezet közötti törésvonalak – a közép-európai viszonyok letükrözéseként – nem az etnikai és nem is a vallási (iszlámon belüli) különbségek mentén alakultak ki, amennyiben a közösség olyan kicsi és anynyira heterogén, hogy vallási közösség etnikai vagy szunnita-síita alapon szervezése értelmetlen lenne. Ráadásul, mint azt korábban megállapítottuk, a Magyarországon élő, muszlim országokból származó betelepültek közül sokan vallásukat – legalábbis közösségi szinten – nem gyakorolják, viszont honfitársaikkal szorosabb-lazább kapcsolatot tartanak. Így például igen ak-

³¹ Riport a Magyarországi Muszlimok Egyházának elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/626-riport-a-magyarorszagi-muszlimok-egyhaszanak-elnokevel>

³² Különböző országokból jöttek, Líbiából, Egyiptomból, Szíriából, Afganisztánból, Kazahsztánból, Pakisztánból és több afrikai országból. Kiss: *Muszlimok Budapesten*, Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár, <http://terebess.hu/keletkultinfo/muszlimok.html>

³³ <http://www.helyitema.hu/XI.-Kerulet/Nem-epul-iszlam-kozpont.html>

³⁴ „Bezaratják Saleh Tayseer imaházát”, 2004. december 30., http://www.kisalfold.hu/hirek/bezaratjak_saleh_tayseer_imahazat/1120039/

tívan működik a *Magyarországi Arab Közösség Egyesülete*, de az egyes arab országokból származók szorosabban is összetartanak.

A három szervezet, de leginkább a MIK és az IE, egymáshoz való viszonya feszült, gyakran – legalábbis a retorika szintjén – kifejezetten ellenséges, elsősorban világnézeti és személyes ellentétek miatt.³⁵ A nézeteltérések, viták leginkább olyankor jönnek elő, amikor a világban valami olyan esemény történik, mely a muszlimokat negatívan állítja előtérbe. Ilyenkor a saját tevékenységük békés voltát hangsúlyozva utalnak a másik által jelentett esetleges veszélyre,³⁶ és próbálják magukat a magyar közvélemény szemében a másiktól megkülönböztetni. (Kérdés, hogy mekkora sikerrel.) Ugyanakkor, ha nem is látványosan, de nyilvánvalóan a hívők vonzása, akár átcsábítása is lehet a cél, hiszen a *zakátot* a hívő saját közösségébe fizeti be.

Mindhárom szervezetnek alapvető érdeke azonban, hogy az iszlámot békésnek, együttélésre alkalmasnak tüntesse fel, különösen, amikor a nemzetközi térben erőszak és iszlám összefonódni látszik (2001. szeptember 11., madridi és londoni merényletek, Mohamed-karikatúrák, iraki háború stb.). Ennek érdekében különleges hangsúlyt fektetnek tevékenységük, vallásgyakorlatuk békés jellegére. Elutasítják az erőszakot, és próbálnak védekezni a Magyarországon eléggé kezdetleges, de szórványosan megnyilvánuló iszlámellenességgel szemben. Mindhárom szervezet elutasítja a terrorizmus és a terrorista kapcsolatok vádját, és saját érdekükben mindent megtesznek azért, hogy a terrorizmussal kapcsolatba hozható esetleges beszivárgásokat megakadályozzák. Helyzetük tehát meglehetősen ambivalens, és egyben kijelöli működésük korlátait is: egyrészt térítő vallásként híveket

³⁵ Dobrovits: *Islamic Press in Contemporary Hungary*, 324.

³⁶ „Az *Iszlám Egyház* nem toleráns, egyes síita testvéreinket például kitiltották a mecsetjükből. Ideológiájuk szélsőséges, nemritkán antiszemita megnyilvánulásokról hallani. Az is érdekes, hogy a szír pénzmosók oda jártak imádkozni, sőt támogatták is az *Iszlám Egyházat*. Nálunk ilyen embereket nem találsz, nem véletlen, hogy minket a Nemzetbiztonsági Hivatal sem figyel annyira. Az *Iszlám Egyház* olyan pénzeket is elfogadott, amelyeket nem lett volna szabad” – mondta Bolek Zoltán, a MIK elnöke. „Bolek elnök úr el fog kárhozni, mert hamisan vádol, és viszályt szít. Inkább neki voltak kapcsolatai a magyar mozlimokhoz csapódó kétes alakokkal, akiktől pénzt kért, de nem kapott” – reagált a fentiekre Ferenci Demeter, az IE szóvivője. Idézi mindkettőt Lindner: *Mozlimok Magyarországon*, <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=10117>; Szobota: *Ügynökök altatásban*, 2004. április 16., http://www.hetek.hu/belfold/200404/ugynokok_altatasban

kell(ene) toborozniuk, másrészt a világpolitikai események tükrében meg kell húzniuk magukat, hogy ne kerüljenek feleslegesen a figyelem középpontjába.

A közösségek folyamatosan jelentik meg az iszlámmal, annak egyes rendelkezéseivel kapcsolatos magyar nyelvű anyagaikat. Saját – teljes – Korán-fordítást az *Islám Egyház* fordítóirodája készít, a tervek szerint 2010 folyamán, de részleteket elektronikusan már publikáltak. Magyar nyelvű Korán-fordítás már a 19. században megjelent az ún. Kassai Korán formájában. 1947-től Hollósi Somogyi József közölt töredék fordításokat. Teljes magyar nyelvű fordítást Simon Róbert, majd Mihálffy Balázs jelentett meg.

ROMÁNIA

Romániában az iszlám a 16 elismert vallás/felekezet egyike; a muszlimok az összlakosság mintegy 0,3%-át teszik ki, eredetüket tekintve a nagy többség török és tatár. A 2002-es népszámlálási adatok 67 566 muszlimot, főleg törököket és tatárokat, de mintegy 15 000 muszlim romát³⁷ és 3 000 albánt³⁸ regisztráltak. Miközben a tatárok és más kisebbségek száma stagnál vagy csökken, a törökök száma lassú, de folyamatos növekedést mutat. A muszlimok túlnyomóan nagy része – történelmi okokból – a két dobрудzsai megyében, Konstanca (85%) és Tulcea (12%) megyékben, illetve a nagyvárosokban él.

	Létszám/fő	%
Országos	21.680.974	100%
Török	32.098	0,14%
Tatár	23.935	0,11%
Muzulmán	67.257	0,31%

Forrás: Romániai népszámlálási adatok, 2002, <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=8>

³⁷ A muszlim cigányok az oszmán uralom alatt tértek át az iszlámra, illetve telepedtek be az oszmán-török birodalom más területeiről. Egy részük keveredett az anatóliai betelepült törökökkel, ők lettek a „török cigányok”. Számukat nem lehet tudni, mert a népszámláláskor törökként definiálják magukat. Grigore: *Muslims in Romania*, 34. http://www.isim.nl/files/newsl_3.pdf

³⁸ Az albánok az első világháborúban vándoroltak be, integrálódtak a török-tatár közösségbe, és az első albán nyelvű latin betűs Koránt Ploiești-en adták ki 1921-ben. Grigore: *Muslims in Romania*, 34. http://www.isim.nl/files/newsl_3.pdf

Etnikai csoportok (a 2002-es népszámlálási adatok alapján)

Megye/város	Török	Tatár
Bukarest	2473	363
Konstanca	24246	23230
Tulcea	3334	179
Összesen	30053	23772

Forrás: Romániai népszámlálási adatok, 2002,
<http://nepszamlalas150.adatbank.transindex.ro/?t=orsz1>

Vallási csoportok (a 2002-es népszámlálási adatok alapján)

Megye/város	Muzulmán
Bukarest	9488
Konstanca	48454
Tulcea	3704
Összesen	61646

Forrás: Romániai népszámlálási adatok, 2002,
<http://nepszamlalas150.adatbank.transindex.ro/?t=orsz1>

A törökök és a tatárok nagyjából azonos nagyságrendű jelenléte arra utal, hogy a mai Románia területe, elsősorban a dobrudzsai régió a Közép- és Kelet-Európát ért mindkét muszlim hatást – az északkeletet jellemző tatárt és a délkeletet jellemző oszmán-törököt is – megtapasztalta, azok itt egymást átfedve jelentek meg. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a 14. századtól kezdve az itt élő tatárok is oszmán-török alattvalók voltak.

Az első muszlimok, akiknek a jelenlétéről a dokumentumok beszámolnak, az a mintegy 10-12 000 anatóliai török volt, aki 1263-64-ben a szeldzsuk birodalom belső harcai elől menekülve telepedett le Dobrudzsában a szúfi dervis Sari Saltik vezetésével, akinek a sírja később zarándokhely lett. Az első pre-oszmán település neve Babadag³⁹ lett, amely hamarosan kulturális és vallási központtá fejlődött. (Itt építtette II. Bajazid szultán

³⁹ A hely a szúfi dervis után kapta nevét, amennyiben jelentése „a baba/dede (~ apó, a szúfi előljárók, tisztelt személyek megszólítása, vö. Gül baba) hegye”. Itt található a Sari Saltiknak tulajdonított több síremlék egyike, ma is zarándokhely, melyet a török kormány támogatásával újítottak fel.

az első medreszét 1484-ben, mely 1903-ig működött, amikor is az iskolát áttelepítették az 1891-ben Medgidiában alapított hodzsaképzőbe.)

A tatárok első megjelenése szintén a 13. századra tehető: egyes források az orosz kenézek 1223-as vereségével hozzák kapcsolatba, amikor a győztes tatárok egészen a Duna torkolatáig nyomultak előre.⁴⁰ Mások szerint az első tatár csoportok Nogáj tatár kán uralkodása (1280–1310) alatt érkeztek Dobrudzsába, amikor az Arany Horda a Balkán-félsziget északi részét, Dobrudzsát is beleértve, meghódította. (A nogai recte: nogáj tatárok neve egyes elméletek szerint ennek az expanciónak az emlékét őrzi,⁴¹ míg mások szerint a nogáj népnév és Nogáj kán személye közötti összefüggés ma sem tisztázott.⁴²)

Az oszmán-törökök a 14. század végétől több hullámban foglalták el a mai Románia területét. I. Bajazid szultán (1389–1402) hódította meg először Dobrudzsát, majd 1419-20-ban I. Mehmet (1413–1421) ismét elfoglalta, végül az oszmán-török hatalmat a terület fölött II. Bajazid szultán erősítette meg, két vár, Kilia és Akkerman elfoglalásával 1484-ben. Dobrudzsza a ruméliai beglerbégség része lett. A muszlim betelepülés már I. Bajazid hódítása alatt megindult: a folyamatos anatóliai török bevándorlás mellett a szultán tatárokat telepített le Babadagban, II. Bajazid pedig volgai tatárokat Besszarábia déli és Dobrudzsza északi részén. A törökök és a tatárok a következő évszázadokban egymást követő hullámokban érkeztek.

Míg a 16. században Dobrudzsát a „tatárok országának” nevezték – 1596-ban a krími tatár kán egyik testvére 40 000 emberével telepedett itt le –, a 17. században Dobrudzsában a falvak, városok nevei törökök voltak. A 17-18. században folyamatosan érkeztek Dobrudzsába krími tatárok, akiknek száma jelentősen megnőtt, amikor a Krím-félszigetet 1783-ban elfoglalta a cári Oroszország. (A különböző hullámok jelentkeznek a tatár dialektusokban is: ma három tatár dialektust különböztetnek meg Dobrudzsában, a krími vagy sztyeppei [70%], a nogáj [20%] és a tengerparti [10%] dialektusokat.⁴³) Az oszmán-török birodalomban azonban más etnikai csoportokat is betelepítettek Dobrudzsába – ha jóval kisebb számban is –, perzsákat, kurdokat és arabokat, pl. 150 szíriai fellah családot 1831-1833-ban. (Valószínűleg ez, illetve a sztyeppei/közép-ázsiai hagyomány lehet az eredete a Dobrudzsában mind a törökök, mind a tatárok által gyakorolt,

⁴⁰ Tatari, www.divers.ro/tatari_ro

⁴¹ Grigore: *Muslims in Romania*, 34. http://www.isim.nl/files/news1_3.pdf

⁴² Vásáry: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans*.

⁴³ Grigore: *Muslims in Romania*, 34. http://www.isim.nl/files/news1_3.pdf

egyébként iráni eredetű, *nourúz*⁴⁴ megünneplésének.) Mindezek a népcsoportok keveredtek a törökökkel, és gyorsan asszimilálódtak.

Dobruzsza az 1878-as orosz-török háború végéig oszmán-török uralom alatt maradt, mígnem az 1878-as berlini szerződés értelmében Dobruzsza Romániával egyesült. Az orosz-török háború miatt a tatárok háromszor is elhagyták Dobruzsát, de mindig visszatértek. 1878 után, az új Romániában a tatárok helyzete hasonlított a törökökéhez, marginalizálódtak, és etnikailag asszimilálódtak. A 19. század végén a román Dobruzsában mintegy 134 000 muszlim élt, és 238 mecset működött.⁴⁵

A 20. század elején a gazdasági helyzet romlása miatt sok tatár és török emigrált Törökországba. A második világháború végén már csak 151 mecset működött, ami a muszlim lakosság számának csökkenését tükrözi. 1954-ben megszűnt a török nyelvű oktatás is. A muszlim népesség csökkenése máig folyik, annak ellenére is, hogy 1989 után új muszlim etnikai csoportok jelentek meg Románia nagyvárosaiban (Bukarestben, Iași-ban, Kolozsvárott, Temesváron), ezek száma azonban csekély, és nem tudja ellensúlyozni a népességfogyást. Az új muszlimok főleg arabok a Masrekből, illetve kurdok, irániak stb., azonban csak keveseknek van állampolgársága, és a legtöbben továbbmennek Európába, amint tudnak, amitől viszont ezek a közösségek eléggé instabilak. Némelyüknek saját mecsetjeik, iskoláik és kétnyelvű folyóirataik vannak, kulturális és vallási központjaik. A régi és az új közösségek azonban párhuzamosan élnek egymás mellett. Miközben a többségi társadalom a mintegy 800 éves folytonossággal rendelkező, főleg Dobruzsában koncentrált muszlim közösséget a sajátjának érzi (a „helyesen élő muszlimok”), addig az újonnan érkezettek veszélyforrásként értékeli: egyrészt a terrorizmushoz kapcsolódó félelmek miatt, másrészt a lehetséges bevándorlás miatt.⁴⁶

Kis számban vannak román konvertiták is, akik még nem alapítottak saját közösséget. A muszlim közösségen belül az egyetlen kivételt a törökök képezik, akiknek száma növekedett, ugyanis Törökországból sok török csatlakozott a romániai török közösségekhez. Ennek ellenére ma már csak 77 mecset működik, és a muszlim temetők száma is 300-ról 108-ra csökkent.

⁴⁴ A *nourúz* (új nap) az iráni új év kezdetét és megünneplését jelenti, március 21-én, a tavaszi napfordulókor. Az iráni népek körén kívül nem szokták ünnepelni.

⁴⁵ Turci, www.divers.ro/traditii_turci_ro

⁴⁶ Kozák: *Romániai muzulmán intézmények diskurzusa*, 54–60.

A rendszerváltás a muszlim közösségek vallásgyakorlata és megszerződése szempontjából hasonló következményekkel járt, mint Közép-Európa más országaiban. 1990-ben megalakult a *Romániai Török-Muzulmánok Demokratikus Uniója* (UDTMR), a romániai török-tatár lakosság etnikai-vallási szervezete, mely később kettévált, és létrejött a *Romániai Törökök Demokrata Szövetsége* (UTDR) és a *Romániai Turko-Muzulmán Tatárok Demokrata Szövetsége* (UDTTMR). Mindkét szervezet elsősorban a kulturális és hagyományos értékek közvetítését, ápolását tartja céljának. A legutóbbi két parlamenti választásokon (2004, 2008) mind az UTDR, mind az UDTTMR egy-egy képviselőt küldött a Képviselőházba.⁴⁷ Emellett az UDTTMR, melynek 22 csoportja működik a nagyobb városokban, és mely a 2004-es helyhatósági választásokon 3 polgármesteri helyet szerzett, a krími tatárokkal alakított ki szorosabb kapcsolatokat. (A romániai tatárok – történelmi okokból – a krími tatárok diaszpórájának tartják magukat.⁴⁸)

Ma Romániában a Kulturális és Vallási Ügyek Minisztériuma nyilvántartása szerint 77 mecset működik. A romániai iszlám központja Konstanca, a *muftiátus* székhelye. A romániai muszlim közösség 50 helyi muszlim csoportra oszlik, mindegyik maga választja a saját vezetését. A tagok biztosítják a vallási intézmény finanszírozását, melyet állami támogatással, illetve a nemzetközi iszlám szervezetek támogatásával egészítenek ki. A muszlim vallási előjárók csoportja az imámokból, *imám-hatipok*ból és a műezsinekből áll. 2008-ban 35 imámot ismert el a Kulturális és Vallási Ügyek Minisztériuma. A konstancai muftit, aki a muszlim közösség fő képviselője, az imámok közül választják titkos szavazással, de kinevezését a minisztériumnak és az államfőnek is jóvá kell hagynia. Munkáját a az iszlám *súra*-tanács segíti, mely 23 tagból áll (15 vallási személy, 8 civil, a leköszönő mufti és a Kemál Atatürk iszlám iskola vezetője), és gyakran ad tanácsokat adminisztratív és fegyelmi ügyekben.⁴⁹ A jelenlegi muftit, Murat Iusufot 2005 szeptemberében választották meg 5 évre, akkor 28 éves volt. Törökországban végezte vallásos iskoláit. 2007 áprilisában Murat Yusuf egyfajta botrányt kavart, amikor kérte az Oktatási Minisztériumot, hogy ne ismerje el néhány romániai muszlim diplomáját, melyet azok bizonyos más intézményekben, pl. Szaúd-Arábiában, Szíriában, Szudánban, Egyiptomban szereztek, mondván, hogy ott „az iszlám egy veszélyes radi-

⁴⁷ Turci, www.divers.ro/traditii_turci_ro

⁴⁸ Tatari, www.divers.ro/tatri_ro

⁴⁹ www.muftiyat.ro

kális formáját tanulták” és hogy olyan alapítványokkal dolgoznak együtt, melyek terrorista propaganda terjesztésével vádolhatók”.

A rendszerváltás az oktatásban is jelentős változásokat hozott: az 1965-ben Medgidiában bezárt medreszét 1993-ban Musztafa Kemál Atatürk muszlim teológiai és pedagógiai főiskola néven újra megnyitották. Az 1959-től megszüntetett török és tatár nyelvű oktatás helyett 1989 után ismét bevezették a török nyelvű oktatást.⁵⁰

Konstancában két havi folyóirat jelenik meg, a *Hakses* (románul és törökül) és a *Karadeniz* (románul, törökül és tatáruul). A bukaresti Kriterion kiadó 1980 óta ad ki török és tatár nyelvű könyveket.

Közép-Európa különlegessége tehát egyrészt az idősikban, másrészt a muszlim közösségek milyenségében és mennyiségében jelentkezik. A régió egyes országaiban az iszlám megjelenése óta folyamatosan, másokban szakaszosan volt/van jelen, de mindenképpen messze megelőzi időben Nyugat-Európát (az Ibériai-félsziget kivételével). A közép-európai iszlám alapvetően oszmán-török és tatár eredetű, ezért szinte teljesen szunnita. Az arab és más népekhez köthető iszlám csak a 20. század második felében jelent meg, majd a közép-európai rendszerváltások következtében vált valóban sokszínűvé. Miközben ez egyrészt feszültségeket eredményez régiek és újak között, történelmi okok és a százalékosan gyakorlatilag nem kimutatható számarány miatt az iszlám világban hagyományos törésvonalak (szunnita-síta, jogi iskolák), de az etnikai különbségek sem játszanak szerepet.

Bár az újonnan bevándorlók száma az utóbbi években folyamatos növekedést mutat, különösen Közép-Európa európai integrációja miatt, a térség valószínűleg változatlanul inkább tranzit-terület marad, mintsem végcél. Ennek egyik fontos oka – Közép-Európa gazdasági helyzete és a muszlim közösségek csekély száma mellett – a nyelv, különösen azokban az országokban, ahol az ország nemzeti nyelvének ismerete törvényben rögzített előfeltétele az állami munkavállalásnak.

Miközben a demokratikus átalakulás és az euro-atlanti integráció következtében a közép-európai államok belső rendszere és jogrendje megfelelné a kisebbségek befogadásának, még akkor is, ha kollektív jogokat nem mindegyik országban kapnak, az itt élő a kisebbségek nem muszlimok. A Nyugat-Európából ismert xenofób jelenségek Közép-Európában más kisebbségek, elsősorban a roma lakosság ellen irányulnak. Ugyanakkor igen

⁵⁰ Grigore: *Muslims in Romania*, 34. http://www.isim.nl/files/newsl_3.pdf

nagy a veszélye annak, hogy az iszlamofóbia átgyűrűzik Nyugat-Európából és gyűlöletet kelt egy olyan közösséggel szemben, mely – egyelőre leg-alábbis – létszámában igen kicsiny, gyakorlatilag nem létezik.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- A magyar iszlám története*, <http://magyariszlam.hu/magyartort.htm> (a Magyar Iszlám Közösség honlapján)
- A Nemzetbiztonsági Hivatal Évkönyve*, <http://www.nbh.hu/evk2005/05-0041.htm>
- O. G. Bolsakov – A. L. Mongajt (szerk.): *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131-1153*. Gondolat, Budapest, 1985.
- George Grigore: Muslims in Romania. *ISIM Newsletter* 3/99, http://www.isim.nl/files/news1_3.pdf
- Harmatta János: *A magyar honfoglalás írásos kútfői*, <http://pedtori.extra.hu/tori/Harmatta.doc>
- Kiss Enikő: *Muszlimok Budapesten*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2002. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár, <http://terebess.hu/keletkultinfo/muszlimok.html>
- Kozák Gyula: Romániai muzulmán intézmények diskurzusa az identitásról és integrációról. *Korunk*, 2009/5. 54–60.
- Lederer György: Countering Islamist Radicals in Eastern Europe. *CSRC discussion paper* 05/42 (September 2005). 15.
- Riport a *Magyarországi Muszlimok Egyházának* elnökével, <http://iszlam.com/riportok-beszelgetesek/626-riport-a-magyarorszag-i-muszlimok-egyhazanak-elnokével>
- Rózsa, Erzsébet N.: Mediterranean Migration to New Central European Member States of the EU. Present and Future Trends. *IEMed Yearbook 2007*, Institut Europeu de la Mediterrània, Barcelona. 269–272.
- Tüske László: Visszatérítők: Az iszlám radikalizmus gyökerei. *Magyar nancs*. 5 33 (2003. augusztus 13.), <http://index.hu/kulfold/mancs815/>
- Udvarölgyi Zsolt: *A magyar iszlám vallásszociológiája*. Budapest, Terebess, 1998. 4. <http://www.terebess.hu/keletkultinfo/udvarvolgyi1.html>
- Vásáry István: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*. Cambridge University Press, 20.
- Zsuppán András: „A gyermekeim már magyar muszlimok lesznek”, 2010. április 24., *Heti válasz*, <http://hetivalasz.hu/reflektor/a-gyermekeim-mar-magyar-muszlimok-lesznek-27633/>

Szalai Máté

MIGRÁCIÓ A GLOBÁLIS TÉRBEN: GLOBALIZÁCIÓ, GEOPOLITIKA ÉS „ORDERIZMUS”

Migration in the global space: globalisation, geopolitics and „orderism”

Migration is an inherent part of the modern international system, whose political, economic and social importance – especially after the migration and refugee crisis of 2015 – cannot be questioned. Apart from its local and national importance, migration has a definite effect on political relations on the global level as well, therefore, the proper examination of the problem is necessary. The paper aims at presenting the migration from three important interpretative aspects – as a consequence of economic globalisation, as a geopolitical tool in the domestic and international political rivalry, as well as the primary manifestation of a new political anti-globalisation cleavage.

Keywords: migration, globalisation, geopolitics, orderism, populism

A migráció jelensége az összes ismert nemzetközi rendszer részét képezte, így a vesztfáliai szisztémában is általánosnak tekinthető. Ennek megfelelően a kérdéssel foglalkozó szakirodalom megszámlálhatatlan mennyiségű munkát foglal magába: rengeteg elmélet született a be- és kivándorlás értelmezésére, hatásainak előrejelzésére, politikai, gazdasági és társadalmi következményeire egyaránt.

A 2015-ös migrációs és menekültválság a figyelem középpontjába helyezte a bevándorlás kérdését, amelynek köszönhetően egyértelművé vált, hogy a jelenség meghatározó szerepet fog betölteni a világpolitikában a következő évtizedekben. Ennek megfelelően a nemzetközi kapcsolatok megértéséhez elkerülhetetlenül fontos, hogy az elemző tisztában legyen a világban zajló migrációs trendekkel, és megfelelően tudja ezeket értelmezni.

Az alábbi tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa a szakirodalomban és a politikai közbeszédben jelen lévő, migrációval kapcsolatos fő értelmezési kereteket. Először a migrációt mint a gazdasági interdependenciák mélyülésének és a *globalizáció* folyamatának természetes következményét vizsgáljuk meg. Mielőtt a menekültválság 2015-ben átpolitizált

(vagy akár biztonságiasított) kérdéssé vált, ez a narratíva uralta a vonatkozó tudományos diskurzust. Ezt követően bemutatjuk, hogy a jelenség hogyan tudott eszközzé válni az államok közötti és államokon belüli hatalmi rivalizálásban, amely elsősorban a jelenség *geopolitikai* vetületét helyezi előtérbe. Végül, de nem utolsó sorban górcső alá vesszük a migrációt mint (normatív) politikai törésvonalat, amely több országban is növekvő mértékben határozza meg a pártok és csoportok közötti versengést. Az e vitában létrejött ellenállást nevezhetjük *orderizmusnak*, vagyis a rendpártiság e kérdésben való megnyilvánulásának.

A tanulmánynak nem célja értékelni a különböző politikai és szakmai szempontok helyességét, csupán arra törekszik, hogy rendezze és egymás mellé állítsa a globális migrációs trendekkel kapcsolatos értelmezéseket.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS MIGRÁCIÓ

A migráció legáltalánosabb értelmezése a globalizáció, pontosabban az országok közötti növekvő gazdasági együttműködések következményeként való leírása. A közgazdaságtudomány számára a migráció a munkaerő¹ mint a tőke melletti legfontosabb termelési tényező nemzetközi áramlását jelenti, amelynek természetes iránya az alacsonyabb bérszínvonalú és relatív tőkehiányban szenvedő országok felől a fejlettebb, relatív tőkegazdaság és magasabb bérszínvonalú nemzetgazdaságokba irányul.² A folyamat elméletileg a bérek globális kiegyenlítődése felé vezet, amelyet azonban a gyakorlatban eltéríthetnek, lassíthatnak vagy átalakíthatnak az egyéb politikai, gazdasági vagy társadalmi körülmények vagy döntések.

Az 1980-as évekig a gazdasági látásmód uralta a migrációval kapcsolatos szakmai közbeszédet.³ A különböző iskolák (elsősorban a neoklasszikus vagy a történelmi-strukturalista) egyetértettek abban, hogy a gazdasági különbségek okozzák a be- és kivándorlást, a vita köztük inkább a folyamat okainak és következményeinek leírását érintette,⁴ ugyanakkor a kérdés megmaradt a racionalizmus értelmezési keretében. Ezzel ellentétben az elmúlt évtizedekben kialakult „munkaerő-áramlás új gazdaságtana” már az

¹ Ez alól a kényszerített migráció sem jelent feltétlenül kivételt, hiszen egy polgárháborús helyzetben a munkaerő értéke alacsony.

² Szentos: *Világ gazdaságtan*, 446.

³ Kamrava–Babar: *Situating Migrant Labor*, 5–7.

⁴ A történelmi-strukturalista elmélet a fentiekől eltérően bírálta a migráció folyamatát, mint a világgazdasági rendszerben található egyenlőtlenségeket konzerváló jelenséget.

irracionális döntések lehetőségét, a társadalmi közeg (pl. család, törzs) szerepét is bevonta az elemzésbe.⁵

Annak ellenére, hogy az elmélet leegyszerűsített és a gyakorlatban sok szempontból megkérdőjelezhető, általánosságban pontosan leírja és előrejelzi a globális migrációs útvonalak irányát, valamint a legfontosabb befogadó (az Európai Unió, Perzsa-öböl stb.) és kibocsátó (Dél-Ázsia, Afrika) társadalmakat. Ezen túl a munkaerő értékét tágran értelmezve képes azonosítani a legfontosabb „push” (magas népességszám, munkahelyhiány, környezeti változásokból végbemenő gazdasági visszaesés stb.) és „pull” (munkaerőhiány, gazdasági fejlettség, megfelelő szociális ellátórendszer és munkaügyi szabályozás) faktorokat.

Ilyen szempontból a migrációval kapcsolatos diskurzus újbóli intenzifikálódását a globalizáció ún. „harmadik hulláma” adja. A népszerű értelmezés szerint a globalizáció folyamata eddig három hullámon keresztül zajlott: az első az 1870-es évektől az első világháborúig, a második 1945-től a 20. század végéig, a harmadik pedig a 21. században, a poszt-bipoláris rendszer termékeként.⁶

A legújabb szakasz minőségileg két szempontból különbözik az előbbiektől.⁷ Egyrészt a globalizáció hajtóerejének szerepét betöltő technológiai fejlődés sosem látott mértékben felgyorsult. Másrészt az első két hullámban mindig volt egy hegemon szereplő, amelyik képes volt irányítani a folyamat szabályait: az 1870-es évektől Nagy-Britannia, míg 1945 után az Egyesült Államok. A mostani szakaszban azonban nincs ilyen meghatározó aktor, a globalizációt így csak multilaterális keretek között lehet(ne) szabályozni. Mindkét tényező ahhoz vezet, hogy a folyamat egyre kevésbé irányíthatóvá és átláthatóvá válik.

A globalizáció harmadik hullámának természetes velejárója a migráció. A közlekedési infrastruktúra fejlődésének, valamint az információhoz való hozzáférés megkönnyebbülésének köszönhetően a ki- és bevándorlás (materiális és immateriális) költségei egyre könnyebbé váltak. Nem véletlen, hogy a nemzetközi migráció mértéke 2000 és 2015 között 41%-kal növekedett.⁸ A vándorlás kb. egyharmada a dél-déli irányú, egyharmada dél-

⁵ Uo.

⁶ Straw–Glennie: *The Third Wave of Globalisation*, 1–9.

⁷ Uo.

⁸ GMDAC: *Global Migration Trends*, 5.

északi irányú, negyede pedig észak-északi, és mindössze öt százaléka észak-déli.⁹

Gazdasági szempontból tehát a migráció folyamata szinten megállíthatatlan, hasznosságát tekintve pedig „megkérdőjelezhetetlen”, hiszen természetes piaci viszonyok következménye. E narratíva ugyan elhagyhatatlan a globális migrációs trendek értelmezéséhez, azonban kétségtelen hátránya, hogy egyéb politikai és társadalmi megfontolások a vakfoltjává váltak az elméletnek. Ennek kiküszöbölésére más szempontok beemelésére is szükség van.

GEOPOLITIKA ÉS MIGRÁCIÓ

A globalizáció a modern nemzetközi rendszer alapfogalmainak, így a határok, a nemzet, a politikai közösség vagy az állampolgárság megkérdőjeleződésével és átalakulásával járt. Sőt, sokan az államoknak mint a világpolitika legfontosabb szereplőinek eltűnéséről, cselekvőképességének drasztikus korlátozásáról beszélnek. A migráció jelenségével kapcsolatban azonban teljesen egyértelművé vált, hogy a nemzetállamok nem kizárólag „elszenvedői” a folyamatnak, hanem annak aktív alakítói és haszonélvezői tudnak lenni.

Ebből a szempontból nézve a migráció nem más, mint az egyes politikai szereplők (elsősorban az államok) kezében lévő új eszköz, ami minőségileg nem különbözik más politikai eszközöktől. Ilyen tekintetben a geopolitikai körülmények lesznek azok, amelyek meghatározzák, hogy ez az „erőforrás” elérhető-e, és ha igen, milyen mértékben és módon a kormány számára.¹⁰

Az állam (és az azt vezető társadalmi csoport, párt stb.) két módon is fel tudja használni a be- és kivándorlást: nemzetközi és belpolitikai szinten. A migráció a fogadó és küldő ország, valamint sokszor a vándorlási útvonalon fekvő országok között komplex és aszimmetrikus interdependenciákat hoz létre, amelyeken belüli erőviszonyokat az államok geopolitikai jellemzői határoznak meg. A legszembetűnőbb példa a 2015-ös migrációs és menekültválság kapcsán az európai országok közötti versengés volt,¹¹ amelyben a közép-európai Visegrádi Négyek, valamint a „mag-Európához” tartozó Németország között. A felek eltérő geopolitikai jelleg-

⁹ GMDAC: *Global Migration Trends*, 7.

¹⁰ Parkes: *European Union and the Geopolitics of Migration*.

¹¹ Csornai–Garai–Szalai: *V4 Migration Policy*.

zetességük (és így a migrációs hullámnak való különböző kitettségük) következtében eltérő érdekekkel és célokkal rendelkeztek, és eltérő módon tudták felhasználni a migráció eszközeit ez EU-n belüli kötérlúzásban. Másrésről Törökország a Szíriához való közelsége miatt kulcsszereplővé vált a menekültválság kezelésében, így megnőtt zsarolási potenciálja mind a szíriai rendezés, mind az európai országokkal való alkudozás szempontjából. Harmadrésről erős gazdasági függés jön létre minden nagyobb volumenű munkaerő-áramlás kapcsán, gondoljunk csak a török-német, vagy éppen a dél-ázsiai és Perzsa-öböl menti államok közötti kapcsolatokra.

Az államon belüli erőviszonyokat is nagy mértékben át tudja alakítani a migráció jelensége. A regnáló kormányoknak (vagy ellenzéki pártoknak) számos tekintetben nyílhat lehetőség rá, hogy felhasználják a jelenséget saját hatalmi érdekeik révén. Ideológiától és belpolitikai berendezkedéstől függetlenül lehet érveket találni a migráció ellen és mellett, amelyet az egyes szereplők előszeretettel hangoztatnak. Az egyes aktorok kezében lévő legegységesebb eszköz a bevándorlás biztonságiasítása (biztonsági fenyegetésként való felépítése),¹² amelynek sikeres végrehajtásával a szereplők felhatalmazást nyerhetnek ún. rendkívüli intézkedések meghozatalára.

E példákban is látható, hogy az államok nem veszítették el lehetőségeiket a globalizáció keretei között. Függetlenül a migráció hajtóerejétől – amely gazdasági szükségességekből is következik – a hagyományos politikai szereplők képesek kihasználni az új helyzetet hatalmi pozícióik megerősítésére akár bel-, akár nemzetközi politikai síkon.

ORDERIZMUS ÉS MIGRÁCIÓ

A migrációval kapcsolatos tudományos diskurzusban a legmeghatározóbbá a gazdasági oldalról való vizsgálódás (lásd első fejezet) vált, amelynek következtében a folyamat politikai és társadalmi következményeire kevesebb hangsúly esett. Az elmúlt években azonban egyre több munka foglalkozott ezzel a szemponttal, amely árnyalja a gazdasági megközelítés optimizmusát.

A migrációval, mint politikai vagy biztonsági kihívással Barry Buzan és szerzőtársai foglalkoztak átfogó elméleti keretben, akik 1998-ban igyekeztek újragondolni a biztonság fogalmát.¹³ Szektorális felfogásukban a fogalmat öt különböző területen értelmezték, amelyek esetén változott nem

¹² Buzan–Waeber–de Wilde: *Security*, 23–26.

¹³ Buzan–Waeber–de Wilde: *Security*.

csak a biztonság tárgya (mi fenyeget?), de a biztonság alanya (minek a biztonsága?) is. Az ún. társadalmi/szocietális szektorban a megszokottól eltérően nem az állam (mint intézmény), hanem a nemzet (mint politikai közösség) vált a biztonság alanyává, amelyre leselkedő veszélyeket leginkább az identitás megőrzésének, fenntartásának és folyamatos újatermelésének tekintetében tudjuk megragadni. Ebből a szempontból a migráció biztonsági fenyegetésként tud megjelenni, amennyiben „X népet elárasztja vagy felhívítja az Y nép beáramlása; az X közösség már nem lesz olyan, mint régen volt, mert a bevándorlók megváltoztatják a lakosság összetételét; X identitás átalakul a lakosság átalakulásával (pl. kínai migráció Tibetbe, orosz migráció Észtországba).”¹⁴

A folyamat nem törvényszerűn megy végbe, és nem feltétlenül racionális alapú. Ahhoz, hogy egy társadalom összetétele olyan mértékben megváltozzon, hogy az alapvetően átalakítsa vagy veszélybe sodorja a nemzeti identitást, nagymértékű bevándorlásra van szükség; ám a nagymértékű bevándorlás önmagában nem okoz feltétlenül szocietális kihívást, ehhez egyéb feltételek is szükségesek.¹⁵

A kérdés bonyolult jellegét a legjobban talán a Perzsa-öbölbe irányuló migráció világít rá. Az Öböl Menti Együttműködési Tanács (Gulf Cooperation Council – GCC) lakosságának ma kb. 49%-a külföldi állampolgár (amely az egyes országokban 32-89%-os arányt jelent), ami abszolút értékben huszonöt millió főt jelent az ötvenegy milliós lakossággal rendelkező integrációban.¹⁶ Ugyan ez a (főleg Dél-Ázsiából származó) tömeg könnyen okozhatna társadalmi biztonsági kihívást a szunnita arab lakosság számára, összességében mégsem teremt komoly fenyegetést: alapvető emberi és szociális jogok hiányában, a lakosságtól szeparáltan, a munkáltatóiknak alávetett helyzetben működnek, így nem válnak igazán a politikai közösség részévé. Ezzel szemben az elmúlt évtizedekben tapasztalt, sokkal korlátozottabb mértékű arab bevándorlás sokkal nagyobb problémát okozott a GCC-ben, hiszen a közös nyelv és politikai kultúra miatt egyértelmű hatással voltak a helyi társadalomra.¹⁷

A 21. században, a globalizáció harmadik hulláma során jelentkező migrációval kapcsolatban azonban egyre valószínűbb a politikai és társa-

¹⁴ Buzan–Waeber–de Wilde: *Security*, 121.

¹⁵ Zakaria: *Populism on the March*, 14.

¹⁶ GLMM: *GCC: Total population*.

¹⁷ A kérdéstről lásd: Szalai: *Migráns munkavállalók*; Colton: *The International Political Economy*.

dalmi ellenállás fokozódása. Az európai migrációellenes politikai erőkről beszélve Fareed Zakaria a következőket írta: „(...) minden bizonnyal a tömeges migráció korában élünk. A világ átalakult a javak, szolgáltatások és információk globalizálódásával, amelyek mindegyike kitermelte a saját társadalmi frusztrációit és elutasítását. De amit ma látunk, az az emberek globalizációja, és az erre való közösségi reakció erősebb, zsigeribb és érzelmdúsabb lesz. A nyugati társadalmak megértették és elfogadták a külföldi javak, gondolatok, művészet és ételek beáramlását, de sokkal kevésbé készek megérteni és elfogadni maguknak a külföldi embereknek a beáramlását.”¹⁸

A migráció ilyen mértékű elutasítása hozzájárul a liberális demokrácia és a liberális nemzetközi rendszer ellenében a 21. század elején megjelenő új ideológiának, az „orderizmusnak” a kialakulásához. Ennek legfontosabb alap gondolata szerint az elmúlt fél évszázad politikai és gazdasági fejleményei a politikai közbeszédben ünnepezt jelenségek, negatív következményei azonban nem kapták meg a kellő figyelmet. „A legszembetűnőbb hátrány,” értelmezi a kérdést Jochen Bittner a *The New York Times* hasábjain,¹⁹ „a nyitott határok és a globális kereskedelem által okozott munkahelyek eltűnése és a tömeges migráció. (...) A mentális határnélküliség érzése megrengette a liberális társadalmakat (is): potenciónalisán minden társadalmi érték megkérdőjeleződött, egyik (...) szokás vagy intézmény sem sérthetetlen [már].”

Az *orderizmus* jelensége globális jelenség: jelen van Közép-Ázsiában, a Közel-Keleten,²⁰ de Európában és az Egyesült Államokban is. A nyugat (ahol az új ideológiát „populizmusnak” nevezi inkább a közbeszéd) különösen kiszolgáltatott e gondolat számára, annak ellenére, hogy éppen a globalizáció legnagyobb haszonélvezője volt. A gazdasági nyitottság ugyan egyértelműen hozzájárult a bruttó nemzeti össztermék növekedéséhez, az abból származó előnyök (legalábbis a lakosság egy jelentős részének percepciói alapján) csak egyes eliteszoportok kezében összpontosulnak.²¹ Az *orderizmus* elsődleges hajtóerejévé tehát a nemzetközi (a globális észak és dél közötti), valamint a fejlett országokon belüli (leszakadó és gazdagodó rétegek közötti) jövedelmi és vagyoni különbségek váltak.

¹⁸ Zakaria: *Populism on the March*, 14.

¹⁹ Bittner: *The New Ideology*.

²⁰ Falak: *The Rise of Orderism*.

²¹ Niblett: *Liberalism in Retreat*, 19.

BEFEJEZÉS

A tanulmányban bemutattuk a migráció három legfontosabb és leggyakoribb értelmezését. Először a globalizáció és a növekvő gazdasági interdependenciák következményeként mutattuk be a ki- és bevándorlást, mint a határokon átívelő munkaerő-áramlás megnyilvánulását. Ebből a szempontból a migráció a globalizáció harmadik hullámának növekvő fontosságú jelensége, amely gazdasági okokból, visszafordíthatatlanul folyik, a nemzetközi politika szereplőinek viselkedésétől függetlenül. A második értelmezésben a migráció mint ezen aktorok kezében lévő eszköz kerül megfogalmazásra, amely egyszerre értelmezhető a belpolitikai és nemzetközi politikai síkon. E játékban a be- és kivándorlás szerepe elsősorban a résztvevők geopolitikai jellemzőiből adódik. A harmadik értelmezésben a migráció egy önálló, a globalizáció okozta törésvonal megnyilvánulása, amelynek elutasítása jelenti az egyik legfontosabb gondolatát a liberális politikai rendet elutasító „orderizmus” ideológiájának.

Az elemzés legfontosabb tanulságait a következőképpen lehetne összefoglalni. Egyrészt a migráció a 21. század alapvető jelensége lesz, amelynek volumenét a környezeti változások csak tovább fogják növelni. Másrészt azonban a különböző politikai szereplők számára a migráció valószínűleg saját hatalmuk és befolyásuk visszaszorulásának jelképe lesz: a modern államoknak a saját területük és állampolgáraik feletti uralom elvesztését, a 21. századi gazdasági és kereskedelmi liberalizáció vesztesei számára pedig a globalizációval szembeni ellenérzéseik manifesztációját fogja jelenteni. Ebből kifolyólag a kérdéssel kapcsolatos politikai és közéleti diskurzust előreláthatóan továbbra sem a migráció melletti és elleni racionális érvek, hanem a deprivációtól való félelem fogja meghatározni.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Bittner, Jochen: The New Ideology of the New Cold War. *The New York Times*, 2016. augusztus 1. <https://www.nytimes.com/2016/08/02/opinion/the-new-ideology-of-the-new-cold-war.html>.
- Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap: *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, Colorado, 1998.
- Colton, Nora Ann: The International Political Economy of Gulf Migration. *Middle East Institute Viewpoints*. 2010. http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Migration_and_the_Gulf.pdf.

- Csornai Zsuzsanna – Garai Nikolett – Szalai Máté: V4 Migration Policy: Conflicting Narratives and Interpretative Frameworks. In: Pol Morillas (szerk.): *Illiberal Democracies*. CIDOB, Barcelona, 2016. 19–31.
- Falak, Jawad: The Rise of Orderism and the Greater Middle East. *Center for Strategic & Contemporary Research*, 2017. <http://cscr.pk/analysis-and-opinions/rise-orderism-greater-middle-east/>.
- GLMM: GCC: Total population and percentage of nationals and foreign nationals in GCC countries (national statistics, 2010-2016) (with numbers). *Gulf Labour Markets and Migration*, 2016. április 20. <http://gulfmigration.eu/gcc-total-population-percentage-nationals-foreign-nationals-gcc-countries-national-statistics-2010-2016-numbers/>.
- GMDAC: Global Migration Trends 2015. *IOM's Global Migration Data Analysis Centre*, 2015. https://publications.iom.int/system/files/global_migration_trends_2015_factsheet.pdf.
- Niblett, Robin (2016): Liberalism in Retreat. The Demise of a Dream. *Foreign Affairs*, 96 (2017), 1. sz. 17–25.
- Parkes, Roderick: European Union and the Geopolitics of Migration. *UI Paper*, (2015) 1. sz. <http://www.ui.se/eng/upl/files/111585.pdf>.
- Straw, Will Straw – Glennie, Alex: The Third Wave of Globalisation. *Institute for Public Policy and Research*, 2012. http://www.ippr.org/files/images/media/files/publication/2012/01/third-wave-globalisation_Jan2012_8551.pdf?noredirect=1.
- Szalai Máté: Migráns munkavállalók a Perzsa-öbölben. *KKI-Tanulmányok*, (2015) 10. sz. http://kki.gov.hu/download/3/ed/11000/10_KKI-tanulmany_GCC_Migracio_Szalai_20150924.pdf.
- Zakaria, Fareed: Populism on the March. Why the West is in Trouble. *Foreign Affairs*, 95 (2016), 6. sz. 9–17.

Angyal Ágnes

AZ EURÓPAI MIGRÁCIÓS KRÍZIS FŐ ÚTVONALAI¹

The main routes of the European migration crisis

In the crisis of 2015, there were many aspects of the European migration. We are focusing on how the routes were and are used and how they are modified, the impact of these routes on the region, the relations between the transit countries. The theme of the migration crisis dominated and is dominating today the European public speech and the press. Meanwhile, the question remains as an agreement between the European Union and Turkey, the impact will be long term, and those who want to get to the Western European target countries (mainly Germany) will look for alternative routes. There is also the question how many people from Africa will travel the Mediterranean Sea. But the real question is, whether it will be the EU's common system of strategies to address the situation or the individual Member States to respond using its own resources in the new situation.

Keywords: migration, refugees, immigrant, migration routes

A jelenlegi európai migrációs válságnak számos aspektusa létezik. Kiemelkedő kérdés, hogy az első sorban Törökországból érkező menekültek és bevándorlók milyen útvonalakat használnak, illetve ezek hogyan módosulhatnak, hiszen – mint látni fogjuk – ez komoly hatással van az adott régióra, az útvonalon fekvő országokra, illetve az ezen országok közti kapcsolatokra. Az alábbiakban a főbb útvonalakat, illetve azok változásait vesszük sorra, bemutatva az érintett országokat és azok főbb reakcióit a kialakult helyzetre.

BEVEZETÉS

Az európai migrációs válság témája közel egy éve uralja az európai közbeszédet és a sajtót, a válság vége pedig még mindig nem látszik. A helyzet jelenleg is drámai: bár jelentősen csökkent a Törökországból Görögországba érkezők száma az elmúlt hetekben – húsvét vasárnap és hétfőn

¹ A tanulmány 2016. márciusában készült az *Islám és migráció V: Esettanulmányok a migrációs jelenség értelmezéséhez* című konferencia alkalmából, ezért csak a 2016-os év adatait elemzi.

mindössze 232-en keltek át az Égei-tengeren, míg ez a szám pár hete még napi átlag 2100 volt –, Athénban és más nagyvárosokban (elsősorban az idomeni táborban) jelenleg is több mint 50 ezer ember várja, hogy továbbutazhasson Nyugat-Európa felé.² Közben továbbra is kérdés, hogy az Európai Unió és Törökország közti megállapodásnak milyen hatása lesz hosszú távon, illetve azok, akik a nyugat-európai célországokba (elsősorban Németországba) szeretnének eljutni, alternatív útvonalakat keresnek-e, és ha igen, milyen irányban. Szintén kérdés, hogy az afrikai konfliktusgócokból mikor és hányan indulnak útnak, hogy nekivágjanak a Földközi-tengernek Európa felé. De kérdés az is, hogy lesz-e az EU-nak közös rendszere, stratégiája a helyzet kezelésére, vagy az egyes tagállamok saját eszközökkel reagálnak a továbbiaknak is a kialakult helyzetre.

MIKOR? HÁNYAN? KIK? HONNAN? HOVA?

A jelenleg kialakult migrációs helyzetben fontos mindenekelőtt az alapkérdések tisztázása, elsősorban az, hogy kikről is beszélünk. Jelen tanulmánynak nem témája sem annak megítélése, hogy az Európába az elmúlt években tömegével érkező migránsokat kategorizálja (azaz ki számít közülük az ENSZ 1951-es Genfi Egyezménye értelmében menedékkérőnek, menekültnek, illetve ki tekinthető bevándorlóknak), sem a fogalmi keret (migráns, menekült, menedékkérő, bevándorló stb.) kifejtése, ezért a továbbiakban a felhasznált adatoknak megfelelően menedékkérőkről (akik beadták a menedékkérelmüket valamelyik uniós tagállamban) vagy migránsokról beszélünk.

Az Európába történő migráció egy természetes folyamatnak tekinthető az elmúlt bő fél évszázadban. Egyfelől az egykori gyarmatokról érkeztek tömegével, nem ritkán szervezeten az egykori európai gyarmattartó országokba emberek, másrészt a világ konfliktuszónáiból menekültek vagy vándoroltak a jobb élet reményében a világ egyik leggazdagabb térségének számító Európai Unióba. Az EU, illetve egyes tagországai kialakították ennek megfelelően a szükséges jogi és közigazgatási kereteket. Az 1999-es Amszterdami Szerződés helyezte a migráció kérdését szupranacionális szintre, a jogi keretet pedig többek között a sokat emlegetett Dublini fo-

² <http://frontex.europa.eu/intelligence/risk-analysis/>

lyamat³ adta meg. Emellett a már fentebb említett 1951-es Genfi Egyezmény volt irányadó.

A rendszer akkor kezdett felborulni, amikor az érkezők átlagos száma drasztikus mértékben nőni kezdett. A 2011-es arab tavasz hatását először az érintett országok szomszédjai érezték meg (például Jordániában, és Libanon jelenleg is nagy menekülttáborokat működtet), de első európai országgént Olaszország is nyomás alá került. Ide Muammer Kadhafi 2011-es megdöntését követően kezdtek áramlani a Közel-Keletről és Afrikából migránsok a központi kormányzat nélkül működő Líbiából. A számok folyamatosan nőttek, 2011-ben 64 300 menedékkérőt regisztráltak, majd polgárháború 2012-es stabilizálódásának köszönhetően abban az évben 15 900 fő ért partot Dél-Olaszországban. Ez az adat a következő évben több mint duplájára nőtt (40 ezer), 2014-ben pedig éves szinten 170 ezerre ugrott.⁴ 2015-ben az elsődleges migrációs útvonal innen – mint később részletesen látni fogjuk – a Nyugat-Balkán felé mozdult, ezért a nyomás némileg csökkent, de a tavalyi 158 ezer menedékkérő még mindig nagyon magas szám.

Európa többi része 2014 végén és 2015-ben érezte meg igazán, hogy valami változik. A fő célországnak számító Németországban 2014-ben 200 ezer menekültkérelmet adtak be, 2015-ben ennek közel ötszörösét. A schengeni övezet külső határán fekvő Magyarországon a 2014-es 43 ezer menedékkérelme is kiugróan magas adatnak számított, ez a szám tavaly meghaladta a 177 ezret a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal adatai alapján.

A hivatalos adatok szerint a menedékkérők több mint fele (52 százalék) szíriai, közel ötödük afganisztáni, a harmadik legnépesebb csoport pedig az iraki volt, de sokan érkeztek – főleg Olaszország felé – Eritreából, Pakisztánból, Nigériából, Szomáliából, Szudánból, Gambiából és Maliból is.

Magyarországon a 2015-ös adatokban kiemelten magas a koszovói menedékkérők száma is, köszönhetően a tavalyi év elején tapasztalható migrációs hullámnak, ám mivel az EU legtöbb tagországa Koszovót biztonságos országnak tekinti, és a menedékkérelmeket elutasították, az innen érkezők száma tavasztól már nem volt számottevő.

³ Dublin III. rendelet: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32003R0343>

⁴ <http://www.ilpost.it/2015/08/23/numeri-migranti-italia-grecia/>

A következőkben bemutatjuk a főbb útvonalakat és az ezen fekvő államokat, ám ki kell hangsúlyozni, hogy ezek tranzitországok. Bár az EU szabályai szerint azon uniós országban kell a menedékkérelmet benyújtani, ahol először az uniós területére léptek, és ez meg is mutatkozik például a fent bemutatott kiugróan magas, 2015-ös magyarországi adatokban, a migránsok többsége az olyan kiemelt célországokba akar eljutni, mint Németország és Svédország. Nem véletlen, hogy a 2015-ben Magyarországon benyújtott 177 ezer menedékkérelem közel 90 százalékát azért kellett elutasítani, mert a kérelmező nem vett részt az eljárásban, feltételezhetően még az eljárás befejezése előtt elhagyták az országot. Az alábbiakban bemutatandó útvonalaknak tehát a kiindulópontja egy konfliktusgóc vagy menekülttábor (például Törökország esetében), míg végpontja a többség számára célország, Németország.

ÚTVONAL 1: A FÖLDKÖZI-TENGEREN ÁT OLASZORSZÁGBA

Az arab tavaszt követő migrációs hullám elsődleges útvonala 2013-tól Észak-Afrikából Olaszországba irányult. Itália tengerpartjának hossza több mint 3200 kilométer. Legdélebbi szigete az elmúlt években lényegében menekülttáborra alakult, mindössze 10 kilométer hosszú és 4 kilométer széles Lampedusa mindössze 110 kilométerre van Afrika partjaitól, fele olyan távolságra, mint Szicíliától.⁵

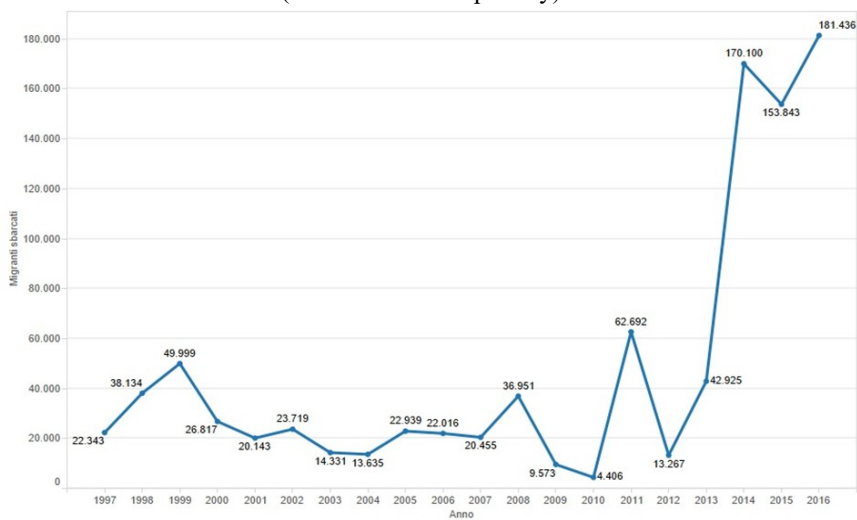
Olaszország számára egyébként nem volt új jelenség a migrációs hullám. Bár a XX. század első felében inkább a kivándorlásról volt híres (gondoljunk csak az amerikai olasz közösségekre), a 70-es és 80-as években az olasz jólét egyre többeket vonzott, ráadásul hagyományosan erős az országon belüli – a szegényebb délről a gazdagabb északra tartó – vándorlás.

Az első jelentős migrációs kihívással azonban Olaszországnak 1991-ben kellett szembenéznie, amikor Enver Hoxha elnyomó rendszerének összeomlása után Albániából tömegek indultak meg az Adriai-tengeren át. 1991. augusztus 8-án a Vlora nevű hajó fedélzetén 20 ezer albán érkezett egyszerre a dél-itáliai, tengerparti Bari városába. A migrációs válságot az olasz hatóságok akkor kezelték, és tömegesen küldték vissza a menedékkérelmeket. Ezt követően Kelet-Európából, elsősorban Romániából érkeztek jelentős számban, elsősorban idénymunkások Olaszországba a kétezres évek

⁵ <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>

közepén, amely tendencia az ország 2007-es EU-csatlakozásával tovább erősödött.

Olaszországban kikötött migránsok száma 1997-2016 között
(Forrás: Ismu Alapítvány)

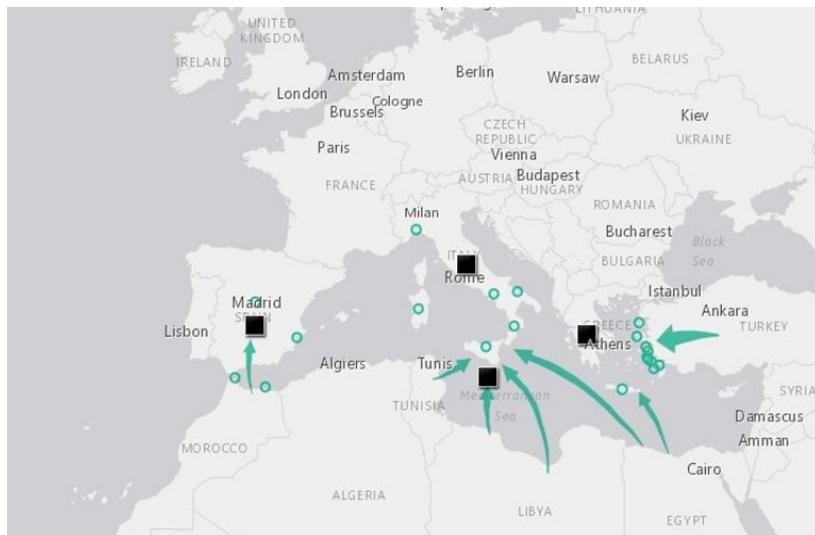
Az arab tavasz kezdetekor Olaszországban már érezhető volt a hatása: 2011-ben 64 300-an értek partot és kértek partot az azóta is frontországának számító Olaszországban, a következő évi visszaesés után 2013-ban 40 ezren, 2014-ben pedig már 170 ezren jutottak Itáliába, tavaly pedig 158 ezren. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) adatai szerint a földközi-tengeri útvonalon érkezők 53 százaléka Szíriából, 16 százaléka Afganisztánból, 6 százaléka Eritreából, 5 százaléka pedig Irakból érkezett, de jöttek Nigériából, Pakisztánból, Szomáliából és Szudánból is.⁶

Sajnos vannak, akik sosem érnek el Európába: a Földközi-tenger 2015-ben több mint 3500 áldozatot követelt. Az eddigi legnagyobb hajó-katasztrófa Olaszország partjainál 2015. április 19-én történt, ekkor a becslések szerint több mint 800 ember veszett a tengerbe.⁷

⁶ <http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>

⁷ Uo.

A földközi-tengeri fő migrációs útvonalak
(Forrás: UNHCR)

A Földközi-tengeren át érkezők 2015-ben
(Forrás: UNHCR)

ÚTVONAL 2: A NYUGAT-BALKÁN

2015 tavaszától kezdve az érkezők száma alapján Olaszország helyett a Törökország – Görögország – Macedónia – Szerbia – Magyarország –

Ausztria, majd ősszel a magyar-szerb, majd a magyar-horvát határ lezárását követően a Törökország – Görögország – Macedónia – Szerbia – Horvátország – Szlovénia – Ausztria útvonalra helyeződött a fókusz. Míg 2014-ben összesen 219 ezren keltek át a Földközi-tengeren, ebből 170 ezren Olaszországban értek partot, addig 2015 novemberéig összesen 850 ezren vágtak neki a tengernek, ám közülük 715 ezren már a Görögországba érkeztek.⁸

A nyugat-balkáni útvonal hagyományosan tranzitútvonalnak számított, a megnövekedett nyomás azonban jelentős próbatétel elé állította a kicsi és szegény nyugat-balkáni államokat, amelyek egy része maga is küldő ország (jelenleg Koszovóból és Szerbiából mennének, de biztonságos országok). Szlovénia EU- és Schengen-tag, Horvátország uniós tag, Szerbia és Macedónia tagjelölt. Fontos kiemelni, hogy valamennyi ország gazdaságilag és politikailag is kötődik Németországhoz, ezért a helyzet kezelésével kapcsolatban erősen figyelték a „célállomás” Németország és Ausztria reakcióját.

Bár a Törökországból átkelő migránsok az uniós és schengeni övezeti tag Görögország területén léptek először az EU-ba, a bírások és tapasztalatok szerint a görög hatóságok sok esetben a kötelező regisztráció nélkül engedték tovább őket, jelentős terhet téve ezzel a láncban utána következő országokra. Pár mondatban ezen országok helyzetét ismertetjük a következőkben.

Határzárak a nyugat-balkáni útvonalon (**Forrás:** UNHCR)

⁸ <http://www.ilpost.it/2015/08/23/numeri-migranti-italia-grecia/>

Macedónia

A helyzet miatt nagy nyomás volt a mindössze kétmillió, amúgy is sok problémával küzdő Macedónián. Bár Szkopje tett egy kísérletet augusztusban a hullám feltartóztatására, és rendkívüli állapotot hirdetett, akkor nem tudták megállítani a tömeget, így végül továbbengedték Szerbia felé. Macedónia Európa egyik legszegényebb országa (az egy főre eső GDP 4600 USD), amely nemrég nyerte el az EU-tól a tagjelölti státuszt. Az egykori jugoszláv állam komoly, elhúzódó belpolitikai válsággal küzd, mivel a Nikola Gruevski vezette – a jobbközép VMRO és az albán DUI alkotata – koalíciós kormány ellen tavaly rendszeresek voltak a tüntetések egy lehallgatási botrány miatt. Emellett az országban élő jelentős számú albán kisebbség miatt is bizonytalan a helyzet (2001-ben fegyveres konfliktus is volt, amelyet viszonylag gyorsan sikerült rendezni az Ohridi egyezményen). Macedóniának ráadásul valamennyi szomszédjával rossz a viszonya: Albániával és Koszovóval az albán kisebbség miatt, Szerbiával egyházi kérdésekben van vitája, míg Görögország Macedónia nevét sem hajlandó elismerni, a vita miatt például 2008-ban még az ország NATO-csatlakozását is blokkolta. A rengeteg probléma és a közelgő választások ellenére azonban mégis ez a kicsi és szegény ország zárta le közel egy év után ezt az útvonalat, mint a későbbiekben látni fogjuk.

Szerbia

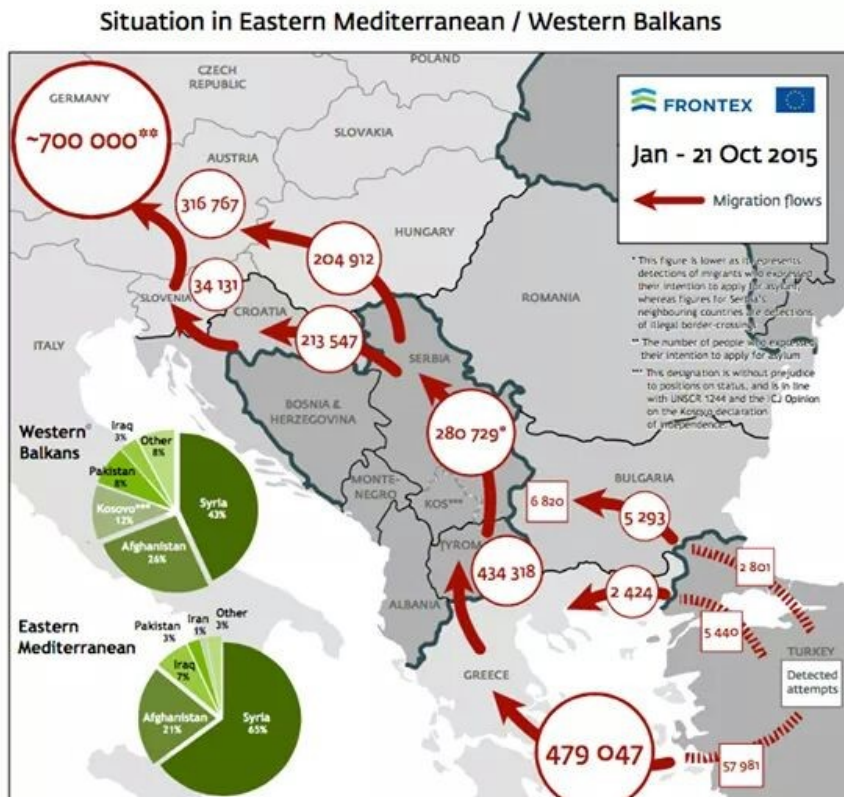
A hétmillió lakosú Szerbia a migrációs krízisben eleget tett a tőle elvártaknak: gondoskodott az érkezők ellátásáról és a továbbjutásukról. Az Aleksandar Vučić miniszterelnök vezette Szerb Haladó Párt (SNS) a közelgő választások nagy esélyese, így az EU-tagjelölt ország minden szempontból stabilnak mondható jelenleg.

Horvátország

Amikor Magyarország szeptemberben lezárta határát Szerbia felé, és az útvonal Horvátország felé módosult, a horvát hatóságok először a magyar, majd ezen határszakasz lezárását követően Szlovénia felé szállították az embereket, illetve több ponton menekülttáborokat állítottak fel. A helyzet mindenesetre jelentősen megterhelte a horvát-szerb és a horvát-szlovén kapcsolatokat is, főleg, miután Horvátország pár napra egyoldalúan lezárta határát Szerbia felé, blokkolva a kereskedelmi forgalmat. A legújabb uniós tagállam (Zágráb 2013-ban csatlakozott) épp választásokra készült ebben

Az európai migrációs krízis fő útvonalai

az időszakban, ráadásul az akkori, Zoran Milanović vezette szociáldemokrata kormánnyal szemben Kolinda Grabar-Kitarović elnök a jobbközép HDZ-ből került ki, így sokáig nem volt egységes álláspont a válság kezelésében. A novemberi választásokat követően patthelyzet alakult ki, amely miatt elhúzódott az új kormány megalakítása is.

A balkáni útvonalon érkezők száma 2015. január és október között
(**Forrás:** Frontex)

Szlovénia

A mindössze kétfélmillió Szlovénia az uniónak és Schengennek is a tagja, és bár korábban mintaaországnak számított, a gazdasági válság hatására jelentősen csökkent a gazdasági teljesítménye. A helyzetre reagálva Miro Cerar kormánya november elején kerítést kezdett építeni Horvátor-

szág felé, mivel attól tartott, hogy egy esetleges ausztriai határzár esetén tömegek torlódnának fel náluk, amelyet a kis ország nem tudna kezelni.

Ez végül nem történt meg, részben köszönhetően annak, hogy novemberre a felsorolt országok egyre inkább egységesen kezdtek fellépni a kérdésben: ekkor Szlovénia, Horvátország, Szerbia és Macedónia is bejelentette, hogy csak Szíriából, Irakból és Afganisztánból fogad menedékkérőket. Ezt később – reagálva az egyre szűkülő napi kvótára, amelyet Ausztria határozott meg – tovább szigorították, végül Macedónia 2016 márciusának elején kerítéssel lezárta határát, és valamennyi, az útvonalon érintett ország bejelentette, hogy csak az érvényes papírokkal rendelkezőket engedi be területére. Ezzel ez az útvonal lényegében lezárult. Az Európai Unió és Törökország között március 18-án megkötött megállapodás következtében – mint fentebb olvasható – radikálisan lecsökkent a Görögországba érkezők napi száma.

Említést kell még tenni a spanyolországi útvonalról is. Spanyolország, bár szintén könnyen megközelíthető a tengeren át, a marokkói határnál felállított és rendkívül nagy erővel őrzött kerítésnek köszönhetően egyelőre nem nevezhető kiemelt útvonalnak. Jelentőségét azonban nem lehet alábecsülni: a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) adatai szerint 2016-ban összesen 13 246-an keltek át Marokkó felől a tengeren Spanyolországba.

MERRE TOVÁBB?

Az elkövetkező időszak nagy kérdése, hogy a nyugat-balkáni útvonal lezárása, valamint az EU-török megállapodás milyen hatást hoz, sikerül-e kordában tartani a migrációs hullámot, vagy esetleg – az embercsempészek – új útvonalakat keresnek Nyugat-Európa felé.

A szárazföldi út helyett alternatíva lehet a török tengerpartról – Görögország megkerülésével – egy egyenesen Olaszországba vezető út, de nem zárható ki, hogy Macedónia helyett Görögországból Albánia felé vezethet egy új vonal. Innen a tengeren át – ahogy az albánok keltek át 1991-ben – az olaszországi Bariba juthatnak (erre az eshetőségre egyébként az olasz hatóságok már készülnek), vagy észak felé Montenegrón át Horvátországba, ez azonban egy igen hosszú és nehéz szakasz lenne.

Ennél is veszélyesebbnek tartják azt a lehetőséget, hogy Törökországból Bulgárián át lépjenek be az EU-ba. Itt ugyanis szigorú és kerítéssel megerősített határvédelem van, átérve Romániába pedig nehéz terepviszo-

nyokat kell leküzdeni ahhoz, hogy Moldávián, majd Ukrajnán keresztül Szlovákiába vagy Lengyelországba jussanak.

A térképre tekintve alternatíva lehet a Fekete-tenger is, ahol Románián keresztül lehetne Nyugat felé haladni, eddig azonban ezen a szakaszon a Frontex nem tapasztalt mozgást. Ahogy az Oroszországból Finnországba vezető út is nehéz, hosszú és kockázatos, ráadásul szigorúan ellenőrzött. Közben Líbiában egyes információk szerint további tömegek várják, hogy útnak indulhassanak Olaszország felé.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

A macedon káoszon át hatalmas menekülttömeg jöhet Magyarországra:

<http://vs.hu/kozelet/osszes/a-macedon-kaoszon-at-hatalmas-menekult-tomeg-johet-magyarorszagra-0825#!s34>

Dublin III. rendelet: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32003R0343>

Egy név vita súlyos következményei: http://kitekinto.hu/europa/2014/12/02/egy_nev_vita_sulyos_kovetkezmenyei/

EU-török csúcs: megállapodás született a migrációs hullám megfékezéséről: http://kitekinto.hu/europa/2015/11/30/eu-torok_csucs_megallapodas_szuletett_a_migracios_hullam_megfekezeserl/#.VvuL_nq1d4Q

Macedónia: nem sikerült a kormánypártok és az ellenzék konzultációja: <http://magyaridok.hu/kulfold/macedonia-nem-sikerult-a-kormanypartok-es-az-ellenzek-konzultacioja-302689/>

Orosz Anna: A horvát választások értékelése, <http://kki.gov.hu/a-horvat-valasztasok-ertekelese-1>

Új útvonalat és új üzleti modellt kínálnak az embercsempészek: http://www.napi.hu/nemzetkozi_gazdasag/uj_utvonalat_es_uj_uzleti_modellt_kinalnak_az_embercsempeszek.612274.html

<http://kki.gov.hu/magyarorszag-lehet-a-nyertese-a-szerb-horvat-vitanak-1>

<http://www.bbc.com/news/world-europe-32374027>

<http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>

<http://www.ilpost.it/2015/08/23/numeri-migranti-italia-grecia/>

Kiss J. László

**QUO VADIS EURÓPA?
EURÓPA A VILÁGBAN ÉS A VILÁG
EURÓPÁBAN**

Quo vadis Europe? Europe in the world, the world in Europe

In order to define the core features of the present-day international system and its impact on Europe, it is necessary to identify the changes from our today's vantage point. After the collapse of the East-West conflict, a homogeneous international system didn't emerge, but a world embracing at least four subsystems, namely the premodern or postcolonial, modern (Westphalian), postmodern (post-Westphalian) and anti-modern (anti-Westphalian) ones, and the trends of multipolarization in terms of diffusion of power on many levels and among many actors. The essay discusses the migration crisis as an interaction between the different subsystems and the impacts of failed decolonialization on Europe. Furthermore, the essay takes stock of changes in mirror of four „defining moments” or „images” the international system has undergone since the *annus mirabilis* 1989. The first image, the fall of the Berlin Wall was the end of antagonistic division of the world in terms of a „spatial revolution”, even the perception of the final triumph of forces of globalization over territorial particularism, including the „global narrative” defined by the neoliberal Western World. The second image is the terrorist attack on World Trade Center in New York points to the growing share of transnational non state actors and the emergence of stateless spaces blurring the distinction between external and internal security. The third image is September 15, 2008, the spectacular collapse of investment bank Lehmann Brothers triggering a worldwide crisis which emerged in virtual financial economy („paper economy”) due to the lack and absence of rules and regulatory institutions, and it affected spheres of economy and even social and political life, as well. The fourth image concerns the high complexity of euro- and migration crisis closely associated with the geopolitical crises in Ukraine and Syria in terms of negative synergy. The essay also takes a closer look at the relationship between technological development and politics, taking into account the possible controversial impact of fourth industrial (digital) revolutions on the political decision-making, including foreseeable and existing consequences of information technology. In the second part of the essay the author discusses the future scenarios of EU and „EU of scenarios” in terms of Jean-Claude Juncker's ideas and with special regard to multi-speed Europe and pros and cons of each scenario.

Keywords: four subsystems of international system following the Cold War, migration crisis as interaction between premodern (postcolonial) and modern/postmodern worlds, four „defining moments” in the post-Cold War era, the impact of fourth (digital) revolution on politics, the future scenarios of EU with pros and cons.

NÉGY VILÁG AZ EGY VILÁGBAN

A sorsfordító időket, az emberiség nagy politikai, gazdasági, kulturális változásait hajlamosak vagyunk a már megtörtént dolgok prizmáján keresztül nézni, s nem vesszük észre, hogy életünk a 20. század végétől olyan változások színtere, amelyek minden korábbi tapasztalatnál gyorsabban alakítják át létfeltételeinket és azt a módot is, ahogyan a világot látjuk. Ez a műszaki és a tudományos fejlődés által is sokféle módon vezérelt folyamat több alkalmazkodást kíván az egyes embertől és a társalmaktól, mint bármikor korábban, és időről-időre mind több szükségletet teremt arra, hogy a változásokat értelmezően számba vehessük.

A vasfüggönynek mondott kelet-nyugati választóvonal megszűnése után vége lett az egyensúly és az átláthatóság világának. Némi iróniával állíthatjuk, hogy a hidegháború olyan rossz volt, hogy egyes jellemzőire akár nosztalgiával is emlékezhetünk. A világ ugyanis sokkal államszerűbb és ezzel átláthatóbb és rendezettebb volt, mint ma, mivel a két szuperhatalom nagy gondot fordított arra, hogy befolyási szféráikon belül működőképes államokat tartson fenn, és erőfeszítéseket tett arra, hogy a nukleáris elrettentés precedens nélküli kockázatai ellenére a nemzetközi rendszert politikailag kiszámíthatóbbá és lehetőség szerint a mainál racionálisabbá, s ilyen módon ellenőrizhetőbbé tegye. Ma a biztonságpolitikai napirendet jelentős részben a menekültek népvándorlásszerű tömegeit kibocsátó működésképtelen államok és az elrettentés logikáját nem ismerő terrorizmus fenyegetései határozzák meg. Az összképhez tartozik, hogy soha nem volt annyira komplex világ, és soha nem voltak a világ különböző részei annyira összekapcsolódva egymással, s ezzel a nem szándékolt hatások száma és terjedési sebessége sem volt olyan mértékű, mint ma. A hidegháború szerencsére a „nagy (nukleáris) háború” nélkül ért véget, ám a „rég háborúkat” a globalizált világ véget érni nem látszó „kis háborúi” váltották fel.¹ A hidegháború helyére minden várakozás ellenére nem a parlamenti demokrácia és a piacgazdaság homogén világa, hanem az egyidejűségek nem egyidejűségé-

¹ Kaldor: *New & Old Wars*, 15–33.

ben, legalább négy olyan alrendszer lépett, amelyek a történelmi fejlődés különböző szakaszainak ütközési pontjait szinte nap mint nap szemünk elé tárják.²

A mai világrendszer alrendszereként jelen van a *premodern* vagy *posztkoloniális* államok világa. Ezek az államok valójában empirikusan kimutatható államisággal nem rendelkeznek, mert hiányzik az állam, mint a központi, törvényes erőszak-monopóliumot gyakorló hatalom, amely képes állampolgárainak olyan kollektív javakat rendelkezésre bocsátani, mint a biztonság, továbbá a működőképes közigazgatás, valamint gazdasági és pénzügyi, és nem utolsósorban oktatási rendszer. Ezekhez az országokhoz sorolhatóak a még „állam előtti” fejlődési szakaszban lévő, állam nélküli nemzetek, továbbá a nemzet nélküli államok, a törzsi vagy egyes etnikai közösségek által „magántulajdonként” meghódított posztkoloniális államok, melyek a folyamatos felbomlás és működésképtelenség, számos esetben belső polgárháborúk tartós állapotában vannak. Ezek a polgárháborúk a legtöbb esetben a határokat túllépő és egész régiókat magukban foglaló, transznacionális konfliktusok formáját öltik, és mint ilyenek, a menekültek legfontosabb kibocsátó térségei is.

A mai világ *modern* államrendszerei – közöttük az ázsiai nemzetközi rendszer – a nagy nemzetállamok világa, melyek a nemzeti piac és a nemzeti érdek alapján sok tekintetben a 19. századi hatalmi egyensúlyon alapuló európai nemzetközi rendszerre emlékeztetnek. Az Európai Unió a nemzeti szuverenitások megosztásán és azok közös kezelésén, valamint a hatalmi egyensúly helyett az intézmények egyensúlyán alapuló kísérletként a világ *posztmodern* alrendszerének tekinthető. Ez az alrendszer több nemzetek számára lehetővé tette, hogy az államok közötti hagyományos háborúk kikerüljenek az európai népek szocializációs tapasztalataiból, jöllehet a térség valamennyi államának felzárkóztatása még éppen úgy befejezetlen, nyitott végű folyamat, mint Európa világgazdasági és világpolitikai pozíciójának fennmaradása egy mélyrehatóan átrendeződő nemzetközi rendszerben. Nem teljes a kép az Iszlám Állam (IS) és a fundamentalista iszlamista mozgalmakkal összekapcsolódott világ, nevezetesen az *antimodern* vagy *antivesztfáliai* alrendszerek említése nélkül. Ez a „negyedik világ” az államközpontú, ún. vesztfáliai nemzetközi rendszer deszekularizációján, azaz a politika primátusával szemben a vallás elsőbbségén alapul, és mint ilyen a nemzetközi jogon alapuló államrendszer tagadása.

² A kérdést taglaló könyvek: Cooper: *The Postmodern State and the World Order*, továbbá Sorensen: *Changes in Statehood*.

MENEKÜLTVÁLSÁG – A FEJLETT VILÁG TALÁLKOZÁSA A POSZTKOLONIÁLIS VILÁGGAL

A mai nemzetközi rendszer a jelzett alrendszerek és azokat megtestesítő szereplők kölcsönhatásának világa. Ezt bizonyítja a migrációs válság, a migránsok ellenőrizetlen és tömeges európai bevándorlásának példája. A menekültválság a világ lakosságának globális újraelosztása, amelynek politikai, gazdasági és kulturális, és nem kevésbé geopolitikai következményei már most láthatóak. Ez a jelenség Wolfgang Schäuble, német pénzügyminiszter szavait idézve nem egyszerűen „a globalizálódással történő randevú”, hanem egy sokkal mélyebb gyökerű, történelmi léptékű folyamat kifejeződése. Az EU nézőpontjából a menekültválság ugyanis a modern, ill. posztmodern világ találkozási pontja a premodern világgal, amelyben a migránsoknak jórészt hiányoznak azok a szocializációs tapasztalatai, amelyek a működő államisággal és a politikai közösségeket elválasztó létező határok fogalmával függnek össze. Ez korántsem véletlen, hisz Európán kívül számos helyen a fejlődő világban a határok még kijelöletlenek, és mint a Közép- és Közel-Keleten a hagyományos nemzetállami fejlődést megakadályozó Ottomán birodalom felbomlásával a gyarmatosító hatalmak húzták meg az új határokat, tekintek nélkül az etnikai és vallási közösségek határaiira. Emellett az Iszlám Állam a globális dzsihád értelmében egy határok nélküli birodalmi kalifátus építésének stratégiáját hirdeti.

Emlékeztetni kell arra, hogy a 17. században a harmincéves háború után megszilárdult az európai államközpontú nemzetközi rendszerrel a Német-Római Birodalomnak mint egy lehetséges kontinentális hegemonnak ideje leáldozott. Európa helyett a kontinens győztes nagyhatalmai – mint Franciaország és Nagy Britannia – Európán kívül láttak hozzá gyarmatbirodalmaik felépítéséhez, és ez a politika sok tekintetben a világ „európaizálásának” kísérletével volt egyenértékű. Néhány évszázad után ez a kísérlet kudarcnak bizonyult. A gyarmatbirodalmak összeomlása és az ezt követő dekolonializálódás gyakorlata a 20. században a legtöbb esetben önfenntartásra képtelen, működésképtelen és a népességet megtartani nem képes posztkolonális államokat hagyott hátra, amelyeknek helyzetét a fejlesztési segélypolitika hosszú évtizedei sem volt képesek érdemi módon megváltoztatni. A premodern vagy posztkolonális világ államaiban annak lehetünk tanúi, hogy a korrump politikusok inkább készek megszabadulni a munkanélküli fiataljaiktól, s ezzel a feszítő szociális problémáik egy részétől, semmint erőfeszítéseket tennének annak érdekében, hogy a fenntartható foglalkoztatás feltételeit biztosítsák. A fejlett világ számos vezető állama

ugyanakkor előnyben részesíti a fejlődő világ kvalifikált munkaerőinek bevándoroltatását, ám ezen a módon a helyi humántőke hiányának növelésével maguk is hozzájárulnak a fejlődő világ modernizációs kísérleteinek megghiúsulásához.

A 21. századi új népvándorlás – az amerikai intervenciós politika államépítési gyakorlatának sikertelenségével és a klímaválság hatásaitól súlyosbítva a történelmi inga megfordulásaként – az európai civilizáció mélyreható átalakulásnak, „*Európa európatlanodásának*” képét idézi fel. Ennek a fejlődésnek szembetűnő jellemzője, hogy a Nyugat centrumában, Európa nyugati részében a sok tekintetben a premodern és a modern/posztmodern világ számos területen élesen már nem határolódik el egymástól: a párhuzamos társadalmak az élet mindennapjainak a részévé váltak. Az elmúlt évek történései arról tanúskodnak, hogy a bevándorolt kisebbségek többgenerációs tartózkodásuk ellenére kevéssé vagy egyáltalában nem integrálódtak, sőt a különböző diaszpórák erősebb lojalitási kapcsolatokat őriztek meg származási országaikkal, mint új, befogadó, demokratikus nemzetekkel. Elég csupán arra emlékeztetni, hogy a törökországi alkotmányreformról szóló népszavazáson a Németországban élő török vendégmunkások és utódaiknak mintegy kétharmada nem a berlini köztársaság demokráciája, hanem az autokratikus vonásokat erősítő erdogáni rendszer mellett tette le voksát. A kérdés politikai és civilizációs jelentőségét mutatja, hogy Nagy-Britannia unióból történő kilépésében és Donald Trump választási győzelmének középpontjában a választóknak az a kívánsága állt, hogy állítsák meg a nem kívánatos bevándorlást, és hatékonyabban lépjenek fel az illegális bevándorlással szemben. A jobboldali-populista pártok európai térnyerése is a migrációs válságra vezethető vissza. A Németországban harmadik legerősebb párttá vált „Alternatíva Németországnak” (AfD) egyik politikusa találóan úgy fogalmazott, hogy a tartományi és országos választásokon a migrációs válság nélkül pártja aligha ért volna el olyan jó eredményeket. A migrációs válság a bal- és jobboldali populista politika „konjunktúra-programjává” vált. Jól megfigyelhető, hogy a nyugat-európai politikusok egy része „otthon” újraválasztásuk helyszínén nem vonhatja ki magát a jobb- és baloldali populizmus hatásai alól.

A migrációs válság mint a globalizálódás sajátos megjelenése ugyanakkor jelzi, hogy maga a globalizálódás sem korlátlan. A globalizálódás létrehozhatja az önmagát korlátozó erőket is, különösen akkor, ha a politika hajlamos arra, hogy a globalizálódást egyfajta természeti jelenségnek tekintse, ahelyett, hogy azt alakítóan képes lenne ellenőrizni. A globalizáló-

dás előtti helyzethez ugyan már nincs visszatérés, ám a Brexit és Trump után számos jel mutat arra, hogy a globalizálódás eddig megszokott, töretlen folyamata megváltozhat.

A globalizálódás társadalmi költségei a migrációs válság feltételei között is egyenlőtlenül oszlanak meg. A szegény országokból érkező tömeges bevándorlással a munkaerőpiacon kialakuló versenyhelyzet csökkenti a munkabéreket és a helybeli munkaerő piaci esélyeit. Ez már az unió fejlődésében is megfigyelhető volt, hisz a belső piac megteremtette a feltételeket az új tagállamok olcsó munkaerejének a beáramlására, és ez a folyamat a gazdag tagállamokban a szociális dömpingtől való aggodalmakat hívta életre, és a protekcionista reflexeket ébresztette fel. A globalizálódás nyereséges oldala ugyanakkor elsősorban a jómódúak és a magasán képzettek kiváltságává vált. Ennek nyomán a középosztály széles rétegeiben megerősödött a jóléti sovinizmus, nem kis részben azért, mert a reáljövedelem évtizedek óta nem emelkedett vagy éppen csökkent. Ez a tendencia mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában jól megfigyelhető volt. Donald Trump módszerei – többek között a büntetővámval való fenyegetés és a multilaterális kereskedelmi szerződések felbontása – ugyan vitathatók, de az a célkitűzés, hogy az ipari termelés mind több hozzáadott értéke a hazai ipart erősítse, önmagában nem ésszerűtlen. Új jelenség, hogy a legnagyobb nyugati állam gazdasága is egyes területeken a globalizáció vesztese lehet, és ez a folyamat a kereskedelmi háborúkra emlékeztetően kihat az államközi kapcsolatokra. Elég csupán arra utalni, hogy kereskedelmi többlete miatt Donald Trump Kína mellett Németországot is azzal bírálta, hogy „merkantilista politikája” és az alacsony euróárfolyamnak köszönhetően a munkanélküliséget más országokba exportálja. A globalizálódás és a komparatív előnyök a kereskedelemben a jövőben is fontosak, ám az Egyesült Államok gazdasági érdekeit következetesebben szem előtt tartó bevándorláspolitikai és a hazai ipart előnybe részesítő protekcionizmus a jövedelmi piramis alsó végén elhelyezkedő rétegek számára jövedelmeik növekedésének esélyeit lebegtette meg, és ez várakozás tükröződött a választási eredményekben.

Ezzel együtt azonban a migrációs válság nem csupán a dekolonizáció, a fejlesztési segélypolitika és a nyugati intervenciók politika államépítési kudarcai nyomán bekövetkezett változások, hanem a klímaváltozás következménye is. A klímaváltozások gyakran torkollanak az erőszakalkalmazás legkülönbözőbb formáiba, legyen szó egyszerű elosztási konfliktusról vagy mélyebb gyökerű polgárháborúról. A kimeríthetetlen példák

közül elég legyen csupán a szíriai vagy szudáni polgárháborúra emlékeztetni. A világtörténelem ugyanakkor már az ipari forradalom előtti időkben is számos példával szolgált arról, hogy a klímaváltozás a civilizációk hanyatlásának egyik nem elhanyagolható mozgató tényezője volt. Sokak szerint ma az első ipari forradalmat követően mi vagyunk az első generáció, amely kézzelfoghatóan érzi a klímaváltozás következményeit, ám az utolsók is, akik még tehetnek valamit ellene.

DIGITÁLIS FORRADALOM ÉS MEDIATIZÁLT VILÁG

Madárperspektívából az elmúlt több mint negyedszázadra vonatkozó leltár aligha lehet teljes, ha a technológia és a politika viszonyára nem vetnénk egy pillantást. Annál is inkább, mert minden technológiai kvantumugrásnak megvan a politikai megfelelője. A szociáldemokrata mozgalom az iparosodásra, a tömegtársadalomra és az analóg kapitalizmusra, míg a Zöldek és a környezetvédő mozgalmak megjelenése a nukleáris korszakra és bolygónk növekvő sebezhetőségére, röviden a karbon-kapitalizmusra adott válasz, még akkor is, ha a munkahelyek „védelmében” a karbon-kapitalizmus védelme az amerikai és kínai politikában még nem elhanyagolható tartalékokkal rendelkezik. A digitális kapitalizmusra adandó politikai válaszok még hiányoznak, bár a digitalizálódás minden korábbinál mélyrehatóbban átalakítja a termelést, a fogyasztást és a politikai részvétel lehetőségeit.

A negyedik, digitális forradalom többek között a microchipek (integrált áramkörök) feltalálásán, azok folytonos teljesítménynövekedésén és az interneten alapuló világméretű kommunikációs hálózatokon, nem utolsósorban a termelési rendszerek horizontális és vertikális összekapcsolásán, az intelligens gyárak („smart factory”) létrejöttén alapul. Mindez lehetővé teszi az üzleti partnerek hálózatainak és a hozzáadott értékteremtés láncainak integrációját, a változásra való állandó képességet és az erőforráshatékonyt. Ma a digitális analfabéta hiányzó számítástechnikai kompetenciája miatt csak korlátozottan van abban a helyzetben, hogy produktív módon kiismerje magát a digitalizált tudástársadalomban. A digitalizálódás munkaerőpiaci hatásait tekintve – mint minden új technológia esetében – egyszerre van jelen a hagyományos munkahelyek elvesztésének veszélye, de ezzel egyidejűleg új munkahelyek létrejöttének az esélye is. A digitális technika „olcsóbb”, mint a munkás, nem terheli bér és bérrel összefüggő mellékköltség, nincs szakszervezeti tagsága, ám a kieső állami bevételek miatt számosan – Bill Gates-től Benoit Hamon-ig, a francia elnökválasztás

egyik baloldali jelöltjéig a „gépek megadóztatásának” gondolatát vetették fel.

A politikai kommunikáció megváltozása ugyanakkor azt jelenti, hogy az információátvitel nem csupán a küldőtől a fogadóig terjedő „egyirányú utca”, hanem sokkal inkább egy nyitott párbeszéd, amelyben a politikai üzenetek „fogadója” azok „küldője” is lehet, ezzel az internet társadalmi méretekben lehetőséget nyit a politikáról szóló, határokat átjáró vitára és ezzel a politikai részvétel új formáira is. Mindenki egyszerre lehet az információ termelője és fogyasztója, és ezzel minden egyes ember a legkülönbözőbb információs tartalmakat fogalmazhatja meg, elkötelezheti magát valami ellen és mellett, anélkül, hogy erre bárki is felszólítaná.

Paul Lazarsfeldnek és Elihu Katznak a „két lépcsős kommunikációról” az 1940-es években megfogalmazott hipotézise³ még arra hívta fel a figyelmet, hogy a legtöbb ember véleményének kialakulására nem a tömegmédiá van közvetlen hatással, hanem inkább azok a „véleményvezérek” (opinion leader), akik saját meggyőződésük alapján értelmezik a média specifikus tartalmait, és akiken át az emberek „véleménykövetővé” (opinion follower) válnak. Ezzel szemben ma a közösségi média hatásait elemző kutatások azt mutatják, hogy a médiavilág digitalizálódása a politikai vélemények kialakulásának folyamatában egyidejűleg teszi lehetővé a kommunikáció közvetlen egy-, két- és komplexebb több lépcsős modelljeinek az egyidejű érvényesülését. A Twitter-hálózatokban például a felhasználók főként a közbeeső „véleményvezéreket” említik tweetjeikben (kétlépcsős kommunikáció), míg egyidejűleg ugyanezek a felhasználók témáik 80-90 százalékát az egylépcsős kommunikáció útján közvetlenül a hagyományos tömegmédiából szerzik.

A közösségi média hálózati hatalma nem csupán a tekintélyuralmi rendszerek információs hatalmának megtörésében játszik szerepet, hanem térnyerése a politikai vélemények új piacát is létrehozta, és mint ilyen, a politikai véleményformálás mind hatékonyabb eszközévé vált a demokratikus rendszerek főáramú, ún. rendszermediájával szemben, köszönhetően annak, hogy az emberek – ahogy az amerikai társadalom nagy része is – információit a Facebookból, és nem a főáramú médiából szerzi. Donald Trump sikeres elnöki kampányában a kritikus, sőt ellenséges főáramú médiával szemben a közösségi vagy alternatív média lehetőségeit használta fel

³ Katz, Elihu: *The Two-Step Flow of Communication: An Up-to-Date Report on a Hypothesis*. <https://pdfs.semanticscholar.org>

és a Twitteren át történő kommunikációt megválasztott elnökként is előszeretettel gyakorolja.

Az információ felhalmozása, védelme és terjesztése új stratégiai minőségre és ezzel biztonságpolitikai jelentőségre tett szert. A létezőnek tartott világ nagy része az emberek számára mint mediatizált világ jelenik meg. Az uralkodó média sokáig szinte korlátlanul abban a helyzetben volt, hogy valódi és fiktív tények kombinációjával tetszőlegesen és olykor megrendelésre olyan „valóságot” konstruált, amely a kívánatosnak tartott politikai döntések alapjául szolgálhat. A bécsi Nemzetközi Atomenergia Ügynökség szakemberei Szaddam Husszein országában nem találtak „smoking guns”-t, tehát nukleáris fegyverek létezésének bizonyítékait, ám az akkori Irakról kialakított „konstruált valóság”, Irak mediatizált képe megfelelt annak a politikai igénynek, amely az amerikai intervenció igazolására szolgált.

Az információs rendszerek védelmének stratégiai jelentőségét, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a föld, víz és levegő után a „cyber” tér is a hadviselés negyedik dimenziójává vált. Az orosz, de számos más ország hadseregének saját kiberegysége van, és ma már a bizonyítékok sora áll rendelkezésre arról, hogy ezek az erők számos esetben alkalmazták is képességeiket. Az „információs háború” és az „információs harcos” fogalmi bevonultak a közhasználatba.⁴ Az amerikai titkosszolgálatok szerint a kibertéren át legutóbb éppen az amerikai elnökválasztáson történt az Oroszországnak tulajdonított kísérlet arra, hogy az amerikai választók politikai preferenciáit kívülről befolyásolják. Az ilyen jellegű félelmek nem minden alap nélkül a 2017 évi nyugat-európai parlamenti választások esetében is felmerültek. A „hibrid háború” mint hadviselés új formája szorosan összefügg a hamis hírek tudatos terjesztésének stratégiájával, amely meghatározott célok érdekében megtévesztheti és destabilizálhatja egy-egy ország lakosságát.

HÁROM „MEGHATÁROZÓ PILLANAT” A VILÁGBAN

Számos megfigyelő hajlamos a világban „káoszról” és „turbulenciáról”, „order” helyett a „disorder”-ről beszélni. Timothy Garton Ash nem az egyedüli gondolkodó, aki azt állítja, hogy mind több jel mutat arra, hogy újrátjazzuk a történelmet, mivel a jelenlegi három válság, a kapitalizmus, a demokrácia és Európa válsága egyszer már az 1920-30-as években megtör-

⁴ Schwartau: *Information Warfare. Cyberterrorism: Protecting Your Personal Security in the Electronics Age. The Assaults On Personal Privacy.*

tént. Ha érzékelni akarjuk, hogy mi fog történni, akkor kicsit vissza kell tekinteni a közelmúltba, anélkül, hogy a technológiai és társadalmi változásokból kizárnánk a mutációt, az előre nem láthatót. Talán nagyobb esélyünk van az előrelátásra, de legalább a változások értékeléséhez, ha 1989-től számítva több mint negyedszázadunk változásait három „meghatározó pillanatban” sűrítjük össze, ám ugyanilyen alapon három képről vagy akár öt metaforáról is beszélhetnénk.

Az első „meghatározó pillanat” 1989. november 9., röviden „9/11”, a berlini fal összeomlása volt, amely jól mutatta, hogy a világ antagonisztikus megosztottságának vége van, többé nincsenek elzárt terek, nincs „másik oldal”, nincs kétfajta világpiac. Ebben a „térforradalomban” az egyetlen világ kialakulásának a tanúi vagyunk, amelyben a hatások és ellenhatások sokkal közvetlenebből terjednek, mint bármikor korábban. Ennek alapján az optimista liberális narratíva arról szólt, hogy a világ politikai-területi megosztottságával szemben a globális világ funkcionális piaci logikája kerekedik felül. Az intézmények területi alapjai dezintegrálódnak, kialakul a „stateless economy”, azaz a transznacionális vállalatok „államtalan” világa, amely a világkereskedelem mind nagyobb arányával rendelkezik, olyan nagyságrendben, amely államok sorának együttes társadalmi össztermékével ér fel. Ez a narratíva a világ ideológiai evolúciójának a végéről beszélt: a piacgazdaság és a parlamenti demokrácia a világ mind nagyobb részében terjed el, és a kapitalizmus úgyszólván versenytárs nélkül marad. Az egész világ egy globális piac logikája szerint működik, a határok átjárhatóak, a nemzetek transznacionális közösségekké válnak, az egész világ egy „huge locality”, a földrajz logikájával szemben a globalizálódás közeli és távoli szomszédságokat hoz létre, amelyben minden és mindenki eddig soha nem tapasztalt gyorsasággal elérhetővé válik. Látszólag úgy tűnt, hogy a Szovjetunió összeomlásával a nyugati narratíva végérvényesen triumfált, ám már az 1990-es évek második felétől mind világosabbá vált, hogy a keletnyugati konfliktus nem a Nyugat diadala, mert az öregedő európai kontinenssel szemben a gazdasági dinamika súlypontja mind érzékelhetőbben a csendes óceáni térség irányában tevődik át.

A második meghatározó pillanat 2001. szeptember 11., egyszerűen „9/11” a New York-i világkereskedelmi központ lerombolása volt, amely a maga nemében „képként” és „metaforaként” egyszerre többféle mondanivaló hordozója. Ezt megelőzően vajon ki gondolta volna, hogy egy sze-

mélyszállító gép tömegpusztító fegyver is lehet? Ezt megelőzően nem szerepelt a biztonságpolitikai megfontolások között, hogy a globalizálódás az államok gyengülésével járhat, s ami ennél is több, a működésképtelen államok számának növekedése együtt jár a nem állami szereplők számának a növekedésével, akik nem annyira egy globális civil társadalom eljövételének, mint inkább az addig nem tapasztalt új típusú fenyegetések képviselői. 9/11 jól mutatta, hogy a nemzetközi rendszerben egy új típusú polarizáció jött létre, nevezetesen az államok hatalmával szemben a különböző államokban élő nem állami szereplők, nevezetesen a terroristák multinacionális hálózati hatalma. Ezzel arra is fény derült, hogy a nemzetközi rendszerben nem annyira az erős, mint inkább a gyenge, nem működő államok jelentik a legnagyobb biztonságpolitikai fenyegetést. A felbomló államok és az államok által nem ellenőrzött transznacionális terek menedéket és kiindulási bázist nyújtanak a terroristák számára. A transznacionális terrorizmus megjelenésével a külső és belső biztonság kérdései egybemosódnak, azok elválasztása lehetetlenné vált. A felbomlott államok társadalmi egymásba nyílnak, a polgárháborúk azonnal transznacionális, regionális háborúk, s ezzel az erőszak-alkalmazás regionális övezetei, és ezzel világállam nélkül egy világ-polgárháború alkotó elemei jöhetnek létre. Mindez azt is jelenti, hogy az államközpontú biztonságpolitika eszközei, az elrettentés és a nemzetközi jog a hatékony megelőzés részeként már nem minden esetben alkalmazható. Az államok világának meggyengülése ugyanakkor a normakövető magatartás csökkenéséhez vezet, és ezzel a nemzetközi rendszer szabályozásának és irányíthatóságának potenciálja is veszít erejéből.

A terrorizmusnak szállást adó államok vagy az állami terrorizmus képviselőinek tekintett politikai rendszerek elleni, főként az Egyesült Államok által vezetett intervenciók nyomán végeredményükben sem demokráciát, sem stabilitást, de sikeres államépítést sem eredményeztek. Ezekben az országokban legtöbbször a diktatórikus rendszerek megdöntését követően elhúzódó polgárháborús helyzet és olyan hatalmi vákuum jött létre, amely számos esetben az adott térség egészét destabilizálja. Sőt, az intervenció és azt követő államépítés kísérleteinek kudarcai hozzájárultak ahhoz, hogy a meggyengült államok maguk is a menekültek nettó kibocsátóivá, illetve azok tranzitállamaivá váltak. Elég csupán Afganisztán, Irak és Líbia példájára emlékeztetni. A politikai és gazdasági költséghatékonyság hiányát bizonyítja, hogy számos állam, mint Németország, ugyan a fejlesztési segélypolitika elkötelezett donorjaként Afganisztánt támogatja, sőt békefenntartó erőit is ott állomásoztatja, mégis, a Szövetségi Köztársaság az

afgán menekültek célországává vált, amely a német adófizetőknek jelent növekvő költségeket.

Egy harmadik „meghatározó pillanat” a világméretű pénzügyi és gazdasági válság kezdeteihez vezet vissza. 2008. szeptember 15-én a *Lehmann Brothers amerikai bank összeomlása* a később reálgazdaságba is átforduló, de eredetében az ingatlan-, illetve jelzáloghitelek területén kialakuló pénzügyi válság tetőfoka volt. A bank más pénzintézetekhez hasonlóan olyan mértékben terjesztette ki tevékenységét jelzáloghitelekre és más kétes pénzügyi termékekre, hogy beruházási bank helyett valójában álcázott ingatlan-befektetési alapként (hedge fond) működött. Az okok túlzottan komplexek ahhoz, hogy a válság kialakulását egyetlen tényezőre lehetne visszavezetni, ám annyi bizonyos, hogy ebben a piaci és banki pénzügyi szabályozás kudarcának elvitathatatlan szerepe volt. A kormányok által támogatott pénzintézetek részéről a hitelek kiterjesztése a jelzálogkölcsonökre és számos kétes pénzügyi termékre példátlan fogyasztási fellendüléshez vezetett, amely segített elfedni a strukturális törésvonalakat és egyensúlytalanságokat mind az Egyesült Államokban, mind a világgazdaság egészében. Az a tény, hogy sem a Fed, sem a pénzügyi felügyelő hatóság az Egyesült Államokban korábban nem avatkozott be, nem kis mértékben a piacok önszabályozásában vetett rendíthetetlen hitben gyökerezett. A pénzügyi piacok liberalizálódása az akadályok és gátak megszüntetése értelmében egyfajta negatív integráció volt, míg a pozitív integráció eszközei a szükséges mértékben szabályok és szabályozó intézmények formájában nem álltak rendelkezésre. Más szavakkal a globális pénzügyi válság nem csupán a pénzügyi szolgáltatások és termékek ellenőrizetlen áramlásában, hanem a globális szabályzás hiányában rejlett. Két további tényező hatása, mint a válság táptalaja, ugyancsak figyelembe vehető, nevezetesen az amerikai központi bank, a Fed expanzív pénzpolitikája és az Egyesült Államokban kialakuló pénzbőség, amely többek között annak volt köszönhető, hogy Kína és az olajtermelő államok exportjövödelmeiket az Egyesült Államokba fektették be. A nagyfokú likviditás, azaz a pénzbőség következtében az alacsony kamatok, nem kevésbé a mind olcsóbbá váló ingatlanvásárlások jelzálog-kockázatainak és ezzel a szükséges hitelnyújtási feltételeknek figyelmen kívül hagyása elősegítette a nagy spekulatív ingatlanbuborékok kialakulását. Számos országban az ingatlanbuborékok kipukkanása kritikus helyzetbe hozta a bankok egy részét. A válság világméretekben mindenekelőtt a pénzügyi ágazat vállalkozásainak megszaporodott csődjei-

ben és a veszteségek növekedésében mutatkozott meg. A kezdődő pénzügyi válság számos államot arra ösztönzött, hogy a jelentős pénzügyi szolgáltatók fennmaradását nagyarányú tőkeemeléssel, adott esetben saját és/vagy idegen tőke bevonásával biztosítsa. Ám ilyen módon sok állam – köztük az Egyesült Államok – már meglévő magas adósságállománya még tovább emelkedett, s ezzel egyes államok esetében a bankcsőd államcsőddé vált, ahogy ez a görög szuverén adósságválság esetében történt. Mi több, Görögország esetében a bankcsőd és államcsőd összekapcsolódása az eurózóna és az unió egészének fennmaradásnak a kérdését is felvetette. Emellett a pénzügyi válság arra is rámutatott, hogy az információs technológiák elterjedésének köszönhetően a pénzügyi piacok 24 órás folyamatosan összekapcsolódó rendszere jött létre, és ilyen módon a reálgazdaság mellett a kétes pénzügyi termékeket is magában foglaló virtuális „papírgazdaság” alakult ki, ami mögött nem a valódi gazdasági termelés, hanem a spekuláció a meghatározó.

VÁLSÁGOK A SZABÁLYOK ÉS SZERZŐDÉSEK MEGSÉRTÉSE ÚTJÁN

2010 és 2017 között az euróválság és a menekültválság – összekapcsolódva az ukrán és szír geopolitikai válságokkal – alkotja azt a kontextust, amely bizonyítja, hogy az unió válsága multidimenzionális. A negatív szinergia értelmében mindegyik folyamat egymásra hatással van és valójában ugyanannak a kérdésnek a részei. A kérdés pedig az, hogy vajon képes-e Európa világgazdasági marginalizálódását megállítani, képes-e fenntartható módon önálló világpolitikai pólusként és civilizációs központként fennmaradni? A kérdés megválaszolásának központi szereplője az Európai Unió, amelynek lakossága és gazdasági ereje csökkenőben van, míg a világ más részei láthatóan növekednek. 1900-ben a világ lakosságában Európa részaránya még 25, 1960-ben 11, 2015-ben már csupán 7 százalék volt és az előrejelzések szerint 2060-ban mindössze 4 százalék lesz. Az EU globális GDP-ben mért aránya 2004-ben 26, azonban 2015-ben már csak 22 százalék volt, ami azonban az Egyesült Államok 24 százalékos részesedésével szemben még mindig igen jelentős gazdasági súlyt képvisel. Egy másik területen a fejlesztési és humanitárius segélynyújtás területén az EU ugyanakkor vitathatatlanul vezető: az EU ugyanis 2015-ben a világ fejlesztési és

humanitárius segélyeinek 56 százalékát nyújtotta.⁵ Ezek a számok egyszerre adnak magyarázatot Európa demográfiai helyzetének problémájára, a lakosság öregedésére és a versenyképességét fenyegető humántőke hiányára, ám arra is, hogy Európa vonzereje nem kis mértékben azon alapul, hogy a bevándorlók és menekültek számára egyfajta szociális mágnesként hat.

Az adósságválság mély hasadáshoz vezetett az eurózóna déli és északi országai között. A menekültválság ugyanakkor az unió keleti és nyugati része között húzott egy választóvonalat. Mindkét válság egyaránt képesnek bizonyult és bizonyulhat arra, hogy az európai projekt egészének alapjait veszélyeztesse, és ez a veszély ma sem múlt el. Az euróválságot és a migrációs válságot ugyanakkor számos tényező kapcsolja össze. Mind a két esetben ugyanis a szabályok megsértéséről van szó, és mindkét esetben Görögország a leggyengébb és Németország, különleges szerepe következtében, a legerősebb, centrális szereplő. A közösen elfogadott szabályok megsértése mind a két esetben a válság kiindulópontja és paradoxnak tűnő módon a válságkezelési politika sajátossága is.

Az unió nem csupán gazdasági, hanem jogi közösség is, és ezért nem meglepő, hogy a szabályok megsértése és az egyes szerződések eróziója az unióba vetett bizalom csökkenéséhez vezetett. A 2010-ben kezdődött görög válsággal kialakult eurómentési politika polarizálta és sok tekintetben radikalizálta Európát. Nem véletlen, hogy szinte minden országban megnövekedtek az unióval szemben kritikus és ellenséges politikai erők. Nyilvánvaló, hogy csak egy olyan Európa képes polgárai körében támogatásra találni, amely tartja magát az általa meghozott szabályokhoz és szerződésekhez. Elég csupán olyan szabályok megsértésére utalni, mint a tagállamok közvetlen pénzügyi támogatásának tilalma (no-bail-out) megsértése, a külső határok védelmének hiánya és a tagállamok közötti határellenőrzés bevezetése, valamint a maastrichti deficit szabályok felpuhítása, és ezzel még korántsem vagyunk a lista végén.⁶

A menekültválság esetében Görögország éppen úgy nem volt képes eleget tenni az „első biztonságos uniós állam” dublini szabályának, mint ahogy annak a schengeni elvnek sem, hogy az unió külső határainak védelme az előfeltétele annak, hogy a közösség államai között a belső határok nyitottak legyenek, és ezzel az európai belső piac működése biztosítható legyen. Az euróválság okai között ott találhatjuk azt az eredeti konstrukciós

⁵ *White paper on the Future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025 European Commission.* COM (2017)2025 of 1 March 2017. 8.

⁶ Steiger: *Zurück zu den Regeln in Europa*, 24.

hibát, hogy az euró egy „befejezetlen” valuta, mivel a gazdaságpolitikai és költségvetési kompetenciák továbbra is a tagállamok kezében maradtak, és a föderális Európa „egy állam, egy valuta” koncepciójával szemben az „egy piac, egy valuta” elképzelése érvényesült. Félreismerhetetlen tény, hogy az államadósságnak és a költségvetési deficitnek határt szabó maastrichti szabályok kollektív megsértése az euróválság kialakulásának egy további oka volt. Görögország ebben a folyamatban élen járt, ám az unió nagy államai, Franciaország és Gerhard Schröder kancellársága alatt Németország is. Görögország az uniós hatóságoknak nyújtott statisztikai adat szolgáltatásában már a belépéskor nem a valós számokat bocsátotta rendelkezésre, nem beszélve a hiányos görög közigazgatásról és az adóbevételek krónikusan halmozódó elmaradásáról. A pénzügyi takarékoság terápiája ugyanakkor a nyugati donor bankok szempontjait tartja szem előtt, míg Görögország valójában alig részesül a támogatási pénzekből, és csak lassan halad előre a strukturális reformok terén, és kérdéses, hogy az adósságok elengedése nélkül egyáltalában képes lesz-e talpra állni. Az unió folyamatos válságüzemmódban van, és számos szakértő szerint az euroválság viszsztatérése sincs kizárva.

A menekültválság és az eurózóna válsága közötti kapcsolat abban a tekintetben is kifejezésre jut, hogy Olaszország és Franciaország, de más országok részéről is kísérlet történt arra, hogy a menekültválsággal együttjáró megemelkedett költségekre hivatkozva a maastrichti szabályokat felpuhítsák. Az európai integráció története továbbá arról tanúskodik, hogy a brit uniós politika számos fontos kérdésben úgyszólván mindig az uniós szabályok megkerülésére irányult. London számára az európai integráció kezdettől fogva sohasem cél, hanem eszköz volt a brit érdekek érvényesítésére és a szorosabb politikai együttműködéssel és az európai identitással szemben a brit államiság iránti lojalitás erősítésére. Ezért nem volt túlzás, hogy sokan a brit tagságot egy sor kivétel miatt csupán egyfajta résztagságnak tekintették. A tagságról szóló népszavazást megelőzően is Nagy-Britannia olyan biztosítékot kapott, hogy nem kell részt vennie a mind szorosabbá váló integrációs együttműködésben, és ebből nem származhatnak hátrányai. Ennek ellenére a népszavazáson az unióból kilépni akarók, ha csekély többséggel is, a Brexit hívei kerekedtek felül, jöllehet a referendum eredendően pártpolitikai megfontolásokból került megrendezésre.

A Brexittel az unió belső, az ukrán válsággal a külső geopolitikai helyzete változott meg. A brit kilépéssel ugyanis Németország került még centrálisabb helyzetbe, de egyúttal ezzel az unió „mediterránabb” lett, hisz

Berlin az eurózónának azokkal a nagy déli tagállamaival, mint Franciaország, Olaszország és Spanyolország, került a „mélyítők” csoportjába. Az eurózóna déli tagállamai az elmélyítésében nem utolsósorban azért is érdekelték, mert az eurózóna keretében Németországtól várják adósságaik közösségiesítését és gazdaságaik modernizációjával együtt járó transzformációs költségeik finanszírozását. Ezzel szemben Berlin azt az álláspontot képviseli, hogy egy transzferunió csak egy hosszabb történelmi folyamat eredménye lehet, amelyben az előrehaladás a déli tagállamokban megvalósítandó strukturális reformok nélkül nem képzelhető el. Az ukrán válság azokat a várakozásokat hűtötte le, amelyek elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság által szorgalmazott és az európai és orosz erőforrások komplementaritásán alapuló modernizációs partnerség elmélyítését tűzte célul. A minszki megállapodás teljesítése nélkül az Oroszország elleni nyugati szankciópolitika a kelet-nyugati konfliktust felidéző ellentétek állandósulásához vezetett, amely más választás híján és minden erőfeszítés ellenére a keleti szárnyakon az összeurópai együttműködés helyett a NATO szerepének megerősödéséhez vezetett.

EURÓPA FORGATÓKÖNYVEI ÉS A FORGATÓKÖNYVEK EURÓPÁI

Az Európai Unió nem állam és nem nemzet, azonban több mint egy nemzetközi szervezet, de kevesebb, mint egy állam, de számos államszerű funkcióval rendelkezik. Európa több, mint az unió, azonban az unió is több mint Európa, mert fennmaradása és fejlődése nem csupán a kontinensre van hatással, hanem gazdasági súlya és geopolitikai érdekei, nem kevésbé politikai és biztonsági céljai következtében hatással van a globális folyamatokra is. Az EU politikájának elfogadását ugyanakkor hagyományosan hatékonysága, és nem annyira polgárainak az uniós politikában való demokratikus részvétele biztosítja. Sőt, az uniós politika hatékonyságának növekedése az EU demokratikus ellenőrizhetőségének csökkenéséhez vezetett, olyannyira, hogy úgy is fogalmazhatnánk: minél hatékonyabb az unió, annál kevésbé demokratikus.⁷

Az integráció fejlődésében döntő volt, hogy a tagállamok számos területen nem bizonyultak eléggé költséghatékonyak saját problémáik megoldásában. Ezért az uniós politika sokáig hagyatkozhatott arra, amit a brüsszeli eurokraták a társadalmak „megengedő konszenzusának”, azaz a köz-

⁷ Andersen–Kjell.: *Introduction: Dilemmas*, 1–11.

vélemény hallgatólagos támogatásának nevezték. Ez a megengedő, az uniós politikát a technokrata elitnek átengedő magatartás ma már nem állja meg az idők próbáját. Az európai polgárok egy része ugyanis nem bízik abban, hogy az uniós feltétlenül érdekeinek megfelelően cselekszik. Ezt az eurokrata elit és az uniós társadalmak közötti távolság növekedése és az euroszeptikus-populista mozgalmak térnyerése, valamint Nagy-Britanniának az unióból történő kilépése mutatja. A tagállamok társadalmi tehát mind kevésbé készek arra, hogy a „megengedő konszenzus” értelmében az uniós politika alakítását kizárólagosan az eurokrata elitnek engedjék át és lemondjanak az integrációs politika aktív társadalmi befolyásolásától. A különböző álláspontoknak megfelelő fejlődési utak a föderáció irányában mutató *globalista-szupranacionális* vagy a nemzeti érdekeknek kedvező *szuverenista* elképzelésekre, vagy a két irány elemeinek valamilyen kombinációjára egyszerűsíthető le.

2017. március 1-jén Jean-Claude Juncker egy olyan Fehér könyvet hozott nyilvánosságra, amely az Európai Unió 2025-ig tartó időszakára vonatkozó öt fejlődési forgatókönyvet tárt az olvasó elé. Ezek a forgatókönyvek teljesen nem zárják ki egymást, és kimerítőnek sem nevezhetőek. A dokumentum a „hogyan tovább?” logikája alapján vitaanyag, amelynek első állomása az alapító római szerződések aláírásának 60. évfordulója alkalmából Rómában rendezendő csúcsertekezlet volt és az időkeret végálgálomása a 2019. júniusi Európa parlamenti választások⁸

A Juncker-féle forgatókönyvek szerint Európa legmesszebb menő fejlődési állapota az *európai föderáció*, azaz egy mind szorosabbá váló unió, még egyszerűbben egy európai állam, az Európai Egyesült Államok megvalósulása lenne. Egy ilyen időről-időre felmerülő, majd búvópatakként háttérbe szoruló forgatókönyv szerint a bizottságból egy európai kormány, az Európai Parlamentből egy valódi törvényhozás, míg a tagállamokat magában foglaló minisztertanácsból az európai parlament felsőháza alakulna ki. Egy ilyen fejlődés kiterjedhet a gazdasági, pénzügyi és fiskális unió megvalósítására. Egy ilyen „európai állam” ugyanakkor azonban csak akkor lenne életképes, ha nem csupán 1 százalékos költségvetése lenne, ha kialakulna egy európai adórendszer, továbbá az eurókötvények rendszere, mi több, az adósságok közösségiesítésének lehetősége. Az európai bizottság forgatókönyve szerint egy ilyen fejlődési út az unió minden politikaterületen és minden tagállamában egy mélyebb integrációt követelne meg,

⁸ *Commission presents White Paper on the future of Europe: Avenues for unity for the EU at 27.* http://europe.eu/rapid/pres/release_IP17_385_en.htm

amely közös határvédelmet, a közös védelmet, a közös migrációs politikát, és az eurózána költségvetését is magában foglalná.

Ez az elképzelés egy „veleszületett” ambivalenciában szenved, és nélkülözi a tagállamok teljes konszenzusát, mivel tagállamok úgy érzik, hogy Brüsszel már eddig is túl sok hatalmat szerzett, anélkül hogy ennek a hatalomnak demokratikus ellenőrzése biztosítva lenne. Válság idején minden tagállam azt szeretné, ha az unió olyan hatékonyan működne, mint egy valóban létező állam, ám a tagállamok többsége arra már nem kész, hogy ténylegesen elfogadjon egy ilyen európai (szuper)államot. Más megfogalmazásban valójában a globalizálódás sok más összefüggésben is tapasztalható paradoxonjáról van szó: a nemzetállamok kompetenciáját meghaladó problémamegoldás miatt mind több szabályra és kormányzásra lenne szükség globális és regionális szinten egyaránt, ám senki sem szeretné a döntéshozó hatalom és az irányító szervezetek centralizációját. Eszerint az integráció nem lehet egyidejűleg demokratikus és hatékony. Az államok nem követhetik egyidejűleg a demokrácia és az önrendelkezés, valamint a gazdasági globalizálódás logikáját. Más szavakkal: ha meg akarjuk őrizni a demokráciát, akkor választanunk kell a szuverenitás és a globalizálódás között. Ha elő kívánjuk mozdítani a globalizálódást, akkor a nemzetállam demokratikus politikai folyamatait kell feláldoznunk. Ennek ellenére a kettő valamilyen kombinációja lehetséges, ám ilyen módon a dilemmából trilemma válik, mert három tényező, a nemzetállam, a globalizálódás és a demokrácia nem egyeztethető össze.⁹

Ezzel a forгатókönyvvel szembeni ellentétes fejlődési út az uniót a belpiacra, *a tagállamok laza szabadkereskedelmi együttműködésére* korlátozná. Ez a forгатókönyv ugyan a vitás kérdések számát csökkentené, ám a közös problémák megoldását megnehezítené. Az első benyomással ellentétben a „négy szabadságot”, azaz az emberek, tőke, szolgáltatások és áruk szabad áramlását magában foglaló szupranacionális belpiac sem nélkülözi a tagállamok kötelezettségeit. Az európai belpiacnak ugyanis közös szabályai, közös külkereskedelmi rendszere, közös bírósága van, továbbá a világ szervezetekben is közös politikára van szüksége. Következésképp az ilyen típusú együttműködés is szükségszerűen korlátozza a tagállami politikák mozgásterét. Sokat mond, hogy az unió közös törvényhozása kereté-

⁹ A globalizáció paradoxonáról írt két különösen figyelemre méltó elemzés: Slaughter: *A New World Order*, 8–11. Rodrik: *The Globalization Paradox*, 3–47.

ben a szabályok mintegy 90 százaléka már ma is az európai belpiaccal áll összefüggésében.

A MAGEURÓPA – A KÉT- ÉS TÖBBSEBESSÉGES UNIÓ KOCKÁZATAI

Az EU manapság legtöbbet szóba hozott fejlődési útja *MagEurópa*, és ezzel a két- vagy több sebességes Európa forгатatókönyve. Az EU valójában már ma is többsebességű, többszintű és többközpontú. A két- vagy többsebességes unió elképzelése már a korábbi évtizedek vitáiban is felmerült a Tindemans-jelentéstől a Schäuble-Lamers-papírig.

Az 1970-es évek elején számosan úgy ítélték meg, hogy a brüsszeli intézmények mozdulatlanságának az oka sokkal inkább a miniszterek tanácsának határozatlanságában, mint a bizottság hatékonyságának hiányában rejlik. A tagállamok egyet nem értése következtében ugyanis a bizottság javaslatainak sokasága megrekedt a döntéshozatal csatornáiban. Ez a Tindemans-jelentés sorsára is jellemző volt. Leo Tindemans belga miniszterelnököt 1974 decemberében az állam- és kormányfők párizsi csúcsértekezletén bízták meg azzal, hogy dolgozzon ki javaslatokat a közösség Európai Unió irányában történő továbbfejlődésének lehetőségéről. Az 1976 januárjában napvilágot látott jelentés nem annyira a föderális Európa magasztos céljára, mint inkább a már létező közösségi intézmények reformjára és az európai integráció erősítésére fókuszált. A jelentés legvitatottabb eleme a tagállamok képességétől és akaratától függő „kétsebességes Európa” felfedezése, és nem annyira annak támogatása volt. A kisebb tagállamok nem rokonszenveztek egy „első-” és egy „másodosztályú közösség” kialakításának gondolatával, míg nagyobb tagállamok – Németország és Olaszország kivételével – szuverenitásuk további korlátozásától tartottak. Az 1970-es években a tényleges előrehaladás irányában a „kétsebességes Európa” elképzelése csak egy volt az EU jövőjére vonatkozó olyan elképzelések között, mint a „fokozatos integráció”, a „kétszintű Európa”, az „á la carte”, a „differenciált” és a „változó geometria” európai.¹⁰

A Tindemans-jelentés általános elképzeléseket és konkrét cselekvési ajánlásokat egyaránt tartalmazott, közöttük az Európai Parlament közvetlen megválasztásának és a politika számos területének közösségiesítésének – közöttük a gazdasági és valutaunió, valamint a közös külpolitika megteremtésének – tervét. A Tindemans-jelentésben megfogalmazott javaslat

¹⁰ Dinan: *Ever closer Union?* 94–95.

előfeltételezte, hogy létezik az Európai Unió megteremtésére vonatkozó olyan koncepció, amelyet az akkor még kilenc tagállam az előrehaladás érdekében képes egyhangúan elfogadni mind az intézmények, mind a közös politikák területén. A kilencek a Tindemans-jelentés általános célkitűzéseit az Európai Tanács 1976. novemberi ülésén fogadták el, ám ez egyfajta „absztrakt” akaratnyilvánítás volt, mivel az általános egyetértésből nem vontak le gyakorlati következtetéseket. Egy második előfeltétel ezért egy 1971. évi döntés alapján egy közösen elfogadott közös akcióprogram elfogadása volt a gazdaság- és valutaunió fokozatos megvalósításáról. Ám ezzel együtt a tagállamok azt is kifejezésre juttatták, hogy azok az államok, amelyeknek meg van a lehetőségük az előrehaladásra, úgy azoknak kötelességük is, hogy azt megtegyék.

1994-ben Franciaország az unió északi kibővülése előtt utasította el a Schäuble-Lamers „Mageurópa”-elképzelését. Az akkor hivatalban lévő Jaques Chirac francia elnök a politikák közösségiesítésében élenjáró országokat magában foglaló „Mageurópa” német koncepciójával szemben inkább a hatalmi geometriai szabályai szerint a különböző politika területek különböző sebességű integrációját javasolta, amely nem vezethet egyetlen tagállam kizárásához sem, illetve elvben minden tagállamnak megadja a lehetőséget, hogy valamelyik politikaterületen a legnagyobb sebességgel haladjon előre.

2017-ben a „Mageurópa” koncepciójának az előtérbe kerülését a mélyítését időről-időre fűkező Nagy-Britannia kilépése és számos területen felhalmozódott egyidejű válság hatása élesztette. Az unió vezetése nyomás alá és lépéskényszerbe került annak érdekében, hogy a dezintegrációs tendenciákkal szemben az unió cselekvőképességét és saját legitimitása érdekében megoldóképességét demonstrálja. Ám ezzel együtt a „két- vagy többséges Európával szemben a régi jól ismert és új ellenérvek is felmerültek.

Az egyik első szempont a *differenciálódás és az unió cselekvőképessége* közötti sajátos, paradox viszony. A differenciálódás számos esetben a nagyobb cselekvőképesség megszerzéséhez vezető út, ám a több sebesség tartós intézményesülése adott esetben az egységes fellépés akadálya lehet. Ezért jogos a kérdés, hogy vajon hány különböző sebességet visel el az Unió? Nem csupán a szűkülő centrum és a bővülő periféria, a nettófizető és a nettófogadó országok viszonyáról van szó, hanem a különböző „*jogi sebességek*” viszonyának a kérdéséről is. A „különböző jogi sebességek Európája” és ezzel a különböző jogi szabályok párhuzamossága nemcsak az

Európa-politika kérdéseivel foglalkozó jogászok, hanem sok politikus számára is aggasztó. Az aggodalom arra vonatkozik, hogy egy tartósan differenciálódó uniót a jogi felbomlás, egyes államok kizárása és végső soron a jogi egység megszűnése fenyegetheti, mivel ilyen módon az integrációs folyamat még kevésbé lenne átlátható, és a jogi keretek az egyik tagállamtól a másik tagállamig változhatnak. A két sebességgel létrejövő, két párhuzamos, nevezetesen a lisszaboni és egy új kormányközi szerződés gyakorlata a problémák egy további forrásává válhat. Az államok egyik csoportja ugyanis a legtöbb politikaterületen a szupranacionális közösségi jogok, s ezzel a minősített többség, míg egy másik csoportja a konszenzuson alapuló kormányköziség, és ezzel a nemzeti politikák közötti egyezkedés gyakorlatát követné.¹¹ A két sebességgel létrejövő két párhuzamos szerződés gyakorlata a tagok és a nem tagok viszonyát is új megvilágításba helyezi. Elég az eurózóna válságkezelésének gyakorlatára emlékeztetni. Az eurózóna megerősítésére szolgáló határozatok nem alaptalanul olyan eszközöknek voltak tekinthetők, amelyek a centrum-periféria logikának kedveztek. Az euróövezet válságországai ugyanis az Európai Központi Bank segítségével könnyebben és olcsóbban jutnak hitelekhez, mint azok a perifériaországok, amelyek ugyan csatlakozási szerződéseikben elkötelezték magukat az euróövezethez való csatlakozás és – Csehország kivételével – a fiskális unió mellett, de azok valamennyi szabályát csak akkor tartják be, ha annak valóban résztvevőivé válnak. Ilyen módon az „ins” és „outs” közötti különbségek olyan mértékben megerősödhetnek, hogy a centrum és periféria egymástól el is távolodhat. Ebben az összefüggésben Varsó és Prága korábban két sajátos álláspontot testesített meg. Lengyelország attól tartott, hogy az új választóvonalak keletkezése Varsót marginalizálhatja, és ezért Varsó Németországhoz és Franciaországhoz fűződő intenzív viszonyát a nemzeti-konzervatív kormányt megelőző vezetés kívánta arra felhasználni, hogy Mageurópa részeként az Európa-politika közvetlen alakító szereplőjévé váljon. Az eurószkeptikus cseh álláspont értelmében Prága nem annyira az új választóvonalak hátrányos hatásaiból, hanem inkább a többsebességű Európából mint adottságból indult ki, amely mindig lehetőséget adhat arra, hogy egy-egy integrációs területen kívül lehessen maradni.

Ma a V-4 országok azt hangsúlyozzák, hogy a különböző sebességű unió elkerülhetetlenül oda vezet, hogy kialakul a tagállamoknak egy vezető, a többi tagállam felett uralkodó csoportja. A főként Emmanuel Macron

¹¹ Kiss J.: *Eurómentés Kerneuropa útján*, 10–11.

francia elnök elképzelései nyomán az eurózóna föderációja irányában történő lépések – főként a saját adóval, pénzügyminiszterrel, valamint parlamenttel rendelkező eurózóna életre hívása – Európa megosztottságának az elmélyüléséhez vezethet. Az eurotárséghez nem tartozó tagállamok – az unió „újraalapításával” a Mageurópán kívüli geopolitikai térbe kerülnének, és ezzel Európa egyes régiói közötti felzárkózási folyamatok esélyei megnehezülnének. A V-4 országok a határvédelem és védelempolitika, a külső uniós határok védelme, nem kevésbé a terrorizmus elleni küzdelem területén készek a több együttműködésre, ám álláspontjuk visszatérő toposza az európai intézmények hatásköreinek tekintetében azok „lopódzó kiterjesztésének” elutasítása. Szerintük ugyanis az Európai Tanács a választott kormányok képviselőiből áll, és ennek következtében nagy demokratikus legitimitációval rendelkezik, míg a bizottság nem választott képviselőkből, a tagállamok küldöttjeiből tevődik össze. Ezért különösen Lengyel- és Magyarország nemzeti-konzervatív kormányainak az az álláspontja, hogy a bizottságnak nincsen joga arra, hogy a tagállamokat ellenőrizze, és adott esetben ellenük jogállami eljárást indítson. Következésképp a bizottságnak kizárólag eredeti funkciója keretében kell tevékenykednie, azaz a „szerződések őrének” kell maradnia, és az Európai Tanács direktíváit kell megvalósítania, anélkül, hogy saját politikai ambíciói lennének.¹²

Az unió válságai más tanulsággal is szolgálnak. Az EU a válságokra adott válaszában időről-időre a „több Európa”, azaz az integráció elmélyítésének politikájával válaszolt, ám ahogy erre már utaltunk a „több Európa” számos esetben „kevesebb Európának” bizonyult, mivel az elmélyítésre irányuló törekvés „többféle Európa” kialakulásához vezetett. Elég csupán az eurózóna déli tagállamaira utalni, amelyek nem tudnak megfelelni a szigorú pénzügyi takarékosági politika követelményeinek, míg az eurózónán kívüli államok nagy része mind későbbre halasztja az eurózónához való csatlakozás időpontját. Csaknem hét év múlt el a Görögországnak nyújtott az első pénzügyi segélycsomag időpontjától. Időközben a harmadik segélyprogram fut, ám az államadósság 170 százalékos hiánya még mindig messze van a maastrichti 60 százalékos elvárható szinttől. A Nemzetközi Valutaalap a takarékosági politikán alapuló válságkezelést irreálisnak tartja, és adósságelengedés nélkül nem tartja kezelhetőnek a problémát. Olasz-

¹² „Nächstes Mal ein Mexikaner.” Polen Sein Land werde in der EU übergeben und ungerecht behandelt, klagt Aussenminister Witold Waszczykowski – und verbittet sich jede Einmischung, vor allem von Deutschland. *Der Spiegel* 2017/13 86.

ország súlyos bankproblémával néz szembe, és minden tagállam közül a legnagyobb államadósságot halmozta fel. Annak ellenére, hogy az Európai Központi Bank 2015 óta milliárdos nagyságban vásárolja fel az olasz államadósságot, egy ideje a tőkepiaci kamatok emelkednek. Olaszország az egyik legkényesebb helyzetbe lévő válságország, mivel „too big to fail”, azaz nagysága miatt sokkal nehezebben menedzselhető, mint Görögország vagy Portugália.

A kérdésnek másik oldala, hogy milyen tagállamok és hogyan alkothatnák a Mageurópát, különös tekintettel arra, hogy Nagy-Britannia kilépésével az unió belső egyensúlya megváltozott. A lisszaboni szerződésben a minisztertanácsi döntésekhez szükséges mandátumok kettős többsége (lakosság 65 és a tagországok 55 százaléka) alapján a blokkoló kisebbség lehetősége lényegében egyenlően oszlott meg, egyfelől a szabadkereskedelmet előnybe részesítő „északi” országok, egyfelől Németország és az egykori márkaövezete államai, valamint Nagy-Britannia (35 százalék), másfelől a „déli” állami beavatkozást támogató, etatista tagállamok (36 százalék) között. Nagy-Britannia távozásával a blokkoló kisebb arányai a földközi tengeri államok javára tolódik el, mivel az „északi tömb” lakossághányada 25 százalékra csökken, míg a „déli tömb” részaránya 42 százalékra emelkedik. Az EU ilyen módon „mediterránabbá” válhat, amelynek a Mageurópa megvalósítása számára lehetnek következményei.

A bizottság Fehér könyve még két további forgatókönyvet is tartalmaz. Az egyik az eddigi, tehát a már meglévő gyakorlat folytatását hangsúlyozza, amely a lassú reformfolyamatok mentén halad, ahogy a 2016-ban a rendkívüli pozsonyi uniós találkozón is felszínre került. Ennek megfelelően a súlypont a beruházások növelésén és a munkahelyteremtésen, valamint a megerősített együttműködésen van a kül- és a védelempolitika, valamint a közös migrációs politika nélküli külső határvédelem területein. Ez a forgatókönyv a belpiac erősítését is hangsúlyozza, kiterjesztve azt az energetikai és digitális szektorra. A másik forgatókönyv szerint az állam- és kormányfőknek kell döntenie arról, hogy melyek az európai integráció alapvető kompetenciái, melyek azok a területek, ahol az uniót gyorsan és hatékonyan lehet fejleszteni, és mindent, ami nem tartozik az integráció „magterületeihez”, vissza kell helyezni nemzeti illetékességbe. Eszerint a kevesebbre történő koncentráció több eredményt hozhat olyan területeken, mint az innováció, kereskedelem, biztonság, migráció, védelempolitika és határvédelem.

A Fehér könyvről szóló vita különböző szakaszai bizonyára módosíthatnak a forgatókönyveken, sőt új forgatókönyvek is keletkezhetnek. Nem túlzás azt állítani, hogy az unió mint politikai entitás az utóbbi 70 év legnagyobb egzisztenciális kihívásával néz szembe. Az idő nem vár Európára, és Európa sem várhat az időre. A változások gyorsasága nő, míg a világban zajló folyamatok átláthatósága csökken. Növekedett az igényünk a biztonságra, mivel több szinten és többféle módon a biztonság hiányával találkozunk. A nemzetközi intézményrendszer – közöttük az ENSZ és más nemzetközi szervezetek – sokkal inkább a második világborút közvetlen követő éveket, mint a mai átalakuló viszonyainkat tükrözik. A vita még csak most kezdődött arról, hogy vajon a Brexit és az új amerikai politika, valamint Kína feltartóztatatlannak látszó előretörése a nemzetközi rendszer egészére kiható új cezúrát jelent-e. Vajon egy posztliberális korszakban lépünk, amelyben újra meg kell-e határozni a Nyugat fogalmát? Annyi biztos, hogy fogalmi rendszerünk is sok tekintetben még a hidegháborúban született szótár. Nyilvánvaló, hogy a változások értelmezéséhez új fogalmakra, új nyelvre és egy új narratívára van szükségünk.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Andersen, Svein S. – Eliassen Kjell A.: *Introduction: Dilemmas, Contradictions and the Future of European Democracy*. In: Andersen, Svein S./Eliassen, Kjell A: *The European Union: How Democratic Is It?* London Thousand Oaks New Delhi, 1996, Sage Publications. 1–11.
- Commission presents White Paper on the future of Europe: Avenues for unity for the EU at 27.* http://europe.eu/rapid/pres/release_IP17_385_en.htm
- Cooper, Robert: *The Postmodern State and the World Order*. Demos, London, 2000.
- Kaldor, Mary: *New & Old Wars. Organized Violence in a Global Era*. Stanford University Press, 2007.
- Katz, Elihu: *The Two-Step Flow of Communication: An Up-to-Date Report on an Hypothesis*. <https://pdfs.sermanticscholar.org>
- Kiss J. László: Eurómentés Kerneuropa útján, avagy hány sebességet bír el Európa? *MKI-Tanulmányok*. T-2012/5 Magyar Külügyi Intézet Budapest, 2012. 1–12.
- Rodrik, Dani: *The Globalization Paradox. Democracy and the future of the World Economy*. W. W. Norton Company, New York–London, 2011.

Quo vadis Európa?

- Schwartau, Winn: *Information Warfare. Cyberterrorism: Protecting Your Personal Security in the Electronics Age. The Assaults On Personal Privacy*. Thunder's Mouth Press, New York, 1996.
- Slaughter, Anne-Marie: *A New World Order*. Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2005.
- Sorensen, Georg: *Changes in Statehood. The Transformation of International Relations*. Houndsmill, Basingstoke, Palgrave, 2001.
- Steiger, Wolfgang: Zurück zu den Regeln in Europa! *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 2016. január 30.
- White paper on the Future of Europe. Reflections and scenarios for the EU27 by 2025 European Commission*. COM (2017)2025 of 1 March 2017. 8.

Jungbert Béla

GLOBALIZÁCIÓ ÉS MIGRÁCIÓS KIHÍVÁSOK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Globalization and Migration Challenges in the European Union

Globalization has become a new and very trendy concept, but often not very clearly defined. In our view, the concept is more conceptualised as a process of structural transformation of the global political economy, historically unparalleled, and with tremendous impact on the lives of billions of people. The transformation takes place both in the sphere of production, and of finance, and has far-reaching repercussions for the role of the state on security matters.

The irregular mass migration has also become a major global challenge. The growing irregular migratory challenge pressing the European Union doesn't have antecedents, and until now, we miss the efficient way of tackling it both at national, and community level. Migrant trafficking is a growing and global criminal activity with negative implications for virtually all touched by the practice. All of these consequences undermine the benefits of orderly migration for the countries and migrants involved, thereby discrediting legal migration regimes.

For some time to come, the prevailing conditions will encourage people to want to move to countries where their living conditions will be considerably improved, either in terms of material standards of living, personal safety, or a combination of various factors. The major countries of this kind are the Western EU member states. But the problems which are associated with demographic, economic, environmental, as well as criminality and terrorism linked security issues, on a global scale cannot really be dealt with or held in check by migration to Europe.

There is a close correlation between effective instruments to deal with growing immigration pressures and effective preventive measures as alternatives to migration. Irregular entrants are being granted status on various personal grounds after a considerable stay. The question to be defined is what measures could be taken to avoid immigration occurring outside the established systems, within a control framework acceptable to Western democratic states. Today, only a fraction of formal asylum applicants in the EU are bound to meet the criteria of the 1951 Geneva Convention, after full and fair asylum procedures. There is no alternative to a UN lead comprehensive new international legal instruments framework and compulsory, pragmatic implementation.

Keywords: migration, Islam, terrorism, collective security, human rights

GLOBALIZÁCIÓ, BIZTONSÁG, MIGRÁCIÓ

A kölcsönös egymásrautaltság, a világot behálózó kapcsolatok, vagyis a globalizáció immár létünk részévé vált. Rajtunk múlik, hogy tudunk-e élni azzal a számtalan lehetőséggel, amit a globális világ kínál, akár csak az is, hogy meg tudunk-e küzdeni a globalizáció kockázataival.¹ A globalizáció nyilvánvalóvá tette a társadalomban azt, ami a természetben amúgy is ismert volt: az emberi közösségek, így a nemzetek, kultúrák kölcsönös függését, egymásrautaltságát. Amint a Föld környezeti sebeit csak globális cselekvéssel lehet begyógyítani, például a spekulatív tőkemozgásokat is csak globális fellépéssel védhetjük ki, a nemzetközi szervezett bűnözést pedig ugyanilyen szintű együttműködéssel lehet megállítani. A tömeges kényszer migrációs válságok kiváltó okait szintén kizárólag globális döntésekkel lehetne valóban megelőzni és ellenőrzés alatt tartani.

Az emberi civilizáció fennmaradásának egyik egyre inkább meghatározó kérdése fizikai környezetünk fenntarthatósága és terhelhetőségének a kritikus mértéke. Kapcsolódó problémát jelent az energiaellátás is. A gazdasági függés terén pedig kihívást jelent a piac biztonsága, a nemzetközi munkamegosztás, a munkaerőpiaci realitások vagy a biztonságos élelmiszerellátás és a nyersanyag-utánpótlás.²

A globalizált világban gyengülő hatékonysággal ugyan, de meghatározó marad a nemzetállam szuverenitása és annak eszközei.³ Még az annyira szükséges globális válaszok sem helyettesíthetik a nemzeti szintű válaszokat, nem adhatnak felmentést azok alól. A globalizáció nem zárja ki a nemzeti identitás megőrzését, a nemzeti érdekek képviselését, ám folyamata, nézetrendszere ütközhet nemzeti érdekekkel és érzésekkel, különösen ott, ahol a felzárkózás esélye gyengébb, vagy az erőfeszítés elégtelen, illetve, ahol a nemzeti politika ettől eltérő irányt vesz.⁴

A globalizáció folyamatával párhuzamosan a biztonsági kockázatok jelentős része is globálissá vált. A biztonság oszthatatlansága miatt s a kényszerű szolidaritás szellemében minden ország felelősséggel tartozik szűkebb és tágabb környezete biztonságáért is. Koherens globális politikára

¹ Kiss: *Globalizálódás*, 73–85.

² Rosenau: *New Dimensions of Security*, 256.

³ Gombár: *Globalizáció és az állam*, 37–44.

⁴ Vö. Friedmann: *Cultural Identity and Global Process*.

van szükség, amelyben a biztonságot a fejlődés előfeltételének tekintjük, és jobban tudatosítjuk (magunkban) a globalizáció szociális vetületét.⁵

Az elmúlt évtizedekben a világ helyzete alapvetően megváltozott. Ezzel a biztonság tartalma és intézményrendszere lényegesen átalakult, akár csak az államok és más nemzetközi szereplők biztonságfelfogása és egymáshoz való viszonya is. Az eddiginél sokkal gyorsabb, rugalmasabb alkalmazkodást megkövetelő, kevésbé kiszámítható helyzetekre kell felkészülnünk, amelyekben nemcsak stabil elvekre, de stabilabb együttműködési rendszerekre is kellene tudnunk támaszkodni. A globális fenyegetések az egész világot érintik, de nem egyformán. A hagyományos fenyegetések egyes régiókban továbbra is akut veszélyt jelentenek, máshol időszakosan vagy teljesen megszűntek. Az emiatt jelentős különbségeket felmutató biztonságfelfogás megnehezíti a stratégiai párbeszédet is. Pozitív fejlemény, hogy a biztonság fontos elemévé vált az egyént előtérbe helyező humán biztonság.

A biztonság átfogó kategória. Hagyományos, katonai elemei mellett figyelembe kell venni annak politikai, emberi és kisebbségi jogi, gazdasági, információs és technológiai, környezeti, szociális, valamint egészségügyi vetületeit is. Bár nem azonos mértékben, de a nemzetközi közösség egészét érintik a globális biztonsági kihívások, a természeti és az ember okozta katasztrófák. Ilyenek az éghajlatváltozás, vízhiány, a közegészségügyi-járványügyi és élelmiszerbiztonsági kockázatok mellett a fegyveres konfliktusok és üldözések, a pénzügyi válság, a gazdasági-társadalmi feszültségek, akár csak az illegális fegyver- és kábítószer-kereskedelem, a tömegpusztító fegyverek terjedése. Hatásukat tovább erősítheti a rossz kormányzás, egyes államok működésének összeomlása, új nem-állami, akár terrorista entitások önkényes hatalomgyakorlása, a regionális destabilizálódás, az etnikai és felekezeti konfliktusok, diszkrimináció és üldözések terjedése, a vallási fundamentalizmus politikai erőként való megnyilvánulása, a tömeges szegénység és kiszolgáltatottság.⁶ Végül mindennek a következtében jelentkezhethet a tömeges kényszervándorlás, az illegális migráció és a kapcsolódó emberkereskedelem, pontosabban az embercsempészet, ami a nemzetközi szervezett bűnözés része. Az új kockázatok, új védekezést igényelnek, hogy érdekeink és értékeink ne sérüljenek, biztonságunk ne csök-

⁵ Vö. Reinicke, *Wolfgang: Global Public Policy*, 127–128.

⁶ Vö. Lányi: *Globalizáció*

kenjen, a külső feltételek lehetőleg kedvezőek maradjanak, vagy legalább azokat minden lehetséges eszközzel ebbe az irányba befolyásoljuk.⁷

A terror korunkban szintén az egész emberiséget érinti, és az univerzális értékek megsértését jelenti, amelyek közösek, még akkor is, ha különböző kulturális-civilizációs környezetben alakultak ki.⁸ A terror elleni globális érdekközösségű koalíció és fellépés elhúzódó, változatos és sokrétű eszközökkel folytatott harc, de nem tudjuk, hogy még milyen fordulatai lesznek a küzdelemnek, milyen további veszélyekre és áldozatokra számíthatunk.⁹ 2001. szeptember 11-től kezdve, és főleg az erre az eseményre adott hibás válaszoktól más lett ugyanis a világ. Példa erre Irak 2003 márciusában elhibázott amerikai lerohanása és máig tartó káoszba taszítása, vagy Líbia NATO-lebombázása, majd pedig a „gyeplőnek a lovak közé dobása” 2011-ben. Ugyanakkor a szíriai polgárháború eszkalálódásának a passzív szemlélete, sőt a rezsim megkímélése a vegyi fegyver bevetése ellenére is 2013-ban, valamint az egy évvel később Irakban és Szíriában megjelent Iszlám Állam (ISIS) jelenségnek a Nyugat részéről történő késelemes és koncepciótlan kezelése.¹⁰ De ezt támasztja alá Afganisztán stabilizálásának a képtelensége, az izraeli-palesztin konfliktus megoldásának a befagyasztása is, akárcsak a középtávon talán legtöbb kihívást érlelő afrikai kontinentális politikai, demográfiai és ökológiai válság.

A nemzetközi kényszermigráció szintén meghatározó hatást gyakorol a világra, ezért lehetetlen ezt a globalizációról megfeledkezve tárgyalni.¹¹ Miközben az irányított és tervezett migrációra egyenesen szüksége van Európának, elejét kell venni az ellenőrizhetetlen illegális tömegmigrációnak és embercsempészetnek, amit azonban egyes hiedelmekkel szemben, csakis nemzetközi szinten lehet sikeresen kidolgozni és alkalmazni, bevonva abba a származási, tranzit és célországokat egyaránt.¹²

A migráció – mint a tartózkodási hely megváltoztatása –, annak okai és következményei sokrétű elemzés tárgyát képezheti.¹³ Ez a megközelítés az emberek vándorlásának összes típusát magában foglalja, legyen az rövi-

⁷ Kondorosi: *Migráció kockázatai*, 11–16, 31.

⁸ home.hu.inter.net/.../htm_format/ami_a_terrorizmus_mogott.htm

⁹ Kiss: *Globalizálódás*, 214–219.

¹⁰ <https://www.traditional-right.com/how-to-fight-islamic-terrorism>

¹¹ Vö. Weiner: *International Migration and Security*, 1–38. <https://cis.mit.edu/programs/international-migration/myron-weiner...>

¹² Jungbert: *Migráció, globalizáció*, 159–160.

¹³ Vö. Hautzinger–Hegedüs–Klenner: *A migráció elmélete*, 103.

debb vagy hosszabb ideig tartó, szezonális, vagy netán végleges. Okai között szerepelhet a politikai üldöztetés, a szegénység, a túlnépesedés, az urbanizáció, a munkaerő piaci feltételek megváltoztatása, klimatikus-ökológiai katasztrófák vagy háborúk. A jelenség tipologizálása mindig részleges és önkényes. A legújabb kapcsolódó kihívás az a tömeges irreguláris kényszermigráció, amely elsősorban az EU egyes tagállamait legújabban sújtja, főleg 2015 óta. A háború elől menekülő, valódi üldözött tömegek vándorlása mellett a jelenség megvalósulásában a nemzetközi szervezett bűnözés részét képező embercsempészet világviszonylatban erősödő tendenciát mutat, miközben a témát kezelni hivatott, kapcsolódó közösségi vívmányok vagy nem megfelelőek a kihívás kezelésére, vagy nem alkalmazzák őket következetesen, vagy akár vissza is élnek velük.

A világban végbement drámai társadalmi, gazdasági és politikai változások a nemzetközi migráció és menekültáramlás sajátos új típusát generálták az utóbbi évtizedben: taszító és vonzó hatások spontán „láncreakciója” és kumulatív migrációs folyamat indult be. A nemzetközi közösségnek a modernkori, új „exodus” súlyos következményeivel kell szembenéznie. E kihívásra a gazdasági és politikai döntéshozóknak célszerű lenne minél előbb egyeztetett és határozott választ adniuk, hiszen ma már egész régiók válnak egy időben a nemzetközi migráció érintettjévé miközben csupán a szemlélődő passzív fél szerepét játszhatják. A valóban üldözöttek mellett a megélhetési migránsok és marginalizáltak tömegei, de a köztörvényes és akár terrorista elemek is élnek az illegális migráció lehetőségével, ami ebben a formában és mértékben már a szociális és biztonsági nemzetközi együttműködésre kiépített háló felbomlásának a politikai kockázatairól szólhat.¹⁴

SZÍRIA ÉS IRAK: KÉNYSZERMIGRÁNS-KIBOCSÁTÓ VÁLSÁGÖVEZETEK

Edward W. Said, a Columbia egyetem professzora 2001. szeptember 11. után, amikor elindult a terrorizmus elleni harc új szakasza, több írásában figyelmeztetett, hogy az USA becsapja magát, ha azt hiszi, hogy érti az arab világot. Magyarul is olvasható *Orientalizmus* című könyvében meggyőzően bizonyítja, hogy az amerikai politikai elit olyan absztrakciókkal dolgozik, amelyek politikai zsargonja képtelen leírni a valóságot, a kidol-

¹⁴ humanevents.com/2015/01/19/illegal-immigration-in-europe-losing-control-of-its-borders

gozott ideológiai fikciók és dogmák alapján lehetetlen megérteni, mi zajlik valójában a térségben.¹⁵ Bár a szerzőt főleg Amerikában intenzíven támadták és cáfolták a szélsőségesen Nyugat-ellenesnek mondott nézeteiért,¹⁶ az nehezen vitatható, hogy Szaddam Husszein iraki rendszerének és a Baath-pártnak a szétverésével az amerikaiak teremtették meg az iraki káoszt. A 2011. decemberi katonai kivonulással pedig olyan állapotot hagytak hátra Irakban, amely 2014 nyarán az ISIS formájában megágyazott a szunnita muszlim fundamentalista terrornak. Elsődleges felmerülő paradigma Said számára a vélt nyugati kulturális fölény volt, valamint a fejlett és fejletlen társadalmak fikciója. Ebben a keleti ember maga a probléma és egyben a potenciális haszonszerzés eszköze, aki fejlődésképtelen, de a Nyugat dinamizálja, egyben vonzóvá teszi számára saját értékrendjét, amit polgári liberális demokráciának és az egyéni szabadságjogok kiteljesítésének mondanak. Ez a Nyugat civilizációs készítése és egyben hatalmi terjeszkedési háttere a „más” világokkal szemben. A Nyugat eszerint nem leigázza a Keletet, hanem szabadságot hoz részére. Erről az arroganciáról szólt a híres, 2001. májusában kelt Dick Cheney-féle jelentés: beavatkozást követeltek a nemzetközi közösség nevében, a terrorveszély, az USA térségi szövetségeseinek veszélyeztetése jelentés: „kell nekünk az arab olaj, és oda kell nekünk eladni a nyugati árukat, fegyvereket.”¹⁷ Aztán a 2001. szeptember 11-i merénylet után nyugati politikusok és értelmiségiek azonnali lépést követeltek a tömegpusztító fegyverek fikciója miatt is, valamint a helyi jogsértésekre hivatkozva, amivel az egyébként beazonosíthatatlan „haladó és demokratikus, világi értékrendű helyi erőket” kellett volna helyzetbe hozniuk. Világi, virtuális polgári demokráciát exportáltak a fanatizált iszlamista országokba: ld. Egyiptom, Líbia, Szíria sorsát. Itt válik felelősévé a Nyu-

¹⁵ Said: *Orientalizmus*, 2000, Bevezető, 9–56. Vö: www.lehigh.edu/~amsp/2004/09/introduction-to-edward-said.html, An Introduction to Edward Said, Orientalism.

¹⁶ *Answering Edward Said*, [review of *Defending the West: A Critique of Edward Said's Orientalism*, by Ibn Warraq; incl. Bernard Lewis, Martin Kramer, by Peter Berkowitz, *Policy Review*, June & July 2008, www.campus-watch.org/article/id/5227, <http://www.hoover.org/publications/policyreview/19458849.html>

¹⁷ Dick Cheney, az USA 46. alelnöke 2001–2009 között, G. W. Bush elnök alatt. Vö.: *The Bush/Cheney Energy Plan – Infinite Energy Magazine*, www.infinite-energy.com/iemagazine/issue:38/bush.html

gat, nemcsak a helyi háborúknak, de többek között a térségi migrációs válság előidézésének is.¹⁸

Migráció az egész emberi történelem: kényszervándorlások és honfoglalások sora. Különböző, többnyire önigazoló narratívák vannak erről, és történelmi analógiák sora. Elkerülhetetlen csapás-e, vagy pedig tervezett-e a folyamat, netán összeesküvés-elméletek állnak a jelenség mögött? Most a közel-keleti és részben afrikai migráció szerepel az európai politikai napirenden, de a jelenség valójában globális. Napjainkban már nemcsak területi, hanem kulturális átrendeződés folyik. Az ENSZ Közgyűlés által 1951-ben létrehozott kiegészítő szervezet, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) 2010-ben 65 millió otthonából elüldözött és ezért támogatandó személyt tartott nyilván, akiknek mintegy 40%-a élt a Közel-Keleten. Ma ez a szám világviszonylatban 250 millióra emelkedett. 1980 óta megduplázódott a Közel-Kelet és Észak Afrika lakossága, és elérte a félmilliárd főt. 2100-ra a földrajzi, klimatikus viszonyok és a vízhiány miatt a térség részben lakhatatlan lesz, miközben a lakosság 40%-a ma 15 év alatti, a fiatal felnőttek fele pedig munkanélküli. A szub-szaharai térségben ennél még nagyobb válságot jósolnak. Ennek lehetséges migrációs következményeibe bele sem tudunk most gondolni. És akkor még nem is szóltunk az ezzel járó politikai válságok és konfliktusok várható hatásairól.¹⁹

Önmagában tragikus a kényszermigrációs jelenség, mert legnagyobb-részt szenvedő emberekről van szó, akik krízisövezetektől kiinduló üldöztetés alanyai. Politikai üldözöttek, háborús övezetek sokat szenvedett lakói és gazdasági migránsok az érintettek, de lehetnek közöttük esetleg számunkra aggályos politikai tevékenységet is folytatott, fundamentalista harcosok, akár tömeggyilkosok vagy alvó sejtek jövőbeni terroristái is. Nem tudjuk irányítani a folyamatot, de még valódi ütemeit, irányait, hátterét és hatásait sem ismerjük eléggé, legfeljebb csak utólag tudjuk ezt felmérni. Az ENSZ segélyezési politikája, a Világbank fejlesztési hitelei, a kereskedelmi és beruházási lehetőségek, az EU és más regionális tényezők fejlesztési politikája mellett a konfliktusprevenció, béketeremtés és békefenntartás, valamint a humanitárius segélyezést és fejlesztés együttesen sem képesek hatékonyan kezelni a globális kihívást.²⁰

¹⁸ www.first.post.com/world/us-responsible-for-refugee-crisis-in-syria-libya-and-iraq

¹⁹ Hautzinger–Hegedüs–Klenner: *A migráció elmélete*, vö.: www.pewresearch.org/2016/10/05/key-facts-about-the-refugee-crisis

²⁰ *United Nations Development Assistance Framework (2016-2020...*

De akkor hogyan tovább? Mindez ráadásul akkor merül fel, amikor a széles értelemben vett Közel-Kelet és Afrika jelentős része destabilizálódott. A korábban általunk is üdvözölt, sőt támogatott arab tavasz mozgalmak pedig legjobb esetben is restaurációs diktatúrákat eredményeztek, mint Egyiptomban, vagy kvázi-felbomlott csődállamok termelődtek ki, mint Líbiában, Jemenben vagy Szíriában, vagy pedig amerikai lélegeztetőgépen működtetett rezsimek, mint Irakban, nem is beszélve a végtermékként az ISIS jelentette mai elsődleges veszélyről, az iszlamista fundamentalizmusról és terrorról, elsősorban az utóbbi két államban.²¹ Az innen származó migránsokat befogadó országok számára az érintettek fogadására adott válasz ezért nem lehet egyszerűen igen vagy nem, beengedjük őket vagy nem. A korlátlan befogadás megnyitásával az Európai Unió és tagállamai természetesen nem vállalhatják magukra a krízis megoldását, ugyanakkor a befogadás teljes kizárása és a válságnak az EU határain kívülre szorítása sem realpolitikai törekvés.²²

A jelenkori történelem egyik legsúlyosabb humanitárius katasztrófáját okozta a hét éve tartó szíriai polgárháború. A konfliktus kezdetén, 2011-ben a 21 milliós lakosság több mint fele kénytelen volt elhagyni az otthonát, és ebből 7 milliónyian a hazájukat is. 400 ezer lehet a halottak, háromszor ennyi a sebesültek, és milliós nagyságrendű a pszichésen traumatizált áldozatok száma. A bibliai Édenkert, Iraknak a Tigris és Eufrátesz közötti része vagy akár az egész Anatóliáig terjedő nagytérség éveken át a földi pokol volt: szunniták és sűiták harca, ami mögött mindenekelőtt Szaúd-Arábia és Irán térségi rivalizálása, távolabbról nézve pedig a Nyugat és Oroszország szembenállása áll. Az al-Kaidából kinőtt és önálló életre kelt ISIS kegyetlensége a félelemkeltést szolgálja, valamint etnikailag és felekezetiileg szunnita dominanciájú tiszta helyzetet teremteni a kalifátus keretein belül. Ebben a perspektívában a vallási és etnikai kisebbségek nagy eséllyel eltűnhetnek, de megszűnik az iraki és a szír identitás is, egységes etnikai nyelvi és törzsi hovatartozás terjedhet el, holott alapvetően politikai harc folyik a hatalomért és a természeti forrásokért, mégpedig külföldi érdekek proxy zsoldjában. A nemzetközi katonai koalíciós próbálkozások eredményeképpen végül elképzelhető ugyan, hogy a 2014 nyara óta garázdálkodó ISIS-t 2017-ben végre kiszoríthatják innen. De vajon hova és

un-ug.org/report/united-nations-development-assistance-framework...

²¹ Vö. N. Rózsa: *Arab Tavasz*

²² *What is a refugee and why are they so many?* <https://www.thought.co.com/global-refugees-overview-1434952>

meddig húzódnak vissza a kizárólag rablásban és gyilkolásban szocializálódott, életben maradó arab és egyéb terroristák? A dzsihadisták szétszóródásával Európa újabb, még nehezebb próbatétel elé kerülhet.²³

A kalifátus harcosai egyébként nem csak vérengző rablókból állnak. Itt vannak Szaddam Husszein volt iraki diktátor államigazgatási és biztonsági szervezeteinek, a Baath-pártnak a válogatott emberei mellett a törzsi vezetők és az új, síita vezetésű bagdadi rendszer által elnyomott helyi szunnita lakosság frusztrált képviselői, valamint nem kevés európai és oroszországi radikalizált iszlamista harcos. Dzsihadista alvósejtek jöttek létre a bagdadi kormány által ellenőrzött síita területeken is, amelyeket az amerikaiak képeztek ki és pénzelték, persze más céllal, akárcsak az al-Kaidát is az USA teremtette a szovjetek, vagy pedig a Izrael a jelenleg terrorista Hamaszt, a korábban terrorista besorolású Fatah ellentételezésére.

Az ENSZ már évek óta politikai megoldást sürget, és „útiterveket” is készített, tűzszüneti, majd béketárgyalásokat kezdeményezett Szíriában a damaszkuszi kormány és a mérsékeltnek mondott ellenzék bevonásával. Ezt jelezte a 2012-es Genfi Közlemény – amely közösen elfogadott átmeneti kormányt javasolt. Ezt követték 2014-ben a Genf 2 béketárgyalások, de mindegyik kudarcba fulladt. 2016. februárban 53 napig tartó tűzszünetet sikerült ugyan elérni, de a harcok kiújultak. Stefan de Mistura, az ENSZ főmegbízottja a későbbiekben már csak helyi tűzszüneteket ért el, meg humanitárius folyosók megnyitásáról értekezett. Sokáig úgy tűnt, hogy az egyeztetéseket Oroszország és az USA irányítja, ez utóbbi azonban egyre távolodott az érdemi térségi felelősségvállalástól. Aztán kiderült, hogy nincs mérsékelt helyi ellenzék, amelyre építeni lehetne a rendszer alternatíváját, Törökország és Szaúd-Arábia pedig különböző céllal ugyan, de nem a harcok befejezésében volt érdekelt.

A konfliktus eszkalálódott, és orosz segítséggel folytatódott a kormánycsapatok előretörése, a kurdoknak amerikai, valamint a damaszkuszi rezsimmel szembenálló lázadóknak közvetve szaúdi és később török támogatása mellett. A helyzet még ennél is bonyolultabb lett, amikor az ISIS háborút indított Törökország ellen is, mert az szövetkezett Oroszországgal, sőt közvetve még Izraellel is, miközben török, szaúdi, katari erőközpontok és magánszemélyek továbbra is segítették a katonailag fokozatosan ellehetetlenülő ISIS-t. Az elnöki rendszer bevezetését megcélzó és az EU-val kö-

²³ Weiss–Hassan: *Iszlám Állam*, 268–270, Speidl–Belhaj–Horváth: *Budapest Jelenlét*, 2017, 91–100. ISIS spread makes Europe a ‘tinder box’ – *RT Op-Edge*, <https://www.rt.com/op-edge/176360-isis-treat-to-europe>

tött migrációs megállapodási csomag felrúgásával riogató Törökország eközben végképp belső válságba került a puccs után. Most Oroszország vált az elsődleges hatalmi tényezővé a szír konfliktus menedzselésében, a damaszkuszi rezsimváltásban reménykedők pedig csalódtak számításaikban. Ütközőzónák és befolyási övezetek kijelöléséről és a kurd autonómiák ügyéről folynak egyeztetések, amelyek mindenekelőtt azt vetítik előre, hogy kérdésessé válhat Szíria és Irak korábbi területi egysége. A 2016 végén életbe lépett tűzszünet meghosszabbítását Oroszország, Törökország és Irán felügyelte, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy megindulhatott Szíria felosztása befolyási övezetekre. Ezt a részleges nyugalmi állapotot szakította meg 2017. április 4-én a szíriai Idlibre irányuló újabb, vegyi fegyver bevetésével elkövetett támadás. A nemzetközi közösség Oroszországon és Iránon kívüli része a damaszkuszi rendszert vádolja ezzel, amire az USA egy légi bázis lebombázásával válaszolt. A hét éve tartó polgárháború tárgyalásos rendezése még sosem állt olyan messzire a megvalósulástól, mint ebben a szakaszban. Miközben pozitív elem az ISIS várható katonai felszámolása, új kihívásokat hordoz a térségi rendezés részeként a kurdkérdés.

NEMZETKÖZI SZERVEZETT BŰNÖZÉS: EMBERCEMPEPÉSZET

Az embercsempészet elleni küzdelemben a nemzetközi közösség és elsősorban a célországok kormányai a kiindulási, valamint tranzitországokban legtöbbit a megelőzés és előrejelzés terén, illetve saját országukban a határellenőrzés hatékonyságának az erősítésével tehetnek.²⁴ Ezt egészíti ki a csempészbándák elleni koordinált küzdelem.²⁵ Be kell viszont látni, hogy a már a célországba bejutott illegális migránsok önkéntes hazatérésében bízni naivság, hatósági kitoloncolásuk pedig jogi-politikai okok miatt és eszközök híján általában megoldhatatlan. Rövidebb-hosszabb időnek a létminimumon történő eltöltése után, hacsak bűncselekményt nem követtek el, akkor jó eséllyel ún. amnesztiában részesülhetnek, ezzel pedig beindulhat tartózkodási engedéllyel történő kényszerű ellátásuk és akár távlati integrálásuk.²⁶ A tartózkodási jogcím nélküli vagy elutasított menedékkérők

²⁴ Vö. Jungbert: *Migrációs kontroll*, kézirat, PhD-dolgozat.

²⁵ *International Asylum*. The National Academic Press, <https://www.nap.edu/read/9828/chapter/8>. *Illegal immigration, Human Trafficking and Organized Crime*, <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/dp.2003-072.pdf>

²⁶ Jungbert, 1996, 195.

helyzetének távlati legalizálása a fogadó országban a közvetlen jelenségen túlmutató újabb kihívást is tartalmaz a szívóhatás és a várható családegyesítések miatt.

Az irreguláris, és ezen belül illegális migráció körülményei között az embercsempészet különböző súlypontokkal ugyan, de világviszonylatban erősödő tendenciát mutat.²⁷ Ez annak ellenére tény, hogy a jelenség minden érintett fél számára növekvő veszélyeztetettséget jelent. Az ilyen módon útnak induló illegális migránsokat sújtja egyrészt a szállítás bizonytalansága, az utazási körülmények nyomorúságos volta, a folyamatos félelem a lebukástól az út során, valamint a célországban, másrészt a legális munkavállalás esélytelensége és a kiszolgáltatottság az illegális munkaerőpiacon, továbbá a hatósági üldözés és a kitoloncolás veszélye.²⁸ A csempészett személy lehet menedékkérő, bevándorolni szándékozó, munkát vállalni, tanulni vagy gyógyulni vágyó stb. személy, aki valamilyen okból nem tudott, vagy nem akart vízumot szerezni. Az érintettek legnagyobb része a jogi és politikai tartalommal nem rendelkező státuszú, jobb létre vágyó, de nemzetközi védelemre nem jogosult gazdasági menekült, szakképzetlen fiatal férfi. A célországoknak szembe kell nézniük az illegálisan érkező tömegek okozta politikai, gazdasági és társadalmi következményekkel, valamint az EU esetében a közös külső államhatárok hatékony őrzése körüli megnövekedett feladatokkal és nehézségekkel. Olyan országokban, ahol az embercsempészet a nemzetközi szervezett bűnözés egyéb formáival is összefonódott, ott a helyi társadalomra nézve még nagyobb a kihívás, illetve a biztonsági fenyegetettség.²⁹ A veszélyek jó részét a tranzitországok is megszenvedik. A különbség csak annyi, hogy az utóbbi országoknak általában nem kell hosszú távon ott élők, illegális migráns közösségekkel számolniuk.

A jelenség negatív hatásai magukba foglalják kibocsátó, tranzit- és célországok között keletkező politikai feszültségeket. Számolni kell ezen országok részéről az illegális külföldre vándorlás tolerálásával, vagy a megakadályozás és a kontroll szándékának vagy képességének a hiányával, az úti okmányok beszerezhetőségének a nehezítésével, a nemzetközi szervezett bűnözés tolerálásával, vagy akár az abban való részvétellel, korrump-

²⁷ *Migration Information Source, Human Trafficking: The need for better data...* www.migrationpolicy.org

²⁸ Shelley, Louise: *Human Smuggling and Trafficking into Europe, A Comparative Perspective*. Migration Policy Institute, www.migrationpolicy.org

²⁹ *Human Trafficking: The EU's dirty secret*, www.dw.com/eu/human--trafficking-the-eus-dirty-secret/a-17412036

pálódással. Ezen országok néha hivatalos szinten is megfogalmazzák ráutaltságukat azokra a pénzüsszegekre, amelyeket a célországokba megérkezett migráns állampolgáraik hazaküldenek családjaiknak.³⁰

Az embercsempészet sokrétűsége és többirányú nemzetközi összetettsége egyúttal akadályát is képezi annak, hogy hatékonyan fel lehessen lépni ellene. Nyilvánvaló, hogy csak közös politikai szándék és erre épülő szakmai együttműködés, információcsere, határellenőrzési, bűnüldözési, rendészeti és bevándorlási egyeztetések révén lehetséges eredményt elérni. Nyilván vizsgálendő, hogy ki a csempészett személy, kik a szállítók, kik a közreműködők. Miben áll a szolgáltatásért nyújtott ellenszolgáltatás, melyek a legnagyobb kibocsátó területek, mi motiválja a résztvevők veszélyvállalását és elszántságát? Miért tartós, és válik egyre virágzóbbá az embercsempészet? Hogyan történik az érintettek toborzása és felkészítése, majd szállítsa és végül az illegális bejuttatás a célországba, majd pedig az illegális tartózkodás megszervezése? Az abszolút és relatív szegénység, valamint az üldöztetés mindenképpen fő oka korunk migrációs kihívásainak.

A külföldi személyekkel való csempészet a legtöbb esetben magába foglalja a fogadó ország határellenőrzési, beutazási, menedékjogi, munkavállalási és bevándorlási eljárásainak és rendelkezéseinek a kijátszását. Jelenleg az embercsempészet mérete és intenzitása azzal fenyeget, hogy aláássa a nemzeti vagy közösségi migrációs rezsimeknek és az erre irányuló együttműködésnek az alapját. A csempészek keresik szolgáltatásaik terjesztését és bevételi lehetőségeik növelését. Az embercsempészet abba az irányba halad, hogy a jól szervezett nemzetközi gengszterszindikátusok speciális ágává válják, és ugyanolyan profittal járó illegális tevékenységgé vált, mint például a kábítószer-csempészés.³¹ A koordinálatlan helyi jogi eszközök is azt eredményezhetik, hogy a migráció részben a nem ellenőrizhető, nem biztonságos és nem szabályozott, illegális, sőt a bűnözés részét képező csatornába terelődik át.

Az államok és a befogadó társadalmak részéről az illegális migránsok számára nyújtott szociális juttatásoknak és ellátási formáknak a terhéről általában azért nehéz beszélni, mert az EU tagállamok állandó jogi-harmonizációs törekvései ellenére jelentősen eltér egymástól az egyes államoknak a jogcím nélküli illegális tartózkodóknak vagy a kitoloncolhatat-

³⁰ *The Economics of Human Trafficking and Labour Migration*, Kiel Institute for World Economy, www.iza.org/conference_files/Lelli2010/trebesch_c4269.pdf

³¹ *EU Report Details Growth of Human Trafficking*, www.npr.org/sections/the-two-way/2013/04/15/17736963/european

lan, elutasított menedékkérőknek biztosított minimális ellátás. Hasonlóan részben eltér a nem-kormányzati szervezetek, egyházak és önkormányzatok részvétele a probléma kezelésében.³²

A befogadó országokban már legalizált státuszt nyert migráns származású közösségek jelentős mértékben érintettek és érdekelték lehetnek a saját származási országbeli etnikai közösséghez tartozó további illegális migránsok bejutásának az előmozdításában, és így nagyobb mértékben ki vannak téve a szervezett bűnözési tevékenységbe való bekapcsolódásnak. Más szinten azonban az illegális migránsok társadalmi és gazdasági marginalizálódása erősítheti a rasszista előítéleteket és általában a xenofóbiát. Az illegális migráns közösségek iránti ellenérzéseket erősítheti a részükre alanyi jogon nyújtott minimális szociális támogatás, miközben nem adóznak, és még elfogadhatatlan piaci előnyükhöz is jutnak általuk az illegális munkaadók. Mindez aláássa a társadalmi kohéziót, és akadályozzák a legalisan tartózkodó menekültek és migránsok normális integrálódását a helyi társadalomba. Ez egy ördögi kör, amelynek a középpontja az érintett személyek kiszolgáltatottsága és szociális marginalizálódása, egyúttal pedig a bűnözésnek való kitettség.³³

Mindezek a kihívások és terhek hatványozottan jelentkeznek, ha arra gondolunk, hogy a jelenség nemcsak az egyes országokat, hanem átlépve a belső határokat, az Európai Unió esetében az egész közösséget érintik. Az illegális migránsok ugyanis azonnal és nagyon érzékenyen reagálnak arra, hogy mely tagországban könnyebb alámerülni, és a hatóságok előtt esetleg más, hamis identitással feltűnni.³⁴

MIGRÁCIÓ ÉS INTEGRÁCIÓ AZ IDENTITÁSDEFICITES EURÓPAI UNIÓBAN

Napjaink európai választási kampányaiban slágertéma lett a bevándorlás kérdése. Az előtörténethez tartozik, hogy a nyugati jóléti társadalmakban az 1960-as, '70-es évek óta egyre nagyobb számban élő vendégmunkásokat később ezek családjai, majd üldözött menekültek és számos illegális migráns, gazdasági bevándorló követte. Főleg ez utóbbiakat integ-

³² Salt: *Trafficking*, 31–56.

³³ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics

³⁴ *Europe Human Trafficking 2017-WEST*, https://www.west-info.eu/west-news/trafficking/year/2016_eu

rálni, sem a multikulturalitást zászlajára tűző baloldalnak, sem az idegeneket bizalmatlanul méregető konzervatívoknak nem sikerült. Mostanra oda jutottunk, hogy még a politikai fősdor azon pártjai is, amelyeknek politikai elvei nagy nyitottságról és toleranciáról szóltak, kampányaikban egyre realistábban kezelik a nem hívott idegenek ügyét, rosszabb esetben pedig a szélsőséges erők populista hangulatkeltésbe kezdenek. Az EU tagállami érdekek sokszor eltérőek, amit az egyes országok saját történelme és gazdasága, valamint társadalmi szerkezete determinál, miközben a közösségi szabályozás alá tartozó jogintézmények alkalmazása következetlen, pontosabban vita merülhet fel a közösségi, illetve nemzeti hatáskörök értelmezését illetően.³⁵

A nagyarányú kényszermigrációs néparamlás egyrészt óriási nyomás alá helyezi a célországokban a munkaerőpiacokat, valamint az ellátórendszereket és a biztonsági szerveket, másrészt folyamatosan felveti a bevándorolt tömegek szociokulturális integrációjának a kérdését.³⁶ Az érintettek elégtelen mélységű szocializálódása a fogadó nyugati célországokban feszültségekhez, „párhuzamos” és periférikus társadalmak kialakulásához, gettósodáshoz, az iszlamofóbia, valamint a xenofóbia és a terrorveszély megélésének az erősödéséhez vezet, miközben az illegálisan érkező menekülők újabb ellenőrizhetetlen és irányíthatatlan áradata, az európai demográfiai deficit ellenére, lassan szétfeszíti a menekült- és bevándorlási politika nemzeti és európai uniós intézményes kereteit.

Mitől sajátos vagy más tehát ez a mostani migrációs hullám? Talán attól, hogy a megélt jelenkor mindig a legkritikusabbnak érzett idő. Emellett, ijesztő a migráció mérete és intenzitása, miközben nem kontrollálhatjuk a népmozgást, a közösségi védekezési mechanizmusok alkalmazásának és újak bevezetésének a késleltetése kapcsán pedig nem értjük Brüsszel vagy akár az ENSZ határozatlanságát. Közben sok tagállam vezetése nem ismeri fel a probléma súlyát, ezért egymást, sőt az elsősorban nemzetállami körben tartani kívánt szabályozást alkalmazó államokat vádolják a közös felelősség- és tehervállalás elutasításával. A közösségi jogalkalmazás és új szabályozás megalkotása mulasztásának mentsége nincs, az eltérő érdekek azonban jobban megmagyarázzák a tétovaságot.

Brüsszel és az EU hangadó liberális politikusai számára a demográfiai mélypont és a gazdaság vélt munkaerőigénye, valamint az emberi jogi és morális kötelezettség a mostani tömeges befogadás háttere. Eltérőek azon-

³⁵ Nagy: *Belső határok nélküli EU*, 180–181; Nagy: *Asylum seekers*, 44–46.

³⁶ Torsten: *Migráció Brüsszelből nézve*, 156–158.

ban a nemzetállami érdekek, és nem is lehet kényszeríteni a tagállamokat azonos formájú és tartalmú bevándorlás alkalmazására. Főleg ameddig az olyan, már hatályos közösségi vívmányokat sem alkalmazzuk egységesen, mint például a közös külső határellenőrzés és a menekültügyi eljárás rendje.³⁷

De nem feltétlen valószínűek a globális kihívásokra adható nemzeti válaszok sem. Ezek ugyanis legfeljebb részlegeseek, időszakosak, hangulati befolyásoló jellegűek és belpolitikai indítatásúak (ld. nálunk határzár, kerítés, hadsereg, Soros-plakátok, gyűlöletkeltés, nemzeti konzultáció stb.). Ehelyett nemzetközi, határokon átívelő együttműködés volna szükséges. Csakis ez lehetne sikeres és átfogó védekezés. Brüsszel tanácstalan, miközben a nemzetközi jogintézmények kiürültek (ld. Genfi Konvenció 1951, Dublini Konvenció, schengeni határvédelem, toloncegyezmények, a menekült elismerés nemzeti eljárási rendszerek alapelvei, a biztonságos származási, tranzit- vagy harmadik ország fogalma).³⁸

A menekültek elismerésére vonatkozó klasszikus, 1951. évi Genfi Menekültügyi Egyezmény és az egyéb kapcsolódó szerződések – az akkori hidegháborús világpolitikai helyzetnek megfelelően – a politikai üldöztetés elől menekülők részére nyújtandó állandó védelemre épültek,³⁹ ezzel szemben a mai fegyveres konfliktusok következtében lakóhelyüket elhagyni kényszerülők és egyéb kényszermigránsok esetében inkább az ideiglenes védelem megadása indokolt.⁴⁰ A nemzetközi közösség az eltérő érdekek miatt vonakodik új menekültügyi jogintézményt kidolgozni és elfogadni. Ez a magyarázata annak, hogy az utóbbi években az EU-ba érkező menedékkérők többsége nem feltétlen a genfi konvenció alapján nyer menekültstátuszt, hanem a tagállamok kiegészítő, illetve a saját nemzeti jogszabályai szerint, egyéb kategóriáknak megfelelő ideiglenes védelemben részesítik őket.⁴¹ Ebből következik, hogy az elmúlt években elfogadott közösségi

³⁷ Vö.: *EU Acquis on Asylum, List of Documents*, Budapest Symposium.

³⁸ Horváth: *Kézikönyv az EU-ról*, ld. 24. fejezet, *A bel- és igazságügyek az Európai Unióban*, 563–580.

³⁹ Jungbert: *UNHCR és Magyarország*, 63–72.

⁴⁰ Tóth: *Menedékjog kérdőjelekkel*, 177–272.

⁴¹ Jungbert: *Migrációs kontroll*, 73. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának hivatalát (UNHCR) 1951-ben alapították mint a „Közgyűlés által létrehozott kiegészítő szervezetet”, amely ma 110 országban, 250 helyszínen van jelen. Kulcsszerepe volt az 1951. évi Genfi Egyezmény, valamint az 1967. évi New York-i Jegyzőkönyv megszületésében. A Konvenció 1. cikk (2) bekezdése szerint me-

jogszabályok életbelépése ellenére sem alakulhatott ki egységes európai menekültügyi eljárás, illetve a mindenekelőtt az ideiglenes védelmet és befogadást szerzett személyek máig eltérő jogokkal rendelkeznek az egyes tagállamokban.⁴² A helyzetet tovább bonyolítja, hogy – mivel a védelemre szorulóknak számára komoly gondot okoz az Európába történő beutazás – sokan illegálisan, embercsempészek segítségével próbálnak bejutni valamelyik EU-tagállamba. Ezzel egy időben sok nem üldözött, de jobb életre váró potenciális munkavállaló is illegálisan érkezik Európába, akik lelepleződésük esetén a menedékkérelem benyújtásával próbálják helyzetüket legalizálni. Így nagyon nehéz különbséget tenni az illegális gazdasági bevándorlók és a valóban védelemre szorulóknak között.⁴³ A bevándorláspolitikát ugyanakkor nem szabad összekeverni a menekültpolitikával (pl. a menekültek áttelepítése kapcsán) hiszen annak célja és kedvezményezettje eltérő.

Ugyanakkor az egyre komplexebbé váló helyzetet a jelenlegi közösségi jogszabályok csak részben tudják lefedni, így az eredményes közös menekültpolitika megvalósításához elengedhetetlen volna többek között a tagállamok közötti gyakorlati együttműködés szorosabbá tétele, amelynek koordinálását egy közösségi intézményre bíznák a tagállamok. Ezt közismerten több tagállam elutasítja, és az egész kérdéskör kezelését nemzetál-

nekült és védelemre jogosult az a személy, „...aki faji, vallási okok, etnikai hovatartozás, meghatározott társadalmi csoport részeként, vagy politikai meggyőződése okán, üldöztetésről való megalapozott félelem miatt külföldön tartózkodik, és ott védelmet kér”. Eredetileg, a hidegháború alatt, a keletről nyugatra irányuló tömeges menekülést vizionálták ideológiai okok miatt, ezért ez az intézmény ma már egyre kevésbé tölti be szerepét. Jelenleg csak Európában több mint 25 kormányközi szervezet és számos alcsoport foglalkozik a nemzetközi migráció jelenségeivel. Ezt egészíti ki a Schengeni Egyezmény fejlődésének követése, az *acquis* és a Dublini Konvenció, valamint az EU alapszerződésének folyamatos aktualizálása (ld. főleg az amszterdami, maastrichti, nizzai, lisszaboni, hágai csúcserőkezeslet és a tamperei program, akárcsak a „harmadik pillér” átalakítása, a bel-és igazságügyi együttműködés egy részének közösségiesítése. Ide tartozik a Közös Európai Menekültügyi Rendszer (CEAS), valamint az Európai Bevándorlási és Menekültügyi Paktum, amely az előbbi részbeni továbbfejlesztése, az egységes vízumpolitika, a schengeni közös információs adatbázis (SIS), de a 2015. évi migrációs válság kezelésére hozott átmeneti, pl. határ-ellenőrzési intézkedések is.

⁴² Vö. Widgren: *Key to Europe*.

⁴³ Vö. Tóth: *Menekültek (Utószó)*.

lami szinten tartva eleve elveti a közösségi szabályozás alkalmazását. A közelmúltban Szíriából és Irakból, valamint Afganisztánból, továbbá észak- és szub-szaharai Afrikából illegálisan és tömegesen érkező migránsoknak az EU-ba történő ellenőrizetlen, regisztráció nélküli bezúdulása, egyes országokon történő tranzitálása, más tagállamokba opcionálisan történő beáramlása és a jelenség közösségi kezelésének a képtelensége, az embercsempészet virágzása és a jelenségben egyes humanitárius és egyéb civil szervezeteknek az érintettsége új helyzetet teremtett. Rávezetett ez arra, hogy Brüsszelben is – a tagállamok közötti szolidaritás fokozásának az elvárásával – a közös külső schengeni határok hatékonyabb védelme szükségességének a felismerése mellett, megfogalmazódott az Unió fenntartható hiteles, a vállalt kötelezettségeket szigorúbban betartó menekültpolitikája alkalmazásához elengedhetetlen a közös visszaküldési (Return, Deportation) politika hatékonyabb végrehajtása is.

Gyakran hallani a multikulturalizmus érvrendszerének népszerű liberális paneljeit: lejárt már a nemzetállamok ideje, a beszűkült monokultúrák helyett nyitott, befogadó globális társadalmakat kell megvalósítani, a bevándorlási politika liberalizációjára van szükség, ha megnyitjuk a kapukat a különféle kultúrákból érkező migránsok előtt, a társadalmunk értékesebb és színesebb lesz, minél többféle kultúrát befogadunk, annál gazdagabbak leszünk mi magunk is, miközben a domináns nyugati kultúrát közben minden fórumon relativizálni próbálják. Tulajdonképpen többé-kevésbé az Európai Unió hivatalos álláspontja is ez, természetesen azzal a megkötéssel, hogy a bevándorlást legális keretek között kell tartani, a menekülteljárás-hoz való jogot biztosítani kell az üldözötteknek, az elismert menekülteket integrálni kell, az elutasított kérelmezőket és a jogcím nélkül tartózkodókat pedig az eddiginél hatékonyabban szükséges kitoloncolni.⁴⁴ De többnyire ezt képviselik a nyugat-európai tagországok nemzeti kormányzatai is, Németországgal az élen.

Konkrét példák alapján, az integráció sokszor hosszú távon is illuzórikus, sőt új konfrontációt jósol (ld. a török vendégmunkásokból lett állampolgárok helyzete Németországban és Hollandiában, akik lázadoztak, amiért betiltották a 2017. áprilisi törökországi referendum ottani kampányrendezvényeit). A történelmi körülmények, a migránsközösségek összetétele és a befogadó társadalmak egyaránt megváltoztak ahhoz képest, amit a 2. világháború végén vagy az 1956-os levert magyar forradalom hatására be-

⁴⁴ *European Leaders Develop Deportation Policy to Slow Flow*, www.npr.org/2015/10/09/447238483/european-leaders-develop

következett menekülthullámok és az ezt követő sikeres integrációs eredmények jelentettek.

Egyes kelet-európai tagállamok kormányzatai, így Magyarország szerint, minden illegális migráns potenciális terrorista... ezért nem elfogadható a kormány számára semmilyen vonatkozó közösségi tehermegosztási diktátum. Nem kell kvóta, és egyáltalán illegális migráns, sem pedig muszlim gazdasági bevándorló – halljuk. De hol maradnak a valódi üldözött, ún. politikai menekültek, akik gyakorlatilag alig férnek bele a beszűkített nemzeti eljárásrendbe? Emlékeztetni kell arra ugyanis, hogy az EU-tagállamok többsége ma még teljeskörűen részese a menekültek védelmét szolgálni hivatott, korábban hivatkozott nemzetközi megállapodásoknak, és akkor még nem beszéltünk az EU vagy az euro-atlanti szövetségi rendszer értékközösségéről, meg a sokat hivatkozott emberi jogokról.

Ne általánosítsunk tehát, a migráns nem szükségszerűen azonos a terroristával. Akik pedig már itt vannak Európában, azok nagy valószínűséggel maradnak is. Még akkor is, ha jórészt nyilvánvalóan kudarcos a „multikulti”. Az érintett muszlimok többsége minden bizonnyal sosem követne el erőszakos cselekményt a vallása nevében, ám ettől még az iszlám alapértelmezését a tények alapján kell megítélnünk. Idegen kultúrájú, valójában intoleráns bevándorlók érkeznek tömegesen, egy erkölcsi válságtól szenvedő Európába, szekularizált és gyökerévesztett, elidegenedett közegbe, amely alábecsüli a vallás szerepét, még az iszlám vonatkozásában is. Sokan nem számolnak azzal, hogy ez utóbbi nem egyszerűen vallás, hanem egy civilizáció, amelynek nem lényege a tolerancia és a békés együttélés, a szabadságjogok, valamint a demokratikus jogintézmények elfogadása. Az alávetés kultúrája pedig inkább a sáriját alkalmazza a helyi szekuláris demokratikus jogintézményekkel szemben. Az iszlám világban más az érdekérvényesítés, domináns a feltétlen engedelmesség, világos vallási törvények uralkodnak, az állam és a vallás ugyanazon entitás körébe tartozik, miközben az élet-halál fogalma is eltérő, a dzsihád pedig folyamatos parancs.⁴⁵

Egyes fanatikus imámok és muszlim gyűlöletprédikátorok az uniós és helyi törvényekkel visszaélve mérgezik a bevándorolt muszlim fiatalokat. A rendőrségnek több ismerettel kellene rendelkeznie a szélsőséges tanítások hirdetőit és híveit illetően. Kriminalizálni volna szükséges bizonyos cselekményeket, határozottabban eljárni a bűnelkövetőkkel szemben, megvonni a segélyeket azoktól, akik nem akarják megtanulni a befogadó társ-

⁴⁵ Besenyő–Prantner–Speidl–Vogel: *Iszlám Állam*, 5–7.

dalom nyelvét, a sárija törvényt alkalmazzák, megvonni tőlük az elkülönült oktatás jogát.

A nyugati polgári liberális, sőt szekuláris alapjogoknak a nyílt elutasítása a sárijával szemben bebetonozza az alapvetően muszlim párhuzamos társadalmakat. Ott, ahol többségivé vált már a muszlimok közössége Nyugat-Európában, helyi szinten kiszorult a nem-muszlim közösség (ld. „no go zone” övezetek). Itt senki nem kéri számon rajtuk a toleranciát és a vallás-szabadságot, amit elvárnak a befogadó társadalmaktól. A migránskibocsátó arab és muszlim országok egyébként nem is részesei sem az emberi jogi egyezményeknek, sem a menekültügyi konvenciónak.

Az iszlám a szekularizációs-modernizációs reformjelenséget nem élte át, nem tapasztalta meg. Az iszlámból a kitérés lehetetlen, ez kiválás volna a társadalomból is. Ésszerű és száraz érvelés, aminek alapja az Isten iránti engedelmesség. Ez minden bálványszerűt eltöröl, nincs liturgia sem. Semminek nincs értelme önmagában, csak az isteni törvények követésének. Az iszlám több és más, mint egy vallás, ez egy zárt világú civilizáció. Az iszlám radikálisabban utasítja el a vallástalan liberális konzumvilágot, mint bármilyen más vallást, mert számára minden más vallásnál elrettentőbb a kereszténynek mondott identitásdeficités Nyugat belső, szabadossá vált kiüresedése és ebből következően a várható sorsa.⁴⁶

Európát nem az különbözteti meg a többi kontinenstől, hogy keresztény. Az USA vagy Ausztrália legalább annyira keresztény, Dél-Amerika még inkább, sőt Afrika is – hanem a felvilágosodásnak és a modernizációnak azok a jellemzői, amelyeket az Európai Unió alapszerződésébe foglalt közös értékek is tükröznek: egyebek között a liberális demokrácia, a szekularitás, az emberi és szociális jogok védelme, a halálbüntetés tilalma, a civil társadalom és a nők jogai. Egy ettől teljesen másként szocializált tömeg azonban, eltérő gyökerekkel és identitással, ebbe a nyugati kultúrkörbe nem tud integrálódni, de destabilizálni és konfliktust gerjeszteni annál inkább.

Lassan nem telik el nap az Európai Unióban az iszlám alapú terroriz-mushoz és ennek a bevándorlókhoz kapcsolódó szálaihoz kötődő merény-letekről szóló hírek nélkül. Az elkövetők fiatal, többnyire már Európában született, de bevándorló háttérű muszlim szélsőségesek. Több száz, a Közel-Keletet megjárt harcos is lehet a legújabb migránshullámokban érkezettek között, de sok olyan is, aki még maga sem tudja, hogy jövő ilyen-

⁴⁶ Györfi: *Keresztényüldözés*, 15.

kor már akár terrorista lesz.⁴⁷ Jellemző ugyanis a hirtelen radikalizálódás, ennek eszközei között legfontosabb az internet, a szíriai front élményének manipulált vonzereje a kilátástalan sorsú fiatalok számára, mindez alapja az iszlamista bázisú fanatizmus. Sokan követnek el szabálysértést vagy akár bűncselekményt a befogadó országban, a dzsiháid legjobb előiskolája pedig éppen a börtön lehet. Emellett sok az egyszerűen mentálisan sérült, vagy csak szociálisan periferizált magányos elkövető, ezek pedig a hagyományos antiterrorista módszerekkel nem szűrhetők ki. Állandóan újabb elemek és aspektusok jönnek elő. Eddig a terroristák Európában nem léptek fel közvetlenül a keresztény egyházak, templomok és papok ellen, de Franciaországban és Olaszországban már ennek is láthattuk tragikus nyomait.

Az EU biztonságpolitikai szempontból puha közeg lett, ezért érkeznek a migránsok tömegesen elsősorban ide. Gyenge a védekezés, fragmentált a közös schengeni határ, nem egységes a fogadókészség, a jóléti társadalmak a migránsok számára soha nem látott szociális juttatásokat biztosítanak, az emberi jogokkal való visszaélés pedig a saját gyökereiben is bizonytalan befogadó társadalmakat lebénítja. Az iszlám alapú terror, illetve a tömeges, részben spontán kényszermigráció, részben pedig embercsempészet és irányított bevándorlás tudatosan választja terepül Európát. Nincs ugyanis egységes és hatékony védekező ellenlépés, sőt nincs veszélyérzet. Brüsszel irányítása alatt a nyugati társadalmak elvakítja a humanitárius elvek és a „politikai korrektség” mögé bújó kvázi-önfeladás. Hosszabb távon pedig nem a terroristák jelentik majd a kizárólagos veszélyt, hanem maguk az európai szociokulturális integrációval szembenálló muszlim tömegek. Döbbenetes, hogy 32 millió muszlim ember él ma már Európában. A kontinens tradicionális értékei és stabilitása miatt aggódók számára ez már elviselhetetlen teherként jelenik meg, míg a globális liberális erőközpontok szerint ez még kevés, és csak a folyamat elején vagyunk. Ezen liberális megközelítés hangsúlyozza, hogy korántsem minden bevándorló terrorista, a beáramlás pedig sokkal inkább lehetőség minden érintett fél számára, kölcsönös érdek és befektetés a jövőbe. A kudarcos közösségi bevándorlási politika emlegetése, a „multikulti” és a Willkommenskultur nyilvánvaló kudarc pedig ebben a balliberális megközelítésben egyrészt nem igaz, másrészt pedig az EU alapértékeivel szembemenő önző, nacionalista, sőt rasszista politikai megközelítés.⁴⁸ Németországban például nemcsak a hivatalos be-

⁴⁷ Vö Weiss–Hassan: *Iszlám Állam és a Terror*.

⁴⁸ *Witnessing Willkommenskultur in Germany*, <https://medium.com/@NCL/witnessing-willkommenskultur-germany-s>

vándorlási politika eltérő alapelvű a magyarországitól, hanem a kapcsolódó általános társadalmi percepció is. Ezt mutatja Angela Merkel és pártkoalíciójának alig változott relatív politikai stabilitása, akárcsak a szövetségi törvényhozási választások várható kimenetelére irányuló közvéleménykutatások előrejelzései, Martin Schulz külügyminiszter és kancellárjelölt, valamint az SPD gyengülő, de továbbra is meghatározó népszerűsége. Közismert Angela Merkel 2015. novemberi üzenete: „Wir schaffen das” – tehát mi ezt megcsináljuk. A zöldek pedig azon ujjonganak, hogy: „embereket kapunk ajándékba”. A bevándorlásellenes és ezért szélsőjobboldalinak mondott AfD közben aligha nyerhet a szavazatok 15%-nál többet. Eszerint Európa jóléti államai számára a migránstömeg továbbra is gazdasági esély, amellyel megpróbálhatja a saját gazdasági és demográfiai előnyére fordítani a kibocsátó térségek humanitárius válságát. A társadalom nagyobb része azonban a jelek szerint elértkezett befogadó képességének határaihoz, nem is kizárólag az állandósuló terrorveszély, hanem az integráció teljes sikertelensége miatt. A minimálszintnél is alacsonyabb migránsbérekkel és a szociális juttatásoknak a lefáradásával egyébként valóban nem lehet integrálni olyan más kultúrájú és frusztrált tömegeket, amelyek sem a nyelvtanulásban, sem a munkára való képzésekben nem vesznek tömegesen részt, és ellenséges párhuzamos gettó-társadalmakba vonulnak vissza. A migránsválsághoz kapcsolódó költségeket, a vélt hasznokat és a megélt kockázatokat, illetve veszélyeket ezért újra kellene gondolni, és belátni azt, hogy a lehetőségként felfogott gyakorlatilag nyitott migránsbefogadás hamis optimizmusa csak a demográfiai mélypontra, a munkaerő utánpótlására és a társadalombiztosítás, valamint a nyugdíjrendszer fenntarthatóságára épített torz és félreértett jövőképre alapult.⁴⁹

KIÚTKERESÉS

Azon elképzelés, hogy a globális menekültválságot a származási országok társadalmi-gazdasági körülményeinek az átalakításához nyújtott, jelenleg elégtelen és koordinálatlan fejlesztés-segélyezés fokozása révén oldjuk meg, a mai tapasztalatok szintjén nyilvánvalóan nem ígér kielégítő megoldást. Amint az okok nemzetközi, sőt globálisak, a megoldások is ennek megfelelő strukturális stratégiákat tesznek szükségessé, kiváltképpen arra való tekintettel, hogy a menekülésre ösztönző helyzetek többnyire kül-

⁴⁹ Zollberg–Suhrke–Aguayo: *Formation of Refugee Movements*, 151–169; Zollberg–Suhrke–Aguayo: *Escape from Violence*.

ső beavatkozással függnek össze.⁵⁰ Ennek híján mihez kezdünk az olyan kihívásokkal, mint a Földünknek okozott környezeti sebek és a klímaváltozás hatásai, a tömegpusztító fegyverek terjedése, a terrorizmus, a túlnépesedés, a kényszermigráció, az embercsempészet és a nemzetközi szervezett bűnözés egyéb formái? Fel tudjuk-e számolni a szegénységet, a kiáltó egyenlőtlenségeket? Ma már nincs külpolitika belpolitika nélkül, hazai körülményeink sem kezelhetők a külvilágtól elszakítva vagy azzal szembeállítva, és lehetetlen tartósan bezárkózni és elszakadni a nemzetközi folyamatoktól. A káoszmenedzselési megoldások összehangolt diplomáciai fellépést igényelnek. Az ENSZ szintjén kellene, és talán lehetne az új helyzetek kihívásainak kezelésére alkalmas új, jogi, gazdasági és politikai intézményeket létrehozni és a megfelelő kodifikációra épített gyakorlatot kezdeményezni.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Besenyő János – Prantner Zoltán – Speidl Bianka – Vogel Dávid: *Az Iszlám Állam, Terrorizmus 2.0, Történet, ideológia, propaganda*. Kosuth Kiadó, Budapest, 2016.
- EU Acquis on Asylum, List of Documents, *3rd International Symposium on the Protection of Refugees in Central Europe, 23-25 April, 1997, Budapest*, Vol 3, No 2, December 1997, Report and Proceedings, UNHCR Regional Bureau for Europe, Geneva, 317–494 (Megjegyezzük, hogy a hivatkozott dokumentumok változásait az EU Bizottság folyamatosan közzéteszi az Official Journal of the EC-ben).
- Friedmann, Jonathan: *Cultural Identity and Global Process*. London, 1994.
- Gombár Csaba: Globalizáció és az állam. In: Mislivetz Ferenc (szerk.): *Közép-európai változások. Társadalmi folyamatok és stratégiák*. MTA Szociológiai Intézet, Budapest/Savaria University Press, Szombathely, 1998. 37–44.
- Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán: *A migráció elmélete*. Nemzeti Közszerzői Egyetem Rendészettudományi Kara, 2014.
- Györfi Károly: *Keresztényüldözés a 21. század elején*. Kairosz, Budapest, 2015.
- Horváth Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. 6. kiadás, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2005.

⁵⁰ Lévai: *Nemzetközi migráció*, 216.

- Jungbert Béla: Az embercsempészet, mint az illegális migráció egy fajtája. In: *Táborlakók, Diaszpórák, Politikák, MTA Politikai Tudományok Intézete, Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve*. 1996. 195–208.
- Jungbert Béla: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és Magyarország, ENSZ Akadémia 1997. In: Gömbös Ervin (szerk.): *Az ENSZ-család és Magyarország*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 1997. 63–72.
- Jungbert Béla: *A nemzetközi migrációs kontroll intézményrendszerének erősítése, mint az illegális migráció elleni védekezés eszköze*. Kézirat, PhD-dolgozat, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, 1998. (A szerző 1994-1998 között a BM Menekültügyi és Migrációs Hivatal vezetője és az EU kormányzati migrációs politikák informális koordinációját segítő egyeztetési fórum, a Budapest Csoport elnöke volt).
- Jungbert Béla: Migráció és biztonság a globalizálódó világban. *Theologiai Szemle*, Új folyam (LVIII), 2015. 158–161.
- Kiss J. László: *Globalizálódás és külpolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003. 73–85.
- Kondorosi Ferenc: *A migráció kockázatai*. Alexandra, Pécs, 2016.
- Lányi András: *A globalizáció folyamata – Fenntarthatóság és Globalizáció*. I., L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- Lévai Imre: Nemzetközi migráció és menekültpolitika. In: *Migráció és politika, MTA Politikai Tudományok Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve*, Budapest, 1997. 214–219.
- Nagy Boldizsár: Asylum Seekers and Refugees: Hungarian Dilemmas. *Acta Juridica Hungarica*, 1992, 34, No. 1-2. 27–47.
- Nagy Boldizsár: Lehetséges-e belső határok nélküli Európai Unió közép- és kelet európai államokkal való kibővítés után? In: *MTA Politikai Tudományok Intézete. Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve 1995*, Budapest, 1996. 180–195.
- Nagy Boldizsár: Lehet-e morális a migrációs politika? In: *Migráció és politika, MTA Politikai Tudományok Intézete, Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve*, 1997. 169–176.
- N. Rózsa Erzsébet: *Az Arab Tavasz*. Osiris KKI, Budapest, 2015.
- Reinicke, Wolfgang H.: Global Public Policy. *Foreign Affairs*, Vol. 76 No. 6 (November-December), 1997. 127–128.

- Rosenau, James N.: New Dimensions of Security, The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics. *Security Dialogue*, 1994, Vol. 25 (3).
- Said, Edward W: *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Salt, John: A Comparative Overview of International Trends and Types. *International Migration Review*, 23, No. 3, é. n. 431–456.
- Salt, John: Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective. *International Migration*, vol. 38, Issue 3, 2000. 31–56.
- Tóth Judit: *Menedékjog kérdőjelekkel*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994. (A könyv először adja közre magyarul az UNHCR által készített hivatkozási alaplunkát: Kézikönyv a menekült státus meghatározásának követelményeiről és annak elbírálásáról az 1951. évi Egyezmény és az 1967. évi Jegyzőkönyv alapján. 177–272.)
- Tóth Judit: (Utószó) Menekültek: Az üldözések különböző formái. *Jelentés a Nemzetközi Humanitárius Kérdések Független Bizottsága részére*. Budapest, Gondolat, 1991. (Eredeti: Refugees: The Dynamics of Displacement, A Report for the Independent Commission on International Humanitarian Issues, London-New York 1986.)
- Torsten, Moritz: A migráció – Brüsszelből nézve. *Theologiai Szemle*, Új folyam (LVIII), Budapest, 2015. 156–158.
- Weiner, Myron: *International Migration and Security*. Westview Press, Boulder-San Francisco-Oxford, Introduction, 1993. 1–38.
- Weiss, Michael - Hassan Hassan: *Az Iszlám Állam, a terror hadserege belülről*. HVG Könyvek, Budapest, 2015
- Widgren, Jonas: *The Key to Europe – a comparative analysis of entry and asylum policies in Western countries, Report prepared by the International Centre for Migration and Policy Development for the Swedish Parliamentary Immigrant and Refugee Commission*. SOU 1994:135, Ministry of Culture, Stockholm, 1994.
- Zollberg, A. R. – Suhrke, A. – Aguayo, S.: International Factors in the Formation of Refugee Movements. *International Review*, 1986, vol. 20, No. 2. 151–169.
- Zolberg, A. R. – Suhrke, A. – Aguayo, S.: *Escape from Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*. Oxford University Press: Oxford, UK, 1992, www.oalib.com/references/9317071

Toth Szilárd

A MIGRÁCIÓ KÉRDÉSÉNEK A FONTOSSÁGA A ROMÁNIAI MAGYAR KÖZÖSSÉG SZÁMÁRA.

ESETTANULMÁNY – A TRANSINDEX¹

The importance of the issue of migration for the Hungarian community in Romania.

Case Study – the Transindex

The issue of migration was perhaps the most topical and controversial issue in 2015 in Europe and in Romania. Constantly, the problem of migration was on front page of the printed and electronic press, sparked heated debate in the media, public life and the political parties carefully tried to use this problem to make political capital from it. This present study is not intended to analyse the root causes of migration and to find a solution to the problem. It is also not intended to take sides in the political, social and economic consequences of migration in Europe is concerned. This study aims to analyse how this migration hysteria interested the readers. In particular, while aiming for the Hungarian minority readership, starting several reasons. One reason is that Hungary was probably the “loudest” of the government in relation to the migration problem.

Keywords: migration, Islam, terrorism, bounce rate, reading time

A migráció kérdése talán a legaktuálisabb és legvitatottabb kérdés volt 2015-ben Európában és Romániában. Állandóan címlapon volt az írott és elektronikus sajtóban, heves vitákat váltott ki a médiában, a közéletben, és a politikai pártok is alaposan igyekeztek tőkét kovácsolni a problémából. E jelen tanulmány nem hivatott elemezni a migrációt kiváltó okokat, és megoldást találni a problémára. Ugyancsak nem célja állást foglalni a migráció Európát érintő politikai, társadalmi, gazdasági következményeit illetően.

E tanulmány célja elemezni, hogy e migrációs hisztéria kellős közepén mennyire érdekelte a sajtó fogyasztóit, az olvasókat a probléma. Ezen belül pedig a romániai magyar olvasóközönséget céloztam meg, több okból is ki-

¹ A tanulmány 2016. márciusában készült az „Izslám és migráció V: Esettanulmányok a migrációs jelenség értelmezéséhez” című konferencia alkalmából, ezért csak a 2015-ös év adatait elemzi.

indulva. Az egyik ok az az, hogy Magyarországon volt talán a „lehangosabb” a kormány a migrációs problémával kapcsolatosan. A kormány álláspontját az ellenzék ugyanilyen „hangosan” reagálta le. Mindennek következtében a magyarországi sajtóban, médiában hatalmas méreteket öltött a „migráns probléma”.

Ugyanakkor a romániai román nyelvű sajtóban, médiában jóval „viszszafogottabban” kezelték a problémát, nem volt annyira érdekes e kérdés. Akkor vált általában érdekesebbé, amikor valamelyik hivatalos magyarországi állami szerv leereagálta a migránskérdést, az Európai Unió intézményei vagy a nyugati politikusok pedig elmarasztalóan nyilatkoztak Magyarország álláspontjáról. Ekkor a román sajtó is bekapcsolódott a problémába, bemutatva Magyarország „szélsőséges álláspontját”. Láthatjuk, hogy Romániában a migránskérdés valójában a román-magyar kérdés egyik vetülete. Tehát nem érdekes a probléma elemzése szempontjából.

Viszont a romániai magyarság érdeklődése e téma iránt sokkal fontosabb, mivel több irányból érintették az impulzusok: nagymértékben fogyasztják a magyarországi média termékeit, kisebb mértékben a romániai román nyelvű média termékeit, és bizonyos mértékben a romániai magyar nyelvű média termékeit. Ez utóbbi fogyasztásának a az arányait próbálnám elemezni a migránskérdéssel kapcsolatosan. És ezen belül az elektronikus sajtó elemzését választottam ki, mivel az az egyik legelterjedtebb és legbefolyásosabb a XXI. század elején.

Eredeti célom az volt, hogy a legolvasottabb romániai magyar nyelvű elektronikus sajtóorgánumok olvasottsági adatait fogok kielemezni, azonban a legtöbb sajtóorgánum nem reagált pozitívan a kérésemre, valószínűleg félve kitérni az olvasottsági adataik részleteit a nyilvánosság (és egyben a konkurenciájuk) előtt... Egyedül a Transindex mutatott nyitottságot e kutatás elősegítése végett, ezért külön meg kell köszönnöm álláspontjukat és segítőkészségüket! A különböző elektronikus sajtóorgánumok olvasottsági adatait követni lehet a <http://www.traffic.ro/> oldalon, napra, órára lebontva, ez azonban nem segíti az én kutatásomat, amelynek célja felmérni, hogy a különböző, migrációval és iszlámmal kapcsolatos cikkek mennyire voltak olvasottak a többiekhez képest. Ezért csak a Transindex adataira tudtam felépíteni az elemzésem...

A kutatás módszertanát illetően, a következő problémákat igyekeztem elemezni:

Miután megkaptam a Transindex 5.000 legolvasottabb cikkének az adatait a 2015-ös évre, kikerestem az összes migrációval, iszlámmal, iszlám terrorizmussal² kapcsolatos cikket.

Ezután rangsoroltam a cikkeket az „*olvasottság*” szempontjából.

Elemeztem az „*átlag olvasási időt*”, és összevettem az illető cikk elolvasásához szükséges saját időmmel.

Elemeztem a „*lepattanási adatokat*” (Bounce Rate).

Elemeztem a különböző cikkekhez csatolt olvasói „*kommentek*” minőségi és mennyiségi adatait.

Elemeztem a különböző cikkek megjelenésének az időpontját, összevetve a migrációs hullám „*hullámzásával*” és az általa kiváltott európai reakciók intenzitásával.

De előbb próbáljunk tisztázni egy pár fogalmat. Olvasottság alatt a cikkekre való kattintást értjük, azonban ez nem jelenti azt, hogy mindenki, aki rákattintott egy cikkre, az el is olvasta azt. Éppen ezért nagyon fontos elemezni az „*átlag olvasási időt*”, mert ebből derül ki, hogy az olvasó csak „*kattogtat*”, vagy alaposan el is olvassa az illető cikket. Ezt úgy becsültem fel, hogy összevettem az illető cikk elolvasásához szükséges saját időmmel. Ez sem teljesen jó módszer, mivel én szakmabeli lévén, az átlagnál valószínűleg gyorsabban olvasom el a cikket (nem gondolkodom el sok olyan problémán, ami esetleg egy átlagos olvasónak újdonságot jelenthet), de nem állt a rendelkezésemre egy olyan kísérleti csoport, akivel pontosabb „*átlagot*” lehetett volna mérni. Ugyanakkor érdemes odafigyelni a „*lepattanási adatokra*” (Bounce Rate), vagyis arra, hogy a cikket olvasó a cikk elolvasása után mennyire keresgél tovább az oldalon, vagy a cikk elolvasása után azonnal *lepattan*. Egy alacsony Bounce Rate lehet, hogy jó hír az illető portál számára, mutatva, hogy az olvasó értékeli az ott írottakat és hűséges olvasója a cikkeinek, de én másképp értékelem a problémát a migráció kérdésének a fontossága szemszögéből: minél magasabb a Bounce Rate, az azt mutatja, hogy az illetőt annál jobba érdekelte az az egy cikk, amit elolvasott! Tehát magas „*lepattanási adatok*” egy a migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló cikkek esetén azt mutatják, hogy az olvasót valójában „*ez a probléma érdekli igazán*”! A többi mellékes.

A 2015-ös évet tekinthetjük az Európai Uniót elérő migrációs hullám és migrációs hisztéria évének is. Ekkor csúcsonodott az Európai Uniót elérő

² Az „*iszlám terrorizmus*” fogalom nem a leghelyesebb, de a cikkeken általában így szerepel, sok helyen teljesen téves értelmezésben. A jelen tanulmány keretei között nincs lehetőségem e fogalmat részletesebben elemezni.

migrációs hullám, és ekkor csaptak össze talán a leghevesebben Európában a migrációhoz ellentétesen viszonyuló politikai irányzatok, álláspontok és a kedélyek. Éppen ezért a kutatás kezdete előtt azt feltételezhattük, hogy a migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló cikkek magas olvasottsági eredményeket fognak elérni. Ezzel szemben eléggé csalódást okozott az a felfedezés, hogy a Transindex 2015-ben legolvasottabb 5.000 cikke közé mindössze 80 migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló cikk került be. Ez mindössze 1,6%! Még nagyobb csalódást okozott az a tény, hogy az első 10 legolvasottabb cikk közé mindössze egy e témával kapcsolatos cikk került be,³ az viszont az előkelő 3. helyet foglalta el. Ugyanakkor eléggé lehangoló volt megállapítani, hogy milyen cikkek előzték meg e agyon is komoly problémával (*Az iszlámmal kapcsolatos leggyakoribb tévhitek*) foglalkozó elemzést: „*Ki a legszexibb erdélyi férfi?*” és „*Akkor hányan is voltak a búcsún? Pontosan?*”. Még lehangolóbb volt az a tény, hogy kereken kétszer annyian érdeklődtek a legszexibb erdélyi férfi iránt, mint egy Európát nagyon is komolyan érintő, egy másik kultúra és vallás által kiváltott, migrációs- és hisztériahullámmal terjedő tévhitek tisztázása iránt. A csiksomlyói búcsú természetesen valószínűleg a legfontosabb esemény az erdélyi magyarság kulturális, társadalmi, vallási, kisebbségi életében, de az a tény, hogy manapság mindent kvantifikálni akarunk (és a körülötte kialakult vita, hogy „*Akkor hányan is voltak a búcsún? Pontosan?*”), az eléggé eltompítja az egészet a varázsát...

A migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló cikkek közül meszsze kiemelkedik a korábban említett cikk (*Az iszlámmal kapcsolatos leggyakoribb tévhitek*), a második helyen viszont elég jó eredményeket ért el a „*Na és a székekelyek mit üzennek a bevándorlóknak?*”⁴ című laza, a migrációt és a magyar, illetve a román kormány beszólásait parodizáló plakátokból összetett kis sorozat. Sőt, ennek nagyon is magas az átlag olvasottsági ideje,⁵ tekintettel arra, hogy alig van szöveg a cikkben, aminek két magyarázata lehet: vagy az olvasóknak nincs elég humorérzékük, és nehezen értették meg a poénokat, vagy elolvastatták a cikk alá írt kommenteket is. Én a második magyarázatra hajlanék.

³ Gyöngyösi Csilla: *Az iszlámmal kapcsolatos leggyakoribb tévhitek. És cáfolatuk* (2015. szept. 23.) <http://vilag.transindex.ro/?cikk=25500> (megtekintve: 2016. március 1.)

⁴ *Na és a székekelyek mit üzennek a bevándorlóknak*, <http://t-rex.egologo.transindex.ro/?p=6534> (megtekintve: 2016. március 1.)

⁵ 189 másodperc, azaz több mint 3 perc.

Ábra: A 10 legolvasottabb cikk 2015-ben

A harmadik helyen a migrációval foglalkozó cikkek közül Bakk-Dávid Tímea „*Nemcsak érzelmi érvek menekültellenes erdélyieknek*”⁶ című cikke áll, szintén magas olvasottsági mutatókkal, és több mint 8 perces átlag olvasottsági idővel,⁷ ami azt mutatja, hogy a cikkekre kattintók el is olvasták ezt, sőt idejük is volt kommentelni a cikket. A cikk összességében is benne van a legolvasottabb 40 cikk jeles társaságában. A cikk egyébként nagyon sok (46) kommentet váltott ki, és eléggé megosztotta az olvasóközöniséget! A gratulációk mellett rengeteg negatív megjegyzés is akad közöttük, és a kommenteket olvasgatva rájövünk, hogy a menekültügy valójában „érzelmi érveket” vált ki leginkább.

⁶ *Nemcsak érzelmi érvek menekültellenes erdélyieknek*, <http://bdt.transindex.ro/?cikk=1173> (megtekintve: 2016. március 1.)

⁷ 492 másodperc.

Gyöngyösi Csilla egy második cikkével is befutott a 4. legolvasottabb iszlám-migráció témájú cikkek közé (51. hely összességében) a „*Mi köze ennek az iszlámhoz?*” című cikkével, amelyik viszont sokkal inkább megosztotta az olvasóközönséget, mint az első helyezett „*Az iszlámmal kapcsolatos leggyakoribb tévhitek*”. E cikket a Charlie Hebdo szerkesztőségén elkövetett gyilkosságok után írta, és elég sok komment (10) fűződik hozzá, és fele-fele arányban osztotta meg a kommentelőket.⁸

Ábra: A migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló 10 legolvasottabb cikk 2015-ben

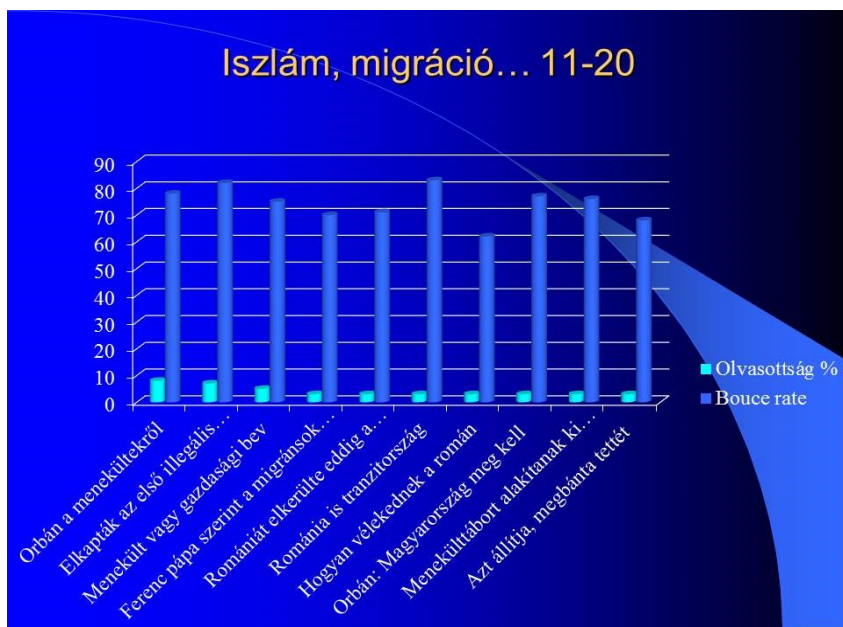
Az 5. helyre Csala Dénes „*Európai menekülthisztéria – de mit mondanak az adatok?*” című cikke került (73. hely összesítésben),⁹ amelyben a szerző igyekszik nagyon komoly grafikonok és térképek segítségével

⁸ *Mi köze ennek az iszlámhoz?*, <http://welemyen.transindex.ro/?cikk=24881> (megtekintve: 2016. március 1.)

⁹ *Európai menekülthisztéria – de mit mondanak az adatok?*, <http://csaladenes.e-gologo.ro/?p=743> (megtekintve: 2016. március 1.)

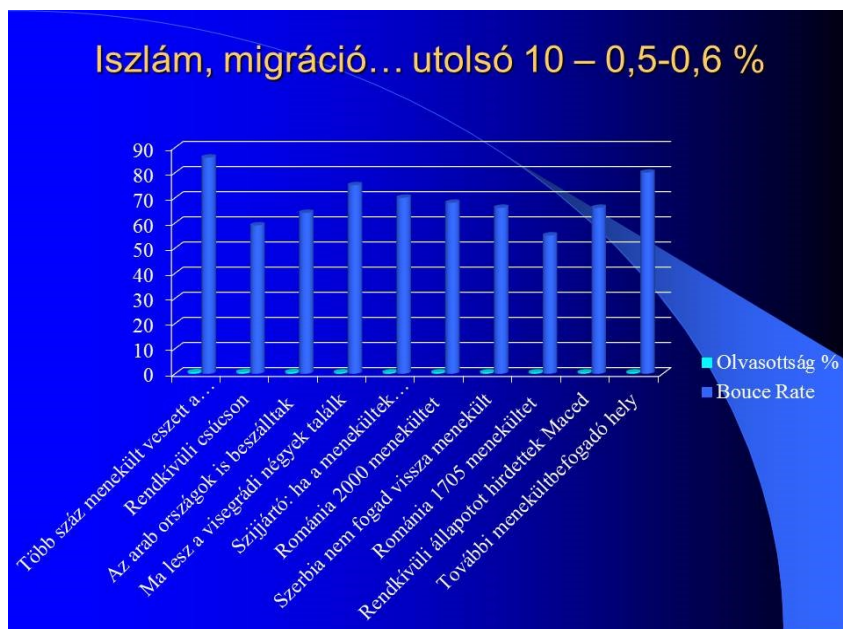
számszerűsíteni a migráció statisztikai adatait. A cikk átlag olvasottsági ideje 332 másodperc (5,5 perc), ami elegendő a cikk elolvasására, de már kevésbé elegendő a szerző által készített grafikonok, térképek elemzésére – tehát az átlag olvasó elhiszi (vagy nem) amit olvas, de nem igyekszik alaposabban elmélyülni a problémában. A cikknek mindössze négy kommentje van, de azok mind pozitívak, és nagyon részletesek.

Amint a fenti ábrán is látszik, az első 10 migrációról, iszlámról, terrorizmusról szóló cikk olvasottsági indexe rohamosan csökken, míg a Bounce Rate folyamatosan magas marad, úgy 90% körül. Ez azt jelzi, hogy az olvasókat e témájú cikkek érdeklik és elolvasásuk után rögtön kilépnek, nem szívesen kalandoznak el a Transindex oldalán levő más kínálatok felé. A 11-20. helyezést elérő hasonló témájú cikkek esetében az olvasottsági index még jobban csökken, a Bounce Rate (tehát a témaorientált érdeklődés) pedig folyamatosan magas marad, úgy 80% körül.

Ábra: A migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló legolvasottabb cikkek 2015-ben – 11-20. helyezés

A tanulmány rendelkezésére álló hely terjedelme nem engedi bemutatni az összes 80¹⁰ migrációról, iszlámról, terrorizmusról szóló legolvasottabb cikk részletes olvasottsági adatait, ezért kiugrom a középmezőnyt, és a legutolsó 10 cikk adatait mutatom be (amelyek még bekerültek a legolvasottabb 5.000 közé). Az alábbi táblázatban látszanak az adatok. Megjegyzendő, hogy az olvasottsági adatok átlagban a Transindex legolvasottabb cikkének mindössze a 0,5-0,6%-át érik el. Az átlag olvasási idő is alacsonyabb a szükségesnél, mindössze 3 perc körül mozog, ami nem elegendő a cikkek alapos elolvasásához. Ez arra utalhat, hogy az olvasók valószínűleg nem azt találják a cikkben, amit szerettek volna, és sokszor nem olvassák végig. A lepattanás (Bounce Rate) továbbra is magas, átlagban 70% körül mozog.

Ábra: A migrációról, az iszlámról, a terrorizmusról szóló 10 legkevésbé olvasottabb cikk (amelyik még benne van az első 5.000-ben) 2015-ben

¹⁰ Transindex – olvasottsági adatok – 2015 (A szerkesztőség bocsátotta a szerző rendelkezésére bizalmas kezelés ígérete mellett.)

Következtetésként elmondható, hogy a szóban forgó 80 cikk átlag olvasottsági ideje 3-8 perc között mozog, ami nagy vonalakban elegendő a cikkek elolvasásához. Kivételt képeznek a sereghajtó cikkek, amelyek esetében az olvasottsági idő arra utal, hogy e cikkeket valószínűleg sokan nem olvasták végig. Ez alacsony adatok valószínűleg az érdektelenség, a témába való „bele fáradás” és az előítéletek (nem azt találják ott, amit el szerettek volna olvasni) halmazának köszönhető. Meglepően magas olvasási idő a szatirikus, poénkodó cikkekénél, ami arra utalhat, hogy valószínűleg a cikket kísérő kommenteket olvasták több ideig. Egyébként az ilyen jellegű cikkeknek magasabb az olvasottsági indexük is, mint egyes sokkal komolyabb, tudományosabb cikkeknek. Ez azt mutatja, hogy sokan „nagyon lazán kezelték” ezt a problémát.

Ami a kommenteket illeti, azt láthatjuk, hogy polarizálódott az olvasók hozzáállása, nagy részük a két véglethez tartozik: vagy szimpátiával, vagy antipátiával viszonyulnak a migráns-kérdéshez. Ritkák a kiegyensúlyozott kommentek. Ez nem jelenti azt, hogy kevés a kiegyensúlyozott állásponttal rendelkező olvasó, csak valószínűleg ezek nem érznek legyőzhetetlen kényszert, hogy véleményüket megosszák a többi olvasóval. Amint már említettem, nagyon sok kommentelő csak viccelődik, poénkodik a problémáról. Érdekes, hogy az igazán jó minőségű, alaposan struktúrált, megfelelő érvekkel felépített cikkek esetében nincs, vagy nagyon kevés a hozzászólás. Például „*Az iszlámmal kapcsolatos leggyakoribb tévhitek*” esetében 2.400 kedvelés és semmi komment. Itt látható, hogy az általában gyakran kötekedő kommentelők sem mernek egy ilyen cikket meg támadni. De érdekes, hogy méltatások sem hangzanak el. Az olvasók valószínűleg rádöbbennek saját általános műveltségük hiányosságaira, és nem kockáztatnak egy esetleges „leégéssel” járó ilyen vagy olyan kommentet.

A kutatott témát érintő cikkek iránt van érdeklődés, de ez eléggé mérsékelt. Az alaposan megszerkesztett cikkek iránt magas érdeklődés van, azonban a magyarországi sajtóból átvett hírek iránt kevésbé. Ez természetes is, mivel a Transindex olvasóinak a nagy része valószínűleg olvassa vagy nézi a magyarországi média termékeit, tehát nem érdekelt kétszer fogyasztani ugyanazt. Az is megfigyelhető, hogy a menekülthullám csúcs pontján nagyobb érdeklődés, később az olvasók jó része beleunt a témába. A lepattanás (Bounce Rate) nagyon magas, 75-95% között mozog, ami azt mutatja, hogy az olvasóközönség specifikusan témaorientált, és nagy a valószínűsége annak is, hogy pont ebből fakadóan a barátok által megosztott cikkeket olvasták sokan. Sok esetben az tapasztalható, hogy az olvasónak

már megvan a véleménye a problémáról, és csak kommentelni lép be (alacsonyabb olvasási idő a terjedelmesebb cikkek esetén, viszont a cikket támadó kommentek). A legnagyobb pozitívumként azt könyvelhetjük el, hogy az olvasók nagy része felől nagy érdeklődés és nyitottság a másik fél megismerésére (tévhitek tisztázása, pontos adatokat közlő cikkek magasabb olvasottsági aránya).

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- A médiafogyasztás szokásai:* <http://www.erdon.ro/mediafogyasztas-szokasai/2981466> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Csaszi Lajos: *Médiakutatás a kulturális fordulat után,* http://www.csaszilajos.hu/Site/Mediakutatas_a_kulturalis_fordulat_utan_files/Me%CC%81diakutata%CC%81s%20a%20kultura%CC%81lis%20fordulat%20Outa%CC%81n%20.pdf (megtekintve: 2016. március 1.)
- Getpress: *Mi a hírérték?* <http://getpress.hu/mi-a-hirertek/> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Jakab Árpád: *Dehogysis, a miénk a legnagyobb!*, <http://mihir.ro/dehogysis-amienk-a-legnagyobb> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Kádár Magor: *Önkormányzatok médiakapcsolatai,* <https://www.scribd.com/doc/238752214/Onkormanyzatok-mediakapcsolatai>, (megtekintve: 2016. március 1.)
- Médianéző: *Médiaelemzés,* <http://medianezo.hu/szolgalatasok/mediakepelemzes/> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Médiaoktatási alapfogalmak:* <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/pedagogia/mediaoktatasi-alapfogalmak-13-reprezentacio> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Miért fontos a honlap látogatottság és mit jelent pontosan?* <http://honlaprafel.hu/keresooptimalizalas/honlap-latogatottsag-miert-fontos/> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Potter, W. James: *Médiaműveltség,* http://buvosvolgy.hu/dokumentum/97/potter_mediamuveltseg.pdf (megtekintve: 2016. március 1.)
- Szekeres Péter: *Példák az online médiaelemzés a gyakorlati alkalmazására,* <https://blog.neticle.hu/2013/10/30/peldak-az-online-mediaelemzes-a-gyakorlati-alkalmazasara/> (megtekintve: 2016. március 1.)
- Stokes, Jane: *A média- és kultúrakutatás gyakorlata.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2008. <http://mediapedia.hu/hirertek> (megtekintve: 2016. március 1.)

A migráció kérdésének a fontossága a romániai magyar közösség számára

Top siteuri – trafic.ro: <http://www.trafic.ro/> (megtekintve: 2016. március 1.)

Transindex: <http://www.transindex.ro/> (megtekintve: 2016. március 1.)

Transidex – olvasottsági adatok – 2015 (A szerkesztőség bocsátotta a szerző rendelkezésére bizalmas kezelés ígérete mellett.)

Szigeti Attila

A MENEKÜLT ALAKJA ÉS „A JOG AHHOZ, HOGY JOGAINK LEGYENEK”

The Figure of the Refugee and „the right to have rights”

The article argues that the figure of the refugee forces us to reconsider the paradox of the human rights, first noticed by Hannah Arendt: either the rights of man are the rights of the citizen of a certain constitutional nation-state, that is, the rights of those who already have rights; or the rights of the citizen are the rights of man, in which case they are the rights of those who have no rights: refugees, who are only human beings, have lost in fact their „right to have rights”, their right to belong to a given political community. While for Arendt this „right to have rights” can be granted only by a particular republican political community, contemporary proposals and practices of legal cosmopolitanism are arguing that this right is in itself a universal human right.

Keywords: refugees, human rights, legal cosmopolitanism, Hannah Arendt.

A világ jelenleg a II. világháború óta legsúlyosabb menekültválságon megy keresztül: 2015-ben a kényszmigráció összáldozatainak a száma 65,3 millióra emelkedett (ez 12,4 millióval volt több, mint 2014-ben), ebből 21,3 millió volt menekült, 40,8 millió hazájukon belül lakóhelyüket elhagyni kényszerült személy (internally displaced person – I.D.P.), 3,2 millió pedig menedékkérő (asylum-seeker).¹ A globális trendekre vonatkozó előrejelzések egyértelműek, a kényszmigráció az elkövetkező években, évtizedekben csak növekedni fog, különböző: háborús és polgárháborús, környezeti – klímaváltozás – és egyéb okok miatt.

Az itt következő írásban – a globális kényszmigráció empirikus adatain, kiváltó okain és a prognózisokon túllépve – amellet érvelek, hogy a menekült alakja, pontosabban jelenlegi jogi-politikai státusza bizonyos alapvető jog- és politikafilozófiai fogalmaink zavarodottságának, illetve – az elméleti zavarodottsággal szoros összefüggésben – bizonyos jogi-politikai gyakorlataink válságának a szimptomája is. A menekült figurája

¹ Az aktuális adatok megtekinthetők az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának a honlapján, pl. a következő oldalról kiindulva: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>

mindenekelőtt az emberi jogok tragikus paradoxonát, az emberi és az állampolgári jogok ellentmondását testesíti meg; de kikezdi ugyanakkor az állampolgár–állam–terület hagyományos hármasságát is, azaz egyben a szuverén nemzetállamokra épülő vesztfáliai rendszer csődjét is szimbolizálja. A továbbiakban tehát erről az elméleti zavarodottságról, illetve a vonatkozó jogi-politikai fogalmainknak (ideális esetben: gyakorlatainknak) a menekült figurája által lehetővé tett újragondolási kísérleteiről fogok beszélni.

Elősként Hannah Arendt figyelt fel és figyelmeztetett – valamikor a II. világháború környékén – arra, hogy paradoxális módon éppen a menekült, illetve a hontalan figurája – akiben a par excellence emberi jogok és maga a tisztán emberi mivolt végre „színről színre megjelenhettek” volna, lévén, hogy a partikuláris nemzetállami polgári jogaiktól és identitásuktól megfosztva a menekültek és a hontalanok immár „csak” „egyetemes emberek” lehettek – tehát éppen a menekült, a hontalan alakja az, akiben az emberi jogok, sőt magának az emberi mivoltnak, méltóságnak a radikális válsága láthatóvá vált: „Az emberi jogoknak az a fogalma, mely az emberi lénynek – mint ilyennek – vélt létezésére épül, abban a pillanatban csődöt mondott, amikor azok, akik azt hirdették magukról: hisznek benne, először találták szembe magukat olyan emberekkel, akik csakugyan megfosztattak minden más minőségüktől, egyet kivéve: megmaradtak emberi lénynek. A világ egy cseppet sem tekintette szentnek az emberi lény absztrakt pőreségét.”²

Az „abban a pillanatban csődöt mondott” a fent idézett részletben a nemzetállamoknak a két világháború során végbement összeomlására utal. Ismeretes, hogy az Orosz, az Osztrák-Magyar és az Ottomán Birodalmak szétesése, illetve a békeszerződések által létrehozott új rend alaposan átszervezte Közép- és Kelet-Európa demográfiai és területi szerkezetét: ekkor jelentek meg az állampolgárságuktól megfosztott, denacionalizált hontalanok, menekültek milliói. (És ugyancsak ekkor léptek érvénybe a németországi faji törvények, jelentek meg a náci biopolitikai, illetve thanatopolitikai – az emberi fajra, mint népességre/populációra irányuló, a nép biológiai életét, illetve halálát szabályozó – hatalmi technológiák, végső kiútásukban: a koncentrációs lágerok.)

Az emberi jogok e válságának, csődjének a történeti okai Arendt elemzésében a francia forradalomban, illetve az ez emberi jogokról szóló nyilatkozatban (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*) keresen-

² Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa, Budapest, 1992, II. rész, IX. fejezet, II. paragrafus: Az emberi jogok keltette bonyodalmak.

dőek, illetve olvashatóak ki: az ok az ember jogainak az azonosítása a szuverén nemzetállam szavatolta polgári jogokkal. Ennek következtében az emberi jogok XIX. századi fogalma tulajdonképpen az állampolgári jogokéval vált egyenértékűvé, vagyis nem mutatható ki az emberi jogoknak az állampolgári jogtól elkülöníthető értelme, egyszóval egy tautológiával van dolgunk: az emberi jogok azok a jogok, amelyekkel a polgárok már polgári mivoltuknál fogva is rendelkeznek.³ A paradoxon egyik vonatkozása tehát ez: az egyetemes, univerzális (elvileg nemzetfeletti) emberi jogok érvényesülését csak partikuláris, szuverén nemzetállamok garantálhatják, csak ezekben alkalmazhatóak; az egyetemes emberi jogok valójában csak partikuláris állampolgári jogokként érvényesülhetnek. Ebből azonban az következik, hogy a polgári jogok elvesztésének (valójában, amint mindjárt meglátjuk: a polgári jogokkal való rendelkezés, a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”, vagyis az egy jogi-politikai közösséghez való tartozás jogának az elvesztése) az úgynevezett „emberi jogok”-nak az elvesztésével volt egyenértékű. Miért úgynevezett „emberi jogok”? Mert ezek szerint egyetemes emberi jogok valójában önmagukban nem is, illetve csak partikuláris állampolgári jogok formájában létezhetnek.

Arendt azonban tovább kérdez: milyen jogokat veszítettek el a menekültek/hontalanok, ha az emberi jogok – az említett történeti eredetű tautológia értelmében – valójában már mindig is polgári jogok voltak?⁴ Hírhedt,

³ „Egyre megy, hogyan határozták meg eredetileg ezeket a jogokat (az amerikai formula szerint mint az élethez, szabadsághoz és a boldogulás kereséséhez való jogot, a francia formula szerint mint a törvény előtti egyenlőséget, a szabadságot, a tulajdonjog védelmét és a nemzet szuverenitását); [...] mindezek állampolgári jogok, melyek elvesztése nem vonja szükségképpen maga után a teljes jogfosztottság állapotát.” Uo.

⁴ „A jogfosztottaknak nem az a csapás, hogy megfosztják őket az élethez való joguktól, szabadságuktól, a boldogságra törekvés lehetőségétől vagy a törvény előtti egyenlőségtől és a véleményszabadságtól – hiszen ezeket a formulákat egytől egyig egy adott közösségen belül felmerülő problémák megoldására szánták –, hanem az, hogy nem tartoznak semmiféle közösséghez. Nem attól szenvednek, hogy nincs biztosítva a törvény előtti egyenlőségük, hanem attól, hogy semmiféle törvény nem érvényes rájuk; nem attól, hogy elnyomják őket, hanem attól, hogy még csak elnyomni sem akarja őket senki. [...] Nem szabadság és igazságosság – ezek az állampolgári jogok –, hanem valami sokkal alapvetőbb megy veszendőbe, amikor már nem magától értetődő, hogy valaki annak a közösségnek a tagja, amelybe beleszületett, és nem is az ő választásától függ, hogy ne oda tartozzék, vagy amikor valaki egyszerre olyan

gyakorta idézett – és nem alaptalanul, mert ma is, és sajátosan a jelenlegi menekültválság kontextusában is időszerű – válasza a következő: a jog, amelytől a menekültek, a hontalanok megfosztattak, illetve megfosztattak nem más, mint a „jog ahhoz, hogy (polgári) jogaink legyenek” („the right to have rights”): „Hogy létezik egy jog ahhoz, hogy jogaink legyenek (ami egyet jelent azzal, hogy az egyén egy olyan társadalmi szervezetben él, ahol kit-kit tettei és véleményei alapján ítélnék meg), jog ahhoz, hogy az ember valamiféle szervezett közösséghez tartozzék, arra csak akkor figyel-tünk fel, amikor milliószám tűntek fel emberek, akik e jogukat elvesztet-ték, és az adott világpolitikai helyzetben vissza sem nyerhették. [...] Az emberek egyre növekvő számát sújtó szerencsétlenség tehát nem abban rej-lett, hogy bizonyos jogaiktól megfosztattak, hanem abban, hogy megfosz-tattak attól a közösségtől, mely hajlandó és képes lett volna bármiféle jogot garantálni.”⁵

A „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” tehát a poliszhoz, a városál-lamhoz, vagyis az egy adott politikai- és jogközösséghez való tartozás jo-gának felel meg. Valójában egy metajog: egy szuverén nemzetállam szava-toolta polgári jogokkal való rendelkezésnek a joga.

A polgári és emberi jogok paradox viszonyának egy másik vonatkozása, hogy az univerzális emberi jogok magát az emberi méltóságot sem ké-pesek garantálni, ezt is csak egy partikuláris politikai közösséghez való tar-tozás (vagyis a polgári jogokkal való rendelkezés metajoga: a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”) garantálhatja. Sőt: míg az emberi (valójában pol-gári) jogok elvesztése még nem feltétlenül, a politikai közösség, a polisz elvesztése azonban szükségszerűen az emberi méltóság, magának az embe-ri mivoltnak az elvesztésével jár: „Ha egy emberi lény elveszti politikai stá-tusát, pontosan olyan helyzetbe kerül, amelyben az általános emberi jogok-ról szóló nyilatkozat oltalmat kínálna neki, ha jogai csakugyan veleszületet-tek és elidegeníthetetlenek volnának. Valójában az ellenkezője igaz. Úgy tetszik, az az ember, aki csak ember és semmi más, éppen ama tulajdonsá-gait veszítette el, amelyek lehetővé teszik, hogy más emberek embertár-sukként bánjanak vele.”⁶

helyzetben találja magát, hogy az, ahogyan a többiek bánnak vele, nem attól függ, amit tesz vagy nem tesz. [...] Nem a szabadsághoz, hanem a cselekvéshez való joguktól fosztották meg őket, nem attól a joguktól, hogy azt gondoljanak, amit csak tetszik, hanem a véleménynyilvánítás jogától.” Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

Az emberi jogok paradoxona tehát, amint láttuk, egyfelől egy történetileg magyarázható *tautológia*: ha az univerzális emberi jogokat csak partikuláris nemzetállamok garantálhatják, csak partikuláris szuverén nemzetállamok struktúráiba beleíródva érvényesülhetnek, ha röviden: az emberi jogok csak állampolgári jogokként érvényesülhetnek, akkor az emberi jogok valójában az állampolgárok, vagyis azoknak a jogai, akik már rendelkeznek jogokkal. A paradoxon másfelől *az emberi jogok ürességére* mutat rá: az emberi jogok azoknak a jogai (kellene, hogy legyenek), akik elvesztették a polgári jogait, tehát valójában nincsenek jogaik (az állampolgárságától megfosztott ember). Partikuláris kontextus, politikai közösség nélkül az egyetemes emberi jogok üresek, absztraktak, a pusztán emberi jogokkal rendelkező emberek, a polgári jogaiktól, az egy adott jogi-politikai közösséghez való tartozás jogától megfosztott emberek nem-emberek, emberalattiak. A par excellence ember a nem-ember, a dehumanizált, embertelelített menekült, hontalan, a lágerlakó.

Az alapvető kérdés ezek után az, hogy ki garantálhatja a politikai közösséghez való tartozásnak ezt a jogát, a polgári jogokkal való rendelkezés metajogát – a „jogot ahhoz, hogy jogaink legyenek”?

Vizsgáljuk meg újra „a jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” szintagmában a jog kifejezés két értelmét, használati módját: míg a másodszor használt „jogaink”-at az a partikuláris jogi-politikai közösség garantálja, amelyhez tartozunk, amelynek a tagjai vagyunk, a „jog” kifejezés első használatában kérdéses, hogy ki az, aki az, aki valamely emberi, jogi-politikai közösségben való tagságunkat elismeri, garantálja? Vagy másképpen: mi kötelezhet bennünket arra, hogy – a kanti erkölcsi imperatívusz egy sajátos változata értelmében – minden emberi lényt olyanként kezeljünk, mint aki valamilyen emberi közösséghez, végső soron magához az emberiséghez tartozik? Arendt válasza: „az ember jogát jogai birtoklására, más szóval minden ember jogát arra, hogy az emberiséghez tartozzék, magának az emberiségnek kellene garantálnia. És egyáltalán nem biztos, hogy ez megvalósítható.” Arendt számára a „jogot ahhoz, hogy jogaink legyenek”, nem szavatolhatja egy világállam, sem valami más világszervezet, hanem csak egy körülhatárolt politikai közösség, a republikánus politikai közösség kollektív akarata, amelyben az egyének egyenlőségét a többiek elismerése garantálja. A jog ahhoz, hogy jogaink legyenek csak egy olyan közösségben adott, amelyben nem a születéstől fogva adott sajátságaink (az egyetemes egyenlőségnek a születés adta emberi joga), hanem tetteink és véleményeink alapján ítélnek meg, annak alapján, amit teszünk, gondolunk és mon-

dunk. „Politikai életünk – írja Arendt – azon a meggyőződésen nyugszik, hogy képesek vagyunk megfelelő szervezéssel az emberek egyenlőségét biztosítani, mert az ember a vele egyenlőkkel és csakis azokkal közösen építheti fel, változtathatja meg világát és cselekedhet benne. [...] Nem születünk egyenlőnek; egyenlővé csupán egy csoport tagjaiként válunk, ha elég erős az a közös elhatározásunk, hogy kölcsönösen egyenlő jogokat biztosítunk egymásnak.”⁷ Arendt morális kozmopolitizmusa (erkölcsi kötelességünk, hogy a jogokhoz való jogot, a jogi-politikai tagságot ne tagadjuk meg) tehát mégiscsak egy jogi-politikai partikularizmusba torkollik: a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” egyetemes erkölcsi joga politikailag körülhatárolt, az egyetemes morális egyenlőséget politikailag csak a partikuláris republikánus politikai közösségen belüli egyenlőség biztosíthatja.⁸

Egy másik, az Arendtétől eltérő lehetséges válasz a *jogi kozmopolitanizmus* válasza: ennek lényegi normatív tézise az, hogy a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”, vagyis a *jogi-politikai tagság metajoga maga egy univerzális egy emberi jog*.

A II. világháború után – Arendtnek az emberi jogok paradoxonára, illetve a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”-re vonatkozó elemzéseit követően – hatályba léptetett emberjogi egyezmények (az ENSZ 1948-as emberi jogok nyilatkozata, a menekültek helyzetére vonatkozó 1951-es genfi egyezmény stb.) a nemzetközi jogrendnek (államokra vonatkozó kötelezettségek) egy kozmopolita jogrend felé való elmozdulását mutatják: a kozmopolita normák nem államokra, hanem azokra az egyénekre vonatkoznak, akiket nem a partikuláris államokban meglevő állampolgárságuk alapján, hanem elsősorban, illetve kizárólag emberi mivoltuknál fogva is megilletnek bizonyos jogok (a menedékhez, a honosításhoz stb. való jog); akiket tehát a kozmopolita jogrend olyan morális és jogi személyeknek tart, akik egy globális civil társadalom részei.

Míg Arendt számára végső soron a republikánus politikai közösség által garantált állampolgárság volt az egyén emberi jogainak elsődleges garanciája, ma azzal a kihívással szembesülünk, hogy kialakítsunk egy olyan nemzetközi vagy kozmopolita jogrendet, amely elválasztja „a jogot ahhoz, hogy jogaink legyenek” az állampolgárságtól: a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” ma minden ember személyi mivoltának egyetemes elismerését jelenti, függetlenül a nemzeti hovatartozásától és állampolgárságától.

⁷ Uo. 362.

⁸ Vö.: Seyla Benhabib: „A jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”: Hannah Arendt a nemzetállam ellentmondásairól. *Kellék – Filozófiai folyóirat*, 2008/35. 85–98.

(Gondoljunk itt például azokra a nemzetközi jogi fejleményekre, amelyek a migrációs folyamatok dekriminalizálását célozzák meg, függetlenül attól, hogy ezeket a szó szűkebb értelmében vett immigráció, vagy pedig a menedék és a menedékjog keresése okozza.)

Az első ilyen, az állampolgárságtól elválasztott kozmopolita jogot ahhoz, hogy jogaink legyenek, már Kant megfogalmazza 1795-ös, *Az örök béke* című esszéje harmadik definitív cikkében, amelyben a világpolgárjogot az általános *hospitalitással* (vendégszeretet, vendégfogadás), illetve a látogatás jogával – ami még nem azonos a vendégjoggal – azonosítja, és amellett érvel, hogy az első belépés jogát nem lehet megtagadni attól, akinek életét veszélybe sodorná ennek megtagadása.⁹ Ez a jog az 1951-es, a menekültekre vonatkozó genfi egyezménybe is bekerült, annak 33-as, a *non-refoulement* (vagyis „a kiutasítás vagy visszaküldés tilalmának”) az elveként. Ez a rendelkezés az aláíró országok számára előírja, hogy nem küldhetik vissza erővel a menedéket kérőket a származási országba, ha ezzel egyértelműen veszélybe sodornák az életüket vagy a szabadságukat.¹⁰

The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens című, Arendt következtetéseit továbbgondoló, illetve részben felülbíráló könyvében Seyla Benhabib amellett érvel, hogy korunkban a jogi kozmopolitizmus azt is megkívánja, hogy a vendéget ne csupán vendégnek, hanem potenciális állampolgárnak, politikai társnak tekintsük.¹¹ Bár a honosításhoz való jog mára bekerült az emberi jogok közé (ezt a jogot az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 15. cikkelye garantálja), illetve a nemzeti alkotmányokban rögzíteni kell azt, hogy egy külföldinek is joga van állampolgárságért folyamodnia, az állampolgárság megszerzésének a feltételeit nyilván minden demokratikus állam maga szabja szűkebbre vagy tágabbra. Ezt a

⁹ Immanuel Kant: *Az örök béke*. Kriterion, Bukarest, 1971. 70–75.

¹⁰ „1. Egyetlen Szerződő Állam sem utasítja ki vagy küldi vissza („refouler”) a menekültet azon ország területének határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okokból, nemzeti hovatartozása miatt, vagy abból az okból van veszélyeztetve, hogy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozik, vagy bizonyos politikai véleményt vall. 2. A jelen rendelkezésből folyó kedvezmény azonban nem illeti meg azt a menekültet, akiről alaposan feltehető, hogy veszélyeztetni annak az országnak biztonságát, amelynek területén van, vagy aki mivel különösen súlyos bűncselekményért jogerősen elítélték, veszélyt jelent az illető ország lakosságára nézve.” Vö.: *The 1951 Refugee Convention*. <http://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>

¹¹ Seyla Benhabib: *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge University Press, 2004.

jelenlegi gyakorlatot Benhabib javaslata szerint úgy kellene összehangolni az alkotmányilag rögzített univerzális emberjogi eszmével, hogy a polgári és politikai tagsághoz, jogokoz való hozzáférés, a korábban a szuverén nemzetállam kizárólagos hatáskörébe tartozó honosítás maga is emberjogi normáknak rendelődjön alá, vagyis: az első belépést követően a migránsok, idegenek, ideiglenes tartózkodásúak stb. is korlátozás nélkül hozzá kellene férjenek ehhez a joghoz.

A „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” emberi jogának az eloldása a szuverén nemzetállam garantálta állampolgári jogtól, a nemzetközi és transznacionális emberjogi egyezmények – amelyeket Benhabib egy közmopolita jogrend fele való elmozdulásként üdvözöl – bizonyos értelemben tehát a politikai tagság, az állampolgársághoz való jognak a deterritorializálásához, a partikuláris államok területi fennhatóságától való eloldásához is elvezethetnek. A „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” (a menedékhez, a honosításhoz való jog) ugyanis, mint láthattuk, nem partikuláris állampolgári, hanem egyetemes személyi mivoltunkban illet meg.

Az állampolgárságnak, mint jogi és politikai státusnak a kerete, hagyományosan egy partikuláris, területileg körülhatárolt politikai közösség, a szuverén területi állam. (Az, hogy az állampolgárság, illetve bizonyos politikai jogok nemzetalatti és nemzetfölötti szinten is gyakorolhatóak, vagyis eloldozhatóak az állami-területi szuverenitás vesztzfáliai modelljétől, az persze manapság elsősorban a gazdasági, illetve a kommunikáció- és információtechnológiai globalizáció, a nemzetközi migráció, a szub- és transznacionális politikai intézmények megjelenésének a következménye.)

A menekült, a hontalan alakja azonban bizonyos értelemben a politikai tagság fogalmának az újragondolását, a territoriálisan kötött állampolgárságtól való eloldását is maga után vonhatja. Meglehet, hogy a honosítás joga helyett, illetve mellett *a területtől független politikai tagság*, részvétel, a transznacionális politikai nyilvánosságok lehetőségén, lehetséges politikai gyakorlatain, intézményein kellene gondolkodnunk: az extra-territoriális vagy aterritoriális politikai közösségek és egymással való viszonyaik különböző lehetséges jogi-politikai alakzatain (így például: a több politikai közösség ugyanazon a helyen, vagy egyidőben több politikai közösséghez való tartozás alakzatain). Az mindenesetre bizonyos, hogy a menekült jogi-politikai alakja, illetve a menekültválság körül folyó viták az elkövetkező időben is egyrészt a jogi és politikai kozmopolitizmus, a „jog ahhoz, hogy jogaink legyenek” elvére épülő nemzetközi igazságosság regulatív elgondolásai, másrészt pedig a hagyományos politikai közössé-

A menekült alakja és „a jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”

gek arra vonatkozó jogai, jogfelfogásai között fognak folyni, hogy a politikai tagsághoz, az állampolgársághoz való hozzáférést saját kulturális, gazdasági, politikai integritásuk érdekében önmaguk szabályozhassák.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Európa, Budapest, 1992.

Immanuel Kant: *Az örök béke*. Kriterion, Bukarest, 1971.

Seyla Benhabib: *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge University Press, 2004.

Seyla Benhabib: „A jog ahhoz, hogy jogaink legyenek”: Hannah Arendt a nemzetállam ellentmondásairól. *Kellék – Filozófiai folyóirat*, 2008/35. 85–98.

Demeter Márton Attila

AZ INTERKULTURÁLIS PÁRBESZÉD REFERENCIÁI¹

The References of Intercultural Dialogue

Using some concrete examples, in my study I try to analyse the political challenges which derive from the presence of immigrant (mostly Muslim) communities in European countries. My aim isn't primarily to understand the specific religious identity of those communities, but to analyse our own political identity, in other words, the political identity of European societies. I seek answer to the following question: which are the unquestionable political values or principles we have to insist on during our dialogues with the immigrant communities (e.g. which are the inseparable elements of our societies' political identity), and which are the ones which we could bargain about. I would include into the first category those that constitute the very conditions of a free and unreserved dialogue: values like tolerance, or the principle of consent. The second and final part of my study is critical, and examines the causes of the failure of European multiculturalism. My point of view is that the success of dialogue between European societies and immigrant communities is threatened, among others, by our unconditioned attachment to some values and principles, which are seen to be inseparable elements of our democratic political culture (for example the doctrine of human rights), but which deprive the dialogue between cultures not only of legitimacy, but also of any reason and meaning.

Keywords: immigrants, multiculturalism, dialogue between cultures, democracy, toleration, human rights

Ha még emlékszünk rá, 2015 nyarán, a menekültválság idején Angela Merkel német kancellár többször nyilatkozta azt, hogy a bevándorlóknak el kell fogadniuk a német társadalom értékeit és a német emberek életformáját. Továbbá azt is mondta, hogy „integrálni fogjuk”, s hogy „integrálnunk kell” őket. Az *integráció* azonban bizonytalan jelentésű fogalom, és sok mindent takarhat. Másfelől, tegyük hozzá, a bevándorlás Nyugat-Európában ma már egy több évtizedes folyamat (nem 2015 nyarán kezdődött), így abban a helyzetben vagyunk, hogy leszűrhetünk vele kapcsolatosan némely történelmi tanulságokat. – Először is minden rendelkezésünkre álló statisztika azt mutatja, hogy a bevándorlók munkaerőpiaci és szociális

¹ A tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

vagy gazdasági integrációja nem eléggé hatékony: nagymértékű mindenütt a bevándorló (elsősorban muszlim) fiatalok körében a munkanélküliség, szociális helyzetük rossz, életszínvonaluk alacsony. Márpedig Max Weber óta szociológiai közhely, hogy a marginalizált vagy leszakadó társadalmi rétegek mindig is hajlamosabbak a radikalizálódásra, s ugyanezt tapasztaljuk ma a második vagy harmadik generációs bevándorlók, döntően tehát a fiatalok körében. Könnyebben rá lehet venni őket a radikális eszmékre, megnyerhetők a hit harcosabb változatainak. A szegénység azonban nem magyarázat mindenre, annál is inkább, mert a terrorcselekmények elkövetői vagy az Iszlám Államhoz csatlakozók között jómódú nyugat-európai szülők gyerekei is vannak. Valószínű tehát, hogy itt az identitással, annak válságával kapcsolatos problémák is meghúzódnak, s a muszlim hitnek az a globalizált változata, amit a nyugat-európai mecsetekben vagy internetes portálokon hirdetnek, megnyugtató választ nyújt a második vagy harmadik generációs betelepülők számára az önazonosság kínzó dilemmáira. És ezzel eljutottunk a második fontos problémához, a bevándorlók társadalmi és kulturális integrációjához.

Számos olyan jelzésünk van, hogy Nyugat-Európában, különösen Franciaországban ez a folyamat korántsem zökkenőmentes. Vég nélkül sorolhatnám az idevágó példákat, de elégedjünk meg itt csupán egyvel, talán a legismertebbel és legkorábbival mindenik közül. 1989. október 9-én Ernest Chanière, a creili Collège Gabriel Havez igazgatója megtiltotta három muszlim lánynak, Fatimának, Leilának és Samirának, hogy kendővel (hidzsábbal) a fejükön járjanak be órákra.² A lányok ennek ellenére a következő reggelen mégiscsak kendővel a fejükön jelentek meg, dacára a ténynek, hogy még szüleik is igyekeztek őket erről lebeszélni. Úgy tudjuk, hogy a kendőt Daniel Youssouf Leclercq tanácsára viselték, aki akkoriban az úgynevezett Intégrité egyesület vezetője volt, egyben pedig a Franciaországi Muszlimok Nemzeti Szövetségének exelnöke. A lányokat végül is kiutasították az iskolából, s ezt 1996-ban további huszonhárom muszlim lány kizárása követte az Államtanács (a mi fogalmaink szerinti Legfelsőbb Bíróság) döntése alapján.

Azt gondolhatnánk, hogy mivel itt egy egyszerű problémáról, egy ruhadarab viselésének a tényéről volt szó, az azóta eltelt negyed évszázad elegendő kellett volna legyen arra, hogy az ilyen típusú ügyek a francia társadalomban megnyugtató módon rendeződjenek. Csakhogy éppen ellenke-

² Az esettel kapcsolatosan lásd részletesebben: Benhabib: *L'affaire du foulard*, 183–198.

ző a helyzet: 2004 óta törvény tiltja a francia köztisztviselőkben a hidzsáb viselését, 2011-ben pedig az egész arcot elfedő fátyol (az ún. nikáb) viselését is betiltották. De ezzel együtt sajnos az ügy mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. 2015 tavaszán például még azt is megtiltották egy kendőt viselő muszlim nőnek, Malek Layouninak, hogy gyerekeivel egy Párizs mellett ideiglenesen kialakított, felfújható játékokkal üzemelő vidámparkba belépjen. A szervezők arra hivatkoztak, hogy a szabályzat értelmében a parkból „a kutyák, az alkoholos italok és a vallási szimbólumok” ki vannak tiltva.

A probléma elvben végtelenül egyszerűnek tűnhet, elvégre mindenki olyan ruhában jár, amilyenben csak akar: legalább akkora képtelenség, írja Timothy Garton Ash,³ hogy a francia köztársaság tiltja a nőknek a kendő viselését, mint az, hogy Irán iszlamista köztársasága viszont megkötelezi őket erre. Ami mégis ilyen reménytelenül bonyolulttá teszi, az a laicitás (vagyis a *laïcité*) elve Franciaországban. Itt nem egyszerűen egyház és állam elválasztására kell gondolni, hanem sokkal inkább a köztársaság radikális vallástalanításának igényére: Franciaországban a közszféra intézményeiben vallási szimbólumok viselése tilos. A laicitást egy 1905-ből származó törvény írja elő Franciaországban, de a köztársaság radikális vallástalanításának igénye jóval korábbi. Gondoljunk csak arra, hogy már az első köztársaság a katolikus (gallikán) egyházzal, s egyáltalán a vallással való szembenállásban fogant még a francia forradalom idején. (Ezzel szemben például Britanniában lehetővé teszik a szikh férfiak számára, hogy építkezésen dolgozva, motorbiciklin vagy rendőrként is a hagyományos turbánt viseljék, noha ez ellentmond a munkavédelmi előírásoknak, a közlekedési szabályoknak, illetve a szolgálati rendszabályzatnak.)

Ez a példa egyébként két dolgot is megmutat számunkra. Egyfelől azt, hogy a kulturális integrációval kapcsolatos problémák mindig akkor keletkeznek, amikor a bevándorló közösségek olyan követeléseket fogalmaznak meg, olyan szokásokat, hagyományokat próbálnak megőrizni Nyugat-Európában is (legyenek ezek vallásiak, nemzetiek vagy egyszerűen csak törzsi eredetűek), amelyek a befogadó országokban a társadalmi érintkezés írott vagy íratlan szabályaival, a politikai kultúra hallgatólagos vagy törvényekbe foglalt normáival ellenkeznek. Másfelől a többségi társadalom és a bevándorló közösségek közötti kompromisszumok azért születnek meg olyan nehezen (ha egyáltalán), mert ezek a viták többség és kisebbség kö-

³ Ash: *Az iszlám Európában* (Eurábia), <http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>

zött, ellentétben mondjuk a filozófiai vitákkal, nem a légüres gondolati térben zajlanak, hanem konkrét társadalmakban, amelyek megszilárdult politikai hagyományokkal és intézményi struktúrákkal rendelkeznek. Franciaországban sem lehetett (és ma sem lehet) a kendő-vitában a laicitás jellegzetesen francia elvét megkerülni, noha ez a kompromisszumos megoldást eleve lehetetlenné tette (és teszi).

Mindezek ellenére véleményem szerint a legnehezebb mégsem annyira a bevándorlók munkaerőpiaci/szociális vagy társadalmi/kulturális integrációjának, hanem inkább a politikai integrációjának a kérdése. Szociológiai felmérések tucatjai támasztják alá ezt az álláspontot. Így például a Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung egyik, 2013-as felmérése szerint az Európában élő muszlimok többsége számára a vallásos előírásoknak nagyobb a jelentősége, mint a világi törvénynek, és háromnegyedük elutasítja a vallásos pluralizmus eszméjét magán az iszlám valláson belül. Kérdés tehát, hogy miként fogja Németország (vagy bármelyik más európai ország) politikai értelemben integrálni olyan emberek tömegeit, akiknek a szemében a világi törvény a vallási előírásoknál csekélyebb jelentőséggel bír.

Ezt a helyzetet, s ennek a helyzetnek a kiúttalanságát látszólag maga Angela Merkel is elismerte (jóval a 2015-ös menekültválság előtt), amikor 2010 októberében a Kereszténydemokrata Unió (CDU) ifjúsági gyűlésén úgy fogalmazott: „a multikulturális társadalom építéséről szóló kísérlet megbukott”. Azt értette alatta, hogy a bevándorlók (elsősorban a törökök) integrációjának az a modellje, amivel Németország gyakorlatilag a múlt század '60-as éveitől kísérletezett, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Hasonló szellemben nyilatkozott (nyilván saját országának vonatkozásában) nem sokkal később (2011. február 10-én) Nicolas Sarkozy akkori francia államfő egy televíziós interjúban, s rá két napra a brit kormányfő, David Cameron is. Mindez már csak azért is figyelemre méltó, mert az említett országokban az integrációnak nagyon különböző modelljei működtek, amint az talán a fentebbi példából is kiviláglott. Ha tehát ezek a modellek egyként megbuktak, akkor a nyugat-európai, befogadó országok ma tényleg nehéz helyzetben vannak: ki kell alakítaniuk az integrációnak egy, az eddigiektől eltérő, hatékonyabb modelljét, olyan körülmények között, hogy a többségi lakosság türelme a nehézkes, árnyalt és időigényes megoldások, a talán éveken vagy évtizedeken át elhúzódó konstruktív társadalmi viták iránt egyre inkább elfogyóban van.

Mi ebben a helyzetben a teendő? A kérdés nyilván nem a cselekvés irányaira vonatkozik – ennek kijelölése a politikusok feladata. A kérdés inkább a *gondolkodás* irányaira vonatkozik. A filozófusok ugyanis mindig is hajlamosak voltak azt hinni, hogy a gondolkodás irányait kijelölni a filozófia feladata. Erre a – gondolkodás irányaira vonatkozó – kérdésre keresi a választ a multikulturalizmus kérdésének talán egyik legjobb és legismertebb mai szakértője, Bhikhu Parekh az egyik, először 2000-ben megjelentetett könyvében. Az alábbiakban egy darabig az ő elemzéseire hagyatkozom, helyenként azonban vitatkozva is ezekkel, vagy legalábbis ezek mögöttes elvi premisszáival. Parekh egyébként, amellett, hogy a politikai filozófia elismert professzora, egyszersmind munkáspárti tagja a Lordok Házának is. Ilyen minőségében nevéhez fűződik többek között a 2000-ben közzétett úgynevezett *Parekh Report*, amit többedmagával a Multietnikus Britannia Jövője Bizottság számára készített el. De nevéhez fűződik számos elemzés, tanulmány, kötet, amelyeket a multikulturalizmus és az interkulturális párbeszéd elvi és gyakorlati problémáinak szentelt.

Az először 2000-ben megjelentetett, majd 2006-ban újra kiadott, multikulturalizmusról szóló könyvének 9. fejezetében⁴ sorra veszi azokat a közösségi tradíciókat, amelyek a nyugati világ liberális értékrendszerével az idők folyamán összeütközésbe kerültek, s hosszan tárgyalja azokat az érveket, amelyek befogadásuk vagy elutasításuk mellett szólnak. Olyan kérdéseket tárgyal, mint a nők körülmetélésének (a franciaországi muszlimok körében meglehetősen népszerű) szokása, a poligámia, az állatok levágásával kapcsolatos muszlim és zsidó előírások, a közvetített, a felek beleegyezése nélkül megkötött gyerekházasságok, a közeli rokonok közötti házasság, a muszlim lányok eltiltása az iskolai sporttevékenységektől, a hidzsábot viselő muszlim lányok helyzete az iskolákban, valamint a szikhek ragaszkodása a hagyományos turbánhoz. Nem kívánom tárgyalni az összes idevágó érvét, viszont részletesen kitérek azokra az elvi premisszákra, amelyekre az elemzéseit alapozza. Főként azért, mert véleményem szerint – bármennyire is megalapozottak legyenek egyébként érvei – a két elvi premisszája közül legalább az egyik vitatható.

Az egyik premisszája, ami számomra is elfogadhatónak – sőt egyenesen megfellebbezhetetlennek – tűnik, hogy a mélyen gyökerező kulturális nézeteltérések esetében mindenképp szükség van nyilvános társadalmi vitára – úgymond a „kultúrák közötti párbeszédre”. Még akkor is, ha elvi és ta-

⁴ Parekh: *Logic of Intercultural Evaluation*, 264–294.

pasztalati okok is arra intenek minket, hogy ne legyenek az ilyen vitákkal kapcsolatosan különösebb illúzióink. Több oknál fogva sem. Először is, mert – mint említettem – ezek a viták mindig konkrét társadalmakban zajlanak, amelyek már megszilárdult politikai hagyományokkal rendelkeznek, s ez a tény nagyban leszűkíti az ilyen viták lehetséges mozgásterét. Másodszor, mert az ilyen viták résztvevői sohasem testetlen erkölcsi lények, hanem hús-vér emberek, akik a vitákban teljes emberekként, azaz érzelmeikkel és indulataikkal vesznek részt. Harmadszor, mert az ilyen viták általában szokások, vallási hagyományok, közösségi gyakorlatok erkölcsi értékei körül forognak, s mivel erkölcsi értékekről nem lehet objektív és általánosan érvényes ítéletet mondani, ez nagymértékben korlátozza a vita során igénybe vehető érvekészlet jellegét: a tapasztalat szerint ezekben a vitákban az érvek hamar elfogynak, s egy idő után már csak a kikezdehetetlen értékek és az indulatok maradnak. S legvégül, mert szemben a parttalan filozófiai vitákkal, az ilyen viták nem maradhatnak lezáratlanok: a kormányzat és a többségi társadalom döntési helyzetbe kerülhet anélkül, hogy az összes lehetséges érvet és ellenérvet kielégítően megvitatta volna. Mindezek a megfontolások, állítja Parekh, óvatosságra kell intsenek minket az ilyen viták hatékonyságával kapcsolatban.

Parekh elemzéseinek másik premisszáját viszont már jóval vitathatóbbnak látom. Bár jómagam hajlanék az ellenkező véleményre, Parekh mégis azt állítja, hogy az ilyen vitákban a többség nem hivatkozhat a liberális demokráciák alapvető politikai értékeire, vagyis azokra az értékekre, amelyek a nyugati társadalmak, politikai rendszerek végső legitimációját adják. Mégpedig azért nem, mondja, mert ezek az értékek nem általánosan elfogadottak a többségi társadalomban sem. Tévedés azt hinni, hogy a liberális társadalmakban az emberi jogok eszméjének, az egyenlőség eszméjének vagy valami hasonló politikai értéknek vagy eszmének kényszerítő ereje és általános elfogadottsága lenne. Egy liberális társadalom nem minden tagja liberális, s a köztünk élő rasszisták számára az egyenlőség egészen biztosan nem kívánatos érték. Bárhogyan is viszonyuljunk tehát a vitát képező szokáshoz (akár betiltjuk, akár helytelenítjük, akár toleráljuk, akár követendő példaként állítjuk a többség elé), a vitában nem hivatkozhatunk soha ezekre politikai értékekre.

Jómagam viszont azt gondolom, hogy Parekh vonatkozó álláspontja, bármennyire is meggyőzően adja elő, mégiscsak vitatható. Persze igaza lehet abban, hogy egy liberális társadalomnak nem minden tagja liberális (még a konszolidált, nagy hagyományú nyugat-európai demokráciákban

sem szokta a liberális pártok támogatottsága meghaladni a 20%-ot), de a liberális társadalom elfogadottságát többek között éppen az a tény adja, hogy megengedi és tolerálja a nem liberális álláspontokat is. Azaz a liberális társadalom éppen azért liberális, mert egyik alapvető értéke, jelesül a *tolerancia* vagy a türelem elve vonatkozik az illiberális nézetekre és véleményekre is. (Ha egy liberális társadalomban csak liberális emberek élnének, akkor az nem liberális lenne, hanem – minden valószínűség szerint – diktatórikus.) Most nem is beszélve arról, hogy egy olyan politikai rendszer, amely nem élvezi legalább a többség támogatását, előbb-utóbb elveszíti minden legitimitását. Igaz ugyan, hogy liberális társadalomban is élhetnek fasiszták: de ha egy liberális társadalom tagjainak többsége fasiszta nézeteket vall, akkor az a társadalom előbb-utóbb fasizálódni fog, s nem kell nagyon messzire menni a történelemben ahhoz, hogy erre példát találjunk. – Nem állítom azt, hogy az a többség, amelynek egy liberális társadalom a támogatását köszönheti, tudatosan és elvi meggyőződésből támogatja ezt a politikai rendszert. Nem mindenikünk öntudatos állampolgár, s többségünknek ehhez nincs is meg a kellő filozófiai, politikai vagy állampolgári kultúrája. Így aztán többnyire a rendszer fennállásából húzott anyagi vagy gazdasági haszon jelenti a mellette szóló legkézzelfoghatóbb érvet. De állítom, hogy ha egy politikai rendszer nem képes megszerezni és megtartani – ilyen vagy olyan módon – a többség támogatását, ha polgárainak többsége mentálisan és habituálisan nem tud azonosulni vele, máris deficitesnek tekinthető, s előbb vagy utóbb legitimitási problémákkal fog küszködni.

Vagyis álláspontom röviden az, hogy Parekh premisszái közül az egyik, ha nem is téves, de mindenképpen kiegészítésre szorul, s hogy mégiscsak vannak olyan politikai értékek, amelyekre az ilyen vitákban minden további nélkül hivatkozhatunk. Természetesen teljesen nyilvánvaló számomra, hogy a nyugat-európai demokratikus rendszerekben is léteznek olyan eszmék, elvek vagy intézmények, amelyek – bár talán hajlamosak vagyunk róluk azt gondolni, hogy elválaszthatatlanul összefonódnak a demokráciáinkkal – vitatható legitimitásúak. Ilyen lehet például a laicitás már említett elve is. Másfelől viszont arról is ugyanúgy meg vagyok győződve, hogy nem minden demokratikus eszmény, elv vagy intézmény ilyen természetű: vannak tehát köztük olyanok, amelyek fölött nem vitatkozhatunk és alkudozhatunk egymással és másokkal. Főként azokra gondolok itt, amelyekből a demokratikus rendszereink a végső legitimitásukat nyerik, s amelyek tehát nem tehetők vita tárgyává, vagy legalábbis nem anélkül, hogy

ezáltal politikai rendszereink legitimitását ne veszélyeztetnénk. Anélkül tehát, hogy politikai értelemben meg ne tagadnánk önmagunkat.

Egyik ilyen elv, amint azt már fentebb említettem, a tolerancia elve. Egy másik elv lehetne a *beleegyezés* régi elve. Visszatérve a Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung felmérésére: számunkra éppen azért olyan riasztóak a felmérés által szolgáltatott adatok, mert mi Európában megszoktuk, hogy a törvényt a közakarat, nem pedig valamilyen vallási előírás igazolja: a törvényt azok beleegyezése legitimálja, akiknek kötelességük engedelmeskedni neki. Ezért mi Európában csak olyan politikai kötelezettségeket fogadunk el magunkra nézvést érvényeseknek, s csak olyan törvényeknek engedelmeskedünk, amelyeket alkalmunk volt előzetesen szabadon megvitatni, s amelyekhez beleegyezésünket adtuk. Egészen más dolog ez, mint azért engedelmeskedni egy parancsnak, mert az történetesen Isten szava. S végül pedig egy harmadik, s talán mind közül a legfontosabb elv lenne a szabad és nyilvános *vita* elve, amelyet egyébként Giovanni Sartori a demokráciáról szóló, méltán híres könyvében⁵ egyenesen úgy említ, mint minden demokratikus állam végső legitimációs elvét. A demokrácia (minden demokrácia) megkülönböztető jegye, s egyben legitimitásának forrása, állítja Sartori, hogy bármi szabadon vitatható benne, s hogy ebben a szabad vitában elvben bárki megszólalhat. Hadd tegyem hozzá, itt most a Charlie Hebdo elleni merényletre is gondolva, hogy a szabad vita elve a vallásos meggyőződésekre is kiterjed egy demokratikus államban.

Ezt azért is említem, mert úgy tűnik, manapság hovatovább hajlamosak vagyunk megfeledkezni a vallási türelem eszméjének eredeti értelméről. Arról tudniillik, hogy a tolerancia eredetileg korántsem kötelezett bennünket mások hiteinek kritikátlan elfogadására és helyeslésére. Amire kötelezett, az csupán mások lelkiismereti szabadságának a tiszteletben tartása volt, és a két dolog messze nem ugyanaz: én minden további nélkül gondolhatom mások hitéről azt, hogy kárhozatos: csak azt nem akadályozhatom meg, hogy mások saját akaratukból szabadon elkárhozzanak. Ha tehát mi úgy gondoljuk, hogy a Charlie Hebdo karikatúristái maguknak keresték a bajt, hogy provokatívak voltak, hogy a szabad beszéd, amennyiben az a karikatúra vagy a vallási izgatás formáját ölti, ártalmas és ezért tiltandó, hogy a politikai korrektség kedvéért a szabad beszédet az erkölcsileg helyeslendő dolgok körére kellene korlátozni, akkor véleményem szerint már-

⁵ Sartori: *Demokrácia*.

is megtagadtuk az egyik legfontosabb demokratikus eszményünket, a szabad és nyilvános vita elvét.

A szabad vitát azonban, s ennek leglényegibb feltételét, a szólás szabadságát ma két oldalról is komoly veszély fenyegeti. Veszélyt jelent egyfelől a véleménynyilvánítás szabadságára Chérif és Saïd Kouachi, és mindenki, aki azt gondolja, hogy a bírálatot, legyen jogos vagy alaptalan, öltse akár az izgatás vagy a karikatúra formáját, erőszakkal kell elhallgattatni. De ugyanilyen veszélyt jelentenek, teszem hozzá halkán, a megrémült európai kormányok is, melyek cenzúrát készülnék bevezetni az interkulturális békesség kedvéért. Példa erre a gyűlöletbeszédet, vallási gyűlöletre való izgatást szankcionáló vagy szankcionálni kívánó büntetőjogi cikkelyek, törvények és törvénytervezetek egyre szaporodó száma. Egy erőszakos kisebbség arra irányuló akciója, hogy saját vallási hagyományainak tiszteletét akár erőszak árán is kikényszerítse, lényegét tekintve nem különbözik attól, amikor egy vallási hagyomány tiszteletét a törvény által akarjuk oktrojálni a többségre. Így vagy úgy, de mindkettő a szabad vita megszűnéséhez vezet. Ez a multikulturalizmusnak olyan változata, amely egymás tabuinak kölcsönös tiszteletére „kényszerít”. Csakhogy igaza van Timothy Garton Ashnek: ha összerakjuk a világ összes kultúrájának az összes tabuját, nem sok olyan dolog marad, amiről szabadon lehetne beszélni.

De aligha ez korunk multikulturalizmusának az egyetlen, vagy akár a legsúlyosabb problémája. Sokkal súlyosabb probléma például az, hogy a mi társadalmainkban a tolerancia egy olyan felfogásban, s egy olyan intézményi feltételrendszer mellett működik, ami a betelepülő muszlimok többsége számára történetileg idegen, és emiatt végső soron talán érthetetlen is. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy történeti értelemben a tolerancia idegen lenne a muszlim társadalmaktól. Éppen ellenkezőleg: a múltban a muszlimok sokkal toleránsabbak voltak, nem csak más vallásokkal, hanem a saját vallásuk sokszínűségével szemben is, mint a keresztények. A nyugati keresztény középkorban a mészárlások, tömeges kitelepítések gyakoriak voltak; a muzulmán világban ritkák és atipikusak.⁶ Igaz, hogy a muszlim birodalmak nem muzulmán alattvalói meg voltak fosztva bizonyos előjogoktól vagy szabadságoktól, de a helyzetük mégis összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a hitetlenké vagy eretnekeké a keresztény birodalmakban.

Így például az Oszmán Birodalomban (történetileg ez a legutolsó ezeknek a birodalmaknak a sorában) a nem muzulmán közösségek (vagyis

⁶ Lásd erről részletesebben: Lewis: *Faith and Power. Religion and Politics in the Middle East*, 185.

a keresztények és zsidók) ún. „milletkebe” tömörültek, s lehelőséget kaptak rá, hogy saját ügyeiket maguk igazgassák. Begyűjtötték a közösség tagjaitól az adókat, végrehajtották saját törvényeiket. Maguk a közösségek működtették és tartották fenn az iskoláikat, szabályozták saját törvényeikkel az élet és az emberi tevékenység olyan területeit, mint a házasság vagy az örökösödés. Könnyedén előfordulhatott tehát az a helyzet, hogy ugyanabban az utcában élő három különböző hitű ember hagyatékát halála után háromféleképpen osztották el, ha egyikük muszlim, a második zsidó, a harmadik pedig keresztény volt. Ugyanígy: a zsidót megvádolhatták, ha a szombatot megsértette, vagy az engesztelés (a böjt) napján (Jom Kippur) evett; a keresztényt nem. A keresztényt letartóztathatták és bebörtönözheték, ha második feleséget vett magának; a muszlimot nem. A bigámia a keresztények számára bűn, de nem bűn egy muszlim ember számára. Hasonló megfontolásokból zsidók és keresztények fel voltak mentve bizonyos muzulmán előírások megtartása alól. Ehettek, akár nyilvánosan is, Ramadán idején. Készíthettek, árusíthattak és fogyaszthattak bort, amíg azt csupán saját közösségeikben tették. Az oszmán birodalom levéltáraiban található néhány dokumentum azt a kérdést is tárgyalja, hogy miként lehetne elejét venni annak, hogy keresztény vagy zsidó esküvőkön részt vevő muszlimok bort igyanak. Az az egyszerű és kézenfekvő megoldás, hogy teljességgel megtiltsák a bor fogyasztását, úgy néz ki, senkinek sem jutott eszébe.⁷

Nem a tolerancia gyakorlata idegen tehát a muszlim civilizációtól, legalábbis ha történetileg nézzük a kérdést, hanem az az elvi és intézményi *feltételrendszer*, amelyek között ez a mai nyugati társadalmakban működik. A millet-rendszert máig sok nyugati politikai gondolkodó a modern tolerancia történeti előképének tekinti.⁸ Csakhogy, miként azt Michael Walzer a toleranciáról szóló könyvében⁹ meggyőzően bizonyította (összehasonlítva a millet-rendszert, s egyáltalán a premodern, többnemzetiségű, autokratikus birodalmak által működtetett autonómiák rendszerét a tolerancia mai,

⁷ Uo., 187.

⁸ Például az iowai egyetem néhai professzora, Vernon Van Dyke, aki egyenesen a kisebbségi jogok modern formáját is megalapozni képes fontos történelmi precedensként tekint rá. Lásd: Vernon van Dyke: *Human Rights, Ethnicity and Discrimination*. Greenwood, Westport, 1985. 74–75. Hasonlóképpen kezeli Will Kymlicka a multikulturalizmusról szóló, 1995-ös könyvében: Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford, 1995. 156–158.

⁹ Michael Walzer: *Five Regimes of Toleration*. In: Uő.: *On Toleration*. Yale University Press, New Haven and London, 1997. 14–36.

a liberális társadalmakban honos rendszereivel), lényegi különbség van a tolerancia premodern és modern formái között: az előbbi közösségekre, az utóbbi *egyénekre* vonatkozik. John Locke híres tolerancia-levele óta¹⁰ számkra, Európaiak számára a tolerancia melletti legfontosabb érvet az egyén lelkiismereti szabadságára való hivatkozás szolgáltatja. A tolerancia melletti egész érvkészletünk ezért máig az egyéni *szabadság* elvén működik.

Márpedig az iszlám civilizáció önmagát nem a szabadság fogalmával, hanem a meghódolásával határozza meg.¹¹ Az iszlám főnév a *szalima* ígére megy vissza, amelynek elsődleges jelentése „biztonságban” vagy „feddhetetlennek” lenni, de származékos formájában meghódolást jelent. Muszlim az, aki meghódolt, és így tett szert biztonságra. – A nyugati civilizáció persze ugyancsak közös vallásos hitből és szent könyvből fejlődött ki, és miként az iszlám is, az egyik sémita nép körében terjedő vallásos mozgalomból eredt. Mégpedig olyan korban, amikor ez a nép birodalmi igát viselt, és a hódoltságot napi valóságként volt kénytelen megélni. Csakhogy ez a civilizáció elhagyta hitét és a szent könyvet, és bizalmát nem a vallásos bizonyosságba, hanem a nyílt vitába vetette. Maga a keresztények szent könyve is szigorúan elválasztja a szakrális autoritást a világi főhatóságtól, amikor azt írja: „Adjátok meg azért a mi a császáré a császárnak, és a mi az Istené, az Istennek.” (Mt 22,21; Lk 20,25)

Isten országa, legalábbis keresztényi szemmel nézve, nem evilágról való, következésképpen – ha nem is egykönnyen, de – a keresztény világban lehetséges volt az egyházi és a világi autoritás, vallás és politika fokozatos elválasztása (nem utolsó sorban az európai vallásháborúk megrázkódtatásainak a hatására). Márpedig ma a nyugati világban éppen ez a vallási tolerancia működésének tényleges, *intézményi* feltétele. Az iszlám vallás azonban semmi hasonlót nem ismer. Az iszlám megalapítója nemcsak vallást, hanem birodalmat is alapított, s ebből következően nem hozott létre – nem kényszerült létrehozni – az államtól megkülönböztetett egyházat. Mint ahogyan, tegyük hozzá, a vallástól megkülönböztetett világi államot sem. A *regnum* és *sacerdotium* dichotómiájának, amely a nyugati keresztény-

¹⁰ John Locke: Levél a vallási türelemről. In: Uő.: *A vallási türelemről*. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2003. 194–251.

¹¹ Lásd ezzel kapcsolatban bővebben Roger Scruton terjedelmes esszéjét vagy rövidebb könyvét: Roger Scruton: *A Nyugat és a többi; A globalizáció és a terrorveszély*. In: Uő.: *A nemzetek szükségességéről*. Helikon Kiadó, Budapest, 2005. 7–153.

ségben oly nagy fontossággal bírt, az iszlám politikai tradíciójában nincs megfelelője. „A keresztényeknek választaniuk kellett Isten és a császár között, és számtalan nemzedékük szenvedett gyötrelmeket e választási kényszer miatt. Az iszlámban nem volt szükség ilyen fájdalmas választásra. A muszlimok által elképzelt univerzális iszlám államban nincs császár, csak Allah, aki az egyetlen úr és az egyetlen jogforrás.”¹²

2002 novemberében felkerült az internetre egy levél, amit akkoriban Oszama bin Ladennek tulajdonítottak, de maradjunk inkább annyiban, hogy a szerzősége vitatható. A dokumentum elősorolja azokat a – részben általános, részben konkrét – vádakát, amelyekkel Amerikát szokás manapság illetni, s amelyek – minden változatosságuk ellenére – eredetükben felismerhetők, amennyiben tudniillik azokra az egymást követő ideológiákra mennek vissza, amelyek különböző időszakokban befolyással voltak a közel-keleti politikára. „Némelyikük a náci érából való, például az elkorcsosulásra és a teljes zsidó ellenőrzésre vonatkozó; mások a szovjet befolyás időszakát idézik, például a kapitalista mohósággal és kizsákmányolással kapcsolatosak. Sokuk a közelmúltbéli Európából, sőt Amerikából származik, bal- és jobboldalról egyformán.”¹³ De van egy közöttük, ráadásul a legsúlyosabb, amelyik nem érthető meg semelyik fentebbi ideológiából sem, hanem csakis magából az iszlám vallásból. „Önök olyan nemzet – írja a levél szerzője, bárki is legyen az –, amely ahelyett, hogy alkotmányában és törvényeiben Allah sariájára bízna magát, inkább maga alkotja meg a törvényeit, saját akarata és vágyai szerint. Különválasztják a vallást a politikától, szembehelyezkedve a tiszta természettel, mely Uruk és Teremtőjük abszolút hatalmának bizonyosságául szolgál.” Ezért is (meg még más okoknál fogva is) „az önöké a legrosszabb civilizáció, amely az emberiség története folyamán létrejött”.¹⁴

Mindent összevetve tehát, nemigen van indok arra, hogy a nyugati demokratikus rendszereknek miért kellene olyan követelést, szokást, hagyományt befogadniuk, eltérniük vagy pártolniuk, amely veszélyezteti magának a rendszernek a legitimitását, kikezdi annak legitimáló értékeit, vagy akadályozza annak zavartalan működését. Ha ezeket a demokratikus rendszereket (többek között) a nyilvános és szabad vita lehetősége legitimálja (bármilyen szabadon vitatható, ideértve akár még mások legszentebb, vallásos meggyőződését is), ha zavartalan működésük megköveteli, éppen

¹² Lewis: *Az iszlám válsága*, 31-32.

¹³ Uo. 205.

¹⁴ Uo.

a szabad vita és a tolerancia érdekében, egyház és állam intézményes elválasztását (az állam nem szól bele a polgárainak a hitébe: nem törvényesíti azt, s következésképpen nem is szankcionálja annak sérelmét), akkor minden olyan követelés, amely ezen elvek és mechanizmusok ellen irányul, magának a demokratikus rendszernek a legitimitását és működését veszélyezteti.

De nyilván van sok olyan eleme is a mai nyugati politikai kultúrának, ami a betelepülő muszlimok számára szintúgy idegen, de ami – a fentiekkel ellentétben – fölöttébb vitatható legitimitású, még akkor is, ha úgy véljük, hogy elválaszthatatlanul összefonódnak a demokratikus rendszerinkkel. S miután legitimitásuk vitatható, akár alku tárgyát is képezhetnék a bevándorló közösségekkel folytatott párbeszédben. Pierre Manent, napjaink talán legismertebb francia politikai gondolkodója írja, hogy Nyugat-Európa multikulturalizmusa a multikulturalizmusnak fölöttébb szűkkeblű formája, főként amiatt, mert az emberi jogi elfogultságai miatt a kulturális különbözőséget a „különbözőséghez való jog” formájában kívánja megerősíteni. Azaz a sokféleség tényét és értékét megpróbálja összebékíteni a jogegyenlőség nála alapvetőbb elvével. Ezt minden további nélkül nevezhetjük „emberi jogi fundamentalizmusnak” (ahogyan azt például Leszek Kołakowski is teszi¹⁵), és legalább annyira szemellenzős és dogmatikus módon követjük ma Európában, mint az összes többi fundamentalizmust a maguk követői.

Mert bár igaz lehet, hogy napjaink egyik fontos jelszava a „másság tisztelete” vagy a „különbözőség elfogadása”, de ezt az alapvetően helyes és tiszteletreméltó törekvést láthatóan úgy igyekszünk megalapozni és elfogadtatni, hogy a toleranciának ezt az igényét lefordítjuk az emberi jogok univerzalizmusának nyelvére. Azok, akik ma a különbözőséget ünneplik és abban a jelenkori társadalom legörvendetesebb és legnemesebb vonását látják, minduntalan arra hivatkoznak, amit úgy hívnak, hogy „a különbözőséghez való jog”. S bár őszinte meggyőződésük, írja Manent, hogy a különbözőség érdekében cselekszenek, valójában pontosan az ellenkezőjét teszik: a társadalom homogenizálásához járulnak hozzá, hiszen a másságot az emberi jogok nyelvén fogalmazzák meg, azaz a különbözőség eszméjét a jogok eszméjébe rejtik. Vagyis a sokféleség tényét és értékét megpróbálják összebékíteni a jogegyenlőség nála alapvetőbb elvével. Az Ember úgy jelenik meg itt, mint a jogok alanya, függetlenül attól, hogy az egyes, való-

¹⁵ Kołakowski: *Emberi Jogok? Mi végre?*

ságos emberek ténylegesen hajlandók-e (vagy egyáltalán képesek-e) úgy tekinteni magukra, mint akik ilyen vagy olyan jogok hordozói. Ez szinte természetszerűleg következik az emberi jogok univerzalista, homogenizáló logikájából, mert azok magát az Embert, a csupasz, tulajdonságaitól megfosztott absztrakt emberi lényt illetik meg.

Ez aztán egyfajta kulturális neurózist eredményez, egy olyasféle civilizációs tudathasadást, mondja Kołakowski, amikor ugyanazzal a szájjal hol azt mondjuk, hogy „minden különbséget tisztelni kell”, hol pedig azt, hogy „mindnyájan legyünk egyformák”. (A muszlim nők ugyan legyenek muszlimok, de ne járjanak burkában, azaz egész testet elfedő lepelben, mert az az emberi jogaikon tett erőszak, „mozgó börtön” – ahogyan, fölöttébb tanulságosan, nemrégiben valaki az Európai Parlamentben megjegyezte.) Gyakorlati eredménye viszont az, hogy láthatóan egyre kevésbé vagyunk képesek elfogadni mások különféle okokra visszavezethető másságát. Ami önmagában még nem volna probléma: a politikai közösségek mindig is a befogadás és a kirekesztés aktusai mentén szerveződtek. A probléma az, hogy az emberi jogok univerzalista logikája szerint *minden* másságot tisztelnünk kell, és minden különbözőséget el kell fogadnunk. Ez egy olyan hatalmas, már-már elviselhetetlen erkölcsi terhet ró ránk, ami elől újfent csak a jogok eszméjéhez menekülünk. Azt mondjuk: elfogadlak téged, de csak akkor, ha olyan vagy, mint én; elfogadlak téged, mint a jogok alanyát, mint absztrakt emberi lényt. De ennek nyilván az az ára, hogy a te különbözőséged is csupán az emberi jogok által felkínált – meglehetősen szűkös – térben nyilvánulhat meg. Holott nem kellene megfélemlenünk róla, mondja Manent, hogy a különbözőség (ha már ezt tekintjük a nyugati társadalmak egyik alapvető, vagy alapvetően kívánatos értékének) nem csupán a jog fogalmával, hanem „egy egészen más” fogalommal is megtámogatható, egy olyannal, amelyik végső soron „teljesen ellentétes” a joggal: éspedig a „kötelességével”. Egy muzulmán például vélekedhet úgy, hogy nyilvánvalóan *kötelessége* neki jó muzulmánnak lenni, még akkor is, amikor egy nem muzulmán népesség körében él. „S határozottan úgy tűnik, hogy a muzulmán »mátságot« jobban biztosítja az a meggyőződés, hogy kötelességünk muzulmánnak lenni, mint az, hogy jogunk van hozzá.”¹⁶

Ráadásul korunknak ez az emberi jogi fanatizmusa a politikának egy fölöttébb különös víziójával is társul, s a kettő együtt végképp lehetetlenné teszi, hogy a nyugati, befogadó társadalmak értelmes és termékeny vitát

¹⁶ Manent: *Politikai filozófia felnőtteknek*, 162.

folytathassanak a bevándorló közösségeikkel. Az egyik következménye ugyanis ennek a „fanatizmusnak”, hogy mindenféle követelést – legyen az jogos vagy jogtalan, szóljon mellette a józan ész vagy csupán valami alkalmi gerjedelem – akkor tekintünk legitimnek, ha az lefordítható az emberi jogok nyelvére. Ez pedig többek között azért van, állítja – az amúgy liberális – Manent, mert elfogadtuk a politikának egy különös vízióját, miszerint az egyes politikai cselekedetek csak akkor legitimek – sőt csak akkor érthetők meg egyáltalán –, ha egy univerzális elvnek tudjuk azokat alárendelni, legyen ez az egyéni jogok tisztelete vagy bármilyen más, végső, „erkölcsi” elv. Elfogadtuk azt a nézetet, miszerint minden politikai cselekedet leírható kell legyen úgy, mint egy egyetemes erkölcsi elv alkalmazásának sajátos esete. Ám ez a gyakorlat, állítja Manent, a mi radikális politikai moralizmusunkat paradox módon nagyon hasonlóvá teszi ahhoz, amit általában ennek ellentétének vélünk: a vallási fundamentalizmushoz.¹⁷ Hiszen ez utóbbi számára is egy emberi cselekedet csak akkor legitim, ha az Isten parancsolatait követi. S függetlenül attól, hogy milyen különbségek állnak itt fenn a végső, engedelmességre kényszerítő akarat vagy törvény értelmezésében, közös a két meggyőződésben az, hogy a legitim emberi cselekvés mindkettő számára valamilyen végső elvnek való feltétlen engedelmeskedést jelenti. Ami, teszi hozzá Manent, a politikai megállapodást nehezíti, ha ugyan nem lehetetlenné teszi, hiszen mindkettő megfosztja a politikai tárgyalást, a politikai deliberációt, nem csupán minden legitimitástól, hanem egyenesen minden indoktól vagy értelemről. Azt remélni ezek után, hogy létrejöhet valamiféle megállapodás azok között, akik csak „az Ember jogait” ismerik, s azok között, akik csak az „Isten parancsait”, merő illúzió.

Azonban a politikának ez a „kantianus” eszméje, az a törekvés, hogy mindenféle politikai cselekedetet egy végső, univerzális erkölcsi elvnek rendeljünk alá, nem csupán kontraproduktív, hanem egyszerűen ellentmond a politika klasszikus görög víziójának is. Márpedig alighanem igaza van Hannah Arendtnek abban, hogy a politikára vonatkozó nézeteinket ma sem függetleníthetjük teljes mértékben az antik görögség politikai tapasztalataitól. A görögök, mondja Arendt, valami olyasmit sejtettek meg a politikai lényegéből, ami a későbbi (és a korábbi) időkben is elkerülte az emberek figyelmét. Bizonyíték rá, hogy „az emberek soha, sem azelőtt, sem azután nem tartották olyan becsben a politikai tevékenységet, és nem ruház-

¹⁷ Lásd erről részletesebben: Manent: *Democracy without Nations? The Fate of Self-Government in Europe*, 41–42.

ták fel olyan méltósággal azt a szférát, mint ők”.¹⁸ Innen nézve nem árt mindig újra meg újra felidézni azt, hogy a politika, a szónak ebben az eredeti és legnemesebb értelmében nem volt más, mint az egymással való beszélgetésnek, vagyis a megegyezésnek a művészete. Politikáról tehát csak ott lehet szó, ahol mindkét fél enged az álláspontjából. Arisztotelész nem véletlenül nevezte az embert egyszerre politikai és beszélő lénynek: a két definíció egymással egyenértékű. Politika csak addig létezhet, amíg mi, politikai lények, a bennünket elválasztó szemléleti különbségeket át tudjuk hidalni, s valamilyen végső megállapodásra tudunk jutni egymással. Ott, ahol a beszéd ellehetetlenül, véget ér a politika is, és nem marad más, mint az erőszak, ami szükségképpen néma. A politikában tehát, eme klasszikus vízió szerint, végső és megfellebbezhetetlen elveknek nincs mit keresniük, amennyiben ugyanis ezek szükségképpen alkuképtelenek. Ha tehát vannak kikezdzhetetlen elvek vagy értékek a politikában, akkor ezek nem lehetnek mások, mint azok, amelyek a szabad vitaként felfogott politikai tevékenység leglényegesebb feltételeit, s annak szükséges kereteit adják: a szólás szabadsága és a tolerancia.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Arendt, Hannah: Mi a szabadság? In: *Múlt és jövő között*. Osiris – Readers International, Budapest, 1995.
- Ash, Timothy Garton: *Az iszlám Európában (Eurázia)*. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/web/index.htm>
- Kořakowski, Leszek: Emberi Jogok? Mi végre? *Kritika*, Budapest, 2004/2, <http://www.szochalo.hu/hireink/article/102261/1359>
- Lewis, Bernard: *Az iszlám válsága*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Lewis, Bernard: *Faith and Power. Religion and Politics in the Middle East*. Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Locke, John: Levél a vallási türelemről. In: Uő.: *A vallási türelemről*. Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2003. 194–251.
- Manent, Pierre: *Democracy without Nations? The Fate of Self-Government in Europe*. ISI Books, Wilmington, Delaware, 2007.
- Manent, Pierre: *Politikai filozófia felnőtteknek*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Parekh, Bhikhu: Logic of Intercultural Evaluation. In: Uő.: *Rethinking Multiculturalism*. Palgrave – Macmillan, New York, 2006. 264–294.

¹⁸ Arendt: *Mi a szabadság?* 151–180, 163.

Az interkulturális párbeszéd referenciái

Sartori, Giovanni: *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Scruton, Roger: A Nyugat és a többi; A globalizáció és a terrorveszély. In: Uő.: *A nemzetek szükségességéről*. Helikon Kiadó, Budapest, 2005. 7–153.

Walzer, Michael: Five Regimes of Toleration. In: Uő.: *On Toleration*. Yale University Press, New Haven and London, 1997. 14–36.

Kiss Gabriella

DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK ÉS A MIGRÁCIÓ HATÁSA AZ IDŐSEKRE ÉS A SZOCIÁLIS ELLÁTÓRENDSZERRE

The effects of demographic change and migration on the elderly and on the social security system

Many of the elderly face the danger of remaining alone due to the demographic changes, the aging society and the process of migration, the increasing number of those who temporarily or permanently work abroad. Local authorities' and the social system's responsibility may therefore increase, as well as the need for home care and nursing homes' services. The three parts of the study discuss the demographic changes, the migration process before and after the change of regime, the aging of the Harghita county population, as well as the social system's reaction to these challenges. It also offers the database of the elderly living in Caritas Alba Iulia's St. Elisabeth nursing home in Gheorgheni and their relatives living abroad. The issue is discussed on basis of international references on the one hand, and of local experiences on the other, emphasizing the services Caritas Alba Iulia offers as far as home care and the St. Elisabeth nursing home is concerned.

Keywords: demographic changes, migration, social security system

A migráció fogalmát több irányból is meg lehet közelíteni. A népesség ideiglenes vagy tartós mozgását általában a munkahelyszerzés, letelepedés, tanulás szempontjából figyelhetjük meg. A ciklikus, szezonális migrációt is megemlíthetjük, akárcsak a történelem során a politika hatására többszörösen kényszerített migrációt is, amelyet a háborúk, a katasztrófák váltanak ki. Ha visszatekintünk a történelemre, a migrációt visszavezethetjük etnikai okokra is, vallási vagy politikai nyomásra, gazdasági kényszerre, akárcsak gazdasági változások hatására kialakult mozgásra.

A tanulmány felhívja a figyelmünket a demográfiai változásokra, a népesség előregedésére, a migrációs hatásokra, az idős személyek magukra maradására, továbbá gyakorlati válaszként bemutatja az időseket ellátó szociális rendszert Harghita megyére, kiemelten Gyergyószentmiklósról vonatkozóan. Ezt a kérdéskört tekinti át részben nemzetközi hivatkozások nyomán, részben pedig hazai viszonylatban, kiemelve a Gyulafehérvári

Caritas otthoni gondozói szolgálat és a gyergyószentmiklósi Szent Erzsébet Öregotthon időseket ellátó rendszerét.

1996-tól dolgozom a Gyulaféhevári Caritas gyergyószentmiklósi Szent Erzsébet Öregotthonában, ahol máig több mint 1200 idős személynek és családjainak segítettünk. Az idősök a világ kis és nagy rendszerének váltakozó sorozatát élték meg: háborút, menekülést, kormányváltásokat, demokráciát, globalizációt, a család mint rendszer átalakulását. A mai felgyorsult társadalmi változásokkal is együtt élnek, szembesülnek a gyerekeik külföldre áramlásával, migrációjával, továbbá saját maguk fizikai, olykor szellemi leépülésével, amely gyakran válaszút elé állítja nemcsak az idős személyt, hanem a gondozó családot is.

I. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK ÉS A MIGRÁCIÓ ALAKULÁSA A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTT ÉS NAPJAINKBAN

A migráció alakulásáról, a társadalom gazdasági átalakulásáról több forrásból lehet adatokat találni.

Lazaroiu az 1990–1997 közötti időszakban vizsgálja a migráció alakulását, hangsúlyozva a gazdasági és politikai átalakulás gyorsaságának rendkívüli befolyását a migrációra. A rendszerváltás előtt az urbanizáció hatására jelentős volt a vidékről városba áramlás, amit azonban a rendszer igyekezett fékezni. A változások után ez a tendencia még folytatódott egy rövid ideig, majd ellentétes irányba fordult a földek reprivatizációja és a növekvő munkanélküliség miatt (Horváth A. 2000).

Az erdélyi magyarok migrációs szándékáról még a 90-es években több felmérést, feldolgozást végeztek (Kiss–Csata 2004). Továbbá Anghel és Horváth adatai alapján elmondhatjuk, hogy az erdélyi magyarok migrációja, kivándorlása több szempontból átalakult, átformálódott (Gödri–Kiss 2009).

Az említett szakirodalom alapján nézzünk vissza röviden a rendszerváltás előtti időszakra, az átalakulásokra, demográfiai változásokra. Az 1990-es évek előtt, a '60-'70-es években az iparosítás fellendítése céljából tömbházak sorozatát, lakónegyedeket épített a román állam, és a távolabbi településekről betelepítették a lakosokat a városokba, munkahelyet és lakást biztosítva, így már elindult az országon belüli migráció.

Az egyes régiók népességének nemzetiségi összetételét tudatosan megváltoztatták, hiszen a rendszernek megvolt a maga háttércélja. Ettől eltekintve nem voltak munkanélküliek, mert megvolt az árucseré az egykori

KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) tagországai között, így munkahelykeresés miatt nem volt indokolt más településekre vándorolni.

A változások után, 1990-től sorozatosan felszámolták és bezárták a gyárakat, politikai, társadalmi, gazdasági átalakulás indult el Romániában. A bányák, kohászat, a vegyipari gyárak lassanként elveszítették a funkciójukat, mindez nagyban hozzájárult a társadalmi, környezeti és demográfiai problémák kialakulásához. A földeket reprivatizálták. A privatizáció következményeként, az átalakulás alatt a gyárak vezetői csökkentett létszámmal kezdtek el dolgoztatni, és ebből kifolyólag több százezren maradtak munka nélkül, nagy százalékban inkább a férfiak. A külföldi könnyűipari cégek az olcsó munkaerő végett Romániában több helyen nyitottak fiókokat, többnyire nők számára, és ezzel együtt egyfajta megélhetési forrás is adódott a családoknak. A földek reprivatizációja a népesség csak egy részét mozdította pozitív irányba, akik reménykedtek, hogy önfenntartó gazdálkodóként bár a család eltartására képesek lesznek megtermelni a szükséges javakat. Ez a fajta célkitűzés inkább a középkorú és idősebb korosztályt érintette, a fiatalok nagy része hiába maradt munka nélkül, csak részben vállaltak nagyobb szerepet a földművelésben. Többen megpróbálták falun magánvállalkozásba kezdeni, pl. fafeldolgozó cégeket indítottak be, és a vállalkozók egy része a városból a falvakra költözött. Az orvosok és a falun élő szakemberek, akik tehették, magánrendelőket nyitottak a közeli városban. Tehát egy belső migráció alakult ki, főleg a munkahelyek megteremtése végett. A középiskolát végzett fiataloknak kevés esélyük adódott pénzforrást találni, aki tehette, folytatta a tanulmányait felsőoktatásban, reménykedve, hogy szakemberként biztosabb jövő áll előtte. A fiatalok egy része itthon maradt a szülőknél, vagy munkát vállalt a közelben működő cégeknél. Aki külföldön szeretett volna dolgozni, azok munkavállalási engedéllyel és vízummal léphettek át a határt. Azelőtt egészségügyi vizsgálaton vettek részt, amit csak Bukarestben, a fővárosban végeztek el.

A határok megnyíltak (a vízumkényszer 2002. január 1-től megszűnt), és mondhatjuk, hogy „kinyílt a világ” több ezer fiatal számára. A külföldi munkavállalásokkal kapcsolatosan kezdetben a legrövidebb idő egy hónap volt (akár feketén, munkaszerződés nélkül), vagy három-hat hónap (munkaszerződéssel), de vannak, akik egész évben külföldön tartózkodtak.

Egy régebbi forrásból, a 2009-es kárpát-medencei *Kitekintő*ből megtudjuk, hogy az év első felében 9 milliárd eurót utaltak haza a külföldön dolgozó románok, mely összeg csak 13,7 százalékkal kevesebb a 2008-as

hasonló periódusban hazaküldött pénzmennyiségnél.¹ Gazdasági szakemberek szerint több mint 2 millió román állampolgár élt és dolgozott akkoriban az Európai Unióban. Spanyolországban élt a legnépesebb román közösség, ott állítólag egymillió vendégmunkás telepedett le, melyből 780.000 hivatalosan is regisztrált. A hivatalosan regisztráltak a spanyol társadalombiztosítási rendszerhez is hozzájárulnak, de ha munka nélkül maradnak vagy kényszerszabadságra küldik, a fizetésük 80%-át, 800-1000 eurót kapnak meg.²

A legnagyobb kereslet külföldön, akár hosszabb távra is, az idősök (homecare) és gyerekek (babysitter) gondozásában akad. A nyári szezonális munkákra inkább a szakképzetlen munkások jelentkeznek, de nem csak. Több képzett szakember: orvosok, szociális szakemberek, mérnökök, tanárok külföldön vállalnak munkát még napjainkban is, és ha sikerül hosszabb távra maradniuk, emigrálnak, itthon hagyva családot, idős szülőket. Vannak, akik a külföldön szerzett pénzt itthon fektetik be, de vannak, akik hosszabb távon a külföldön maradást tervezik.

Románia Európai Unióhoz való csatlakozása után az uniós pénzekből egyre több pályázási lehetőség nyílt meg. A támogatásokból utakat, köztereket, intézményeket (idősök otthonát – szociális ellátóközpontok sorozatát) lehetett felújítani. Az utak feljavítása és a vendéglátóipari egységek sorozatos megnyitása, a kulturális hagyományok megőrzése fellendítette a turizmust, így Románia – Erdély fele is beindult a turisztikai kapcsolatok fejlesztése. A székelyföldi falvakban a famegmunkáló cégeknek minőségi kínálatuk van hétvégi és lakóházak építésére, és az elmúlt tíz évben a kereslet is megsokszorozódott, így egyre többen már külföldre is felvállalták a házak kiszállítását és felépítését, Magyarországra, Ausztriába, Németországba, Franciaországba, Olaszországba. Külföldi vállalkozók is sorozatosan kisebb-nagyobb cégeket (fafeldolgozás, textil) nyitottak Erdélyben, így Gyergyószentmiklóson is.

Románia felvétele az Unióba robbanásszerűen megnövelte a külföldre kiutazók, munkát vállalók számát. Ha gazdasági előrelépés történt is ugyan, a lejnek az értéke nem ment fenébb, amit igazolnak a Hargita Megyei Statisztikai Hivatal által az MTI rendelkezésére bocsátott összehasonlító adatok a 2013. október végi állapotról. Míg országos szinten Romániában 2232 lej (148 338 forint) volt a bruttó átlagkereset, és 1615 lej (107

¹ http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/07/20/milliardokat_kuldenek_haza_a_romanok

² Uo.

332 forint) a nettó átlagkereset, a Hargita megyei adatok ennél lényegesen alacsonyabbak. A székelyföldi megyében a nettó átlagkereset csak 1097 lej (72 906 forint) tett ki. A nettó jövedelmek rangsorában Bukarest vezet 2224 lejes átlaggal. Tőle jóval jobban leszakadva következik a fővárost körülvevő Ilfov megye (1875 lejjel), majd a rangsorban Kolozs (1769 lej/117 567 forint), Szeben (1746 lej/116 039 forint) és Temes megye (1614 lej/107 266 forint) következik.³

Tehát, ha ezeket a számokat nézzük, akkor az érintettek legtöbb esetben inkább munkanélküliként maradnak kint, Spanyolországban, mint hogy hazatérjenek Romániába. De ugyanez jellemző az Angliában vagy akár Németországban, Svájcban munkát vállalókra is. Ha a fejlett, munkát adó országok átlagkeresetét nézzük, Dánia, Norvégia és Svájc után Németországban a legmagasabb az éves átlagkereset, 42 382 €. Ausztriában ez az összeg mintegy 36 673 € éves szinten. Magyarországon az átlag kereset 2014-ben a Központi Statisztikai Hivatal szerint bruttó 235 200 Ft/év.⁴

Több alkalommal készítették adatfelvételt a migrációt tervezők arányáról, az úgynevezett migrációs szándékról.

Csepeli-Örkény-Székelyi az 1997-es Kárpát Projekt keretében az erdélyi magyarok és románok migrációs mozgását, az országon belüli (szomszédos városrész, falu vagy akár más városba, megyébe való elköltözést), továbbá az országhatáron átnyúló migrációs szándékokat vizsgálták Magyarországra, Nyugat-Európába és Európán kívülre. A kutatásuk szerint a román és magyar minta lényegesen hasonló arányokat mutatott a költözési szándékkal kapcsolatosan. A kutatási jelentés alapján a válaszadók (1990 személy) fele elhagyná a lakóhelyét, 30 százalékuk komolyan gondolkodik a migráción. A nemzeti identitás témakörben 1995-ben, egy nemzetközi összehasonlító elemzésben hasonló kutatást végeztek 22 ország polgáraival (Csepeli-Örkény-Székelyi 2002:21). Az erdélyi románok és magyarok körében tapasztalt migrációs potenciált összehasonlították a régió más országaiban mért értékekkel. Az elvándorlási hajlandóságot mérve arra a következtetésre jutottak, hogy a romániai magyaroké és románoké világviszonylatban is egyedülállóan magas, jóval meghaladja a Svédországban és Kanadában mért legmagasabb elvándorlási értékeket, Közép- és Kelet-Európában pedig csak Bulgária és Szlovákia esetében találhatunk hasonló adatokat, bár a romániai adatok a legmagasabbak.

³ http://itthon.ma/erdelyorszag.php?cikk_id=3025

⁴ <http://kulfoldi-munka.co/content/employee/targetcountries>

Szintén ebből az időszakból származik a TÁRKI 2001-es adatfelvétele (Örkény 2003), ezt az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja (CCRIT) 2003-as és a Max Weber Társadalomkutató Központ 2005-ös vizsgálata követte, majd 2008 decemberében – az ÉF adatfelvétel után két évvel – a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatása. Az adatokból a migrációt tervezők arányának egyértelmű csökkenése rajzolódik ki. 2001-ben a 20-45 év közötti magyarok 47,2 százaléka tervezett rövid távú, 30,9 százaléka hosszú távú külföldi munkavállalást, illetve 22,9 százaléka tervezte, hogy végleg elvándorol. 2006-ra arányuk 24,7 százalékra csökkent. Hárs Ágnes, Örkény Antal, Sík Endre a romániai EU-s csatlakozás munkaerő-migrációra vonatkozó hatását vizsgálta. A szerzők szerint „a 2002-es népszámlálás munkaerő-migrációra vonatkozó területi adatai alapján (Sandu et al, 2004) a legnagyobb migrációs arányú régiók az Észak-Erdélyben és Moldvában [Máramaros (35,6 ezrelék), Szatmár (48,1 ezrelék), Bistrița-Năsăud (36,8 ezrelék), Suceava (35,1 ezrelék), Bacău (40,1 ezrelék), Vrancea (58,3 ezrelék), Neamț (42,0 ezrelék)] található.” (Hárs–Örkény–Sík 2006:36).

II. NÉPESSÉG, ELŐREGEDÉS ÉS SZOCIÁLIS ELLÁTÓRENDSZER HARGITA MEGYÉBEN

A népesség elöregedése Európában általános jelenség (1. tábla), és ebbe beleértjük Románia népességét is. Az EU-s jelentés alapján 2025-re az európai polgárok több mint 20%-a 65 éves vagy annál idősebb lesz, a 80 év felettek száma pedig rohamos ütemben meg fog emelkedni. Ez a változás napjainkban felgyorsult, és várhatóan még tovább gyorsul, ami hatással van a szociális ellátórendszerek kapacitására is. Az európai statisztikai adatok szerint a népesség elöregedési aránya az elkövetkező évtizedekre megnő, hiszen egyre jobban kitolódik a várható élettartam. Az alábbi táblázatban láthatjuk az idősök arányának változásait 2004–2050 között.

1. tábla: Idősök számának alakulása Európában:

	65+			80+		
	2004	2050	%	2004	2050	%
Népesség (mill.)						
EU25	75.3	133.3	77.0	18.2	49.9	174
EU15	65.2	114.2	75.2	16.3	44.2	172
EU10	10.1	19.1	89.1	1.9	5.7	193

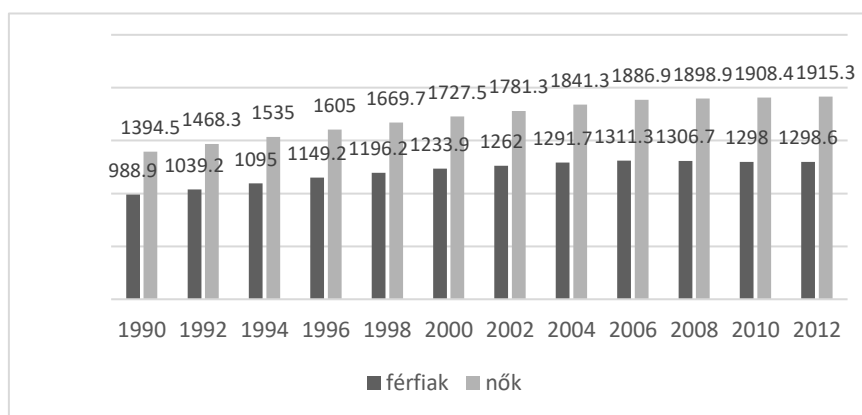
Demográfiai változások és a migráció hatása az idősekre...

Százalékos megoszlás a teljes népességben						
EU25	16.5	29.4		4.0	11.0	
EU15	17.1	29.4		4.3	11.0	
EU10						

Forrás: Európai Bizottság, Egészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Főigazgatóság⁵

A romániai statisztikai hivatal felmérése alapján is azt láthatjuk, hogy évről évre magasabb az idősek aránya, és ezen belül a nők aránya, így a szociális ellátó rendszerekben, idős otthonokban is jóval több az idős nő. Az egyre jobban kitolódott élettartam egyik következménye az időskori szellemi leépülés, ami még nagyobb terhet ró a gondozó családokra.

1. ábra: A 65 év feletti idős népesség nemek szerinti megoszlása

1990–2012 között Romániában

Forrás: INSSE, 2012. november.

Míndeközben Románia népessége 1990 óta csökkenő tendenciát mutat. Ekkor a népesség száma elérte a 23,3 milliót, 2007-re lecsökkent 21,5 millióra, és ha megfigyeljük a 2011-es népszámlálási adatokat, akkor azt találjuk, hogy 20,2 millióra csökkent Románia össznépessége. Ezt a csök-

⁵ http://ec.europa.eu/health/ageing/policy/index_hu.htm

kenést egyaránt befolyásolja a születendő gyermekek száma és a külföldre emigrálás. Az 55 éves kort meghaladó népesség száma azonban megnőtt 5 millióról (1990) 5,5 millióra, tudhatjuk meg a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Népeségkutató Intézetének adataiból (2009).

A következő táblázatban (2. tábla) a Hargita megyei adatokat láthatjuk. A 85 év feletti idősök számához képest (3854 személy) a 65–69 évesek száma jelenleg 15 343, ami azt is üzenheti számunkra, hogy az elkövetkezendő években a 65–69 éves korosztályban tapasztalható elhalálozások ellenére jelentősen fog növekedni Hargita megyében az idős népesség száma. A népesség elöregedésének egyik lényeges következménye a szociális ellátó rendszerekre és a családokra vonatkozóan az egyre növekvő számú idősök szükségleteinek kielégítése. Hargita megye idős népességének alakulását a nemek szerinti számadatok tükrében is megfigyelhetjük.

2. tábla: Hargita megye idős népességének alakulása a 2011-es népszámlálási adatok alapján, életkor és nemek szerinti bontásban

Életkor szerinti adatok	65 – 69 év		70 – 74 év		75–79 év		80–84 év		+ 85 év	
	15343		12601		9515		6577		3854	
Nemek szerinti adatok	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
		7077	8266	5404	7197	3858	5657	2431	4146	1274

Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/>

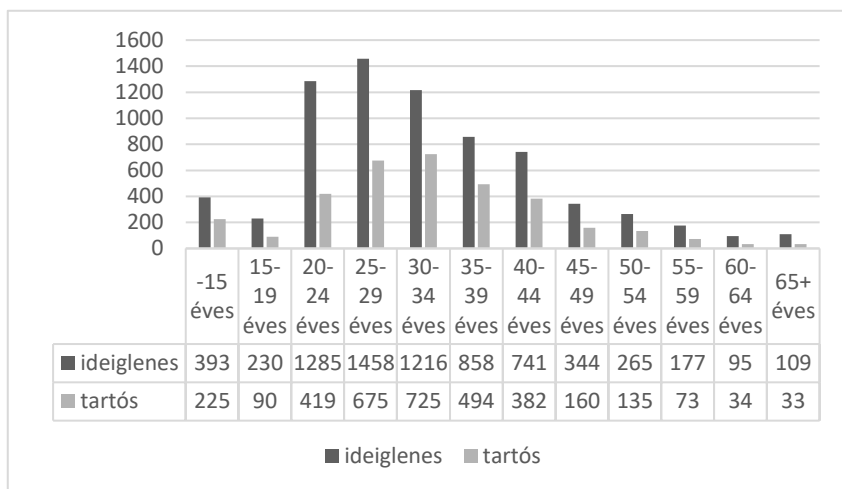
A népszámlálási adatokból a migrációval kapcsolatosan az ideiglenesen távol lévők, valamint a hosszabb ideig külföldön tartózkodók számát tudjuk megvizsgálni. Az Országos Statisztikai Hivatal többféle bontásban teszi elérhetővé ezeket, mi a Hargita megyére vonatkozó korosztályos adatokat elemezzük.

Az adatokból azt láthatjuk, hogy a 2011-es népszámláláskor a megye össznépességéből (310 867 személy) 7171 személy tartózkodott ideiglenesen és további 3445 személy hosszabb ideig valamely külföldi országban. Ez összesen 10 616 személyt jelent, ami a megye népességének 3,41 százaléka. Ezek az adatok nem tartalmazzák azon személyeket, akiket a népszámláláskor itthon tartózkodónak jelentettek be a hozzátartozók, illetve

azokat a személyeket sem, akik az országon belül, más városban tartózkodnak (akár tanulni, akár dolgozni).

Az ideiglenesen külföldön tartózkodók közül a legtöbben a 25–29 évesek csoportjából kerülnek ki, ezt követi a 20–24 évesek csoportja, majd a 35–39 éveseké, de elég nagymértékben érintettek a 40–44 évesek is, akik közül a hivatalos adatok szerint 741-en dolgoznak ideiglenesen külföldön.⁶ Azt érdemes megfigyelnünk, hogy a jelentés alapján valamilyen szinten minden korosztályt érint a külföldre való mozgás. De azt is érdemes kiemelnünk, hogy leginkább a fiatalabbak érintettek, ami számunkra azt engedi következtetni és feltételezni, hogy az elkövetkező időkben egyre több idős maradhat magára. A migráció szempontjából a célországok rangsorában Magyarország vezet, de rögtön követi Németország, Olaszország, Egyesült Királyság, Spanyolország, a legkevesebben Portugáliában, Norvégiában és Csehországban tartózkodnak ideiglenesen.

A hosszabb ideje külföldön tartózkodók adatai is hasonló trendeket mutatnak, bár van egy fontos különbség: a tartósan külföldön tartózkodók valamivel idősebbek, mint az ideiglenesen külföldön tartózkodók, a legtöbben a 30–34 éves korosztályból kerülnek ki, ezt követi a 25–29 éves korosztály, majd a 35–39 éves korosztály.⁷

⁶ http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_TAB_19.xls

⁷ http://recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sr_tab_20.xls

2. ábra: Az ideiglenesen és tartósan külföldön tartózkodó Hargita megyeiek száma korcsoportos bontásban (2011-es népszámlálási adatok)

Forrás: saját szerkesztés

AZ ELLÁTÓRENDSZER VÁLASZA

A demográfiai változások kihívás elé állítják a szociális ellátórendszert. A szervezetek és intézmények azzal a kérdéssel szembesülnek, hogy milyen eszközökkel tudnak segítséget nyújtani az érintett személyeknek. A szociális szervezetek a 292/2011-es jogszabály szerint több célcsoportot érintenek: gyerekek, fogyatékkal élők, kisjövedelmű családok, idősek, erőszak áldozatainak a segítése, felkarolása.⁸ A szolgáltatók, akik a szociális kihívásokra valamilyen szinten válaszolnak, az állami intézmények, civil szervezetek, cégek, egyházak és a magánszemélyek. A szolgáltatások megvalósulhatnak közösségben, az érintett család saját otthonában, nappali foglalkoztatókban vagy bentlakásos otthonokban.

Dániel Botond szociológus 2013-as kutatásában az akkreditált szociális szolgáltatásokat működtető szervezetek jellemzőit vizsgálta. A Szociális, Családi és Munkaügyi Minisztérium 2013. augusztusi adatai szerint Romániában 6162 szociális szolgáltatás rendelkezett akkreditációval (Dániel 2014:91). A nonprofit szervezetek által működtetett szociális szolgáltatások 27,2 százaléka szólt az idősek csoportjának, az öregséggel járó szociális problémákkal a nonprofit hátterű, akkreditált szolgáltatások 15,9 százaléka foglalkozott. A megcélzott problémahelyzetek közül a szolgáltatások a legnagyobb arányban a családok problémáival foglalkoztak (a szolgáltatások 38,2 százaléka), illetve a szegénység enyhítéséért dolgoztak (a szolgáltatások 27,4 százaléka) (Dániel 2014:100-101).

Nézzük meg, hogyan van felkészülve Hargita megye az idősek ellátására, a családok segítésére! Az idősek gondozására Hargita megyében hat idősothon, két szociális gondozói intézmény és egy rehabilitációs központ van: Gyulafehérvári Caritas – Szent Erzsébet Öregotthon Gyergyószentmiklós (egyházi), Gyulafehérvári Caritas – Szent Lukács Központ, Székelyudvarhely (egyházi), Fenyőliget Idősek Otthona, Gyergyóújfalu (magán), Református Idősek Otthona, Székelyudvarhely (egyházi), Pastor Bonus Papi Öregotthon, Székelyudvarhely (egyházi), Lókodi Idősek Otthona (magán), Ápoló és Gondozó Otthon, Szépvíz (állami), Ápoló és Gondozó

⁸ <http://lege5.ro/Gratuit/gi4diobsha/legea-asistentei-sociale-nr-292-2011>

Központ, Gyergyószentmiklós (állami), Pszichiátriai és Rehabilitációs Központ, Gyergyótölgyes (állami).

III. A GYULAFEHÉRVÁRI CARITAS OTTHONI GONDOZÓI SZOLGÁLATA, A SZENT ERZSÉBET ÖREGOTTHON ADATBÁZISA, AZ IDŐSEKET ÉRINTŐ HOZZÁTARTOZÓK MIGRÁCIÓJA

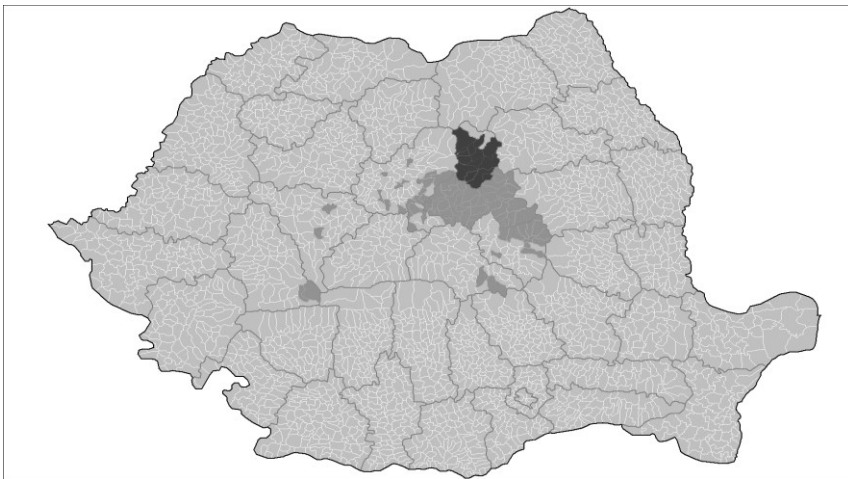
Húszéves szakmai tapasztalatom alapján elmondhatom, hogy évről évre egyre több idősnek a hozzátartozója vállal munkát külföldön. Sok esetben az idősek magukra maradnak, és emiatt egyre nagyobb az igény az otthoni beteggondozásra és az idősek otthona szolgáltatására, amelyeket a közölt adatok is igazolnak.

Az *otthoni gondozás* az idős és beteg emberek szociális és egészségügyi ellátásának folyamatosan növekvő kihívásával szemben egyik legígéretesebb kapaszkodó a családok számára. Ez az ellátási rendszer lehetőséget biztosít az idős személy számára, hogy a saját családjában, megszokott környezetében élhessen. Ötvözni képes a család, a közösség és a különböző szintű kormányzati tényezőket az egészségügyi és szociális ellátás terén, ezért azt is mondhatjuk, hogy a civil társadalmat erősítő szerepe is van. Az otthoni gondozási program célja a mozgásképtelen, ágyban fekvő, alapvető szükségleteit ellátni képtelen betegek életvitelének javítása, egészségi állapotuk javítása és helyreállítása. Továbbá az orvosi ellátásokhoz való hozzáférésben való segítségnyújtás. A szolgáltatások között megemlíthetjük a „pánikgombos” hívórendszert, mint hálózati segélyhívó rendszert, és a Tele-MedSistem által végzett EKG-t, amelyet az idős saját otthonában a szakápoló végez, elektronikus úton továbbít, majd a kardiológus szakorvos azonnal kiértékel. A professzionális segítségnyújtásnak egyik eszköze a mozgáskompetencia-fejlesztés, amely a beteg életminőségének a javításával foglalkozik. A betegközvetítő-szolgálat pedig azon beteg, idős személyeknek nyújt segítséget, akik vidéki környezetben élnek, és valamilyen okból nincs lehetőségük arra, hogy szakorvosi ellátásban részesüljenek. A szolgáltatás magába foglalja az esetek nyilvántartásba vételét (anamnézist), közvetítést (kapcsolatfelvétel a családtagokkal, családorvossal, szakorvossal), paraklinikai vizsgálatokat (időpont-egyeztetés, szállítás, eredmények menedzsmentje), szállítás, szállás megszervezését, felügyeletet, szakorvosi, családorvosi felülvizsgálatok megszervezését. Ehhez a szolgáltatáshoz önkéntesen kapcsolódott 99 szakorvos a következő városokból: Marosvásárhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, 2 orvosi laboratórium, 2 fogászati rendelő, 2 pszicho-

lógiai rendelő, 6 gyógyszertár, 2 optikai vállalkozás, 10 szállítási vállalat, 5 szállásadó.⁹

A Gyulafehérvári Caritas által működtetett házi beteggondozó szolgálat a saját otthonaikban próbál segítséget nyújtani az időseknek. A szolgálat munkatársai a 2015-ös évben 6 megyében, 108 településen (közigazgatási egységben) biztosítottak szolgáltatásokat. Az otthongondozói hálózat Hargita megyében a legfejlettebb, 66 település időseit látja el. Maros megyében 24, Kovászna megyében 12, Fehér, Hunyad és Brassó megyékben pedig 2-2 településen működik. A szolgálat keretében a tavalyi évben 266 személy dolgozott, az aktív betegápolásban résztvevő munkatársak száma 246 személy, míg az adminisztrációban tevékenykedőké 20 személy. A munkatársak összesen 8 511 személyt látnak el, a szolgáltatások pedig négy fő kategóriába oszthatók: alapápolás, szakápolás, háztartási, valamint szociális segítségnyújtás.¹⁰ Az említett évben összesen 602 623 kiszállás alkalmával 905 304 alapápolást, 222 785 szakápolást, 223 692 háztartási segítséget és 5962 szociális segítségnyújtást valósítottak meg, tudjuk meg az otthongondozó szolgálat Hargita megyei és gyergyószentmiklósi központjainak adatbázisából.

3. ábra: A Gyulafehérvári Caritas Otthoni Gondozói Programja által ellátott települések

Forrás: saját szerkesztés

⁹ http://o.caritas-ab.ro/?page_id=1322

¹⁰ Szociális segítségnyújtás: szociális helyzetfelmérés, tanácsadás.

A Gyulafehérvári Caritas otthongondozói szolgálat 2015-ös évi statisztikai összesítője szerint a Hargita megyében működő ellátottjainak száma eléri az 5278 személyt, amelyből 843 személy egyedül él. Kiszállások száma: 377 143. A Gyergyó régiós adatok szerint 2015-ben 1062 ellátottjuk volt, amelyből 25 százalék (azaz 273 személy) egyedül él, ami magasabb, mint a megyei átlag. Kiszállások száma: 69 010 alkalom.

Az adatokból azt is megfigyelhetjük, hogy milyen sok a magára maradt idős személy, akiket az otthongondozói szolgálat nyilvántartásba vett. Ha azon gondolkodunk, hogy mi lehet az oka annak, hogy ennyi idős személy egyedül él, a szolgáltatás munkatársai szerint az általuk látogatott idősök közül egyre kevesebb azon családok száma, ahol a régi háromgenerációs mintával találkozunk. Mondhatjuk azt is, hogy ahol a szendvicsgeneráció együtt él. Itt gondolunk idős szülőre, gyerekre, unokára.

4. ábra: A Gyulafehérvári Caritas Otthoni Gondozói Programja által ellátott települések Hargita megyében (sötéttel kiemelve a gyergyószéki régió)

Forrás: saját szerkesztés

Az utóbbi időben tehát a migrációs mozgás mellett a család mint rendszer átalakulását is tapasztaljuk. Jelen tanulmányban nem térünk ki részletesen a családi rendszerek megvitatására, csupán említést teszünk, hiszen feltételezzük, hogy az idősök magukra maradásának egy szegmensében ennek is szerepe lehet. A számadatok azokat az esetszámokat ölelik fel, ahová jelenleg az otthongondozói szolgálat rendszeresen látogatást tesz, de természetesen több érintett személlyel számolhatunk, ha azokat az idősöket is figyelembe vesszük, akik még nem igényelték a szolgálat segítségét.¹¹

A Gyulafehérvári Caritas által működtetett gyergyószentmiklósi Szent Erzsébet Öregotthon, több évre visszanyúló tapasztalattal, 24 órás, teljes ellátást, otthonot biztosít az egyedül élő, magára maradt idős emberek számára. Professzionalizmussal, emberséggel, szeretettel ápolja és gondozza, segítséget nyújt mindennapi gondjaik, problémáik megoldásában.

Az otthon szolgáltatásai között szerepel a rövid távú ellátás, amikor a gondozó családtag megpihenhet. Vannak, akik télire veszik igénybe az otthon szolgáltatásait, azok tavasszal hazamennek. Természetesen olyan személy is volt, akinek a hozzátartozója csak bizonyos ideig tudta vállalni a költségek fedezését, és hazavitte a szülőt. De rendszerint az idősök életük végéig az otthonban maradnak.

Az idősök rendszeres heti programokon vehetnek részt: filmklub, ergoterápia, csoportfoglalkozások, zenés-táncos délelőtt, torna, mozgáskompetencia-fejlesztés. Ezeken kívül kerti partik, *Ki mit tud?* vetélkedők, hagyományörző események teszik színesebbé az idősök életét. Az Alzheimeres betegeknel a népszerű fejlesztő gyakorlatok a fennmaradt képességek erősítésében és szinten tartásában segítenek. A séták, kisebb műsorok betanítása és előadása folytonos motiválással kivitelezhető.

¹¹ Az ellátásban dolgozók szerint, az egyedül élő ellátottak kevesebb százaléka férfi és a többségük nő. Megjegyzésként közöljük, hogy az EU-tagországaiban általában több férfi születik, mint nő, mégis az OECD jelentése azt üzeni számunkra, hogy az egészségben eltöltött adatok szerint több az idős nő, mint az idős férfi. ([http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rates_by_sex_age_group_15%E2%80%9364_2014_\(%C2%B9\)_\(%25\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rates_by_sex_age_group_15%E2%80%9364_2014_(%C2%B9)_(%25)_YB16.png)), (http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/occd/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2015/summary/hungarian_dd9525e0-hu#.V6n7B5h97IU). Hasonló adatokat közöl hazai viszonylatban a Consiliul Național al Persoanelor Vârstnice. (<http://www.cnpv.ro/pdf/analize2014/Populatia-varstnica-a-Romaniei-la-orientul-anului-2060.pdf>)

5. ábra: Gyulafehérvári Caritas Szent Erzsébet Öregotthon,
Gyergyószentmiklós

Az otthonnak jók a kapcsolatai társintézményekkel, óvodákkal, iskolákkal, egyetemekkel, és szívesen fogadják az önkénteseket is, akik betekinthetnek az otthonban élő idősök mindennapjaiba, besegítenek az egyéni és csoportos programok szervezésébe.

2014 januárjában megkezdődött az otthon felújítása, modernizálása. Kívül-belül megújult az otthon, teljesen kicserélték a PVC-padlózatot, új lifteket szereltek be, részlegesen kicserélték a bútort, modern mosógépeket vásároltak. Az Alzheimeres személyeket ellátó részleg mellé egy 130 négyzetméteres, multifunkcionális terem épült, tetőtéri megvilágítással, ami az idősök életminőségét, jobb közérzetüket biztosítja. A beruházás értéke 2 173 000 lej, amiből 1 967 000 lejt a Munkaügyi Minisztérium biztosított, a fennmaradt összeg önrész volt.

Az ellátást összesen 87 személy végzi, köztük 46 ápolónővér, 8 egészségügyi asszisztens dolgozik az otthonban. Az ápoló-, gondozónővérek nagy része Gyergyószentmiklósról és a közeli falvakból jár be. Az adminisztrációban 3 személy dolgozik (igazgató, könyvelő, titkárnő), az otthonnak van továbbá egy orvosa és két szociális munkása, mentálhigiénés szak-

embere. Együttműködési szerződése van pszichiáterrel, klinikai pszichológussal és gyógytornással. A saját konyhában is szakképzett személyzet dolgozik, emellett mosodai alkalmazottak, takarítónők, karbantartók, kázanfűtők is a személyzet tagjai.

Ami a szolgáltatás díját illeti, különbséget kell tenni a szolgáltatás költsége és a térítési díj között. A szolgáltatások költsége anyagi, személyzeti és egyéb költségből tevődik össze, ezek nagysága nagyban függ attól is, hogy milyen a lakók állapota, mennyi ágyban fekvő embert kell ellátni, hány személyt lát el az otthon, hány embert kell foglalkoztatni, pelenka, gyógyszer ára stb. Vagyis magas költségekkel kell számolni. Normál körülmények között a költségek minimális szintje öregotthon esetében havonta nem tud 1982 lej alatt lenni, az állami gondozói otthonok esetében ez legalább 2819 lej (HG 978/2015). A normál eset alatt azt értjük, amikor betartják a törvényes előírásokat, biztosítják a minimális működési szabványokat. A Szent Erzsébet Öregotthonban az idősöknek az állapotuknak megfelelően kell fizetniük a szolgáltatások költségét.¹² Minden lakó havonta 195 lej állami támogatásban részesül, de ez az összeg jóval kevesebb, mint az a támogatás, amit az állami fenntartású öregotthonokban élő idősök kapnak. A Hargita megyei ápoló- és gondozóközpontokban élő idős és fiatalabb, sérült személyeknek legtöbb 602 lejt kell megtéríteniük a havi több mint 2819 lejes költségből, vagyis ott több mint 2000 lejes havi támogatásban részesülnek a lakók. Összehasonlítva a 195 lejt a 2000 lejjel, azt látjuk, hogy még komoly problémákkal küzdenek azok a romániai egyesületek, amelyek szociális szolgáltatásokat végeznek. A jelenlegi, nem megfelelő törvénykezés miatt ugyanebben a helyzetben vannak az önkormányzatok is, mert helyi forrásokból nehéz fenntartani egy intézményt. Feltételezzük, hogy az állandó és kiszámítható finanszírozás hiánya volt a fő ok, ami miatt nem alakult ki Romániában is egy olyan idősotthon-rendszer, mint amilyen Nyugat-Európában található.

Ami a Szent Erzsébet Öregotthon térítési díjait illeti, a fennjártó lakók 1785 lejt, a középsúlyos esetek 1925 lejt, az ágyban fekvő, demens, illetve súlyos betegek 2045 lejt fizetnek a szolgáltatásokért, amiből 195 lejt az állam támogat. Az összegek nem tartalmazzák a gyógyszert és szükség esetén a pelenkát.

Az otthonba való bekerüléskor minden idős személlyel/hozzá tartozóval szerződést kötnek. Ha külföldön élnek a rokonok, vagy nincs hozzátar-

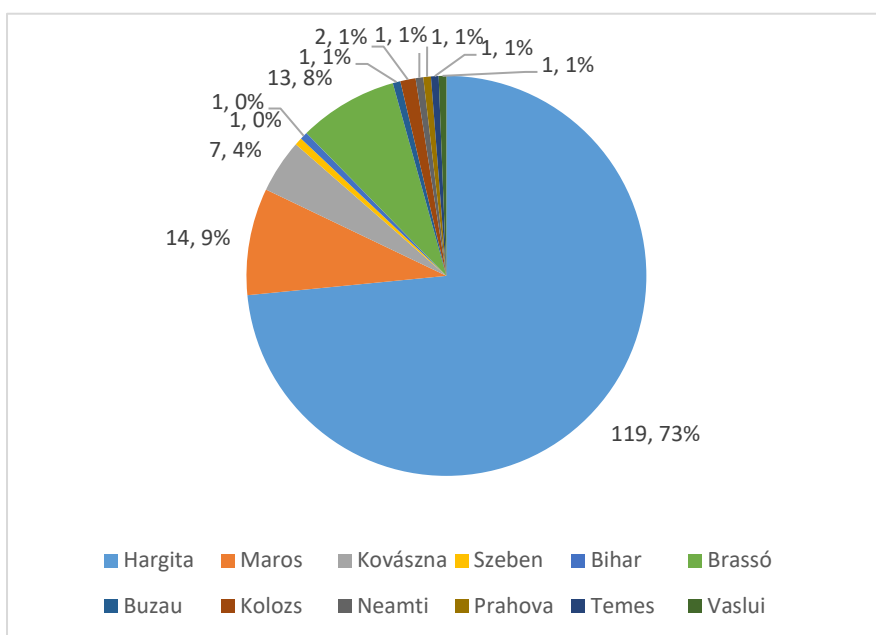
¹² A 2000/886-os Kormányhatározat három fő ápolási szint szerint csoportosítja az ellátottak függőségét is.

tozó, az otthon felvállalja az utolsó útra való elkísérést, teljes ellátást az elhunyt személy vallásának megfelelően.

Az ellátottak száma és származási hátterük

Közel húsz év alatt, 1996. szeptember 1. és 2016 júliusa között, több mint 1211 lakó költözött be az otthonba az ország tizenhárom megyéjéből,¹³ jelenleg pedig 162 személynek biztosít teljes körű, családi ellátást. A legidősebb személy 104 éves, a legfiatalabb 25 éves. Az otthon lakói közül 119-en vannak Hargita megyéből, és 43 személy a 6. ábrán látható megyékből.

6. ábra: Az otthon lakóinak megyék szerinti összetétele

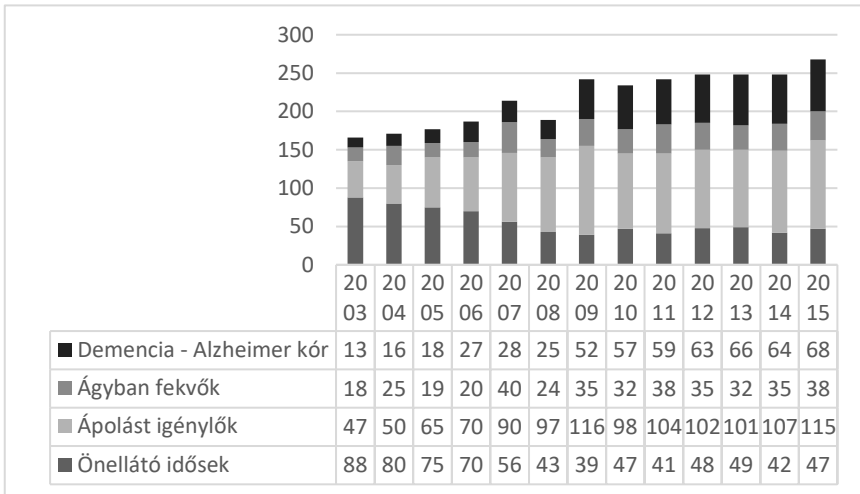

2016-os adatok szerint
Forrás: saját szerkesztés

¹³ Így egy belső, országon belüli migrációról is beszélhetünk, akár az idősek körében is.

Ha megfigyeljük a 6. ábrát, azt látjuk, hogy a Szent Erzsébet Öregotthon hangsúlyt fektet a megyén belüli családok segítésére, de nem zárja ki a távolabb élő idős személyeket sem. Az egyik legfontosabb szempont, hogy az idős személy egészségi állapotának függvényében az otthon megfelelő helyet tudjon biztosítani.

A település szerinti felosztásban láthatjuk, hogy az otthonban élők 22 százaléka gyergyószentmiklósi, 15 százaléka pedig csíkszeredai. Több személy származik Marosvásárhelyről (6%), Székelyudvarhelyről (5%), Brassóból (4%), Sepsiszentgyörgyről, Tusnádról, Gyergyóújfaluból, Gyergyóditróból (3%), Balánbányáról (2%). Egy-egy személy pedig Gyergyóki-lyénfalva, Gyergyócsomafalva, Gyergyószárhegy, Salamás, Galócás, Borszék, Csíkmadéfalva, Csíkszentimre, Csíkszentkirály, Csíkszentmárton, Csíkjenőfalva, Farkaslaka, Szentegyháza, Nagybacon, Fancsal, Rákos, Szőkefalva, Vámosgálfalva, Halmágy, Szászrégen, Fogaras, Szeben, Segesvár, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Karácsonkő, Zernest, Berca, Huszváros településekről.

Az ellátottak egészségi állapota

7. ábra: Az ellátottak egészségi állapot szerinti megoszlása 2003–2015 között

Forrás: saját szerkesztés

Ha megfigyeljük az fenti ábrát, láthatjuk, hogy hogyan változott az évek során az ellátottak állapota. A 2003-as évben az állandó ágyban fekvő

betegek száma 18 volt, ez 2013-ra 32-re emelkedett. Az ápolást igénylők száma is nagy növekedést mutat, hiszen míg 2003-ban 47 személyt kellett ápolni, ez mára 115 személyre növekedett.

Ha megfigyeljük a fenti táblázatot, arra következtethetünk, hogy a kezdeti időkből, pl. 2003-ban, még mondhatjuk, hogy idősek otthona profilja volt az intézménynek, de mivel egyre kevesebb azon idős személyek száma, akik önellátóak, a szolgáltatás részben átalakult demenciában és Alzheimer-kórban szenvedő személyek ellátásává. Tíz év távlatában az önellátó idősek aránya felére csökkent, és egyre több az ápolást igénylő személy. Ennek legfőbb magyarázata, hogy az otthoni gondozói szolgálat kiterjedt működésének köszönhetően egyre több önellátó, akár kevés segítséget igénylő idősnek lehetősége adódik arra, hogy a saját otthonában éljen, még ha magára maradt személyről is beszélünk. Az utóbbi időben a gondozó családok legtöbb esetben a demenciában szenvedő idősek gondozásában kérik az otthon segítségét. Az Alzheimer-kóros betegek száma is folyamatosan növekszik. Közel 10 év alatt az ellátottak száma 13-ról 68-ra növekedett. Az egyre több megkeresés készítette az otthont arra, hogy a demenciában szenvedő személyek ellátását megfelelő családi légkörben, szakosított személyzettel, környezeti feltételekkel felvállalja. A kezdeti, földszinten lévő, kevés esetszámmal működő kis részleget felköltöztették a második emeletre, ahol 54 személy számára biztonságot, teret és családi ellátást biztosítanak. A környezeti feltételek mellett egy külön szakmai csoport (szakápolók, ápolók, szociális munkások) biztosítja a személyközpontú gondozást.¹⁴ Az otthon a gondozó családok számára is segítséget nyújt egy olyan lehetőséggel, hogy ha elfáradtak az idős személy ápolásával, felügyeletével, és meg szeretnének pihenni, rövidtávra is igénybe vehetik az otthon szolgáltatásait. Az utóbbi időben ezzel a lehetőséggel is többen élnek. Jövőbeli tervek szerint a gondozó családokkal folyó szakmai segítségnyújtásra, támogatásukra is hangsúlyt fektet az otthon.

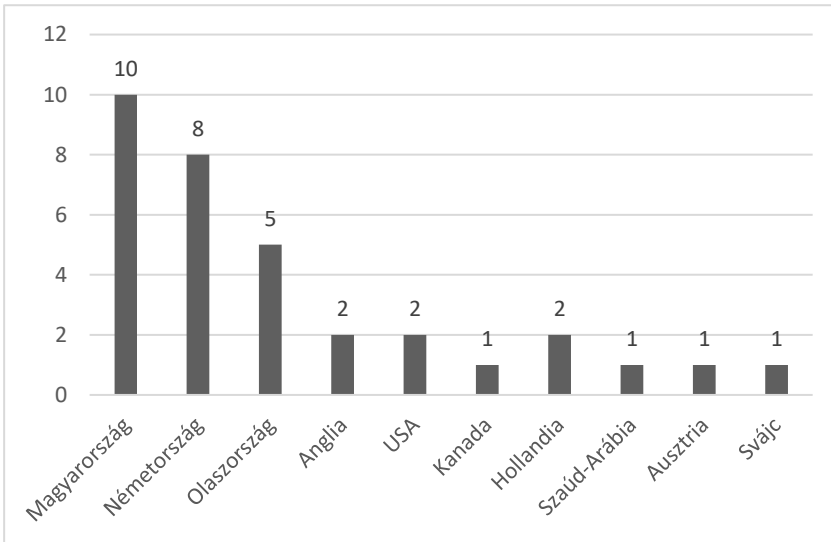
AZ ELLÁTOTTAK CSALÁDI HÁTTERE

A fizetőképes idősek hozzátartozóinak nagy része külföldön dolgozik, vagy emigrált a rendszerváltás után. A 162 idős személy hozzátartozói közül összesen 34 család él külföldön, illetve időszakos munkavállalással rendelkezik további 28 család. Összesen tehát 62 család él távolabb a szüle-

¹⁴ <http://parbeszed.lib.unideb.hu/file/2/55910f9dc7113/szerkeszto/KissKORR.pdf>

itől átmenetileg vagy akár hosszabb ideje. A külföldön dolgozó, állandó tartózkodással rendelkező családtagok között több az olyan személy, akinek a hozzátartozója az ápolási szükségletei alapján teljes gondozást igényel.

8. ábra: A gyergyószentmiklósi Szent Erzsébet Óregotthonban élő idősök külföldre emigrált hozzátartozóinak megoszlása 2015-ben

Forrás: saját szerkesztés

A bentlakó idős személyek migrációval kapcsolatos véleménye

Az idősök között a migrációval kapcsolatosan is vannak véleménykülönbségek. Nagyrésztük a szeretett, féltett gyerek/unoka elvesztését éli meg, amelyhez néha szorongás is társulhat. Gyakran azt is lehet hallani az idősebb populációtól, hogy „bármilyen volt annak idején fiatal korunkban, mi itt maradtunk.” Vannak olyan személyek, akik örülnek, hogy a gyerekeik számára „kinyílt a világ”, és nem kell ugyanazokat az anyagi nehézségeket, szegénységet átéljék, mint a rendszerváltások sorozatában az idősök, hanem jobb megélhetést tudnak saját maguk és a családjuk számára is biztosítani. Egyre többen vannak azon idősök, akik már elfogadják, belátják, hogy a kevés állami nyugdíjjal, a család támogatása nélkül nem tudnák igénybe venni a bentlakásos otthonokat, így idézve M. I. 82 éves lakót, „nehéz a tá-

volságot megélni, de így is segítenek rajtam.” A kapcsolattartást az idősek és családjaik számára megkönnyíti az infokommunikációs technika fejlettsége, így a távolság ellenére Skype segítségével nem csak hallani, hanem látni is tudják egymást.

KÖVETKEZTETÉSEK

A népesség elöregedésének egyik lényeges következménye a szociális ellátórendszerekre és a családokra vonatkozóan az egyre növekvő számú idősek szükségleteinek kielégítése. Láthattuk, hogy az idősek helyzetének megoldása nemcsak a családokat érinti, hanem a szociális ellátórendszereket is. A demográfiai átalakulások, a társadalom elöregedése és a migráció, a külföldön munkát vállaló, akár letelepedési szándékkal kint dolgozó fiatalok egyre növekvő aránya arra hívja fel a figyelmünket, hogy a jövőre való tekintettel az idősek magukra maradásával megnő az önkormányzatok, a szociális ellátórendszerek felelőssége, még nagyobb igény lesz az egészségügyi, szociomedikális ellátásra, az otthoni gondozásra, illetve az idősotthonok szolgáltatásaira. Ha tovább visszük a gondolatot az idősek jelenlegi és jövőbeli helyzetére vonatkozóan, példát véve a nyugat-európai mintákról, akkor előreláthatóan az oktatásnak is egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetnie a szociális szférában dolgozó szakemberek szakképzésére, a professzionális ellátás kibővítésére, a formális és informális segítők, ápolók felkészítésére, hogy minél jobban át lehessen fogni a magukra maradt idősök gondozását, és szükség esetén megfelelő segítséget, támogatást lehessen nyújtani a gondozás terheivel megküzdő családok számára is.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek, tanulmányok:

- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: Az együttélés reprezentációi Erdélyben. In: Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002.
- Dániel Botond: Az erdélyi magyar nonprofit háttérű szociális szféra szociológiai jellemzői. *Civil Szemle*, 2014/1. 81–107.
- Gödri Irén – Kiss Tamás: Migrációs hajlandóság, tervek és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Kutatási Jelentések 86, Népeségtudományi Kutatóintézet, 2009.

- Hárs Ágnes – Örkény Antal – Sík Endre: *A román-bolgár EU-csatlakozás magyar munkaerőpiacra gyakorolt várható hatásai*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, Budapest, 2006. (<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a977.pdf>)
- Horváth András: A fókuszban Románia: migráció, társadalmi-gazdasági átalakulás, regionális fejlődés. Recenzió Heller, Wilfried (szerk.): *Romania: migration, socio-economic transformation and perspectives of regional development*. Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1998 című tanulmánykötetről. *Kisebbségkutatás*, 2000/2. szám. (<http://kiss.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=4&p=1806>)
- Kiss Tamás – Csata Zsombor: Migrációs-potenciálvizsgálatok Erdélyben. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok Erdélyben és a Kárpát-medencében*. RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004.

Felhasznált adatok

- Gyulafehérvári Caritas (2015) éves jelentés (http://www.caritas-ab.ro/sites/default/files/annual_report/pdf/sokszinucaritas2015.pdf).
- Szent Erzsébet Öregotthon (2013) lakók nyilvántartása, adatbázisa.
- Kiss Gabriella: Középsúlyos és súlyos demens betegek személyközpontú ellátásának módszere, családias közegben, illetve bentlakásos otthoni körülmények között. *Párbeszéd: szociális munka-folyóirat*, 2. (2015.) No. 2.
- http://recensamantromania.rowp-content/uploads/2013.07/sr_tab_2.xls.
- http://recensamantromania.rowp-content/uploads/2013.07/sr_tab_31.xls.
- http://recensamantromania.rowp-content/uploads/2013.07/sr_tab_19.xls.
- http://recensamantromania.rowp-content/uploads/2013.07/sr_tab_20.xls.
- AFNOR(1998): Association Française de Normalisation, Feasibility, and opportunity to develop a standardisation work programme concerning residential home for older people, Association Francaise de Normalisation
- Asociațiile si fundațiile din România care realizează programe pentru persoane vârstnice si Unitățile de asistență medico-socială, http://www.cnpv.ro/pdf/analize2007_2009/analize36_Anexa2.pdf
- Consiliul Național al Persoanelor Vârstnice, http://www.cnpv.ro/analize36_Anexa1.pdf.
- Eurostat Statistics Explained, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/ru.

Demográfiai változások és a migráció hatása az idősekre...

Public Health Europe – European Commission, http://ec.europa.eu/health/ageing/policy/index_hu.htm.

Raport privind situația vârstnicilor din România, Centrul de Studiere a Populației, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2009.

Studiu de fezabilitate, „Extinderea și reamenajarea Centrului de Îngrijire și Asistență Gheorgheni și asigurarea dotărilor necesare”, elaborator: S.C. Sfera Con S.R.L.

Salat Levente, Székely István Gergő

**ETNIKAI BEVÁNDORLÓK MINDENNAPI
PROBLÉMÁI ÉS SZERVEZETI ÉLETE A
BEFOGADÓ ORSZÁGBAN: MOLDOVAIAK
ROMÁNIÁBAN, ERDÉLYI MAGYAROK
MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYI NÉMETEK
NÉMETORSZÁGBAN**

Problems encountered in everyday life and organizational membership of ethnic migrants: Moldavians relocated in Romania, Germans and Hungarians from Transylvania emigrated in Germany and Hungary

The paper presents the results of an online survey conducted in 2013 as part of a more complex research, which investigated the political mobilization of several types of non-dominant groups: national minorities, labour migrants and ethnic migrants in 6 European countries, Spain, France, Germany, Italy, Hungary and Romania. The component of the research, which provided the data for the analysis described in the paper, targeted Moldavians who moved to Romania and ethnic Germans and Hungarians from Transylvania relocated in Germany, respectively in Hungary. The survey aimed to compare the situation of ethnic migrants with experiences reported by labour migrants in terms of problems encountered during integration and forms of political mobilization triggered by those problems, both as far as their relationships with the host society and the developments in the society from which they emigrated are concerned.

Keywords: ethnic migrants, labour migrants, political mobilization, discrimination, diaspora

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány egy online felmérés eredményeit ismerteti. A felmérés egy átfogóbb kutatási program keretében készült,¹ melynek célja a kü-

¹ *Mobilizarea politică a minorităților și discursul anti-diversitate în contextul crizei europene a multiculturalismului* (CNCS-UEFISCDI: PN-II-ID-PCE-2012-3-0394). A tanulmány eredeti, román nyelvű változata a Levente Salat, Sergiu Gherghina, George Jiglău, Monica Andriescu, István Gergő Székely:

lönböző típusú kisebbségi csoportok (elsősorban a gazdasági és etnikai bevándorlók) mozgósíthatóságának megértése, valamint ezen állapotoknak a közösségekre gyakorolt legfontosabb következményeinek értékelése volt. Jelen szövegben röviden ismertetjük a felmérés fontosabb jellemzőit, majd bemutatunk néhány érdekesebb eredményt, következtetést. A tanulmány alapját képező felmérés három különböző etnikai bevándorló csoportot célt meg: a Moldovai Köztársaságból származó, Romániában letelepedett személyeket, Romániában született és később Magyarországra áttelepült magyarokat, valamint romániai németeket, akik Németországban telepedtek le (*Assiedler*).

Habár az ezekhez a csoportokhoz tartozó személyeket joggal tekintjük olyan etnikai migránsoknak, akik anyaországukba (pontosabban őseik országába) tértek vissza és telepedtek le, ennek ellenére vagy emellett számolnunk kell migrációjuk gazdasági motivációival is. Mi több, annak ellenére, hogy a csoporttagok és a letelepedés helyszínéül szolgáló célország vagy befogadó ország népessége ugyanazon etnikumhoz tartoznak (és ebben ez a jelenség különbözik a gazdasági-munkavállalási bevándorlás általánosabb jelenségétől), az integrációs folyamatok nehézségei nem kerülnek el őket sem, és ez okot adhat a politikai mobilizációra is. Éppen ezért, a kérdőíves kutatással egyrészt azon problémák feltérképezését céloztuk meg, amelyekkel a bevándorlók a befogadó országokban szembesülnek (ahol életvitelszerűen tartózkodnak), másrészt pedig a helyzetükre jellemző mobilizációs módozatokat próbáltuk megragadni, mind a befogadó, mind a kibocsátó ország vonatkozásában (beleértve az olyan, diszpórákra jellemző tevékenységeket, mint amilyen a kibocsátó országban maradt etnikai csoporttársak érdekében történő lobbizás).

MÓDSZERTANI SZEMPONTOK

Kutatócsoportunk tagjai magyarra és németre fordították az eredetileg románul szerkesztett kérdőívet. A különböző nyelven szerkesztett változatok között apró, mondhatni minimális mértékű eltérések voltak, például bizonyos kérdések konkrét válaszlehetőségeit a csoportok specifikus egyedi jellemzői függvényében szabtuk testre (a különbségeket majd a vonatkozó részeknél részletezzük).

Az adatgyűjtést a *surveyMonkey.com* online platform segítségével végeztük 2013 nyarán. A kérdőíveket e-mailen és a Facebook közösségi oldalon terjesztettük (olyan előzőleg azonosított csoportokban, amelyekről tudtuk, hogy nagyszámú, célcsoportunknak megfelelő taggal rendelkeznek). Felkérésünket két alkalommal újraküldtük minden csoportban, 10-14 napos időközönként. E-mailen kétféleképpen terjesztettük a kérdőíveket. Egyrészt szerkesztettünk egy névsort olyan személyekkel, akik a kijelölt célcsoportokhoz tartoznak, és akadémiai közegben tevékenykednek, illetve az ő ajánlásukra további olyan általuk ismert személyekkel, akik ugyancsak az illető csoportokhoz tartoznak. Másrészt, válaszadóinkat arra kértük, hogy a kérdőívek kitöltése után adják meg nekünk olyan személyek e-mail címét, akikről úgy gondolják, hogy kitöltenék a kérdőívet. Utóbbiakat e-mailen szólítottuk meg. Ahogy az 1. táblázatból is kiolvasható, a válaszok nagy részét a Facebook közösségi oldalon keresztül gyűjtöttük. Az e-mailen érkezett kérdőívek alacsony száma miatt az adatelemzést nem végezhetjük az adatgyűjtés forrása szerint.

1. táblázat: Beérkezett válaszok és az adatgyűjtésben használt eszközök

Gyűjtés közege	Németek		Moldovaiak		Magyarok	
	Megkezdett	kitöltött	Megkezdett	kitöltött	Megkezdett	kitöltött
Facebook	166	103	240	163	238	160
Célzott e-mail	9	5	9	8	9	8
Hólabda e-mail					13	10

Mivel a kutatás szempontjából a három célországban tanulási céllal tartózkodó személyeket is érdekesnek tartottuk, ezért nem szabtuk alsó határt a kutatás alanyainak életkorára nézve. Ennek ellenére a kérdőívet kizárólag felnőtt személyek töltötték ki. Azokat a kérdőíveket, amelyeket olyan személyek töltöttek ki, akik nem teljesítették a célcsoporthoz tartozás feltételeit (például már nem tartózkodtak a célországokban a kitöltés pillanatában), kizártuk az elemzésből.

A kutatás kezdetén kitűzött célt, hogy legalább 100 kitöltött kérdőívet gyűjtsünk mindenik célcsoportból, sikerült teljesíteni, noha a németek

számára hosszabb időt kellett hagynunk az eredetileg tervezetthez képest. Amint az az 1. és 2. táblázatból kiolvasható, a kérdőív kitöltését elkezdők körülbelül kétharmada mindhárom csoportban el is jutott annak a végére. A legmagasabb befejezési arány a magyarok körében született, és leggyakrabban a németek hagyták végül kitöltetlenül az elkezdett kérdőívet. Ugyancsak a 2-es táblázatban látható, hogy a három különböző csoport-hoz tartozó személyek milyen arányban tekinthetők „mozgósítottak” (vagyis, hogy mekkora a csoporton belül azoknak az aránya, akik saját bevallásuk szerint tagjai valamilyen etnikai jellegű szervezetnek). Az adatgyűjtésre használt mintavételi eljárás következtében az elért válasz-adók csoportja nem tekinthető reprezentatívnak a teljes célcsoportokra nézve (sem a szervezeti tagság, sem egyéb szempontok szerint). Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy fontos és hasznos a mobilizáltságra vonatkozó adatokat már itt az elején ismertetni, mivel a további elemzés egyes részei pontosan ezekre az almintákra épülnek. Szerencsére mindhárom célzott csoport esetében mind a szervezeti tagok száma, mind pedig azoké, akik nem tartoznak szervezetekhez, elég magas ahhoz, hogy lehetővé tegye az ezen alcsoportok szerinti összehasonlító elemzést. A tanulmányban ismertetett egyváltozós elemzések nagy része az összes olyan személy figyelembe vételével készült, aki az adott kérdésre válaszolt (vagyis a kitöltések viszonylag alacsony száma miatt akkor is figyelembe vettük valakinek a válaszait a kérdőív elején szereplő kérdésekre, ha az illető végül nem fejezte be a kitöltést).

2. táblázat: Válaszadási arány és szervezeti tagság

	Megkez- dett	Befejezett	Százalék	Kitöltött kérdőívek		
				Célcso- port- feltétel teljesíté- se	Szerve- zeti ta- gok %	Nem tagjai szerve- zetek- nek %
Etnikai be- vándor- lók	694	461	66,42%			
Németek	175	108	61,7%	108	40,9% (44)	59,1% (64)

Moldovaiak	259	172	66,4%	171	50,4% (86)	49,6% (85)
Magyarok	260	181	69,6%	178	24,9% (60)	75,1% (181)

A következőkben négy alfejezetben mutatjuk be a kutatás eredményeit és az abból származó következtetéseinket. Az első alfejezetben a három alminta szerkezetét és összetételét mutatjuk be röviden. Utána a bevándorlók arra vonatkozó percepcióit elemezzük, hogy milyenek az irányultságok való viszonyulások, attitűdök a befogadó országokban, illetve hogy milyen problémákkal szembesültek új tartózkodási helyükön, és milyen diszkriminációval kapcsolatos tapasztalataik vannak. A harmadik részben a szervezeti tagokra összpontosítunk, kielemezzük a különféle szervezetek célkitűzéseit (a befogadó és kibocsátó országokat érintő kérdések tekintetében egyaránt), megrajzoljuk a tagok társadalmi és demográfiai profilját, összehasonlítva a nem szervezeti tagok hasonló jellemzőivel, és megvizsgáljuk a szervezeteken belüli politikai jellegű beszélgetések és tevékenységek gyakoriságát. Végül a negyedik részben azokkal foglalkozunk, akik nem tagjai szervezeteknek, megvizsgálva az etnikai mozgósítást akadályozó tényezőket, valamint a csoportok mobilizációs potenciálját (mennyire hajlandóak beavatkozni valamilyen szervezetbe, illetve részt venni politikai jellegű tevékenységekben). A tanulmányt néhány következtetés megfogalmazásával zárjuk.

HÁROM KÜLÖNBÖZŐ ETNIKAI BEVÁNDORLÓCSOPORT

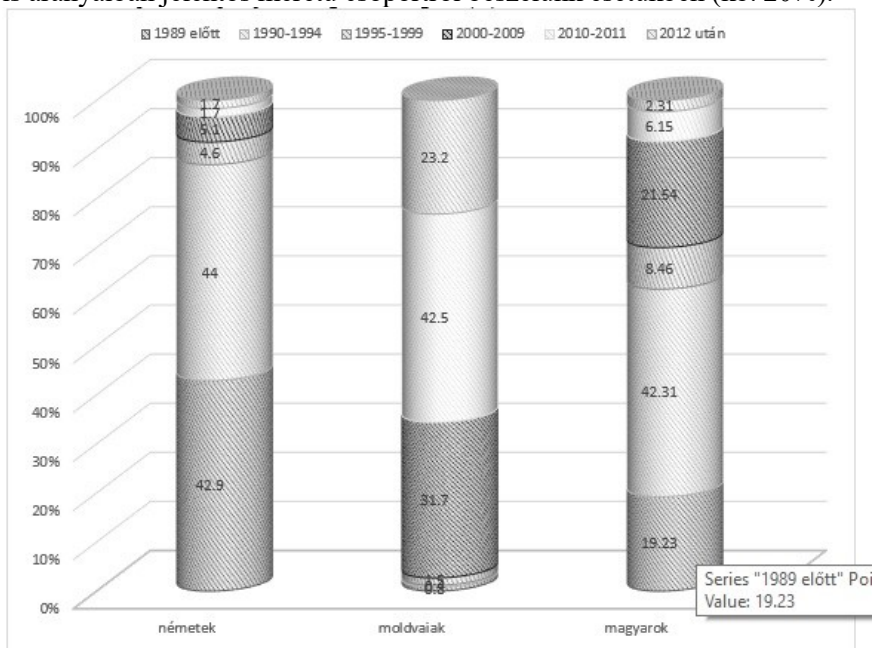
Az online kérdőívekre beérkező adatokat nem véletlenszerű mintán gyűjtöttük, ezért ezek nem tekinthetők reprezentatívnak a három etnikai bevándorló csoportra nézve. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy a három alminta viszonylag jól leképezi a három bevándorlócsoporthoz tartozó, más forrásokból ismert jellemzők egy részét. A három alminta felépítése jól érzékelhető eltéréseket tartalmaz a legfontosabb társadalmi és demográfiai változók, valamint a migrációs tapasztalat és tervek tekintetében.²

² A minta társadalmi és demográfiai összetételének részletes ismertetését lásd a következő címen elérhető részletes kutatás jelentésben (angolul) http://fspac.ubbcluj.ro/ethnicsmobilization/wp-content/uploads/2013/07/Research_Report_HU_DE_MD.pdf

A Moldova Köztársaságból származó bevándorlók mintája nagymértékben különbözik a másik két mintától, elsősorban az életkor tekintetében, mivel a magyar és német bevándorlókra vonatkozó aránylag rétegzettebb mintáktól eltérően a moldvai mintát szinte teljes egészében 35 év alatti fiatalok alkotják (ráadásul ezek 90%-a még nem töltötte be a 25. életévét). Az iskolázottság és a jelenlegi foglalkozás szerinti összetétel is azt mutatja, hogy a Moldova Köztársaságból érkező válaszadóink zöme tanulni jött Romániába. Noha mindhárom mintában a válaszadók több mint fele legalább egyetemi oklevéllel rendelkezik, a moldovai válaszadók több mint kétharmada diák, a fennmaradó közel egyharmadban pedig szinte mindenki rendelkezik érettségivel. A másik két csoportban szinte teljesen hiányoznak a diákok, viszont igen jelentős arányban találunk szakképesítéssel rendelkező egyéneket a németek között és csupán 8 osztályos iskolai végzettséggel rendelkezőket a magyarok körében. A foglalkozás tekintetében mind a magyar, mind a német minta nagy részét tisztviselők vagy értelmiségi munkakörben foglalkoztatott személyek teszik ki. A moldovaiak körében is az értelmiségi csoport a második legnagyobb, ám itt ez valószínűleg abból adódik, hogy az egyetem befejezése után sokan Romániában maradtak munkavállalás céljából. A magyar és a német mintában jelentős csoportot alkotnak a szolgáltató és kereskedelmi szektorban dolgozók, valamint a szabadfoglalkozásúak és vezető tisztségben tevékenykedők (beleértve a vállalkozókat is), míg a moldovai mintában e csoportok képviselői viszonylag kevesen vannak. A nemi eloszlás tekintetében is vannak eltérések a minták között. Míg a magyar és német mintában kiegyensúlyozott a nemi eloszlás, a moldovai mintában a nők kétharmados arányban vannak jelen.

Mindhárom mintában erős az urbánus összetevő a származási település tekintetében. A moldvaiak és a magyarok csupán 10%-a származik faluról, míg ugyanez az arány viszonylag nagy a németek esetében, viszont itt is 20% alatti. A jelenlegi lakhely alapján pedig mindhárom mintában városi települések lakóit találunk túlnyomó részben. A moldovai bevándorlók nagy része egyetemi városokba tömörül (közel egyharmaduk Kolozsváron él, körülbelül egynegyedük pedig Moldova történelmi régió különböző városaiban, a Moldovai Köztársaság és Románia közös határának közelében). A magyarok több mint 60%-a Budapesten vagy a fővárosi övezetben él, csupán 20%-uk lakik falun vagy vidéki kisvárosban. A németek túlnyomó része szintén városon lakik, egyharmaduk 500.000-nél nagyobb lakosságú nagyvárosban.

A tartózkodás tartama még inkább láthatóvá teszi a három minta jellegzetességeit (lásd az 1-es ábrát). A moldovaiak szinte mind 2000 után vándoroltak el, közel egynegyedük 2011 után érkezett Romániába. E két adat ismét abból adódik, hogy a moldovai minta nagy részét diákok alkotják. Ami a német *Aussiedler*eket illeti, az első két migrációs hullám alanyai képezik a minta nagy részét, ami tulajdonképpen összhangban van azzal a történelmi ténnyel, hogy a németek nagy része a kilencvenes évek elejéig hagyta el Romániát. A német válaszadók további 5-5%-a 1995 és 1999 között, illetve 2000 után telepedett le Németországban, azok aránya azonban elenyésző, akik 2010 után hagyták el Romániát. A magyar válaszadók nagy része a kommunizmus bukása utáni években költözött Magyarországra, viszont rajtuk kívül létezik egy másik igen jelentős számú csoport is, melynek tagjai az új évezred első évtizedében telepedett le Magyarországon. A német mintához képest a magyarban kevesebb olyan személy van, aki a kommunizmus bukása előtt hagyta el Romániát, de így is arányaiban jelentős méretű csoportról beszélünk esetükben (kb. 20%).

1. ábra: A letelepedés időpontja a befogadó országban (%)

Ami a befogadó országban való tartózkodás tervezett tartamát illeti, a 3-as táblázat alapján elmondhatjuk, hogy a moldovaiak közül kevesen maradnának végleg Romániában. A válaszadók közel 70%-a ugyan kö-

zép- vagy hosszú távon maradna, de inkább tanulmányai folytatása céljából, a munkavállalást csak kevesen említették a romániai tartózkodás meghosszabbításának indokaként.

3. táblázat: A tartózkodás tervezett időtartama a befogadó országban (%)

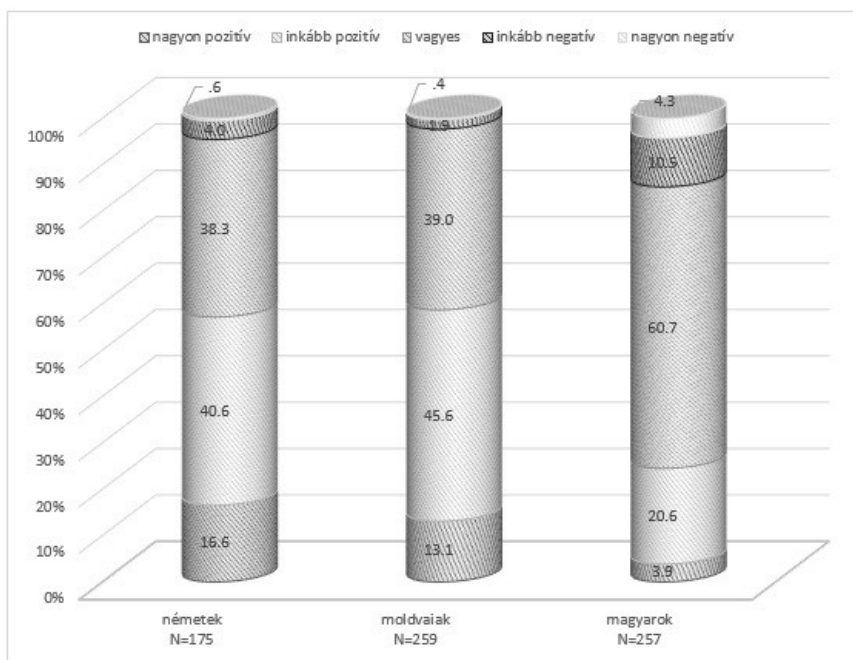
Tervezett időtartam	Németek (N=175)	Moldovaiak (N=259)	Magyarok (N=257)
Egyéb	1,1		3,1
Rövidtáv, munkavállalás	1,1		2,3
Középtáv, munkavállalás	1,1	5,0	4,7
Rövidtáv, tanulmányok	0,0	1,2	0,0
Középtáv, tanulmányok	1,1	32,4	3,1
Hosszútáv, munkavállalás	1,1	3,1	5,8
Hosszútáv, tanulmányok	0,0	37,8	2,3
Állandó, munkavállalás	3,4	1,9	6,2
Állandó, család	57,7	2,7	34,2
Állandó	31,4	15,8	35,4
Menekült	1,7		2,7

Másfelől, a németek körében a huzamos vagy állandó tartózkodás szándéka domináns, illetve a végleges kitelepedés. A válaszadók csupán 5%-a szeretne csupán közép- vagy rövidtávon Németországban maradni. A magyarok helyzete inkább ez utóbbihoz hasonlít. A végleges letelepedés a domináns terv a magyarok körében is (35%-uk állítja, hogy végleg Magyarországra telepedett, 35%-uk pedig azt, hogy állandó jelleggel tartózkodik Magyarországon családi jellegű okok miatt, ami gyakorlatilag szintén végleges tartózkodást jelent). Ennek ellenére, a német mintához képest nagyobb arányt képviselnek azok, akik maximum 5 évet szeretnének Magyarországon tartózkodni (10%). Összegezve, a német és magyar bevándorlók nagy része nem szándékozik visszatérni Romániába. A moldovai bevándorlók nagy része pedig időszakosan szeretne Romániában élni, amíg elvégzi tanulmányait, és szakmai tapasztalatra tesz szert. Úgy gondoljuk, hogy ezek a kutatási eredmények fontosak, és nyilvánvaló különbségeket tárnak fel a három célcsoport között, amelyek ellenére

is összhangban vannak az ezen csoportokra vonatkozó, más forrásokból származó tudásunkkal, hogy jelen kutatást nem reprezentatív mintán végeztük.

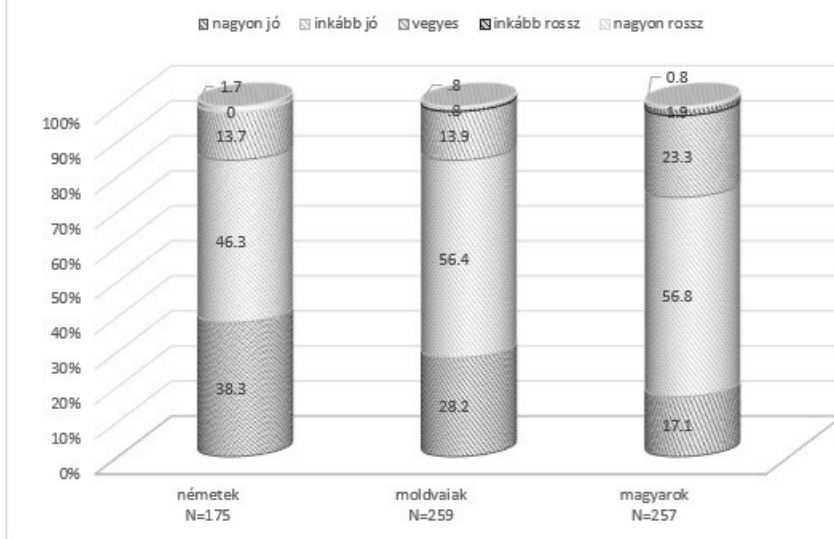
ATTITÚDÖK, PROBLÉMÁK, DISZKRIMINÁCIÓ

A 2. ábra a válaszadóknak a befogadó országban tapasztalt, a (hozzájuk hasonló) etnikai bevándorlókkal szembeni általános attitűdökre vonatkozó percepcióit szemlélteti. Látható, hogy a német és moldovai bevándorlók inkább pozitívnak ítélik meg a befogadó társadalom tagjainak viszonyulását. Ezzel szemben a Magyarországra áttelepedett romániai magyarok véleménye összetettebb képet fest a helyzetéről. Míg utóbbiak körében igen jelentős azok aránya, akik részben vagy teljesen negatív attitűdökről számolnak be, a másik két csoportban szinte teljességgel hiányoznak az a negatív válaszkategóriák.

2. ábra: Az etnikai bevándorlókkal szembeni általános attitűd percepciója (%)

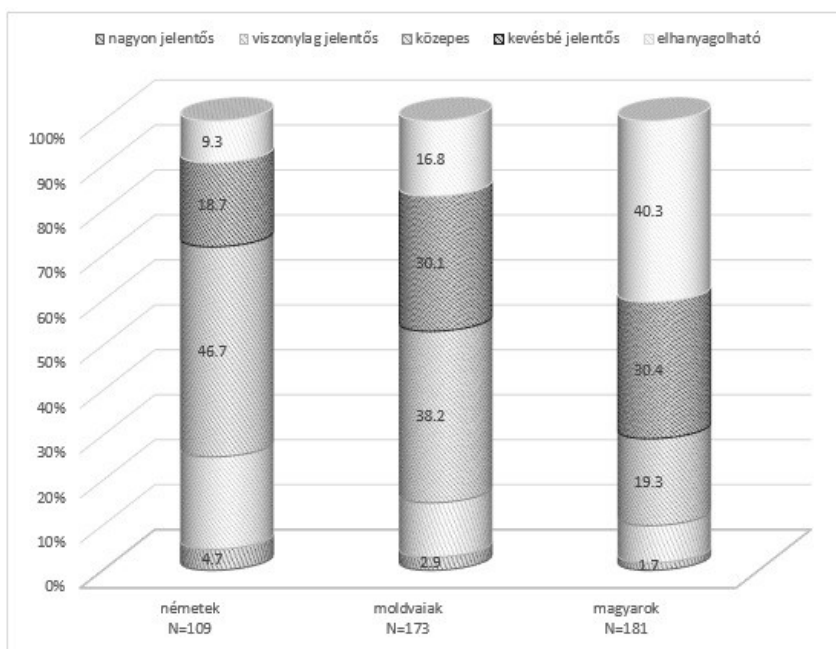
Másrészt a bevándorlók és a helyi közösség tagjai közötti viszonyt a válaszadók pozitívabb színekben értékelik, mint az etnikai bevándorlók iránti általános attitűdöt az országban (3. ábra). Ez érvényes mindhárom minta esetében, azzal a pontosítással, hogy a magyar bevándorlók ez esetben is pesszimistábbak, még akkor is, ha a Magyarországra általánosan jellemző viszonyuláshoz képest ezt az aspektust sokkal pozitívabban is ítélik meg.

3. ábra: A helyi közösséggel való viszony megítélése (%)

A bevándorlók és a helyi közösség tagjai közötti viszony nagymértékben függ attól, hogy a bevándorlók mennyire vesznek részt a helyi közösség életében, a közösség tevékenységeiben, eseményeiben (4. ábra). E tekintetben a német alminta válaszai a leginkább pozitívak (4,7%-uk nagyon jelentősnek, 20,6%-uk pedig jelentősnek értékeli saját részvételét a közösség életében), ami vélhetően összefügg azzal, hogy hosszabb ideje tartózkodnak Németországban, azaz a bevándorlás régebbi időponthoz köthető. Az is valószínű, hogy a nyugati demokráciákra jellemző fejlettebb politikai kultúrájának is megvan a maga szerepe az eredmények illetően alakulásában Németország esetében. A moldovai bevándorlók a második helyezettek (2,9%-uk gondolja nagyon fontosnak a hozzájárulását, részvételét, és 12,1%-uk fontosnak), ami valószínűleg ismét a minta összetételéből adódik, ugyanis a mintában sok a diplomás fiatal. A magyar beván-

dorlók részvétele a helyi közösség társadalmi életében ezzel szemben alacsonyabb szintű (csupán 1,7%-uk értékeli részvételét nagyon jelentősnek és 8,3%-uk valamelyest jelentősnek). A 3. és 4. ábrák alapján kirajzolódni látszik egyfajta kapcsolat a két változó megoszlása között (a bevándorlók kapcsolata a helyiekkel, illetve a helyi közösség életében való részvétel) éspedig úgy, hogy a nagyobb arányú részvétel kedvezőbb érzékelt attitűdökkel jár együtt. Mindemellett szignifikáns (noha így is csak gyenge) korrelációról csak a németek ($r = 0,240$, $p = 0,013$) és moldovaiak ($r = 0,189$, $p = 0,013$) esetében beszélhetünk, a magyarok esetében a kapcsolat nem szignifikáns ($r = 0,091$, $p = 0,223$).

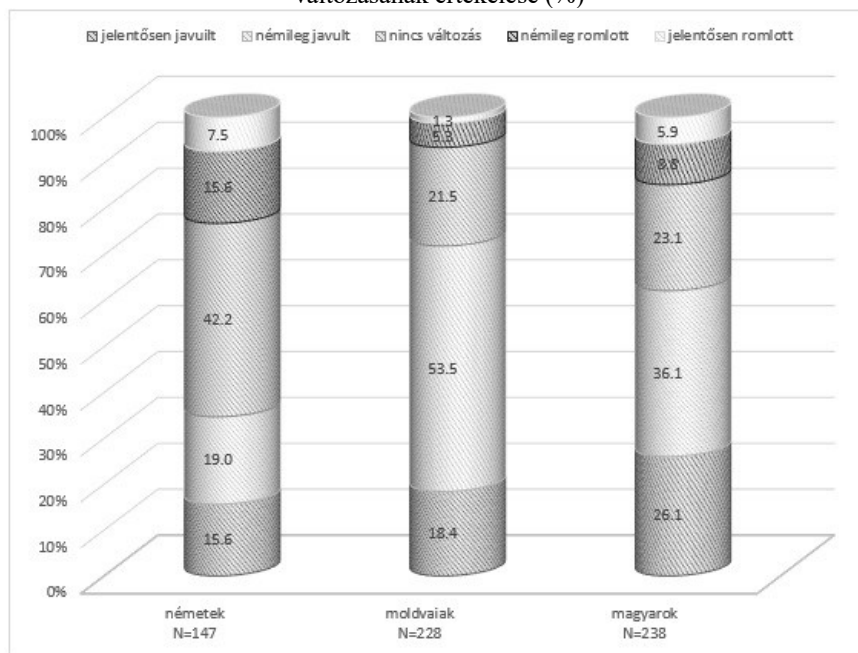

4. ábra: Részvétel a helyi közösség életében (%)

A három csoport szintén eltérő módon értékeli azt, hogy az etnikai bevándorlók iránti attitűdök miként alakultak az utóbbi tíz évben a befogadó országban (5. ábra). Mindhárom csoportban csupán egy kisebbség gondolja, hogy a helyzet rossz irányba mozdult el. Ezzel együtt érdemes megfigyelni, hogy e tekintetben a németek a legpesszimistábbak: 23,1%-uk azt gondolja, hogy a róluk alkotott általános vélemény megromlott,

míg a magyaroknak csak 14,7%-a, a moldovaiak pedig csupán 6,6%-a osztja ezt a véleményt.

5. ábra: Az etnikai bevándorlókkal szembeni attitűdök utóbbi tíz évre vetített változásának értékelése (%)

Megfigyelhető továbbá, hogy a moldovaiak körében a leggyakoribb a téma optimista megítélése (a válaszadók 71,9%-a javulást észlel, még ha csupán kisebb arányút is), viszont a magyarok körében vannak a legnagyobb arányban (26,1%) azok, akik az attitűd jelentős mértékű javulását látják (további 36% is javulást észlel, habár kisebb mértékűt). Következésképpen elmondható tehát, hogy bár a magyarok percepciója a leginkább negatív az rájuk vonatkozó attitűdöket illetően, ugyancsak a magyarok körében találjuk a legnagyobb arányban azokat is, akik a változásokat optimista módon ítélik meg. Ez valószínűleg a 2010-en elfogadott, egyszerűsített honosításra vonatkozó törvénymódosításnak köszönhető.

Három kérdéssor segítségével vizsgáltuk azokat a problémákat, amelyekkel válaszadóink szembesülnek lakhely szerinti országukban. Első megközelítésként felsoroltunk négy problémát, beleértve a diszkrimináci-

ót is, annak legáltalánosabb értelmében, alanyaink pedig megjelölhették azokat a problémákat, melyekkel ők vagy családtagjaik szembesültek. A második és harmadik kérdésblokk konkrétan a diszkriminációra fókuszált: egyrészt a válaszadóink személyes tapasztalataira voltunk kíváncsiak, másrészt pedig az ismerőseik körében előforduló diszkriminációs esetekre kérdeztük rá, mindkét esetben nyolc tevékenységi területen.

A 4. táblázat azon problémák gyakoriságát mutatja, melyekkel maguk a válaszadóink vagy családtagjaik szembesültek. A német bevándorlók számára a legtöbb gond a munkahely keresésével kapcsolatosan merült fel (18,8%), és családtagjaik számára is ez jelentette a legfőbb problémát (10,4%). Továbbá megkérdezték 7,1%-a az oktatás területén szembesült bizonyos problémákkal, a tartózkodás jogi vonatkozásait viszont kevesen említették ebben a kontextusban. A magyarok, de főleg a moldovaiak körében ellenben igen gyakori volt a panasz ebben az ügyben.

A moldovaiak igen magas gyakorisággal említették mind a négy problémát, a tanulás kivételével, ami valószínűleg azzal magyarázható, hogy a minta nagyrészt diákokból épült fel, és a román állam preferenciális módon biztosítja a környező országokból származó román etnikumú diákok részvételét a román egyetemi oktatásban. Másrészt viszont a moldovai válaszadók közel fele szembesült valamilyen nehézséggel a munkavállalás területén, és több, mint egynegyedük a tartózkodás jogi vonatkozásainak tekintetében. A válaszadók aránylag nagy aránya érezte úgy mindhárom csoportban, hogy diszkrimináció áldozata volt, különösen igaz ez a moldovai (29%) és magyar (24,1%) bevándorlókra, de a németek is beszámoltak ilyen jellegű negatív tapasztalatokról, még ha kisebb százalékban is (13%).

4. táblázat: Problémák, melyekkel válaszadóink személyesen, illetve családtagjaik szembesültek (%)

	személyesen				családtag			
	tartózkodás	munkaerőpiac	oktatás	diszkrimináció	tartózkodás	munkaerőpiac	oktatás	diszkrimináció
Németek (N=154)	3,2	18,8	7,1	13	3,9	10,4	3,9	8,4

Moldovaiak (N=241)	27,4	49,4	10	29	7,9	7,1	2,5	5,8
Magyarok (N=245)	18,4	17,1	5,7	24,1	6,5	9,4	4,5	9,8

Általában elmondható, hogy a válaszadók kisebb mértékben számoltak be problémákról, nehézségekről családtagjaik esetében, mint saját maguk vonatkozásában. A jelenség megszokottnak tekinthető egy kérdőíves felmérésben, mégis meg kell jegyeznünk azt, hogy a legnagyobb eltéréseket a moldovai bevándorlók esetében regisztráltuk, ami abból adódik, hogy a mintát nagyrészt fiatal diákok alkotják, akiknek a családja (szülei) nem tartózkodik Romániában. Ennek tulajdonítható a negatív tapasztalatok hiánya, illetve alacsony számú említése a családtagok vonatkozásában. A másik két csoportban ellenben nagyobb arányban találunk olyan válaszadókat, akik családjukkal együtt telepedtek át új hazájukba.

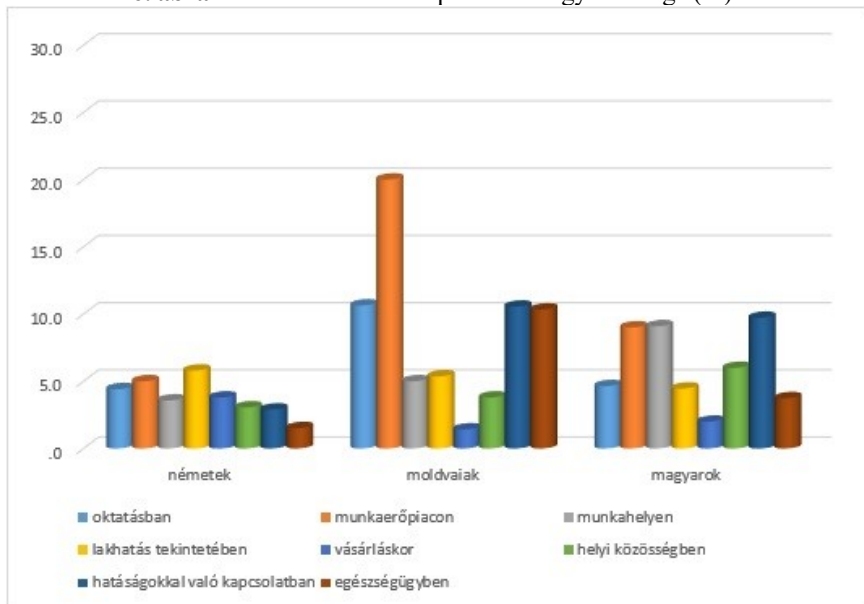
A diszkrimináció lehetséges formáit és kontextusait nyolc eltérő helyzetre vonatkozó kérdéssel közelítettük meg. Egyfelől a válaszadók személyes, közvetlen tapasztalatára kérdeztünk rá, de arra is kíváncsiak voltunk, hogy hány olyan személyt ismernek, aki diszkrimináció áldozata volt a nyolc vázolt helyzet valamelyikében, vagyis a diszkriminált ismerősök száma szerint mennyire tekinthető általánosnak a jelenség. A 6. ábrán az látható, hogy milyen arányban számoltak be a válaszadók gyakori és nagyon gyakori személyes diszkriminációs tapasztalatról, a 7. ábra pedig azok számát mutatja, akik sok vagy nagyon sok olyan személyt ismernek, akik diszkrimináció elszenvedői voltak.³

A 6. ábrán az első szembevetendő dolog a három csoport által meg tapasztalt diszkrimináció mértéke közötti eltérés. A német bevándorlók viszonylag kis százaléka említett diszkriminációs tapasztalatot, a moldovaiak viszont magas arányban számoltak be ilyen esetekről. Közöttük helyezkednek el a magyar válaszadók, közepes gyakoriságú említéssel. A németek esetében a nyolc helyzethez tartozó értékek közel egyforma mértékűek, mindegyik aránylag alacsony (körülbelül 3-4%, 1,5% a minimum az egészségügyi szolgáltatások vonatkozásában és 5,8% a felső érték a lakásprobléma tekintetében). A magyarok és moldovaiak esetében az érté-

³ Mindkét kérdéscsoporthoz öt válaszlehetőség tartozott, az ábrák ezekből a két átlag feletti válaszkategória arányait összegzik.

kek magasabbak, és szélesebb értékskálán szóródnak. A moldovaiak a munkavállalás területén érzékelik leginkább a diszkriminációt, szinte minden ötödik válaszadónak vannak ilyen természetű negatív tapasztalatai. Ezt követi az oktatás, a helyi hatóságokkal való kommunikáció, ügyintézés és az egészségügyi szolgáltatások, nagyjából tíz százalék körüli válaszadó hivatkozott diszkriminációra ezeken a területeken. A többi területen a diszkrimináció kevésbé tűnik gyakorinak, a vásárlás esetében a legalacsonyabb (1,4%). Tulajdonképpen, a vásárlás az a terület, ahol mindhárom csoport a legkisebb mértékben szembesült megkülönböztető bánásmóddal. A magyarok számára a legkényesebb területek a munkaerőpiac és a helyi hatóságokkal való viszony. Noha a németekhez képest a magyarok nagyobb mértékben tesznek említést megkülönböztetésről, a diszkrimináltak aránya az ő körükben is minden területen 10 százalék alatt marad.

6. ábra. A diszkriminációs tapasztalatok gyakorisága (%)

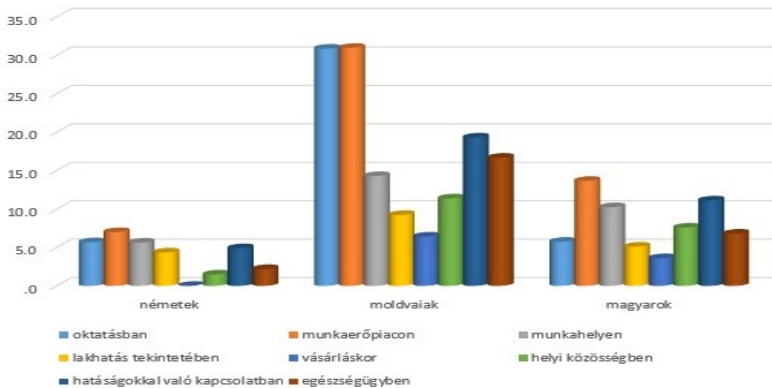

Az általános diszkrimináció feltérképezését a személyes tapasztalatként megélt diszkriminációra vonatkozókhoz igen hasonló kérdések segítségével próbáltuk megragadni. A 7. ábrán bemutatott helyzet hasonló a személyes tapasztalatra vonatkozóhoz: az értékek a németek körében a legalacsonyabbak, a moldovai mintán a legmagasabbak, és a magyarok

ismét a másik két csoport között helyezkednek el. Mindemellett, míg a németek esetében a számadatok itt is viszonylag alacsony diszkriminációs szintre utalnak, a moldovaiak és magyarok esetében lényegesen magasabb értékeket látunk itt, mint a személyes diszkriminációt számszerűsítő adatok esetében.

Általában véve itt is azok a területek emelkednek ki, mint a személyesen megtapasztalt diszkrimináció esetében, néhány apró eltéréssel. A különbségek közül a leglátványosabb a moldovai bevándorlók mintájában jelentkező nagy arányú diszkriminációs tapasztalat az oktatás területén (30,9%), hiszen a válaszadók csupán 10,6%-a számolt be személyes diszkriminációról ezen a téren. A moldovaiak körében a munkaerőpiac vonatkozásában észlelt diszkrimináció is jóval nagyobb arányú (31%), mint a személyes tapasztalatok esetében mért arány, ami azonban már önmagában is viszonylag magas volt a maga 20%-ával. Továbbá a moldovai válaszadók több mint 15%-a ismer sok vagy nagyon sok olyan személyt, akiket az egészségügyben, illetve a hatóságokkal való viszonyukban is diszkrimináció ért.

A magyar mintán is magasabbak a mások tapasztalatait tükröző értékek a személyesen tapasztalt diszkrimináció számértékeihez képest. A különbségek viszont mérsékeltőbbek, mint a moldovai mintán észleltek. A munka világában észlelt diszkrimináció tűnik ki itt is, ugyanúgy, mint a személyes tapasztalatra vonatkozó kérdések esetében (13,7% a munkavállalás folyamatában, 10,2% a munkahelyen hallott diszkriminációról ismerősei körében). A második kiemelt terület ebben a tekintetben a hatóságokkal való viszony, ahol az arány 11,1%.

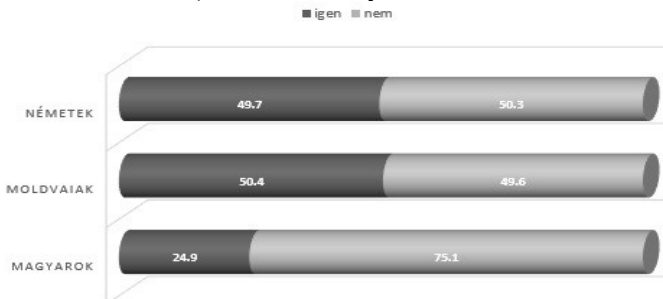

7. ábra: A diszkrimináció percepciója (%)

Érdekességgként megjegyezzük, hogy a csoportokkal szemben észlelt attitűdök, valamint a diszkriminációs tapasztalat közötti összefüggés a vártnál összetettebb. A németeknél az etnikai bevándorlókkal szembeni, viszonylag kedvező észlelt attitűd alacsony közvetlen vagy közvetett diszkriminációs tapasztalattal jár együtt. A magyarok érzékelik a legnegatívabban a velük kapcsolatos attitűdöket, és ez egy viszonylag magasabb mértékű észlelt diszkriminációval társul. A moldovaiaknál viszont teljesen más mintázatot figyelhetünk meg: ők számoltak be a legkedvezőbb viszonyulásról csoportjuk iránt a célországban, viszont a diszkriminációval kapcsolatos tapasztalataik is nekik a leghangsúlyosabbak. Úgy tűnik, a két jelenség között nem állapítható meg egyenes irányú összefüggés.

MOZGÓSÍTOTTSÁG ÉS SZERVEZETI ÉLET

Ahogy a bevezető részekben említettük, a három mintában jelentős eltérés mutatkozik azon személyek arányát illetően, akik etnikai bevándorlók által alapított szervezetek tagjai. Pontosabban, míg a német és moldovai mintában szinte fele-fele arányban vannak szervezeti tagok és olyan személyek, akik nem tagjai ilyen jellegű szervezetnek, addig a magyar mintában a válaszadók csupán 24,9%-a tagja valamilyen formális vagy akár informális szervezetnek.⁴ Sajnos, az adatok alapján nem lehet komolyabb következtetéseket levonni, mivel valószínű, hogy az említett eloszlások legalább részben a mintavételi eljárás (Facebookon keresztül, célzott e-mail-levelezés) következményei.

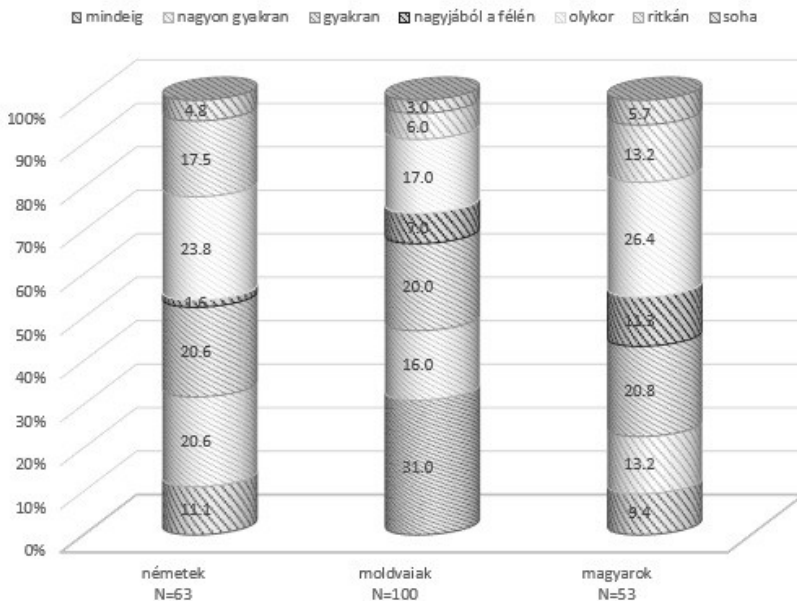

8. ábra: Szervezeti tagság (%)

⁴ Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy a magyar minta nagy részét Facebook-csoportokon keresztül értük el. Bár a kérdés megfogalmazásából is kiderült, hogy ezen csoportokat is szervezeteknek tekintjük a kutatásban, azon válaszadók aránya, akik szervezeti tagnak tekintették magukat igen alacsony maradt, számottevő mértékben alacsonyabb, mint a másik két csoportban.

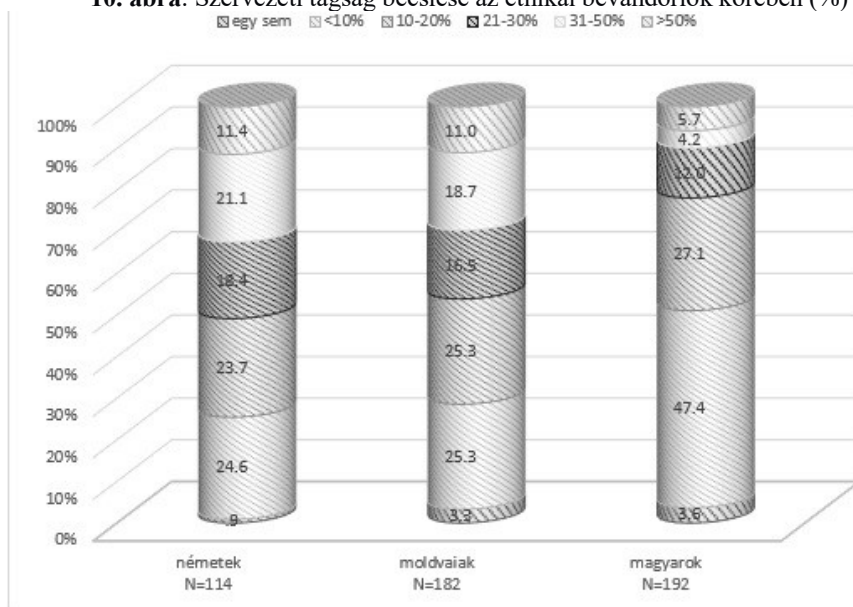
Ami válaszadók szervezetben belüli tevékenységét illeti, a legaktívabbnak a moldovaiak bizonyultak: elmondásuk szerint 31 százalékuk részt vesz szervezetük összes tevékenységében, 16%-uk nagyon gyakran és 20%-uk gyakran részt vesz ezekben a tevékenységekben. Másfelől a magyaroknál tapasztalható a legalacsonyabb részvételi arány: csupán 9,4%-uk kapcsolódik be az szervezet összes tevékenységébe, 13,2%-ról mondható el, hogy nagyon gyakran részt vesz, és 20,8%-ról, hogy gyakran részt vesz a szervezet eseményein, annak életében. A németek részvételi aránya közepesnek mondható. Közülük 11,1% minden tevékenységben részt vesz, és 20-20%-ra tehető azok aránya, akik nagyon gyakran, illetve gyakran kapcsolódnak be a szervezet tevékenységeibe. Mindemellett a magyar és német szervezeti tagok körében egyaránt az időszakosan résztvevők kategóriája a legjellemzőbb. Valószínű, hogy ez a magyarokra és németekre jellemző helyzet a szervezeti tagság szimbolikus természetéből fakad, különösképpen a magyarok esetében, mivel számukra az online közösségi oldalakon kialakult csoportok igen fontos szervezeti formát jelentenek (lásd lentebb).

9. ábra: A szervezet rendezvényein, eseményein való részvétel gyakorisága (%)

A megkérdezettek személyes részvételére vonatkozó kérdés mellett a kérdőívben szerepelt egy másik, ugyanebbe a témába vágó kérdés, melyben arra kértük a válaszolókat, becsüeljék fel, hogy saját etnikai bevándorlócsoportjukban mennyire jellemző a szervezeti részvétel, azaz a csoport mekkora hányada vesz részt az ilyen módon meghatározott szervezeti életben (10. ábra). A válaszok a németek és a moldovaiak esetében igen hasonló megoszlást mutatnak, viszont a magyaroknál ebben a tekintetben is a legalacsonyabb értékeket mértük (a legalacsonyabb személyes részvétel mellett). A részvétel legalacsonyabb szintjét tükröző három válasz-kategória aránya a magyar mintában a legmagasabb (3,6% úgy gondolja, hogy a magyar bevándorlók között egyáltalán nincsenek olyanok, akik valamilyen szervezet tagjai volnának, a válaszadók 47,7%-ának becslése szerint a szervezeti tagok aránya kb. 10%-ra tehető, és végül 27,1%-a szerint az arány 10 és 20% között van).

10. ábra: Szervezeti tagság becslése az etnikai bevándorlók körében (%)

A saját etnikai bevándorlócsoportjukra jellemzőnek gondolt szervezeti tagságra vonatkozó vélemények aszerint változnak, hogy a véleménynyilvánító tagja-e valamilyen szervezetnek vagy sem (5. táblázat). Valószínű, hogy a szervezeti tagok több olyan személyt ismernek, akik a

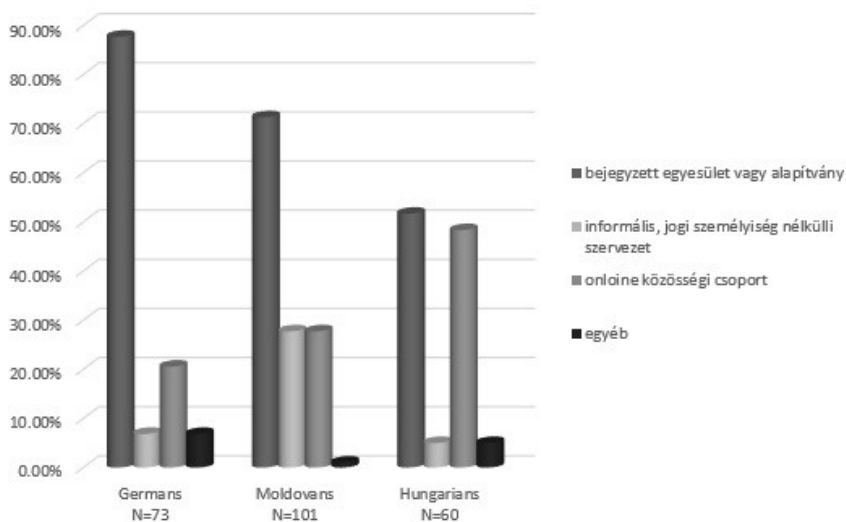
maguk során szervezeti tagok, és kevesebb olyan személyt, akik nem iratkoztak be egyetlen egy szervezetbe sem, és ez a véleményükre is hatással van.

5. táblázat: Szervezeti tagság becslése (%)

	Tagok	Szervezeti tagok becsült aránya					
		Egy sem	<10%	10-20%	21-30%	31-50%	>50%
Németek N=114	Igen	0,00	3,64	25,45	23,64	27,27	20,00
	Nem	1,69	44,07	22,03	13,56	15,25	3,39
Moldovaiak N=182	Igen	0,00	14,44	22,22	23,33	22,22	17,78
	Nem	6,52	35,87	28,26	9,78	15,22	4,35
Magyarok N=189	Igen	0,00	22,00	26,00	24,00	10,00	18,00
	Nem	5,04	56,83	27,34	7,19	2,16	1,44

A 11. ábra a szervezetek típusa szerint mutatja be a tagok eloszlását. A moldovaiak és németek körében inkább a hivatalosan bejegyzett szervezetek játszanak fontos szerepet (főként egyesületek, de alapítványok is előfordulnak). A német szervezeti tagok 88%-a nyilatkozta, hogy ilyen típusú szervezethez tartozik, a moldovai mintán ugyanez az arány 71%. Ezzel szemben a magyar mintában a bejegyzett szervezetek és online közösségi csoportok közel azonos súllyal jelennek meg. A megkérdezettek fele mondta, hogy mindkét típusú szervezetnek tagja. A jogi személyiséggel nem rendelkező informális szervezetek igen fontosnak bizonyulnak a moldovai bevándorlók körében is, hiszen a szervezeti tagok 28%-a tagja ilyen informális közösségnek, és igen hasonló arányban regisztráltunk olyan válaszadókat is, akik online közösségek tagjai.

11. ábra: Tagság szervezet-típusok szerint

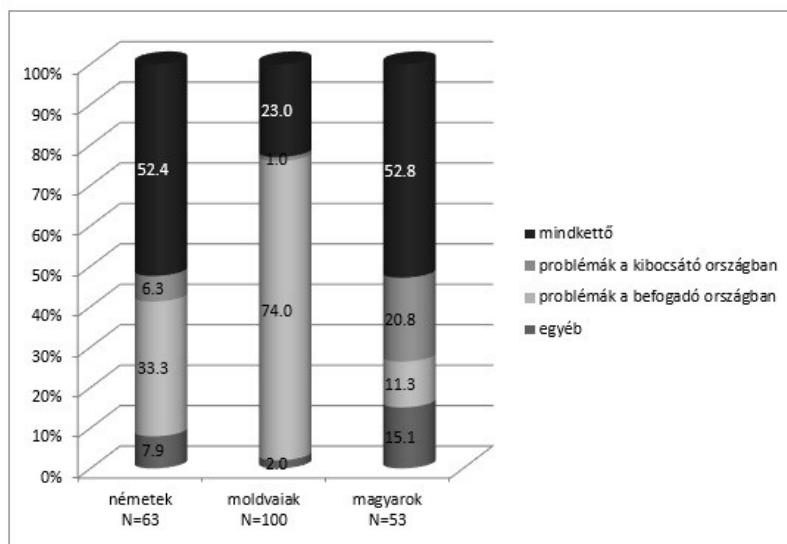

Egy másik olyan téma, amiben érdekeltek vagyunk, a mobilizáció célja. Ahogy azt már említettük, a kérdőívben a célok két lehetséges kategóriájára vonatkozó kérdések is szerepeltek: a bevándorlók tartózkodási helyéhez vagy befogadó országához kapcsolódó célok érdekében megvalósuló mobilizációra, illetve az etnikai bevándorlók által a kibocsátó ország ügyei vagy az otthon maradó etnikai csoporttársak érdekében kifejtett tevékenységére (egyfajta diaszpóralobby-ra) vonatkozó kérdések.

A három minta számottevő eltérést mutat a szervezetek fő tevékenységi területe, célkitűzései tekintetében, ahogy az a 12. ábrán látható. A magyar és német mintából az derül ki, hogy szervezeteik többsége egyaránt foglalkozik azokkal a kérdésekkel, amelyekkel az etnikai bevándorlók szembesülnek a befogadó országban, valamint azokkal is, amelyekkel azon etnikai csoporttársaik szembesülnek, akik a kibocsátó országban élnek továbbra is. Ennek ellenére a németek körében szinte egyáltalán nem találunk olyan szervezeteket, amelyek kizárólag a kibocsátó országban létező problémákra összpontosítanak, míg a magyarok körében inkább azok a szervezetek elterjedtek, melyek az otthon maradtak problémáinak megoldását, segítségét célozzák, mint azok, melyek az új tartózkodási helyen felmerülő problémákkal foglalkoznak.

A moldovai mintában is elenyésző azon szervezetek száma, melyek kizárólag olyan kérdésekkel foglalkoznak, melyekkel a kibocsátó országban élő honfitársaik szembesülnek. Mi több, ebben az esetben a szervezetek többsége kizárólag a célországban tartózkodó személyek problémáival foglalkozik ahelyett, hogy mindkét kérdéskört érintené.

12. ábra: Szervezetek alapcél szerinti tevékenysége

Megjegyzés: Az „egyéb” kategóriába soroltuk azokat a tevékenységeket, amelyeket a túl általános megfogalmazás miatt nem állt módunkban az eredetileg megadott válaszlehetőségek valamelyikébe újrakódolni. Leggyakrabban ezek „kulturális” tevékenységekre vonatkoztak. Az eredetileg az „egyéb” kategóriába sorolt válaszok többségét a „mindkét típusú” kategóriába kódoltuk át mindhárom minta esetében.

A három minta összehasonlításából az derül ki, hogy a diaszpóra-típusú mobilizáció a magyar bevándorlók körében a leginkább számottevő, esetükben a befogadó országban történő érdekérvényesítési szerepnél is erősebb. Ugyanezt a funkciót megtaláljuk a németeknél is, viszont náluk ennek másodlagos jelentősége van csak, az országban létező problémamegoldás mögött. A moldovai bevándorlók esetében ez a funkció alig érzékelhető. A magyar bevándorlók szervezkedését és mobilizációját egy-

értelműen jobban ösztönzik a Romániában élő magyarokat érintő problémák, mint a személyes migrációs tapasztalat során felmerült gondok, nehézségek.

A szervezetekhez való csatlakozás motivációit három kategóriába soroltuk. A kategóriák nem zárják ki egymást kölcsönösen (lásd a 6. táblázatot). Az első két motiváció olyan eseteket takar, amikor a szervezethez való csatlakozás mások tanácsára, javaslatára vezethető vissza. Ez a típusú mobilizáció különösen a moldovai migránsok körében játszik fontos szerepet (megjegyzendő, hogy kizárólag a barátok és ismerősök javaslata volt mérvadó az ő esetükben, hiszen a családtagok ritkán vagy egyáltalán nem tartózkodtak Romániában), de fellelhető a német és magyar bevándorlók mozgósíthatósága mögött is. A családtagok tanácsa nagyobb súllyal jelentkezik a német bevándorlóknál.

A motivációk második csoportja a származási országból érkező személyekkel való kapcsolattartás, szocializáció, illetve a nagyobb közösségekhez való pusztai tartozás okozta öröm. Az, hogy a „társas szükséglet” kategóriába sorolt motivációk közül ez utóbbi bizonyult a leggyengébbnek, azt jelzi, hogy az etnikai bevándorlók szervezetei a pusztán társasági, kapcsolattartási szükséglet kielégítését meghaladó célokat is szolgálnak. Amennyiben a szervezetekre társas viszonyok kialakítására és fenntartására szolgáló közegként tekintünk, fontos szem előtt tartani, hogy a tagok más, hozzájuk hasonló etnikai bevándorlókkal találkoznak, érintkeznek, tehát nem csupán a szocializáció a fontos, függetlenül attól, hogy az milyen más személyekkel történik.

Végül megemlítjük, hogy a motivációk utolsó csoportjába olyan négy okot soroltunk, amelyek problémamegoldásra, ügyintézésre vagy érdekképviseletre vonatkoznak. Érdeemes megjegyezni, hogy a konkrét problémamegoldás nagyobb arányban jelenik meg a moldovai bevándorlók motivációi között, ami valószínűleg abból származik, hogy éppen a moldovai mintában számoltak be a legtöbb problémáról, és ott a legjellemzőbbek a diszkriminációra hivatkozó panaszok is.

6. táblázat: A szervezeti tagság motivációi (%)

Ok	Németek N=63	Moldovaiak N=100	Magyarok N=53
Család tanácsára	11,11	1,00	3,77
Barátok tanácsára	26,98	50,00	28,30

Kapcsolattartás a származási országból jövő azonos etnikumúakkal	33,33	30,00	41,51
Közös időtöltés a származási országból jövő azonos etnikumúakkal	20,63	35,00	24,53
Nagyobb csoporthoz való tartozás igénye	11,11	33,00	11,32
Szervezetalapító ⁵	4,76	8,00	24,53
Ügyintézés, probléma megoldása	14,29	30,00	11,32
A tudat, hogy a problémákat könnyebb közösen megoldani	31,75	44,00	13,21
Jogsértés érzése	3,17	5,00	7,55

Megjegyzés: a százalékok összege nem eredményez 100%-ot, mert lehetőség volt több választ is megjelölni.

A szervezeti tagságon és a beiratkozást motiváló tényezőkön túl kíváncsiak voltunk az etnikai bevándorlók szervezeteiben éppen aktuális tevékenységekre is. Ennek érdekében a szervezeten belül zajló beszélgetések, viták, politikai tevékenységek gyakoriságára kérdeztünk rá, ismételten megkülönböztetve a befogadó, illetve kibocsátó országra összpontosító beszélgetéseket és tevékenységeket. Az eredményeket a 7. táblázatban foglaltuk össze.

7. táblázat: Politikai témájú beszélgetések és tevékenységek gyakorisága a szervezetekben (%)

	Politikai beszélgetések, viták			
	Befogadó országra irányuló		Kibocsátó országra irányuló	
	országos	helyi	országos	helyi
Németek	44,6	26,4	42,9	28,3

⁵ A szervezetalapítók nagy aránya a magyar bevándorlók mintájában annak tudható be, hogy a kérdőív terjesztése során első lépésben személyesen megszólítottunk a Facebook-csoportok adminisztrátorait, kikérve engedélyüket/segítségüket a terjesztéshez (ami nem történt meg a másik két minta esetében).

Moldovaiak	10,0	11,1	19,1	7,9
Magyarok	37,8	27,9	40,8	40,5
Politikai akciók, tevékenységek				
	Befogadó országra irányuló		Kibocsátó országra irányuló	
	országos	helyi	országos	helyi
Németek	26,8	18,5	14,5	9,6
Moldovaiak	5,7	6,7	5,6	5,7
Magyarok	13,3	4,8	10,4	11,6

A moldovai bevándorlók gyakrabban beszélgetnek a kibocsátó ország (Moldova Köztársaság) országos szintű politikájáról, mint a befogadó ország (Románia) országos szintű politikájáról. Ugyanez a sorrend jellemző a helyi politika vonatkozásában is. A magyarok és németek számára mindkét ország országos szintű politikája egyformán fontos szerepet kap a beszélgetésekben, viszont a helyi politikának tulajdonított fontosság szempontjából különbözik a két minta. A magyarok számára a romániai helyi politika éppen olyan fontos, mint az országos szintű politika, és sokkal fontosabb, mint a magyarországi helyi politika. A németek körében egyforma fontossággal bír mindkét ország helyi szintű politikája, viszont ezekre egyértelműen kevesebb tér jut a politikai jellegű beszélgetésekben, mint mindkét állam országos szintű politikájára. Mindemellett a magyarok és a németek tanúsítanak a legnagyobb fokú érdeklődést a kibocsátó országban élő etnikai csoporttársak politikai helyzete (vagyis a romániai kisebbségpolitika) iránt.⁶ A származási országban zajló kisebbségi politika elsősorban a magyarok számára nevezhető elsődleges fontosságúnak.

Ami a politikai cselekvést, tevékenységet illeti, több szempont is figyelmet érdemel. Elsősorban azt érdemes megjegyezni, hogy a moldovai bevándorlók a legkevésbé hajlamosak politikai jellegű tevékenységekbe kezdeni. Más a helyzet a németek esetében, akik a leginkább mozgósíthatók ilyen irányba. Ők azonban inkább a németországi politikára figyelnek, illetve a romániai német közösség ügyeire, míg a romániai helyi vagy országos szintű politikai tevékenység kevésbé érdekli őket. Másrészt a magyar bevándorlók ugyanolyan mértékben hajlamosak mobilizálódni ma-

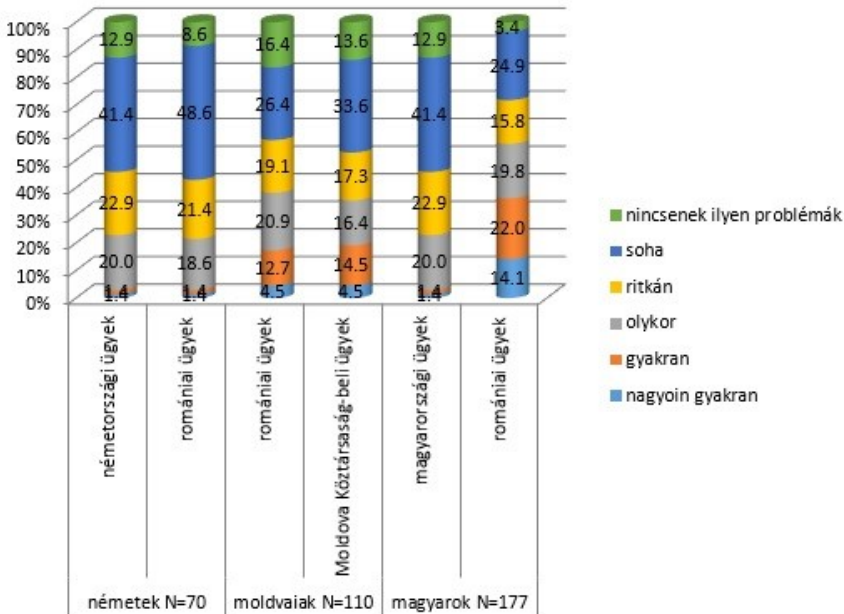
⁶ Nem állt módunkban hasonló kategóriát kialakítani a moldovai bevándorlók esetében, hiszen ők a származási országban a többséget képviselik.

gyarországi országos szintű, valamint romániai helyi és országos szintű politikai ügyekben, beleértve a kisebbségi politikát is, az ő esetükben tehát a magyarországi helyi politika képez kivételt, eziránt kevésbé érdeklődnek.

MOBILIZÁCIÓS POTENCIÁL ÉS A MOZGÓSÍTOTTSÁG HIÁNYA

A szervezeti tagok attitűdjeinek és meggyőződéseinek vizsgálata után a következőkben azon okok vizsgálatára térünk rá, amelyek arra készítetik a bevándorlókat, hogy távol maradjanak vagy ne iratkozzanak be az említett típusú szervezetekbe. Továbbá értékelünk néhány mozgósítási potenciálra utaló tényezőt. A 13. ábrából kiolvasható adatok alapján felbecsülhetjük, hogy mekkora a hajlandósága a szervezeti tagsággal nem rendelkező válaszadóinknak arra, hogy belépjenek bizonyos típusú szervezetekbe: egyrészt olyanokba, amelyek az etnikai bevándorlók célországban tapasztalt problémáira összpontosítanak, másrészt olyanokba, amelyek a kibocsátó országban élő etnikai csoporttársak tagjainak problémáit tartják szem előtt.

13. ábra: Szervezetekhez való csatlakozási hajlandóság (%)

A legnagyobb mobilizációs potenciált a magyarok körében találjuk, de csupán a Romániában élő magyarok kérdéseire, problémáira vonatkozóan: a kérdezettek 14,1%-a nagyon gyakran, 22%-a pedig gyakran gondolt már arra, hogy csatlakozna egy olyan érdekvédelmi szervezethez, ami a Romániában élő magyarok problémáira figyel. Az ugyanazon kategóriákhoz tartozó arányok igen alacsonyak a németek esetében (összességében 2,8%). A moldovai bevándorlók valahol közepén helyezkednek el (4,5%-a nagyon gyakran és 14,5% gyakran gondolt arra, hogy beiratkozik valamilyen szervezetbe). Mindemellett meg kell jegyeznünk, hogy a magyar mintán is kevesebben válaszoltak pozitívan a kérdésre: 36,2% adott igenlő és 40,7% nemleges választ (a középső kategóriát nem vettük figyelembe). A másik két kisebbség esetében egyértelműen a nehezen mozgósítható személyek alkotják a többséget. Ugyanez érvényes a magyar válaszadókra is, ha a magyarországi nehézségek kapcsán, az itt felmerülő kérdések megoldása érdekében történő mozgósításról van szó.

A németek alacsonyabb szintű mozgósíthatósága vélhetően azzal is magyarázható, hogy nagyon kisszámú német maradt Romániában. Viszont a németek ugyanilyen alacsony szintű hajlandóságot mutatnak a mobilizációra akkor is, ha *Aussiedler*ként németországi érdekeik biztosításáról van szó. A befogadó országhoz kötődő gondok, problémák tekintetében magyar bevándorlók körében is aránylag alacsony szintű mobilizációs potenciált tapasztalunk (csupán 2,8%-a gondolt nagyon gyakran vagy gyakran arra, hogy ilyen célok érdekében mobilizálódna). Közös jellemzője mindhárom csoportnak, hogy sokkal kevesebben gondolják azt, hogy a származási országban nem lennének olyan problémák, amelyekért érdemes lenne mobilizálódni, mint ahányan a kibocsátó ország vonatkozásában gondolják ugyanezt. Mindazonáltal, az ezt a meggyőződést valló csoportok mérete igen jelentős mértékű eltéréseket mutat. A magyarok voltak a legrosszabb véleménnyel az erdélyi magyarok helyzetéről, alig 3,4%-uk gondolta azt, hogy nincs semmiféle probléma ebben a tekintetben. A német mintában ez az arány 8,6%, a moldovaiak körében pedig 13,6%.

Az adatok arra utalnak, hogy a magyarokat lehet a leginkább mozgósítani, viszont ez csak olyan célok esetében érvényes, amelyeket valamilyen fajta diszpóralobby-ként lehet felfogni. A moldvai bevándorlók mobilizációs hajlandósága mindkét fajta cél vonatkozásában lényegesen magasabb, mint a németeké (és a magyarokénál is magasabb, amennyiben a bevándorlók által a befogadó országban tapasztalt nehézségek miatti

mozgósításról beszélünk). Elmondható azonban, hogy általában véve aránylag alacsony a mobilizációs potenciál mindhárom csoportban, a már említett lobby-célt szolgáló tevékenységek kivételével a magyarok körében.

Az etnikai bevándorlók szervezeteiben megvalósuló politikai részvétel különböző formáira vonatkozó adatok (8. táblázat) megerősítik a csoportok között korábban már kimutatott különbségeket. A magyar bevándorlók esetében ismét megfigyelhető, hogy sokkal inkább hajlandóak romániai magyarokra vonatkozó politikai akciókban részt venni, mint a magyarországi viszonyokat célzó politikai cselekvésekben (ez mind a négy felsorolt cselekvéstípus esetében igaz). A moldovai mintán hasonló szintű aktivizmust és a magyarokéhoz hasonló mintázatot mértünk, a petíciók kivételével. Ez utóbbi politikai részvételi forma tekintetében ugyanis azt látjuk, hogy a moldovaiak inkább mozgósíthatók Romániára vonatkozó ügyekben, mint a Moldovai Köztársaságra vonatkozóakra. A német bevándorlók ez esetben is visszafogottabbak, a szervezeti találkozókra való (fizetetlen) részvétel kivételével. A németek inkább olyan politikai cselekvésekben hajlamosak részt venni, amelyek németországi helyzetükkel kapcsolatosak, mintsem a romániai németek helyzetével kapcsolatos ügyekben.

8. táblázat: Részvételi hajlandóság különböző mobilizációs formák szerint (%)

	Petíció	Szervezeti találkozók	Csatlakozás szervezethez	Tüntetés
	Befogadó országban felmerülő problémák miatt			
Németek N=54	27,8	9,3	9,3	9,3
Moldovaiak N=95	56,8	35,8	27,4	28,4
Magyarok N=145	44,1	24,1	24,1	17,9
	Kibocsátó országban élő etnikai csoporttársak érdekében			
Németek N=54	25,9	11,1	7,4	5,6
Moldovaiak N=95	49,5	35,8	31,6	30,5
Magyarok N=145	52,4	35,9	32,4	26,9

A 9. táblázat azzal kapcsolatos információkat tartalmaz, hogy milyen típusú szervezeteket tartanak a válaszadók elég vonzónak ahhoz, hogy megfontolják a beiratkozást.

9. táblázat: Beiratkozási hajlandóság szervezettípus szerint (%)

	Németek (N=54)		Moldovaiak (N=95)		Magyarok (N=143)	
	Német-ország	Románia	Románia	Moldova Köztársaság	Magyarország	Románia
... országra vonatkozó ügyek érdekében						
Civil (nem-kormányzati) szervezet	25,93	29,63	56,80	46,30	30,07	46,15
Politikai	5,56	7,41	15,80	21,10	10,49	14,69
Kulturális egyesület	37,04	31,48	31,60	30,50	32,17	39,86
Szakszervezet	3,70	3,70	8,40	11,60	9,09	8,39
Más szervezet	1,85	1,85	2,10	1,10	2,10	1,40
Semmilyen típusú szervezet	38,89	46,30	11,60	17,90	32,87	28,67
Nincsenek problémák	22,22	7,41	16,80	12,60	25,87	5,59

Megjegyzés: A százalékok összege nem 100%, mert több válaszlehetőséget is megjelölhettek a kérdezettek.

A német bevándorlók többsége idegenkedik a szervezeti tagság gondolatától, függetlenül attól, hogy a szervezet célja a Németországban élő *Aussiedler*ek vagy a romániai németek problémáinak kezelése. A tartózkodás mértéke nagyobb az utóbbi esetben. A leggyakrabban pozitív értelemben említett szervezeti forma a kulturális egyesület, ezt követik a civil (nem-kormányzati) szervezetek. A német válaszadók csupán elenyésző része lenne hajlandó beiratkozni politikai pártba vagy szakszervezetbe.

A moldovai bevándorlók utasítják el legkevésbé a szervezetekbe való belépést, és ez mindkét típusú érdekérvényesítés esetében igaz, annak ellenére, hogy amint korábban láthattuk, a moldovaiak lényegesen kevésbé hajlandók cselekedni kibocsátó országuk problémáinak megoldása érdekében, mint a Romániában tapasztalt problémák kapcsán. A nem-kormányzati szervezet a legnépszerűbb szervezeti forma ebben a mintában is, mindkét típusú probléma esetében. Második helyen a kulturális egyesületek állnak, szinte minden harmadik személy hajlandó lenne részt venni egy ilyen szervezet tevékenységeiben. Továbbá a moldovai bevándorlók csoportjában a legnagyobb azoknak aránya, akik beiratkoznának politikai pártokba, főleg Moldova Köztársaságbéli ügyek rendezése végett.⁷ A politikai pártok nagyobb százalékkal jelennek meg a német és magyar bevándorlók körében is, amennyiben romániai kisebbségi, etnikai kérdésekről, és nem saját problémáikról van szó. Az adatok tehát arra utalnak, hogy mindkét csoport nagyobb mértékben fogékonyabb azon problémák iránt, melyekkel a kibocsátó országban maradó, saját etnikai csoportjukhoz tartozó személyek szembesülnek, mint azok iránt, amelyek személyesen érintik őket a befogadó országban.

A következőkben azt próbáltuk megérteni, hogy mi az oka annak, hogy az etnikai bevándorlók húzódoznak, távol maradnak a szervezeti tagságtól. Ismét külön kérdeztünk rá a befogadó és a kibocsátó ország problémái között. Ugyanazok a válaszlehetőségek szerepeltek mindkét esetben, viszont a kibocsátó ország vonatkozásában két további válaszopció is lehetséges volt a németek és magyarok számára. Az első az volt, hogy az ország elhagyása után a kivándorlók nem kellene bebeszóljanak a hátrahagyott kisebbség helyzetének alakulásába, a második opció pedig azt a kijelentést tartalmazta, miszerint a nemzeti kisebbségek gondjait, problémáit szülőhazájukban, és nem az anyaországban kellene megoldani.

⁷ Nem világos, hogy a kérdezettek romániai vagy a Moldova Köztársaságban működő pártokra gondoltak, amikor a válaszlehetőség mellett döntöttek.

10. táblázat: A szervezeti tagság elutasításának magyarázatai (%)

	Németek N=54		Moldovaiak N=110		Magyarok N=177	
	Németországi problémák	Romániai problémák	Romániai problémák	Moldovai Köztársaság-béli problémák	Magyarországi problémák	Romániai problémák
Időhiány	48,89	29,63	37,30	40,00	18,08	22,03
Hasznosabban is eltölthetem az időmet	37,78	18,52	35,50	35,50	19,77	15,82
Idővesztegetés	8,89	1,85	12,70	10,90	5,08	2,26
Az ilyen szervezetek nem hasznosak	6,67	5,56	14,50	11,80	3,95	0,00
Nincsenek információim ilyen szervezetekről	31,11	14,81	9,10	12,70	42,37	45,76
Inkább informális keretek között találkozom a hozzám hasonló etnikumú bevándorló ismerőseimmel	57,78	31,48	28,20	19,10	18,08	7,34
Nem bízom meg a hozzám hasonló etnikumú bevándorló ismerőseimben	0,00	0,00	4,50	3,63	0,00	0,00
Nem érték egyet a szervezetek célkitűzéseivel	6,67	1,85	12,70	11,80	4,52	1,69

Úgy gondolom, a saját etnikumomhoz tartozó bevándorló ismerőseim nem tartanak össze eléggé	17,78	3,70	15,50	12,70	3,95	2,26
Úgy érzem, nincs beleszólásom ezekben az ügyekben, amióta elhagytam az országot		7,41				11,86
Az ilyen jellegű problémákat a kibocsátó országban kellene megoldani		12,96				12,43

A 10. táblázat a három csoport eltérő motivációit szemlélteti. A moldovai bevándorlók körében a szabadidővel kapcsolatos megfontolások szerepe domináns, ezután következik az informális kommunikáció előnybe részesítése. A németek körében a fontossági sorrend éppen a fordítottja ennek. A magyarok válaszai ezzel szemben arról árulkodnak, hogy a szervezeti tagságot leginkább gátló tényezők mindkét célkitűzés esetében az információ hiánya, valamint az, hogy lakóhelyük környékén nem tevékenykednek ilyen szervezetek (42,37%, illetve 45,76% utalt ezekre az összetevőkre). A magyarok számára csak ezután következnek a szabadidő eltöltésére vonatkozó megfontolások, valamint a meggyőződés, hogy elégséges az informális kapcsolattartás az etnikai bevándorlók között. Megjegyzendő, hogy az utóbbi magyarázat kizárólag a befogadó országban tapasztalt problémák tekintetében érvényes, az Erdélyben élő magyarok vonatkozásában nem találkozunk vele. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy ez a modell érvényes a két másik csoportra is: úgy tűnik, a kibocsátó országban maradó etnikai csoporttársak problémáiról többen gondolják úgy, hogy nem megoldhatóak informális viszonyok keretében.

A válaszadók a vártnál kisebb számban jelölték meg azt az érvet, amely szerint a szülőháza elhagyását követően a kivándorlóknak nincs többé joguk beleszólni azok életébe, akik továbbra ott maradnak: csupán a németek 7,4%-a és a magyarok 11,9%-a utalt erre. Többen értettek vi-

szont egyet azzal, hogy a nemzeti kisebbségek problémáit a kibocsátó országban kell orvosolni: a németek és a magyarok körében is közel 13% értett egyet ezzel a kijelentéssel.

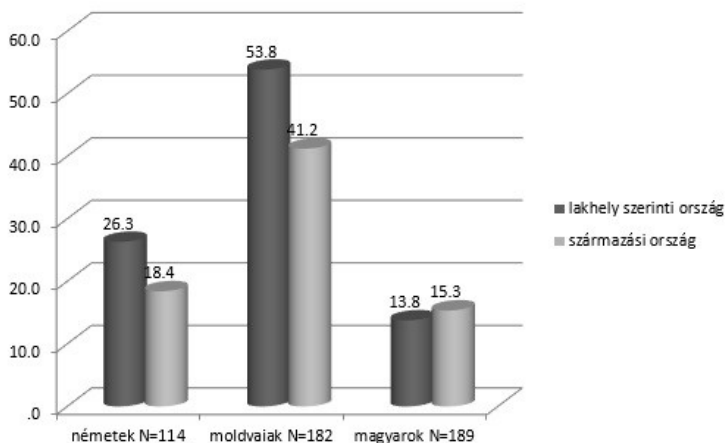
A vonatkozó kérdés tartalmazott egy „egyéb” válaszlehetőséget is, ahol a kitöltők szabadon kifejtették, hogy miért nem kívánnak szervezetekhez csatlakozni. Ezek közül itt csak néhány érdekesebbet emelünk ki. Kezdjük a befogadó országban történő mobilizációval. A moldovai bevándorlók közül többen adtak hangot azon véleményüknek és elégedetlenségüknek, hogy a Romániában élő moldovai bevándorlók szervezeti kivétel nélkül túlságosan átpolitizáltak, vagy pedig rájuk települt valamilyik politikai párt. Mások azt hangsúlyozták, hogy a moldovai bevándorlók és a románok érdekei nem esnek egybe. Ketten úgy gondolták, hogy a létező szervezetek tevékenysége nem segíti a Moldova Köztársaságból származó bevándorlók integrációját a román társadalomba. Egy személy azt állította, hogy az egyéni integráció hatékonyabb, egy másik pedig azt, hogy a szervezetek inkább éket vernek a moldovai és román állampolgárok közé, mintsem közelebb hozzák őket egymáshoz. Az egyéni integráció gondolata felmerült a magyar mintában is. Ugyanitt az egyik érdekesen megfogalmazott vélemény szerint nincs mit tenni a Romániából származó bevándorlókat ért diszkriminációval szemben, mivel mindenkiről, aki ebből az országból származik, nagyon negatív kép alakult ki. Egy német válaszadó szerint az identitás megőrzéséhez, megtartásához nem szükséges szervezeti tagnak lenni. Egy másik német személy azt tette szóvá, hogy sokkal inkább németnek érzi magát, mintsem erdélyinek, ami ismételtén arra utal, hogy egyéni integrációja sikeres volt a befogadó országban.

A kibocsátó országban maradó etnikai csoporttársak célkitűzései érdekében megvalósuló mobilizáció kapcsán érdemes megemlíteni egy olyan magyar válaszadót, aki szerint sok a hiteltelen, nem autentikus szervezet. Egy másik válaszadó szerint bármilyen Románián kívül történő mozgósítás negatív következményekkel járhat az erdélyi magyarokra nézve, mivel etnikai feszültséget kelthet. Egy harmadik személy szerint csak egy gazdaságilag erős Magyarország tehet bármit is a romániai magyarok érdekében, viszont jelenleg Magyarország túl gyenge, és még tovább fog hanyatlani. Egy németországi válaszadó azt nyilatkozta, hogy nem bíz a romániai intézményekben, és ezért nem iratkozott be etnikai szervezetekbe. A Moldovai Köztársaságból származó bevándorlók eseté-

ben nem igazán találtunk különleges, érdekes meglátásokat a kibocsátó országra vonatkozó célkitűzések érdekében történő mozgósítás kapcsán.

Az szervezetekkel kapcsolatos utolsó téma, amelyet megpróbáltunk körüljárni, arra vonatkozott, hogy mit gondolnak a válaszadók a tárgyalt típusú szervezetek hatékonyságáról. Ezeket a kérdéseket mindenkinek feltettük, függetlenül attól, hogy szervezeti tagok voltak vagy sem. A 14. ábra azon válaszadók arányát mutatja be, akik úgy gondolták, hogy az etnikai bevándorlók szervezetei nagy vagy nagyon nagy mértékben képesek hozzájárulni a problémák megoldásához, a befogadó és a kibocsátó országban egyaránt. A három csoport adataiban nagymértékű eltérést látnunk. A moldovai bevándorlók a legoptimistábbak, a magyarok pedig inkább pesszimisták. Az ábrából az is kiderül, hogy a németek és moldovaiak optimistábbak a befogadó országban létező problémák tekintetében, a magyarok viszont az erdélyi ügyekkel kapcsolatosan derülátóbbak valamivel.

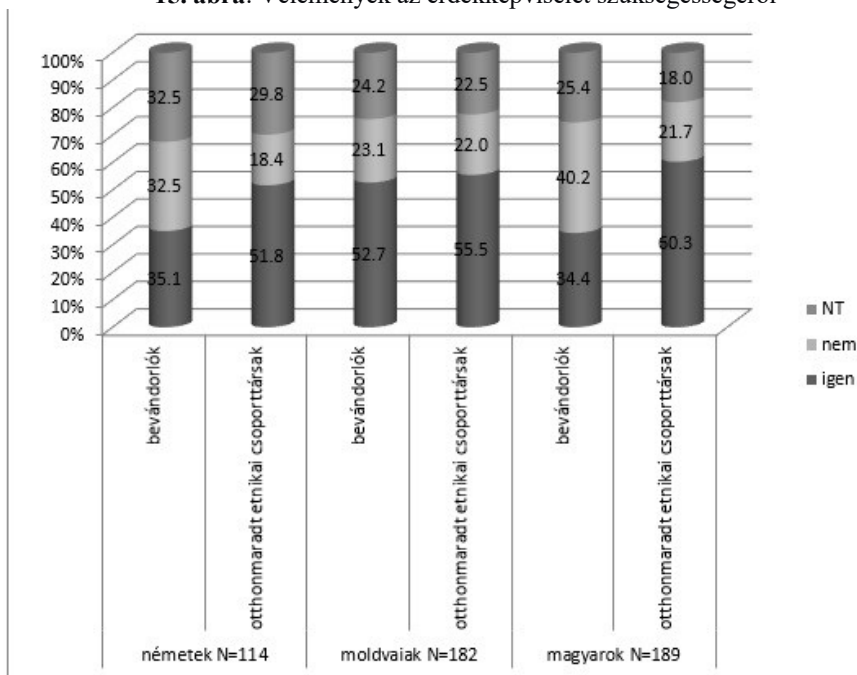
14. ábra: A megkérdezettek véleménye arról, hogy a szervezetek mennyire képesek hozzájárulni a problémák megoldásához (%)

A 15. ábra a politikai képviseletre vonatkozó véleményeket szemlélteti: egyfelől az etnikai bevándorló csoport érdekeinek képviseletére vonatkozóan a befogadó országban, másrészt pedig az otthon maradt etnikai csoporttársak érdekeinek képviseletére vonatkozóan az anyaországban. A magyar és német válaszadók esetében világosan elkülönül a két típusú ér-

dekképviselőre vonatkozó értékelés: mindkét csoport kevésbé tartja fontosnak a bevándorlók saját céljaiért történő érdekérvényesítést a befogadó országban, mint az otthon maradt etnikai csoporttársak képviselőtét. A két típusú érdekképviselőhöz rendelt értékek közötti különbség nagyobb a magyar bevándorlók csoportjában. Ezzel szemben, a moldovai mintán a két dimenzióra vonatkozó vélemények nagyon hasonlóak, a moldovaiak nagy része úgy gondolja, hogy mindkét fajta érdekképviselőre nagy szükség van. Továbbá érdemes megjegyezni, hogy noha mindhárom mintában magas azoknak az aránya, akik tartózkodtak a véleménynyilvánítástól, az adatok azt mutatják, hogy ez az arány a magyar bevándorlók körében a legkisebb, éspedig a romániai nemzeti kisebbségek helyzetére nézve.

15. ábra: Vélemények az érdekképviselő szükségességéről

KÖVETKEZTETÉSEK

Az ismertetett online kutatás három igen sajátos mintát eredményezett a tanulmány három célcsoportja esetében. A moldovai bevándorlók mintája bizonyult a legsajátosabbnak, ugyanis ez a minta nem csak szo-

cio-demográfiai szerkezete (életkor és iskolázottság), hanem más szempontok szerint is, úgymint a mobilizáció szintje, eltér a magyar és a német mintáktól. A mintát egy viszonylag homogén, elsősorban diákokból és az frissen egyetemet végzettekkel álló csoport alkotja, amelynek tagjai főként tanulmányi céllal érkeztek Romániába, egyetlen, 2000-tól kezdődő bevándorlási hullámban. Ezzel szemben a másik két minta rétegzettebb életkor, iskolai végzettség és a migráció időpontja tekintetében. A német bevándorlók mintája egy nagyobb ívű bevándorlási hullámot tükröz, amely 1995 előtt lecsengett (ami megfelel a történelmi valóságnak), ugyanakkor a legfontosabb szocio-demográfiai változók mentén igencsak rétegzett a minta. A magyar minta a leginkább rétegzett, és több migrációs hullámot tükröz. A csoportok a jövőbeli migrációs tervek szempontjából is eltérnek egymástól. A moldovai bevándorlók többsége rövid- és középtávon gondolja el életét Romániában (tanulmányaik elvégzése és esetleg néhány év munka tapasztalatszerzés gyanánt). Ezzel szemben a magyar bevándorlók többsége végleg elhagyta a kibocsátó országot, és ez még inkább igaz a német mintára.

A magyar bevándorlók számoltak be az etnikai bevándorlókkal szemben megnyilvánuló attitűdök legnegatívabb formáiról, ami érdekes eredménynek számít, ha arra gondolunk, hogy a befogadó ország és a bevándorlók közötti kulturális különbségek talán az ő esetükben a leginkább elenyészőek, és ennek köszönhetően az integrációs folyamatnak is ez esetben kellene leginkább súrlódásmentesnek lennie. A váratlan eredmény valószínűleg abból adódik, hogy az anyaország és a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek viszonya központi téma a magyarországi nyilvánosságban, és meglehetősen átpolitizált. Ugyanakkor a magyarok körében a legmagasabb azoknak is az aránya, akik jelentős javulást észlelnek az etnikai bevándorlókkal szembeni általános attitűd tekintetében. Ez viszont nagy valószínűséggel az egyszerűsített honosítási eljárás 2010-től kezdődő bevezetésének köszönhető. A másik két csoport sokkal pozitív attitűdökről számolt be azt illetően, ahogyan saját etnikai csoportjuk viszonyul hozzájuk az anyaországban.

A moldovai bevándorlók tettek leggyakrabban említést problémákról és diszkriminációra vonatkozó személyes vagy közvetett, más bevándorlók esetéből szerzett tapasztalatról. Másfelől, a németek említettek legkisebb gyakorisággal ilyen jellegű problémákat, a magyar minta válaszadói pedig valahol a kettő között helyezkedtek el. Nem érdektelen megfigyelni, hogy az egyén által személyesen tapasztalt diszkrimináció és az általa-

ban észlelt diszkrimináció szintje közötti különbség is a moldovai bevándorlók körében a legmarkánsabb. Ugyanakkor nem egyértelmű az összefüggés az észlelt diszkrimináció szintje és az etnikai bevándorlókkal szembeni attitűdre vonatkozó percepciók között. Úgy tűnik, a németek esetében ez az összefüggés egyenes irányú: az etnikai bevándorlókkal szembeni általános attitűdöt viszonylag pozitívnak ítélik meg, a diszkrimináció szintjét pedig alacsonynak látják. A magyarok és a moldovaiak esetében azonban más a helyzet. A magyarok ítélték meg a legnegatívabbnak az etnikai bevándorlókkal szembeni általános attitűdöt a befogadó országban, viszont viszonylag alacsony szintű diszkriminációt tapasztaltak. A moldovaiak a leginkább derűlátók a románok velük szemben tanúsított attitűdjeivel kapcsolatosan, annak ellenére, hogy a diszkrimináció legmagasabb értékeit is az ő mintájukon mértük.

A kérdőív az etnikai mobilizáció két lehetséges válfaját igyekezett megragadni: az etnikai bevándorlóknak a befogadó országban elérendő bizonyos céljai érdekében történő mobilizációt, illetve az etnikai bevándorlók egyfajta lobby-tevékenységét a kibocsátó országban maradó azonos etnikumú közösségek érdekében (egyfajta diaszpóralobby-funkció). A második célt követő mobilizáció leginkább a magyarok esetében jellemző, ráadásul számukra ennek a célnak nagyobb mozgósító ereje van, mint azon problémáknak, amikkel ők maguk szembesülnek Magyarországon bevándorlókként. A diaszpóralobby funkciója megjelenik a németeknél is, de csak a második helyen, a befogadó országban létező problémák megoldása után következik. Szintén másodlagos fontosságú a moldovai bevándorlók körében is a Moldova Köztársaságbéli ügyek érdekében történő mobilizáció.

A szervezeti életben a moldovaiak részvétele bizonyult a legintenzívebbnek és a magyaroké a legkevésbé annak. Míg a moldovaiak esetében ez leginkább annak tudható be, hogy a minta nagy része fiatal személyekből állt, akik inkább hajlamosak lehetnek részt venni a társadalmi aktivizmus különféle formáiban, addig a magyar és német mintában a szervezeti tagságnak inkább szimbolikus értéke van, néha a tagság ténye önmagában fontosabb, mint a tényleges részvétel.

Bár a szervezeti tagság motivációi között nagyon fontos helyen szerepelt a hasonló etnikumúak társaságának igénye, az etnikai bevándorlók szervezetei egyértelműen más, a pusztán együttléten túlmutató célokat is szolgálnak. A konkrét problémák megoldása fontos motivációja a szervezetekhez való csatlakozásnak, különösen a moldovai bevándorlók köré-

ben, ami valószínű, hogy a felmerülő problémák és a tapasztalt diszkrimináció gyakoriságával függ össze az ő esetükben.

Ami a válaszadók politikai érdeklődését illeti, a németek és a magyarok is leginkább a kibocsátó országban maradt etnikai csoporttársaik ügyei (romániai kisebbségpolitikák) iránt érdeklődnek leginkább. Ezt követi a befogadó és kibocsátó államok országos szintű politikája (melyek közel azonos fontossággal bírnak a számukra). A moldovai bevándorlók leginkább a kibocsátó állam országos politikája iránt érdeklődnek, erről beszélnek leggyakrabban, csak utána következik a befogadó ország politikai élete.

Mindhárom mintában a válaszadók többsége nem tagja szervezeteknek, és nem szándékozik azzá válni a jövőben, attól függetlenül, hogy a cél a saját etnikai bevándorlócsoporthoz tartozó problémáinak megoldása, vagy pedig a kibocsátó országra vonatkozó ügy volna. A megkérdezettek leggyakrabban időhiánnyal magyarázták távolmaradásukat, ugyanakkor beszámolnak azon meggyőződésükről is, hogy elégségesnek tartják az informális kapcsolattartást az az etnikai bevándorlók között.

Noha a magyar bevándorlók alkotják a legkevésbé mobilizált csoportot, a szervezetekbe való beiratkozás hajlandóságával mért mobilizációs potenciál értéke is náluk a legmagasabb. Ez azonban csak a kibocsátó országban maradó, saját etnikai csoporthoz tartozó társak érdekében tett lépésekre, cselekvésekre érvényes. Ugyanakkor a kibocsátó országban fennálló problémák mentén való mobilizációtól való távolmaradás igazolására viszonylag ritkán hozták fel azt az érvet, miszerint az informális szervezkedés nem vezet változáshoz. A magyarok körében a mozgósítást gátló tényezők közé sorolhatjuk az információhiányt, a meglévő szervezetekkel szembeni kritikus viszonyulást, illetve az olyan szervezetek hiányát, amelyeket a válaszadók könnyen elérhetnének. Mindhárom csoport közös jellemzője, hogy kevesebben vannak azok, akik úgy gondolják, hogy a kibocsátó országban ne lennének olyan problémák, melyek mozgósítást igényelnének (azokhoz képest, akik azt gondolják, hogy a befogadó országban nincsenek problémák). A magyar etnikai bevándorlókra jellemző, hogy jelentősebb a mozgósíthatóság a kibocsátó ország ügyeinek érdekében (mind a szervezeti tagság, mind a különböző típusú politikai cselekvésekben, akciókban való részvétel vonatkozásában). Ugyancsak a magyaroknak van a legrosszabb véleménye a kibocsátó országban élő magyarok helyzetéről.

Ami a szervezetekhez való csatlakozás hajlandóságát illeti, elmondható, hogy a moldovai bevándorlók hasonlóképpen viszonyulnak mindkét célhoz, továbbá a különböző politikai cselekvésekben való részvételük mintázata arra utal, hogy inkább etnikai bevándorló csoportként megfogalmazott érdekek érvényesítéséért tevékenykednek, mint a kibocsátó országhoz köthető ügyekért.

Az összes szervezet közül a kulturális egyesületek és a nem-kormányzati szervezetek a legnépszerűbbek, mindhárom mintának csupán elenyésző hányada volna hajlandó politikai pártba vagy szakszervezetbe beiratkozni. A német bevándorlók közül a legtöbben bármilyen szervezethez való belépést elutasítanak. Mindemellett mindhárom csoportra jellemző, hogy kevésbé tartózkodóak a politikai pártokkal szemben, ha a kibocsátó államban maradt, saját etnikai csoportjukhoz tartozó személyeket érintő kérdésekről van szó, mint ha saját érdekeik érvényesítése végett kellene belépniük egy pártba. Ebből arra következtethetünk, hogy a kibocsátó országban élő etnikai csoporttársak problémái sokkal inkább átpolitizáltak, mint az etnikai bevándorló lét a befogadó országban.

Széles skálán helyezhető el a csoportok meggyőződése arról, hogy mennyire hatékonyak a szervezetek a befogadó, illetve kibocsátó országban felmerülő problémák megoldásában. A moldovai bevándorlók a legoptimistábbak e tekintetben, és a magyarok a legpesszimistábbak. Érdekes megfigyelni, hogy míg a német és moldovai bevándorlók optimistábbak a befogadó országban felbukkanó problémák tekintetében, a magyarok a kibocsátó országban fennálló helyzet befolyásolhatóságára tekintenek derülátóbban. A németek és magyarok többsége gondolja úgy, hogy a kibocsátó országban élő etnikai csoporttársak érdekeit erőteljesebben kellene képviselni az anyaországban (Németországban az erdélyi németek érdekeit, Magyarországon pedig az erdélyi magyarok érdekeit), és lényegesen kisebb arányban gondolják ugyanezt saját etnikai bevándorló csoportjukra nézve. A moldovai bevándorlók többsége ugyanakkor mindkét vonatkozásnak közel ugyanolyan jelentőséget tulajdonít.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Blalock, H. M.: *Toward a Theory of Minority-group Relations*. New York, John Wiley & Sons, 1967.
- Cohen, R.: *Diasporas and the nation-state: from victims to challengers*. *International Affairs*, 72(3), 1996. 507–520.

- Deutsch, K. W.: Social Mobilization and Political Development. *American Political Science Review*, 55(3), 1961. 493–514.
- Diehl, C. – Blohm, M.: Apathy, adaptation or ethnic mobilization? On the attitudes of a politically excluded group. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(3), 2001. 401–420.
- Faist, T.: Diaspora and Transnationalism: What Kind of Dance Partners? In: R. Bauböck & T. Faist, eds.: *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*, Amsterdam, IMISCOE Research–Amsterdam University Press, 2010. 9–34.
- Giugni, M., – Passy, F.: Migrant Mobilization between Political Institutions and Citizenship Regimes: A Comparison of France and Switzerland. *European Journal of Political Research*, 43(1), 2004. 51–82.
- Hooghe, M.: Ethnic Organisations and Social Movement Theory: The Political Opportunity Structure for Ethnic Mobilisation in Flanders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(5), 2005. 975–990.
- Keating, M.: European Integration and the Nationalities Question. *Politics & Society*, 31(1), 2004. 1–22.
- Kitschelt, H.: Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Politics. *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 2000. 845–879.
- Koopmans, R.: Migrant Mobilisation and Political Opportunities: Variation among German Cities and a Comparison with the United Kingdom and the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 2004. 449–470.
- Koopmans, R. – Statham, P.: Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism, and the Collective Claims Making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany. *American Journal of Sociology*, 105(3), 1999. 652–696.
- Layton-Henry, Z.: Immigrant associations. In Z. Layton-Henry, ed.: *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*. London, Sage, 1990. 94–112.
- Martiniello, M.: *Political Participation, Mobilization and Representation of Immigrants and their Offspring in Europe*. Willy Brandt Series of Working Papers on International Migration and Ethnic Relations, 1/5, 2005, <http://www.sociologyofeurope.unifi.it/upload/sub/Presentazioni/MARTINIELLO,%202001.2005.%20Political%20Participation...%20Parenti%203.pdf> (27. 06. 2016.)
- McAdam, D.: Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions. In: D. McAdam – J. D. McCarthy – M. N. Zald, eds.: *Comparative*

- Perspectives on Social Movement.*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996. 23–40.
- Mudde, C.: *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Odmalm, P.: Civil society, migrant organisations and political parties: theoretical linkages and applications to the Swedish context. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(3), 2004. 471–489.
- Ohliger, R. – Münz, R.: Diasporas and Ethnic Migrants in Twentieth-Century Europe: A Comparative Perspective. In: R. Ohliger – R. Münz, eds.: *Diasporas and Ethnic Migrants: German, Israel, and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective*. London–Portland, Frank Cass, 2003. 2–15.
- Olzak, S.: Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 1983. 355–374.
- Olzak, S.: *The Global Dynamics of Racial and Ethnic Mobilization*. Stanford, CA, Stanford University Press, 2006.
- Østergaard-Nielsen, E.: The Politics of Migrants' Transnational Political Practices. *International Migration Review*, 37(3), 2003. 760–786.
- Predelli, L. N.: Political and Cultural Ethnic Mobilization: The Role of Immigrant Associations in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(6), 2008. 935–954.
- Rustow, D. A.: *A World of Nations. Problems of Political Mobilization*, Washington, D.C., The Brookings Institution, 1967.
- Safran, W.: Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 1991. 83–99.
- Safran, W.: Deconstructing and Comparing Diasporas. In: W. Kokot – K. Tölölyan – C. Alfonso, eds.: *Diaspora, Identity and Religion. New Directions in Theory and Research*. London–New York, Routledge, 2004. 9–29.
- Sasse, G. – Thielemann, E. R.: A research agenda for the study of migrants and minorities in Europe. *Journal of Common Market Studies*, 43 (4), 2005. 655–671.
- Schermerhorn, R. A.: *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*. New York, Random House, 1970.
- Sheffer, G.: *Diaspora politics: At home abroad*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

- Sheffer, G.: From Diasporas to Migrants – from Migrants to Diasporas. In: R. Ohliger – R. Münz, eds.: *Diasporas and Ethnic Migrants: German, Israel, and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective*. London–Portland, Frank Cass, 2003. 17–31.
- Stroschein, S.: Microdynamics of Bilateral Ethnic Mobilization. *Ethnopolitics*, 10(1), 2011. 1–34.
- Strömblad, P. – Bengtsson, B.: *Political Participation of Ethnic Associations. Exploring the Importance of Organisational Level Differences in Resources, Motivation and Recruitment Networks*. Working Paper, Institute for Future Studies, No. 2, 2010. <http://www.iffs.se/media/1394/20101116153919fil60Uxz5ipR69KL6JM8Sdt.pdf> (27. 06. 2016)
- Tarrow, S.: *Struggling to Reform: Social Movements and Policy Change during Cycles of Protest*, Ithaca, Cornell University, 1983.
- Tarrow, S.: National Politics and Collective Action: Recent Theory and Research in Western Europe and the United States. *Annual Review of Sociology*, 14(1), 1988. 421–440.
- Tilly, Ch.: *From Mobilization to Revolution*. Reading, Mass, Addison-Wesley, 1978.
- Tilly, Ch. – Tarrow, S.: *Contentious Politics*. Boulder–London, Paradigm Publishers, 2007.
- Van Hear, N.: Migration. In K. Knott – S. McLaughlin, eds.: *Diasporas. Concepts, Intersections, Identities*. London–New York, Zed Books, 2010. 34–38.
- Vermeersch, P.: *Theories of ethnic mobilization: overview and recent trends*, CRPD Working Paper no. 3, 2011, <https://soc.kuleuven.be/web/files/12/80/wp03.pdf> (27. 06. 2016.)

Salat Levente, Szabó Tamás

CIVIL SZERVEZETI RÉSZVÉTEL ÉS POLITIKAI MOBILIZÁCIÓ AZ ETNIKAI MIGRÁNSOK KÖRÉBEN

Civic activism and political mobilization of ethnic migrants

As part of a broader research project, the present study seeks to analyse in-depth (qualitative) interviews with representatives of minorities' associations of Moldovans in Romania, Transylvanian Hungarians resettled in Hungary, and German Aussiedler from Romania. We are evaluating the results in comparative perspective in four sections: (1) reported problems and their solutions during the resettlement; (2) membership in organizations and impact of organizational activity; (3) political mobilization and political participation, and finally, (4) the relationship to Romania and to Republic of Moldova.

Keywords: political mobilization, NGOs, resettlement, national minorities.

BEVEZETÉS

Az etnikai migránsok – olyan személyek, akik anyaországukba, pontosabban egy olyan államba telepednek át, amelyben domináns az az etnikum, nyelv, illetve kultúra, amelyhez ők tartoznak – a nem-domináns társadalmi csoportok sajátos kategóriáját képezik: noha kivándorlásra vonatkozó személyes döntésük motivációs hátterének központi eleme, hogy menekülni próbálnak a nem-domináns nyelvi, vallási vagy kulturális közösségek sok tekintetben hátrányos helyzetéből, az anyaországi társadalomba való beilleszkedés rendszerint nem egyszerű folyamat, és – átmenetileg legalábbis – egy újabb, más természetű, de a marginalizáció számos formájával együttjáró nem-domináns helyzet elviselését teszi szükségessé. A nem-domináns helyzet kihívásaira az emberek rendszerint mobilizációval, a társadalmi aktivizmus különböző változataival szoktak válaszolni, amelyeknek az a célja, hogy védelmet, segítséget nyújtsanak a hátrányos helyzetet elviselő közösségek tagjainak. Az etnikai migránsok esetében a mobilizáció gyakran kétirányú: egyrészt azoknak a nehézségeknek a leküzdésére irányul, amelyekkel az áttelepültek a befogadó országban találják szembe magukat, másrészt a kivándoroltak felelősséget éreznek az otthon maradt nemzettársaik iránt, és úgy érzik, hogy az anya-

országban eszközök állnak a rendelkezésükre, amelyeket az otthoni állapotok befolyásolására vehetnek igénybe. Jelen tanulmány célja egy összehasonlító vizsgálat eredményeinek a bemutatása. A vizsgálat az etnikai migránsok három kategóriája – Romániából Magyarországra kivándorolt magyarok, illetve Németországba kiköltözött németek (szászok, és svábok, a német szóhasználat szerint *Aussiedler*), valamint a Moldovai Köztársaságból Romániába áttelepedett románok – esetében tapasztalt mobilitációs jellegzetességeket elemezte és vetette össze.

A tanulmány alapját képező 22 interjú egy átfogóbb kutatási program keretében készült,¹ egy online felmérés kiegészítő vizsgálataként.² Az interjúk a felmérés eredményeiben tükröződő információk elmélyítésre, kontextualizálására törekedtek, különös hangsúlyt helyezvén az áttelepültek civil szervezeti tapasztalataira, a rájuk jellemző mobilizáltság különböző vonatkozásaira.

ELMÉLETI TÁMPONTOK

A vizsgálat elméleti megalapozásában a nemzetközi migrációval, illetve a politikai mobilizációval kapcsolatos szakirodalom bizonyult irányadónak, amelyből két vonatkozást ragadunk ki röviden a soron következőkben. Az első az etnikai migráció jelenségének a körülhatárolása – ezzel kapcsolatban arra teszünk kísérletet, hogy kiszálazzuk a migráció komplex kérdéskörének szerteágazó szakirodalmából azokat a fogalmakat, amelyek relevánsak az etnikai migráció jelenségére. A második vonatkozás a társadalmi aktivizmusnak és a politikai mobilizációnak azokkal a változataival kapcsolatos, amelyek jellemzőek az etnikai migráció által létrehozott közösségekre.

Az etnikai migráció jelenségének fogalmi környezete

A kutatás során megvizsgált közösségek vonatkozásában – amelyek tagjainak egy része az 1989-es rendszerváltás előtt hagyta el Romániát részben legális, részben illegális körülmények között – relevanciával bír

¹ *Mobilizarea politică a minorităților și discursul anti-diversitate în contextul crizei europene a multiculturalismului* (CNCS-UEFISCDI: PN-II-ID-PCE-2012-3-0394).

² A felmérés részleteiről lásd Salat Levente és Székely István Gergő *Etnikai bevándorlók mindennapi problémái és szervezeti élete a befogadó országban: moldovaiak Romániában, erdélyi magyarok Magyarországon és erdélyi németek Németországban* című tanulmányát a jelen kötetben.

egyfelől a *menekült* fogalma, másfelől a bevándorlók jogi állásának a kérdése. Az 1951. évi Genfi Egyezmény alapján menekültnek olyan személy tekinthető aki „faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme következtében az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni; vagy aki állampolgársággal nem rendelkezve és szokásos tartózkodási helyén kívül tartózkodva ilyen események következtében nem tud, vagy az üldözéstől való félelmében nem kíván oda visszatérni.”³ Az 1989 előtt Romániából Magyarországra illegális körülmények között távozó személyek egy jelentős része esetében a fenti leírás találóan ragadta meg a lényegét.

Kymlicka⁴ és Safran⁵ nyomán a bevándorlókat három kategóriába lehet sorolni: (1) *legális bevándorlók*, akik államközi megállapodás vagy a befogadó ország célzott politikájának köszönhetően telepedhettek le az adott országban, és viszonylag rövid távon állampolgárságot kaphatnak – az 1970-es, 1980-as évek során a Romániából a Német Szövetségi Köztársaságba kitelepedő szászok és svábok nagy része, illetve a Magyarországra 1989 előtt legálisan kitelepedő magyarok tartoztak ehhez a kategóriához; (2) *ideiglenes bevándorlók*, akiket munkaerőpiaci vagy a továbbtanulással kapcsolatos oportunitások csábítottak a befogadó országba, tartózkodási engedéllyel rendelkeznek, és hosszú távú terveik között szerepel a hazatérés a kibocsájtó országba – pl. a Romániában átköltözött moldovaiak; (3) *illegális bevándorlók*, akik nem a törvényes előírásoknak megfelelően jutottak be a befogadó országba, és jogi helyzetük rendezetlen – 1989 előtt a Romániából Magyarországra szökött erdélyi magyarok voltak átmenetileg ebben a helyzetben.

Az *etnikai migráció* fogalmát Münz–Ohlinger határozzák meg közelebbről, megkülönböztetvén azt egyfelől a gazdasági bevándorlótól, másfelől a menekülttől, akiknek az esetében az etnikum nem játszik kiemelt szerepet az áttelepedéssel kapcsolatos döntés meghozatalában.⁶ Az etnikai migrációnak Münz és Ohlinger megkülönbözteti a két tipikus mozzanatát: (1) az etnikai kivándorlást, amely rendszerint a diszkriminatív politikák következménye, és a szülőföld elhagyását jelenti; (2) az etnikai bevándor-

³ 1. cikk, második bekezdés.

⁴ Kymlicka: *Western Political Theory*.

⁵ Safran: *Deconstructing and Comparing Diasporas*.

⁶ Münz–Ohlinger: *Diasporas and Ethnic Migrants*.

lást, amely az anyaországba történő letelepedésben konkretizálódik, és rendszerint nehézségektől nem mentes akkomodációt feltételez.

A kivándorlás motivációs alapját tekintve Martin–Martin–Weil megkülönböztetik az *önkéntes*, illetve az *egyének akaratán kívüli* okokra visszavezethető kivándorlást.⁷ Az első esetben a kivándorlók egyéni elhatározásából, szabad akaratából következik a kitelepedésre vonatkozó döntés, a második esetben az elhatározás az egyén akaratán kívüli gazdasági, politikai vagy környezeti problémák kényszerítő hatására születik meg. A két típus között nehéz mindazonáltal különbséget tenni, a gyakorlatban legtöbbször az okok „ötvöződése” érvényesül, többek között erre utal Van Hear *vegyes migráció* fogalma.⁸

Mobilizáció, társadalmi aktivizmus

A nem domináns közösségek mobilizációja által követett célkitűzések típusait illetően Keating⁹ és Rudolph¹⁰ szolgál eligazítással. Keating szerint a mobilizáció irányulhat *integratív* célkitűzésekre, amennyiben a non-domináns helyzet hátrányait a közösség tagjai aktív, hatékonyabb részvétellel próbálják meg leküzdeni; a *partikuláris* célkitűzések a sajátos igények és közös jellemzők alapján valamilyen speciális státusz (pl. autonómia) kivívására irányulnak; míg a *dezintegratív* célkitűzések a politikai közösség határain kívül eső megoldásokat – pl. új állam megalakításának az igényét – vetítik előre. Rudolph négy típusú célkitűzést különböztet meg: (1) ágazati politikák révén elérhető eredményekre (oktatás, kultúra, vallás) irányuló célkitűzések, amelyek az állami forrásokból való részesedést feltételeznek; (2) hatáskörhöz kapcsolódó célkitűzések, amelyek arra irányulnak, hogy a közösség tagjai számára biztosított legyen a források elosztásában való részvétel; (3) az állam struktúrájának megváltoztatása decentralizáció, autonómia vagy föderalizáció révén; (4) a politikai közösség határainak megváltoztatására, új állam megalakítása. Ezeknek a célkitűzéseknek a megjelenítői, kivitelezői és esetleges haszonélvezői rendszerint etnikai vagy regionális pártok.

Az etnikai migránsok közösségeire jellemző mobilizáció és társadalmi aktivizmus rendszerint nem politikai pártot, hanem civil társadalmi szervezeteket – egyesületeket, alapítványokat – eredményez. Az ilyen típusú tár-

⁷ Martin, P.–Martin S.–Weil: *Managing Migration*.

⁸ Van Hear: *Diasporas*.

⁹ Keating: *Nations against the State*.

¹⁰ Rudolph: *Politics and Ethnicity*.

sadalmi szervezetek változatos funkciókat tölthetnek be a bevándorlók közösségeinek az életében: elősegítik a politikai részvételt és a közügyekbe való beleszólást;¹¹ szocializációs szerepet töltenek be azáltal, hogy segítik a bevándorlókat a befogadó ország állampolgári és politikai kultúrájának az elsajátításában;¹² identitásmegőrző funkciót látnak el.¹³

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE

A kutatási program keretében a korábban elvégzett online kérdőíves vizsgálatot követően mélyinterjúkat készítettünk a Romániából Magyarországra áttelepült erdélyi magyarokkal, a Németországba kivándorolt szászokkal és svábokkal, valamint Romániában tanuló és munkát vállaló moldovai diákokkal. A kutatási tervben szereplő elképzelés szerint olyan személyekkel készítettünk volna interjúkat, akik kitöltötték az online kérdőívet (vagyis részt vettek a kutatás előző szakaszában), és akik vezetői funkciót töltenek be valamely, az áttelepült személyek által létrehozott és működtetett szervezetben.

Ennek a feltételnek csak részben tudtunk megfelelni, a beazonosított szervezeti vezetők közül ugyanis kevesen vállalták az interjúkat. Módszerünk leginkább a moldovai szervezeti vezetőknél volt sikeres, esetükben megközelítettük az előzetesen eltervezett interjúk számát, míg a magyar és szász kivándorlóknál ez az arány jóval a tervezett alatt maradt. Az elutasító vagy kitérő válaszokat követően egyrészt internetes keresés alapján, másrészt hólabda-módszerrel azonosítottunk be további szervezeti vezetőket, akik vállalták végül, hogy válaszolnak kérdéseinkre.

Két célcsoport, a Romániában tanuló moldovai állampolgárok és a Magyarországra kitelepült erdélyi magyarok esetében sikerült elkészíteni a tervezett tíz-tíz interjúkat. A moldovai diákokkal készült interjúkra 2013. november–december közötti időszakban került sor, míg az Erdélyből származó magyarokkal két hullámban – 2013 decemberében (négy interjú) majd 2014. október–november közötti időszakban (hat interjú) – ejtettük meg az adatfelvételt. A Németországba kitelepedett szászokkal és svábokkal készült interjúk bizonyultak a legproblematisabbnak, esetükben ugyanis az kitöltött online kérdőívek alapján kevés potenciális interjúalanyt

¹¹ Layton-Henry: *Immigrant associations; Odmaml: Civil society*; Martiniello: *Political Participation*; Predelli: *Political and Cultural Ethnic Mobilization*.

¹² Strömblad–Bengtsson: *Political Participation*.

¹³ Kastoryano: *Negotiating Identities*.

sikerült beazonosítanunk. Többszöri megkeresésünkre végül két személy vállalta az interjút.

Az interjút előre elkészített interjúvezető alapján készítettünk, amely több típusú – többségében nyílt, néhány zárt, valamint ezekhez kapcsolódó, úgynevezett követő – kérdést tartalmazott. Az interjúban megfogalmazott kérdések elsősorban azokat a problémákat és nehézségeket célozták meg, amelyekbe az áttelepültek magyarországi, németországi és romániai tartózkodásuk alatt ütköztek. Rákérdeztünk továbbá a szervezeti életben való részvétellel kapcsolatos tapasztalatokra, a szervezetek funkciójára, tevékenységére és hatásaira. A politikai mobilizáció motivációs háttere és irányultsága, a Romániával, illetve a Moldovai Köztársasággal fenn tartott viszony (kapcsolattartás, aktuális romániai helyzet ismerete, személyes részvétel) további fontos vonatkozásai voltak az interjúnak. Az interjút minden esetben Skype-on keresztül, előre egyeztetett időpontban készítettük, és számítógépes program segítségével rögzítettük, majd leírtuk. Az interjúk időtartama többségében egy-másfél óra között változott, néhány kivételes esetben megközelítette a két órát.

A VIZSGÁLAT MEGÁLLAPÍTÁSAI

A soron következő ismertetés a 22 interjú összehasonlító elemzésének fontosabb következtetéseit foglalja össze, követve nagyjából az interjúvezető struktúráját. Az elemzés első része az áttelepülés okairól, körülményeiről és az azonosított problémákról ad rövid áttekintést. A második rész a problémák megoldására hivatott szervezetek működésébe enged bepillantást. Az elemzés harmadik részében a politikai mobilizáció néhány aspektusa kerül előtérbe, majd végezetül az interjúalanyok Romániához és a Moldovai Köztársasághoz való viszonyát elemeztük.

Az áttelepedés okai, motivációs háttér, jövőképek

A kommunizmus időszakában Romániából több hullámban települtek ki Magyarországra erdélyi magyarok, akik a Ceaușescu-rezsim diktatúrája, a kisebbségi elnyomás és az élet más területén is tapasztalható kilátástalanságok elől menekülve próbáltak az anyaországban új életet kezdeni.¹⁴ Az

¹⁴ A Romániából Magyarországra áttelepülők számának pontos meghatározásában számos nehézségbe ütközünk, hiszen a reguláris (hivatalos kitelepedés) és az irreguláris (zöld határt átlépők) kivándorlásra vonatkozóan a hivatalos statisztikákban eltérő adatsorokkal találkozunk. A KSH 1985-1991 között a Magyaror-

interjúalanyok mind végleges áttelepedetteknek tekinthetők, ugyanis több éve, vagy akár évtizede költöztek ki, a szűkebb családi környezet és munkahelyük is oda köti őket, noha a rokonság jelentős része itthon, Romániában él, következősképpen évente akár több alkalommal is hazalátogatnak szülőföldjükre.

A kitelepedést előkészítő, illetve megalapozó okok összetettek. Az interjúkban felidézett motivációs háttérrel illetően főként a '80-as évek politikai és kisebbségellenes légköre domborodott ki, illetve annak az életkörülményekre gyakorolt hatása: interjúalanyaink kiemelték a Securitate tevékenységét (megfigyelések, házkutatások, zaklatások), a gazdasági és a munkahelyeken uralkodó állapotokat, a személyes vagy családi adottságokat, valamint a kiszolgáltatottság érzését és a rendszer elleni ellenszenvet, amelyek fokozatosan az ország elhagyására vonatkozó elhatározást készítették elő. A megkérdezettek között jelentősebb pozíciókat (iskolaigazgató, jogtanácsos, főorvos) betöltő személyeket is találtunk, akik a '70-es és '80-as évekre visszagondolva hangsúlyozták, hogy a kisebbségi magyar értelmiségi réteget hatványozottan érintették a fentebb megnevezett problémák, így érthető, hogy sokan a kitelepedésben látták az egyetlen alternatívát.

A megkérdezett erdélyi szászok kitelepedésének folyamata több hasonlóságot és különbséget is mutat a Magyarországra átköltözött erdélyi magyarokéval. Hasonlóan az erdélyi magyarokhoz, a Németországba kitelepült szászok végleges letelepedettek, akik több hullámban vándoroltak ki, kihasználva a különböző helyzetekre jellemző opportunitásokat. Az interjúalanyok beszámolóí szerint már az '50-es években megindult az áttelepülés, a '80-as években már évente több mint tízezer szász vándorolt ki Ceaușescu szászokat kiárúsító politikája folytán, a csúcspont pedig 1990-ben

szágra bevándorló román állampolgárok számát 92 ezerre teszi, míg a Migrációs és Menekültügyi Hivatal adatai alapján 1988-1991 között 51.156 romániai állampolgár kért menedéket Magyarországon, amelynek feltehetően 80-90%-a volt magyar nemzetiségű (Tóth Judith: *Menekültügy Magyarországon*). Ha ehhez hozzáadjuk a román Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) adatát a Magyarországra kitelepedő magyar nemzetiségűek számát illetően (50.782 fő), akkor hozzávetőlegesen 90-95 ezerre tehető a tárgyalt időszakban kivándorló magyarok száma. Horváth István számításai szerint 1985-1991 között hozzávetőleg 93 ezer, „bátrabb becslések alapján” 97.500 fő települt ki Magyarországra (Horváth István: *Az erdélyi magyarság*). Horváth Istvánhoz hasonlóan Kiss Tamás is 97 ezerre teszi a Magyarországra kitelepültek számát (Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet*).

következett be, ekkor több mint 110 ezer német hagyta el Romániát, de a kivándorlás a '90-es évek első felében is tovább folytatódott.¹⁵ A Romániából való távozás oka döntő mértékben az országban uralkodó állapotokkal való elégedetlenség és egy jobb élet reménye az „anyaországban”.

Az erdélyi magyarokhoz és szászokhoz viszonyítva jelentős különbségek voltak tapasztalhatók a Moldovai Köztársaságból Romániába áttelepült személyek esetében.¹⁶ Mindenekelőtt az áttelepülők életkorában mutatkoztak lényeges eltérések, interjúalanyaink ugyanis egyetemi tanulmányaikat végző fiatal szervezeti vezetők, akiknek döntő többsége kevesebb, mint tíz éve tartózkodik életvitelszerűen Romániában. Eltérő mintázatok tapasztalhatók ugyanakkor a követett célok, illetve a Romániában való tartózkodás motivációs háttere tekintetében. Interjúalanyaink válaszai alapján három csoportot azonosítottuk be. Véglegesen letelepedetteknek tekinthetjük azokat, akik hosszabb ideje itt élnek, már rendelkeznek román állam-

¹⁵ A Német Szövetségi Közigazgatási Hivatal (Bundesverwaltungsamt) adatai alapján Romániából 1950-2016 között 430.330 személy települt át Németországba. Míg 1950-1959 között kevesebb, mint 4 ezer, 1960-1969 között 16 ezer, addig 1970-1979 között már több mint 70 ezren települtek át. A 70-es években Románia és az NSZK közötti megállapodás alapján tovább növekedett az áttelepülők száma, míg a 80-as években már évente 14-16 ezren hagyták el az országot. Az elvándorlás mértéke azonban a rendszerváltást követő évben 1990-ben érte el csúcspontját: ekkor 111.115 személy települt át Németországba. A hivatalos adatok szerint 250 ezerre tehető a Németországban élő szászok és svábok száma: Bundesverwaltungsamt: *(Spät-)Aussiedler (1950-2016)*.

¹⁶ A Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS) adatai alapján 1994-2016 között 164.060 személy települt át a Moldovai Köztársaságból Romániába. Az ezt megelőző időszakról nincsenek pontos, megbízható adatok. 1995 és 2010 között változó ütemben, évente 1000 és 9000 személy között alakult az áttelepültek száma, a legmagasabb értéket, 9146 személyt 2000-ben regisztrálták. A moldovai állampolgárok kitelepülése 2011-től folyamatosan növekedett, 2013-ban és 2014-ben meghaladta a 20 ezer főt, 2016-ban pedig a Hivatal 17.727 személlyel számolt (Forrás: INS, Tempo Online). Ami a középiskolás diákok és egyetemi hallgatók számát illeti, pontos számadatokkal nem rendelkezünk. Az Oktatási Minisztérium kimutatásai alapján a 2013-2014-es tanévre 5220, a 2014-2015-ös tanévre 4970, míg a 2015-2016-os tanévre 5025 helyet hirdetett meg moldovai állampolgároknak, a középiskolától kezdve az egyetemi képzésig, beleértve a doktori, PhD-képzést is. E helyek esetében a felvételizők minden esetben mentesülnek a különböző tandíjak alól, az ösztöndíjas helyek pedig rendszerint a beiskolázási számok 50%-át teszik ki (Forrás: Oktatási Minisztérium. Az adatok a 2013-2014-es, a 2014-2015-ös és a 2015-2016-os tanévre vonatkoznak.)

polgársággal, rövid időn belül befejezik egyetemi tanulmányaikat, teljes munkaidőben, esetleg félállásban dolgoznak, és hosszabb távon is itt képzelik el életüket, szakmai karrierjük kiteljesedését. Egy másik jelentős csoportot képviselnek azok a válaszadók, akik romániai tanulmányaikra, rövid távú itteni munkaviszonyukra „ugródeszkeként” tekintenek, és hosszabb távon nyugati munkavállalás, egy újabb kitelepedés jelenti számukra a célt. A Romániában tartózkodó moldovaiak harmadik csoportját azok a fiatalok képezik, akik tanulmányaik befejezte után visszatérnének szülőföldjükre, hogy a Moldovai Köztársaságban uralkodó állapotok javításából vegyék ki a részüket.

Az interjúalanyok beszámolóí alapján beazonosított mindhárom csoport esetében a romániai tartózkodás és/vagy letelepedés melletti elsődleges indokként a romániai közép- és felsőoktatási rendszer vonzereje, illetve az állami ösztöndíjak és az egyetemeken számukra fenntartott helyek nagy száma jelenik meg. A moldovai diákok döntő mértékben a magasabb szakmai színvonal és a romániai egyetemek jobb infrastruktúrája miatt, a moldovai felsőoktatásban tapasztalható korrupció okán, a szülők vagy rokonok befolyása nyomán, esetenként a már meglévő szociális hálónak tudhatóan döntenek a romániai oktatási rendszerben való részvétel mellett. A Romániában megszerzett oklevél, amelynek mind az EU tagállamaiban, mind odahaza nagyobb a munkaerőpiaci értéke, hasonlóképpen gyakran szerepel az áttelepedés megnevezett okai között. Nem lényegtelen körülmény továbbá az sem, hogy Romániában magasabb az életszínvonal, amiből következően az itt töltött évek a szakmai fejlődés mellett a személyiségfejlődés szempontjából, valamint az önállósulás lehetővé tétele tekintetében is előnyökkel járnak.

Az áttelepedéssel járó problémák, stratégiák azok kezelésére

Az Erdélyből eltávozott, Magyarországra áttelepedett magyarok, illetve Németországba kiköltözött szászok és a Romániában letelepedett moldovaiak tapasztalatai sok tekintetben hasonlóak, de léteznek markáns különbségek is, amelyek legegységelműbben a különböző időszakmensekre jellemző társadalmi-politikai adottságokkal hozhatók összefüggésbe.

Erdélyi magyarok

Az erdélyi magyarok az áttelepedés során többféle problémával szembesültek. Maga az áttelepedés folyamata egy megpróbáltatásokkal terhelt eseménysor, melynek egyfelől a szülőföldről való lemondás, másfelől az ismeretlenbe vezető bizonytalanság érzése kölcsönöz embert próbáló jelle-

get. Attól függően, hogy mikor került sor az áttelepülésre, más és más természetű problémákról vallottak az interjúalanyok. Az alanyok többsége különbséget tett a korai áttelepülők ('70-es évek, '80-as évek első fele), a forradalmat megelőző időszak (a '80-as évek második fele), végül pedig a rendszerváltást követő időszak között.

Az áttelepülés során tapasztalt problémák két nagyobb csoportra oszthatók: az első a kitelepedéshez, az ország elhagyásához köthető, a második a letelepedéshez, a beilleszkedés magyarországi tapasztalataihoz kapcsolódik. A „korai kitelepedők” esetében a legfőbb problémát a hivatalos dokumentumok megszerzése jelentette: a román hatóságok több évig is elhúzták az útlevelek kiadásának proceduráját, az állampolgárságról való lemondás több esetben is éveket vett igénybe, ami igencsak sok türelmet és kitartást követelt azoktól, akik meghozták az áttelepedéssel kapcsolatos döntést. Komoly gondot jelentett továbbá a romániai egzisztenciák felszámolása: a lakások és ingatlanok értékesítése jóval a piaci árak alatt volt csak lehetséges, a legfőbb haszonélvező rendszerint maga a pártállam volt.

A '80-as évek második felétől, a határon túli magyarok helyzetével kapcsolatos fokozódó érdeklődésnek köszönhetően, főként pedig Szűrös Mátyás 1988. január 25-i rádiónyilatkozatát¹⁷ követően a közvélemény pozitívan, jóindulattal viszonyult az áttelepültekhez. Válaszadóink beszámolóí szerint több önkormányzat is lakásokkal segítette az áttelepült családokat, nem volt ritka az anyagi segítségnyújtás sem, illetve a különböző hivatalok munkahelykeresésben is közvetítettek. A magyar hatóságok által nyújtott fontos segítség egyik formája volt továbbá a Romániában megszerzett a diplomák elismerése.

A segítségnyújtás számos változata ellenére a szakmai beilleszkedést gyakran nehezítették az elutasítási reflexek: főként az újonnan elfoglalt munkahelyeken, de a lakóközösségekben is gyakori volt a „románózás” (román ügyvéd, román orvos, román tanár). Az interjúalanyok közül többen is problémák forrásaként említették az anyaországiak tudatlanságát, tájékozatlanságát a határon túli magyarok helyzetét, identitását, történelmét illetően.

„A lányom annak idején még gimnazista korában szerette az irodalmat és történelmet, és valamelyik iskolában valamilyen történelmi versenyt

¹⁷ Az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetőjeként Szűrös Mátyás azt nyilatkozta egy, a Kossuth Rádióknak adott interjújában, hogy a határon túli magyarság a magyar nemzet része, és helyzetük alakulásáért Magyarország is felelősséget visel.

megnyert, aztán iskolák között is volt, és azt is megnyerte, s az akkori történelemtanár behívta, és azt mondta: nagyon ügyes kislány vagy, de nem gondolod, hogy át kellene adni egy idevaló diáknak az első helyet? Mert te mégiscsak román vagy.”

A megkülönböztetés különböző formái a szakmai életben is megjelentek, a címkézés, a származási ország nemzetiségének pejoratív használata még évtizedek elteltével sem kopott ki a köztudatból.

„Ügyvédi pályafutásom során jött egy ügyfél, és kértem tőle, hogy talált meg: hát azt mondja, mit tudom én, milyen ügyei voltak, sorra elbukta [...], és akkor neki valaki megmondta pontosan, hogy hol van az irodám házászám stb., ott van egy román ügyvéd, az minden hájjal megkent, az valami romániai. Na, most évtizedekkel az áttelepülésünk után is még az volt a megítélés, hogy románok vagyunk.”

Az erdélyi magyarokkal kapcsolatosan a közhangulat alakulásában a politikai környezet, illetve a politikában bekövetkezett fordulatok, folyamatok is nagy szerepet játszottak. Összességében véve, akik 1989 előtt települtek ki Magyarországra, azokhoz pozitívan viszonyultak. Az 1990 után átköltözöttek megítéléséhez több negatív elem is társult, többek között annak is betudhatóan, hogy olyan emberek is áttelepültek, akiket Erdélyben sem övezett osztatlan tisztelet. Voltak közöttük olyanok, akikről gyanítani lehetett, hogy együttműködtek a Ceaușescu-rezsim állambiztonsági szervezetével, a Securitateval, mások visszaéltek a különböző támogatásokkal, kihasználták az ország szociális ellátórendszerét (pl. többször vettek fel segélyt, stb.)

Az áttelepedettek negatív megítélésének egy másik forrása az interjúk tanúsága szerint az a körülmény, hogy a magyar társadalom egyes tagjai irigykedve kezdték figyelni, hogy a hazuról hozott szorgalommal és munkabírással milyen jelentős eredményeket lehet elérni (pénzügyi stabilitás, vezető pozíciók stb.), a rendszerváltás után pedig egyenesen riválisként tekintettek az áttelepültekre, ami gyakran munkahelyi konfliktusok formájában nyilvánult meg. Egyik interjúalanyunk szerint 1989 után volt egy időszak Magyarországon, amikor azt terjesztették az áttelepült orvosokról, hogy alulképzettek.

„A vásárhelyi egyetem nem is egyetem, hanem egy bábaképző – hangzott el egy konferencián. Aztán valaki felháborodva felállt, és mondta, hogy veszélyeztetik a betegek egészségét, és szörnyű a felkészültség.”

Egy másik válaszadó az iskolaigazgatói pozíció megpályázása során került konfliktusba az oktatói közösséggel.

„Egy jó pályázatot adtam le a megüresedett iskolaigazgatói pozícióra. Ekkor ért az első megkülönböztetés, ugyanis a pályázat megvitatásakor a tantestület egyik része kiborult. Szabályszerűen kiborult, hogy képzelik ezek – mondták –, most jöttek, és már iskolát akarnak vezetni.”

A 2004-es, állampolgársággal kapcsolatos népszavazás kampányának betudhatóan újra felerősödött a határon túli magyarsággal kapcsolatos ellenszenv: egy interjúalany szerint a választópolgárok nem azt nézték, hogy az ország milyen sok szakembert kapott, hanem azt, hogy az áttelepülők elveszik a munkahelyeket, a nyugdíjat. Néhány, az erdélyi magyarok által létrehozott szervezetnek éppen a tájékoztatás volt az egyik célja, azért, hogy a határon túli magyarokat érintő kérdések ne váltsanak ki ilyen heves reakciókat a magyarországiak részéről.

Az interjúalanyok véleménye megegyezik arra nézvést, hogy a sajtó, illetve az egyes pártok és politikusok véleménye befolyásolta az erdélyi magyarok megítélését. Az esetek többségében a sajtótermékek pro és kontra érveket egyaránt megjelentettek, de egy-egy bűncselekmény például, amelyet a sajtó felkapott, maradandóan befolyásolta a kevésbé tájékozott átlagembereket. A kérdezettek több vidéki lapot is megemlítettek, amelyek ilyen jellegű híreket közöltek le. Egy másik interjúalany a politikai pártok szerepét emelte ki a 2004-ben kezdeményezett elhibázott népszavazás lehetővé tételében és kivitelezésében, ami igen jelentős mértékben hozzájárult a határon túli magyarokkal szemben ellenséges közhangulat fellángolásához Magyarországon.

Erdélyi szászok

A szász interjúalanyok is cáfolták azt a sűrűn hangoztatott véleményt, miszerint Németország tárt karokkal várta volna az Erdélyből – és Kelet-Európa más térségeiből – érkező *Aussiedlerek*et. Noha a német állam és a közvélemény is pozitívan viszonyult az áttelepültekhez, főként a munkaerőpiacon jelentkeztek problémák, ugyanis a '80-as évek első felében egy kisebb válság sújtotta a német gazdaságot, melynek hatásai a munkaerőpiacon is érezhetőek voltak.¹⁸ Mindkét interjúalanyunk beszámolójából kide-

¹⁸ A Szovjetunióból, Lengyelországból és Romániából kitelepülő német kisebbség integrációja, mint „nemzeti feladat”, jelentős belpolitikai problémákat eredményezett, arra visszavezethetően, hogy a német lakosság egyre inkább úgy ítélte meg, hogy a betelepülők újabb és újabb hullámai megnehezítik a német társadalom életét, a számukra biztosított jutányos lakások és szociális segélyek pedig csökkentik a jólétet. Azokon a településeken, ahol jelentősebb bevándorló-

rült, hogy noha felsőfokú végzettségük volt, további erőfeszítésre volt szükség ahhoz, hogy el tudjanak helyezkedni a munkaerőpiacon: egyikük saját szakterületén, nagy nehézségek árán képezte tovább magát, amit a doktorátus megszerzése követett, a másik válaszádk a családi háttérnek köszönhetően szakmát váltott, és azután sikerült állást szereznie.

„A kémiaiipar Németországban egyéni kutatómunkát is feltételezett, így doktorátus nélkül kevés esélyem volt, hogy jó állást találjak. Négy évig tartott, amíg ledoktoráltam Németország egyik neves egyetemén. Ezt követően sikerült szereznem egy jó állást.”

Németországban a piacgazdasági viszonyok számukra ismeretlen erőpróbák elé állították az áttelepülteket: az állásokért verseny folyt, pályázni kellett, interjúkra járni, amely teljesen felkészületlenül érte a legtöbb bevándorlót, mert Romániában, az akkori viszonyok között ilyen nem létezett. Egy hosszabb tanulási folyamatot jelentett például egy-egy állásinterjúra felkészülni. Verseny volt továbbá a munkahelyeken is, ahol teljesíteni kellett, az eredmények pedig a bérezést is befolyásolták – jegyezte meg az egyik interjúalanyunk.

A problémák egy további forrását a bürokratikus folyamatok jelentették. Németországban nem lehetett „intézkedni” úgy, ahogy ez Romániában már akkor is szokványos volt. Ahhoz, hogy a problémák megoldódjanak, a bürokratikus ügyintézés folyamatát türelmesen végig kellett járni.

Problémát jelentett ugyanakkor a beilleszkedés, az áttelepedtek elfogadása. Köztudott a németekről, hogy tartózkodóbbak, ridegebbek a személyközi kapcsolatokban, és sok időnek kellett eltelnie, akár évek kellettek, amíg valakit elfogadtak a munkahelyén vagy a tágabb környezetében, lakóhelyén – derül ki az interjúkból. Ennek ellenére interjúalanyaink hátrányos megkülönböztetésről vagy egyéb őket érintő diszkriminatív intézkedésekről csak elvétve tudtak beszámolni, de a felidézett esetekről is kiderül, hogy azoknak alig volt jelentősége a beilleszkedés vagy a szakmai előmenetel szempontjából.

„Az egyetemi bentlakásban kb. egy évig tartott, amíg befogadtak. Egyik lakótársammal jó barátok lettünk, aki utólag mesélte el: mit is akar-

közösségeket helyeztek el, a kitelepülőket felügyelő megbízottak szerint jelentősen megnőtt az idegenellenesség: a menekülttáborokban és a tornatermekből kialakított átmeneti szállásokban elhelyezett tömegek méretei alapján a németek elkezdtek a munkabérek csökkenésétől és a munkahelyek elvesztésétől tartani. Lásd bővebben: *Der Spiegel*: Jetzt bin ich hier, jetzt reicht's mir, 40. évf., 1988/34. szám, 44–58.

tál te tulajdonképpen azzal a vicces szemüveggel és a lehetetlen akcentussoddal...”

A ridegebb emberi viszonyok és az áttelepedtek iránti általános érdektelenség ellenére az interjúalanyok egyhangúan állapították meg, hogy aki rendszeren dolgozott, annak lehetősége volt jó álláshoz jutni és megbecsült társadalmi pozíciót elérni. A beszámolókból az is kiderül, hogy a korábbi hullámban kivándorolt személyek integrációja sikeresebb volt, mint azon személyek esetében, akik a '90-es évek első felében hagyták el Romániát.

Az interjúalanyok elmondása szerint a Romániából vagy más országokból kitelepült németek helyzete nem jelentek meg a németországi politika napirendjén. Ennek ellenére a szászokról kialakult kép folyamatosan változott az utóbbi 25 évben: míg a '90-es években a politikum főként az asszimilációra helyezte a hangsúlyt, az utóbbi években az identitás és az áttelepedettek kulturális sajátosságainak a megőrzése – például a szászok kulturális rendezvényeinek támogatása révén – vált fontossá.

Moldovaiak

A Moldovai Köztársaságból Romániába áttelepült személyek három specifikusabb problémával szembesültek. A nehézségek egy jelentős része a romániai tartózkodás jogi feltételeinek a biztosításával függött össze, a tartózkodási engedély megszerzése ugyanis nem volt egyszerű feladat, és az ügyintézés sem volt mindig zökkenőmentes. Interjúalanyaink közül többen is arról számoltak be, hogy a tartózkodási engedélyt – a hivatalos szervek többszöri megkeresését követően – csak röviddel a vízum lejárat előtt sikerült kézhez kapni.¹⁹ Az engedély kiváltása ingyenes ugyan az ösztöndíjas diákok számára, ám lakcímváltozás esetén a tartózkodási engedély cseréje illetékhez kötött, amit akár többször is ki kellett fizetni, mivel szinte lehetetlen több évig ugyanabban a bentlakásban lakni.

¹⁹ Az Európai Unió tagállamainak döntése értelmében a Moldovai Köztársaság állampolgárai 2014. április 28. után vízummentességet élveznek az EU tagállamaiba (kivétel Nagy-Britannia és Írország) és a schengeni-térség államaiba történő beutazáskor. A 2014. február 1-én hatályba lépő 109/2013-as kormányrendelet alapján a moldovai állampolgárok Romániába való belépését és itt tartózkodását az érvényes rövid távú tartózkodásra jogosító vízumok (vize de scurtă ședere), hosszú távú tartózkodásra jogosító vízumok (vize de lungă ședere) és tartózkodási engedélyek (permise de ședere) teszik lehetővé. Az elkészült interjúkban megjelenő problémák a vízumliberalizáció előtti állapotokat tükrözik.

A romániai tartózkodással összefüggő második problémakör az egyetemi oktatáshoz és a mindennapi élethez, az új környezet és az önálló életvitel kialakításához kapcsolódik. Annak ellenére, hogy a moldovai diákok romániai beiskolázását, a közép- és felsőoktatási intézményekbe való felvételt a jogszabályok világosan rögzítik, a későn beérkező dokumentumok – a felvételt nyert diákok és hallgatók névsora, tanulmányi szerződések – jelentős problémák forrása rendszerint. Erőpróbát jelent a bentlakáshelyek megszerzése is, ezek iránt ugyanis az igény évről évre nő.

Az interjúalanyok által említett harmadik problémakör a munkaerőpiaci elhelyezkedéshez, a munkavállaláshoz kapcsolódik. Moldovai állampolgársággal és érvényes letelepedési engedéllyel a jogszabályok lehetővé teszik, hogy az egyetemi hallgatókat részmunkaidős állásokba alkalmazzák, azonban a munkaadóknak csak kisebb hányada hajlandó élni ezzel a lehetőséggel a nagyobb adminisztrációs teher miatt. Több interjúalanyunk jelezte, hogy miután a munkaadó számára is világossá váltak az alkalmazásból eredő bonyodalmak, visszautasították jelentkezésüket.

Az új környezetbe való beilleszkedést a hátrányos megkülönböztetés szórványos esetei is nehezítették. Interjúalanyaink kiemelték, hogy az oktatási intézmények személyzete és a diáktársak is alapjában véve pozitívan viszonyultak hozzájuk, de esetenként előfordult, hogy származásuk, akcentusuk miatt kinevették őket, ami többnyire a moldovai nyelvjárással kapcsolatos tájékozatlanságnak tudható be.

„A középiskola első napján az osztályfőnökünk megkért, hogy mutakozzunk be, mindenki mondja el, hogy honnan származik, hol végezte a gimnáziumot. Amikor én bemutatkoztam, és elmondtam honnan jöttem, az egész osztály elkezdett nevetni az akcentusom miatt...”

Interjúalanyaink elmondása szerint olyan esetek is előfordultak, amikor a tanárok származásukra hivatkozva kisebb osztályzatokat adtak, azzal indokolván meg a döntést, hogy „moldovaiként ti amúgy sem tudtok olyan jól románul.”

Az egyetemi környezetben, a román diákokkal folytatott vitákban rendre megjelentek a jóléti nacionalizmus sztereotípiái is: a moldovai diákok a „román állam eltartottjai”, elveszik az ingyenes egyetemi és bentlakáshelyeket, illetve az ösztöndíjakat, annak ellenére, hogy nem adófizetők a román államnak. Az ehhez hasonló vitákban, noha marginális kérdésként, de a nemzeti hovatartozás problematikája is előkerült. Az interjúk tanúsága szerint a moldovai diákoknak az egyetemi bentlakásban többször a fejükhöz vágták, hogy „ti tulajdonképpen nem is románok, hanem oroszok

vagytok”. Az interjúalanyok olyan esetre is felhívták a figyelmet, amelyek során moldovai diákok, tömegközlekedési eszközt használva nem rendelkeztek érvényes menetjeggyel, a kialakult vitában pedig az ellenőrök általánosító, a moldovaiakat kollektíve megbélyegző megjegyzéseket tettek.

A magyarországi és németországi közhangulat tagoltságához viszonyítva a megkérdezett moldovai diákszervezeti vezetők az utóbbi évek Romániájában a lakosság részéről nem tapasztaltak jelentősebb változásokat. Enyhe pozitív elmozdulásról számolnak be az interjúk olyan személyek és intézmények esetében, akik gyakrabban kerültek kapcsolatba moldovai diákokkal. Megszokták jelenlétüket, egyre pozitívabban viszonyultak hozzájuk, és a növekvő interakcióknak betudhatóan tájékozottabbak azt illetően is, hogy milyen problémákkal szembesültek a romániai tartózkodásuk alatt. Ez a pozitív fejlemény leginkább annak a számlájára írható, hogy a többségi lakosság az állam határain túl élő kisebbségi közösségként tekint a moldovai diákokra, akiket segíteni és támogatni kell. A lakosság azon része, akik a Moldovai Köztársaságból áttelepültekkel kerülnek kapcsolatba, egyre fokozottabb mértékben tartják indokoltnak a nekik juttatott kedvezményeket és támogatásokat – derül ki az interjúkból.

Szervezeti tagság, civil társadalmi részvétel

Az interjúk egyik fontos célkitűzése volt bepillantást nyerni az áttelepültek által létrehozott és működtetett szervezetek (egyesületek, alapítványok) életébe: ezen szervezetek megalakításának okait, tevékenységi körét, adminisztratív kapacitását igyekeztünk feltárni, továbbá azt, hogy a szervezeti élet milyen hatást gyakorolt az áttelepültek életére.

Interjúalanyaink válaszai alapján a civil társadalmi intézményekben való részvétel tekintetében három csoportot azonosítottunk. Az Erdélyből Magyarországra kitelepedettek körében csak néhány válaszadó jelezte, hogy rögtön az áttelepülés után csatlakozott valamilyen szervezethez, amelyek többé-kevésbé segítettek a Magyarországon tapasztalt problémák rendezésében. Ebben a csoportban találjuk a Romániában tanuló moldovai diákok többségét is, akik röviddel tanulmányaik megkezdése után csatlakoztak a moldovai diákok érdekeit védő és képviselő szervezetekhez. Egy másik csoportot alkotnak a kezdeményezők, illetve alapítók, akik olyan szervezetek megalakításához és működtetéséhez járultak hozzá, amelyeknek fő célkitűzései között szerepelt az áttelepültek segítése. A válaszadók harmadik csoportjába azok a személyek tartoznak, akik letelepedésük után néhány évre csatlakoztak valamely helyi szervezethez, többnyire azért ilyen

későn, mert a munkahelyi igénybevétel és az egzisztencia megteremtése a család számára olyannyira lefoglalta őket, hogy nem volt lehetősége civil szervezeti tevékenységből is részt vállalni.

Erdélyi magyarok

Jellegüket tekintve, az erdélyi magyarok problémáihoz valamilyen módon kapcsolódó szervezetek is három csoportba sorolhatók be: voltak országos, helyi és szakmai profilú szervezetek. A Romániából kitelepült erdélyi magyarok önszerveződése két nagyobb szervezet létrehozásában és fenntartásában nyilvánult meg, amelynek a '80-as évek végi kivándorlás-hullám adta meg az alapját. Elsőként az Erdélyi Magyarok Egyesülete jött létre, majd ezzel szinte párhuzamosan országszerte alakultak meg az erdélyi körök, melyeket az 1991-ben alakult Erdélyi Körök Országos Szövetsége (EKOSZ) tömörített.²⁰

Az erdélyi körök célja kezdetben a menekülttáborokba érkező erdélyiek segítése volt, majd fokozatosan az ország különböző részeibe érkező erdélyi magyaroknak próbált önszerveződési keretet biztosítani, segíteni az áttelepüléssel járó problémák (letelepedés, lakhatás, munkahely) megoldásában. A körök tevékenységében a közösségszervezés is fontos elemként jelent meg. A szervezetek tevékenysége idővel egyre összetettebbé vált: a kulturális (fesztiválok, bálók, találkozók) és szakmai programok (előadások jogi, gazdasági és történelmi témákban) mellett identitáserősítő szerepet is betöltöttek (erdélyi kirándulások), továbbá a rendszerváltást követően különböző programok révén (pl. segélyszállítmányok) a szülőföld–anyaország kapcsolatát is igyekeztek erősíteni.

A helyi érdekeltsgű szervezetek fontos szerepet játszottak az áttelepülés során tapasztalt problémák megoldásában, a különböző rendezvények és események pedig segítették az áttelepültek beilleszkedését.

„Én az (...) Erdélyi Körnek voltam az elnöke. Ez egy olyan szervezet volt, amelyik összegyűjtötte a megérkező, a frissen érkező és kevés ideje itt élő áttelepülteket. Mivel nem alakultak ki nekik ismeretségi köreik, legyen ahová eljönniük hetente egyszer, meghívtunk érdekes embereket, akik magyar kultúráról, politikáról is előadásokat tartottak, utána meg volt (...) 2-

²⁰ Az Erdélyi Körök Országos Szövetsége 1991. szeptember 28-án alakult meg, melyet a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság 1992. május 22-én jegyzett be. Lásd bővebben az EKOSZ honapját: (<http://www.ekosz.hu/>). Utolsó elérés: 2017. október 16.

3 tényér sütemény és beszélgetés. Nem anyagilag segítette, mert nem volt a szervezetnek erre pénze, hanem ilyen családpótló, ismeretpótló volt.”

Az áttelepültek segítségével létrehozott szervezetek aktívan bekapcsolódtak a közösség kulturális életébe, olyan eseményeket, megemlékezéseket szerveztek, amelynek nem volt hagyománya a térségben (emléknapok), vagy olyan kezdeményezéseket indítottak, melyből testvérvárosi kapcsolatok nőttek ki. A jó példák átvételére nem kellett sokat várni: egyik interjúalanyunk 5-6 erdélyi kör megalakításánál is segédkezett. A szervezeti életbe való bekapcsolódás okainak egy érdekes összetevőjét említi az egyik interjúalany, aki a következőképpen fogalmaz: *„az áttelepüléssel jelentős kárt okoztunk a magyar közösségnek, a civil szervezeti tevékenységgel pedig lehetőségünk van némi segítséget nyújtani.”*

A szervezetek harmadik csoportját az országos szakmai szervezetek alkotják. A főként orvosokat, illetve jogászokat tömörítő szervezetek fő céljukként nem a Magyarországra áttelepedett erdélyi magyarok problémáinak megoldását jelölték meg ugyan, de abból fakadóan, hogy ezeknek a szervezeteknek a működtetésében és vezetésében jelentős számú kiköltözött erdélyi magyar vett részt, a hálózati beágyazottságnak köszönhetően több áttelepült személynek segítettek az állampolgárság, lakás vagy munkahely megszerzésében.

Magyarországon a szervezet megalakítása és jogi bejegyzése sem a rendszerváltás előtti, sem az azt követő időszakban nem volt nehézkes. Az interjúalanyok beszámolóí szerint a gyakorlat e téren az volt, hogy minden szervezetben került egy jogász, aki rendelkezett a szükséges tapasztalattal, és vállalta, hogy végigcsinálja a bejegyzési procedúrát. A bejegyzet szervezetek életképességének a próbája azonban – a civil szervezeti élet más területeihez hasonlóan – a források biztosításának, a tagok rekrutációjának és az utánpótlás biztosításának a sikerétől függött.

A szervezetek bevételi forrásra leginkább a tagdíjakból, önkormányzati forrásokból, vállalkozásoktól származó támogatásokból, adományokból és pályázati pénzekből tettek szert. Lévé, hogy meghívásos pályázatok csak elvétve voltak, a hasonló tevékenységet végző szervezeteknek legtöbbször egymással kellett versenyezniük, ami komoly szelekciót eredményezett az amúgy is szűkös forrásokra aspiráló egyesületek között.

Főállású alkalmazottakat csak a nagyobb szervezetek tudnak felvenni, a szervezetek többsége önkéntes, szabadidejüket feláldozó munkatársakra alapozhatott csak. További problémát jelentett az új tagok bevonása: a fiatalok toborzása általában gondot jelentett, ugyanis a legtöbb civil szervezet,

mint egyik interjúalanyunk fogalmaz, „*nem tud azon túllépni, hogy összeülnek és tartanak egy székely estet.*” A kiöregedés, a lendület elvesztése is negatív tényező az egyesületek életében, amit csak az új tagok bevonása képes ellensúlyozni, ezt pedig az újabb generációkra jellemző „*közöny és érdektelenség*” akadályozza. Az interjúk tanúsága szerint problémát jelent továbbá a magyar állam és a civil szféra kapcsolatában bekövetkezett változás: az „*álszervezetek és a visszaélések kiszorítására*” irányuló igyekezet sok szervezet tevékenységét ellehetetlenítette.

Az interjúk során rákérdeztünk arra is, hogy alanyaink hogyan ítélik meg a szervezetek által kifejtett tevékenységet, illetve hogyan vélekednek arról, hogy az általuk ismert szervezet tevékenysége milyen hatással volt az áttelepültek életére. A válaszokból kibontakozó összkép alapvetően pozitív: a legtöbb szervezet segítette az áttelepültek beilleszkedését, ügyintézésben (szaktanácsadás, információcsere) nyújtott nekik segítséget, közösségformáló és identitásmegőrző funkciókat látott el, hozzájárult az alapvető normák és állampolgári kultúra elsajátításához, másrészt az erdélyi utazások megszervezésével a magyarországiak számára is lehetővé tette Erdély megismerését. Egy interjúalanyunk kiemelte, hogy a szervezet, amelynek tagja volt, tevékenysége révén növelte a kivándorlók biztonságérzetét, ami nagyon fontos támasz volt az első hetekben: „*a pénzügyi segítség mellett a jogi eligazítás, néhány jó szó nagy segítségnek bizonyult.*” Az interjúalany szerint az évek során több ezer ember volt hasznélvezője az ilyen jellegű szolgáltatásoknak. Az egyesületi életben való részvétel a tagság számára is elégtétel és büszkeség forrása lett: megismerhették az áttelepültek nehézségeit és az erdélyi magyarok problémáit, ami hozzájárult a nemzeti öntudat erősítéséhez. Ahogyan az egyik interjúalanyunk fogalmazott, a magyarországiak bekapcsolásával az áttelepülteket segítő tevékenységekbe „*sikerült a magyarokat magyarságra tanítani.*”

Az áttelepültekkel foglalkozó szervezetek között intézményes kapcsolat csak az Erdélyi Körök esetében létezik. Más szervezetek összefüggésében – az interjúk tanúsága szerint – csak esetleges, időszakos kapcsolatokról beszélhetünk, amelyek egy-egy kisebb projekt vagy rövidtávú célkitűzés megvalósítására jöttek létre (pl. segélyszállítmány, könyvadomány) – az ilyen jellegű együttműködések hosszabb időszakra nem sikerült fenntartani. A beszámolókból az is kiderül, hogy az interjúalanyoknak több kudarcos élménye volt a romániai szervezetekkel való együttműködés terén.

Az áttelepülési hullám lecsengésével több szervezet megszűnt, egyrészt azoknak a nehézségeknek a következtében, amelyek a tagság fenntar-

tásának, illetve az új tagok rekrutációjának az útjában tornyosultak, másrészt arra visszavezethetően, hogy az alapításkor felvállalt célkitűzések teljesültek, és a szervezeti keretet nem sikerült új tartalommal megtölteni. Igaz, újak is alakultak, amelyek az elmúlt 15-20 év során felgyűlt tapasztalatot újabb, de változatlanul Erdéllyel kapcsolatos célkitűzések tekintetében próbálják hasznosítani (pl. Erdélyt Járók Közhasznú Egyesület).

Erdélyi németek

Az erdélyi szászok, a bánáti és szatmári svábok szervezetei már az '50-es években létrejöttek (pl. Verband der Siebenbürger Sachsen), és főként az identitás és a kulturális örökség ápolásában, a közösségi összetartozás fenntartásában játszottak és játszanak ma is fontos szerepet.

„Erdélyben a német kultúra sokat változott, a falvak, az egykori szokások, a népviselet, már nincs többé, csak az emberek fejében maradt meg. Ezt szeretnénk megmenteni, nemcsak múzeumokban konzerválni, hanem továbbfejleszteni és Németországban terjeszteni.”

A szervezetek egy másik kategóriáját az egyazon településről elszármazott személyek szervezetei alkotják (Heimatgemeinschaft), melyeknek fő célkitűzése az elszármazottak közösségi életének megszervezése, egyben tartása, illetve az otthon maradt közösség pénzügyi és más természetű támogatása. A tagdíjából befolyt összegeket az interjúalanyok elmondása szerint többnyire erdélyi szász intézmények támogatására (evangélikus egyház, Német Demokrata Fórum stb.) és a helyi kultúra fejlesztésére szánják.

A németországi szervezetek is hasonló problémákkal küszködnek, mint azok az egyesületek és alapítványok, amelyeket áttelepedett erdélyi magyarok hoztak létre és működtetnek Magyarországon. Eltérést a szervezetek anyagi háttere tekintetében lehet tapasztalni, ugyanis Németországban léteznek a különböző kulturális tevékenységekre elkülönített pénzalapok, a tagok is jóval tehetősebbek, ami komolyabb gazdasági potenciált biztosít a németországi szervezeteknek. A magyarországi szervezetekhez viszonyítva jelentősebb gond ezzel szemben a tagrekrutáció: a jelenlegi tagság jelentős része már 60 év feletti, a fiatalabb nemzedékekben pedig nehezebb életben tartani azt az elköteleződést, amely aktív tagságra sarkallná őket.

Az *Aussiedler*-szervezetek tevékenységének hatékonyságát és eredményeit illetően a magyarországihoz hasonló visszajelzéseket kaptunk a Németországban élő interjúalanyoktól is, bár a tevékenységek között ritkábban fordul elő az áttelepülteknek nyújtott közvetlen segítség. A beszá-

molók szerint a kulturális rendezvények és a hagyományörző napok az illető közösség életét színesítik mindenekelőtt, a fesztiválok pedig növelik a turisztikai forgalmat.

Érdekes specifikuma a németországi helyzetnek, hogy a helyi szervezetek kapcsolatokat tartanak fenn az országos szervezetekkel, ami nemcsak információcserében merül ki, hanem különböző tanácskozásokban, képviseleti és döntéshozatali kérdésekben is. Hiányosságként említették meg az interjúalanyok, hogy noha egyes rendezvények megszervezése több helyi szervezet összefogását is igényelné, többnyire hiányzik az együttműködési hajlandóság a szervezetek között, ugyanis mindenik a saját ügyeivel van elfoglalva. Az együttműködések eseti jellegűek: interjúalanyaink megemlítették a beszteceri templom tornyának leégésekor szervezett gyűjtést, melybe több egyesület is bekapcsolódott.

Moldovaiak

A moldovai diákok és egyetemi hallgatók érdekvédelmét, valamint integrációját segítő szervezetek a 2000-es évek elejétől alakultak, elsőként a nagyobb egyetemi városokban (Iasi, Bukarest, Temesvár, Kolozsvár, Craiova), majd kisebb városokban is, ahol nagyobb lélekszámú moldovai diák vagy egyetemista telepedett meg. Célkitűzéseik többnyire megegyeznek: a hagyományos érdekvédelmi feladatok mellett szocializációs szerepet töltenek be, támogatják a moldovai diákok szakmai fejlődését, valamint segítséget nyújtanak tagságuknak, hogy bekapcsolódjanak az adott közösség kulturális életébe és egyéb jellegű rendezvényeibe.

E diákszervezetek önálló jogi személyiséggel rendelkeznek, amelynek többségét – több mint tíz szervezetet – egy 2012-ben alakult országos ernyőszervezet fogja össze (Federația Asociațiilor de Basarabeni din România).²¹ Interjúalanyaink elmondása alapján azért lettek tagjai ezeknek a szervezeteknek, mert azt remélték, hogy a szervezeti tagság segítségükre lehet problémáik megoldásában, a beilleszkedésben vagy a mindennapi élet akadályainak legyőzésében. A taggá válás egy további, többek által megnevezett oka, hogy középiskolai és egyetemi tanulmányaik alatt a diákszervezet lehetőséget kínált számukra bekapcsolódni különböző események és rendezvények (népszerűsítő karavánok, felvételi tájékoztató körutak, képzések, sportesemények) szervezésébe és lebonyolításában, ami vonzóvá tette számukra az egyesületi életet. Egy válaszódnok jövőbeli karrierjének

²¹ A föderáció célkitűzéseiről és a tagszervezetekről lásd bővebben: <http://aseb.ro/2012/09/lansarea-fab-romania/>. Utolsó elérés: 2017. november 15.

szempontjából tartotta fontosnak a szervezeti életben való részvételt. A taggá válás – jegyezte meg egy másik interjúalanyunk – önkéntes munkával kezdődik, melyet felvált a kezdeményező szerep, onnan pedig – konjunktúrától függően – egyenes út vezet a felelősebb funkcióban szerzett tapasztalatig.

Interjúalanyaink, a magyarországi helyzethez hasonlóan, nem jelezték, hogy problémákba ütköztek volna az egyesületek bejegyzése során. Mind a bejegyzés, mind a tisztújítás vonatkozásában nehézséget okoz ezzel szemben, ha a tisztséget betöltő személy nem kettős állampolgár. A moldovai állampolgárság birtokában is be lehet tölteni különböző civil szervezeti tisztségeket, ezekben az esetekben az erkölcsi bizonyítvány mellett érvényes tartózkodási engedélyt is fel kell mutatni, derült ki az egyik interjúból.

A moldovaiak által létrehozott diákszervezetek és a magyarországi, illetve németországi szervezetek között számos hasonlóságot, de lényeges különbségeket is tapasztaltunk. Különbségként kiemelhető, hogy az előbbieknél esetében a tagság jórészt 18-30 év közötti fiatalokból áll, amely az oktatási intézményekben évről-évre felvételt nyert diákoknak, hallgatóknak köszönhetően folyamatosan megújul. Ebből a jellegzetességből azonban hátrányok is következnek: a fiatal tagság nem minden esetben jelent dinamikus működő szervezeteket, az aktív és eredményes szervezeti élethez ugyanis elengedhetetlen a folytonosság is, és a tagok motivációjának a szinten tartása. A diákszervezetek tevékenysége döntő mértékben önkéntességen alapszik, ebből fakadóan jelentős az ilyen szervezetekre jellemző fluktuáció, ami kárára van a szervezeti hatékonyságnak. Manapság – jegyezte meg egyik válaszadónk – nehéz azzal motiválni a fiatalokat, hogy feltüntethetik önéletrajzukban az önkéntes munkát. Ennek kultúrája még nem elég elterjedt vidékeinken, ezért is kellene nagyobb hangsúlyt fektetni a képzésekre és a tájékoztatásra, vélte az interjúalany.

A források felkutatása és az elnyert pályázati pénzek szakszerű felhasználása a moldovai áttelepültek szervezeti számára is kihívás. Az esetek többségében a diákok nem rendelkeznek kellő tapasztalatokkal a pályázatírás és elszámolás terén, aminek következtében a kitűzött célok megvalósításáig rendszerint göröngyös úton lehet eljutni. Az interjúalanyaink elmondása szerint a források pótlása végett két eszközhez szoktak folyamodni: az egyik megoldás a más szervezetekkel és intézményekkel való partnerség, a második a vállalkozóktól begyűjtött anyagi támogatások, magánadományok – ezeknek a jelentősége és volumene településenként változik.

A moldovai diákokat tömörítő szervezetek több csatornán is igyekeznek megszólítani a szervezet iránt érdeklődő fiatalokat. A szervezet által kezdeményezett és kivitelezett rendezvények, képzések vagy beszélgetések keretében lehetőség nyílik rendszerint a szervezet bemutatására, a potenciális tagok pedig érdeklődhetnek, kérdéseket fogalmazhatnak meg. Néhány szervezeti vezető arról számolt be, hogy online is népszerűsítik a szervezetet, a tagok bevonásában pedig hivatásos tréner segítségét kérik. A tagok felvétele nem válhat a legfontosabb célkitűzéssé – jegyezte meg egy másik válaszadó –, hiszen a létszám nem minden, elengedhetetlen hangsúlyt fektetni a tagok felkészültségére és motiváltságára is.

Ami a szervezeti élet hatékonyságának a kérdését illeti, moldovai állampolgárok többsége is úgy ítélte meg, hogy az általuk irányított szervezetek nagymértékben meghatározzák a Romániában tanuló diákok mindennapi életét és fejlődési lehetőségeit. A szervezetek hatása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy segíti a fiatalokat a szellemi és kulturális környezetbe való integrációban. A szervezetek ugyanakkor szocializációs közegként is működnek: a tagok a szervezeti tevékenységekben való részvétel során elsajátíthatják azokat a készségeket, amelyekre szükségük lehet mind a társadalomban, mind a munkaerőpiacon. Az önkéntes munka során szerzett tapasztalatoknak és a szervezett közösséghez való tartozás élményének a személyiségfejlődésében van pozitív hozzávéka. Az interjúalanyok több olyan esetet említettek, amely során egy szervezet a tagok és potenciális munkaadók között közvetített, a szervezet által kibocsájtott ajánlás pedig döntőnek bizonyult egy-egy aktív tag alkalmazásának az ügyében.

A moldovai diákokat tömörítő egyesületek által szervezett kulturális, illetve egyéb jellegű események és rendezvények hozzájárulnak ugyanakkor az identitás és a szolidaritás erősítéséhez. Több interjúalanyunk hangsúlyozta, hogy a moldovai diákszervezetek nagymértékben hozzájárulnak a Moldovai Köztársaságról a román közvéleményben kialakult kép javításához, amire azért van szükség, mert a román társadalomnak nincs reális képe arról, hogy milyen állapotok uralkodnak a politikai nyilatkozatokban „testvérinek” mondott szomszédos államban.

„A kulturális rendezvényeken meghívunk valakit a Moldovai Köztársaságból, hogy az ottani viszonyokról beszéljen a diákoknak. Gyakorlatilag ezzel egy pozitív képet közvetítünk az országról. Ennek eredményeként a román diákok is láthatják, hogy ott is vannak olyan emberek, akik dolgoznak, és tesznek valamit az ország fejlődése érdekében.”

A moldovai diákok és egyetemi hallgatók érdekvédelmét ellátó szervezetek között az interjúalanyaink elmondása szerint van kapcsolat, de komolyabb együttműködés csak a helyi szervezetek és az országos föderáció között létezik, amely megalakítását követően kezdeményező és koordináló szerepével tűnt ki. Az interjúalanyok beszámoltak az általuk működtetett szervezetek és a különböző állami intézmények között létező kapcsolatokról is: a tanulóyaikat Romániában végző diákok kapcsolatot tartanak fenn a konzulátusokkal, a minisztériumokkal (Oktatási Minisztériummal, Ifjúsági és Sportminisztériummal), valamint a Szórványrománsági Hivattal (jelenleg Szórványrománsági Minisztérium), a dekoncentrált intézményekkel és önkormányzatokkal.

Képvisélet, politikai mobilizáció

Az interjúk harmadik részében a politikai képvisellel kapcsolatos kérdéseket foglalmaztuk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a civil szervezeti tevékenység mellett a kivándoroltak milyen mértékben vesznek részt a befogadó ország politikai életben, mennyiben tesznek eleget állampolgári kötelezettségeiknek, és hogy milyen mértékben érdeklik őket a származási országban zajló politikai folyamatok, különös tekintettel arra, hogy miként alakul otthon maradt nemzettársaik helyzete.

Mivel az Erdélyből származó interjúalanyaink egy része már a rendszerváltás előtt komolyabb civil szervezeti tapasztalattal rendelkezett, és vezető pozíciót is betöltött az ilyen jellegű szervezetekben, volt példa arra, hogy a rendszerváltás idején és azt követően egyes politikai pártok részéről megkeresés érkezett irányukba, hogy vállaljanak aktívabb politikai szerepet vagy egyéb köztisztviséget. Ennek következtében néhányan az MDF, SZDSZ, MIÉP vagy a FIDESZ jelöltjei voltak önkormányzati és parlamenti választásokon, és átmenetileg képviselőként vagy polgármesterként vállaltak politikai szerepet.

Az interjúalanyok által megfogalmazott válaszokból az derül ki mindazonáltal, hogy a megkérdozettek többsége kitért az ilyen jellegű felkérések elöl, különböző okokra hivatkozva. A politikai szerepvállalás elutasításainak indokai között előfordul a politikai tevékenység és a civil szervezetekben betöltött tisztség közötti összeférhetlenségre való hivatkozás, a politikának mint alapvetően erkölcstelen tevékenységnek az elutasítása a kommunizmusban szerzett tapasztalatokra visszavezethetően, illetve a politika és a korrupció közötti, nehezen elkerülhető összefonódásra való utalás. Az interjúalanyok többsége mindazonáltal rendszeres szavazó, részt vettek

az önkormányzati, parlamenti és európai parlamenti választásokon, pártpreferencia tekintetében pedig jobboldali pártokat támogattak.

A civil szervezeti részvétel és a politikai tisztségviselés elkülönülésének igénye a moldovai diákokat tömörítő szervezetek vezetőinél is megjelent. Többségük rendszeresen részt vesz a moldovai és romániai parlamenti és államfőválasztáson,²² írtak már alá petíciót, és részt vettek tüntetésen is, tehát politikai értelemben aktívoknak mondhatók. Mindazonáltal több válaszdó is kifejtette, hogy aktív politikai tevékenységet a szervezet vezetése mellett nem vállalna. Egyik interjúalanyunk még karakteresebben fogalmazott:

„Egy civil szervezet részvétele a politikai életben eleve kudarcra van ítélve. A helyzet az, hogy minden személynek (...) el kell döntenie, hogy mit szeretne. Ha csatlakoztál egy szervezethez, tedd a dolgod. Ezt követően, ha politikai pályára lépsz, nincsen semmi gond. Azonban biztosítanod kell a [civil]szervezet semlegességét és függetlenségét.”

A magyar és moldovai interjúalanyainkkal szemben a Németországba kitelepült személyek nem teljesen elutasítóak a politikai funkciókat illetően, amiben nagy szerepet játszik a német politikai kultúra. Noha a megkérdezettek közül senki sem töltött be politikai tisztséget, egyikük volt már önkormányzati képviselőjelölt a CDU színeiben, és saját bevallásuk szerint rendszeres szavazók.

A politikai életben való aktívabb részvételtől való elzárkózás azzal is magyarázható, hogy a kitelepültek problémái csak kivételes helyzetekben jelentek meg a politika napirendjén, és kevés esély mutatkozott arra, gyakorlatilag mindhárom országban, hogy a politikába való aktívabb bekapcsolódás révén ezen változtatni lehetne. A kivándoroltak ennek következtében azoktól a problémáktól függetlenül váltak egyik vagy másik politikai párt szimpatizánsaivá, amelyekkel áttelepülőként szembesülniük kellett.

Noha Magyarországon a '90-es években viszonylag szorosnak mondható kapcsolat volt a kitelepettek által működtetett civil szervezetek és a jobboldali pártok között, a politikai ígéretekből az évek során kevés valósult meg. Több interjúalanyunk is megjegyezte, hogy választások előtt a pártok keresik velük a kapcsolatokat, meghívják a szervezetek képviselőit a különböző pártrendezvényekre – tehát „tudnak rólunk, szimpátiával viszonyulnak hozzánk”, állapította meg egyik válaszdónk –, a választásokat követően azonban érdemi változásokra rendszerint nem kerül sor.

²² Kivételt képeznek azok az egyetemi hallgatók, akik még nem igényelték a román állampolgárságot, illetve folyamatban van ennek megszerzése.

A német interjúalanyok arról számoltak be, hogy az áttelepültek érdekei a németországi politika napirendjén sem szerepelnek, de ez többek között annak is a következménye, hogy az *Aussiedler*ek nem is igényelték a különleges bánásmódot, sokkal fontosabb megítélésük szerint a pénzügyi támogatás, amely lehetővé teszi számukra, hogy fenntartsák saját kulturális intézményrendszerüket. Ami a fontosabb pártok álláspontját illeti, az egyik interjúalanyunk szerint nincs érdemi különbség a különböző politikai összetételű német kormányok szászokhoz és svábokhoz való viszonyában, a másik viszont úgy ítélte meg, hogy a CDU/CSU a német származású áttelepültek, a SPD és a Zöldek pedig a külföldi bevándorlók helyzete iránt érdeklődik behatóbban.

A moldovai válaszadók nem tudtak egyértelmű álláspontot megfogalmazni arra nézvést, hogy érdekeik miként jelennek meg a romániai politika napirendjén, az ezzel kapcsolatos kérdéseinkre kitérő vagy nehezen értelmezhető válaszokat kaptunk. Az interjúkból az derült ki, hogy noha az alapvető politikai folyamatokkal tisztában vannak, tudják, hogy van saját képviselőjük, és említették a diaszpórával foglalkozó hivatalt is, mindennek a Moldovából áttelepedtek életére gyakorolt hatását illetően nem körvonalazható egy különösebben markáns vélemény, amely jellemzőnek volna mondható az interjúalanyokra. A román pártok velük kapcsolatos álláspontját illetően a moldovai fiatalok úgy látják, hogy többnyire a jobboldali pártok tekintenek rájuk erőforrásként (abban az értelemben, hogy a Moldovai Köztársaságba visszatérvén az elindult reformok megvalósításához járulhatnának hozzá), a baloldali pártok ezzel szemben nem nézik jó szemmel az itt tartózkodásunkat.

A Moldovai Köztársaságból származó személyek érdekeit védő párt esetleges megalakításáról már határozottabb kép bontakozik ki az interjúkból. A válaszadók egyik része életképes ötletnek tartja a fölvetést, arra hivatkozva, hogy egy politikai párt a leghatékonyabb eszköze egy közösség felsőbb szintű képviseletének, és Romániában más kisebbségi közösségeknek – köztük a magyaroknak – is van parlamenti képviseletük. Az interjúalanyok többsége azonban elutasítólag foglalt állást a kérdéssel kapcsolatban, a következő érvek valamelyikére hivatkozva: (1) egy ilyen jellegű politikai párt nem volna életképes a moldovaiak alacsony száma miatt; (2) a Moldovai Köztársaság egy külön állam, állampolgárainak az érdekeit nem képviselheti politikai párt egy másik állam politikai rendszerében; (3) a párt megalakulásával egy enklávé jönne létre a román társadalomban, ami a

moldovaiak elszigetelődését eredményezné. „Az elsődleges cél mégis a románok egységének megtartása” – vélekedett az egyik interjúalany.

A moldovai interjúalanyainkhoz hasonlóan, a Magyarországra kiköltözött erdélyi magyarok érdekeit képviselő párt alapításának gondolata megosztotta interjúalanyainkat. Noha többen jelezték, hogy a '90-es évek első felében volt erre irányuló kezdeményezés, végül nem került sor egy országos pártnak a bejegyzésére. Az interjúalanyok egy része annak a véleménynek adott hangot, hogy még ma is volna rá igény és társadalmi támogatottság, másik része azonban életképtelenség tartaná, leginkább a bejegyzéssel együttjáró bonyodalmak okán. Az ötletet támogatók szerint egy ilyen jellegű párt alapítása azért is indokolt lenne, mert az igen eredményesen képviselhetné a Romániában maradt magyarok érdekeit, kihasználva azokat a lehetőségeket, amelyeket a magyar intézményrendszer kínál számos területen, beleértve a külpolitika eszközeit is. Az interjúalanyok másik része jóval szkeptikusabb, és annak a véleménynek adott hangot, hogy a kitelepültek helyzetén már nemigen van, amit változtatni, az otthon maradtak problémáival pedig a magyar kormány feladata foglalkozni.

A Németországba kitelepültek teljes mértékben elutasították egy politikai párt létrehozásának a gondolatát, arra hivatkozva, hogy az áttelepültek helyzete már nem jelenik meg a közéletben mint téma, nehéz lenne ezzel kapcsolatos tematizációkkal szavazatokat szerezni. A nagy politikai témákat, amelyek hatással vannak az *Aussiedler*ek helyzetére, a nagy pártok ideológiától függően jól képviselik. Az interjúalanyok elismerték mindazonáltal, hogy mind az állami intézmények, mind a politikai többit is tehetnének az áttelepedtek és az otthon maradtak érdekében: növelhetnék a kulturális támogatások összegét, javíthatnák a származási országgal folytatott gazdasági, kulturális kapcsolatokat.

A származási országgal fenntartott kapcsolatok

Az interjúalanyoknak intenzívnek mondható kapcsolatai vannak mind Romániával, mind pedig a Moldovai Köztársasággal, a kapcsolatok jellege értelemszerűen az életkortól és a kivándorlás időpontjától függ. A korai, immár idősebb kivándorlók kevesebbet járnak haza (évente legfennebb néhány alkalom), viszont akik a '80-as években, vagy a rendszerváltás után települtek ki, azok gyakrabban utaznak haza, több időt, akár hónapokat is otthon töltenek. A moldovai diákok ugyan gyakran – távolságtól függően általában kéthavonta – utaznak haza, de általában rövidebb időszakokat töltenek otthon (a vakációkat leszámítva).

Az elbeszélések tanúsága szerint az interjúalanyok napirenden vannak a mind a moldovai, mind pedig a romániai közéleti és politikai kérdésekkel, ismerik a főbb események hátterét, és véleményük is van róla. A moldovai diákszervezetek vezetői jól informáltak, hiszen bevallásuk szerint az online médián keresztül követik az otthoni gazdasági és politikai eseményeket. Többen fizetnek elő olyan TV-programcsomagra, amely moldovai csatornák (Moldova 1 Publika TV, Jurnal TV) követését teszi lehetővé.

Az erdélyi válaszadóink legfontosabb tájékozódási forrásként az online média különböző felületeit (Szabadság, Krónika, Transindex, Erdélyi Napló, erdely.ma, Udvarhelyi Híradó, Háromszék, Székelyhon.ro) említették. A rendszeres tájékozódás további forrásaiként hozták szóba a különböző TV-csatornákat, rádiókat, belső levelezési listákat, valamint a rokonoktól, barátoktól, ismerősöktől, illetve az őket meglátogató vendégektől szerzett információkat. A kapcsolattartás modern eszközei (telefon, Skype) akár a naprakész tájékozottságot is lehetővé teszi. Több interjúalany is említette, hogy rendszeresen részt vesz egyik-másik fontosabb erdélyi magyar közéleti eseményen vagy rendezvényen (Tusványos, Kolozsvári Magyar Napok, Marosvásárhelyi Forгатag stb.)

A Németországba kitelepedett személyeknek lazább kapcsolatai vannak Romániával. Noha még léteznek rokonsági, baráti vagy egyéb ismerősökhöz fűződő kötelékek, ez nem jelent intenzív kapcsolattartást: évente 1-2 hazalátogatásról tettek említést válaszadóink. Ennek megfelelően, ha nem is napirenden, de tisztában vannak a romániai politikai és társadalmi folyamatokkal. A Németországban élő szászok közül többen aktívan segítik a hazai sajtótermékek működését pénzadományokkal, vagy rendszeresen közölnek hír- és véleményanyagokat (pl. Siebenbürger Zeitung).

Az interjúk egy érdekes vonatkozása volt az a kérdés, hogy milyen elvárásaik vannak az áttelepetteknek a származási ország hatóságaival szemben. Román–magyar relációban többek között az fogalmazódott meg, hogy újra napirendre kellene tűzni a nyugdíjegyezmény kérdését, és célszerű volna befejezni a kommunista időszak alatt államosított ingatlanok és más anyagi javak visszaszolgáltatását. Ez utóbbi kérdés a Németországba kitelepültek esetében is fölbukkant, a visszaszolgáltatások kérdése ugyanis az ő esetükben sem tekinthető lezárt folyamatnak. A német interjúalanyok ezen kívül kiemelték a történelmi múlt és a hagyományok hiteles bemutatásának és feldolgozásának a szükségességét, a német feliratok használatának fontosságát is. Állást foglaltak azzal kapcsolatban is, hogy a román államnak további támogatásokkal kellene segítenie a kisebbségi közösségek

fennmaradását, identitásuk megőrzését. A moldovai válaszadóink szerint a Moldovai Köztársaság legfőbb stratégiájának arra kellene irányulnia, hogy a Romániában és külföldön tanult és ott tapasztalatot szerzett szakemberek számára olyan feltételeket teremtsen, amelyek fokozottabb mértékben ösztönöznék őket a hazatelepedésre. Az erre irányuló figyelemnek és erőfeszítésnek nemcsak a gazdasági viszonyokra, hanem a politikai stabilitásra és egyes intézmények reformjára (pl. a diaszpórával foglalkozó hivatal) is kellene terjednie.

Az otthonmaradottak érdekeit szolgáló kezdeményezések iránti nyitottság az interjúalanyok mindhárom csoportjára jellemző. A Magyarországra kitelepültek bevallása szerint Erdélyben számos olyan projekt van, amelynek megvalósulásához hozzájárulnának. Elsősorban a székelyföldi autonómia kérdését említette több válaszadónk, továbbá szívesen közreműködnének a rászorulóknak szánt adományok és segélyezések (könyv- és taneszköz, ruházat stb.) megszervezésében és eljuttatásában. A származási települések vonatkozásában a fejlesztési projektekből vennék ki szívesen a részüket. Többen szükségesnek és lehetségesnek látják Erdély gazdag kulturális örökségének tudatosítását a magyar társadalom tagjainak a körében, civil szervezeti keretek között.

A kitelepült svábok és szászok is úgy gondolják, hogy egyesületi tevékenységükön keresztül tudnak a legtöbbit tenni az otthoni közösségek fennmaradásáért, mindenekelőtt pénzügyi támogatás formájában, illetve a térség kulturális gazdagságának megismertetésével és népszerűsítésével. Amint egyik interjúalanyunk kifejtette, az otthonmaradottaknak nyújtható támogatás további fontos eleme az odafigyelés: *„az anyagi segítségnyújtás mellett fontos a jelenlét, a közösség tagjainak megszólítása, a megszerzett tapasztalatok megosztása, az érzékelt problémák és az ezekre érkező javaslatok megbeszélése.”*

A kitelepedett erdélyi magyarokhoz és szászokhoz hasonlóan a moldovai fiatalok is úgy vélekednek, hogy egyesületi tevékenységük révén befolyásolhatják leginkább a moldovai viszonyokat. Az általuk kezdeményezett projektekről és képzésekről azt gondolják, hogy segítségükre lehetnek azoknak a fiataloknak, akik a hazatérés mellett döntenek. Az otthonmaradottak vonatkozásában is úgy ítélik meg, hogy civil szervezeti keretek között lehet elvégezni a legfontosabb feladatokat: a lakosság felvilágosítását és szavazásra ösztönzését, petíciók kezdeményezését, valamint a különböző tiltakozó akciókat és tüntetéseket.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az interjúk megerősítették, és több lényeges ponton árnyalták azt a képet, amely a kutatási program előző szakaszában elvégzett online kérdőíves vizsgálatból kibontakozott.²³ Noha a három vizsgált célcsoport nehezen hasonlítható össze – a vizsgálat módszertani korlátain túl arra is visszavezethetően, hogy a kitelepedésre különböző idősikokban és különböző feltételek között került sor, a célországokra jellemző állapotok pedig igen jelentős mértékben különböznek – a fenti összefoglalásból kiderül, hogy az etnikai migráció jelenségét nagyvonalakban hasonló jellegzetes-ségek határozzák meg: közősek vagy legalábbis hasonlóak azok az akadályok, amelyeket le kell küzdeni a beilleszkedés során; az akadályokon való túllépésnek fontos eszközei a bevándorlók által létrehozott és működtetett szervezetek; a kivándoroltak nem tudnak maradéktalanul elszakadni az elhagyott szülőföldtől, a rájuk jellemző mobilizációnak és társadalmi aktivizmusnak központi eleme marad az otthon maradtak ügyének szolgálata.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Horváth István: Az erdélyi magyarság vándormozgalmi vesztesége 1987–2001. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó–RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004. 61–91.
- Kastoryano, Riva: *Negotiating Identities: States and Immigrants in France and Germany*. Princeton University Press, Princeton, 2003.
- Keating, Michael: *Nations against the State: The New Politics of Nationalism in Quebec, Catalonia and Scotland*. Macmillan, Basingstoke, 1999.
- Kiss Tamás: *Adminisztratív tekintet. Az erdélyi magyar demográfiai diskurzus összehasonlító elemzéséhez. Az erdélyi magyar népesség statisztikai konstrukciójáról*. Kriterion–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2010. 201–202.
- Kymlicka, Will: Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe. In: Will Kymlicka – Magda Opalski (szerk.): *Can Liberal Pluralism be Exported?* Oxford University Press, Oxford–New York, 2001. 13–106.

²³ Lásd a 2. lábjegyzetet.

- Layton-Henry, Zig: Immigrant associations. In: Z. Layton-Henry (szerk.): *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*. Sage, London, 1990. 94–112,
- Martin, Philip L. – Susan Forbes Martin – Patrick Weil: *Managing Migration: The Promise of Cooperation*. Lexington Books, Oxford, 2006.
- Martiniello, Marco: *Political Participation, Mobilization and Representation of Immigrants and their Offspring in Europe*. Willy Brandt Series of Working Papers on International Migration and Ethnic Relations, 1/5, 2005.
- Münz, Rainer – Rainer Ohliger: Diasporas and Ethnic Migrants in Twentieth-Century Europe: A Comparative Perspective. In: Rainer Münz – Rainer Ohliger (szerk.): *Diasporas and Ethnic Migrants Germany, Israel and Russia in Comparative Perspective*. Frank Cass Publishers, London, 2004. 2–15.
- Odmalm, Pontus: Civil society, migrant organisations and political parties: theoretical linkages and applications to the Swedish context. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30 (2004) 3. sz. 471–489.
- Predelli, Nyhagen L.: Political and Cultural Ethnic Mobilization: The Role of Immigrant Associations in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (2008) 6. sz. 935–954.
- Rudolph, Joseph: *Politics and Ethnicity*. Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Safran, William: Deconstructing and Comparing Diasporas. In: Waltraud Kokot – Khachig Tololyan – Carolin Alfonso (szerk.): *Diaspora, Identity, and Religion: New Directions in Theory and Research*. Routledge, London–New York, 2004.
- Strömblad, Per – Bo Bengtsson: *Political Participation of Ethnic Associations: Exploring the Importance of Organisational Level Differences in Resources, Motivation and Recruitment Networks*. Working Paper. Institut for Futures Studies, Stockholm, 2010.
- Van Hear, Nicholas: Migration. In: Kim Knott – Seán MacLoughlin (szerk.): *Diasporas: Concepts, Intersections, Identities*. Zed Books, London–New York, 2010. 34–38.

Internetes források, adatbázisok

Bundesverwaltungsamt: (Spät-)Aussiedler und ihre Angehörigen nach Herkunftsstaaten (1950-2016), <http://www.bva.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/BVA/Staatsangeh%C3%B6rigkeit/Aussiedler/Statisti>

k/Zeitreihe_1950_2016.pdf?_blob=publicationFile&v=3, letöltve 2017. november 18-án.

Der Spiegel: „Jetzt bin ich hier, jetzt reicht's mir”, 40 (1988) 34. sz. 44–58. (<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13530819.html>), letöltve 2017. november 18-án.

Genfi Egyezmény (1951) és Kiegészítő Jegyzőkönyv (1967): http://www.unhcr.org/hu/wp-content/uploads/sites/21/2016/12/QA_1951-Convention.pdf

Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS): Tempo Online adatbázis.

Oktatási Minisztérium: Anexa nr. 7A Repartizarea globală pe țări a numărului de locuri subvenționate de stat, 2013-2016.

Tóth Judith: Menekültügy Magyarországon. In: Sík Endre (szerk.): *A migráció szociológiája II*. E-tankönyv, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest, 2012. 261. (http://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_2.pdf)

MÚHELY

WORKSHOP

Szalai Máté

**A KISÁLLAMOK TANULMÁNYOZÁSA A
NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK
ELMÉLETÉBEN KRITIKAI
PERSPEKTÍVÁBÓL**

A study of *small states* in international relations theory – a critical perspective

The aim of the study is to build up the theoretical and conceptual framework of the booklet by answering three questions. Firstly, we define the concept of “small states” and “weak states”, shedding light on the differences between them. Secondly, we analyse whether the foreign policies of small states are solely on a forced trajectory or not, and thus define its main determinants. Thirdly, we present the different forms of behaviour and possible strategies anticipated by the three main theoretical schools, namely neorealism, neoliberalism and constructivism.

Keywords: “small states”, “weak states”, globalisation, international relations

BEVEZETÉS

Napjainkban számos olyan országgal találkozunk a nemzetközi porondon, amelyek kis méretük és korlátozott erőforrásaik ellenére aktív alakítóivá váltak a regionális vagy globális politikai folyamatoknak. Katar – az alig két és fél millió lakossal, és Magyarországnál alig nagyobb aggregált gazdasági kibocsátással rendelkező Perzsa-öböl menti ország – a 2000-es és 2010-es évekre a közel-keleti események meghatározó szereplőjévé vált,¹ Szingapúr a délkelet-ázsiai (és globális) pénzpiacok egyik központjává „nőtte” ki magát,² a skandináv országok pedig nemzetközi normák fejlesztésén keresztül aktívan hozzájárult a világpolitika szabályainak alakításához.³

¹ Ulrichsen, Kristian Coates: *Small States with a Big Role: Qatar and the United Arab Emirates in the Wake of the Arab Spring*, 2012.

² Chong, Alan: *Small state soft power strategies: virtual enlargement in the cases of the Vatican City State and Singapore*, 2010.

³ Ingebritsen, Christine: *Norm Entrepreneurs: Scandinavia's Role in World Politics*, 2006.

A kisállamok e komoly szerepvállalása ellenére azonban a nemzetközi kapcsolatok tudományának (*international relations* – IR) fősodra látszólag nem áll készen a korlátozott erőforrásokkal rendelkező entitások viselkedésének értelmezéséhez, az előttük álló lehetőségek (és akadályok) pontos leírásához. Az államközi kapcsolatokkal vagy világpolitikával foglalkozó elemzések egy jelentős része ugyanis olyan, gyakran ki nem mondott pre-koncepciókat tartalmaz, amelyek az egyes aktorok hatalmát az általuk birtokolt erőforrások mennyiségével azonosítják, így gyakran *a priori* kívül helyezik a kisállamok tevékenységét a releváns, vizsgálandó kérdések listájából. Az alábbi elemzésben e jelenség okaira, jellemzőire és következményeire kívánunk rávilágítani azzal a nem titkolt céllal, hogy megkérdőjelezzük ezt a szemléletet, és felhívjuk a figyelmet a kisállamok negligálásának tudományetikai vonatkozásaira.

VÁLTOZÓ VILÁG, VÁLTOZATLAN TUDOMÁNY

Ugyan a történelem folyamán nagyrészt igaz volt az a feltételezés, miszerint a korlátozott erőforrásokkal rendelkező államok a nemzetközi politika alakításában csak igen korlátozottan vehetnek részt – általában azok „elszenvedői” voltak –, a XXI. századra már számos lehetőség nyílt a kisállamok számára saját érdekeik érvényesítésére. Ez a jelenség nagyrészt két okra vezethető vissza. Egyrészt a globalizáció és technikai fejlődés következtében az emberek mobilizációja felgyorsult, a tudáshoz és technológiához való hozzáférés pedig radikálisan könnyebbé és olcsóbbá vált. Ennek következtében a kis méret okozta inherens hátrányok már kevésbé érvényesülnek, számos külpolitikai eszköz pedig elérhetővé vált a szegényebb országok számára is.⁴ Másrészt a XX. század második felében megindult a nemzetközi kapcsolatok intézményesítése és a nemzetközi jog fejlődése, amelynek következtében kialakult globális rendszer alapelvevé „a nagy és kis nemzetek egyenjogúsága” vált.⁵ Ennek következtében a világpolitika legalábbis teoretikusan túllépett a hobbes-i természetes állapoton, amelyben minden szereplő csak magára számíthat, és ahol mindenkinek a mozgásterét a saját ereje és erőforrásai határozzák meg. Ugyan a legtöbb kérdésben a létrejövő világrendben az egyenlőség alapelve továbbra

⁴ Neumann, Iver B. – Gsthöhl, Sieglinde: *Introduction. Lilliputians in Gulliver's World?*, 2006. 13–16, vagy Vandenbosch, Amry: *The Small States in International Politics and Organization*, 1964.

⁵ Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya.

sem érvényesül a gyakorlatban, mindenesetre az intézményesülés megnövelte a kisállamok mozgásterét, lehetőséget biztosított a multilaterális döntéshozatalban való részvételhez, és, nem elhanyagolhatóan, hozzájárult a gyenge államok *létjogosultságának* elismeréséhez.⁶

Ennek ellenére a nemzetközi kapcsolatok tudományága továbbra is egyértelműen gyenge szereplőkként tekint a korlátozott erőforrásokkal rendelkező kisállamokra, tevékenységüket és szerepüket gyakran másodlagos, harmadlagos jelentőségűnek tekinti.⁷ Ebből következően a kisállamok iránti tudományos érdeklődés is korlátozott: Európa példáját véve egyértelmű korrelációt tudunk kimutatni az egyes országok gazdasági kibocsátása és a velük foglalkozó tudományos írások száma között (lásd 1. számú ábra). Ha a kutatók mégis foglalkoznak a kisállamok külpolitikájával, azt leginkább a külső kötöttségekre való reagálásként értelmezik, reakcióként a nemzetközi rendszer eseményeire, amelyekre a korlátozott erőforrásokkal rendelkező országok gyengeségük révén gyakorlatilag semmilyen hatással nem tudnak lenni.⁸ Ez a gondolkodás *a priori* befolyásolja a kutatások eredményét, hiszen a kisállamok negligálásával az elemzés gyakorlatilag kizárja, hogy ezen entitások is komoly szerepet játszhatnak egy-egy válság, folyamat, vagy általánosságban a világpolitika alakításában.

E kutatói hozzáállás mögött alapvetően két okot tudunk azonosítani. Egyrésztől fontos figyelembe venni a nemzetközi kapcsolatok mint tudományág születésének körülményeit. A modern IR megalapítását a második világháború utáni évtizedekre tehetjük, vagyis a hidegháború leghidegebb éveire, amikor az Egyesült Államok és a Szovjetunió között felfokozott volt az ellenségeskedés. Ilyen körülmények között, a bipoláris struktúrában a két szuperhatalom versengése határozta meg a nemzetközi politikát, a többi szereplő pedig leginkább a Washingtonhoz és Moszkvához fűződő viszonyuk mentén határozta meg önmagukat. Ebből kifolyólag a kutatói érdeklődés homlokterébe is a két szuperhatalom, illetve később a kettejük-től lemaradó, de mégis jelentős befolyásra szert tevő nagyhatalmak (lásd Kína, Japán, NSZK, Nagy-Britannia stb.) kerültek. A kisállamok helyzete is a hidegháborús kontextusban került értelmezésre: külpolitikájukat a geo-

⁶ Lásd Liechtenstein esetét: Duursma, Jorri: *Micro-states: The Principality of Liechtenstein*, 2006.

⁷ Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde: *Introduction. Lilliputians in Gulliver's World?*, 2006. 17–20.

⁸ Elman, Miriam Fendius: *The Foreign Policy of Small States: Challenging Neorealism in its Own Backyard*, 1995. 148–150.

politikai elhelyezkedésük és a nyugati, keleti vagy el nem kötelezett táborhoz való sorolással írták le, a köztük lévő konfliktusokat pedig jellemzően a szuperhatalmak proxy-háborújaként kezelték.⁹ E jelenséggel kapcsolatban természetesen nem elhanyagolható körülmény, hogy a vonatkozó kutatások jelentős része a nagyobb országokban zajlottak le, amelyek így természetesen inkább önmagukkal foglalkoztak, mint a náluk kisebb szereplőkkel.¹⁰

Másrésről a nemzetközi kapcsolatok tudományában használt *hatalom* koncepciója jellemzően az egyes aktorok által birtokolt erőforrások mennyiségével kapcsolódott össze. Richard Rosencrance szerint a közgondolkodást az 1930-as évektől meghatározta ez a szemlélet, amelynek következtében a hidegháborúban a CIA is az ellenőrzött nyersanyagok alapján készített becsléseket.¹¹ Ez a gondolkodás tudományos keretek között is elterjedt volt; a neorealizmus talán legbefolyásosabb gondolkodója, Steven Waltz például az államokat kapacitásaik alapján akarta rangsorolni.¹² A hatalom erőforrások alapján történő számszerűsítésére számos kísérlet történt, Ray Cline például 1977-ben a lakosság, a terület, a gazdaság és a katonai kapacitások összegének, valamint a stratégia és hajlandóság (*will*) összegének szorzataként írta le a fogalmat.¹³

Az erőforrás-alapú felfogással szemben a társadalomtudományokban már az 1960-as évek közepén megszülettek eltérő koncepciók. Harold Lasswell és Abraham Kaplan 1965-ös *Power and Society: a Framework for Political Inquiry* c. művükben a hatalmat relacionális alapokra helyezték – ilyen értelemben „A” akkor gyakorol hatalmat „B” felett, ha viselkedésével meg tudja változtatni annak viselkedését.¹⁴ E definíciós keretben – amelyben az erőforrások közvetlenül nem játszanak semmilyen szerepet – indult meg a fogalom kiterjesztése, amely elvezetett a – többek között Robert Dahl, Peter Bachrach, Morton Baratz és Steven Lukes részvételével

⁹ Annak ellenére, hogy mára kiderült, hogy sok esetben a regionális konfliktusok kisállami szereplői legalább annyira meghatározták az egyes válságok kirobbanását, lefolyását vagy kimenetelét (lásd a koreai háború).

¹⁰ Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde: *Introduction. Lilliputians in Gulliver's World?*, 2006. 22.

¹¹ Rosencrance, Richard: *The Rise of the Virtual State: Territory Becomes Passé*, 1995.

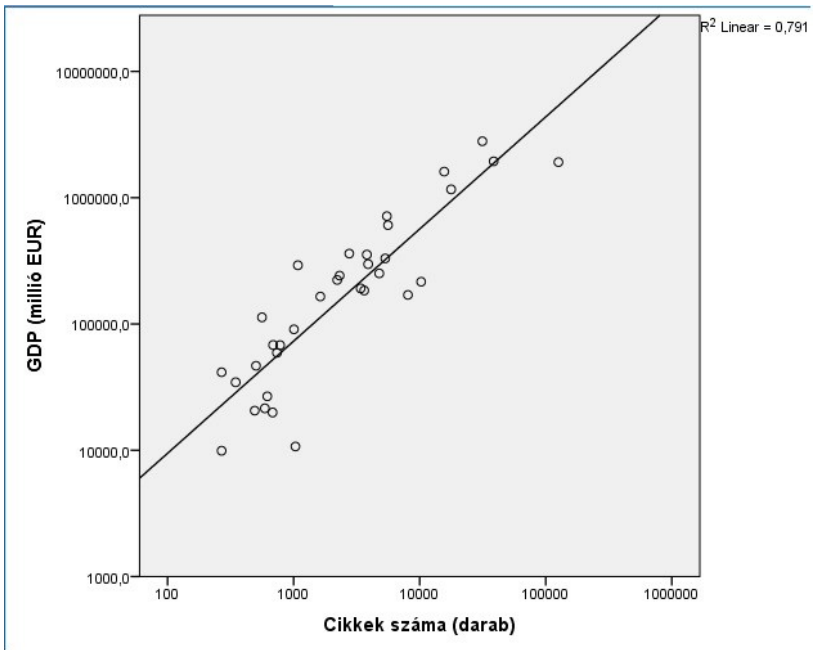
¹² Baldwin, David A.: *Power in International Relations*, 2013. 18.

¹³ Nye, Joseph S. Jr.: *The Future of Power*, 2011. 4.

¹⁴ Baldwin, David A.: *Power in International Relations*, 2013. 18.

zajló – ún. a hatalom három arca (kényszerítés, a napirend-alakítás képessége, befolyásolás) vita kiteljesedéséhez.¹⁵ Az új koncepcióban a hatalom már nem egy adott aktorra vonatkozó, számszerűsíthető és állandó jellemző, hanem egy kvalitatív fogalom, amely csak egy meghatározott relációban, egy konkrét területen értelmezhető, folyamatosan változó és többdimenziós jelenség.

1. sz. ábra: Az európai országok gazdasági teljesítménye¹⁶ és a velük foglalkozó tudományos cikkek száma¹⁷ közötti összefüggés (2015. október).¹⁸

Forrás: Eurostat, JSTOR.

¹⁵ Uo. 4–5.

¹⁶ 2014-es nemzeti össztermék (GDP) alapján, euróban.

¹⁷ A JSTOR nemzetközi adatbázisban található cikkek közül azokat számoltuk össze, amelyeknek absztraktjában szerepel az egyes országok neve főnévi vagy melléknévi alakban. A módszertan természetesen nem tökéletes (alacsony elemszám, egy adatbázis vizsgálata, európai dimenzió stb.), a vizsgálat csak a fent leírt jelenség szemléltetését szolgálja. Adatfelvétel: 2015. október 13.

¹⁸ Logaritmikus ábrázolással.

Ugyan a vita egyértelműen hatást gyakorolt a nemzetközi kapcsolatok egyes áramlataira (lásd például Joseph Nye kemény hatalom – puha hatalom szétválasztását¹⁹ vagy a diszkurzív hatalom koncepcióját²⁰) általánosságban kijelenthető, hogy az IR-kutatók nem szakadtak el az erőforrás-alapú koncepciótól. Két szereplő közötti hatalmi viszony meghatározásához továbbra is a GDP értékét és a katonai kapacitások mennyiségét/minőségét használjuk, figyelmen kívül hagyva az évtizedekkel ezelőtt született társadalomtudományi eredményeket és egyéb, akár számszerűsíthető jellemzőket, amelyek a globális világban egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert (humán fejlettségi index, versenyképesség, felsőoktatás minősége stb.). Ilyen keretek között a kisállamok *per definitio* hátrányból indulnak, a korlátozott erőforrások automatikusan gyengeségként kerülnek értelmezésre, ebből kifolyólag pedig az országok e csoportját a jelentéktelenné válás veszélye fenyegeti.

A KISÁLLAMOKHOZ VALÓ KUTATÓI HOZZÁÁLLÁS KÖVETKEZMÉNYEI

A kisállamokkal foglalkozó kutatások hiányának és hiányosságainak számos következménye van mind a nemzetközi kapcsolatok tudományára, mind a reálpolitikára nézve. Természetesen ilyen szűk terjedelemben lehetetlen a teljesség igényével számba venni az összes tényezőt, jelen elemzésben csak az általunk legfontosabbnak tartott következményeket vesszük górcső alá.

Mivel definíciótól függően az Egyesült Nemzetek Szervezete 191 tagjának jelentős része (kb. 2/3-4/5-e) kisállamnak tekinthető, e csoport vizsgálatának hiánya és hiányossága több alapvető kérdést is felvet a nemzetközi kapcsolatok tudományára vonatkozóan. Ezeket az alábbi négy pontban foglalhatjuk össze:

a tudományág konzisztenciája: ahogy azt a korábbi oldalakon láthatuk, a nemzetközi kapcsolatok diszciplinájának fősodra nem volt igazán képes integrálni a társadalomtudomány egyes eredményeit a közgondolkodásba többek között a hatalom rekonceptualizálásával kapcsolatban. Ugyan az erőforrás-alapú megközelítés nem tekinthető kizárólagosnak (különösen az 1990-es évek konstruktivista fordulatának köszönhetően), mindenesetre

¹⁹ Nye, Joseph S. Jr.: *The Future of Power*, 2011.

²⁰ Nugroho, Ganjar: *Constructivism and International Relations Theories*, 2008

egyértelműen meghatározó maradt a mai napig legnagyobb hatású iskola,²¹ a neorealizmus fogalomrendszerében. A tudományos eredmények integrálásának hiánya megkérdőjelezi az IR kutatási programok konzisztenciáját és így a különböző elméletek összeegyeztethetőségét;

a tudományos elméletek alkalmazhatósága: a nemzetközi kapcsolatok tudománya története során számos külpolitikai elméletet hozott létre az elmúlt évtizedekben, amelyeknek célja az aktorok viselkedésének értelmezése, magyarázása és esetleg előrejelzése. Ezeknek a teóriáknak a nagy részének empirikus hátterét a nagyállamok külpolitikájának elemzése adta és legtöbbjük nem is került alkalmazásra kisállamok esetén. Kérdés, hogy a világpolitikát alakító szereplők egy ilyen kisarányú, speciális csoportjának vizsgálatával a nemzetközi kapcsolatok elméletei hogyan tudnak számot tartani bármilyen teoretikus univerzalitásra, így a csoport egészének és a kisállamok viselkedésének értelmezésére is. Ezzel természetesen nem állítjuk, hogy a kisállamok elemzésére nem születtek elméletek, vagy hogy a nem kifejezetten velük foglalkozó elvárások semmi esetre sem használhatóak az esetükben, ugyanakkor az alkalmazhatóság kérdése minden ilyen esetben fel kell, hogy merüljön;

kutatói elfogultság: a hatalom erőforrásokon alapuló konceptualizálásával és a kisállamok gyengévé degradálásával az elemzőkben könnyen kialakulhat egy ezzel kapcsolatos elfogultság, amelynek következtében az egyes válságok elemzésénél automatikusan lecsökkentik a kisállamok feltételezett szerepét az események alakulásában. Egy ilyen inherens megállapítás nagyban befolyásolja a kutatás végeredményét (hiszen természetesen a nagyobb államokat fogja elsődleges aktorokként prezentálni), amely újratermeli és megerősíti az alapjául szolgáló feltételezést, amelyet a kutató nem a kutatás során, hanem azt megelőzően alakított ki, és igazán nem tette próbára az elemzésében;

kutatási programok hiánya/torz szerkezete: a kisállamok kutatásának hiánya, valamint a gyengeségükről szóló akadémiai diskurzus folyamatos újratermelése a kisállamokon belüli kutatók munkáját is befolyásolhatja. Egyrészt a fősodorba tartozó hatalomkonceptió elfogadásának könnyen lehet az a következménye, hogy nem alakulnak ki kellő mélységű kutatási programok a kisállamokban, vagy ha mégis kialakulnak, azok sokkal inkább a gyakorlati, és nem az elméleti kutatásra fogják helyezni a hangsúlyt. Magyarországon és Közép-Európában is gyakran találkozhatunk ezzel a je-

²¹ D'Aoust, Anne Marie: *Abusing History: A Critical Analysis of Mainstream International Relations Theory Misconduct*, 2004. 3.

lenséggel, amely végső soron a külpolitikai kutatások hiányát, az általános érdeklődés hiányát eredményezheti.

A kisállamokkal kapcsolatos létező előítéletek a reálpolitikára és a döntéshozók hozzáállására is hatással lehetnek, amelyet legkönnyebben talán az identitás alakításán keresztül tudunk tetten érni. A fősodorba tartozó elméletek, feltételezések és elemzések ismeretében a kisállamok döntéshozói könnyen integrálhatják saját önképükbe és szerepfelfogásukba a kis méret gyengeségként való értelmezését, amely így beépülhet a külpolitikai folyamatokba. A mechanizmus megértéséhez fel kell bontanunk az identitás tartalmát, amelyet Rawl Abdelal és társai négy részre osztották:²² konstitutív normákra (amelyek meghatározzák a csoporthoz való tartozás alapelveit, szabályait, az ehhez kapcsolódó egyéni elvárásokat stb.), a társadalmi kollektív célokra, a más csoportokkal való összehasonlításra, valamint kognitív modellekre, amelyek a fizikai környezet értelmezését segíti. Az IR kisállamokhoz való hozzáállása arra sarkallja a döntéshozót, hogy ismerje fel saját társadalmi csoportjának kis méretét (más csoportokkal való összehasonlítás), és azt gyengeségként értelmezze (kognitív modellek). Ezen túl ráadásul a tudomány megállapításai erősíthetik a kisállami külpolitikai elit tagjaiban azt a politikát, amely a gyengeség következtében a túlélést helyezi mindenek fölé gyakorlatilag egyedüli célként (társadalmi kollektív célok), a belső ellentéteket pedig ezt a célt veszélyeztető tényezőként jelöli meg, erősítve az összefogás elvárását a csoport tagjai számára (konstitutív normák). Ez a folyamat így gyakorlatilag újratерemti a fősodorba tartozó kisállami külpolitika-elmélet legfontosabb elvárásait, vagyis a korlátozott, kizárólag a túlélésre koncentráló magatartást, a belpolitikai viszonyok külpolitikára való limitált hatását, összességében az alacsony intenzitású viselkedés alapjait.

ÖSSZEGZÉS

Az elemzéssel felrajzolásával célunk az volt, hogy felhívjuk a társadalomtudományi kutatások szerepét a politikai szereplők magatartásának meghatározásában, a vizsgált külpolitika alapjainak újratерmelésében. Meglátásunk szerint a hatalom erőforrásokon alapuló értelmezése és a kisállamok negligálása/elfogult kezelése jelentős hatással van a nemzetközi kapcsolatok egész tudományágára, és közvetetten a reálpolitikára is a dön-

²² Abdelal, Rawl – Herrera, Yoshiko M. – Johnston, Alastair Iain – McDemott, Rose: *Identity as a variable*, 2006.

téshozói és társadalmi normák és identitások folyamatos fenntartásában és rekonstruálásában.

Természetesen nem állítjuk, hogy a fenti folyamat törvényszerű, előre eltervezett vagy szándékos lenne. Mindazonáltal fontosnak tartjuk hangsúlyozni a kutatók és a tudományos közösség szerepét és felelősségét a társadalomtudományi kutatások területén, hiszen a vonatkozó megfigyelések és elemzések elkészítése és publikálása egyértelműen hatással van az elemzettek (társadalmak, államok, döntéshozók) viselkedésére. Ebből kifolyólag is kritikus fontosságú, hogy a tudományos szféra teret engedjen az elméleti kutatásoknak, lehetőséget adjon azok eredményeinek beépítésére és a régi megfigyelések pontosítására vagy megváltoztatására, egyszóval tehát a társadalomtudományok folyamatos fejlődésére.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Abdelal, Rawl – Herrera, Yoshiko M. – Johnston, Alastair Iain – McDermott, Rose: Identity as a variable. *Perspectives on Politics*, 4. évf./4. sz., 2006. 695–711.
- Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Magyar ENSZ Társaság, <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186> (letöltés ideje: 2015. október 25.)
- Baldwin, David A.: Power in International Relations. In: Thomas Risse, Walter Carlsnaes, Beth A. Simmons (szerk.): *Handbook of International Relations*. SAGE, London, 2013. 273–298.
- Chong, Alan: Small state soft power strategies: virtual enlargement in the cases of the Vatican City State and Singapore. *Cambridge Review of International Affairs*, 23. évf./3. sz., 2010. 383–405.
- D’Aoust, Anne Marie: *Abusing History: A Critical Analysis of Mainstream International Relations Theory Misconduct*. Raoul Dandurand Chair of Strategic and Diplomatic Studies, University of Quebec, 2004, https://dandurand.uqam.ca/uploads/files/publications/etudes_raoul_dandurand/tude_rd_06_amaoust_interieur.pdf (letöltés ideje: 2015. október 25.).
- Duursma, Jorri: Micro-states: The Principality of Liechtenstein. In: Igebritsen, Christine – Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde – Beyer, Jessica (szerk.): *Small States in International Relations*. University of Iceland Press, Reykjavik, 2006. 89–149.

- Elman, Miriam Fendius: The Foreign Policy of Small States: Challenging Neorealism in its Own Backyard. *British Journal of Foreign Affairs*, 25. évf./2. sz., 1995. 171–217.
- EUROSTAT adatbázis. <http://ec.europa.eu/eurostat> (letöltés ideje: 2015. október 13.)
- Ingebritsen, Christine: Norm Entrepreneurs: Scandinavia's Role in World Politics. In: Igebritsen, Christine – Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde – Beyer, Jessica (szerk.): *Small States in International Relations*. University of Iceland Press, Reykjavik, 2006. 273–286.
- JSTOR adatbázis. www.jstor.org (letöltés ideje: 2015. október 13.)
- Neumann, Iver B. –Gstöhl, Sieglinde: Introduction. Lilliputians in Gulliver's World? In: Igebritsen, Christine – Neumann, Iver B. – Gstöhl, Sieglinde – Beyer, Jessica (szerk.): *Small States in International Relations*. University of Iceland Press, Reykjavik, 2006. 3–39.
- Nye, Joseph S. Jr.: *The Future of Power*. Public Affairs, New York, 2011.
- Nugroho, Ganjar: Constructivism and International Relations Theories. *Global & Strategis*, 2. évf./1. sz., 2008. 85–98.
- Rosencrance, Richard: The Rise of the Virtual State: Territory Becomes Passé. *Foreign Affairs*, 75. évf./4. sz., 1995. 45–61.
- Ulrichsen, Kristian Coates: *Small States with a Big Role: Qatar and the United Arab Emirates in the Wake of the Arab Spring*. HH Sheikh Nasser Al-Mohammad Al-Sabah Publication Series, 2012, <https://www.dur.ac.uk/resources/alsabah/SmallStateswithaBigRole.pdf> (letöltés ideje: 2015. október 25.).
- Vandenbosch, Amry: The Small States in International Politics and Organization. *The Journal of Politics*, 26. évf./2. sz., 1964. 293–312.

Kelemen Csongor

A TÖRÖK KÜLPOLITIKA VÁLTOZÁSAI AZ ERDOĞAN-KORSZAKBAN

Changes in Turkish foreign policy in era of Erdoğan

Turkey is undergoing a huge change under the leadership of Recep Tayyip Erdoğan, who is widely considered its most influential and charismatic, but also its most dictatorial leader since Mustafa Kemal Atatürk. The transformation of the country could be explained as a transformation from a strictly secular 'bridge-country' (between the East and the West) into a conservative, pro-islam country, which is currently much more like a so-called 'electoral autocracy' than a real, functional democracy. The internal changes of Turkey in the past decade strongly reshaped its system of external relationships. In this essay I tried to summarize the changes in the diplomacy and external policy of Turkey under the leadership of Erdoğan, also reflecting to the country's traditions in these domains in its modern history.

Keywords: Recep Tayyip Erdoğan, Mustafa Kemal Atatürk, pro-islam country, secular 'bridge-country', Turkish foreign policy

KÜLPOLITIKAI HAGYOMÁNYOK A MODERN TÖRÖK TÖRTÉNELEMBEN

A világtörténelmet kedvelő, azt nagyvonalakban ismerő emberek körében mondhatni, klisének számít, hogy az egykori Oszmán Birodalom romjain Musztafa Kemál Atatürk (1881–1938) 1923-ban (miután a török nemzeti erők élén több évnyi harcot követően legyőzte a külső és belső ellenségeket, a lausanne-i békeszerződés pedig szavatolta az új török nemzetállam függetlenségét) megalapította a szekuláris, modern, európai berendezkedésű Török Köztársaságot.

Atatürk 1938-as haláláig gyakorlatilag teljeshatalmú elnökként kormányozta az ifjú köztársaságot. Ami Törökország belső fejlődését illeti, Atatürk valóban a nyugatosodás elkötelezett, kérlelhetetlen hívének bizonyult. Az embereket rendeletekkel kötelezték a nyugati stílusnak megfelelő utcai öltözködésre, az iszlám időszámítás helyett pedig bevezették a Gergely-naptárt. A török emberek életét sok évszázadon át alapjaiban meghatározó szunnita muszlim vallást gyakorlatilag a mecsetek és a családi otthonok világába számúzták.

Külpolitikájában azonban Atatürk egyáltalán nem a Nyugat naiv barátja volt, regnálása alatt Törökország az általa megfogalmazott „Békét otthon, békét a világban” és „Teljes függetlenséget” elveket követve minden irányban igyekezett jó diplomáciai kapcsolatokat ápolni, ezzel békés külpolitikai környezetet biztosítva az ifjú köztársaság fejlődéséhez.¹ Ennek a külpolitikának az egyik sarkalatos pontja kétségtávol a hatalmas keleti szomszédal, a Szovjetunióval kialakítandó minél jobb kapcsolatok voltak. A két fiatal állam 1925 decemberében Párizsban semlegességi és megnevezési szerződést írt alá. A realista török külpolitika – mely a szomszédokkal való minél jobb viszony kialakítását célozta meg eredményesen – találkozott a korai Szovjetunió „antiimperialista” külpolitikai elvével, melynek értelmében az új, szocialista berendezkedésű nagyhatalom a világ „elnyomott országaiból” akart egy hatalmi tömböt létrehozni az „imperialista” (nyugati) hatalmakkal szemben.² A szerződést lejártakor, 1935-ben a két állam azt közös megegyezéssel újabb tíz évre meghosszabította. Atatürk Törökországa ugyanakkor jó viszonyt alakított ki az iszlám világ monarchiáival (Irak, Irán, Afganisztán) is, a német és olasz revizionizmustól való közös félelem miatt pedig a két világháború közötti időszakban fokozatosan javultak a Nagy-Britanniával, illetve Franciaországgal fennálló kapcsolatok is. Törökország 1932-ben belépett a Népszövetségbe is.

Az 1938-ban, 57 éves korában elhunyt Atatürköt régi bajtársa és bizalmi embere, Ismet İnönü követte a köztársaság élén. İnönü folytatta Atatürk józan, pragmatikus külpolitikáját, amire óriási szükség is volt a második világháború előestéjén. 1939-ben török-brit és török-francia közös nyilatkozatok is születtek, amelyekben a felek kölcsönösen kiálltak a béke és a status quo mellett, valamint kötelezték magukat arra, hogy bármilyen agresszióval szemben fellépnek a Földközi-tenger térségében. Ebbe a szövetségbe, „a békevédők arcvonalaiba” Ankara megpróbálta bevonni a húszas és harmincas évek „antiimperialista szövetségét”, Moszkvát is.

A szovjetek azonban – miközben a németekkel megkötötték a Molotov–Ribbentrop-paktumot – folyamatos varakoztatással alázták meg a szeptemberben Moszkvába küldött török nagykövetet, majd miután végül leültek vele tárgyalni, kifogásokat emeltek Törökországnak a britekkel és franciákkal kötött szerződéseit, valamint a tengerszorosok teljesen török

¹ Flesch István: *A Török Köztársaság története*. Corvina, Szekszárd, 2007. 42.

² Bilgin, Pinar – Cos, Kivanc: *Stalin's Demands: Constructions of the "Soviet Other"*. In: *Turkey's Foreign Policy, 1919-1945*. In: *Foreign Policy Analysis* 2010/6. 48-49.

kézben levő felügyelete ellen. Végül október 19-én Törökország kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött Ankarában Nagy-Britanniával és Franciaországgal. A törökök azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy egy külön záradék mentesítse őket minden olyan akcióban való részvétel alól, amely háborúba sodorhatja országukat a Szovjetunióval. Ugyanakkor a valójában kudarcral végződő moszkvai diplomáciai látogatást a török közvélemény felé pozitív kicsengéssel táltalták.³

Az elkövetkező bő fél évtizedben İnönü és kormánya hihetetlen diplomáciai teljesítményt végrehajtva megkímélte Törökországot attól a pusztulástól, amelyben az első viláégés során már része volt. A háború évei alatt Ankara mindkét oldal felé tett gesztusokat, de sem a Szövetségeselek, sem a Tengelyhatalmak felé nem kötelezte el magát, és igazán komoly segítséget sem nyújtott senkinek. Ez a diplomáciai hazardjáték megóvta Törökországot attól, hogy belesodródjék a háborúba, annak végére azonban igen szorult külpolitikai helyzetbe hozta. A világháború alatti passzív török magatartás fényében a nyugati szövetségeselek hajlottak arra, hogy kiszolgáltassák Törökországot Sztálin igényeinek. A Szovjetunió diktátora egyrészt területeket szeretett volna megszerezni Ankarától Kelet-Anatóliában, másrészt szovjet támaszpontok létesítését akarta engedélyeztetni a Boszporusz, illetve a Dardanellák bejáratánál.⁴

Ettől a veszélytől Törökországot a kialakuló hidegháborús helyzet mentette meg. A geostratégiailag kiemelkedően fontos országra ugyanis szüksége volt a Nyugatnak. Ankara pedig a szovjet veszély tudtában minden téren igyekezett bizonyítani elkötelezettségét Washington és az 1949-ben megalakuló *Észak-atlanti Szerződés Szervezete* (NATO) irányába. Török katonák részt vettek a koreai háborúban is, ahol helytállásukkal komoly tekintélyt szereztek maguknak. Az ország végül 1952 február 28-án a NATO teljes jogú tagjává vált. A nyugati elkötelezettség a következő fél évszázadra az ország fő kül – és biztonságpolitikai irányvonalává vált az aktuális belpolitikai helyzettől és attól a ténytől függetlenül, hogy a törökök valójában hamar csalódtak Washington és úgy általában a Nyugat szavahihetőségét illetően. Az USA ugyanis az 1962-es *kubai rakétaválságot* követően kivonta Törökországból a korábban odatelepített atomrakétáit, védtelenül hagyva szövetségését egy esetleges szovjet támadással szemben. A Nyugat a hatvanas-hetvenes évek ciprusi válságai során sem foglalt soha

³ Uo. 53.

⁴ Biagini, Antonello: *Istoria Turciei Contemporane*. Accent, Cluj-Napoca, 2005. 115.

egyértelmű állást, nem védte meg a ciprusi török kisebbséget a görög többség bosszújától. Ezt a lépést Ankarának magának kellett megtenni a sziget északi felének 1973-as annektálásával.

Ennek ellenére Törökország nagyon sokáig egy belpolitikájában hivatalosan szigorúan szekuláris, külpolitikájában pedig a NATO és a nyugati értékek mellett elkötelezett ország maradt. Ez csak az 1990-es években kezdett el némileg megváltozni, amikor a Keleti Blokk összeomlása a török külpolitikai és diplomáciai perspektívákat jelentősen átszabta. A NATO-n belül Washingtonnak Ankarára most már nem mint a szervezet délkeleti védőbástyájára volt szüksége, hanem mint olyan nyugatbarát és szekuláris berendezkedésű muzulmán szövetségesre, amely képes a tágabb értelemben vett térségben a hatalmi űrt betölteni az 1979 óta élesen Nyugat- és különösen Amerika-ellenes iszlám berendezkedésű államként létező Iránnal szemben.⁵ Ez a nyugati elképzelés egybeesett Törökország új nemzeti törekvéseivel is. A török elitek gondolkodásában egyre nagyobb teret az úgynevezett török-iszlám szintézis eszméje, mely új perspektíva értelmében Törökországnak fontos „tanító” szerepet kell betöltenie úgy a szovjet uralom alól frissen felszabadult közép-ázsiai és kaukázusi török köztársaságokban, mind az arab világban. Ez az új politika azonban csak Recep Tayyip Erdoğannak és *Igazság és Fejlődés Pártjának* (AKP) 2002-es választási győzelmével nyert új lendületet.

A KÜLPOLITIKA VÁLTOZÁSAI AZ ERDOĞAN-ÉRÁBAN

A 2002-es választási győzelmet követő kezdeti időszakban a magát hivatalosan általában „muszlim demokratának” vagy „konzervatív demokratának” tituláló AKP külpolitikája egyáltalán nem hasonlított a maihoz. Hatalomra kerülése után az AKP-kormány egyből forszírozni kezdte Törökország európai uniós integrációját. Erdoğan már a választási győzelem után bejelentette, hogy a csatlakozási tárgyalások megkezdése pártja számára elsőrangú célkitűzés.⁶ Az első két-három évben kétségkívül jelentős előrelépések történtek ezen a területen. 2005 októberében végül a csatlako-

⁵ Péczeli Anna: A vonakodó szövetséges, avagy a török-amerikai kapcsolatok alakulása a NATO lencséjén keresztül. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016. 211.

⁶ Pénzváltó Nikolett: Törökország és az Európai Unió – Érdekek és értékek hálójában. In: Baranyi–Szálkai, i. m. 191.

zási tárgyalásokat is megnyitották. A folyamat hamar elakadt, napjainkban pedig egyáltalán nem tekinthető aktuálisnak, akkoriban azonban jelentős politikai fegyvertényt jelentett az AKP számára, amely így akarta bizonyítani a nyugatbarát, kemalista éltek és a hagyományosan kemalista hadsereg felé, hogy szakított iszlamista elődpártjai retorikájával, és nyitott az ország teljes mértékű nyugati integrációjának irányába.⁷

Ugyanakkor, az EU-hoz való kezdeti közeledés mellett, az már az elejétől kezdve látszott, hogy az AKP külpolitikája sok tekintetben drasztikusan el fog térni a régi, kemalista rezsimekétől. Ebben az új török külpolitikai irányvonalban kulcsszerep jutott Ahmet Davutoĝlunak, aki kétségkívül az iszlámbarát kormánypárt egyik legintelligensebb és nemzetközi szinten legelismertebb politikusa. Davutoĝlu, aki 2003-tól kezdve Erdoğan külpolitikai főtanácsadója volt, még 2001-ben jelentette meg *Stratégiai mélység* című művét. Ebben azt emeli ki, hogy Törökország úgynevezett geostratégiai mélységgel rendelkezik, ami abból fakad, hogy elsősorban rendkívül fontos földrajzi elhelyezkedéséből, valamint méreteiből és erejétől fogva Törökország egyike a világ kevés központi államának, és ezen okoknál fogva nem mint a Balkán és esetleg a Közel- és Közép-Kelet viszonylatában fontos regionális hatalomként kell magát meghatároznia, hanem központi hatalomként. Davutoĝlu szerint ugyanis Törökország egyszerre közel-keleti és balkáni, Kaszpi- és földközi-tengeri, öböl-menti – és fekete-tengeri, kaukázusi – és közép-ázsiai ország. Ezt pedig azt jelenti, hogy egyszerre tud fontos szerepet betölteni mindazon térségekben, amelyeknek a része, ezáltal pedig globális stratégiai fontosságra tehet szert. Davutoĝlu a potenciális globális szintű szereplő perspektívájából nézve egyszersmind elutasítja a kemalista rezsimek által propagált, a Kelet és a Nyugat között „híd” szerepének perspektíváját.⁸

Az iszlámbarát AKP ezen elképzelések mentén körvonalazódó kül- (és bel-)politikájában természetesen Törökország civilizációs háttere, iszlám vallása is fontos szerepet kapott. Davutoĝlunál az iszlám nem alárendeltje a korábbi, kemalista rezsimek által példaképnek tekintett Nyugatnak, hanem éppen ezzel ellenkezőleg, annak erős alternatívája lehet.⁹ Az AKP hatalomra jutása után egyre erőteljesebben revideálódott az ottomán múlt (amely folyamat már a kilencvenes években megkezdődött) és az egykori,

⁷ Egeresi Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. In: Baranyi–Szálkai, i. m. 138.

⁸ Grigoriadis, Ioannis N.: The Davutoĝlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. In: *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*, 2010/8. 4.

⁹ Egeresi Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. In: Baranyi–Szálkai, i. m. 129.

„az iszlám világnak békét hozó” Pax Ottomanica idealizálása. Ankara Madriddal együtt a civilizációs párbeszéd egyik nagy propagálójává vált.¹⁰

Időközben a kétezres évek folyamán az AKP (amely a 2007-es választásokon is magabiztos győzelmet aratott) sikeresen leszámolt a hadsereg vezérkarában és más befolyásos körökben jelen levő kemalista érdekcsoportok jelentős részével, amelyek veszélyt jelenthettek a párt hatalmára. Ahhoz, hogy az évtized nagy jogi háborúiból győztesen kerülhessen ki, a kormánypártnak természetesen arra is szüksége volt, hogy az ügyészségeket, bíróságokat és a rendőrséget hozzá lojális emberekkel töltsse fel. Ezek az iszlámbarát köztisztviselők pedig az AKP-ban levő káderhiány miatt igen gyakran a Gülen-mozgalom köréből kerültek ki. Fetullah Gülen (1938 vagy 1941–) egykori imám, majd népszerű vallási tanító által alapított *Hizmet (Szolgálat)* a szociális iszlám egy sajátosan modern és intellektuális jellegű mozgalmát jelöli, amire Gülen és hívei előszeretettel hivatkoznak „török iszlámként” vagy „az iszlám helyes, jó értelmezéseként” is.¹¹ A Gülen-mozgalom által üzemeltetett oktatási hálózatból kikerülő, magasan képzett, erkölcsileg a vallás mellett elkötelezett káderek nagy szerepet játszottak az iszlámbarát kormánypárt a kemalisták ellen aratott jogi sikereiben.

Ahogy az Erdoğan-rezsim a belső ellenségek fokozatos gyengítésével egyre magabiztosabbá vált, Törökország pedig kifelé egyre sikeresebbnek és erősebbnek tűnt (az országot a 2008-2009-es világgazdasági válság ugyan megviselte, de utána úgynevezett „visszapattanó országgként” néhány évig még a válság előttinél is látványosabb fejlődést produkált), úgy vált Ankara külpolitikája is egyre hangzatosabbá és magabiztosabbá, a Davutoğlu által elképzelt nagyhatalommá válási projektnek megfelelően. Davutoğlu nézetei szerint az iszlám világban egykor „békét és egységet jelentő” oszmán múlt nemcsak lehetőséget jelent Törökországnak ahhoz, hogy saját expanzióját a jövőben elsősorban az iszlám világon belül képzelje el, hanem kimondottan „felelősség felvállalására készíti” a Közel-Keleten.¹²

¹⁰ Uo.

¹¹ Lacey, Jonathan: “Turkish Islam” as “Good Islam”: How the Gülen Movement Exploits Discursive Opportunities. In: a Post-9/11 Milieu in *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2014/2. 105–106.

¹² Éva Ádám: A török stratégiai mélység doktrína és a Közel-Kelet realitásai az arab tavasz után. In: Baranyi–Szalkai, i. m. 274.

Ankara a korábbiaknál sokkal komolyabb szerepet kezdett felvállalni az iszlám világban és az „*arab tavasz*” idején egy rövid ideig valóban reálisnak látszott, hogy Törökországnak sikerül a hön áhított „civilizációs vezető” szerepébe kerülni. Török szempontból kulcsfontosságúnak az egyiptomi és szíriai események bizonyultak. Előbbi ország esetében AKP iszlamista elődpártja, a *Refah (Jólét) Pártja* már az 1990-es években remek kapcsolatokat ápolt a kairói Mubarak-rezsimmel szembenálló Muszlim Testvériséggel. 2011 januárjában Egyiptomban is óriási rendszerellenes zavargások robbantak ki, Erdoğan pedig már február 1-jén távozásra szólította fel Hoszmin Mubarakot, és egyúttal a demokrácia sikeres példaképeként állította Törökországot az egyiptomiak elé.¹³

Mubarak még a hónap folyamán megbukott, a következő év nyarán pedig a gyakorlatilag Muszlim Testvériség politikai szárnyát jelentő *Szabadság és Igazság Pártjából* kikerülő Muhammad Morszi lett Egyiptom elnöke. Ez nemcsak a globális iszlamista tábor számára volt nagy siker, hanem az egyiptomi változás mellett aktívan kiálló Erdoğannak és kormányának is. Morszit azonban alig egy évvel hatalomra kerülése után, 2013 nyarán egy katonai puccs elsöpörte, ami egyúttal a török külpolitika azon reményeit is összetörte, hogy a legnagyobb népességű arab államban egy az ankaraihoz hasonló „demokratikus iszlamista” rezsim fog tudni hosszabb távra berendezkedni, ami Törökország arab világbeli pozícióit tovább erősíthette volna.

Török szempontból azonban a közvetlen déli szomszédságban zajló események azonban természetesen sokkal fontosabbnak bizonyultak. Szíriában ugyanis a kegyetlen Aszad-rezsim elleni tüntetések 2011 nyarára lényegében polgárháborúba torkollottak. Számos okból (például a szíriai török érdekeltségek vagy a kurdkérdés) kifolyólag Törökország itt Tunéziával vagy Egyiptommal ellentétben Szíriában nem a normatív megközelítést alkalmazta, és nem szólította fel a rezsimet távozásra, hanem gyakorlatiasan megközelítve az óriási problémát, Davutoğlu miniszterelnök 2011 augusztus 9-én arra szólította fel Aszadot, hogy szüntesse be a saját népe elleni agressziót, és írjon ki szabad választásokat.¹⁴ Ankara valószínűleg abban reménykedett, hogy így talán elkerülhető a Törökországra nézve is súlyos következményekkel járó szíriai válság további eszkalálódása. Miután azonban Aszad nem tett eleget a felszólításoknak, végül a török vezetés

¹³ Uo. 282.

¹⁴ Éva Ádám: *A török stratégiai mélység doktrína és a Közel-Kelet realitásai az arab tavasz után*. In: Baranyi–Szalkai, i. m. 282.

Szíriában is a nép mellé állt. A szíriai polgárháború gyors ütemben fokozódott, teret adva többek között az Iszlám Állam és más szélsőséges dzsihadista szervezetek térnyerésének is. A mai napig tartó elkeseredett, sokrésztevős közdelem (amelynek még mindig nem látszik a vége) a világtörténelem egyik legvéresebb, legszörnyűbb polgárháborúja és egyben humanitárius katasztrófája. Törökország itteni szerepéről a későbbiekben még lesz szó.

Az Erdoğan-rezsim török külpolitikáját ekkorra már a belpolitikai változások is aktívan befolyásolták. Ahogy a török rendszer egyre jobban távolodott a kétezres években „kiválóan imitált” konzervatív-liberálisnak mondható demokráciától, és egyre jobban közeledett egy félautoriter rezsimhez, úgy alakult át az ország külpolitikai viszonyrendszere is. Az AKP 2011-ben ugyanis sorozatban a harmadik választást is megnyerte, ezt követően pedig az egyre magabiztosabb Erdoğan-rezsim egyre diktatórikusabb jelleget kezdett ölteni. Erdoğannak és pártjának valódi arca 2013-ra lepleződött le végleg, amikor a kormány szó szerint a karhatalmi erővel verette le az úgynevezett Gezi parki tüntetéssorozatot, amely során milliók vonultak utcára országszerte az Isztambul központjában levő, népszerű Gezi-park tervezett eltüntetése ellen.¹⁵ A következő nyáron ennek ellenére Recep Tayyip Erdoğant az ország történetének első közvetlen elnökválasztásán köztársasági elnökké választották, a (főként anatóliai) vallásos-konzervatív rétegekre alapozva már az első körben megszerezte a szavazatok 52%-át. Ekkorra már masszív személyi kultusz is kezdett kialakulni Erdoğan körül, a kampánydala például személyesen róla szólt és többek között „az elnyomottak hangjaként” jelent meg benne.

Az autoriter, de legalábbis félautoriter irányba tartó Törökország viszonya az emberi jogokra és demokráciára különösen érzékeny Európai Unióval (és annak vezető államaival, mindenekelőtt Németországgal) már ekkor elkezdett megromlani a viszony, és azóta egyre rosszabbá vált, azonban a brutális szíriai polgárháború okozta óriási menekültválság miatt a felek egy pragmatikus viszony kialakítására kényszerülnek. Törökországban ugyanis jelenleg is bő hárommillió (többségében szíriai) menekült tartózkodik, többségük menekülttáborokban nyomorog. Ellátásuknak költségeit 2015 őszéig Törökország szinte egyedül állta.¹⁶ Ezen emberek többsége

¹⁵ <https://www.theguardian.com/world/2013/may/31/istanbul-protesters-violent-clashes-police>

¹⁶ Pénzváltó Nikolett: Törökország és az Európai Unió – Érdekek és értékek hálójában. In: Baranyi–Szálkai, i. m. 197.

Európába vágyik, ezt az óriási menekülttömeget így Törökország kiváló „zsarolási alapként” is tudja használni az EU-val folytatandó tárgyalásokban. 2016 nyaráig Ankarának – mindenekelőtt a menekültválságot meglovgolva – sikerült a török állampolgárok számára biztosítandó vízummentesség-ígéretét, valamint a török EU-csatlakozási folyamatban új fejezetek nyitásának esélyét kicsikarnia Brüsszeltől a menekültek ellátásához nyújtandó nagymértékű anyagi segítség mellett.¹⁷

Némileg más szempontok alakítják Törökország viszonyát a világ első számú szuperhatalmával, az Egyesült Államokkal. Bár az amerikai geopolitikai gondolkodás hagyományosan pragmatikus, és jóval kevésbé vesz figyelembe olyan szempontokat, mint például az emberi jogok kérdése (szemben az erre nagyon érzékeny nyugat-európai országokkal), az amerikai-török kapcsolatok már a kétezres években, az Erdoğan-éra demokratikusnak tűnő korszakában is számos kihívásnak voltak kitéve. Ennek első számú oka az volt, hogy a muszlim világban a korábbiaknál sokkal nagyobb szerepre aspiráló Törökországnak rengeteg veszítenivalója volt az Egyesült Államok terrorizmus-elleni háborújában való részvétellel.¹⁸

Az arab tavasz ugyanakkor hirtelen megint nagyon felértékelte az USA és úgy általában a Nyugat szemében Törökországot. Mint arról már szó volt, egy rövid ideig úgy tűnt, hogy az AKP-kormányzat vezetésével akkoriban prosperáló Törökország kiváló példaként szolgálhat a megbolydult arab térség országai számára, mint „a demokratikus muzulmán ország” mintaképe. Itt a mindenkorai amerikai külpolitikában nagyon fontos szerepet betöltő demokráciaterjesztés eleve egybeesett Ankara azon elképzelésével, miszerint a korábbiaknál jóval jelentősebb szerepet kíván betölteni a muzulmán világban és „jó példával előljárni” az arab országok előtt.¹⁹

Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy Törökország nem lesz példakép az arab államok számára, és belátható időn belül nem fogja tudni a térségben saját magának elképzelt szerepet betölteni, ez pedig Ankara kapcsolatait többek között a mindig globálisan gondolkodó Washingtonnal is megváltoztatta. A szíriai válság kapcsán hamar nézeteltérések adódtak a felek között. Törökországot többször is nyílt kritikák érték azért, hogy átengedi a területén a szíriai dzsihadista csoportokhoz tartó külföldi harcosokat,

¹⁷ Uo.

¹⁸ Péczeli Anna: A vonakodó szövetséges, avagy a török-amerikai kapcsolatok alakulása a NATO lencséjén keresztül. In: Baranyi–Szálkai, i. m. 216.

¹⁹ Uo.

valamint hogy taktikai okokból össze is játszik ezen szervezetekkel.²⁰ Ankara számára ugyanis geopolitikai létkérdés, hogy Szíriában se a nagy rivális Irán (és Oroszország) által támogatott Aszad-rezsim ne nyerhesse vissza a teljes hatalmat, se a szíriai kurdok ne tudjanak egy autonóm vagy akár kvázi-független államot vagy területet kialakítani maguknak az ország északi részében. Utóbbiakra ráadásul Washington partnerként tekint a szélsőségesekkel szembeni harcban, amit Ankara, amely egyelőre képtelennek tűnik rendezni viszonyát saját körülbelül 15 milliós fős kurd kisebbségével, egyáltalán nem néz jó szemmel. Nyugodtan kijelenthetjük, hogy valójában a 2016 augusztusában megindított szíriai török offenzíva is valójában elsősorban nem az Iszlám Állam és más dzsihádisták csoportok (bár kétségkívül ezek a csoportok is ádáz másodlagos ellenséget jelentenek Törökország számára), hanem a kurdok ellen irányul.²¹

Emellett fontos megjegyeznünk, hogy az egyre diktatórikusabb és populistább Erdoğan a Nyugattal, így Amerikával szembeni külpolitikai lépéseket is otthoni népszerűségének növelésére használja ki, ezek a ugyanis, mint a konzervatív-vallásos, mind az ultranacionalista tábor szemében jó fényben tüntetik fel. Mindezek mellett azonban kétségtelen tény, hogy Törökország továbbra is a NATO tagja, és Washingtonnal aló viszonyában, valamint külpolitikájában ez továbbra is fontos szerepet fog játszani a jövőben. A szíriai helyzet alakulása természetesen nagyban fogja befolyásolni Törökország viszonyát az Egyesült Államokkal, ahogy a térség más befolyásos szereplőivel is.

Ahogy romlott a demokráciától egyre inkább távolodó erdoğan-i Törökország viszonya a Nyugattal és annak vezető országaival, úgy kezdett közeledni a hasonlósághoz kvázi félautoriter rezsimekhez, mindenekelőtt Oroszországhoz és Iránhoz. Az előbbi nagyhatalommal, Oroszországgal fennálló kapcsolatokban fontos tényező a könnyen észrevehető hasonlóság a putyini és erdoğan-i rendszerek között. A rezsimek közötti párhuzamok a viszonyt egy rövid időre a felszínen barátivá tették azokban az években, amikor Erdoğan rendszere elkezdett egyre inkább hasonlítani a Putyinéhoz, és mint ilyen, természetéből adódóan Nyugat-ellenessé válni. Ráadásul a gazdasági kapcsolatok igen szorosra váltak a két ország között. Egyrészt a 2003-tól kezdődően rohamosan fejlődő török gazdaság különféle termékeinek remek felvevőpiacot biztosított a közel 150 milliós Oroszország. Ugyanakkor az energiahordozókban szegény Törökországnak rendkívül

²⁰ Uo.

²¹ <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-37212256>

fontosak az orosz kőolaj- és földgázszállítványok, ezek által Törökország jelenlegi importmértékében Oroszország az első helyet foglalja el.²² Vlagyimir Putyin orosz elnök egy török hírügynökségnek adott interjújában az energiaügyi kapcsolatokat a két ország kapcsolatrendszerének motorjaként nevezte meg.²³

A szíriai polgárháborúban kicsúcsosodó közel-keleti geopolitikai játszmában azonban a feleknek egyértelműen teljesen más geopolitikai érdekei vannak, ez pedig a kétoldalú kapcsolatok romlását hozta magával. Oroszország elemi érdeke, hogy megakadályozza azt, hogy a szunnita arab többségű Szíria a háború után szunnita vezetésűvé váljon, és a Közel-Keleten kialakuljon egy olyan „szunnita félhold”, amelyben vezető szerepet tölthetne be egyrészt a továbbra is szilárd NATO-tagnak számító Törökország, másrészt a szintén az Egyesült Államokkal szövetséges Szaúd-Arábia. Az orosz különleges egységek ezért az irániakkal együtt ott harcolnak Szíriában az Aszad-rezsim csapatai mellett, sőt Oroszország légitámaszpontokkal is segíti a kormányerőket. Ezzel szemben Törökország egyre inkább élesen szembehelyezkedett a síita Irán pártfogoltjának számító Aszad-rezsimmel, és a kurdok észak-szíriai térnyerése is az ott velük szembehelyezkedő szunnita milíciák melletti beavatkozásra sarkallta, mint már említettük, 2016 augusztusától nyíltan. 2015. november 24-én a török légierő légtérsértésre hivatkozva lelőtt egy, a Szíriában állomásozó orosz légierőhöz tartozó SZU-24 típusú vadászgépet.²⁴

Az eset egy rövid időre rendkívül fagyossá tette az orosz-török kapcsolatokat, a realpolitika azonban hamar felülírta a bosszúvágyat. Moszkva széleskörű gazdasági szankciókat is bevezetett Törökországgal szemben az esetet követően. Megtiltotta például orosz turisták Törökországba utazását, kitiltotta a török termékeket Oroszországból, és a területén működő török cégeket is komoly korlátozó szankciók érték. Oroszországnak azonban, amelynek nagyhatalmi szerepe ma már igen sokban szinte határtalan természeti erőforrásainak a függvénye, ugyanis nem érdeke egyik legfontosabb gázpiacának elvesztése.²⁵ Ugyanakkor Törökországnak is óriási szük-

²² Kozma Tamás: A török-orosz kapcsolatok energiadiplomáciai aspektusai. In: Baranyi-Szálkai, i. m. 171.

²³ Uo.

²⁴ <http://www.middleeasteye.net/news/turkey-shoots-down-military-plane-syria-border-media-1973658689>

²⁵ Kozma Tamás: A török-orosz kapcsolatok energiadiplomáciai aspektusai. In: Baranyi-Szálkai, i. m. 171.

sége van az orosz energiahordozókra, de a Nyugattal egyre rosszabb viszonyt ápoló Erdoğan-rezsim politikai szinten se engedheti meg magának, hogy Moszkvával is egy tartósan rossz viszony tavaszára alakuljon ki.

Ankara már 2016 nyarán próbált nyitni Moszkva irányába, 2017 tavaszára pedig a felek már ott tartottak, hogy Erdoğan drága barátomnak szólította Putyint moszkvai látogatása alkalmával.²⁶ Időközben természetesen gyorsan beindult a szankciók feloldása is. Ezt a folyamatot pedig már az sem akaszthatta meg, hogy 2017. február 9-én egy orosz harci repülőgép találatra Észak-Szíriában „véletlenül” megölt három török katonát, akiket az Iszlám Állam harcosainak vélt az orosz gép pilótája.²⁷ A török–orosz kapcsolatokra jól jellemző, hogy bár mindenki számára nyilvánvaló, hogy az eset könnyen lehetett az oroszok jól álcázott bosszúja is pilótájuk 2015-ös lelövéséért, ez az esettel kapcsolatos hivatalos kommunikáció során fel sem merült. A török–orosz kapcsolatok a közeljövőben vélhetően újra a stratégia partnerség jegyében fognak alakulni, bár a szíriai polgárháború kimene-tele ezt még sokban befolyásolhatja.

A már említett két nagyhatalommal fennálló viszonyok alakulása mellett szintén nagyon fontos Törökország számára, hogy hogyan alakul kapcsolata a térség komoly hatalmának számító keleti szomszédokkal, az Iráni Iszlám Köztársasággal. A nagy keleti síita szomszédokkal fennálló kapcsolatokra jelenleg a hivatalos kapcsolatok szintjén az óvatosság, az egymással fennálló béke megőrzésének szándéka jellemző.²⁸ Egyrészt igen jelentősek a gazdasági kapcsolatok (az energiahordozókban szegény Törökország olajimportjának harminc százalékát Iránból fedezi²⁹), másrészt az arab tavasz „lecsengése” után nyilvánvalóvá vált, hogy sem az akkor még valóban viszonylag demokratikusnak tűnő török rendszer, sem az iráni „iszlám demokrácia” nem lesz követendő példa, hanem mindenik arab állam a saját útját fogja járni (már ahol lesznek mélyreható változások).³⁰

Nagyon fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a felek a szíriai polgárháborúban teljesen ellentétes oldalon vannak. Irán a síita Bassár-el

²⁶ http://index.hu/kulfold/2017/03/10/putyin_gyorsan_javulnak_az_orosz-torok_kapcsolatok/

²⁷ <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-38919426>

²⁸ N. Rózsa Erzsébet: A török külpolitika irányai. In: *Külügyi és Külgazdasági Központ – Elemzések* 2015/4. 3.

²⁹ Éva Ádám: A török stratégiai mélység doktrína és a Közel-Kelet realitásai az arab tavasz után. In: Baranyi–Szálkai, i. m. 290.

³⁰ N. Rózsa Erzsébet, i. m. 3.

Aszád szekuláris-katonai rezsimének egyik legfőbb támasza, addig Törökország a rezsim ellen harcoló különböző szunnita iszlamista frakciókat támogatja: a mérsékeltnek számító csoportokat hivatalosan is, de taktikai okokból valószínűleg a szélsőséges dzsihádisták alakulatok, mindenképp az Iszlám Állam is kaphattak török segítséget a háború egyes szakaszaiban.³¹ Ami a harcokban való aktív részvételt illeti, iráni különleges egységek a kezdetektől ott harcolnak a szíriai rezsim hadserege mellett, de 2016 augusztusában török csapatok is bevonultak Észak-Szíriába. Amint arról már volt szó, Törökországnak eleme érdeke, hogy az iszlamista arab csoportok és a damaszkuszi rezsim ellen egyaránt harcoló észak-szíriai kurdok a háború után ne hozhassanak létre egy független vagy kvázi-független államot, amely a PKK (a törökországi kurdok jogaiért küzdő terrorszervezet, amellyel ismét kiújultak a harcok 2015 nyarán) kiváló bázisa lehetne. A szíriai polgárháború kimenetele határozhatja meg azt is, hogy Törökország vagy Irán válhat-e végül a térség elsőszámú középhatalmává.³²

Ugyanakkor az érdekek, amik Szíria esetében elválasztják a két országot, Irak sorsával kapcsolatban egyesítik. Itt ugyanis úgy a törököknek, mind Iránnak eleme érdeke, hogy ne jöhessen létre az ország északi részén az ott élő és a területen túlnyomó többséget alkotó több millió kurd független állama, Kurdisztán, amelyik aztán a saját szabadságukért küzdő törökországi (nagyjából 15 millió ember) és a többnyire a határ túloldalán, Iraki Kurdisztán közvetlen szomszédságában élő iráni kurdok (7-8 millió ember) számára támogatást nyújtson.

Napjaink Törökországa, amely a 2016. júliusi levert puccskísérlet és az elnöki rendszer bevezetéséről szóló 2017. áprilisi népszavazás (ahol szűk többséggel győztek az igenek, vagyis 2019-től Törökországban hivatalosan is bevezetik az elnöki rendszert) után szélesebben halad egy úgynevezett *választásos autokrácia* irányába. Az új alkotmány értelmében a 2019-es elnökválasztás győztese (aki minden bizonnyal Erdoğan lesz) gyakorlatilag teljhatalmat kap. Ha minden a papírformának megfelelően alakul, az gyakorlatilag azt fogja jelenteni, hogy a jelenlegi elnök *de jure* is megkapja azokat a jogköröket, amelyeket *de facto* most is gyakorol.

Ez az autoriter elnöki köztársaság azonban továbbra is a világ geopolitikailag egyik legfontosabb állama és Észak-Atlanti Szövetség tagja,

³¹ <https://www.commentarymagazine.com/foreign-policy/middle-east/turkey/turkey-active-isis-support/>

³² Éva Ádám: A török stratégiai mélység doktrína és a Közel-Kelet realitásai az arab tavasz után. In Baranyi–Szálkai, i. m. 286-287.

ugyanakkor évek óta élesen Nyugat-ellenes politikát folytat. Hogy milyen szerepet fog közép – és hosszútávon Törökország a világpolitikában betölteni, azt pontosan nem lehet megmondani, de annyi bizonyosnak tűnik jelenleg, hogy a sokak által neki szánt „a Nyugat délkeleti védőbástyája” szerep hosszú időre a múlté...

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek, tanulmányok:

- Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016.
- Biagini, Antonello: *Istoria Turciei Contemporane*. Accent, Cluj-Napoca, 2005.
- Bilgin, Pinar – Cos, Kivanc: Stalin's Demands: Constructions of the "Soviet Other In: *Turkey's Foreign Policy, 1919-1945*.
- Egeresi Zoltán: Az AKP külpolitikájának pillérei. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016.
- Éva Ádám: A török stratégiai mélység doktrína és a Közel-Kelet realitásai az arab tavasz után, In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016.
- Flesch István: *A Török Köztársaság története*. Corvina, Szekszárd, 2007.
- Grigoriadis, Ioannis N.: The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy. In: *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*, 2010/8.
- Kozma Tamás: A török-országi kapcsolatok energiadiplomáciai aspektusai. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016.
- Lacey, Jonathan: "Turkish Islam" as "Good Islam": How the Gülen Movement Exploits Discursive Opportunities. In: *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2014/2.
- Péczei Anna: A vonakodó szövetséges, avagy a török-amerikai kapcsolatok alakulása a NATO lencséjén keresztül. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016.

Pénzváltó Nikolett: Törökország és az Európai Unió – Érdekek és értékek hálójában. In: Baranyi Tamás Péter – Szálkai Kinga: *Újhold – A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Tudásközpont Tankönyvműhely, Budapest, 2016.

N. Rózsa Erzsébet: A török külpolitika irányai. In: *Külügyi és Külgazdasági Központ – Elemzések 2015/4*.

Online sajtó:

<http://www.bbc.co.uk>

Érintett időszak: 2016-2017

<https://www.commentarymagazine.com>

Érintett időszak: 2014-2017

<http://index.hu>

Érintett időszak: 2017

<http://www.middleeasteye.net>

Érintett időszak: 2015

<https://www.theguardian.com>

Érintett időszak: 2013

Sütő Kálmán Zsolt

VÁGÓHIDAK ÉS MÉSZÁRSZÉKEK NAGYBÁNYÁN A 17–19. SZÁZADBAN

Slaughterhouses and Butcheries in Baia Mare (Nagybánya) in the 17th–19th Centuries

The aim of the study is to present the history of the slaughterhouses and butcheries of Baia Mare (Nagybánya), their locations, facilities, and evolution in time. The most important sources of the study are the guild books and the statutes of the Butchers' Guild, the municipal accounts, the records of the public administration and of the council meetings. During the 17th–19th centuries, there were two butchereries and a single slaughterhouse in the town. One of the butchereries was located on the market of the town, the other one close to the market, near the church of Saint Michael. The slaughterhouse was located near the river in the suburb of the Bridge Street. The number of slaughterhouses and butchereries started to grow by the middle of the 19th century.

Keywords: Baia Mare, slaughterhouse, butchery, Butchers' Guild

Az alapvető élelmiszerek közé tartozó hús a legrégebb időktől fogva jelentős szerepet töltött be az emberi táplálkozásban. A középkori városokban a mészárosok mindenhol az elsők között tömörültek céhekbe. Megalakulásuktól fogva a mészároscéhek igyekeztek kizárólagos jogot nyerni a hatóságoktól a húsvágásra és húsárulásra. Az állatok leölésének, a hús feldolgozásának és értékesítésének legfontosabb helyszínei a vágóhidak és a mészárszékek voltak. Jelen tanulmányban a nagybányai vágóhidak és mészárszékek 17–19. századi történetének a rekonstruálására teszünk kísérletet. Kutatásaink során elsősorban a nagybányai mészároscéh fennmaradt iratanyagára támaszkodtunk, valamint a Nagybánya város levéltárában található tanácsi jegyzőkönyvekre, számadásokra, közigazgatási és politikai iratokra.

VÁGÓHIDAK

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a vágóhíd szót német mintára keletkezett tükörszónak tartja, amely eredetileg olyan patak fölé

emelt hídszerű deszkapadlót jelölt, ahol a vágóállatokat leölték.¹ Legkorábbi magyar nyelvű írásos említése 1509-ből származik, egy latin nyelvű budai peres iratban kétszer is előfordul *wagohyd* formában.² A 15. század elején keletkezett Budai Jogkönyv rendeli el először, hogy a mészárosok az állatokat a Duna mellett, vágóhídon öljék le.³ A budai német mészároscéh 1481. évi privilégiuma kimondja, hogy a mészáros csak víz feletti vágóhídon vághat ökröt, és csak szükség esetén a parton vagy a kikötőben.⁴ A 16–17. századi városi rendszabályok és céhstatútumok többször rendelkeznek az állatoknak a vágóhídon történő leöléséről.⁵

A nagybányai vágóhidat a források legelőször 1621. február 15-én említik: „Az vágóhídnál való lyukat az kerítettén hogy beverettük kővel és fával, attunk tőle d. 6.”⁶ A számadás nem teszi lehetővé a vágóhid helyének pontos meghatározását, annyi azonban kétségtelen, hogy a városfal közvetlen szomszédságában állott. A következő adat már beszédesebb. 1658. szeptember 5-én a városi tanács elhatározza: „Félelmes lévén az idő, mivel Híd⁷ kaputul fogva Szatthmár ucca kis ajtóigh csak egy bástya is nincsen, ehez képest végesztetett, hogy az mennyire az értéketlenség és az szoros idő engedi, az vágóhid felől pro tempore építtessék vagy két fa bástya.”⁸ Tehát a vágóhid a Híd kapu és a Szatmár utcai kapu között állt. 1661. szeptember 12-én egy török ostrom után az esküdtek elrendelik a városfalhoz túl közel épített hóstátbeli házak lebontását. A vágóhidat a Híd utcai hóstátban veszik szemügyre a kis malom környékén.⁹ 1677. május 5-én a város túlsó malmának gondviselője számol be róla: „Az malom árkat az

¹ Benkő: *A magyar nyelv*, 1066.

² Kis–Petrik: *A budai német*, 379–380.

³ Blazovich–Schmidt: *Buda város*, 370.

⁴ „Quodque nullus carnificum in aliqua curia boves necare audeat, nisi super aquam in ponte vel in necessitate in rippa seu portu aque, et quantumcunque bonus bos existat.” Kis–Petrik: *A budai német*, 358.

⁵ Lásd Kisbán: *XVIII. századi vágóhid*, 79–80; 1573-ban a kolozsvári városi tanács elrendeli, hogy a henteseknek „azonkeppen, mint az mezarosoknak, vago hidok legen”. RNLKMH, KvTanJkv 1/3, 84^v.

⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 1-es leltár, Feudális iratok, 34. sz., 18.

⁷ Eredetileg Magyar kaput írt a nótárius, de áthúzta, és Híd kapura javította.

⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 3. sz., 36.

⁹ Uo. 159.

választóul foghva mind a vágóhidigh 5 napi számossal csináltattam...”¹⁰ Későbbi említéseiből szintén kitűnik, hogy az épület a Híd utcai hóstátban folyóparton állt, a város malmának és a minoriták malmának közelében.¹¹ A vágóhidaknak folyók, patakok mellé való építését mindenhol higiéniai megfontolásból rendelték el. A folyóvíz elhordta az állatok leölésekor keletkezett hulladékot és trágyát.¹² Ritkább esetben tópartra épített vágóhidakkal is találkozunk.¹³ Nagybányán mindig higiéniai és közegészségügyi szempontokra hivatkozva tiltják a mészárosoknak, hogy a városban a mészárszék mellett vágjanak, és utasítják őket a vágóhídon, víz mellett történő ölésre.¹⁴

A 19. század közepéig Nagybányán egy vágóhid létezett, mely a város tulajdonában állt, használatáért a mészároscéh évente bért fizetett.¹⁵ Az épület az idők során többször elpusztult vagy lebontották, de mindig újjáé-

¹⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Közigazgatási iratok 55/1677, 12.

¹¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 7. sz., 93 (1702); 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 257. sz., 227^v (1862).

¹² A patakok mellé emelt vágóhidak esetén a szárazság gondot okozhatott. Zilahon a helyi mészároscéh 1792-ben a Kraszna utcában az Antal pallón alul a lefolyó patak fölé épített vágóhidat, és előfordult, hogy szárazság idején szekérral kellett elhordassák a hulladékot. SZMTSZM, Zilahi Mészároscéh, 3. sz., 5^f; 5. sz., 7^{r-v}.

¹³ Ilyen volt a tatai Esterházy-uradalomhoz tartozó Öreg-tó partjára a 18. században emelt vágóhid. A tó az uradalom halgazdaságának legfontosabb hizláló tava volt, így a vágási hulladékot a halak hasznosították. Kisbán: *XVIII. századi vágóhid*, 81–82.

¹⁴ „...a mészárosok a bárányokat és borjúkat a mészárszékbe vágván, azoknak béleket a pöcbe hányják, amelyek megbüdösödvén a körülakozóknak és az ott átaljáróknak bűdös szagokkal alkalmatlankodnak. Sőt nyárba lévén leginkább ez a dolog, nyavalyát is okozhatnak.” RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 64. sz., 323^r (1801); „...csakugyan szántsándékkal betegséget okozó cselekedet lenne az, ha tovább is ott nyúznák az annyi tenger bárányokat, ahol semmi víz se moshatja el rusnyaságokat, csak a föld veszi gyomrába, és a reá szolgáló nap annál elszendhetetlenebb bűdösséget és pestist zavar fel belőle...” RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1009/1804.

¹⁵ Budán, Kolozsváron, Zilahon a vágóhidak az ottani mészároscéhek saját tulajdonú épületei voltak. Végh: *A budai német*, 57; RNLKMH, F 544 Kolozsvári Mészároscéh, 2. sz., 15^{v-16^f}; SZMTSZM, Zilahi Mészároscéh, 5. sz., 7^{r-v}.

pítették.¹⁶ A mészároscéh 1652. évi privilégiuma megtiltotta a henteseknek, hogy a mészárosokkal egy vágóhídon öljenek,¹⁷ arról azonban, hogy külön vágóhídjuk lett volna, nincs adat.¹⁸ A marhákat vágósínpénben vagy a hentes-szék mellett ölték.¹⁹

A vágóhidak esetén fontos szempont volt, hogy közel legyenek a mészárszékekhez. A vágóhidak víz mellé épültek, a mészárszékek általában a városok piacán kaptak helyet, így azon városok húsmívesei voltak szerencsés helyzetben, ahol a természeti adottságok lehetővé tették a vágóhidaknak a piac környékén való felépítését.²⁰ Budán, Kolozsváron, Désen,

¹⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 3. sz., 159 (1661); 7. sz., 360 (1711); 13. sz., 261–262 (1757).

¹⁷ „Az henteleknek se vágóhídigyokon vágni, se mészárszékeken árulni nem engedtetik...” RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 2. sz., 6.

¹⁸ Egy 1665-ben kelt tanácsi határozat víz melletti ölesre kötelezi őket: „Az hentes mészárosoknak meghparancsoltaték, hogy az baromvágást ne tegyék ezután az malmokon alól, hanem ide fel az víz mellett.” RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 3. sz., 332.

¹⁹ „...a henteseknek ezennel szoros kötelességökbbe tétetni rendeltetett, hogy elárulandó marhájokat ne ott helybe a henteszéknel, hanem a város végén valamely közelebb eső részen a víz mellett felállítandó színbe mészárolják...” RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 199. sz., 457^r (1843); „Kér továbbá a hentesek számára is egy külön vágóhelyet állíttatni, hogy az eddig az árulási helyen a levegő bűzhítésével gyakorlott mészárlás megszűnjön.” 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 206. sz., 277^v (1845).

²⁰ Ilyen volt a felsőbányai vágóhíd. A nagybányai mészárosok sérelmezték, hogy 1828-ban a tanács a vágóhíd és a mészárszék haszonbérbe adásakor a felsőbányai bérleti díj összegét vette alapul: „Mert az Felső Bányi mészárszéket s vágóhidat lehet inkább és igazán ritka commoditásúnak nevezni, mivel ottan egyvégtében minden a legjobb és legcsinosabb találtatik, az vágóhíd is az mészárszék mellett lévén, az húst magok az vágólegények azonnal az húsáruló mészárszékekbe vihetik.” RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1253/1828; Zilahon 1828-ban a városi tanács el akarta bontatni a mészároscéh Kraszna utcai vágóhídját, ezért a céh az erdélyi Királyi Főigazgató Tanácshoz fordult, amely tekintetbe vette, hogy a vágóhíd a mészároscéh saját tulajdonát képezte, annak helyét pedig felépítésekor a várossal közösen határozták meg. Ezért úgy döntött, a tanács nem bontathatja el az épületet, csakis abban az esetben, ha a mészárosok rendelkezésére bocsájt egy, a piachoz hasonló közelségben fekvő, megfelelő tisztaságú vágóhídnak való helyet. SZMTSZM, Zilahi Mészároscéh, 5. sz., 8^v.

Nagybányán ez nem volt lehetséges, ezen településeken a húst a vágóhídról taligával kellett a mészárszékbe szállíttatni, ami többletköltséggel járt. A húshordó ló etetése sokba került, ezért a nagybányai mészároscéh csak ritkán tartott saját lovat,²¹ gyakoribb az, hogy taligást (más néven bevágólegényt) fogadtak, aki minden levágott és behordott marha után bizonyos pénzösszeget kapott. A pénzt néha kiegészítették a leölt marha belével és vízhólyagjával, vagy húst adtak helyette.²² Kikötötték, hogy a bevágólegény tartson saját lovat és segédet,²³ a marhát a mészárosmesterek házatól hajtja el a vágóhídra, és segítsen a faggyú megtakarításában is.²⁴ A taliga mindig a céhé volt, ahogyan az a számadáskönyvekből a karbantartására fizetett költségekből kitűnik. A kétkerekű, deszkaoldalú teherhordó jármű fakerekeire húzott vasabroncsok (ráfok) gyakran szorultak javításra.²⁵

A nagybányai vágóhídon a szarvasmarhákat ölték le. A borjúkat, bárányokat, juhokat a mészárosok saját házaiknál vagy a mészárszék mellett vágták. A 19. század elején a tanács kísérletet tett egy aprómarhák leölésére szolgáló vágóhíd felépíttetésére,²⁶ azonban a források tanúsága szerint ez nem sikerült. „Különbén is, mióta csak az mészárszék és céhünk fentáll, azóta mindég ott helyben azon féleresz alatt, amely a mészárszék végiben a Nemes Város által is éppen avégre építtetett, ölettettek az bárányok, ezt továbbra is tehát megengedtetni alázatosan kérjük.” – áll a mészároscéh egyik 1824. évi beadványában.²⁷ A tanács továbbra is megengedte nekik a bárányok mészárszék melletti vágását. Egyedül a sertésölés nem volt helyhez kötve, bárki szabadon tehetette a városon belül. 1840-ben a toronybeli vigyázó a rossz látási viszonyok miatt tűzvésznek nézett egy disznóperzse-

²¹ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 4. sz., 3^r, 4^r; 1830-ban a céh azt állítja, hogy évi 300 forintjába kerül a ló és a taliga tartása. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 609/1830.

²² RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 6. sz., 83^v (1855); A bevágólegény minden levágott marha után 3 font húst kapott. RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 4. sz., 15^r (1822).

²³ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 3. sz., 37^v (1804); 4. sz., 19^v (1825), 24^r (1827); 6. sz., 21^v (1836).

²⁴ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 4. sz., 7^r (1817).

²⁵ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 5. sz., 11^r, 20^r, 22^r, 30^r, 38^r, 44^r, 46^r.

²⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 67. sz., 323^r (1801); 76. sz., 186^v (1804).

²⁷ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 923/1824.

lést, s a harangokat félreverte. Ettől fogva meghagyták, hogy a sertésperszelés helyéről és idejéről mindenki előre értesítse a toronyőrt.²⁸

A vágóhíd szerkezetére és felépítésére a források alapján következtetni lehet. Első írásos említéseiből nem derül ki, hogy egyszerű fedetlen hídlásról vagy épületről van-e szó, de 1661-es említése már épületre utal. 1758-ban a város fát, deszkát, lécet, lécszeget és zszindelyt ad a vágóhíd építéséhez.²⁹ 1823-ban a mészárosok kérik a megrongálódott hídlás kijavítását.³⁰ 1828-ban amiatt panaszkodnak, hogy hiába nevezi a város „ritka commoditásúnak” a nagybányai vágóhidat, az eső a nyakukba csorog.³¹ 1844-ben kérik a „már végképpen megromladozott vágóhíd alyait vagy padozattyát tartósság tekintetéből is jó vastag négyszögletre kifaragott tölgyfákból mielőbb megjavíttatni.”³² 1847-ben ismét jelentik, hogy a vágóhíd „elrongyosodott”, alig használható.³³ Ezen információk alapján azt feltételezhetjük, hogy a nagybányai vágóhíd hídlás fölé emelt, szerény, zszindelyel borított faépület lehetett.

A mészároscéh számadásaiból megismerhetjük a vágóhídon használt szerszámokat és eszközöket is. 1836-ban a céh megeskette a bevágólegényt, hogy „a vágóhídon keze alá adott baromnak húsáról, faggyáról és bőréről, úgy a vágókötélről, horgos szíjuról, taglóról és talyigáról igaz számot ad, és telleyes tehetsége szerint azokat minden kártól megőrizi.”³⁴ A legfontosabbnak mind közül a *tagló* számított. Ezt a marhák leölésére szánt kétkézes szerszámot a Mesterségek szótára 2–4 kg súlyú fejszeként határozza meg, melynek élhossza 19–31 cm, foka gombos vagy hegybemenő, nyele 55–70 cm hosszú.³⁵ Nagybányán egyaránt nevezték *taglónak*, *bevágó-*

²⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 190. sz., 7°; Désen már 1765-ben előírták a mészárosok számára, hogy a sertések perszelése a vágóhídnál történjen. RNLKMH, F 544 Dési Mészároscéh, a., 68^r.

²⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 26. sz., 49, 51, 92, 97–98.

³⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 603/1823.

³¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1253/1828.

³² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 202. sz., 91^{r-v}.

³³ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 6. sz., 55^r.

³⁴ Uo. 21^v.

³⁵ Frecskay: *Mesterségek szótára*, 269.

góbárdnak és taglóbárdnak. Sűrű igénybevételeiről árulkodnak a javítására és acélozására tett költségek, valamint az, hogy gyakran kellett újat vásárolni belőle.³⁶ A tagló feltűnik a nagybányai mészároscéh pecsétnyomóin is.³⁷ Az eszközök közül nélkülözhetetlen volt a *vágókötel*.³⁸ Ezt a marha szarvára kötötték, s a hídlásba erősített vaskarikán átdugva feldobták a gerendára, majd addig húzták vele az állatot, míg feje a karikához közel ért. Ekkor egy mészáros a két kézre fogott taglóval egy vagy több ütést mért a marha homlokának közepére, amitől az állat összerogyott. Ezután a fejére térdelt és az *ölökéssel* átvágta a marha gégejét és a nyaki verőereket.³⁹ A *horgoknak* és *szíjaknak* az állat megnyúzásánál és feldarabolásánál volt szerepük.⁴⁰ A *kapár*⁴¹ és a *vedret*⁴² a vágóhíd tisztán tartására használták.

A Budai Jogkönyv előírta, hogy a vágóhídon kizárólag fényes nappal vághatnak.⁴³ Nagybányán a 17–18. századból nem ismeretes a vágás időpontjáról rendelkező szabályozás. A 19. századi rendeletek szerint a kiárulandó marhát előző este, előző délután vagy „jókor reggel” kellett leölni.⁴⁴ A céh 1652. évi privilégiuma alapján a marha levágása és kiárulása a látómesterek vagy a két céhmester engedélye alapján történhetett. Ellenkező esetben a húst elkobozták, és az ispotálybeli szegényeknek adták.⁴⁵ Az 1756-os céhprivilégium ezt a feladatot a magisztrátus tagjai közül évente kinevezett húslátóra bízta, hangsúlyozva a marha levágás előtti, lábbon való megnézésének fontosságát.⁴⁶ Kezdetben a húslátó a vágómarhát a mészáros telkén vagy istállójában vizsgálta meg. Egy idő után kialakult a szokás, hogy a marhát a húslátó házához hajtották, aki az egészséges, vágásra al-

³⁶ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 5. sz., 10^r, 14^r, 18^r, 22^r, 26^r, 34^r, 38^r.

³⁷ Rusu–Pop–Botiș: *Baia Mare*, XXXIV. tábla; Politikai iratok 218/1797, 7.

³⁸ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 5. sz., 1^r, 14^r, 18^r, 30^r, 40^r.

³⁹ A marhaölés, nyúzás és felbontás folyamatának ismertetésére lásd Freckay: *Mesterségek szótára*, 271–275.

⁴⁰ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 5. sz., 42^r.

⁴¹ Uo. 1^r.

⁴² Uo. 30^r, 40^r.

⁴³ Blazovich–Schmidt: *Buda város*, 371.

⁴⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 88. sz., 333^r (1808); 106. sz., 360^{r-v} (1814); 149. sz., 341^r (1828).

⁴⁵ RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh, 2. sz., 4.

⁴⁶ Papp–Gorun–Kovács–Jeney–Tóth: *Várostarténeti források*, 197.

kalmas állatokat megbélyegezte.⁴⁷ 1821-ben balesetveszélyesnek minősítve a szilaj vágómarhák városban, utcáról utcára történő terelgetését, a tanács meghagyta, hogy a húslátó a levágandó marhákat ezentúl a vágóhídon vizsgálja meg.⁴⁸ 1862-ben ismét megkövetelték, hogy a marhákat hajtsák a húslátó Szibert Károly orvos házához, aki reggel 6–8, délben 12–14 óra között köteles azokat megvizsgálni. Intették egyszersmind, ne merje cseleléjével végeztetni ezt a munkát, amint az néhányszor már előfordult.⁴⁹

A 19. század közepétől egyre hangsúlyosabban érezhető a marhavágás központi szabályozás alá vonása. 1851-ben a nagyváradi kerületi főispán állatkínzásnak minősítve, rendeletben tiltja meg, hogy a marhákat szelindekkel zavarják a vágószékhöz.⁵⁰ 1854-ben egységes marha- és húsvizsgálási rendszabályokat adtak ki a nagyváradi kormánykerületben lévő városok, mezővárosok és falvak számára. Megparancsolták, hogy a vágóhidakat minden helységben költöztessék a településen kívülre, használatukért a mészárosok évi haszonbért vagy a leölt marhák után vágatási díjat fizeszenek.⁵¹ A Magyarországra 1850–1851-ben bevezetett osztrák adórendszer alapján a mészárosoknak minden levágott marha után fogyasztási adót kellett fizetniük. 1862-ben – az 1859 decemberében kiadott Iparrendtartásra hivatkozva, mely szabad és engedélyezett ipart különböztetett meg – Nagybánya Tanácsa ideiglenesen kihirdette a marhavágásra és árulásra vonatkozó szabad iparjog gyakorlását, megszüntetve ezzel a marhahús árszabását. Aki üzni kívánta ezen ipart, a városi tanácstól nyert engedély birtokában, 200 forint biztosíték letétele után tehetette. Az iparjog gyakorló kötelesek voltak a város területén hatóságilag megengedett vágóhidakat és árulási helyeket használni. A város egyúttal semmisnek nyilvánította azon szerződéseit, amelyekkel a vágóhidat és a mészárszéket a mészároscéhnek

⁴⁷ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 112. sz., 105^r (1816).

⁴⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 2058/1821; 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 128. sz., 281^v–282^r.

⁴⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 257. sz., 50^r, 64^{r-v}.

⁵⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 223. sz., 212^v–213^r.

⁵¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 384/1854.

előzőleg bérbé adta.⁵² Mivel a nagybányai mészárosok sorozatosan drágábban árulták a húst, mint a környékbeli városokban élő társaik, 1865 márciusában újból bevezették a húsárszabást.⁵³ 1867-ben ismét ideiglenes jelleggel engedik meg a marhahús árszabásának eltörlését, és a marhavágásra és árulásra vonatkozó szabad iparjog gyakorlását.⁵⁴ 1871-ben arról értesülünk, hogy szabad ipar ugyan van, de a húsárszabályozás jogát a város fenntartja magának.⁵⁵

A szabad iparüzés kihirdetésével egyidejűleg megszaporodott Nagybányán a vágóhidak, mészárszékek és hentesüzletek száma. Ettől kezdve a városi vágóhidat *nagy vágóhidnak* nevezik,⁵⁶ a szabad ipart gyakorlók közül többen vágószínt, vágóhidat építenek maguknak. Sürger Mihály a Zselér utcában nyitott húsáruboltot 1862-ben. A tanács kimondta, hogy tilos a bolt melletti szűk telken bármilyen állatot lemészárolnia, és visszautasította azon javaslatát is, hogy a veresvízi bányaőr kertjében található szénatartó színben ölje le az állatokat. Érvelésükben a város kedvelt sétaterének, a Széchenyi ligetnek, valamint a veresvízi bányatelep lakóházainak közelségére és közegészségügyi szempontokra hivatkoztak.⁵⁷ Végül a nagy vágóhidon alul, a két malomtól lefolyó árkok közötti helyet jelölték ki számára, ahova három öl hosszú és két öl széles vágóhidat épített, mely után évenkénti 5 forint haszonbért fizetett.⁵⁸ Almert Györgynek szintén volt egy vágóhidja, amely után hasonló összeggel adózott.⁵⁹ 1871-ben a tanács kötelezővé tette a város területén kiárulás céljából leölt minden állat után a fogyasztási adó befizetését tanúsító jegy kiváltását, minden leszúrt marha, borjú, bárány, sertés megbélyegzését, illetve a vágóhídi napló vezetését, melybe fel kellett jegyezni a levágott marha tulajdonosának a nevét és a le-

⁵² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 257. sz., 360^f–361^v.

⁵³ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 265. sz., 251^f; 269. sz., 91^v.

⁵⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 275. sz., 256^v–257^{f-v}.

⁵⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 288. sz., 25^v, 186^v.

⁵⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 257. sz., 227^v.

⁵⁷ Uo. 223^v–224^v.

⁵⁸ Uo. 227^v, 230^{f-v}.

⁵⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Gazdasági iratok, 506. sz., 21^v–24^f.

vágás napját. Szigorúan megtiltották ugyanakkor, hogy a mészárosok és hentesek sajtát házuknál vagy a leölőhelyen húst áruljanak.⁶⁰

MÉSZÁRSZÉKEK, HENTESSZÉKEK

A hús feldarabolása és kiárulása a mészárszékekben történt. A mészárszékek száma és tulajdonjoga városenként és koronként változott. Pozsonyban 1376-ban a városi tanács 28 mészárszéket engedélyezett,⁶¹ Kolozsvárott a 16. században naponta átlagosan 10–12 mészárszék működött.⁶² A 18. századra ezek száma kettőre csökkent, azonban az ún. *első mészárszékben* nyolc, az ún. *hátsó mészárszékben* hét húsáruló kamra volt.⁶³ A budai német mészároscéhnek a 16. század elején 42, a pesti német mészároscéhnek 24, Sopron városának pedig 14 mészárszéke volt.⁶⁴ 1825-ben Désen 10,⁶⁵ 1857-ben Zilahon három mészárszék működött.⁶⁶ A mészárszékek Budán és Kolozsvárott a helyi mészároscéhek tulajdonában álltak, Sopronban a város tulajdonát képezték, használatukért a mészárosok bérleti díjat fizettek.⁶⁷ Felsőbányán egy mészárszék volt, melynek használatáért a mészároscéh évi haszonbért fizetett. Szatmárnémetiben a mészároscéhnek egy saját mészárszéke, a városnak pedig három mészárszéke volt, amelyet évente árverésen haszonbérbe adott.⁶⁸ A 19. században Zilahon a mészároscéh saját mészárszéke mellett két másikat bérelt.⁶⁹

A vizsgált időszakban Nagybányán több húsáruló hely volt: a *mészárszék* (*nagy szék*), a *henteszék* (*piaci szék*), valamint a *profonti mészárszékek* a pénzverőháznál és a bányatelepeken. Ugyanakkor bárki szabadon árusíthatott sós húst, sódart, disznóaprólékot, egész borjút, bárányt és vadat a város piacán. Nagybányának mészárszékei voltak még a jobbágyfalvai-

⁶⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 288. sz., 83^{r-v}.

⁶¹ Szádeczky: *Iparfejlődés*, 33.

⁶² Goldenberg: *Clujul în sec. XVI*, 152.

⁶³ RNLKMH, F 544 Kolozsvári Mészároscéh, 2. sz., 16^f.

⁶⁴ Kubinyi: *A középkori budai*, 48–49.

⁶⁵ RNLKMH, F 544 Dési Mészároscéh, c., 47^v.

⁶⁶ SZMTSZM, Zilahi Mészároscéh, 29. sz., 5^f.

⁶⁷ Kubinyi: *A középkori budai*, 50.

⁶⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 655/1828.

⁶⁹ Egyiket a vármegyétől, másikat a várostól vette bérbe. SZMTSZM, Zilahi Mészároscéh. 17. sz., 19. sz., 24. sz., 25. sz.

ban is, ezeket földesúrként évente az ottani fogadókkal egyetemben haszonbérbe adta.

A mészárszék (nagy szék) a piactértől délnyugatra állt a Szent Miklós templom szomszédságában. A 19. században a terület a *Húspiac* és a *Szék-tér* nevet viselte. 1900-ban Nagybánya közgyűlése a Szék-tér megnevezést pejoratívnak tartva a nevét *Szent Miklós térre* változtatta.⁷⁰ Utóbb *Kispiac* néven vált ismertté. A nagybányai mészárszéket a források legelőször 1574. május 2-án említik, amikor a városi tanács meghatározta, hogy a hentelérek minden héten egyszer, hétfői napon vághatnak marhát, s azt a mészárszék mellett szabadon árulhatják (*iuxta macellum liberum erit vendere*).⁷¹ 1644-ben a város szekeresei porondot vittek a mészárszék melletti hídhoz, 1645-ben a mészárszék hátához a sárba követ, porondot és salakot hordtak.⁷² 1711-ben a város égésének idején (*tempore exustionis civitatis*) a mészárszék is lángra kapott, és oltani kellett.⁷³ 1781-ben a város megszindelyeztette a nagy szék hibás részeit, 1783-ban pedig mész és téglá beszerzését rendelte el a mészárszék két kőboltjának felépítéséhez.⁷⁴ 1823-ban kőművessel reparáltatták a mészárszék falainak megkopott tégláit és malterezését.⁷⁵ A város és a mészároscéh egyaránt mostohán kezelték a mészárszéki épületet, javításokat csak akkor eszközöltek rajta, ha azok már végképp elkerülhetetlenek voltak. 1836-ban a céh kérte az épület levakoltatását, mert az ajtófelek düledeztek, s a falak több helyen annyira megkoptak, hogy a lyukakon át benyúlva kilopták a méréshez használt súlyokat. A tanács szerint azonban haszonbérliként a mészároscéh feladata az épület karbantartása, s utasította a céhet, hogy „a kért helyrehozásokat önnön költségén tésse meg, s ne hagyja az épületet oly dísztelen s évről-évre rongáltabb állapotba jutni”.⁷⁶ Vinterhalter Jakab népszónok 1847. évi jelentése

⁷⁰ Nagybánya és vidéke XXVI (1900). 42. sz., 1; 44. sz., 2.

⁷¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283. leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 1. sz., 91.

⁷² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 1. leltár, Feudális iratok, 611. sz., 87; 644. sz., 178–179.

⁷³ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 7. sz., 351.

⁷⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 9. sz., 13^v; 12. sz., 24^v.

⁷⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 135. sz., 171^{r-v}.

⁷⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1303/1836; 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 176. sz., 215^v–216^f.

újából elkészerítő képet festett a mészárszékről: „Mind a négy kamarák falainak alsó része úgy keresztül van lyukasztva a patkányoktól, hogy okvetetlen az falak alját egy lábnyira ki kell az földet a falak mellől hányni, s úgy fundamentom mellett újanon kövekkel és mésszel kirakni, az egész épületet kívül-belől kivakolni s kimeszteni okvetetlen szükséges. Még nagyon hasznos lenne az kamarák pádimentomait kikövezni, úgy talán a patkányok ottani tartózkodása kiírtatna.”⁷⁷ A szabad iparüzés engedélyezésével az 1860-as években városszerte nyíltak a mészárszékek, hentesüzletek, húsárudák. A nagy mészárszék épületét 1870-ben lebontották, faanyagát nyilvános árverésen eladták, köveit pedig a város építkezésein újból felhasználták.⁷⁸

A mészárszékek kezdetben könnyűszerkezetes fabódék voltak. A nagyobb városokban a 14–15. század során a mészárszékeket fa- vagy kőépületekbe költöztették, amelyekben 4–10 kamra kapott helyet, indokolt ezért mészárszékek házáról beszélni.⁷⁹ Ezen épületek Budán és Sopronban ma is állnak.⁸⁰ 1783-tól jelenthetjük ki biztosan, hogy a nagybányai mészárszék több kamrából álló tégl- és kőépület volt. A mészárszék jellegzetes kellékét képezte az ablakként is funkcionáló húsáruló tábla. A leeresztett tábla a nyitvatartás, a felzárt tábla a zárvatartás jele volt. A nagybányai mészáros-céhnek kötelessége volt a mészárszékekben minden nap két táblán elegendő húst mérni. 1840-től elrendelik, hogy vasárnap és ünnepnapokon három táblán áruljanak.⁸¹ A marhavágás *szerre* zajlott, így a mészárszékekben mindig egy mester marháját értékesítették a székállólegények. A vágást a főcéhmester kezdte, őt rangsor szerint követték a többiek. Az egy szerben levágandó marhák számát a céh szabályozta. Egy marhaszerben általában négy marhát kellett levágni, de előfordult, hogy csak kettőt. Arra is volt példa, hogy a jobb húsellátás biztosításának érdekében a város elrendelte, a mészárosok egyszerre ketten legyenek szeresek. A mészáros-céh mindkét privilégiuma kimondja, hogy szalonnát, friss disznóhúst, borjú-, bárány-, juh- és berbécs-húst a mészárosok mindenkor szer nélkül árulhatnak. A

⁷⁷ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 3069/1847.

⁷⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 285. sz., 22^v, 109^v, 130^v.

⁷⁹ Benda: *A kereskedelem épületei*, 11.

⁸⁰ Uo. 13–15.

⁸¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 190. sz., 399^{r-v}; 193. sz., 77^r, 115^v.

céhjegyzőkönyvekből azonban kiderül, hogy gyakran ezeket is szerre vágták. Egy sertésszerben két disznót, egy juhszerben tíz vagy húsz juhot, egy szalonnaszerben egy mázsa szalonnát kellett kiárulniuk.⁸² A mészárszék nyitvatartási idejét eleinte rugalmasan határozták meg: virradattól vacsora utánig, reggeltől estig.⁸³ 1808-ban azonban pontosabban leszögezik: nyáron reggel 5-től este 8-ig, télen reggel 6-tól este 5-ig legyenek a székben. Délben tarthattak egy óra ebédszünetet. Az 1849-ben kibocsájtott szabályzat kétórás ebédszünetet engedélyezett, meghosszabbítva a téli nyitvatartás idejét este 7 óráig.⁸⁴ Vasárnap és ünnepnapokon a reggel 9 órakor kezdődő istentisztelet ideje alatt a piaci árulás megszűnt, a mészárszék és a henteszék bezárt. Ha az ünnep szombati napra esett, a hentesek délig tartó árusítási engedelmet egy órával meghosszabbították.⁸⁵

A mészárszékre a húslátók felügyeltek. Tisztán tartatták a széket, vigyáztak rá, hogy a hús fogyasztásra alkalmas legyen, szegénynek-gazdagnak személyválogatás nélkül adják, ne árulják melegen, ne csaljanak a mértékekkel. A soványnak ítélt hús árát lentebb szállíthatták, s a henteszékbe küldhették át kiárulni. Ha a húslátó „kedvért vagy ajándékért” rosszul limitált, megbüntették.⁸⁶ A céh látómesterei mellé városi húslátókat neveztek ki az esküdtek és a választott község tagjai közül. Ezek száma egy és öt között váltakozott. Az 1729. évi 10. törvénycikk alapján hozott hely-

⁸² Sütő: *Hús fogyasztás Nagybányán*, 84.

⁸³ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 13. sz., 235–236 (1757); 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 49. sz., 42^{r-v} (1795); A koránkelés megszokott dolognak számított. 1620. január 20-án a külső és belső tanács reggel 4 órakor ült össze ítéletet mondani a hűtlen kezeléssel vádolt Dévai Ötvös András előző évi főbíró fölött. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 1. sz., 282–283; 1662. április 26-án reggel 7 óra tájban az esküdt polgárok és a választott községbeliek már együtt voltak, mikor a tanácsházat erős földrengés rázza meg: „...az kőtetők ugyan csikorgottak, az kőkemény meghingadozott és az vesztegh álló ember eldülni láttatott.” RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 3. sz., 182.

⁸⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 88. sz., 332^v–333^v; Politikai iratok 499/1849.

⁸⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 13. sz., 347 (1759); 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 128. sz., 161^r (1821).

⁸⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 3. sz., 386 (1666); 6. sz., 234 (1698).

tartótanácsi rendelet előírta, hogy a céheknek a városi tanácsosok közül céhbiztost kell választaniuk, vagy a tanács rendel ki számukra egy céhkomisszáriust.⁸⁷ Ha a húslátó a hús áráról nem tudott egyedül dönten, a céhbiztos és a főbíró segítségét kérhette.⁸⁸ 1805–1807 között a húslátó mellé mészárszéki felvigyázót neveztek ki. Feladatai közé tartozott a húslátót kötelességének ellátására szorítani, a mészárosmesterek és a szék dolgát jó rendben tartani, illetve a húslátó és a mészárosmesterek közötti vitákat eligazítani.⁸⁹ A leölt marhák bőrét a mészárszék elé kellett teríteni, hogy mindenki megbizonyosodhasson arról, hogy az állat nem lopott. Itt alkudhatták meg azokat a bőrből művelő mesterek. Habár tilos volt a mészárszék padlásán bőrt tárolni, ezt nem minden esetben tartották be.⁹⁰

A vágóhídról nagyobb darabokban átszállított húst a mészárszékben húsvágótőkéken aprították fel. E művelet közben a bárd és a kés fellazította a vágótőke felszínét. Hogy a faszilánkok ne kerüljenek a húsba, a vágótőkét időközönként tőkevakaróval, egy, a végein két fogantyúval ellátott pengével gyalulták egyenesre.⁹¹ A tőkék emiatt hamar koptak, gyakran cserélték őket. A húsvágó tőkékhez való fát a város a Lápos erdőről utalványoztatta, egyszerre általában négy tőkét vágattak. A gyengébb csontozatú bárányhúst kisebb tőkéken darabolták, ezekre lábakat rakattak.⁹² 1756-tól kezdve előírták, hogy a húst horgokra akasszák fel, legtöbbször mégis egyszerűen a húsáruló táblára tették.⁹³ A mérés alkalmával a mészárosok gyakran csaltak: hamis fontot használtak, a húsmérő serpenyő aljára tőkevakarékot ragasztottak, az ujjukkal lenyomták a serpenyőt. A szék falán egy fekete tábla függött, amelyre vonásokkal – hogy az írástudatlan cselédek is megértsék – feljegyezték a hús árát.⁹⁴ A 19. században a húsárszabásokat a tanács kiragasztatta a mészárszékben. 1840-től egy újabb táblát helyeztek

⁸⁷ Kaszás: *Céhek, ipartársulatok*, 8.

⁸⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 10. sz., 24^r (1782); 59. sz., 172^v–173^r (1798).

⁸⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 79. sz., 413^{r-v}.

⁹⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1366/1816.

⁹¹ Frecskay: *Mesterségek szótára*, 270.

⁹² RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészárosceh. 5. sz., 26.

⁹³ Papp–Gorun–Kovács–Jeney-Tóth: *Várostörténeti források*, 197; Nagybányai Mészárosceh. 9. sz., 29^v (1784).

⁹⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 7. sz., 297–298 (1709).

ki, amelyre felírták a kihágáson ért mester vagy legény nevét és büntetésének összegét.⁹⁵ A mészárosok ezt túlságosan nagy megszegyenítésként élték meg. Kovács Sándor mészárosmester „erőszakos kezeit tisztí személyére is rátévén” próbálta megakadályozni a főjegyzőt a büntetés felírásában. Miután ez nem sikerült, nevét a tábláról kétszer letörölte. A „kicsapongásban ennyire kimutatott hajlandó indulatjának fékezése végett” hatheti vasban töltendő árestomra ítélték.⁹⁶ „Én nem loptam, nem gyújtottam, hogy az én nevemet kiszégezzék.” – érvelt 1841-ben Kádás József mészárosmester, és leszaggatta a tábláról a megbüntetéséről szóló cédulákat, majd dühében a főbíró házához rohant, odadobta neki a polgárlevelét, hogy annak az árából vonja le a büntetés összegét. Tettét megbánva aztán hiába könyörgött bocsánatért, nevét a polgárkönyvből törölték, és három hónapra kizárták a céhből.⁹⁷

A mészárszékre nagytestű kutyák vigyáztak. Rengeteg panasz érkezett miattuk a városi polgárok részéről: „Azon inasféle mészároslegények ott mészárolják a sok borjú, bárány és másféle lemetszőket, széltibe bocsájtják véreket a kutyájoknak, ott hízlalják, mikor kedvek tartja, valamely más kutya után uszítják mészáros rettentő kutyájokat mindenfelől, mellyeknek sebes szaladások az embert is megrettentik, mennyivel inkább a kisgyermeket s leánykákat, kik vagy templombul, vagy oskolábul a szaladó rettentő kutyával szembe mennek, vagy utánok történik, hogy szalad. Egész kétségbeesést okoz mindennek oly véletlen s hirtelen megindulása azon komondor kutyáknak, mellyek a mészárszék előtt, mint őrállók, ott hevernek, vérbe keveredve.”⁹⁸ A tanácsi előírások mikor kettő, mikor négy szelindek tartását engedélyezték a mészárszéknél. Kihangsúlyozták, hogy a mészáros inasok ezeket az apróbb kutyák széjjeltépésére ne szoktassák.⁹⁹

⁹⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 190. sz., 265^f–268^f.

⁹⁶ Uo. 324^f–327^v.

⁹⁷ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 193. sz., 302^v–303^v.

⁹⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1009/1804.

⁹⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 3. sz., 140 (1661); 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 40. sz., 77^v–78^f (1791); 61. sz., 192^v–193^f (1799); 76. sz., 187^f (1804); 79. sz., 253^v–254^f (1805).

„A fogadó, a malom és a mészárszék nemigen szokott ember nélkül lenni.” – áll egy 1799. évi peres iratban.¹⁰⁰ A mészárszék a közösségi élet fontos helyszíne. A cselédek vásárlás után szívesen töltik itt fecsegéssel, pletykálgatással az időt, olyannyira, hogy „a sok láрма és kiáltozás miatt a húsvágó nem tudja, mitévő legyen”, és a közelben található minorita templomban „a mészárszékbeli lármák miatt az isteni tiszteletben botránkozás történik, és a tisztelt konventbeli kegyes atyák is ez miatt sok botránkozott, nyughatatlan órákat kéntelenítettnek szenvedni.”¹⁰¹ A mészárszékben törvénysértésekre is fény derülhetett. Torjai József húslátó szolgálólánya itt panasolja el, hogy gazdája „rossz fonása miatt ujjai közé tekervén az szösz, s kezein tulajdon maga az gyertyával meggyújtván azokat, nem hallott kegyetlenséggel égette (...), kötéllel keményen megverte, s azon fájdalmas s megsebesített kezeivel lúgos vízben mosatott véle.” Torjai József ezért elveszítette húslátói tisztségét és választott községbeli tagságát is.¹⁰² A mészárszék néha büntettek helyszíne. Az itteni perselyből lopja el az egyik mészáros a társa pénzét 1704-ben.¹⁰³ Itt ütlelegik egymást 1759-ben Rossenhauer András és Herbutovics György mészárosmesterek.¹⁰⁴ Itt veri kis híján nyomorékká 1796. november 20-án, vasárnap délután Kerekes János mészárosmester a húsvágólegényt, mert az késve érkezik vissza az ebédszünetről. Közben a legényt menteni próbáló Harthman János lutheránus hitét szidja, és sértegeti a rendet rakni érkező városszolgát. „De mit mondott légyen néki, nem hallottam, mert ottan annyi ember volt, valamint a reggeli temetésen.” – számol be róla egy szemtanú.¹⁰⁵ Ide zárkózik be Makrai József mészáros inas Lábos Klárral paráználkodni.¹⁰⁶ Innen lop a

¹⁰⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 225/1799, 23^v.

¹⁰¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 88. sz., 333^{r-v} (1808); Politikai iratok 1991/1824.

¹⁰² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 10. sz., 44^v–45^r (1782).

¹⁰³ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 7. sz., 185–186.

¹⁰⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 13. sz., 373.

¹⁰⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 218/1797.

¹⁰⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 255/1799, 17–18.

padlásról 35 báránybőrt Bene István mészárosinas.¹⁰⁷ Ide tör be éjjel Scholtz Mihály, és lop el 49 font húst, 20 font faggyút és 9 forintot.¹⁰⁸ Itt szidalmazza és rázza meg mentéjénél fogva a város hajdúját Almer György mészárosmester, mert az egy oda menekült ebet akar a pecérrel bent a székben agyonütni.¹⁰⁹ A mészárszék munkahely. Ezt figyelembe véve kéri a mészárosokat, hogy „a székbe bort ne hordassanak, hanem ha valamellyik ihatnék közülek, fordullyon haza, s ott igyék.”¹¹⁰ A mészárszék szükség esetén istálló is, ahová éjjelre bezárják a levágás céljából vásárolt bárányokat.¹¹¹

A szabályok kezdettől fogva előírták, hogy a mészárosok a vevőket személyválogatás nélkül szolgálják ki, a cselédeknek ne szidják, különösen a tanács- és községbeli emberek szolgálóival bánjanak illedelmesen. 1808-ban az egyik szenátor cselédje kérte a húsvágólegényt, ne rakjon annyi csontot nyomatéknak. „Még a grófnak is odaraknám, nem hogy néked!” – jött a válasz. Aztán egy farokdarabot dobott a mérleg serpenyőjébe, hozzátéve: „Te is tán hasznát vehetnéd a farknak.”¹¹² 1809-ben a Bányafelügyező Főhivatal lajstromozójának a szolgálóját ebadtázta le a húsvágólegény a székben, mert kifogást mert emelni a hús minősége ellen: „Hiszen nem nagyságos úrnak viszed, megelégedhetsz vele.”¹¹³ 1814-ben a húshiány miatt zúgolódókat a mészáros imígyen utasította ki a székből: „Egyenek babot, tokánt, ne mindenkor húst.” Egyebet is javasolt nekik fogyasztásra, amit nehezen tűr a nyomdafesték.¹¹⁴ Volt, aki vehemensebben fejezte ki a hús minősége miatti felháborodását. 1781-be Zeiler János felesége a húst a

¹⁰⁷ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 1366/1816.

¹⁰⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 119. sz., 315^v (1818).

¹⁰⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 138. sz., 16^{r-v} (1824).

¹¹⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 41. sz., 190 (1769).

¹¹¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 558/1849.

¹¹² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 88. sz., 307^{r-v}.

¹¹³ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 91. sz., 25^v.

¹¹⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 511/1814, 28^r-32^r.

mészáros arcához csapta, és a kosarát a fejéhez verte. A mészárosmester ezért kirakta a székéből.¹¹⁵ Nem mindenkinek kellett hosszú sorokat kiállnia a mészárszékekben. Egyes barátoknak, jó ismerősöknek házhoz szállították a húst, ahogyan az egy vizsgálat irataiból kiderül. 1774. december 4-én, vasárnap reggel 8 óra tájban, az enyhén illuminált állapotban lévő Fekete István mészáros mester két font húst vitt Kolozsvári István fazekasmester házához, amelyre Kolozsvári uram templomba igyekvő felesége kérte. A házba belépve leült a tűzhelyre, ahonnan előreesett, s a kabátja alatt levő kés átszúrta az oldalát. Mire borbélyt és orvost kerítettek, meghalt. Kiderült, előzőleg már járt a kántornál is, akinek faggyút vitt. „Ha annyi pálinkát nem ivott volna, azon szerencsétlen halála talán nem történt volna.” – összegzi az eset tanulságait a kivizsgálással megbízott Paulovics József.¹¹⁶

A *hentesszék* a város piacán állott, a források gyakran *piaci szék* néven említik. Évente fizetett adó fejében a henteseknek jogukban állt benne hente hétfőn, a vásár alkalmával egész nap, és pénteken délig húst árulni.¹¹⁷ A húst a mészárszékbeli áránál egy pénzzel olcsóbban kellett adják. Kezdetben a piacon több hentesszék létezett, ezek a hentesek tulajdonában álltak. 1666-ban a város felvásárolta a székeket a hentesektől, „mivel csak kereskedtek velek”, öt forintot adva egy-egy székért. Aki a továbbiakban vágni kívánt bennük, évi két forint adóval tartozott.¹¹⁸ 1711-től az iratok már csak egy hentesszékem említenek. A számadások alapján egyszerű fa-

¹¹⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 9. sz., 39v.

¹¹⁶ A vizsgálatot amiatt rendelték el, hogy Fekete Istvánt túl hamar eltemették, nem várva ki a halál beálltától számított 24 órát. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Közigazgatási iratok 148/1774.

¹¹⁷ A 17. század végén a hétfői vásárnap átkerült keddre, a 18. század derekától pedig a pénteki félnapos húsárulás engedelmét szombati napra tették át. A lényegen ez nem változtatott, a hentesek hetente másfél napon keresztül árulhattak. Nagybányán henteseknek a céhen kívüli mészárosokat nevezték, a városi hatóságok velük gyakoroltak nyomást a mészárosokra. Ha a mészárszékben húshiány volt, a tanács felhatalmazta a henteseket a heti két egész napon át tartó húsárulásra. 1711 szeptemberétől a hentesek egy esztendőn át heti két nap reggeltől estig árulhattak húst. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 7. sz., 366; 1759-ben a hentesek a szüret idejére engedélyt nyertek, hogy a hét minden napján vághassanak. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 13. sz., 385.

¹¹⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 2. sz., 246.

bódé lehetett. 1758-ban a város 7 forintért építtette újjá, és talpfát raktak alá.¹¹⁹ A hentesek száma egy és négy között váltakozott. 1781-től a henteskedés megszűnt, a henteszékét a mészároscéh vette át, minden kedden és szombaton a limitált áránál egy pénzzel olcsóbban árulva benne a marhahúst.¹²⁰ Azonban nem csak keddi és szombati napon volt nyitva a henteszék. A soványnak, alábbvalónak, ösztövérenek ítélt húsokat a húslátók nem engedték a mészárszékben értékesíteni, hanem azok árát egy pénzzel alább szállítatva, a „szegénységnek könnyebbségére”, a „vevőknek megkülönböztetéséért” a henteszékbe küldték.¹²¹ 1814–1840 között szalonnát apróbb darabokban kizárólag a mészároscéh árusíthatott. A piaci székbe külön szalonnaáruló legényt állítottak, aki reggeltől estig köteles volt ó- és új szalonnát, ó- és új hájat a vármegyei limitáció szerint árulni.¹²² A forrásokban többször a szalonnaáruló szék megnevezést is használják.¹²³ A város 1840-ben mindenki számára, aki a kapitányi hivataltól előzetesen engedélyt kért, megengedte a henteskedést, azaz a borjú-, bány-, juh- és sertéshús, valamint a szalonna szabad árusítását. A hentesek a piac északnyugati sarkára kerültek, a Szatmár utca elején lévő Prugberger telekre. Sátrakban és bódékban árultak.¹²⁴ 1845-ben a telekre a csizmadiacéh épített árulószínt, a

¹¹⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 26. sz., 91.

¹²⁰ Az 1794 februárjában ismét négy hentes került a piaci székbe, de nem árultak rendszeresen. Miután a tanács egy-egy aranyra büntette őket, 1795. március 18-án lemondtak a húsárulásról. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 49. sz., 40^v, 42^r–43^r.

¹²¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 12. sz., 33^r (1783); 59. sz., 37^v (1798).

¹²² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 106. sz., 54^r; 1834-ben egy mészáros felesége, Nagy Józsefné a „szalonnaáruló legény”. RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh. 6. sz., 15^r.

¹²³ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 135. sz., 90^r (1823); RNLMMH, F 232 Nagybányai Mészároscéh. 5. sz., 18^r, 22^r.

¹²⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 190. sz., 399^{r-v} (1840); 193. sz., 293^{r-v} (1841); 196. sz., 124^r (1842); A polgárok 1843-as panasza nyomán kiderül, áldatlan állapotok uralkodtak a Szatmár utcában. Itt volt a város istállója, henteszék, szappanfőző és gertyamártó műhelyek, kenyér- és peccenyésütő színek zsúfolódtak össze. RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 199. sz., 456^r–457^r.

hentesszékeket átköltöztették a vele szemközti oldalra a városház telke mellé.¹²⁵ 1847-ben hiába kérelmezi Kovács István mészároslegény, hogy a Felsőbánya utcában húsáruló helyet nyithasson, nem kap rá engedélyt, mert „a szükséges rend s figyelem könnyebb eszközölhetése végett az illetén hentesszékeknek egy helyeni léte szükségeltetnék.”¹²⁶ A helyzet a szabad iparúzés 1862-es kihirdetése után változott meg. A piactól távolabb is létesülhettek húsáruló helyek. Sürger Mihály egy Zsellér utcai házban nyit húsárudát. Megengedik neki, hogy egy utcára nyíló ajtót vágasson a házra, de a kinyíló tábla alkalmazásától szigorúan eltiltják.¹²⁷ Szerencsy József a Felsőbánya utcában, Almert Károly a Híd utcában nyit húsáruló boltot. Mindegyik esetben a hatóságok kihangsúlyozzák, hogy a tisztaságra kívül-belül vigyázzanak, Almert Károlyt kéri, a külső ajtó mellé egy belső üvegajtót rakasson.¹²⁸ Egy mészárosnak ekkortól akár több helyen is lehetnek üzletei. Bányai Károlynak a Magyar, a Felsőbánya és a Szatmár utcában voltak húsárudái. Almert Károly a Híd utcai, Sürger Mihály a Zsellér utcai helyiségeken kívül a nagy mészárszék egy részét is bérelte.¹²⁹ 1869-ben a Szatmár utcában a csizmadiaszínnel szemben lévő hentesszékeket elbontatják: „Miuután a bizottmány meggyőződött arról, hogy a városban elegendő húsárulási helyiség van, ezen tisztátalanságot tenyésztő fabódék eltávolítását nem csak szükségesnek találja, hanem a további fennállásukat valóságos botránynak tartja.”¹³⁰ Csupán két húsáruló hely maradhatott, egyiket Virág Károly, másikat Almert Károly bérelte. Ezek lebontását 1871-ben, az István király szálló építése alkalmával rendelték el.¹³¹

A bányatelepeken és a pénzverőháznál felállított mészárszékekben Nagybánya királyi haszonvételének megsértését látta, kezdettől fogva te-

¹²⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 206. sz., 125^r.

¹²⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 213. sz., 373^v.

¹²⁷ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 257. sz., 224^{r-v} (1862).

¹²⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 272. sz., 26^r (1866); 275. sz., 113^v (1867).

¹²⁹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 275. sz., 401^{r-v} (1867).

¹³⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Politikai iratok 61/1869.

¹³¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 291. sz., 12^r.

vékenységük korlátozására vagy megszüntetésükre törekedett. 1519-ben a bácsi országgyűlés elé vitte az ügyet, amely a 8. törvénycikkben kimondta: „A kamarások mészárszéket és korcsmát ne tartsanak, hanemha saját háznépük számára.”¹³² A 16. század végén és a 17. század elején a bányabérlő Herbersteinok és Lisibonák rendre megsértették a város kiváltságait. Gerhardus Lisibona semmibe vette a város ítélkezési jogát, bányászait ön- és rézpénzzel fizette, arra kényszerítve őket, hogy az általa felállított üzletekben vásároljanak. Hosszú pereskedés után a nagybányai tanács kiegyezett Lisibonával, egyezségüket 1612-ben Báthory Gábor megerősítette. Az ön- és rézpénz használatát betiltották. Mindenféle profontot engedélyeztek számára, viszont bányamíveseit nem kényszeríthette arra, hogy az ő üzleteiben vásároljanak.¹³³ Ifjú Herberstein Felicián kamaraispánsága alatt a konfliktusok folytatódtak. Egy 1620 körül keletkezett peres iratban beszámol róla: „Vagyon egy profontházunk is az városon kívül, holott az míveseknek kenyeret, húst és bort árultatunk.” A város szerint „Semmi szükség az míveseknek az profontra nem volna, mert az itt való bányák nem valami távol való hegyek és havasok között vadnak, hanem közel az városhoz, az hova minden órában az mívesek bėjöhetnek, és csak az fizetés volna, olcsóbban mindent vásárolhatnának az város piacán, de az fizetetlenség miatt nem tudnak hova lenni, hanem kéntelen az ő profontjával kell élniek.”¹³⁴ A pereskedésnek az vetett véget, hogy a nagybányai bányavidék 1619-ben Bethlen Gábor tulajdonába került. 1620–1623, valamint 1630–1636 között a nagybányai pénzverőházat a hozzá tartozó bányákkal, kohókkal és zúzókkal együtt Nagybánya városa bérelte évi kétezer tallér fejében Bethlen Gábortól és utódaitól.¹³⁵ Ebből az időszakból két bányaleltár maradt fenn. Az 1620 áprilisában keletkezett vagyonleltár szerint a Nagyverem bánya telepén volt „két mészárló kamora, hitvány, zsendelyes”.¹³⁶ Az 1636 decemberében lejegyzett összeírás egy mészárszéket említ a kunston (profontháznál).¹³⁷ 1633-ban a profonti mészárszéken 93 marhát vágtak le, ezekből 26823 font hús és 3179 font faggyú származott. Kiárul-

¹³² Corpus Juris Hungarici: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1408> (2017. 03. 25.)

¹³³ Schwartner: *Introductio*, 391–392.

¹³⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 33-as leltár, Kiváltságlevelek, 103. sz., 6–7.

¹³⁵ Balogh–Oszóczki: *Bányászat és pénzverés*, 21–22.

¹³⁶ Uo. 82.

¹³⁷ Uo. 103.

tak még 42 bárányt, 56 berbécsket, 24 kecskét, 620 font szalonnát és 154 font sós halat.¹³⁸ A mészáros minden leölt marha után 35 dénárt kapott.¹³⁹

1710-ben a mészárosceh feljelentése nyomán a városi tanács megtiltotta a nagybányai lakosoknak, hogy a pénzverőháznál lévő mészárszékből húst vásároljanak.¹⁴⁰ A számadásokból azonban kitűnik, hogy ha a szükség megkívánta, nem csak a városlakók, hanem maga a város is hozatott húst a pénzverőháztól.¹⁴¹ A 18. század hátralevő részében a pénzverőházi mészárszék sorsa ismeretlen. A 19. század elején biztosan nem működött. 1811-ben a vágómarhák drágasága miatt akadozott a húsellátás, a mészárosceh lemondott a húsárulás jogáról, a városi mészárszéket árendás mészárosoknak adták ki.¹⁴² Mivel ők se vágtak elegendő mennyiségű húst, a Bányászati Udvari Kamara kilátásba helyezte, hogy „az ezelőtt gyakoroltatott szokás szerént” a Bányászati Felvigyázó Főtiszttség a húsmérést felállítja.¹⁴³ Erre 1812-ben került sor, a pénzverőháznál a királyi tisztek, királyi munkások és bányászok számára mészárszéket létesítettek.¹⁴⁴ Nagybánya városa ezt privilégiumaival ellentétesnek minősítette, pert indított a Bányászati Tiszttség ellen, de a Királyi Udvari Magyar Kamara rendre az utóbbinak adott igazat. A konfliktus azzal ért véget, hogy a Bányászati Felvigyázó Főtiszttség rájött, a hús limitáció szerinti árusítása veszteséges, és 1817. január 1-jén a pénzverőház udvarán lévő mészárszéket bezáratta. A városi tanács elégedetten konstataulta, hogy „ennyi fáradtságos munkái után, már most önként derül ki azon törvényes igazságnak tündöklő fénye, melyet akkor sűrű homályokkal maga a Tisztelt Főtiszttség igyekezett elborítani.”¹⁴⁵ A későbbiek során valahányszor a mészárosceh nem látta el rendesen feladatát, a Bányá-

¹³⁸ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 1-es leltár, Feudális iratok, 205. sz., 10–12.

¹³⁹ Balogh–Oszóczki: *Bányászat és pénzverés*, 113.

¹⁴⁰ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 7. sz., 313.

¹⁴¹ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 8. sz., 20 (1715).

¹⁴² RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 97. sz., 43^v–44^r.

¹⁴³ Uo. 205^v.

¹⁴⁴ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 100. sz., 68^v–69^r.

¹⁴⁵ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, 112. sz., 394^v.

szati Felvigyázó Főtisztviség a pénzverőházi mészárszék újbóli megnyitásával fenyegetőzött.¹⁴⁶

ÖSSZEGZÉS

Nagybányán a *ius macelli*, a húsvágás és húsmérés joga a város királyi haszonvétele volt. A vágóhid, mészárszék és hentesszék épületei a város tulajdonát képezték, használatukért a hentesek és mészárosok évi adóval tartoztak. A vágóhid a Híd utcai hóstátban, a hentesszék a piacon, a mészárszék a piac mellett, a Szent Miklós templom szomszédságában állt. A hentesszékben a húst olcsóbban kellett adni, a városi szegénység leginkább innen vásárolt. A hentesszékbeli hús minősége gyengébb volt, mivel a húslátók az alábbvaló, sovány húsokat és az alantasabbnak tekintett kecskehúst ideküldték. Két és fél évszázad alatt az épületek mérete, anyaga, felszereltsége alig változott valamit, a helyük is állandónak mondható. Nem változott a húsvágás, húsfeldolgozás technikája, de még a mészárosok száma sem, bár a lakosság nőtt. Ennek oka abban keresendő, hogy a város és a mészároscéh egyaránt foggal-körömmel ragaszkodtak privilégiumaikhoz. Ahogyan változtak az ipartörvények, lazult, majd szétesett a céhes keret, úgy tört utat magának a modernizáció. A húsrúli helyek az 1860-as években megszűntek a piac környékére koncentrálni. Városszerte nyíltak a hentesszékek, húsrúli boltok. A nagy mészárszéket 1870-ben elbontották. A Széktér megnevezés egy ideig még emlékeztetett rá. A tér 1900-ban történt átnevezését követően aztán lassan emléke is feledésbe merült.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek, tanulmányok:

- Balogh Béla – Oszóczki Kálmán: *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt. Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*. Miskolc–Rudabánya, 2001. (Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből 12.)
- Benda Judit: A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucsarnok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 37.(2012), 7–42. https://www.academia.edu/10767228/A_kereskedelem_epuletei_a_kozepkori_Budan_II_Meszarszekek_ha

¹⁴⁶ RNLMMH, F 1 Nagybánya város levéltára, 34-es leltár, Tanácsai jegyzőkönyvek, 146. sz., 93^v–94^r (1827); 149. sz., 337^{r-v} (1828); 190. sz., 399^{r-v} (1840).

- za_zsemlyeszékek_háza_áruacsarnok_Tanulmányok_Budapest_Múltjából_37_2012 (2017.04.01.)
- Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III.*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976.
- Blazovich László – Schmidt József (közread.): *Buda város jogkönyve. II.* Szeged, 2001. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 17.)
- Corpus Juris Hungarici: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=1408> (2017. 03. 25.)
- Frecskay János: *Mesterségek szótára.* Bp., 1912.
- Goldenberg, Samuil: *Chujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri.* București, 1958.
- Kaszás Marianne: *Céhek, ipartársulatok, ipartestületek iratai.* Bp., 1996 (Levéltári oktatási és módszertani füzetek 2.) https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevModOktFuz_02/?pg=0&layout=s (2017. 03. 25.)
- Kisbán Eszter: XVIII. századi vágóhíd Tatán – Egy kiállítás margójára. In: Bándi Gábor – Kovács Tibor – Selmeczi László (szerk.): *Múzeumi Közlemények* (1982). 2. sz. 78–89.
- Kis Péter – Petrik Iván: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei (1235/1270–1519). In: Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei.* Bp., 2008. 329–389. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I.)
- Kubinyi András: A középkori budai mészároscéh. In: Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei.* Bp., 2008. 15–55. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I.)
- Papp Klára – Gorun-Kovács György – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): *Város-történeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században.* Debrecen, 2005.
- Rusu, Viorel – Pop, Lucia – Botiș, Ioan: *Baia Mare oraș liber regal: vestigii și mărturii medievale.* Editura Eurotip, Baia Mare, 2014.
- Schwartner, Martinus: *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam.* Buda, 1802.
- Sütő Kálmán Zsolt: Húsfogyasztás Nagybányán a 17–19. században. *Szatmári Műhely*, 4 (2016). 83–95.
- Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon.* Bp., 1913.

Végh András: A budai német mészárosok céhkönyvének helyrajzi vonatkozásai. In: Kenyeres István (szerk.): *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei*. Bp., 2008. 57–72. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I.)

Levéltári források

Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala (RNLMMH),
Nagybánya

F 1 Nagybánya város levéltára

1-es leltár, Feudális iratok

33-as leltár, Kiváltságlevelek

34-es leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, közigazgatási- és politikai iratok

283-as leltár, Tanácsi jegyzőkönyvek, gazdasági iratok

F 232 A nagybányai mészároscéh levéltára (Nagybányai Mészároscéh)

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala (RNLKMH), Kolozsvár

F 544 Céhiratok: Kolozsvári mészároscéh levéltára (Kolozsvári Mészároscéh), Dési mészároscéh levéltára (Dési Mészároscéh)

Kolozsvár város levéltára, Közgyűlési (tanácsülési) jegyzőkönyvek
(KvTanJkv) I/3 (Mikrofilmgyűjtemény, Kolozsvár város levéltára,
143. tekercs)

Szilágy Megyei Történelmi és Szépművészeti Múzeum, Zilah
(SZMTSZM)

Zilahi Mészároscéh Levéltára (Zilahi Mészároscéh)

Szász Hunor

FŐKIRÁLYBÍRÁK ÉS A HATALOMGYAKORLÁS VÁLTOZÁSAI CSÍK-, GYERGYÓ- ÉS KÁSZONSZÉKBEN A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

The Supreme Royal Judges and changes in the practice of power in Csík-, Gyergyó- and Kászsónszék during the first half of the 18th century.

In this paper I try to describe the changes in the social and political reality of a Szekler administrative – juridical territory, called Csík-, Gyergyó- and Kászsónszék, during the first half of the 18th century. This historical period represents an era of change in Hungarian, Transsylvanian and Szekler history. After the Habsburg Empire occupied Transsylvania, the independent stateship of the country ended. This change of political dominance led to the slow transformation of the old political practices. A minority of the political elite realized the possibilities that came with the new rule and took advantage of it, using it for their own personal career strategies. This led to conflicts between this successful elite and the local political actors. With new political strategies also came changes in the practice of power. In this paper I focus on the local aspects of this change.

Keywords: Supreme Royal Judge, practice of power, Szekler administrative authority, Habsburg Empire, Szekler nobility and society

Jelen tanulmány kísérletet tesz a csíkszéki¹ főkirálybírói intézmény és a széki hatalomgyakorlás főbb változásainak azonosítására, valamint annak a kezdeti folyamatnak az ismertetésére, amely során a berendezkedő Habsburg-hatalom lassan, de szisztematikusan megbontotta a székely székek helyi elitjének hatalmi pozícióit és helyi politikai-adminisztrációs befolyását. Ezt a folyamatot kutatásom Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék esetében próbálja megragadni, alaposabban szemügyre véve a széki végrehajtó hatalom legfőbb tényezőjét, a főkirálybírói intézményét, valamint e hatalom körüli személyi konfliktusokat és változásokat. Abból az alapfeltevésből indulok ki, hogy a székek hagyományos vezetésének és hatalmi viszonyainak megbontása elsősorban nem kívülről, közvetlen bécsi beavatkozással tör-

¹ A Csíkszék fogalmat mind a négy társszékre, Alcsíkra, Felcsíkra, Gyergyóra és Kászonra vonatkozóan használom.

tént, hanem egy olyan belső átrendeződési folyamat révén, amely során a Habsburg-kormányzat, az új politikai lehetőségeket kihasználó, feltörekvő, Bécshez lojális elemekre támaszkodott. Kutatott századunk elején Csíkszék esetében ilyen politikai tényezőnek számított Apor István, kászoni Bornemisza János és Haller János. A székely elit kiválása a lokális, széki társadalmi közegekből és beilleszkedése a vármegyei nemesség körébe nem számított újdonságnak a 18. század első felében. Ez a jelenség már a 16–17. század során jelentős mértékben zajlott,² a Habsburg-berendezkedés azonban új politikai kereteket és lehetőségeket biztosított e folyamat számára. Az új hatalmi közeg kedvezett a tehetséges, magát sikeresen pozicionáló, főként katolikus elitnek. A Habsburg-berendezkedéssel újabb és messzebbre mutató kapcsolati hálók szövődhettek, melyek segítették a sikeres karrierstratégiákat. Mindez az országos szinten jelentkezett leglátványosabban. A változó politikai keretekhez kiválóan alkalmazkodó és azt karrierje számára kiaknázni képes erdélyi arisztokrata volt Teleki Mihály, Bánffy György, Bethlen Miklós, Haller István és Apor István.

Vizsgálatunkat Csíkszékre szűkítve Apor szerepe válik jelentőssé. Azáltal, hogy Apor István levált a hagyományos székely társadalomról és elitről, kivonta magát a székely szokásjog korlátai közül³ (átlépve az Approbata Constitutiók székely főtisztekre vonatkozó artikulusán is). A hatalomgyakorlás módszerét karrierstratégiájának rendelte alá. Ez vezetett konfliktusokhoz a széki előjárókkal, ugyanis Apor a század végére egyszerre viselte a csíkszéki főkapitányi és főkirálybírói tisztséget. A szokásjog, majd az 1653-as Approbatæ Constitutiones elkülönítette az említett két tisztséget, meghatározva azok betöltési módját. Apor, bár a széki elit tiltakozásának engedve 1699-ben lemondott a főkirálybíróiságról, a főtisztségbe saját emberét, Henter Benedeket ültette, mit sem törődve a szék tiltakozásával.⁴ Karrierje csúcán Apor olyan tág mozgástérrel bírt, amely lehetővé tette számára, hogy akár a széki tisztek megfenyegetése árán is rákényszerítse akaratát egy egész törvényhatóságra. Apor eljárását és hatalmi módszerét Csíkszék esetében egy olyan hatalomgyakorlási átrendeződés kezdetének

² E jelenséget részletesen bemutatta munkáiban Balogh Judit (Balogh: *A székely nemesség. Apor István, Apor István felemelkedésének állomásai.*)

³ Balogh: *Székely nemesi karrierlehetőségek.* (https://www.academia.edu/7927665/Sz%C3%A9kely_nemesi_karrierlehet%C3%B5s%C3%A9gek_II._R%C3%A1k%C3%B3czi_Ferenc_szabads%C3%A1gharca_idej%C3%A9n – oldalszám nélkül. Keresés időpontja: 2017. 11. 02.)

⁴ Pál-Antal: *A székelyek földje*, 83.

tartom, amely során a széki végrehajtó hatalom a lokális elit kezéből fokozatosan átkerült az országos szintűen szerepet játszó elit kezébe. Ez az országos elit már kidolgozott, céltudatos karrierstratégiákkal rendelkezett, melyek szempontjából egy-egy törvényhatósági főtiszttség csupán ugródeszkaként vagy újabb kapcsolatrendszerek építése céljából volt fontos. A 18. század eleji erdélyi elit stratégiái és törekvései kiválóan illeszkedtek a központosításra törekvő Habsburg-állam eszköztárába. A török háborúk után jelentősen megnövekedő Birodalom számára alapvető érdek volt a megszerzett perifériális területek pénzügyi és katonai integrálása, valamint hatalmának megerősítése a lokális autonómiák és anakronisztikus közigazgatási minták gyengítése vagy felszámolása révén. Mindez a kora újkori európai államok fejlődési irányvonalába illeszkedett. Európai viszonylatban ugyanis már a 16–17. század során megjelent az állam részéről az a tendencia, hogy korlátozza a rendek és rendi gyűlések mozgásterét.⁵ A bonyolult és az állami élet minden szegmensére kiterjedő bürokrácia kiépítése előtt azonban a hatalmi központnak szüksége volt a helyi elitre, hiszen rajtuk keresztül tudta biztosítani uralmát a távoli vidékeken. Ehhez szükség volt a patrónusi rendszer fenntartására és kibővítésére, illetve az elit bevonására a kormányhivatalok működésébe.⁶ Ahogy Jonathan Dewald fogalmazott, az állam „kiadta alvállalkozásba a főnemeseknek a törvény és a rend helyi fenntartását.”⁷ Ilyen viszonyok között a tehetséges, feltörekvő elit stratégiai partnerre talált a bécsi udvarban, amely támogatta karrierlehetőségeinek horizontját (császári hadsereg, Erdélyi Udvari Kancellária, Udvari Kamara, Gubernium, titkos tanácsosság).

A székek szintjén Bécs a végrehajtó hatalom kézben tartásában volt rendkívül érdekelt a 18. század legelején. A főkapitányi tisztség megszűnése után a főkirálybíró volt e hatalom egyedüli letéteményese. E főtiszttség a 17. századra a széki elit autonóm mozgásterét testesítette meg, ugyanis a főkapitánnyal ellentétben a főkirálybíró nem a fejedelem nevezte ki, hanem a székgyűlés (azon belül a birtokos elit) választotta. Az állam szempontjából szükség volt tehát egy olyan szintű hatalmi átrendeződésre (vagy átrendezésre), amely során a főkirálybírói jogkör központi befolyás alá kerül. Ebben játszott jelentős szerepet a már említett feltörekvő elit, Csíkszék

⁵ Dewald: *Az európai nemesség*, 120–121.

⁶ Uo. 46–51.

⁷ Uo. 51.

esetében pedig elsőként Apor István, majd az ő stratégiai mintáit⁸ követve kászoni Bornemisza János és Haller János.

A 17–18. század fordulóján módosultak a főkirálybírói és főkapitányi tisztségek hatalmi szerepkörei is. A főkapitányi tisztség katonai jelentőségét veszítette. Kálnoki Ádám főkapitányi kinevezését gyakorlatilag politikai ajándéknak tarthatjuk, édesapjára, Kálnoki Sámuel alkancellárra való tekintettel.⁹ Mindezt az a tény is alátámasztja, hogy az erdélyi kurucvilág végétől gyakorlatilag megszűnik a székely főkapitányi tisztség, viszont Kálnoki egészen haláláig megtarthatta kiüresedett szerepkörét.¹⁰ Mivel katonai feladatokat már nem kellett ellátnia az utolsó csíki főkapitánynak, ezért az egykor oly jelentős tisztség mindössze a főkirálybíró helyettesévé degradálódott. Megőrizte ugyan derékszéki¹¹ bíraskodási szerepét, azonban, ha aprólékosabban szemügyre vesszük a forrásokat, láthatjuk, hogy a valóságban Kálnoki tekintélye és tisztségének súlya már nem volt számottevő. A főkirálybíró maradt az egyetlen főtisztség, amely köré a széki hatalomgyakorlás összpontosult. Ez lesz az első és legfontosabb kapcsolódási pont a berendezkedő új államhatalom és a lokális hatalmi színtér között.

A továbbiakban górcső alá vonjuk azokat a hatalmi aktorokat, akik saját karrierstratégiájuk mentén elősegítették vagy késleltették a csíkszéki hatalomgyakorlás módosulásait.

*Kászoni Bornemisza János (1708–1725)*¹²

Kászoni Jánost 1708-ban tették főkirálybíróvá. „Megválasztása” nem a szék akaratát tükrözte, hanem a „csonka”¹³ Gubernium (főleg Haller Ist-

⁸ Balogh: *Apor István*, 400.

⁹ Papp: *Tollforgató Kálnokiak*, 141.

¹⁰ Pál-Antal: *i.m.*, 82.

¹¹ A derékszék egy székely törvényhatóság (szék) igazságszolgáltatásának legfelsőbb szintje. Elnöke a főkirálybíró, akit 1708-ig (Csíkszékben 1719-ig) a főkapitány helyettesíthetett. A fellebbezett perek a viceszékről (alszékről) kerültek a derékszékre. Mindenik társszékben vagy fiúszékben működött egy-egy viceszék, ahol az alkirálybíró (vicekirálybíró, vicebíró) elnökölt. (Imreh–Pataki: *Kászonszéki krónika*, 246–247.)

¹² Kászoni János 1718-ban nyert bárói címet. A rangemelés névváltoztatás is követte, ugyanis felvette a Bornemisza nevet. Ettől kezdve a forrásokban és a szakirodalomban is e néven szerepel. (Trócsányi: *Habsburg-politika*, 325, 368.) Ehhez igazodva, az 1718-as év előtti időszakot tárgyalva csakis a Kászoni nevet használom, utána már csak a Bornemiszát.

ván) és azon keresztül Bécs érdekeinek és hatalmának megnyilvánulását. A főkirálybíró választás során felmerült Cserei Mihály, Geréb János és Apor Péter neve is,¹⁴ mindhárman megbízható személyek a bécsi udvar számára. (Apor és Cserei 1705-ös kurucos „kisiklását” hamar megbocsátotta a hatalom). Kászoni hűsége és szolgálatkészsége azonban makulátlan volt. Akárcsak Henter Benedek 1699-es kikényszerített „megválasztása”,¹⁵ az 1708-as „választás” is az erdélyi országos törvények nyílt mellőzése volt. A Habsburg-berendezkedés időszakában az *Approbatæ Constitutiones* főkirálybíró választásra vonatkozó cikkelyét¹⁶ először Apor István, majd a „csonka” Gubernium (élén Haller Istvánnal) szegte meg látványosan. Mindketten maguk mögött tudhatták a bécsi udvar, valamint az erdélyi főhadparancsnokság támogatását. Az 1708-as eseményekre vonatkozóan jelenleg csupán két lakonikus forrás áll rendelkezésünkre. Az akkor éppen *inspector commissarius* (felügyelőbiztos)¹⁷ Cserei Mihály *Históriájában* röviden kitér az eseményekre, saját szerepét és sérelmét hangsúlyozva. Saját elmondása szerint ő tűnt esélyesebbnek a főtiszttség elnyerésére, azonban református vallására hivatkozva a főhadparancsnok, a katolikus státus és Haller minden követ megmozgatott ellene. Amikor a választás alkalmával a székgyűlés többségben mégis Csereire voksolt, Haller megisméltette a választást, Kászoni János megválasztását kényszerítve a székre.¹⁸ Azt, hogy ebből az időből megmaradt a személyes ellentét Kászoni János és Cserei Mihály között, elképzelhetőnek vélem, mivel 1722-ben az akkor

¹³ A „csonka” Gubernium kifejezést abból a megfontolásból használom, hogy 1708-ra a régi guberniumi tagok és tanácsosok megfogyatkoztak. Bánffy gubernátor meghalt, Bethlen Miklós kancellár pedig fogolyként, politikai kegyvesztettként élt. Az 1708–1709 közötti időszakban hivatalosan létezett ugyan a Főkormánysház, de hatásköre jelentősen beszűkült, és a főhadparancsnokság befolyása alá került. Az 1709-től felállított, 16 tagú Királyi Deputatio egy átmeneti állapotot jelentett a Gubernium 1713-as újbóli felállításáig. (Trócsányi: *Habsburg-politika*, 305–310.)

¹⁴ Cserei: *Históriája*, 412–414.

¹⁵ Lásd erre részletesen Pál-Antal: *A székelyek földje*, 83.

¹⁶ *Approb. Const. LXXVI. c. Art. 1. In: Magyar törvénytár*, 141.

¹⁷ Cserei: *Históriája*, 414. *Székely oklevéltár*, 139. A felügyelőbiztos a hadsereg el látásának biztosítására kijelölt civil tisztviselő volt. Összekötő kapocsként működött a hadsereg tisztikara és a szék vagy vármegye vezetősége között, valamint az adó kivetése és beszedése körül is kulcsfontosságú szerepe volt. (Trócsányi: *Az erdélyi országos főbiztosság*, 101–102.)

¹⁸ Cserei: *Históriája*, 412–414. Imreh–Pataki: *Kászonszéki krónika*, 234.

már báró és kancellár Kászoni (akkori nevén Bornemisza) megfosztotta Csereit alsóköhéri birtokától.¹⁹ Maga Cserei fogalmaz úgy egyik visszaemlékezésében, hogy a kancellár „holtáig nyilván való ellensége” maradt.²⁰ Cserei szubjektív és sérelmekkel telt visszaemlékezése mellett (amit fenntartásokkal kell kezelnünk) van még egy töredékes adatunk az 1708-as eseményekre vonatkozóan. Apor négy évtizeddel később írt egyik levelében szűkszavú és ködös utalást tett az 1708-as királybíró-választás körülményeire. 1749-ben, a Sándor családnak írott egyik levelében, a háromszéki főkirálybíró úgy fogalmazott, hogy Csíksomlyón *megalkudtak* Bornemisza, akkor még csak Kászoni János, főkirálybíróvá választásában.²¹ Cserei szerepétől függetlenül is láthatjuk, hogy az 1708-as „választás” is a szék feje fölött történt.

A szavak szintjén a Gubernium gondosan ügyelt, hogy a szék szabad választójogát tiszteletben tartsa. Ígérte, hogy a *libera electiót* nemhogy akadályozni nem akarja, hanem még támogatja is. Mégis, az 1708-as „választás” során, arra hivatkozva, hogy Apor már máshol kapott tisztséget, felszólította a széket, hogy ismételjék meg szavazást,²² Csereit pedig „ejtette”. A főtisztségre szintén jelölt Apor Péter még abban az évben megkapta a háromszéki főkirálybíróválasztást. Talán erre utalhatott Apor négy évtizeddel később írt levelében, amikor Bornemisza megválasztásában „megegyezést” látott, hiszen a főtisztség betöltése teljesen a székgyűlés feje fölött történt. Közvetve vagy közvetlenül, de Apor Péternek is szerepe volt Bornemisza győzelmében. Már ekkor körvonalazódni látszott egy nagyobb főúri szövetség, az Apor–Bornemisza–Haller-tengely, amihez a Kálnokiak is csatlakoztak. A politikai szövetséget a házassági stratégia egyengette, hiszen Apor Péter Kálnoki Borbálát, Haller János pedig az ő lányukat, Apor Zsuzsannát vette feleségül. Haller pedig az Apor nőági örökségből²³ kapott *possessiót* (földbirtokot) Csíksomlyón, így válhatott birtokossá a székben, és ezáltal hárult el főtisztsége elől a jogi akadály.

Kászoni János kancellárrá választása előtt se tartózkodott sokat a székben, amit idegenből címzett levelei bizonyítanak. Ebben az időben er-

¹⁹ Szigethy: *Cserei Mihály*, 440.

²⁰ Szádeczky: *Cserei Mihály*, 578.

²¹ *Sándor család levéltára*, 309.

²² *Székely oklevéltár*, 140.

²³ A Kálnoki családba Lázár Erzsébet által került a csíksomlyói birtok, amely nőágon háramlott tovább, így vihette egy részét Kálnoki Borbála az Apor családba.

délyi kinestári *generalis perceptor* (főpénztárnok) is volt,²⁴ így tisztsége folytán is gyakran Szebenben vagy Kolozsváron kellett lennie. Az 1708–1713 közötti évek egy átmeneti, a közigazgatás szempontjából nehézkes időszakot jelentettek. Rákóczi elvesztette Erdélyt, így a kuruc főtiszteknek is menekülniük kellett. A Szebenből „kiszabadult” Gubernium létszáma lecsökkent, majd 1708 után gyakorlatilag cselekvésképtelenné vált. Helyét a 16 tagú *Királyi Deputatio* vette át. A háborús időszakot az 1708–1709-es pestisjárvány követte, amely jelentős pusztítást eredményezett Csík-, Gyergyó- és Kászsorszékben is.²⁵ E nehéz időszakban kellett helyreállítani az országos adminisztrációt, kiszabni, leosztani és beszedni az adót, a katonaság téli ellátását biztosítani és előkészíteni az új országgyűlést. Kászoni Jánosnak is jutott szerep e teendők közepette, hiszen az udvarhú, megbízható és lekötelezett személyekre nagy szükség volt. E helyzet megfelelt Kászoni ambícióinak, aki sikeresen kihasználta minden adódó alkalmat, amely pályafutásának emelkedését segítette elő. A székkel folytatott levelezéséből úgy tűnik, hogy a megválasztását követő egy-két évben Kászoni János nagy energiával igyekezett a szék ügyeit képviselni, és küldöttei útján rendszeresen informálódott az aktuális problémák felől. Nem ő volt az egyetlen főtiszt, aki nem tartózkodott a saját törvényhatóságában. Más főtisztekkel együtt Szebenben, a *Regia Deputatio*²⁶ és a főhadparancsnok mellett kellett lennie, hiszen közösen osztották le a központilag megszabott adót és *naturálékat*.²⁷ Szűkös forrásainkból úgy tűnik, Kászoni is igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy lecsökkentsék a székre kivetett súlyos adókat. Erre főleg a pestis és terméketlenség sújtotta 1709-es évben volt nagy szükség. Utasította a vicetiszteket (alkirálybírókat), hogy a székben állomásozó katonaság parancsnokától, valamint a főbiztostól eszközöljenek ki hiteles igazolást a szék terméketlen, leszegényedett, sanyarú állapotáról, amire ő majd hivatkozhat Szebenben az országos adó *repartitio*ja (felosztása) során.²⁸ Igyekezete kevés eredménnyel járt, és a kezdeti várakozások ellenére mégiscsak jelentős terhet vetettek a székre.²⁹ Csíkszék leromlott állapota miatt azonban a vicetisztek és a perceptor (adószedő) képtelen volt

²⁴ Trócsányi: *Habsburg-politika*, 258–259.

²⁵ Pál-Antal: *A székelyek földje*, 113.

²⁶ *Regia Deputatio* – Királyi küldöttség vagy Királyi Deputatio

²⁷ *Naturálé* – természetbeni adó: széna, gabona, hús, bor, viasz, szarvasmarha stb. Mindez az Erdélyben állomásozó katonaság eltartását szolgálta.

²⁸ *Székely oklevéltár*, 144–146.

²⁹ I. m. 146–147.

beszedni az adót, ami súlyos következménnyel járt. Ahogy az már máskor is előfordult, a császári katonák erővel mindent elvittek, amit csak találtak.³⁰ Ez volt a rettegett *executio*, amely során a hadsereg nagyon gyakran erőszakos túlkapásokra és kegyetlenkedésekre is vetemedett. Bármennyire is megmozgattak minden követ az adócsökkentés érdekében az erdélyi törvényhatóságok főtisztjei, az adó összegének meghatározása vagy csökkentése valójában nem az erdélyi diéta, a Gubernium, a főszámvevőség vagy a főhadparancsnokság hatáskörébe tartozott, hanem Bécsben, a *Ministerialkonferenz in rebus Transylvanicis* ülésein döntöttek felőle. Az állam működtetése és a hadsereg fenntartása szempontjából kulcsfontosságú tényező volt az adó begyűjtése és a katonaság ellátása. Ez minden egyéb tényezővel szemben prioritást élvezett. Az államhatalom nem engedhette meg magának, hogy adó és katonaság kérdésében lokális szinten megkérdőjelezzék autoritását. Mindezek ellenére, a két legmagasabb erdélyi kormány szerv, a Gubernium és az Udvari Kancellária 1714-ben és 1715-ben is tiltakozott a magas terhek ellen, kérve a mérséklést, valamint a hátralékok elengedését. Ennél tovább nem terjedt a mozgásterük ebben a birodalmi jelentőségű kérdésben. A minisztertanács (Ministerialkonferenz), bár tárgyalta folyamodványukat, érthető módon, elutasította azt.³¹

Az adóterhek csökkentése érdekében kifejtett munkája mellett ebben az időszakban Kászoni János egyéb, a székert érintő más ügyekre is figyelmet szentelt. Ilyen volt a sóellátás kérdése. A pestis ugyanis elvágta a székert a parajdi sóúttól, így más alternatívát kellett találni. Kászoni igyekezett engedélyt szerezni arra, hogy a csíkszékiek Homoródszentpálról és Lövétről szállíthassák a létfontosságú só.³² Egy másik ügy a társszékek kapcsolatát érintette. Bár forrásaink szűkszavúak, mégis úgy tűnik, ebben az időszakban (is) volt némi konfliktus Gyergyó- és Csíkszék között, ami leghamarabb az adó társszékekenti leosztása (*subrepartitio*) körül bukkant elő. Talán Gyergyószék régi önállósodási vágya köszönt vissza ezekben az elmentétekben. Kászoni igyekezett elfogulatlan békéltető szerepet játszani, emlékeztetve mindkét felet, hogy a három társszék szerves egységet képez, és „*egynek tartatik*”. Ha pedig a közös terheket nem hajlandóak együtt viselni, annak következményeit mindenki egyformán elszenvedi.³³ Gyergyószék 1714-ben a közös *inspector commissarius* megválasztásáról szóló

³⁰ I. m. 179–180.

³¹ Trócsányi: *Habsburg-politika*, 84.

³² *Székely oklevéltár*, 145–146.

³³ I. m. 1437.

szabályrendeletben is külön figyelmeztetni kellett, hogy rendelje alá magát az egységesen megválasztott felügyelőbiztosnak.³⁴

Habár a Királyi Deputatio előtt, valamint a diétán igyekezett minél kedvezőbb adózási feltételeket kieszközölni a szék számára, Kászoni János mégsem foglalkozott a szék ügyeivel személyesen, azokat inkább az alkirálybírákra bízta, tőlük kérve felvilágosítást, tájékoztatást a fontosabb kérdésekről. Nem állíthatjuk, hogy Kászoni mellőzte volna teljesen a szék dolgait és érdekeit, azonban sokkal inkább saját politikai karrierjének építésével volt elfoglalva. Ez főként 1712-től kezdődően volt nyilvánvaló, amikor Kászont választották a Bécsbe delegált erdélyi követség székely natiót képviselő követének.³⁵ A követek feladata volt az udvart tájékoztatni az erdélyi ügyekről. Kászoni az egész székely rendi nemzetet képviselte a Deputatióban, azonban a vicetiszteknek küldött leveleiből úgy látjuk, saját székének égető ügyeivel nem volt teljesen tisztában. Útközben kért felvilágosítást alkirálybíróitól, és osztogatta utasításait. 1712. május 6-án Medgyesről, 27-én pedig Gyulafehérvárról keltezi parancsait.³⁶ Bécsi követjárása után, Kászoni karrierje rohamosan ívelt felfele, hiszen 1713 őszén az uralkodó erdélyi alkancellárrá nevezte ki, így az év végén Bécsbe kellett utaznia. Ezért a Gubernium decemberben megbízta Kálnoki Ádám főkapitányt, hogy a főtisztségéről lemondani nem hajlandó Kászont helyettesítve a főkirálybírói feladatokat is lássa el.³⁷ Ebben a momentumban a tisztség-halmozás mint karrierstratégia egy újabb példáját láthatjuk, amelyet később gróf Lázár Ferenc ki is használt Bornemisza-ellenes retorikájának alapjául.

A szék vezetését átvevő főkapitány, Kálnoki Ádám neve már az alkancellári tisztség betöltésénél felmerült.³⁸ Valószínű, hogy apja, Kálnoki Sámuel révén került egyáltalán szóba, azonban ifjú kora miatt nem tartották alkalmasnak a tényleges jelentőséggel bíró tisztségre.³⁹ A csíki főkapitányság és helyettes főkirálybírói pozíció mintha kárpótlásnak tűnne. Úgy látjuk azonban, hogy Kálnoki hatalma és tekintélye korlátozott volt a székben. Ezt legjobban azon eset bizonyítja, amely során a főkapitány derékszéken hozott ítéletét látványosan semmibe vette a hatalmaskodó Cserei János,

³⁴ I. m. 1447.

³⁵ *Székely oklevéltár*, 182–183. Trócsányi szerint Kászoni az erdélyi katolikus státust képviselte. (Trócsányi: *Habsburg-politika*, 325.)

³⁶ *Székely oklevéltár*, 182–183.

³⁷ I. m. 195.

³⁸ Trócsányi: *Habsburg-politika*, 325.

³⁹ Papp: i. m. 141.

majd a német katonaságot felhasználva a csíkszeredai várba záratta a csatószegi Erős fivéreket, akiket generációk óta próbáltak erőszakkal jobbágygá tenni a Csereiek.⁴⁰ Kálnoki Ádám figyelme és tevékenysége nem csupán Csíkszékre összpontosult. Háromszéki és miklósvárszéki családi birtokain is gyakran tartózkodott, jelentős energiát fordítva a térség rekatolizációjára. Élete utolsó éveiben a domonkos rend erdélyi, illetve háromszéki visszatérésén fáradozott, mint tudjuk, sikertelenül.⁴¹ Az 1718–19-es éhínség és pestis kőröspataki birtokán érte. Utolsó hónapjait és napjait nélkülözésben, majd a járvány miatt megbetegedve töltötte. Egyik utolsó levelében elkésere-dve kért gabonát növéretől, Kálnoki Borbálától, „...a tíz köből búzát el-várom, kérek is az Istenért, abban meg ne csalatkozzam, mivel minden reményem abban van.”⁴² 1719-ben a pestis fiatalon elragadta az utolsó csíkszéki főkapitányt.

Ami pedig Kászoni Jánost illeti, ő már 1713-as kancellári kinevezése után teljesen elszakadt Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék ügyeitől. Az erdélyi kancellár székhelye Bécsben volt, ezért ritkán adódott alkalom arra, hogy Erdélybe látogasson. Forrásainkból nem derül ki, hogy 1713 után hány-szor sikerült „bemennie” a székbe, de könnyen feltételezhetjük, hogy nem sok ilyen alkalom adódott. 1722-ből van adatunk arra, hogy amikor Erdélyben járt, megpróbált időt szakítani a székre is, de hivatali teendői miatt erre nem volt lehetősége. Az említett évben rendkívül fontos megbízással és céllal érkezett haza. Fő feladata volt a Pragmatica Sanctio elfogadtatása az erdélyi országgyűléssel, de mindezek mellett személyes ügyeit is szem előtt tartotta, hiszen legfőbb birtokán, Görgényben szállt meg. Innen küldte parancsát vicetisztjeinek, Bors Mihálynak, Sólyom Istvánnak, Sándor Istvánnak és Balási Józsefnek. Utasításában rendelkezett az országgyűlésre szükséges anyagiakról, valamint a széki követekről. A székbe már nem volt alkalma bemenni, mivel január 15-re guberniumi tanácskozásra hívták, majd az országgyűlés is megkezdődött.⁴³ A küldöttek megválasztását és

⁴⁰ *Székely oklevéltár*, 200–201.

⁴¹ A domonkos visszatérési kísérletet részletesen bemutatja és elemzi Siptár Dániel (*A domonkos rend.*). Kitér a kérdésre Papp Kinga is. (Papp: i. m. 141–156.)

⁴² Románia Nemzeti Levéltárának Kovászna Megyei Irodája (A továbbiakban RNL KMI), F 36 Altorjai Apor család iratai (Familia Apor din Turia de Jos), 1912. dosszié, 12. fol.

⁴³ Románia Nemzeti Levéltárának Hargita Megyei Hivatala, F 27 Csíkszék (Scunul Secuiesc Ciuc), II/68. dosszié, 1. fol. r/v. (Továbbiakban: RNL HMM, F 27)

létszámát tehát rábízta a vicekirálybírákra, ugyanakkor megjegyezte, hogy az alkirálybíráknak nem is szükséges végig a diétán maradni, csupán a megjelenés a fontos az elején. Parancsolta mind a négy vicebíró jelenlétét, hogy velük egyeztetve a szék ügyeiről, azokat az országgyűlés, a Gubernium és a főparancsnokság elé tárhassa. Úgy tűnik, mind a négy alkirálybíró nem is maradt sokáig a diétán, mivel a Pragmatica Sanctiót a szék részéről csupán Bors Mihály alcsíki és Sólyom István gyergyói vicetisztek, valamint Czíko Ferenc széki jegyző írta alá.⁴⁴ Az országgyűlés lejárta után Bornemisza ismét szeretett volna bemenni Csíkba a széki ügyek intézésére, azonban az uralkodó visszarendelte Bécsbe. Ekkor úgy ítélte meg, hogy az országos méltóság viselése mellett nem lehetséges hatékonyan ellátni a főkirálybírói szerepkört is, azonban még nem volt hajlandó kiengedni kezéből e fontos tisztséget. Kálnoki Ádám 1719-es halála után a szék teljes vezetése a négy vicekirálybíróra hárult, ami viszont jogi aggályokat is felvetett, mivel derékszéket törvényesen csak a főkirálybírónak volt joga tartani. Kálnoki Ádám tevékenysége, mint főkirálybíró-helyettes talán precedensértékűnek tűnhetett, azonban az ő halála után többé nem neveztek ki főkapitányt Erdélyben. Törvényesen viszont csak főkapitány helyettesíthette a főkirálybírókat a derékszéken, ezért Bornemisza azon szándéka, hogy tisztségének jogkörét átruházza egy helyettesre, aki nem tölt be főkapitányi tisztséget, ellentétes volt a jogszokással. Ezen lépésével a főkirálybíró olyannyira felkavarta a székben a kedélyeket, hogy az egyébként lakonikus forrásokból is szembetűnnek a Bornemisszával szembeni ellenérzések, valamint az ellenzéki politikai szándékok.

Bornemisza János sajátos módon értelmezte az *Approbatæ Constitutiones* főkirálybíró választásra vonatkozó cikkelyét. Úgy gondolta, mivel nem mond le, ezért nincs üresedés, így szabad választás se lehet. Azonban fenntartotta magának a jogot, hogy kedve szerint válassza meg helyettesét. Ebben az esetben már hangsúlyozta az *Approbatæ* azon kitételét, hogy a királybírák választásában érvényesülnie kell a „fejedelmek jussának és autoritásának is”,⁴⁵ ezért „kedve és akarata ellen mást nem választhatni.”⁴⁶ Úgy látjuk, önmagát tartotta a kérdésben a „fejedelmi juss és autoritás” egyedüli letéteményesének. A székekkel való konfliktus onnan eredt, hogy mindezt a székgyűlés, és a többségi támogatást élvező Lázár Ferenc másképp értelmezte. Ennek ellenére Bornemisza János 1722. április 18-i leve-

⁴⁴ *Magyar törvénytár*, 377.

⁴⁵ *Approb. Const. LXXVI. cikk. Art. 1. In: Uo. 141.*

⁴⁶ *Székely oklevéltár*, 308.

lében egy újabb, jogszokással ellentétes eljárásra szólította fel a székgyűlést. Arra utasította a vicetiszteket, hogy a székgyűlés javasoljon három alkalmas személyt, akik közül ő kiválasztja helyettesét. Ugyanakkor azt is a szék tudtára adta, hogyha a javasolt személyek közül egyik se lesz ínyére, akkor helyettest sem választ.⁴⁷ A tisztségekre történő hármás (korábban a religiók szerinti négyes) jelölés (*candidatio*) a Habsburg-berendezkedéstől vált bevett szokássá Erdélyben.⁴⁸ Mintegy kompromisszumot jelentett ez a rendi szabadság és az uralkodói akarat között. Csíkszékben a *candidatio* eljárása Bornemisza főtisztsege alatt jelenik meg, de ekkor még heves tiltakozást és ellenállást vált ki a lokális hatalom képviselőiből. A három főkirálybíró jelölt közötti választás eljárása már 1708-ban megjelent ugyan, de abban az esetben még nem *candidatio*ról volt szó, csupán a három személy szavazatok szerinti rangsoráról. A „csonka” Gubernium már akkor figyelmen kívül hagyta a szék törvényes akaratát.

Bornemisza parancsára április 27-én összeült egy csonka székgyűlés Csíksomlyón, amelyen sem a gyergyószéki küldöttek, sem Lázár Ferenc nem vett részt. A gróf másnapi leveléből kiderül, hogy sem ő, sem a gyergyói alkirálybíró nem tudott a gyűlésről.⁴⁹ Csak találgatni lehet, hogy őket miért nem értesítették, vagy ha meg is tették, miért nem várták be a gyűléssel. Gyergyószék távolmaradása a csonka székgyűlés határozatainak érvényességét is kétségbe vonta. Ettől függetlenül a két Csík és Kászon küldöttei engedelmessé váltak a parancsnak, és megneveztek három prominens személyt a betöltendő hivatalra: Lázár Ferencet, Haller Jánost és Thoroczka Jánost.⁵⁰ Újabb kérdést vehetne fel az is, hogy a székben birtokkal nem rendelkező Hallert is megnevezték, holott jog szerint főtisztseget csak az illető székben birtokkal rendelkezők tölthettek be. Ez az időszak a Bornemisza–Haller politikai szövetség kezdete. Ennek fényében kell vizsgálnunk a széki eseményeket is. Akárcsak Bornemisza esetében, Haller János számára is politikai ugródeszkanak bizonyult a csíkszéki főtisztsege. Haller *homo novus*nak számított a székben, családja vármegyei főúri familia volt, a székely törvényhatóságban nem volt birtokuk. Főtisztseget az alkancellárnak és Háromszék főkirálybírójának, Apor Péternek köszönhette. Ez utóbbi segítségével lett Haller János csíki birtokos. Azonban a birtokszer-

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Az eljárást részletesen bemutatja és elemzi Trócsányi Zsolt. (Trócsányi: *Habsburg-politika.*)

⁴⁹ *Székely oklevéltár*, 308.

⁵⁰ Uo.

zésre még 1725-ig várni kellett. 1722-ben, a székgyűlés ellenállása folytán, még meghiúsult Bornemisza szándéka. Mindez a széki önállóság és cselekvőképesség röpké felvillanását sejteti.

Ha megfigyeljük az 1722. április 27-én összeült csíksomlyói csonka girás gyűlés⁵¹ határozatait, rejtett, de alapos bizalmatlanságot vélhetünk felfedezni Haller János iránt. A gyűlés ugyan candidálta (jelölte) a törvények szerint meg nem választható Hallert is, de feltételekkel bástyázta körül magát. A szék kérte, hogy Haller János megválasztása esetén orvosolják a törvénytelen helyzetet, azaz válják birtokossá a székben, „törvényesen incorporálja magát”. A második kitétel jóval ködösebbnek tűnik: „hogy kedvetlen, illetlen directiótól se magát, se székünköt és dolgait ne kormányoztatná önagsága.” Bármennyire is burkolt a fogalmazás, kitűnik, hogy a széki nemesek és lófők nem szeretnék, ha a leendő főkirálybíró, és rajta keresztül a széket, külső erők befolyásai irányítanák. Nem tudhatjuk pontosan, hogy mire is gondoltak a gyűlés jelenlevő tagjai, csak feltételezhetjük, hogy tartottak attól, hogy saját mozgásterüket elveszítve a kancellár szorosabb gyepelőre foghatja őket bizalmi emberén keresztül. A Bornemisza–Haller-szövetség egyértelműen egy külső, széken kívüli, országos, sőt bécsi befolyási tényezőt jelentett, amelynek erősödését ferde szemmel nézték a széken belül. A kora újkori patrónusi rendszert láthatjuk működés közben, illetve azt a törekvést, ahogyan az állam a patrónus-kliens viszonyon keresztül, közvetett módon gyakorolja befolyását egy periférikus területen. Ezzel szemben Lázár Ferenc a régi széki hagyományok továbbvivőjének állítja be magát, hiszen családja évszázadokon keresztül viselte a főtisztviségeket, jelentős birtokokkal rendelkezett úgy Kászonban, mint Csíkban és Gyergyóban. Talán nem volt utolsó szempont Lázár kuruc múltja sem, szemben Bornemisza és Haller labanc háttérével. Ha ez utóbbi szempont létezett is, természetesen kimondatlan maradt. 1719–1722/25 között a főkirálybíró szinte állandó távolléte alatt az alkirálybíráknak gyakorlatilag szabad kezük volt a szék irányításában. Mint láttuk, arra is van bizonyítékunk, hogy az utolsó főkapitány tekintélyét is látványosan kétségbe vonták. Nyilvánvaló, hogy Haller főtisztviségével jelentősen csökkent volna a helyi erők mozgásterét. Haller János megválasztásának egy másik feltétele volt, hogy a köznépet ne kényszerítsék széken kívüli szolgálatokra. Ezt a követelést is a széken kívüli erőkkel szembeni védekezésnek foghatjuk fel.⁵² A csonka

⁵¹ Girás (gyrás) gyűlés, girás szék = székgyűlés, márkális gyűlés, generális congregatio.

⁵² *Székely oklevéltár*, 308.

székgyűlés másnapján Lázár Ferenc indulattól feszülő levelet írt a társszékeknek, és felszólította a vicetiszteket, hogy április 30-ra új, teljes létszámú márkális gyűlést tartsanak. Állítása szerint átforgatta az erdélyi törvénykönyveket és a Tripartitumot, megfelelő jogalapot keresve a szabad főkirálybíró választáshoz. Ő is téves feltevésből indult ki, és lemondásnak értelmezte Bornemisza szándékát. Ebben az esetben, a törvények értelmében a széknek joga lett volna a szabad választásra. Határozottan a székgyűlés tudtára adta, hogy ellenzi a candidatiót, és a törvény értelmében csak egyetlen személyt választhatnak a tisztségre.⁵³ Az április 30-i székgyűlésen Lázár gróf akarata és a törvényesség retorikája érvényesült. Gyergyó alkirálybírája, Sólyom István is csatlakozott a társszékek határozatához, majd a gyűlés többsége a főkirálybíró utasításának ellentmondva nem három, hanem egyetlen személyt javasolt a főtisztségbe, Lázár Ferencet. Határozatuk a gróf gondolatmenetét követte, így a szabad tisztválasztásra és a bevett gyakorlatra hivatkoztak.⁵⁴ A székgyűlés azonban vagy félreértette a főkirálybíró parancsát, vagy szándékosan nem vett tudomást arról, hogy itt szó sincs megüresedett főtiszti pozícióról, csupán egy olyan helyettes kinevezéséről, aki felhatalmazva lesz a derékszéki feladatok és egyéb főkirálybírói teendők ellátására. (Más kérdés, hogy ez sem volt törvényes.) A széki elit ebben a helyzetben egy olyan lehetőséget látott, amelyet kihasználva újra visszaállíthatná szabad főtisztválasztó jogát. A széki ellenállás és Lázár Ferenc „munkálódása” sokáig megátolta Haller kinevezését. Bornemisza csak 1725-re sikerült elérnie, hogy az uralkodó kinevezze Haller Jánost. Figyelemre méltó, hogy erre az időszakra már nem volt olyan könyvű félresöpörni a törvényesnek tartott eljárást, mint 1699-ben vagy 1708-ban. De a széki ellenállás ezen színfoltja sem értékelhető túl, mert végül mégiscsak a székgyűlés akarata ellenében történt meg Haller János „installációja”. Haller jelentős politikai szerepre volt kiszemelve, és ezen az úton fontos ugródeszka volt a csíki főkirálybírótság. Az Apor István és Bornemisza által elkezdett politikai-hatalmi gyakorlatot Haller János folytatta. A sikeres karrierstratégia része volt a tisztséghalmozás, a főtiszti hatalom politikai ugródeszkeként való felhasználása, valamint az erdélyi törvények és a széki szokásjogok hatalmi célok szerinti mellőzése vagy éppen retorikai felhasználása.

⁵³ Uo. 309.

⁵⁴ Uo.

Haller János (1725–1734)

Haller János nemcsak Bornemisának, hanem Apor Péternek is köszönhette főkirálybírói tisztségét, hiszen a háromszéki főkirálybíró engedte át számára (ideiglenesen) csíksomlyói birtokát. Ehhez azonban a családi kapcsolatokra is szükség volt. Haller 1716-ban⁵⁵ vette feleségül Apor Zsuzsánát, br. Apor Péter és Kálnoki Borbála lányát.⁵⁶ A birtok átadása azonban megkésett, hiszen a kinevezés 1725. március 1-jétől szólt, Bornemisza pedig még április elején is sürgette Apor Péternél a csíksomlyói birtok átadását.⁵⁷ A hagyományos széki hatalomgyakorlás szemszögéből vizsgálva a helyzetet, ebben az esetben is törvénysértés történt, ugyanis egy olyan idegent „választottak” meg, aki nem volt birtokos a székben. Az új hatalmi stratégia szempontjából azonban ez mindössze egy könnyen áthidalható szokásjogi „szépséghiba” volt. A csíki birtok átadása valószínűleg április folyamán megtörtént, hiszen Apor Péter május 1-jén, feleségének írt levelében arról biztosította nejét, hogy az átadott birtokért cserébe a sajátjából fogja őt kárpótolni.⁵⁸ (A csíksomlyói birtok ugyanis a nőágot illette az Apor családon belül).

Apor Péter, 1726-os végrendeletében azonban kikötötte, hogy a Haller Jánosnak és feleségének, Apor Zsuzsannának adott birtok csak addig maradhat Haller kezén, amíg az csíki főtisztí hivatálában megmarad. A birtokot kezén hagyja még abban az esetben is, ha lánya, Zsuzsa előbb halna meg. Abban az esetben azonban, ha főkirálybírói tiszte megszűnne, a csíksomlyói birtok szálljon Apor három fiára.⁵⁹ Mivel Haller János 1734-ben főkormányzó lett, így az apósától és anyósától kapott somlyói birtokot elvesztette.

Hogy Haller kinevezése nem ment könnyen, arról egy ködös utalás olvasható Apor, feleségének írott egyik levelében is. Itt említi, hogy Lázár Ferenc megpróbálta megakadályozni („sokat munkálódott”), hogy Haller elnyerje a főtisztiséget, vagy egyáltalán birtokhoz jusson a székben.⁶⁰ Talán ezzel magyarázható, hogy Lázár a főkirálybíró kinevezése után két héttel is még arra biztatta a széket, hogy tegyenek meg mindent a törvénytelennek tartott kinevezés ellen, írjanak az uralkodónak, a Guberniumnak és a fő-

⁵⁵ *Apor Péter levelezése*, 295.

⁵⁶ Uo. 162.

⁵⁷ Uo. 164.

⁵⁸ Uo. 169.

⁵⁹ *Apor Péter végrendeletei*, 366.

⁶⁰ *Apor Péter levelezése*, 169.

hadparancsnoknak is.⁶¹ Szárhegyről írt levelet a Csíksomlyón ülésző székgyűlésnek, amelyben emlékeztette a széket, hogy az 1722-es megválasztásának gyakorlatba ültetéséről még nem mondott le. Törvénytelennek tartotta Bornemisza eljárását és szándékát, mivel az nem vette figyelembe a székgyűlés szabad főtisztválasztó jogát és döntését, miszerint az őt kívánta főkirálybírónak megválasztani. A hagyományos széki hatalomgyakorlás szemszögéből Bornemisza-ellenes érvelése észszerűnek hat. Lázár ekkor már nem megüresedett tisztségről beszélt, hanem elítélte és jogtalannak tartotta a tisztséghalmozást, amely ellentétes volt az ország törvényeivel, és amelynek következtében az alkancellár nem volt képes ellátni távollétében a széki feladatokat. A gróf úgy vélte, hogy Bornemisza vagy mondjon le alkancellári tisztségéről, és menjen a székbe valóságosan is gyakorolni főtisztvi feladatkörét, vagy pedig engedje meg a széknek, hogy helyette új főkirálybíróvá válasszon. A kibontakozó konfliktusban és a hozzá kapcsolódó retorikában az ellentétek két szintjét világosan elkülöníthetjük. Érzékelhető a széki elit hagyományos, szokásjogon és erdélyi törvényeken alapuló hatalomgyakorlási koncepciója, amely a Habsburg-állam berendezkedésével egyre inkább háttérbe szorult, illetve elavulttá vált. Az ellentétek másik szintje a karrierstratégiák különbözőségéből fakadt. Lázár Ferenc nem akart, vagy nem sikerült neki túllépnie a székely elit hagyományos karrierstratégiai lehetőségein. Az országos tisztségek terén nem emelkedett a hivatali ranglétrán (királyi táblai ülnökségig jutott). A kuruczmozgalom idején ahhoz a hagyományos székely elithez tartozott, amely a katonai szolgálatban látott még karrierlehetőséget. Rákóczi veresége után azonban nem tudott, vagy nem akart túllépni a széki politizálás színterén. Bornemisza és Haller stratégiája mindennek a szöges ellentéte volt. A legélesebb konfliktus abból fakadt, hogy az utóbbiak a széki főtisztséget is felhasználták céljaik eléréséhez, az azonban Lázár Ferenc karriercéljának középpontját jelentette. Elkerülhetetlen volt a konfrontálódás.

Lázár, saját elmondása szerint, minden tőle telhetőt megtett Bécsben és Erdélyben a Guberniumnál, hogy Bornemisza patronáltja (kliense), Haller János ne kerülhessen a szék élére.⁶² Haller főkirálybíróvá azonban ekkorra már kész ténynek számított. Kornis Zsigmond gubernátor 1725. június 27-én, Szent László napján iktatta be a székbe, ahová személyesen is elment.⁶³

⁶¹ *Székely oklevéltár*, 316.

⁶² RNL HMH, F 27, III/23. dosszié, 1. fol. r/v.

⁶³ *Apor Péter levelezése*, 171.

Bornemiszához hasonlóan Haller János is ritkán tartózkodott a székben. Legtöbbször vármegyei birtokáról, Darlacról küldte utasításait vicesztjeinek. Máskor Szebenben, a Guberniumnál találjuk, ahová jelentéseket kért alkirálybíróitól a szék ügyeivel kapcsolatosan. Úgy tűnik, komolyan igyekezett képviselni a széket a Főkormánysház előtt. Volt rá eset, hogy egy széki jelentés megkésett, és a Gubernium már feloszlott, így nem tárgyalhatták az ügyet. Haller ilyen esetben szigorúan megfeddte vicesztjeit.⁶⁴ Bár személyesen nem volt jelen Csíkszéken, mégis igyekezett szigorúan elszámoltatni az alkirálybírákat. Elvárta, hogy mindig informálják őt a székben zajló eseményekről és munkálatokról. Ha előfordult, hogy egy utasítását nem hajtották végre, figyelmeztette, felelősségre vonta és megfenyegette az engedetleneket, büntetést helyezve kilátásba.⁶⁵ Minden igyekezete mellett előfordult, hogy késve szerzett tudomást akár nagy horderejű ügyekről is. Ilyen eset volt, amikor a szék elmulasztotta időben elküldeni az 1731/32-es téli portió második részletét, amiről Haller csak utólag és mások által, a főparancsnoktól és Kornis István főhadbiztostól szerzett tudomást.⁶⁶

Gróf hallerkői Haller János 1734-ben elérte pályafutása csúcsát. Báró Bornemisza János kancellár bécsi „manővereinek” köszönhetően Erdély gubernátorává emelkedett. Csík-, Gyergyó- és Kászonszékkel azonban nem szakadt meg teljesen a kapcsolata, hiszen 1749-ben, mint a szék adminisztrátora, ideiglenesen újra a székely törvényhatóság élére került. Feltételezem, hogy aktív szerepe volt abban is, hogy unokaöccsét, Haller Pált (Árva Bethlen Kata fiát) 1749 végén csíki főkirálybíróvá választották.

Lázár Ferenc (1734/36 [?] –1742)

Lázár Ferenc Hallerrel és Bornemiszával szembeni fellépése nem maradt következmények nélkül. Nem nyíltan ugyan, de érték retorziók az évek során. 1732-ben jobbágyságait a nemesi jobbágyságokhoz hasonló terheknél fölöttebb megterhelte a szék. Ez ellen tiltakozott is a gróf, hivatkozva arra a század elején kialakuló szokásjogra, miszerint a nemesek jobbágyságait a kivetett portión kívül egyéb teherrel (fuvarozás, kvártély) nem terhelik. A gróf úgy vélte, hogy a széki tisztek kifejezetten ellene jártak el, mikor olyan terheket követeltek jobbágyságaitól, amelyeket csupán a téli hónapokban szoktak elvárni. Szárhegyen már május-júniusban bekvártélyoztak (be-

⁶⁴ RNL HMH, F 27, III/38. dosszié, 1. fol. r/v.

⁶⁵ Uo. IV/30. dosszié, 1. fol. r/v.

⁶⁶ Uo. IV/40. dosszié, 1–2. fol.

szállásoltak) katonákat. A gróf állítása szerint, jobbágyfalvai tévesen kerültek fel az adólistára is. Kérte a széki tiszteket, hogy orvosolják a kiváltságain esett sérelmeket. Határozottan úgy érezte, hogy a falvait megterhelő intézkedések kifejezetten személye ellen irányultak. Követelte a székgyűléstől, hogy fedjék fel, kik állnak ezen intézkedések háttérben, hogy eljárhasson ellenük. Arra kérte továbbá a széket, hogy őt ne tekintsék ellenségnek.⁶⁷ Érezhetően változik a hangnem és a légkör a gróf és a szék közötti viszonyban. A 7 évvel korábbi atyafiságos, közvetlen és barátságos hangvétel eltűnik, és szembeállva találjuk egymással a széket, széki tiszteket és a szárhegyi grófot. Arra következtethetünk, hogy a megromlott viszony háttérben a Haller–Lázár-szembenállás állt. Úgy tűnik, a gyergyószéki tisztek nem vették figyelembe a gróf jobbágyokat érintő nemesi előjogait. Ez ellen tiltakozva a gróf a székely rendi privilégiumokra hivatkozott, és felszólította az alkirálybírót, hogy ne hozzon be semmiféle újítást, hanem tartsa magát ahhoz a jogszokáshoz, ahogyan a jobbágyok helyzetét szabályozták más székekben is, hiszen ő sem tartja alábbvalónak magát más székely nemesnél. Ugyanakkor a rendi korszakra jellemző nemesi gőg is kiviláglik a gróf soraiból: „nem a kösség, hanem az nemesség előbb, és nem az kösség csinál törvént az országnak, hanem az nemesség, mert ha az úgy volna, az Pragmatica Sanctiót vélek is subscribáltatta volna az Urunk.” A gróf nem mondott le igazáról, hanem kész volt egyenesen az uralkodóhoz folyamodni, illetve törvényes úton keresni elégtételt. Nem volt hajlandó semmit feladni nemesi előjogaiból, sem pedig javaiból. Lázár Ferenc sérelmei közé tartozott az is, hogy tudta és engedélye nélkül épületeket emeltek és bontottak birtokain, illetve jobbágyai területein, valamint megsértették kocsmárlási jogát. A vicekirálybíró a gróf panaszait a székgyűlésre továbbította, és felkérte a grófot, hogy várja be a Csíksomlyón ülésező girás gyűlés válaszait, miután majd összehívják a viceszéket, és orvosolják a gróf panaszait.⁶⁸ Hogy miként oldódtak meg a Lázár Ferenc ért „sérelmek”, nem tudjuk, de főkirálybíróvá választása után már egy megváltozott a helyzettel találkozunk.

Lázár Ferenc 1721–1736 között királyi táblai assessor (esküdt ülnök) volt, főkirálybírói megbízatása miatt azonban lemondott tisztségéről.⁶⁹ Várva várt főkirálybírói beiktatása sokat késett. 1737 májusában került rá csak sor, amikor a Gubernium Gyulaffi László udvarhelyszéki főkirálybíró

⁶⁷ RNL HMH, F 27, IV/47. 1–2. fol. r/v.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Trócsányi: *Habsburg-politika*, 354, 413.

(a későbbi kancellárt) küldte ki a beiktatásra. Első jelölése után majdnem négy évtizedet kellett várnia, míg végül megszerezte a családjában szinte öröklődő főtisztai hatalmat. Rövid kuruc főkapitányi időszakától eltekintve most, élete utolsó éveire ért fel pályafutásának csúcsára. Ekkor azonban már nem élvezhette felhőtlenül rég áhított tisztségét, hiszen egyre gyakrabban betegeskedett, ami sokszor meggátolta főtisztai feladatainak ellátásában. Ilyenkor a vármegyei családi birtokon, Szászkereden tartózkodott, amíg felépült, és csak azután tért vissza a székbe ellátni feladatait. Arra is volt példa (mint 1738-ban), hogy egészségét javulni érezte, így parancsba adta a vicetiszteknek, hogy hirdessék ki a derékszék időpontját. Rövidesen azonban újra ágynak esett, és csak hónapokkal később épült fel annyira, hogy visszatérhessen Csíkba.⁷⁰

Ugyancsak 1738-ban apróbb változtatásokat is eszközölt a derékszék működésében. A bevett szokás szerint derékszék alkalmával mindenik társzék esetében külön és más helyszínen ültek törvényt. Ennek az volt a hátránya, hogy több falut terheltek meg a törvényszékek fenntartásának költségeivel. Erre való tekintettel a gróf egyszerűsítette a törvényszéki rendet. Elrendelte, hogy a négy szék együtt üljön derékszék, hogy a „szegénység” terhein ezzel is könnyítsenek. A helyszín megválasztását a vicetisztekre bízta, azonban kikötötte a kiadások csökkentését. A vicetisztek feladatává tette, hogy találjanak egy rátermett személyt, akit meg lehet bízni a pénzügyek kezelésével, hogy elkerüljék az előző évekre jellemző „tékozlást”. A helyiek terheinek megkönnyítése végett azt is kikötötte, hogy akinek nem felel meg az ellátás, az főzessen magának, és ne a vendéglátókat terhelje meg. A kiadásokat is személyesen akarta ellenőrizni.⁷¹

Annak ellenére, hogy Lázár Ferenc tevékenysége során felfedezhettünk olyan törekvéseket, amelyek arra irányultak, hogy az adózó rendűek helyzetén könnyítsenek, mégis, összességében az állapítható meg, hogy a gróf főtisztiségének végére a közterhek rendkívüli mértékben növekedtek. Lázár Ferenc megpróbált közbenjárni a Guberniumnál a terhek csökkentése érdekében, azonban határozott elutasításra talált a Főkormányzék részéről. Az adózó községkelyek terheinek csökkentése a nemesek jobbágyainak terheit növelte volna, ezért (is) a kormányzó ettől elzárkózott, mondván, hogy a nemesek privilégiumai se közvetlen, se közvetett módon nem szenvedhetnek csorbát. Haller azt javasolta, hogy inkább a ferences szerzetese-

⁷⁰ RNL HMH, F 27, V/26, 1. fol. Uo. V/33, 1–2. fol. r/v. *Székely oklevéltár*, 391.

⁷¹ RNL HMH, F 27, V/33. 1–2. fol. r/v.

ket is adóztassák meg, illetve törekedjenek arra, hogy az adózó szabadok között egyenlően, igazságosabban osszák el a terheket.⁷²

1741-re Lázár Ferenc egészsége már annyira megromlott, hogy kénytelen volt a derékszékét saját szárhegyi kastélyában tartani.⁷³ Halála nem sokkal később, 1742-ben következett be. Hosszú közéleti pályafutása eseménydús volt, és a korszak szereplőinek többségéhez hasonlóan, politikailag változó. Pályafutását szemlélve úgy vélem, hogy a gróf tevékenységében hangsúlyos volt a széki nemesi elit (és elsősorban saját) pozícióinak megerősítése. Ehhez olykor a széken kívüli, országos, birodalmi központosító hatásokkal szembeni ellenálló szerep is társult. Az 1720-as évek során, a guberniumi és bécsi akarattal szembeni tiltakozásában és fellépésében a lokális rendi öntudat csíráit fedezhetjük fel. Természetesen, a magyarországi rendekkel ellentétben, a 18. század során az erdélyi rendiség sosem képviselt, és nem is képviselhetett olyan politikai-gazdasági erőt, amely alkuképes pozíciót vagy ellenzéki szerepet vállalhatott volna az uralkodói politikával szemben. Ennek ellenére, vagy éppen ezért, figyelemre méltóak azok a „történelmi pillanatok”, amelyek során e gyenge és frakcionált rendiség hallatja hangját.

Egy ilyen „pillanat” volt Csíkszék esetében a Lázár Ferenc halálát követő főtisztválasztási időszak. 1742. június 26-án a Gubernium felszólította a széket, hogy *candidáljanak* jelölteket a főkirálybírói hivatal betöltésére.⁷⁴ A székgyűlés ragaszkodott ahhoz, hogy a régi választási szokás szerint járjon el, miszerint a nótárius mellé saját tagjai közül válasszon szavazatszám-láló bizottságot. A Gubernium azonban megpróbált beavatkozni a választás mechanizmusába azáltal, hogy guberniumi küldötteket, azaz széken kívüli személyeket akart kinevezni e feladatra. A székgyűlés úgy érezte, hogy e lépéssel nemcsak a szék, hanem az „egész székely natio” „ősi”, „régii időkből” (*ab antiqua*) származó szokása és szabadsága sérülne, ezért hevesen tiltakozva a királynőhöz írtak panaszlevelet, illetve követeket is delegáltak Bécsbe, akik élő szóval is előadták a szék panaszát. Nagyajtai Cserei János, Czikó László, a szék főjegyzője, valamint gyergyóalfalusi Lászlófi Zsigmond alkotta a küldöttséget.⁷⁵ Az, hogy egyenesen az udvar elé terjesztették tiltakozásukat, sokat elárul a Guberniummal szembeni viszonyulásukról. A Főkormányzék saját embereinek jelenlétét a „candidáló” girás gyű-

⁷² RNL HMH, F 27, V/36, 1. fol. r/v.

⁷³ RNL HMH, F 26 Gyergyószék (Scaunul Filial Giurgeu), 27. dosszié, 5. fol. r/v.

⁷⁴ *Székely oklevéltár*, 419.

⁷⁵ Uo. 419–420.

lésen, valamint részvételüket a szavazatok összegyűjtésében (és bizonyára számlálásában) a székgyűlés a szabad főkirálybíró-választás jogának megsértéseként értelmezte. Nem találkozunk tiltakozással a *candidatio* eljárása ellen, ami arra enged következtetni, hogy erre az időszakra az már elfogadottá vált.

E röpke epizód sejtetni engedi, hogy a széki elit még a század közepe fele se mondott le teljesen a hatalomgyakorlásról. Elképzelhető, hogy Lázár Ferenc főtisztsege alatt erősödött némileg a széki önállóság, hiszen a gróf elsődlegesen nem az udvar „kiválasztottja” volt, hanem a helyi elit, és a hozzá kapcsolódó hatalomgyakorlási minták markáns képviselője.

Nem ismerjük az 1742-es főkirálybíró-választás – valójában *candidatio* – részleteit, az azonban biztosnak tűnik, hogy az új főtiszt, gróf Kálnoki Ferenc nem élvezte a széki elit teljes támogatását. Kálnoki az udvar exponense volt, amit kapcsolati hálója vizsgálatából is megállapíthatunk. Mind Haller János gubernátorhoz, mind Gyulaffi László kancellárhoz *cliensi* viszony fűzte. Ezt a kapcsolatot látszik alátámasztani az a tény is, hogy a gubernátor saját emberei jelenlétével és aktív részvételével próbálta biztosítani ellenőrzését és kliense győzelmét a főtisztválasztó székgyűlésen. A Kálnokival szembeni ellenzékiiséget bizonyítja a főkirálybíró levelezése is, amelyből kiderül, hogy a széken belül jelentős ellentábora volt, sőt szervezkedtek is ellene.⁷⁶ Kálnoki Ferenc főkirálybíróságának időszaka jelenleg feltárás alatt van, de már biztosnak tűnik, hogy számos tanulsággal szolgál majd a széki hatalmi, politikai és társadalmi viszonyokra nézve.

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK ÉS HATALOMGYAKORLÁS

A század első felének jelentős társadalmi változásai Csík-, Gyergyó- és Kásznonszékben is éreztették hatásukat. Az adó alá vetett lófők és közszékelyek egyre nagyobb teherviselésre kényszerültek, míg a birtokosok igyekeztek jobbágyaikat minél jobban mentesíteni. Ennek a folyamatnak egyenes következménye volt az adózó szabad rétegek elszegényedése. 1726-ban a gyergyóiak panaszt is tettek a főkirálybíróknak a teherviselés egyenlőtlen megosztása miatt. A panaszosok állítása komoly társadalmi változásra derít fényt, ugyanis 1716 körül a jobbágyok, zsellérek és örök a szabad falusiak terheinek felét viselték, beleértve a *vectúrát*⁷⁷ is. Tíz év el-

⁷⁶ RNL KMI, F 49 Kálnoki család (Familia Kálnoki), 7. dosszié, gróf Kálnoki Ferenc levelezése 1743–1749.

⁷⁷ A katonaság részére történő szállítás, fuvarozás.

teltével azonban, az adó és portió felén kívül semmiféle egyéb széki és katonai terhet nem viseltek, hanem mindezek a szabad személyekre hárultak. E helyzet főként azokban a falvakban volt súlyos, ahol a nagytöbbség jobbágy, meg zsellér volt, és csupán egy kicsiny szabad réteg viselte a terhek zömét. Igazságtalannak érezték ezt abból a szempontból is, hogy legtöbb esetben a jobbágyok és zsellérek a közösség földjeiből is ugyanúgy részesültek, mint az összes terhet viselő szabadok.⁷⁸ Az adózó rétegek állapotának súlyos romlását az is jól példázza, hogy 1731 októberében a széket vizitálni szándékozó Sorger Gergely erdélyi püspököt Haller lebeszélte a látogatásról, arra hivatkozva, hogy a „szegénység” képtelen lenne eltartani a főpásztori küldöttséget.⁷⁹

Ezek a társadalmi feszültségek és a szabad réteg lesüllyedésének problémája Lázár Ferenc főkirálybíróága idején is felmerültek, sőt végigkísérték az egész századot.

Megfigyelhetőek ebben az időszakban újabb változások intézménytörténeti, társadalmi-gazdasági és hatalomgyakorlási szempontból is.

1738-ból származik egy érdekes forrásunk, amely látszólag társadalmi-gazdasági feszültségekről, problémákról tanúskodik, azonban, ha alaposabban szemügyre vesszük, az intézményes hatalomgyakorlás jelentős átalakulását olvashatjuk ki a sorok mögül. 1738. június 9-én Csíkszentimre és Csíkszentsimon szabadrendű, adózó lakosai panaszlevelet írtak Lázár Ferencnek, amelyben terheik enyhítését kérték.⁸⁰ A falvak arra hivatkoztak, hogy kevés számú szabad rendű személy él településeiken, sok a jobbágy és a különböző okok miatt enyhébb terheket viselő személyek. Nehezményezték, hogy a jobbágyokat semmi járulékos szolgáltatással (posta, fahordás, fuvarozás) nem terhelték. Felpanaszolták, hogy Lázár előtt a jobbágyok is több terhet viseltek, akárcsak más székek esetében, azonban a gróf alatt olyan szabályrendeletek születtek, amelyek csökkentették a jobbágyok, és növelték a szabadrendűek terheit. Példaként hozták más székek és vármegyék helyzetét, ahol a jobbágyok a szolgáltatások egyharmadát teljesítették. Csíkszékben azonban egy derékszéki határozat mondta ki, hogy a jobbágyokat ne terheljék semmiféle szolgálattal az adón és szénahordáson kívül. Emiatt minden egyéb teher a szabadrendűekre hárult. A panaszosok megemlítették, hogy ez a határozat „*absque consensu populi*” (közmege-

⁷⁸ Székely oklevéltár, 320.

⁷⁹ RNL HMM, F 27, IV/33. dosszié, 1. fol. r/v.

⁸⁰ Székely oklevéltár, 391.

egyezés, közakarat,⁸¹ a közösség beleegyezése nélkül) lett meghozva.⁸² Az említett szabályrendelet bevezetése több jelentős kérdést is felvet.

Mivel egyedül csak Marosszék esetében dokumentálható, hogy az 1710-es évekre a lófők és a közrendűek kiszorultak a széki hatalomgyakorlásból,⁸³ ezért Csíkszék esetében nehezen tudjuk időrendileg tetten érni e hatalmi átrendeződést. Ez a változás itt nem mehetett végbe ugyanakkor, mint Marosszék esetében, hiszen 1738-ban még a közrendűek élénken tiltakoznak az ellen, hogy őket nem vették figyelembe egy fontos döntés meghozatalakor. Erre utalhat az „*absque consensu populi*” kifejezés, amely mintegy nehezményezi, hogy a „szolgáló szabad rend” nélkül döntöttek a szolgáltatások kérdésében, ezért az új szabályozás nem is válhatott a közakarat, közmegegyezés részévé. Még ha a közszékelyek erre az időre már ki is szorultak volna a székgyűlésekről, ez a folyamat nem mehetett végbe sokkal korábban az említett évnél, mivel az érintettek még tiltakoznak mellőzésük ellen. Ami lóföket illeti, forrásainkból világosan láthatjuk azt is, hogy a *primipilus* rendből származók még a század közepén is betöltik a fontos adminisztratív tisztségeket (assessor, nótárius).⁸⁴ Egyik fontos következtetésünk tehát az, hogy a csíkszéki hatalomgyakorlás átrendeződésének folyamatát nem lehet a marosszéki párhuzam mentén rekonstruálni, mint, ahogy a szakirodalomban ez eddig szerepelt.⁸⁵ A források tanúsága alapján úgy véljük, hogy a közszékelyek, armalisták és főként a lófők kiszorítása a hatalomból jóval később ment végbe, mint Maroszáken, a lófők esetében pedig semmi esetre sem a 18. század közepe előtt. Azt sem állíthatjuk, hogy a lófő családok többsége kiszorult volna a széki hatalomgyakorlásból, ugyanis a század közepétől egyre inkább megfigyelhető a lófők nemesítése (a nemesi leveleket a székgyűlés előtt kellett bemutatni –

⁸¹ A magyar jogi terminológiában e formában szerepel a kifejezés értelme. (Grosschmid: *Magánjogi előadások*, 261.) A szakirodalomban előfordul ennek a kifejezésnek a szó szerinti fordítása is, mint „a nép hozzájárulása nélkül”. (V. Király: *Társadalmi harcok*, 410.) Úgy vélem, bármelyik fordítást is használjuk, mindkettő az adózó szabad rendre (és lófökre) utal.

⁸² *Székely oklevéltár*, 391.

⁸³ *Székelyföld története*, 376.

⁸⁴ Egyetlen példával szemléltetve: 1753-ban kászonszéki assessor impéri Mátissi Mihály és felsőfalusi Gábor János, mindketten lófő rendűek. (RNL KMI, F 27 Dr. Nagy Jenő gyűjtemény [Colectia Dr. Nagy Eugen]), I. 16. dosszié, 43. fol.

⁸⁵ Ld. Pál-Antal: *Székely önkormányzat-történet*, 112. Az állítást átveszi: *Székelyföld története*, 376.

producálni). Helyesebb tehát úgy fogalmaznunk, hogy a lófő rend zömét nem kiszorították, hanem beemelték a széki hatalomgyakorlásba. Természetesen e folyamat nem volt az adózó közrend ínyére, ezért a forrásokban tiltakozásokkal is találkozhatunk.⁸⁶

Említett kútfőnk egy újabb kérdést is felvet, ezúttal intézménytörténeti szempontból, de nem függetlenül a hatalomgyakorlás már említett problémájától. A két falu panaszlevelében feltűnő az, hogy egy olyan jellegű kérdésben, amelyet *constitutióval* (szabályrendelet) szabályoztak, derékszéken döntöttek, és nem székgyűlésen. Ennek okát egyelőre nem tudjuk, bár több lehetséges magyarázat is rendelkezésünkre áll. Vállalható magyarázatnak tartom, hogy azon a székgyűlésen tartottak derékszéket is, amelyen az illető szabályrendeletet hozták (a székgyűlésnek törvényszéki jogköre is volt), így a két intézmény határai mintegy egybemosódtak a köztudatban. Az a tény, hogy a panaszosok szerint a rendelet meghozatalát „*absque consensu populi*” tették, arra is utalhat, hogyha derékszéken is hozták a *constitutiót*, azt nem ott kellett volna, hanem a székgyűlésen. A girás gyűlés volt ugyanis az egyetlen olyan szabályalkotó fórum, ahol a szabadrendek, armalisták és lófők „konszenzusa” is érvényre juthatott. Ha viszont ténylegesen székgyűlési határozatról van szó, akkor feltételezhetnénk, hogy a szabadszékekelyek küldöttei és az armalisták nem vettek azon részt (vagy csak korlátozott számban voltak jelen). Ebben az esetben tanúi lehetnének Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék esetében is a fent említett közigazgatási hatalmi átrendeződésének, amely során az 1730-as években a közszékelyek és armalisták kiszorulnak a székgyűlésekről. 1741-ben is egy olyan szabályrendelet ellen emelnek panaszt a közrendűek, amit az ők kárukra, és nyilván nélkülük hoztak meg.⁸⁷ Elmondhatjuk tehát, hogy a közszékelyek (egykor a falusbírák által képviselve) Mária Terézia uralkodásának elejére már biztosan nem részesültek a széki hatalomgyakorlásból, és talán már a márkális gyűléseken sem vehettek részt, ellentétben szintén adózó lófő társaikkal, akik viszont igyekeztek felemelkedni a nemesség soraiba. A székgyűlések egyre erősödő nemesi dominanciáját jól példázza, hogy az 1741-es, Csíkszenttamáson tartott girás gyűlés résztvevői önmagukat mint a szék „mágnásainak és nemeseinek közösségét” (*magnatum et nobilium*) titulálták. Bár még jelen voltak a székgyűlésen a lófők, sőt vezető tisztségeket töltöttek be, még-

⁸⁶ Székely oklevéltár, 408–411.

⁸⁷ Uo.

is egyre jobban háttérbe szorulhattak, ha róluk nem is emlékeznek meg a jelenlévők társadalmi rangját említve.⁸⁸

Ami az intézményi jogkört illeti, a derékszéken nem születhetett törvényerejű szabályrendelet, ennek ellenére 1738-ban a csíkszentimreieknek és csíkszentsimoniaknak küldött válaszlevelében a gróf is constitutióknak nevezte a sérelmezett rendelkezést.⁸⁹ Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben az országos törvények által is szabályozott intézményes jogkörök áthágásáról vagy önkényes módosításáról van szó.

A csíkszentimreiek megemlékeznek arról is, hogy tíz évvel korábban, azaz még Haller János főkirálybírósa alatt, a régi szokás szerint, harmadában szolgált a jobbágy. Érdekes tanulsággal szolgál a romló társadalmi-gazdasági viszonyokra, ha összehasonlítjuk a csíkszentimreiek panaszát az 1726-ban Haller elé terjesztett panaszokkal. Láthatjuk, hogy 1716 körül a jobbágyok a szabad rétegek terheinek felét viselték, egy évtizeddel később azonban már csupán harmadát. Két évtized elteltével az is általánossá vált, hogy az adón kívül jóformán semmilyen járulékos terhet nem viseltek. Kézenfekvőnek tűnik az a feltevés, hogy mindezen változások mögött a helyi jobbágytartó birtokosok álltak, élükön a főkirálybíróval. Lázár Ferenc a szék legnagyobb jobbágytartója volt, így érthető, hogy támogatót (és talán kezdeményeztet) olyan szabályrendeletet, amely a jobbágyok állami és széki terheit csökkentette, ezáltal erősítve a földesúri kötelezettségek teljesítését. Láthattuk azt is, hogy a gróf mennyire sérelmezte jobbágyai széki terheinek növelését, még Haller főkirálybírósa alatt. Úgy tűnik, a főtisztesség megszerzése után nem sokkal sikerült olyan rendeletet átvinnie a derékszéken (vagy talán a derékszékét is tartó székgyűlésen?), amely jelentősen kedvezett a jobbágytartó birtokosoknak (de főként neki).

A csíkszentimreiek és csíkszentsimoniak felszólították Lázár Ferenc főkirálybírókat, hogy semmisítse meg az általa, vagy az ő jóváhagyásával meghozott szabályrendeletet, és tartsa meg a „régijó rendet”.⁹⁰ A gróf válasza óvatos volt, de nem zárkózott el a probléma orvoslása elől. Állította, hogy a vitatott szabályrendeletet (constitutiót) egyedül nem helyezheti hatályon kívül, de a soron következő derékszéken tárgyalásra bocsátja a kérdést. Ez esetben is feltűnő, hogy egy szabályrendelet megtartását vagy visszavonását is derékszéken döntenek el, és nem a székgyűlésen. Hogyha Háromszékkal hasonlítjuk össze a szóban forgó helyzetet, jelentős különbség-

⁸⁸ Uo. 411.

⁸⁹ Uo. 391–394.

⁹⁰ Uo. 393.

geket fedezhetünk fel. Apor Péter törvényhatóságában, ebben az időben, az 1657 előtt nemesítettek akkor sem tartoztak adózni, ha nem volt jobbágyuk. A jobbágyok nem tartoztak a szorosoknál szolgálni (plájásként vagy más szolgálatot végezve), egyéb esetekben pedig a jobbágy a szabad ember szolgálatának felét végezte.⁹¹ Úgy tűnik, a terhek megosztásának módja székenként változott, mi több, még az adózás terén is jelentős volt az eltérés. A háromszéki jobbágyok is több terhet viseltek csíkszéki sorstársaiknál, könnyítve így a szabadrendűek terhein.

Lázár Ferenc főtisztiségének idejében a társadalmi feszültségek és a közterhek egyre növekedtek. Csíkszentimre és Csíkszentsimon 1738-as folyamodványa után sem változtak a széki állapotok, nem oldódtak meg a sérelmek, és nem sikerült igazságosabb teherviselést kialakítani. 1741-ben már nem csupán egy-két falu emelte fel szavát a széki viszonyok ellen, hanem a teljes széki adózó szabadrend nevében folyamodtak a főkirálybíróhoz. A panaszlevélben már a lófők hangja is felsejlik a sorok közül. Amint láttuk, a primipilusok még nem szorultak ki a széki hatalomgyakorlásból és hivatalviselésből, azonban erre az időszakra már kezdtek háttérbe kerülni a „főrendekkel” és nemesekkel szemben. Ezért is kéri határozottan a főkirálybírótól, hogy a „régí jó rend” szerint újra tegyék kötelezővé, hogy az assessorok és az országgyűlési követek fele a lófők közül kerüljön ki.⁹² A lófők panasza és tiltakozása 1751-ben is megismétlődött, mostmár egy sokkal markánsabb fellépés során. Ezúttal már azt is követelték, hogy a „régí szokás szerint” az alkirálybírói tisztséget is újra betölthessék lófőrendűek.⁹³ A primipilus rend hatalmi térszűkítésének újabb jelét láthatjuk mindebben.

A közterhek rendkívüli növekedése a '30–'40-es években első sorban annak volt köszönhető, hogy a terhek alóli felmentettek (*exemptusok*) száma is fokozatosan növekedett, illetve, hogy a felmentést magával hozó feladatköröket (postaszolgálat, szombati szolgáltság, plájászság) elsősorban a tehetősebb szabadrendűek kapták, illetve szerezték meg maguknak, ezáltal gyengítve a „*contribuens*” (adózó) réteg anyagi teljesítőképességét. Az adózás, vecturázás és kvártélyozás terhei alól mindenki igyekezett kibúvót találni. Erre a tehetősebb közszekelyeknek és jobbágytalan, de anyagilag megalapozottabb lófőknek és armalistáknak módjuk is nyílt, hiszen vesztegetésekkel (*discretiókkal*) sikerült postaszolgálatos megbízást kapniuk, va-

⁹¹ Uo. 394.

⁹² Uo. 410.

⁹³ V. Király: *Társadalmi harcok*, 412.

lamint a széki tisztektől függetlenül működő harmincadosoktól megszerezni és megtartani a plájász megbízásokat. Ilyen visszaélések miatt panaszkodtak a vicetisztek a Gubernium előtt 1738-ban, amikor a megvesztegetett harmincadosok annak ellenére megtartották a plájászokat, hogy a határátelők felügyeletét, a háborús időre való tekintettel, a császári katonaság látta el.⁹⁴ A helyzet 1741-re se változott, hiszen azt látjuk, hogy a tehetősebb közrendűeknek sikerült felmentést szerezniük, az amúgy adózni köteles jobbágytalan vagy egyházas armalisták pedig postaszolgálat fejében szereztek adómentességet. Számtalan visszaéléssel találkozunk a forrásokat olvasva. Az is előfordult, hogy olyanok is nemesnek adták ki magukat, akik nem is rendelkeztek armálissal, de arra hivatkozva szereztek meg maguknak a postaszolgálat általi felmentést. 1741-ben a közszekelyek a főkirálybírótól és a vicetisztektől követelték, hogy az ilyeneket szólítsák fel nemességük igazolására (*producálására*).⁹⁵

Összegzőként elmondhatjuk, hogy a hatalomgyakorlás szempontjából a 18. század első fele Csík-, Gyergyó- és Kászonszék számára is az átrendeződés időszaka volt. A helyi hatalom működése és megoszlása elválaszthatatlan az országos és birodalmi politika irányától, a széki társadalmi-gazdasági viszonyok átalakulásától, valamint a hatalmat gyakorló és azt egyre jobban kisajátító elit egymás közti viszonyrendszerétől. Kijelenthetjük, hogy a Habsburg-hatalom nem közvetlenül nyúlt bele a széki viszonyokba, hanem közvetett módon, belső erők felhasználásával és kihasználásával alakította vagy sorvasztotta a hagyományos (és egyre elavultabb) intézményi kereteket. Az új hatalmi rendhez igazított karrierstratégiák pedig sikeresek voltak azok számára, akik képesek voltak megragadni a kínáló új lehetőségeket. Kölcsönös egymásrautaltságot figyelhetünk meg a lokális hatalmat (is) gyakorló elit és a kora újkori állam között. Az elit új karrierperspektívákat nyert, az állam pedig képes volt hatékonyan irányítani legtávolabbi területeit is, biztosítva legfőbb céljait, a hadsereg fenntartását és az adózás folyamatosságát. Az államhatalom hatékonysága „a központi és helyi érdekek egyeztetésén múlt.”⁹⁶ Láthattuk azt is, hogy a helyi elit, valamint a hatalomgyakorlásban egykor részes lófő és közrend nem volt passzív szemlélője a változásoknak. Marosszékkal ellentétben itt később megy végbe a lokális „középhatalom” átrendeződése, hiszen a lófők

⁹⁴ Székely oklevéltár, 395–396.

⁹⁵ Uo. 408–411.

⁹⁶ Dewald: i. m., 135–136.

csak század közepén túl szorultak ki teljesen a vezető tisztségekből. E folyamat lassúbb voltát a csíkszéki nemesség viszonylagos gyengeségének tudhatjuk be.

A változásokkal szemben tanúsított időszakos ellenállás nem volt egyértelműen vagy kimondottan rendi jellegű, hiszen átfogta a társadalom egész keresztmetszetét. A rendi öntudat és ellenzékiesség halvány, de valós megnyilvánulásai nem kizárólag a rendi intézményeket és jogokat védelmezték, hanem a székelysége jellemző módon a *natio Siculica* sajátos és kollektív „szabadság-képzetét” is, amely már a Rákóczi-szabadságharc alatt anakronisztikusan hatott, egy új típusú európai birodalom keretein belül pedig kifejezetten a fejlődés egyik kerékkötőjévé vált.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Szádeczky Lajos (szerk.): *Br. Apor Péter verses művei és levelei, 1676—1752*, II. köt. In: *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek*. 2. Írók 37. köt. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1903.
- Szádeczky Lajos (szerk.): *Br. Apor Péter verses művei és levelei, 1676—1752*, I. köt. In: *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek*. 2. Írók 37. köt. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1903.
- Balogh Judit: *Apor István, az erdélyi katolikus arisztokrata helye a székely elitben*. In: Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2014.
- Balogh Judit: *Apor István felemelkedésének állomásai*. In: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor – Hiller István – Szirtes Zsófia – Balogh Zsuzsanna – Pásztor Katalin – Tamás Máté: *Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. L’Harmattan, 2016.
- Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata*. Erdélyi Tudományos füzetek 254. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005.
- Balogh Judit: *Székely nemesi karrierlehetőségek II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején*. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi: Tanulmányok a sárospataki országgyűlés háromszázadik évfordulóján. A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetek 53., 2008.
- Nagyajtai Cserei Mihály históriája*. Pest, 1852.

- Dewald, Jonathan: *Az európai nemesség története 1400-1800*. Pannonica Kiadó, h. n., 2002.
- Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan*. Athenaeum, Budapest, 1905.
- Imreh István – Pataki József: *Kászonszéki krónika. 1650–1750*. Európa Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, 1992.
- Dr. Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. Budapest, 1900.
- Papp Kinga: *Tollforgató Kálnokiak. Családi íráshasználat a 17–18. századi Erdélyben*. Erdélyi Tudományos Füzetek 284, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2015.
- Pál-Antal Sándor: *A székelyek földje és népe*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2013.
- Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002.
- Dr. Szádeczky Lajos (közl.): Cserei Mihály jegyzőkönyvéből. *Magyar Történelmi Tár*, 4 (1903) 4. k. 578.
- Sándor Imre (szerk.): *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*, I. k. 1539–1756. Kolozsvár, 1914.
- Dr. Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely Oklevéltár*, régi sorozat, VII. k. Kolozsvár, 1898.
- Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz: *Székelyföld története*. II. köt. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2016.
- Szigethy Lajos: Cserei Mihály és históriája. *Erdélyi Múzeum*, XI (1894) VI. f. 440.
- Siptár Dániel: A domonkos rend visszatérési kísérlete Erdélybe a 18. század elején. *Levéltári Közlemények*, 83. (2012). 69–129.
- Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi országos főbiztosság története (1686–1849)*. Hadtörténelmi Közlemények, 7 (1960) 1. sz. 97–136.
- Trócsányi Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- V. Király István: Társadalmi harcok Csíkszékben a 18. században. *Századok*, 126 (1992) 3–4. sz. 403–426.

Ferenczi Szilárd

**EGY EMBER AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK,
AVAGY DEÁK PÁL KOLOZSVÁRI
RENDŐRFŐKAPITÁNY KÖZÉLETI
PORTRÉJA**

A Man for All Seasons. The Public Portrait of Pál Deák, Kolozsvár's Chief of Police

The contemporaneous public eye is a highly subjective filter and sheds a light of ambivalence on one's life, even more so, if one finds himself on numerous occasions in exceptionally controversial settings. Pál Deák, the chief of police between 1881 and 1901 was the most criticized, but also the most long lasting public servant of Kolozsvár. After 20 years in office, he was pushed into resigning by a calamitous riot, however, he managed to endure in the municipality's service for 18 more years as chancery lawyer, enjoying the graces and protection of his fellow townsmen. This public portrait brings a contribution to urban history, uncovering the many controversies of a man small in stature, but tall in contradictions. He was loved, hated, and forgiven in life, exalted to mythical heights in death, but unjustly forgotten in the end.

Keywords: Kolozsvár, Austro-Hungarian Dualism, municipality, police, public opinion

A város dualizmuskori tisztviselőiről (is) keveset tud az utókor. Albach Géza¹ és Haller Károly² polgármestereken kívül nincs másik hivatali személy, akinek életútja, szerepe, várospolitikai hatása ismert lenne. Jelen tanulmánynak sem célja minden szempontot kielégítően megrajzolni a város egyik legkitartóbb szolgájának arcképét, pusztán a közéleti nyilvánosságban mutat rá a személyével kapcsolatba hozható eseményekre, amely kísérlet egyrészt a rendőrfőkapitányi hatáskörben tárja fel a bürokrata hivatali működését, másrészt pedig a város politikai elitjének az ellentmondásosan megítélhető rendőrfőkapitánnyal szembeni hűségét is megvilágítja. A folyamatban személyisége egyes jegyei is feltáruznak, ahogy a város egy meghatározó eseményében játszott szerepe is kibontakozik. A tanulmány

¹ Fazakas: *Albach Géza*, 11–12.

² Fazakas: *Haller Károly*, 122–123.

elkészültekor Deák Pálról fénykép vagy egyéb illusztráció nem állt rendelkezésre.

VÁZLATOS ÉLETRAJZ

Született 1839-ben.³ A kolozsvári Jogi Akadémián tanult a '60-as években (1863–65-ben Haller Károly jogászprofesszor tanítványa volt⁴), később Szamaj Dénessel társulva ügyvédirodát nyitott, és a kor egyik nagy feltűnést keltett válóperében Juhász Máriát képviselte Buczy Emillel, a monostori uradalom intézőjével szemben, amely pert megnyerte, ráadásul a frissen elvált hölgyet feleségül vette.⁵ Gyermeük nem született.

1881. áprilisában rendőrfőkapitánynak választotta a törvényhatósági bizottság közgyűlése,⁶ így 1881 és 1885 között mint főkapitány és helyettes polgármester teljesített hivatalt a város élén. 1892-ben⁷ és 1898-ban⁸ a tisztújítások alkalmával gróf Bély Ákos főispán ismételten megerősítette hivatalában (1886-tól a főispán nevezte ki élethossziglan a rendőrfőkapitányt⁹). A személyesen ellene is irányuló 1901. augusztus hó eleji zavargásokat követően lemondatták, de a következő év elején gróf Bély Ákos főispán árvaszéki ülnökké nevezte ki,¹⁰ amely tisztséget 1918. decemberéig gyakorolta. Élete végén, a '20-as években, „hogyan tudjon élni, kénytelen volt bivalyokat tartani, melyek tejét hordatta házhoz felesége.”¹¹ Meghalt Kolozsváron, 1927. január 19-ikén,¹² kilenc nappal a felesége után.¹³

³ *Keleti Ujság*. 1927. január 20. V. 15. 5.

⁴ *Emlékkönyv*, 12–13.

⁵ *Keleti Ujság*. 1927. január 20. V. 15. 5.

⁶ *Fővárosi Lapok*. 1881. április 24. XVIII. 93. 517.

⁷ Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Főosztálya, F1 Polgármesteri Hivatal, Törvényhatósági Bizottság közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban RNLTkMF, F1), mikrofilm: 14–1–85–172, 1892. április 26., tisztújító közgyűlés.

⁸ RNLTkMF, F1, mikrofilm: 14–1–85–176, 1898. június 6–7. tisztújító közgyűlés

⁹ *Magyar törvénytar* 1886. XXI. tc. 80. § (www.1000ev.hu, letöltés: 2017. szeptember 10.)

¹⁰ RNLTkMF, F1, mikrofilm, 14–1–85–178, 1902. január 30–február 3., tisztújító közgyűlés.

¹¹ *Ellenzék*. 1927. április 24. XLVIII. 91. 11.

¹² *Keleti Ujság*. 1927. január 20. V. 15. 5.

¹³ *Ellenzék*. 1927. január 15. XLVIII. 10. 5.

PORTRÉKÍSÉRLET

A nevéhez és hivatalához fűződő botrányok, valamint halála híre alkalmával a sajtó nem mulasztott el külsejéhez vagy egyéb jellegzetességeihez megjegyzést fűzni, ezekből egy vázlatosnál is szegényebb kép áll össze, ám lényeges jellemzői így is megmutatkoznak.

„...Akkortájt általános megállapítás szerint nem volt szebb emberpár Magyarországon, mint Deák Pál és gyönyörű hitvese, Juhász Mari,” a férfi ráadásul „kora ifjúságától kezdve haláláig csak magyar ruhát viselt.”¹⁴ „Tipikus alakja volt Kolozsvárnak a mindig magyar ruhában járó, árvalányhajjas, pörgelalapos, lakkcsizmás, kezében vékony nádbotot suhogtató, körszakállas, hegyesre font bajuszú, zömök emberke, aki mintha a régi táblabírák világából csöppent volna közénk vagy Vas Gereben munkáiból kelt volna életre, de még jobban emlékeztetett gróf Ráday Gedeon híres csendbiztosaira.”¹⁵

A romantikus benyomáson túl a fővárosi újságírók hivatali mulasztásait, modorának a tisztséggel nemigen egyező diszkrepanciáját is felfedték a nevéhez fűződő legnagyobb botrány lecsengésekor, felfüggesztését követően: „Deák főkapitány rendkívül pontos tisztviselő, tisztakezü ember (ma már ez érdem!), de egyáltalán nem a főkapitányi állásra való. Sem szemhátára, sem erélyessége a hivatali személyzettel, sem pedig az újabb rendőri intézmények iránt érzéke nem volt. Ridegsége pedig alantasainál a kíméletlen durvaság formájában folytatódott.”¹⁶ Gyalui Farkas egy riport alkalmával 1924-ben megkereste az öregurat, s ekkor némileg az akusztikus regiszterben is érzékelhető a város rendőrségét valamikor élet és halál uraként meghatározó személyiség egyik alapvető tulajdonsága. Deák Pál a feltett kérdésre „...sűrű »Izé, hogy hívják«- ok közt (ez volt a szavajárása)...” válaszolt.¹⁷

IDŐVONAL

Deák Pál hivatali működésének sarkpontjait számos alkalommal a város közéletét hosszabb ideig foglalkoztató események határozták meg, néha azonban karhatalmi döntésével maga szított botrányt, illetve esetenként őt magát terheli felelősség banális történetek botrányba fulladásáért, mind-

¹⁴ *Az Est*. 1927. január 22. XVIII. 17. 7.

¹⁵ *Pesti Hírlap*. 1927. január 26. XLIX. 20. 11.

¹⁶ *Budapesti Hírlap*. 1901. augusztus 9. XXI. 217. 4.

¹⁷ *Ellenzék*. 1927. április 24. XLVIII. 91. 11.

azonáltal döntései néha – feltehetően – súlyosabb következményeket hártottak el.

1884. júniusában Hegedüs Sándor szabadelvűpárti képviselőjelöltet és díszes kíséretét a Nagy utcán (ma Horea) ismeretlen tettesek bazaltkövel megdobálták. Gróf Eszterházy Kálmán főispán elrendelte Minorich Károly polgármester és Deák Pál főkapitány kivizsgálását az ügyben, hivatali mulasztás vádjával.¹⁸

1885. szeptemberében Deák Pál betiltotta a Teleki László gróf által szervezett népgyűlést (mellyel a kolozsvári magyar lakosok a bukaresti Societatea Carpați által szerkesztett *România iredentă* kiáltvánnyal szemben tiltakoztak volna), „nehogy a románok részéről ellendemonstrációt provokáljon.”¹⁹ A gyűlés végül felvonulós tüntetéssé alakult, és csendben lezajlott.

A Nagy Véderővita idején, 1889. februárjában, amikor Budapesten egymást érték a tüntetések, az ellenzéki diákság Kolozsváron és egész Erdélyben tiltakozó népgyűlést kívánt szervezni, a kormányhű Deák Pál viszont lekardlapoztatta (lekapartatta) a felhívást közvetítő falragaszokat,²⁰ majd 18-án óvatosan vigyázott arra, hogy még spontán gyülekezés se alakuljon a főtéren (ide és erre a napra volt meghirdetve a tüntetés): a köz- és lovas rendőrökkel minden 2-3 személynél nagyobb társaságot szétkergetett.²¹ Egy hónappal később, amikor a véderő-törvényjavaslat 25. paragrafusát megszavazták a parlamentben, 1889. március 26-án este a kolozsvári diákság és a polgárok tekintélyes része kivonult az utcára, és egy rövid monostori séta után a belvárosban szabályos utcai harc bontakozott ki: a rendőrök karddal, a diákság botokkal felfegyverkezve egymásnak estek. A dulakodás hevében egyesek betörték a rendőrfőkapitány lakásának ablakait. Deák Pál a közös hadseregtől kért segítséget, ki is vonultak, de már nem volt rá szükség, a verekedők időközben abbahagyták, és felszívódtak.²²

A Memorandum-per kezdetekor román tömeg lepté el a várost. A Bánffy-kertben gyülekező és a napsütést élvező több száz román körében megjelent beszédet tartani Iuliu Coroian, Vasile Lucaciu és Ioan Rațiu vádlottak. Három rendőr társaságában Deák Pál besétált a tömegbe, és felszólította a szónokokat, hogy hagyják abba, s a népet, hogy távozzék. Kisebb

¹⁸ *Fővárosi Lapok*. 1884. június 3. XXI. 130. 883.

¹⁹ *Budapesti Hírlap*. 1885. szeptember 7. V. 245. 4.

²⁰ *Ellenzék*. 1889. február 16. X. 41. 3.

²¹ *Ellenzék*. 1889. február 18. X. 42. 3.

²² *Ellenzék*. 1889. március 27. X. 74. 3.

ijedelem támadt, amikor felbukkant hét lovas rendőr, de a főkapitány kiutasította őket a kertből.²³ Ebből a helyzetből később városi legenda lett, az a mitikus kép, amint a főkapitány egy szál nádpálcával a kezében szembe száll kétezer románnal²⁴ – a Harry Hill Bandholtz-esethez hasonlatosan.

A budapesti *Népszava* több ízben is jelentette, hogy a kolozsvári rendőrfőkapitány megtagadta a városi munkásegylet éves gyűlésezését, mivel „csődületet és rendzavarásokat” idézhet elő: 1895. januárjában,²⁵ 1898. júliusában²⁶ és egy évvel később is.²⁷

1896. decemberében pár prostituált rávett egy rendőrt, hogy tartóztassanak le egy hölgyet, akit bárcanélkülinek (azaz törvényszegőnek) néztek, de kiderült róla, hogy kétgyermekes özvegy. A rendőr letartóztatta, bekísérte az őrsre, kihallgatta, viszont közben a két utcalány „tépászták és ütlegeltek” a tévesen prostituáltak nézett családanyát. Deák Pál vizsgálatot indított.²⁸

Az 1896. december 16-i törvényhatósági közgyűlésen Sándor József meginterpellálta ez ügyben Albach Géza polgármestert, aki átadta a szót a főkapitánynak. Deák Pál „a közgyűlésterem méltóságához nem méltó cinizmussal” értékelte a helyzetet: a nők „egymás képére másztak és összekabarodtak”, s azzal védekezett, hogy ő sosem adott ki olyan rendeletet, mely feljogosítaná a közrendőröket bárki bekíséréséhez, ha prostituáltak kéri (jóllehet Sándor József szerint további két alkalommal hasonló eset már előfordult, s a bekísérő rendőrök is felső utasításra hivatkoztak). Ez a hang mélységesen felháborította a közgyűlést, s a főkapitány választát nem vette tudomásul.²⁹

1901. augusztus elsején két ittas rendőr hirtelen felindulásból megölte Gödri Jenő honvéd törzsőrmestert. A rendőrség ismételt „brutálisára” hivatkozva három nappal később tettelesen tiltakozó felvonulás sepegt végig Kolozsvár utcáin. A nekibuzdult tömeg Deák Pál lemondását és a rendőrség újjászervezését követelte. Javarészt kispolgárok és szolganépek (ina-

²³ *Kolozsvár*. 1894. május 8. VIII. 105. 1.; *Budapesti Hírlap*. 1894. május 8. XIV. 127. 6.

²⁴ *Keleti Újság*. 1927. január 20. X. 15. 5.

²⁵ *Népszava*. 1895. február 8. XXIII. 6. 3.

²⁶ *Népszava*. 1898. július 29. XXVI. 49. 5.

²⁷ *Népszava*. 1899. augusztus 8. XXVII. 68. 3.

²⁸ *Kolozsvár*. 1896. december 15. X. 286. 2-3.; *Budapesti Hírlap*. 1896. december 16. XVI. 346. 6.

²⁹ *Kolozsvár*. 1896. december 16. X. 287. 2-3.

sok, cselédek, munkások, pincérek, napszámosok stb.) bevették a városháza ablakait, betörték Deák Pál Unió (Memorandumului) utcai lakásába, minden bútort szétzúztak, elemelték az ékszert és az értéktárgyakat, később felfeszítették a dologház kapuit, kiszabadították a foglyokat, szétverték a Széchenyi téri piaci sátrakat, lámpatesteket törtek össze a Sétatéren. Közös hadseregbeli katonaság terelgette őket, és akadályozta a nagyobb méretű rombolást.³⁰ Deák Pált másnap Nagy Mór helyettes polgármester szabad-ságoltatta,³¹ majd saját kérésre következő év elején nyugdíjazták,³² s a kedélyek lecsillapodtak. A rendőrfőkapitányi teendőket ideiglenesen öt hónapra keresztül Polcz Rezső ügyvéd látta el, mely idő alatt a rendőrség jelentős szervezeti reformot kapott. Az új szabályrendelet kibővítette és szigorította a szolgálati eljárásokat, ezzel egyidejűleg rendhagyó módon magatartási és etikai előírásokat is rögzített, a katonai fegyelem szellemében, olyanmódon részletesen, hogy hellyel-közzel a rendőrök magánéletét is némileg szabályozta, a züllött magaviselet visszaszorítása érdekében.³³ A város új főkapitánya 1902. januárjától Hadadi Endre lett, aki 1918. év végéig állt a kolozsvári rendőrség élén.

„A kolozsvári nagy zavargáshoz, a néptömeg haragjának ez erupció-jához több mint húsz esztendeje gyűlt az anyag, a nép s a közönség antipátiája, mondhatni gyűlölete a rendőrség iránt. Deák Pál főkapitánysága alatt, nem egészen tőle függő okok miatt, a rendőrség tehetetlenné és segítségre képtelenné vált ott, a hol kellett volna. Ellenben – és ezt a főkapitány megakadályozhatta volna, – nyers és durva volt mindenütt.”³⁴

1902. év elején a főispán árvaszéki ülnököknek nevezte ki,³⁵ főkapitányi fizetéssel, de a belügyminiszter leiratban utasította a várost, hogy ülnöki fizetést kaphat csupán, ami 1900 koronával kisebb összeg volt a főkapitányi juttatásnál.³⁶

³⁰ *Ellenzék., Kolozsvári Újság.* és *Kolozsvári Friss Újság.* augusztus 1–10. lapszámok.

³¹ RNLtKMF, F1, mikrofilm: 14–1–85–178, 1901. augusztus 10., rendkívüli közgyűlés.

³² RNLtKMF, F1, mikrofilm: 14–1–85–178, 1902. január 23., rendes közgyűlés.

³³ *Rendőrségi szabályrendelet.*

³⁴ *Budapesti Hírlap.* 1901. augusztus 9. XXI. 217. 4.

³⁵ RNLtKMF, F1, mikrofilm, 14–1–85–178, 1902. január 30–február 3., tisztújító közgyűlés.

³⁶ *Budapesti Hírlap.* 1903. június 10. XXIII. 157. 13., *Népszava.* 1903. június 13. XXXI. 67. 4.; *Pesti Napló.* LIV. 157. 7.

Alig pár hónappal később, 1902. tavaszán a belügyminiszter leírta a város közigazgatási bizottságának, hogy Deák Pál főkapitány és Szabó József alkaptány ellen indítsanak fegyelmi eljárást a rendőrfőkapitány ügykörébe tartozó „pénzbevételek rendetlen kezelése miatt”. A rendeletet nem jelentették a törvényhatósági bizottságnak, sőt, a közigazgatási bizottság április 7-i – amikor a vizsgálat elrendelésére szóló utasítást kapták – ülésének jegyzőkönyve időközben eltűnt. De nyoma veszett a Deák Pál által kiállított, kihágással járó pénzbírság ítéletére vonatkozó iratok nagy részének is, ráadásul főkapitánysága idején körülbelül 70 ezer korona pénzbírságra vonatkozó ítéletet nem jelentett a miniszteri számvevőszéknek, s a pénzbírságokat nem hajtotta be.³⁷ Minderre akkor derült fény, amikor egyrészt Hadadi Endre rendőrfőkapitány jelentést írt a tanácsnak a miniszteri számvevőszék elé fel nem küldött elszámolásokról, másrészt mikor Nagy Mór tanácsnok és polgármester-helyettesről kiderült, hogy három évvel korábban a belügyminisztertől megbízást kapott a nem megfelelően kezelt rendőrségi pénzügyek kivizsgálására, de a vizsgálatot még el sem indította. Mulasztási gyanúba keveredett a városi számvevőség is, amelynek tagjai az előző években mindent rendben találtak, és maga Szvacsina Géza polgármester is.³⁸ Nagy Mórtól a közgyűlés megvonta ekkor a bizalmat, a polgármester-helyetességből elmozdítják (a gyakorta beteges Szvacsina Géza ekkor sem tartózkodott Kolozsváron), Haller Károly lépett a helyére,³⁹ aki egy hónappal később lemondani kényszerült (beiktatásakor ugyanis a képviselőtestület nem járt el törvényesen), és Vikol Kálmán tanácsnokot és árvaszéki elnököt bízták meg a polgármester helyettesítésével.⁴⁰

1903. nyarán városi küldöttség utazott fel Széll Kálmán miniszterelnökhöz Hegedüs Sándor volt kereskedelemügyi miniszter és országgyűlési képviselő vezetésével, amely kérelmezte Deák Pál fizetésének visszaállítását a főkapitányi szintre,⁴¹ sikertelenül.

Deák Pál 1927. január 19-én hunyt el, kilenc nappal a felesége halála után. Január 23-án temették a Házsongárdban. Halála napján a városházára gyászlobogót tűztek ki, temetésén jelen volt Vasile Osvadă polgármester, aki koszorút helyezett a ravatalra „Kolozsvár város volt rendőrfőkapitá-

³⁷ *Magyarország*. 1902. május 3. IX. 110. 6-7.

³⁸ *Magyar Polgár*. 1902. március 29. XXV. 73. 4-5.

³⁹ *Magyar Polgár*. 1902. április 11. XXV. 83. 6.

⁴⁰ *Magyar Polgár*. 1902. április 22. XXV. 92. 3-4.

⁴¹ *Budapesti Hírlap*. 1903. június 10. XXIII. 157. 13., *Népszava*. 1903. június 13. XXXI. 67. 4.; *Pesti Napló*. LIV. 157. 7.

nyának” felirattal. Jelen volt még Crenian rendőrprefektus a teljes rendőri díszőrséggel együtt, valamint a Magyar Párt kolozsvári tagozatának képviselői.⁴² A *Keleti Újság* január 27-ei vezércikkét jegyző Dózsa Endre (Kolozs vármegye egykori alispánja 1901 és 1918 között) szerint ez volt az első eset, amikor a román hatóságok Kolozsváron nyilvános jelét adták, hogy „nem akarnak tabula rasát”, azaz hajlandóak emlékezni a város magyar múltjára. A gesztus láttán Dózsa elérkezettnek ítélte az időt a megbékélésre, és a román városvezetés részéről a magyarok irányába tett rendkívül fontos lépésként értékelte. Valami ekkor, itt elkezdődött.

ÖSSZEGZÉS

Deák Pál rendőrfőkapitányként – a harmadik legfontosabb beosztásban a város élén – teendői során egy merev bürokrata benyomását kelti a korabeli közvélemény értékelésében. Az utca felé megnyilvánuló attitűdjét kisebbrészt hivatali visszaélés, nagyobbrészt a szabadelvűpárti kormányzás ellenzőivel szemben (diáktiltakozók, munkásmozgalom) durva beavatkozás és ellenszenv jellemzi, ezzel az attitűddel korlátlanul élvezhette a városatyák, és különösen gróf Bély Ákos főispán bizalmát. Ugyanakkor viszont sikerült kétszer életében és egyszer halálában közösséget teremtenie: először, midőn a zendülés során maga ellen fordított egy egész várost, másodszor amikor fizetése kapcsán küldöttség állt össze, élén egy volt miniszterrel. „Árvalányhajás, pörgekalapos, lakkeszimás ... körszakállas, hegyesre font bajuszú, zömök” alakja harmadik alkalommal temetése napján volt közös emléke pár percig, és közelítője hosszabb távon az addig nyolc éven át kibekíthetetlenül egymás mellett élő román és magyar közösségnek.

Deák Pál élete és halála egyaránt jelentős Kolozsvár történetében, alakjának és tevékenységének emléke méltatlanul hiányzik a város kollektív tudatából.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek, tanulmányok:

Magyar törvénytár 1886. XXI. tc. 80. § (www.1000ev.hu, letöltés: 2017. szeptember 10.)

Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről. Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Kolozsvár. 12–13.

⁴² *Ellenzék.* 1927. január 24. XLVIII. 18. 2.; *Keleti Újság.* 1927. január 24. X. 20. 1.

Fazakas László: Albach Géza, Kolozsvár polgármestere. *Művelődés* LXIX. (2016) 12. sz. 11–12.

Fazakas László: Haller Károly, a modern Kolozsvár megálmodója. In: *Kinccses Kolozsvár Kalendárium*. Szerk. H. Szabó Gyula et al., Kriterion, Kolozsvár, 2014. 122–123.

Kolozsvár sz. k. városi rendőrség őrségének rendeltetése, hatásköre és általános szolgálati utasítás a rendőrség őrsége számára. Gombos Ferencz nyomdája, Kolozsvár, 1901.

Levéltári források:

Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Főosztálya, F1 Polgármesteri Hivatal, Törvényhatósági Bizottság közgyűlési jegyzőkönyvek.

ARCÉL

PROFILE

Lupescu Makó Mária

**EMLÉKKÖNYV HELYETT A 70 ÉVES TONK
SÁNDOR EMLÉKÉRE**

Tonk Sándor (1947–2003)

Instead a Festschrift on the memory of Sándor Tonk (1947–2003)

In this short paper, we remember Sándor Tonk, died in 2003, who – if he were among us today – would certainly be honoured by his friends, colleagues, and his former pupils with a Festschrift to celebrate his 70th birthday. The eminent historian Sándor Tonk has had a long and distinguished academic career in the course of which he has been professor at Babeş-Bolyai University, at the Protestant Theology Institute, president of the Sapientia Foundation, and rector of the newly founded Sapientia Hungarian University of Transylvania.

All of the life and professional career of Professor Sándor Tonk was deeply marked by the intellectual milieu of his family and his affiliation to the Reformed religion, being later active as general curator of the Transylvanian Reformed Eparchy. While still very young, he showed great interest in history. Specializing in medieval history at the Babeş-Bolyai University, he was influenced by his teachers who represented the elite of the Transylvanian Hungarian historiography. He has always shown great respect and gratitude to Professor Zsigmond Jakó, the person

who initiated him in the mysteries of Transylvanian medieval history, in the practice of the history of culture and the intricacies of auxiliary sciences. The most prolific period in the scientific life of professor Tonk was the two decades prior to the beginning of his university career in 1992, spent as a researcher at the Teleki-Bolyai Library of Târgu Mureş and at the Institute of the same town, a branch of the Romanian Academy. It was then that he published his first book and several articles on Transylvanian students in foreign universities during the Middle Ages and early modern period. This research on the phenomenon of academic travel has led professor Tonk towards a different subject, that of the history of Hungarian Transylvanian education. Besides his research activities and plans, professor Tonk has also had an intense public activity. His work on behalf of historical studies and written culture was recognized, especially abroad and he was awarded numerous prizes and distinctions.

Ha a Tanár úr ma közöttünk lenne, egészen bizonyosan barátai, pályatársai, kollégái és nem utolsó sorban volt tanítványai emlékkönyvvel köszöntnék. Ehelyett ma megemlékeznünk kell róla, hiszen a Tanár úr 2003 óta nincs közöttünk.

Hirtelen és fiatalon, 56 évesen távozott úgy, hogy telve volt még teniakarással és azzal a reménnyel, hogy még van ideje álmai megvalósítására. Alig egy évvel halála előtt adott interjújában nagy terveiről számolt be.¹ Az egyik legfontosabbnak az általa, volt diákjaiból létrehozott kutatócsoport munkálataiban való aktív részvételt tekintette, mely célul tűzte ki az erdélyi királyi könyvek kiadását. Másik nagy álma a páratlan és egyedülálló marosvásárhelyi városi levéltár anyaga bizonyos részének a feldolgozása volt. És nem utolsó sorban még egy félbemaradt munkáját, a középkori erdélyi birtokviszonyok feltérképezését is folytatni kívánta a Mályusz Elemér-féle népiségtörténeti formában. Mindez sajnos torzóban maradt.

Tonk Sándor, ahogy arról ő maga is többször nyilatkozott, kora ifjúságától történésznek készült. Ebben az az inspiráló szellemi környezet is szerepet játszott, melyet élete első két évtizedének a kolozsvári Farkas utcai Protestáns Teológiai Intézet tanári lakásában a kiváló orvos édesapa, Tonk Emil és a Tavasz-leány édesanya teremtett. A történelem szakszerű művelése, módszeres kutatása iránti vonzódásában a művelődéstörténet-levéltáros Kelemen Lajos és még inkább az a Jakó Zsigmond játszott meg-

¹ „... az 1919 után elvágott szálakat újra kellene kötözni, gondolom, ez mindenkinek közös érdeke...” Beszélgetés Tonk Sándor erdélyi történésszel. A beszélgetést készítette Koszta László. *Aetas* 2003/2 (<http://epa.oszk.hu/00800/00861/00025/2003-2-15.html>)

határozó szerepet, akinek nemcsak tanítása, hanem tudományos és tudományszervező munkássága is mintaként hatott. Nekik és más, a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen oktató tanárainak – akik közül az Anjou- és Hunyadi korról foglalkozó Pataki József és a Bizánc történetét tanító Francisc Pall nevét érdemes megemlítenünk – köszönhetően vált Tonk Sándor kiválóan képzett, a középkori és kora újkori Erdély történetében otthonosan mozgó szakemberré. Tőlük sajátította el a pontos, módszeres, igényes munka ismeretét, és az 1960-as évek második felében még arra is volt lehetőség, hogy Jakó professzor úr paleográfiai és levéltári gyakorlat szakkollégiumát a történelmi mesterséget ízelgető diákjainak az egykori Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárának raktárában tartsák. Ott a helyszínen ízlelte és „fertőzte” őt is meg a középkori és kora újkori foltos pergamenre és papírra írt oklevelek és iratok varázsa. Ehhez nagymértékben hozzájárult a Professzor úr otthonossága és jártassága a különböző levéltári raktárok világában, melyek révén megelevenedtek a régmúlt szereplői. Jakó Zsigmond azonban nemcsak segítette, tanította a szakmára, hanem el is indította a kutatói pályáján a számára élete végéig igen kedves tanítványának megmaradó Tonk Sándort. Tőle kapta az indítást az erdélyi iskolatörténet kutatására, amelynek legelső állomása a kolozsvári, egykori Piarista Líceum anyakönyveinek feldolgozása volt. Egy, az erdélyi középkori közjegyzőség irányába tett pár éves kutatás után, mely szakdolgozattá, majd tanulmányá is nemesedett, Tonk Sándor visszatért iskolatörténeti érdeklődéséhez. A középkori erdélyi közjegyzőség kutatásának azonban nem zsákutca jellege volt, hiszen egyrészt ez az értelmiségtörténet felé fordította a pályája elején álló fiatal Tonk figyelmét, másrészt ennek a nagy, az erdélyi középkori értelmiségre vonatkozó anyagnak a további kutatása jelentette az 1970-es években elkezdett doktori disszertációjának az alapját.² Így született meg a hazai és külföldi szakmai körökben is nagy visszhangot és tudományos elismerést kiváltó munkája az erdélyi középkori egyetemjárásról,³ amely a mai napig sok helyen kötelező szakirodalmi tételként szerepel

² Saját vallomása szerint az 1969/70-es tanévben iratkozott be doktori képzésre. Doktori disszertációjának tárgya a szakvizsgadolgozatában felvetett kérdések továbbfejlesztése lett volna. Jóllehet, az előírt vizsgákat letette, a disszertáció megvédésére már nem kerülhetett sor, mert témavezető tanára nyugatra távozott, majd pedig a körülmények nem kedveztek egy új témavezető felkérésére. Így disszertációjának megvédésére már csak a rendszerváltás után, a Szegedi Tudományegyetemen kerülhetett sor.

³ *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.

az egyetemi hallgatók olvasmányaiban. A nagyobb, átfogó kutatási témákat jobban kedvelő Tonk Sándort vonzotta ez a maga teljességében megragadható, elég nagy, de ugyanakkor belátható időn belül el is végezhető kutatás. Ahogy közeli jó barátja és pályatársa, Kovács András lényegre törően jellemezte halálának tizedik évfordulóján, „rendkívüli és meglepő egyéni teljesítmény volt ez a dolgozat a személyi számítógépek megjelenése előtti idők történeti kutatásában, mintegy harmadfélezer középkori erdélyi értelmiségi számtalan forrásból összegyűjtött adatai és az így létrejött adatgyűjteményen alapuló történeti-szociológiai és művelődéstörténeti elemzés látványos és példás eredményei révén.”⁴ Az 1520 előtti időszakot felölelő munka arra ösztönözte Tonk Sándort, hogy az éppen ilyen gazdag egyetemjárásai múlttal rendelkező fejedelemség korának kutatását folytassa. Az ekkor már Marosvásárhelyen, kezdetben a Teleki Tékában, majd két évtizeden át az ugyanabban az épületben működő, a Román Tudományos Akadémiához tartozó társadalomtudományi kutatóintézetnek a tudományos munkatársaként dolgozó Tonknak a kora újkori erdélyi egyetemjárás történetének feltérképezésében társa is akadt, Szabó Miklós személyében. Ebben a vállalkozásában, vagyis a kora újkori egyetemjáratok adattárának összeállításában Tonk Sándort Keserű Bálint és környezete igen nagylelkűen támogatta. A gyakorlatilag Szegeden megszülető munka⁵ képezte az alapját az ugyanott, 1992-ben megvédett doktori disszertációjának. Ez volt az az év is, amikor Tonk Sándornak, az erdélyi egyetemjárás feltárása és az iskolatörténeti kutatások után megadatott, hogy kezdetben a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karára kinevezett oktatójaként, majd a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem születésében országnrészt vállalóként az erdélyi magyar felsőoktatás szervezésében is meghatározó szerepet tölthetett be. Így, az 1990-es évek második felétől kezdődően a peregrináció kérdéskörének módszeres kutatását, amely szinte két évtizedig végigkísérte pályafutását, Tonk Sándor félretette. Bár időnként vissza-visszatért hozzá, egyre sűrűsödő oktatói feladatai, halmozódó közéleti és tudományszervezői tevékenysége már nem tették lehetővé számára

⁴ Kovács András: Tonk Sándor (Kolozsvár, 1948. május 2. – Budapest, 2003. augusztus 14.). *Erdélyi Múzeum* 2013/3-4 (eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/29380/EME_EM2013-4_002_KovacsAndras_TonkSandor.pdf)

⁵ Tonk Sándor – Szabó Miklós: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*. Szeged, 1992.

a rendszeres kutatást. Ennek hiányérzetéről megdöbbentő őszinteséggel maga vallott Testamentumában.⁶

Egyetemi oktatóként a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a kolozsvári Protestáns Teológia és a Sapientia EMTE keretén belül adott elő, s tanítványai révén jelentős mértékben hozzájárult az erdélyi magyar történeti kutatás rendszerváltás utáni megújulásához, az utánpótlás kineveléséhez. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnökeként meghatározó szerepe volt az intézmény kutatóintézetének a létrejöttében és hosszú távú célkitűzéseinek a megfogalmazásában. Ebben a forrásközlést és a forrásfeldolgozást tekintette a legfontosabbnak. És nem utolsó sorban a Sapientia EMTE alapító rektoraként oroszlánrészt vállalt az erdélyi magyar magánegyetem megszervezésében, útra indításában. Mindez felőrlte egészségét, és 56 évesen távozott az élők sorából.

Ama virtuális emlékkönyvbe a Tanár úrnak az erdélyi koldulórendek késő középkori történetéről és a reformáció megjelenésének kapcsolatáról írnék, két okból kifolyólag is. Egyrészt, mert a koldulórendek kutatásának története felé a Tanár úr irányított jó két évtizede. Egy ártatlannak tűnő szemináriumi dolgozattal kezdődött a viszonyom az erdélyi koldulórendekkel, de a Tanár úr alapos, építő szándékú kritikája és mindenek felett segítő biztatása egy máig tartó kapcsolattá alakult. A szemináriumi dolgozatot szakdolgozat és mesteri disszertáció megírása követte a Tanár úr irányítása alatt, és lényegében e téma nyújtotta másik érdeklődési területemet, a végrendeletek vizsgálatát, hiszen a koldulórendi kolostorok történetének feltárásában az írott források közül a testamentumok és kegyes adományok igen jelentős szerepet játszottak. Másrészt Tonk tanár úrnak az igen mély és őszinte, református hitéhez mindenkori ragaszkodása iránt érzett tisztelete jeleként.

Tonk Sándort frissen kinevezett egyetemi oktatóként ismertem meg 1992-ben a BBTE Történelem és Filozófia Kara háromtagú magyar történelem alcsoportjának egyik hallgatójaként. A Tanár úr megkezdte egyetemi oktatói pályafutását, mi pedig másodévesekként, a középkor történetének szakszerű megismerését. A Tanár úr által tanított első generációból ketten közülünk középkorászok lettek (igaz, ebben a személyes affinitás mellett Jakó professzor úrnak is szerepe volt), sőt egyikünk, a Tanár úr által megálmodott Sapientia EMTE oktatója. Máig roppant szerencsésnek tartom, hogy Tonk Sándort jókor, jó időben tanáromnak tudhattam. Úgy taní-

⁶ Tonk Sándor: *Végrendelet* (<http://figyelo.transindex.ro/?cikk=382>)

totta az egyetemes középkor és Bizánc történetét, hogy közben igyekezett az akkori körülmények között még nem tanítható magyarság történetét is belefűzni. Minden alkalmat megragadott arra, hogy ráirányítsa figyelmünket a magyar középkor történetének sajátosságaira, jellegzetességeire. Erre még inkább alkalma nyílt a magyar forrásnyelv és paleográfia oktatásának keretében, ahol erdélyi kora újkori források olvasása által vezetett be a sajátos erdélyi társadalom ismeretébe. Amikor a sors úgy hozta, hogy magam kezdtem oktatni a magyar paleográfiát, megörököltem a Tanár úr jegyzeteit. Ezekből látszik, milyen gondosan előkészítette az olvasandó forrásokat. Minden szöveghez jegyzeteket készített, belehelyezve a forrást a maga történeti kontextusába, ráirányítva a figyelmet a forrásból kiszűrődő társadalmi jelenségekre és nem utolsósorban hasznos további szakirodalmat ajánlva az érdeklődő hallgatóknak. Máig féltő gondoskodással őrzöm jegyzeteit.

A Tanár úr saját vallomása szerint is szerette a tudományművelést, és örömet jelentett számára az oktatás. Úgy hiszem, megleléssel szemléléné, hogy az általa elvetett tudománymagok termékeny talajra találtak, és oktatásszervezői áldozata is meghozta gyümölcsét.

Isten nyugtassa, Tanár úr!

Nagy Róbert
MAGYARI ANDRÁS
(1927-2006)

The following article is a commemoration of András Magyari (1927–2006), professor of the Babeş-Bolyai University, historian. András Magyari was a specialist of the 18th-century history of Transylvania, contributing with his publication to the historiography of the region. His scientific researches were focused on the Ferencz Rákóczi's War of Independence (1703–1711), the Habsburgs' takeover of Transylvania, the social problems of the Transylvanian society, the history of the Szeklers.

90 éve született dr. Magyari András professzor, a kolozsvári Bolyai, majd a Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója, a Rákóczi-kor neves erdélyi kutatója.

1927. november 17-én látta meg a napvilágot Gyergyóalfaluban, földműves székely család gyermekeként. Édesapja a közösség megbecsült tagja, az erdőbirtokosság elnöke is volt. Elemi és általános iskoláit szülőfalujában végezte. 1944-ben állami ösztöndíjat kapott a középiskolai tanulmányaira. Katonai pályára készült. El is utazott felvételizni Pécsre a Had-

apródiskolára, de a nyári munkák miatt hazatért, hogy segítsen a háború miatt férfi munkaerő nélkül maradt családi gazdaságban. Elmondása szerint ez volt a szerencséje, ugyanis a következő napon bombatámadás érte a várost és azt az épületet is, ahol a szállásuk volt. A háború után, immár a Gyergyószentmiklósi Római Katolikus Gimnáziumban folytatta tanulmányait, és érettségizett le. 1948-ban iratkozott be a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem történelem–földrajz szakára, ahol az első két év elvégzése után a történelmet választotta szakként. Olyan neves tanárok irányításával szerezhette meg a tudást, mint Bíró Vencel, László Gyula, Entz Géza, Jakó Zsigmond, Szabó T. Attila, Bodor András, Cselényi Béla, Imreh István. 1952-ben, egyetemi tanulmányai befejezése után kinevezték muzeológusnak a Nagyenyedi Városi Múzeumhoz, ezzel párhuzamosan pedig a Bethlen Kollégium Tanítóképzőjébe történelem szakos tanárnak.

Egy év múlva meghívták gyakornoknak a Bolyai Tudományegyetem Történelem tanszékére. 1957-től 1967-ig tanársegéd (1969-től már a Babeş-Bolyai Tudományegyetem keretén belül), 1967–1977 között egyetemi adjunktusként tevékenykedett. 1977-ben kapta meg a docensi kinevezését, 1991-ben pedig a professzori címet. 1998-ban lépett nyugdíjba, de 2006. június 14-én bekövetkezett haláláig konzulens professzora maradt az Újkortörténeti tanszéknek és doktorátusvezető tanára a Történelem és Filozófia Kar keretén belül működő Történelem doktori iskolának.

Hosszú egyetemi karrierje során adminisztratív funkciókat is betöltött. E téren is végig járta a ranglétrát, volt tanszéki titkár, tanszékvezető (1992–1998), kari tanácstag (1990–1998), az egyetemi Szenátus tagja (1990–1996), a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese (1990–1996). Szálfaegyenes tartásával, nyugodt, kiegyensúlyozott személyiségével, szakmai tudásával kivívta úgy a kollégái, mint hallgatói tiszteletét. Az egyetem fegyelmi bizottságának elnökeként csak annyit kérdezett csendesen a hallgatótól: „Mi a baj? Mi történt? Mi az, ami nem sikerült?” Empátiája, emberisége közismert volt. Rektorhelyettesként oroszlánrésze volt a magyar nyelvű történészképzés újraindításában a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. Ő tárgyalta illetékes miniszterekkel az ügy érdekében, és betöltött tisztségénél fogva, egyetemi szintén igyekezett érvényesíteni a kiharcolt jogokat.

Tudományos érdeklődésének homlokterében a 17. század végétől a 18. század végéig terjedő időszak állt. 1973-ban védte meg doktori disszertációját a Bukaresti Tudományegyetemen, a szigoráról közismert tudós, Andrei Oțetea akadémikus szakirányítása alatt. Témája *A Habsburg biro-*

dalom keleti terjeszkedése a 17. század végén és ennek következményei Máramarosban. Évtizedek múlva is emlegette életének ezt a szakaszát, amikor a régi Máramaros vármegyének még megvolt „a jól rendezett levéltári anyaga Szigeten”. Örömmel járt oda, hiszen „az idős levéltáros bácsi, aki mindent tudott”, és akit még a Monarchia korából felejthetett ott az idő, szívesen kiszolgálta az érdeklődő fiatal kutatót. Munkatársként már részt vett egyetemi segédanyagok összeállításában. Önálló kutatásai pedig főleg a 17-18. századi Erdély társadalom- és gazdaságtörténetére irányultak. Előszeretettel kutatta a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc eseményeit és a székelyföldi társadalmi mozgalmakat. E témára többször is visszatért kutatói munkásságában. Nagy szakértelemmel vizsgálta és publikálta is a Habsburg-konzolidáció korában a máramarosi társadalmon belül végbe menő változásokat. Számos, magyar és román nyelven kiadott tanulmányában és közleményében járta körül a számára oly érdekfeszítő témát.¹ Foglalkoztatta a Habsburg-politika szabadságharc előtti és utáni ténykedése Erdélyben. Ezekről román, magyar és német nyelven jelentek meg tanulmányai a romániai és a magyarországi folyóiratokban, tanulmánykötetekben, például a Benda Kálmán szerkesztette, 1980-ban megjelent *Európa és a Rákóczi szabadságharc* című munkában.² Még ugyanabban az évben tanulmányt közölt a Köpeczi Béla, Hopp Lajos és R. Várkonyi Ágnes szerkesztette *Rákóczi tanulmányok*ban is.³

Történelmi munkásságának jelentős részét képezi a Rákóczi szabadságharc néhány alapvető forrásának a kiadása. Ő tette közzé két vaskos kötetben a Guberniummal együtt Nagyszebenbe szorult Wesselényi István báró naplóját, pontosabban az ott keletkezett naplófeljegyzéseit. Az 1703-1706 közötti időszakra vonatkozó feljegyzéseket egyedül, az 1707 és 1708-as éveket bemutatókat Demény Lajossal együtt adták ki.⁴

A másik rendkívüli forráskiadvány a II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadseregének összeírását tartalmazza. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött eredeti összeírára már az 1970-es években hívták fel a

¹ Magyari: *Kolozsvár az 1703-1711. évi habsburgellenes szabadságharc első szakaszában*; Magyari: *A parasztság helyzete, habsburgellenes és antifeudális harca a XVII. század fordulóján Máramaros tartományban*; Magyari: *Date privind relațiile agrare din Maramureș la sfârșitul secolului al XVII-lea.*

² Magyari: *Az erdélyi románok és magyarok együttműködése a szabadságharcban.*

³ Magyari: *A Rákóczi szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben.*

⁴ Wesselényi István: *Sanyarú világ*, I.; Wesselényi István: *Sanyarú világ*, II.

figyelmét. Az 1704-ben összeállított részletes névjegyzék 34 katonai egység személyzetének tartalmazza az adatait. A nevek mellett rendszerint szerepel az illető származási helye is. Majd 17. 000 katona adatairól van szó, ami felbecsülhetetlen értékkel bír azok számára, akik az erdélyi kuruc katonaság társadalmi összetételét vizsgálják.⁵ E forráskiadásért 1996-ban Magyarai Andrásnak ítéltek a Román Tudományos Akadémia Dimitrie Onciul-díját.

A felvilágosult abszolútizmus korának társadalmi problémái különösen képpen foglalkoztatták. Az 1784. évi Horea vezette parasztlázadás 200. évfordulóján könyvet adott ki *A Horea vezette parasztfelkelés a források tükrében* címmel. E könyvvel egyidejűleg közölt tanulmányt az 1784-1785 fordulóján történt mezőségi parasztmozgalmakról. Több írásában kitért a Horea-féle parasztfelkelés visszhangjaira Udvarhely-, Csík- és Gyergyószéken.

A székely történelemről írott munkái elsősorban a közösség társadalmi problémáit boncolgatják a 16. századtól kezdve a 18. századig. Azonban Magyarai András értekezett a gyergyóiak marosi tutajozásáról, a székelyföldi falusi értelmiségről és oktatásról is. 1997-ben jelentette meg szülőfaluja monográfiáját, ami több kiadást is megért.

Tudományos munkásságának alapvonása, hogy könyveit és tanulmányait kivétel nélkül kiadatlan levéltári forrásokra építette. Számára a levéltári kutatás jelentette az egyetlen hiteles információk megszerzésének egyetlen útját.

A szorosán vett tudományos munka mellett sokrétű tevékenységet folytatott a történelmi ismeretek népszerűsítéséért. A helyi-, országos napi-, heti- és havilapokban megjelent népszerűsítő cikkek mellett fontos szerepet vállalt a magyar nyelvű ismeretterjesztő előadások megszervezésében is. 1990 után mindent megtett a magyar nyelvű szakmai intézetek, fórumok visszaállításáért.

Élete, munkássága, példaértékkel bír az ifjabb történész-nemzedékek számára is.

IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

Magyarai András: Kolozsvár az 1703-1711. évi habsburgellenes szabadságharc első szakaszában. *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai”*, series Historia, fasc. 1, 1959. 45–56;

⁵ Magyarai: *II. Rákóczi Ferencz erdélyi hadserege.*

- Magyari András: A parasztság helyzete, habsburgellenes és antifeudális harca a XVII. század fordulóján Máramaros tartományban. *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai”*, series Historia, fasc. 1, 1961. 35–52;
- Magyari András: Date privind relațiile agrare din Maramureş la sfârşitul secolului al XVII-lea. *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai”*, series Historia, fasc. 2, 1968. 71–87;
- Magyari András: Az erdélyi románok és magyarok együttműködése a szabadságharcban. In: Benda Kálmán (szerk.): *Európa és a Rákóczi szabadságharc*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 217–221.
- Magyari András: A Rákóczi szabadságharc társadalmi feltételeinek kialakulása Erdélyben. In: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – Várkonyi Ágnes (szerk.): *Rákóczi tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 59–77.
- Wesselényi István: *Sanyarú világ*. I. Kriterion, Bukarest, 1983. I. Közzétesszi: Magyari András.
- Magyari András: *A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében*. Kriterion. Bukarest, 1984.
- Wesselényi István: *Sanyarú világ. Napló 1703-1708. II. 1707-1709*. Kriterion, Bukarest, 1985. Közzétesszi Demény Lajos, Magyari András.
- Magyari András: *II. Rákóczi Ferencz erdélyi hadserege*. Kriterion–Polis, Kolozsvár, 1994.
- Magyari András: *Gyergyóalfalu a történelem sodrában*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997.
- A székelység története a 17-19. században. Tanulmányok. Válogatta és összeállította Egyed Ákos és Magyari András. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1997.

KÖNYVSZEMLE

BOOK REVIEW

BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT: „*LESZ MÉG KIKELET!*” A
MAROSVÁSÁRHELYI MAGYAR KIRÁLYI 27. SZÉKELY HONVÉD
KÖNNYŰ HADOSZTÁLY A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN (1940–
1945). MAROSVÁSÁRHELY–KOLOZSVÁR, LECTOR– ERDÉLYI
MŰZEUM-EGYESÜLET, 2015, 463 OLDAL.

Fodor János

Berekméri Árpád-Róbert mintegy tízéves kutatás és feldolgozó munka után írta meg „*Lesz még kikelet!*” A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945) című hadtörténeti munkáját. A kötet egy tábori újságról kapta címét (és nem a két világháború között létrejövő irredenta propagandadadról), mint ahogy alcíme is elárulja, egy második világháborúban aktív hadosztály történetét mutatja be, alakulásától annak felszámolásáig. A könyv elsősorban azok számára igazi csemege, akik aktívan érdekeltek a hadtörténelem iránt. Ez azért is érdekes kérdés, mivel a szerző munkája úttörő abból a szempontból, hogy nem beszélhetünk egységes vagy kialakult „erdélyi” hadtörténetírásról. A munka ezért leginkább a magyarországi szakmai hadtörténetírás részeként értelmezhető, amelyet erdélyi szerző egy erdélyi hadtest feldolgozásából írt. Ugyanis a magyarországi intézményesült hadtörténetírás erdélyi vonatkozásokkal is foglalkozik, a téma jeles szakemberei pedig e kötet lektorálásában működtek közre (Illésfalvy Péter és Szabó Péter hadtörténészek). Ebből kifolyólag a kötet szövege nehézkesen értelmezhető a nagyközönség számára, azonban a könyvbemutatókon tapasztaltak alapján kijelenthető, hogy a témáról igencsak érdemes párbeszéd alakulhat ki. A fentebb említett kutatómunka korábbi részeredményeiből már publikált a szerző, ilyenformán a kötet egyik előmunkálatának tekinthető a szintén marosvásárhelyi Mentor Kiadó gondozásában megjelent tisztikari adattár. Az olvasó számára érdemes figyelembe venni az említett adattárat is, mivel a jelen kötetben szereplő tisztek részletes életrajza többnyire ebben szerepel. A 2008-as adattár véglegesítését követően kimaradt életrajzokat a szerző természetesen a jelen kötetben is lajstromba vette. Ezen kívül a szerző számos adatsort közöl a függelékben: a kitüntetettek alaposan dokumentált névsora mellett a hadosztály igazolt veszteséglistája is publikálva van a kötetben. A függelék harmadik részét tisztikarban történt változások végigkövetése jelenti egészen addig, amíg a hiteles források engedik a bonyolult rekonstrukciót. A függelék egy igencsak gazdag, mintegy 30 oldalt kitevő

képgaléria zárja. A 20. század eleve gazdag képi illusztráció terén, és ez alól a háborús időszak sem volt kivétel. A szerző gondosan összegyűjtött képgalériát tesz közzé, melynek előmunkálatait a már említett *Fegyver alatt* című kötetben is megismerhettünk. A képgaléria mellett pedig megemlítendő, hogy a kötet főszovege is gazdagon illusztrált korabeli mozzanatokot tár az olvasó elé a hadtest mindennapjaiból. Ezen képanyag önmagában is értékes történeti forrásnak számít, a szerző pedig egy külön kiadványt tervez azon képanyagból, amely már nem kaphatott helyet a kötetben. A képek emellett a szöveg fellazítását is szolgálják, ugyanis a képanyag megfelelő illusztrációja pl. a fegyvernemek ismertetése esetén a szakszövegnek.

A függelék megelőző törzsszöveg nagyjából hét részre tagolódik. Az első részek, fejezetek a második bécsi döntés körülményeit és következményeit taglalják. Észak-Erdély katonai megszállását mutatja be a szerző. A rövid ideig életbe lépő katonai közigazgatás részletes taglalása elmarad, de nem is célja e kötet keretében ennek bővebb kifejtése. Ezekben a részekben szerzünk tudomást a bemutatandó 2. székely könnyű hadosztály megalakulásáról, felépítéséről. Az ezt követő fejezetek az újoncélet részleteit taglalják, amelyek ezáltal színes képet nyújtanak az olvasónak a különböző képzésekről, tanfolyamokról, a honvédség által szervezett versenyekről. A katonaeltebe nyújtott betekintés úgymond teljes körű, hiszen, a besorozástól kezdve az újoncélet nehézségein keresztül, a seregtest számára megrendezett különböző rendezvényekig számos példát megismerhetünk. Ugyanakkor a szerző itt ismerteti a seregtest személyi állományát, bemutatva azt is, hogy az egyes székely városok közösségi életében milyen szerepet tölthettek be. A negyedik rész a seregtest (27/2. könnyű tábori ágyús ütege) első bevetését mutatja be a világháborús hadszíntéren. A seregtest a tragikus sorsú magyar 2. hadsereg kötelékeként volt kivezényelve a keleti hadszíntérre.

Az utolsó békés év ismertetése után (1943) a kötet két legértelmesebb része következik. Az említett békés év nem jelentett azonban eseménymentességet: a határvédelem megszervezése és az új hadrend bevezetését követő szervezeti átalakulások a hadtest mélyebb megismerését segíti elő. A kötet befejező része a hadosztály erdélyi, galíciai, majd magyarországi hadműveleteit veszi sorba, és ezáltal betekintést nyújt a háború utolsó szakaszának a borzalmaiba. A cseh-morva és osztrák területeken folytatott kilátástalan harcok következményeivel, valamint a fegyverletétel bekövetkeztével ér véget a hadosztály történetének ismertetése. Illetve az egyéni sorsok története nem itt ér véget, hiszen több ezren estek amerikai vagy szov-

jet hadifogságba, amiből a legjobb esetben hosszú évek múltán térhetek haza.

A függelék és képgalériát követően az igen hasznos névmutató következik, amely erősíti a kötet adattárszerű jellegét, mivel a neveket követően a fontos jellemzés vagy éppen katonai beosztás is fel van itt sorolva. Hasznos lett volna azonban egy helynévmutatót is szerkeszteni, ugyanis a rengeteg hadihelyszín azonosításához hasznos eszköz a kutatók számára. Ugyanakkor értékesek és érdekesek a közzétett kisszámú katonai térképek szemléltetési eszközként. A szerző emellett következetesen használta a helyneveket: az egykori szovjet hadművelési területek elnevezései az olykor kibetűzhetetlen cirill írásrend helyett a szakirodalmi és kiejtés szerinti írásban szerepelnek a kötetben.

Források tekintetében a hadtörténeti munka hatalmas gyűjtés eredményeként jöhetett létre. A szerző alapvetően a budapesti Hadtörténeti Levéltár és könyvtár anyagait nézte át a témára vonatkozóan, emellett számos magyarországi és erdélyi könyvtár és irattár anyagait is jegyzetelte. A forrás kérdése azért fontos, mivel a bemutatott seregtest hivatalos iratai a háború folyamán eltűntek vagy megsemmisültek. Ezért számos töredékforrásból, sajtóból, naplóból kellett mozaikszerűen rekonstruálni a történeteket. A kitartó gyűjtőmunka másik eredménye az a rengeteg interjú, személyes kapcsolat és hagyaték megismerése, amely a kötet javára vált. A több száz interjúból, naplóból álló szakszerű válogatás az olykor száraz szakszövegnek könnyedebb jelleget ad, amikor egy-egy mozzanatot személyes példával, idézettel, forrástöredékkel ábrázol. Ilyen formán a kötet első részének társadalomtörténeti jellege is van. És talán ez a személyesség hozza ember közelebbé a munka ki nem mondott tragédiáinak sorát: végső soron a háború, a pusztulás és a szenvedés közepette egyéni sorsok története is a kötet. Ugyanis mindannyiunk felmenőjét érintette valamilyen szinten a háború. Sokukat besorozták, deportáltak, menekülniük kellett. A háború végével pedig sokaknak nem ért véget a szenvedés, csak miután sikerült hazavergődni a hadifogságból. Az azt követő évtizedek pedig többnyire az elfojtott hallgatások korszakaként jellemezhetőek, ugyanis szűkebb családi, esetleg bizalmi körben elevenedhettek fel az el nem beszélt történetek. A rendszerváltást követően pedig, bár számos gyűjtőmunka zajlott, elmondható, hogy éppen most hal ki az a generáció, amely részt vett hagyományos háborúban. Ugyanakkor a kötetben egy ki nem mondott szándék is megbújhat, amely arra figyelmezteti a fiatalabb generációkat, hogy tanuljunk a múlt-

ból, hiszen az emberiség történetének addigi legbrutálisabb fegyveres konfliktusa is volt egyben a második világháború.

FODOR JÁNOS: *BERNÁDY GYÖRGY – POLITIKAI ÉLETRAJZ.*
MAROSVÁSÁRHELY–KOLOZSVÁR, LECTOR KIADÓ–ERDÉLYI
MÚZEUM-EGYESÜLET, 2017, 255 OLDAL.

Tóth-Gödri Iringó

Fodor János egy hiánypótló munkát tett le az asztalra, majd tízéves kutatómunka eredményeként összeállította a *Bernády György – Politikai életrajz* című kiadványt. Bernády, a több mint 150 éve született politikus, gyógyszerész, erdélyi értelmiségi, Marosvásárhely egykori polgármestere helyi szinten egyre divatosabb kutatási témát jelent, tanulmányok foglalkoznak vele, általános jellegű bemutató munka is született róla,¹ de Fodor János átlépi a helyhez kötöttséget és az általános bemutatást. A 2016-ban doktorált fiatal történész egy több, mint 200 oldalas könyvet írt – Romsics Ignác, Magyar Tudományos akadémiai tag, történész segítő gondolatai által terelgetve – a legkülönbözőbb forrásanyagok ismerete, alapos levéltári kutatás és a korabeli sajtó részletes áttanulmányozása nyomán.

A kronológiai rendet követő életrajz elsősorban a politikai tevékenységre, szerepvállalásra fektetett hangsúly miatt egyedi és újszerű, de nem melleleg ezen hangsúlyok nélkül is megállná a helyét egy jól megszerkesztett, sokrétű, olvasmányos életrajzként. A szerző hét nagy fejezetre osztja a művet, Bernády életének különböző szakaszai alapján, a nagy fejezeteket pedig különböző fontosabb életesemények, fordulatok alapján tagolja kisebb egységekre.

A politikai tevékenység részletes ismertetése az, ami által a kötet túlnő a helyi jellegen, nem (csak) a marosvásárhelyi városépítőt, a léptenyomon a kultúrpalota és a városháza építése nyomán emlegetett városvezetőt látjuk, hanem az országgyűlési képviselőt (1896–1901), a főispánt (1913–1918), az Országos Magyar Párt politikusát és a Magyar Polgári Demokrata Blokk alapemberét. Látjuk Bernádyt a magyarországi, majd a romániai politikai életben, fontos színtereken. A kötetből egy összetett, sőt bonyolult politikai pálya bontakozik ki, nem elég, hogy az életmű folya-

¹ *Bernády a városépítő (monográfia)*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely, 2016 vagy Marosi Barna: *Bernády György városa*. Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány, Marosvásárhely, 2006.

mán impériumváltás történt, de Bernádynak folyamatosan megvoltak a maga váltásai: pártváltások, szövetségesváltások. Fodor Jánosnak sikerült mindezen „bonyodalmakat” átláthatóan, jól érhetően bemutatnia, a korabeli erdélyi politikai életben, illetve a magyar és román viszonyokban járatlan olvasó is megértheti a kontextus, sőt átérezheti a körülményeket, a döntések súlyát.

Az impériumváltás utáni politikai tevékenységének aprólékos bemutatása külön figyelmet érdemel, hiszen a „székely fővároshoz” kötődő politikuskusnak elsősorban magyar vonatkozásait tárgyalták eddig, felszólalásai a román parlamentben (képviselőként), tárgyalásai Tancred Constantinescuvval, a Nemzeti Liberális Párt politikusával, ismeretsége és jó viszonya Petru Grozával igazi csemegének számítanak a kor viszonyaiban érdekelt olvasónak. Ugyancsak izgalmas az Országos Magyar Párt belső konfliktusainak, a korszakban jelenlevő eltérő magyar elképzeléseknek a bemutatása is.

A szerző precíz és részletező, a család és ifjúkor bemutatásánál még a címszereplőhöz köthető településeket is egy helytörténész alaposágával írja le. Az első fejezet kicsit szárazabb hangneme után a szerző megtalálja a tökéletes középutat, ami az egész művön végigvonul: a fajsúlyos politikai lépések, döntések, folyamatok néha kicsit elnyújtottabb, szigorúan objektív bemutatását egy-egy anekdotikus történettel, izgalmas, magánéleti epizóddal oldja, így a rengeteg adat és információ ellenére is egy olvasmányos, mindvégig élvezetes kötet marad Fodor János műve. A kiadvány olyan izgalmas életeseményekre is külön kitér, mint Bernády amerikai útja, mely az erdélyi földgázmezők felfedezése nyomán a földgáz felhasználására, kizsákmányozási lehetőségeire koncentrált (a szerző a témáról egy külön tanulmányban is értekezett már),² vagy a Bethlen Gábor Szabadkőműves Páholy megalapítása Marosvásárhelyen, de akár azt is kiemelhetjük, ahogyan Fodor János leírja Bernády egy átlagos napját, melyen reggel hattól az ebédig csak egyetlen pohár tejet ivott, s délután megengedett magának egy félóra pihenést, ám a késő délutáni tanácsulések után sokszor éjszakába nyúlóan dolgozott. Az ilyen részletek bemutatásánál a szerző túllép egy politikai életrajz keretein, betekintést nyújt a múlt század első évtizedeinek világába, egy politikus mindennapjaiba, egy korrajz egy szeletét látjuk. Kitér Bernády szintén ritkábban emlegetett zenepártoló tevékenységére, részletesen ismertetve, hogy a városi előljáró, hogyan igyekezett a cigányzenét kedvelő vásárhelyi polgárokkal megszerettetni a komolyzenét.

² Fodor János: Egy amerikai út tapasztalatai – Bernády György 1911-es tanulmányútja. In *Magyar Kisebbség*, 2017/1-2. 175–208.

Nem biztos, hogy helyes azt mondani, hogy Fodor János műve egy politikai életrajz, inkább egy komplex életrajz, mely nagy hangsúlyt fektet Bernády György politikai ténykedésére. Fodor érdeme nem csak az, hogy teljességgel feltérképezett egy olyan politikai pályát, aminek eddig csak részleteit ismertük, hanem az is, hogy írt egy komoly kutatáson, forrásokon alapuló történeti munkát, mely egyben a laikus számára is informatív, élvezetes életrajz lehet. A könyvben közel 900 lábjegyzet, vaskos függelék és forrásjegyzék szerepel, mintegy bizonyítékként a szakszerűségnek, illetve egyúttal irányadóként is az esetleges jövőbeli Bernády-kutatóknak.

Továbbá fontos kiemelni, hogy szakszerűsége, kellemes stílusa mellett a könyvnek van egy másik nagy érdeme is. Mint már említettük túllép vásárhely, de egyúttal Erdély határain is, a magyarországi és romániai politikában aktív embert látunk, a fővárosokban mozgó tevékeny politikust. Fodor János rávilágít arra, hogy Bernády több volt, mint egy fontos erdélyi közéleti személyiség, igenis érdemes a budapesti vagy bukaresti történésznek is foglalkoznia vele, mert a neve az 1890-es évektől egészen az 1930-as évek végéig „benne volt a levegőben”, számított.

PEASANTS AND POLITICS IN INTERWAR ROMANIA: PERCEPTIONS, MENTALITIES, PROPAGANDA. SZERK. SORIN RADU – OLIVER JENS SCHMITT, NEWCASTLE UPON TYNE, CAMBRIDGE SCHOLARS PUBLISHING, 2017, 551 OLDAL.

Lőrincz Norbert

E kötet egy igen kényes, de nagyon fontos tematikáját elemzi a két világháború közötti román történetírásnak, éspedig a parasztság szerepét mint politikai tényezőt Nagy-Romániában. Az első világháborút lezáró Párizsi Békekonferencia jelentősen megváltoztatta a huszadik század eleji kontinentális Európa politikai térképét. A két világháború közötti Nagy-Románia rohamos léptekkel haladt a modernizáció útján, lakosságának a túlnyomó része azonban továbbra is a paraszti társadalomból tevődött ki. Abból a paraszti társadalomból, amelynek nagy része írástudatlan volt, de szavazójoggal rendelkezett, szavazójoggal rendelkezett, és élt is vele, de „politikai kultúrája” nem nagyon volt. A parasztságnak a politikai életben való szerepéről többnyire csak érintőleges tanulmányok, cikkek, könyvek alfejezetei foglalkoztak, ezeknek is a zöme eléggé szubjektívan tárgyalva a problémát.

Ilyen kontextusokra alapozva a kötet tanulmányaival igyekszik bemutatni a hétköznapi parasztember viszonyulását a politikai rendszerhez, az államapparátushoz, a választásokhoz, a politikai pártokhoz. Nem utolsósorban a kötet nagy hangsúlyt fektet a propaganda hatására a falusi társadalom körében. Mindezekből fény derül arra, hogy sajnos a legtöbb esetben a két világháború közötti Romániában a parasztok nem alkotó tényezői, azaz szerves részei voltak a politikumnak, hanem már-már inkább „tárgyi kellékei” és szenvedő alanyai a rendszernek.

A kötetnek egy igen alaposan strukturált bevezető része van, amelyben Sorin Radu és Oliver Jens Schmitt, a két főszerkesztő bevezeti az olvasót ebbe az anomáliákkal telített világba. A bevezető tanulmányban a szerkesztők kifejtették, hogy a kötet hivatása megcáfolni, vagy legalábbis vita témájává tenni az az egész sor előítéletet és sztereotípiát, amely a két világháború közötti romániai paraszti társadalommal kapcsolatosan kialakult az évtizedek során. A kötet hivatása, hogy minél értékesebb és akadémiai értelemben értve „színesebb képet” fessen a két világháború közötti romániai parasztságnak a politika iránti viszonyáról.

A kötetet Sorin Radu *Peasant Democracy*, azaz paraszti demokrácia tanulmánya nyitja, amelyben a szerző bemutatja az események komplexitását a két világháború közötti Nagy-Romániában. Elemezve a parasztságnak a társadalmi problémáit, bemutatja a parasztság egy részének az erőfeszítéseit, hogy hogyan próbálnak aktív szerepet vállalni a politikai életben, nem nyugodva bele abba, hogy csak passzív szenvedő alanyai legyenek a politikai életnek. Ezután egy egész sor érdekes tanulmány következik, amelyek arra törekednek, hogy bizonyos pillanatképeit ragadják meg e nagyon mozgalmas világnak. Cornel Micu Brăila megye specifikumait és helyi elitjeit elemzi egy izgalmas tanulmányban. Stelu Șerban a vasgárdista mozgalom befolyásának a terjedését elemzi e paraszti társadalom köreiben. Ovidiu Buruiană a Nemzeti Liberális Pártnak a romániai paraszti társadalomhoz való sikertelen közeledési próbálkozását elemzi, elemezve az okokat, amelyek miatt a liberálisok nem igazán értették meg, hogy melyek voltak e társadalom valós problémái. Daniel Brett a Nemzeti Parasztpárton belüli frakciók és csoportosulások elemzésével igyekszik újat hozni e témakörben. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy e kötetben regionálisan is szinte teljesen le van fedve az egykori Nagy-Románia egész területe, hisz a kutatók Erdélytől Besszarábiáig igyekeznek lefedni e problémát, érdekes színpontokat hozva tanulmányaikban a mindennapi élettől a politikai kampányig, a választásoktól a propagandáig. Svetlana Suveica bemutatja a

besszarábiai parasztság ingadozását Románia és Oroszország között 1917–1919 között. Valeria Soroștineanu elemzi az ortodox papok szerepét a parasztság politikai kultúrájának a kiformalásában. Vlad Popovici és Gabriel Moisa a Fehér és a Bihar megyei választásokat és választási kampányokat elemzi e periódusban.

A kötet a tizenkettedik fejezetétől kezdve (Egry Gábor, Toth Szilárd, Vasile Ciobanu, Corneliu Pintilescu, Ivan Duminica) elemzi a nagyromániai kisebbségi paraszti rétegek problematikáját, szerepüket a politikai életben, valamint a kisebbségek politikai pártjainak a szerepét e téren. Toth Szilárd a romániai Országos Magyar Párt és az erdélyi parasztság közötti viszonyt elemzgeti, kiemelve, hogy az Országos Magyar Párt nem nagyon törődött az erdélyi magyar parasztság problémáival, inkább csak szavazóbázisként tekintett erre. A választási kampányok alatt mindig a „magyar összefogás” szlogenjével kampányolt, és eredményesen, mert a magyar parasztság zöme mindvégig kitartott mellette. Fejezetében ugyanakkor részleteibe menően elemzi a propaganda eszközeit és ezeknek hatását a választók körében.

A továbbiakban Ivan Duminica a besszarábiai bolgárok, illetve Vasile Ciobanu a német parasztság helyzetét elemzi a két világháború közötti időszakban, Corneliu Pintilescu pedig egy nagyon is kényes problémát boncolgat: a náci ideológia elterjedése a korabeli szász sajtóban.

Következtetésként elmondhatjuk a kötetről, hogy egy igen komplex képet fest le a két világháború közötti romániai belpolitikai helyzetről. Újdonsága abban rejlik a kötetnek, hogy egy nagyon részletekbe menő elemzést végez a romániai paraszti társadalom majdnem minden szegmenséről, nem mellőzve a „problémásabb” témákat sem, mint a nemzeti kisebbségek parasztságának a bemutatását vagy a szélsőséges ideológiák terjedésének a problémáját.

BIRTOKBA VETT ÖRÖKSÉG. EDELENYI HÉTKÖZNAPOK A 18. SZÁZADBAN. SZERK. KRÁSZ LILLA – KURUCZ GYÖRGY. FORSTER GYULA NEMZETI ÖRÖKSÉGGAZDÁLKODÁSI ÉS SZOLGÁLTATÁSI KÖZPONT, 2014, 154 OLDAL.

Fehér Andrea

Az ismertetésre kerülő kötet a nemrég életre keltett Edelényi Kastélysziget sikertörténetének része.³ A tudományos igényességet szem előtt tar-

³ <http://www.edelenyikastelysziget.hu/>

tó, mégis a nagyközönség számára is élvezhető formában megjelentetett kötet a szellemi és épített örökség egységes kezelésére hívja fel a figyelmet. Az Edelényi Kastélysziget rekonstrukcióján dolgozó kutatók nem ragadtak le az építészeti elemek restaurálásánál s a tárgyi örökség szakszerű bemutatásánál, hanem értékelték és értelmezték az épülethez és környékéhez kapcsolódó folyamatokat. Ennek az értelmezésnek eredménye a jelen kötet is, mely Magyarország hetedik legnagyobb kastélyának hétköznapijait tárja az olvasók elé.

Az edelényi kastély több mint 300 éves története egy záloglevéllel indul. Az eredetileg II. Rákóczi Ferenc tulajdonában levő települést 1700-ban kapta meg zálogként 10 évre a későbbi kastélyépítő L'Huillier Ferenc, a Hessen-Darmstadt vértesezred kapitánya. A szabadságharc bukásával a település végleg L'Huillier tulajdonába került, aki időközben a szomszédos cserépi uradalmat is megvásárolta. Ezt követően készültek el a tervek s vette kezdetét a kastély építése. Ez a nagy volumenű vállalkozás azonban meghaladta a lotaringiai származású kapitány anyagi lehetőségeit, az ekkor szerzett adóság pedig meghatározta a kastély további lakóinak életét is. A kötet szerkesztői nagy hangsúlyt fektettek az építető örököseinek, illetőleg a velük házasságra lépett nemesek életpályájának bemutatására. A leányágon továbbörökített kastély története ugyanis a Forgách, Dessewffy, Eszterházy családokéval is összefonódott. Külön felhívnánk a figyelmet az aprólékosan kidolgozott női portrékra, gondolunk itt elsősorban a Dessewffy Ferencné (később Eszterházy Istvánné) Forgách Ludmilla életútját vázoló részre. Ez tudniillik lehetővé teszi, hogy megismerkedjünk egyúttal a 18. századi női arisztokrata szerepkörökkel, a házassági szokásokkal, illetőleg a párválasztás érzelmi és racionális indíttatásaival.

A kastélyt azonban nem csupán a fent említett nemesek lakták, hanem egy igen népes kiszolgáló személyzet is. Mivel tisztai névsorok nem maradtak fenn, a szerzők közvetett úton szerzett információk és analógiák segítségével rekonstruálták a személyzet összetételét, a birtokkormányzat élén álló jószágigazgatótól egészen a reprezentációhoz elengedhetetlen katonáig. A kötet fejezetei a kevésbé kellemes edelényi hétköznapiakba is bevezetnek. A rabtabellák és esettanulmányok pedig felelevenítik a korabeli bűnözés különböző formáit, de kitérnek a mindenkori urak hatalmaskodásaira is. A határok, mészárszékek, malmok és kocsmák használati jogáról fennmaradt források a kastélylakók és mezővárosi közösség – nem mindig felhőtlen – viszonyáról tudósítanak. Betekintést nyerhetünk a város és a kastély mindennapjaiba, túlélési stratégiáiba, de átfogó képet kapunk az agrártársadalmakra jellemző nehézségekről, vagyis az időjárás viszontagsága-

inak kitett és a helyrajzi adottságok által meghatározott mezőgazdaságról és állattenyésztésről is.

A nagyközönség számára azonban minden bizonnyal az utolsó fejezetek a legizgalmasabbak. A mindennapi élet és szórakozás kérdéskörét tárgyaló részek hiánypótlóak, ugyanis a 18. századi divatról, szépségápolásról vagy szabadidős programokról ritkán vagy csupán elvétve találunk adatot a magyar szakirodalomban.⁴ A kutatók a kastély falait díszítő freskók, a családi levéltárakban őrzött jegyzékek, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteménye és természetesen analógiák segítségével vezetnek be a legyezők, szabályák, fűzők, illetve a társadalmi hovatartozást jelképező kesztyűk, kalapok és parókák világába. A divatról szóló alfejezet röviden kitér az európai, illetve magyarországi viselet fejlődésére, a selyemszövés és selyemmanufaktúra korbéli virágzására, a város és falu, nemes és polgári öltözet szín- és formabeli különbségeire. Az erdélyi olvasó itt ismerősökre is bukkan, ugyanis egy rövidke megjegyzés erejéig Apor Péter is feltűnik. A szerzők azonban a ruha alatti testről sem feledkeztek meg, a szépség és egészség kérdéskörét taglalva a kor szépségideálja és ennek elérésére fordított energia, illetve praktikák is terítékre kerülnek. De szó esik itt súlyosabb témákról is, mint például a betegségek, járványok, az orvoshiány vagy a hivatásos és nem hivatásos orvosi személyzet közötti rivalizálás.

A jelenlegi forrásadottságaink megnehezítik a szórakozásról, étkezésről szóló adatgyűjtéseket, főként az előző esetében, s kifejezetten akkor, ha nem csupán az arisztokráciára szeretnénk adatainkat leszűkíteni. A szerzők igyekeztek azonban ezeket az akadályokat áthidalni s a rendelkezésükre álló szűkös anyagból nem csupán a nemesi, hanem a városi és paraszti világ táplálkozási szokásaira is kitérni. A szórakozási lehetőségekre vonatkozó alfejezet meggyőzően bizonyítja, hogy a játék minden társadalmi csoportban szerves részét képezte a hétköznapi életnek. A nemesek leginkább a vadászatban lelték kedvüket, de mindennapjaik részét képezte az egészségügyi tanácsadók által is nagyra értékelt billiárd, labdázás, teke, illetve sakk és kártyajátékok, amelyek különféle változatban (kockázás, disznójáték) a parasztság körében is jelen voltak. A kastélylakók rekreációs szokásaihoz az olvasás is hozzátartozott, s esetenként a zene és tánc is.

⁴ Feltétlenül ki kell itt emelnünk a szerkesztők korábbi közös munkáját. H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György: *Hétköznapi élet a Habsburgok korában. 1740-1815.* Budapest, 2007.

A kötetet a lélek táplálékáról szóló fejezet zárja, mely részletesen kitér a katolikus főúri családok és az egyház, illetve a szűk környezetükben élő egyéb felekezetek közötti – esetenként feszült – kapcsolatra is.

Gyakorta mesélik, hogy egy-egy szerző modern vagy annak ható címmel látja el klasszikus tartalmú munkáit. Reméljük, hogy rövid ismertetésünk meggyőzően érvelt amellett, hogy a kötet valóban a hétköznapokról szól, s nem valami mindennapi mázba bújtatott politikatörténetről. A történelmi események felidézését természetesen nem lehetett megkerülni, a bevezető fejezet ilyen jellegű törekvései tulajdonképpen a vizsgált korszakban kevésbé tájékozott olvasókat segíti abban, hogy egy nagyobb történelmi keretbe helyezhessék el a soron következő fejezeteket. A kötetben tárgyalt témákat finom esztétikai érzékkel válogatott illusztrációk kísérik, gondolunk itt elsősorban a fejezetek közötti átjárhatóságot biztosító Lieb Ferenc által készített freskórészletekre.

Csupán sajnálkozni tudunk azon, hogy Erdélyben a jelenlegi kastélyújítási láz során még mindig elmaradnak a hasonló tudományos igénnyel megírt népszerűsítő munkák, melyek a laikusok számára is élvezhető, szemléletes módon értelmezhetnék az életre keltett épített örökséget.

NAGYVÁRAD ÉS BIHAR AZ ÁRPÁD-KOR VÉGÉN. TANULMÁNYOK BIHARORSZÁG TÖRTÉNETÉRŐL 3. SZERK. ZSOLDOS ATTILA.
NAGYVÁRAD, VARADINUM KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNY, 2016,
195. OLDAL

Izsán Csaba

A *Kolozsvár 700* konferencia⁵ keretében tartott izgalmas előadásának is köszönhetően került kezembe a Zsoldos Attila által szerkesztett, 2014-ben útjára induló, évente egy tanulmánykötetet megjelentető sorozat itt bemutatott harmadik része. A sorozat nyitó darabja a kora középkor időszakával foglalkozott,⁶ míg folytatása a 16-17. század egyes kérdéseivel.⁷

⁵ *Kolozsvár 700 éve királyi város.* Nemzetközi tudományos konferencia a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Román Akadémia Erdélyi Tanulmányok Központja szervezésében, Kolozsvár, 2016. 11. 10–13.

⁶ Az első kötet – *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéből 1.* Szerk. Zsoldos Attila. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány, 2014. – 7 tanulmány segítségével mutatja be a régió és a város középkori történetét. Zsoldos Attila Bihar vármegye létrejöttét, kiterjedését és

Jelen írásom tárgya az Árpád-kor utolsó évszázadának eseményeit tárgyalja, hét tanulmányt felvonultatva olvasói számára. Bár ezek (az első két kötethez hasonlóan) továbbra is főként Nagyvárad és környékének korabeli történetére helyezik a hangsúlyt, Pósan László nyitó tanulmánya – *A Barcaság népessége a Német Lovagrend uralma idején (1211-1225)* – kilép a település szűkebb földrajzi határai közül. A szerkesztő Zsoldos Attila szavait idézve: „...a sorozat megteszi az első lépést abba az irányba, hogy látókörét az egész Kárpát-medencére kiterjessze. Ezt a törekvést Várad története alapozza meg: a város mindig is a kapcsolódási pontot jelentette Erdély és a Duna völgye között.” Ugyancsak őrá hivatkozva, a sorozat „...nem a megálmódók... saját vágyá”-t, hanem sokkal inkább „valós igényt elégített ki” Várad és Bihar történetének szakszerű bemutatásával.

Végiggondolva, hogy milyen igényeket fogalmazhatunk meg egy tanulmánykötettel kapcsolatban, nem könnyű egyszerű megállapításokat tennünk. Magunk elé képzelve egy tanulmánykötetet, általában egy vaskos könyv képe jelenik meg, amely szerkesztésének eseményétől, témájától

nemzetiségeit vizsgálja *Bihar megye korai története* című tanulmányában. Koszta László *A bihari püspökség alapításában* az intézmény első okleveleit és alapításának körülményeit mutatja be. Weisz Boglárka, jelen kötethez hasonlóan vámvizsgálatok kutatásába vezeti be az olvasót (*A 15. századi váradi vámpér*). Szovák Kornél Vitéz János püspök udvarát és a humanizmus korát eleveinti fel *A váradi írásbeliség hagyománya* c. tanulmányában. Szende Katalin a település fejlődését vizsgálja „*Civita opulentissima Varadiensis*” c. értekezésében. A kötet két záró tanulmánya Szent László király személyével és kultuszával foglalkozik (Körmendi Tamás: *Szent László és Horvátország kapcsolata*; Klaniczay Gábor: *A Szent László-kultusz kialakulása*).

⁷ A sorozat a „*Várad, Erdély kapuja...*”. *Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában. Tanulmányok Biharország történetéről 2.* Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, Varadinum Kulturális Alapítvány, 2015 címet viselő második kötettel folytatódott 2015-ben. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület két, a 16. század közepével-második felével foglalkozó kutatójának írásai a nyitó tanulmányok: Gálfi Emőke: *Izabella királyné várospolitikája. Gyulafehérvár és Várad*, Bogdándi Zsolt: *A váradi hiteleshelyek a 16. század második felében*. További három magyarországi kutató értekezését is olvashatjuk a kötetben. Mátyás-Rausch Petra korabeli gazdaságtörténeti kérdéseket jár körül *A belényesi uradalom és a helyi ércbányászat helyzete a fejedelemség gazdasági kormányzatában (1571-1613)* c. tanulmányában, míg Jeney-Tóth Annamária az *Ijabb Rákóczy György váradi udvartartásának kezdetei (1638; 1640-1642)*-ről értekezik. Sudár Balázs *A váradi török tartomány első éve (1660-1665)*-ről számol be.

függően különböző korszakokra vonatkozó tanulmányok egész sorát tartalmazhatja. Ezekből a kötetekből általában mindenki a saját kutatási, érdeklődési területét érintő tanulmányokat lapozza fel, gyakran idő hiányában elhanyagolva a „hátramaradottakat”. Írásom tárgya teljesen másként jelenik meg olvasói előtt. Amikor először kezembe vettem a kisméretű könyvet az EME Jordáky-ház könyvtárában, elcsodálkoztam: ilyen is lehet egy tanulmánykötet? A nagyjából 180 oldalnyi törzsszöveget tartalmazó szakkönyv szerkezete olvasóbarát, jól tagolt, hamar hozzáférhetünk a lényeges információkhoz, illetve a hivatkozások feloldásához (sajnos néhány esetben ez maga után vonja a majdnem teljes oldalt kitöltő lábjegyzetek bekerülését, ami – kis formátumú könyvnél – nem túlzottan esztétikus).

Mivel írásom célja nem egy összefoglalás, ezért nem szeretném az összes tanulmányt (szerzőik az Arpád-kor és várostörténet jeles ismerői/szakértői: Pósán László, B. Szabó János, Almási Tibor, Körmendi Tamás, Zsoldos Attila, Weisz Boglárka és Skorka Renáta) részletesen ismertetni, megpróbálva a számomra érdekesebbekre, az újdonság értékével hatottabbakra koncentrálni és így kiválasztani néhányat közülük.

Pósán László már említett, a Barcaság 13. század eleji népességéről szóló nyitó tanulmánya azért is keltette fel az érdeklődésem, mivel államvizsga dolgozatom témája is két határvédő funkciót is betöltő népesség temetőjének elemzése volt. Szintén nem tartom elhanyagolandónak, hogy a *Kolozsvár 700* konferencia keretében a Maria Crângaci-Țiplic és Ioan Marian Țiplic előadása is nagyjából e téma köré szerveződött, viszont merészebb kinyilatkoztatásaikat igencsak bizonytalan forrásokra alapozták (régészeti leletek és építészeti hagyaték használata népességre/etnikumra utalásokként). Pósán László ellenben jóval óvatosabb megközelítésekre alapozza írását, mellőzve az érzékeny pontok lehetőségét. Tanulmánya újszerű ízet számomra azzal biztosítja, hogy nem arra az alapvető kérdésre próbál választ adni, hogy kik élhettek a Német Lovagrenddel együtt a Barcaságban, hanem három alapvető kérdés megválaszolásának szándékára épül: honnan és hogyan biztosították a várak építéséhez szükséges munkaerőt egy „puszta és lakatlan” földön (*deserta et inhabitata*)? Milyen területekről hozhattak magukkal telepeseket, illetve hogyan befolyásolta a lovagrend jelenléte Erdély népességének változását a korszakban? A kötet olvasói részletes ismertetőt kapnak a rend hat valószínűsíthető várának (öt a Barcaságban és egy a Kárpátoktól délre) és további erősségeinek eredetéről, építéséről, illetve a betelepítésük és az őket érintő okleveleket feldolgozó történészek vélekedéséről, lefedve az utóbbi 150 év magyar és német nyelvű

szakirodalmát (Johann K. Schuller 1841-ben megjelent írásától egészen a friss munkáig terjedően, mint például Laszlovszky József és Soós Zoltán német lovagrenddel foglalkozó kötete). A tanulmány részletesen bemutatja a Magyar Királyság Bizánc bukását követő, a Balkán irányába történő terjeszkedési politikáját, ezáltal megalapozottként számol be a Német Lovagrend betelepítéséről, ellenben szinte egyáltalán nem foglalkozik a rend és az uralkodó közti kapcsolat megromlásával, illetve távozásuk problematikájával. Fő gondolatmenete a várak építésében valószínűleg kulcsszerepet játszó telepések származásának kiderítésére irányul. A szerző meglátásában csupán egy kis részüket hozza nyugatról magával a rend, többségüket a korábban II. Géza által az Altlandba (Nagysink, Újegyház, Nagyszeben környéke) telepített német nyelvű népességből vonzzák át a Barcaságba. Arra a lényeges kérdésre reflektálva, hogy a témában jártas olvasó mi újat kaphat Pósan László tanulmányától, a válasz többretegű. A kutatás legújabb eredményeire támaszkodva a tömör, rövid (17 oldalas) írás bemutatja a korszak barcasági népességének lehetséges számát és ennek változását a vizsgált időszakban (elérve becsült maximumként a 2500 főt), továbbá azt is, hogy ez miként befolyásolta a környező területek népességét. Továbbá leírja a rend által felhasznált, korábban is létező földvárakat, illetve az átalakítások valószínűsíthető mértékét (építettek-e újat, építkezettek-e közből). Ehhez szorosan kapcsolódva általános képet nyújt az építésükhöz szükséges munkaerőről (8-10 kőfaragó, 4-5 kőműves, további 100-150 segédmunkás váranként) és időigényről.

Amikor választanom kellett, hogy a már említett hét tanulmány közül melyekről értekeznek részletesebben recenziómban, a hadtörténet iránt tanúsított érdeklődésem egyértelmű opcióvá tette számomra a kötet második írását. B. Szabó János *Az 1241. évi „tatárjárás” és Várad pusztulása az újabb kutatási eredmények tükrében* című tanulmánya igazi „ínyencségnek” számít az Árpád-kori hadtörténet iránt érdeklődő olvasók számára. A témában már több könyvet is kiadott szerzőnek 28 oldalban sikerült olyan összefoglaló jellegű írást elkészíteni a tatárjárásról (a Nagyváradra vonatkozó események felvonultatásával együtt), amely mind a téma iránt általánosan érdeklődők, mind pedig a történész közeg számára is olvasmányos, egyben információ gazdag tartalommal rendelkezik. Tanulmánya hét kisebb fejezetre tagolható, amelyek kronológiai sorrendben mutatják be a tatárjárást, kiindulva az 1235-ben, Karakorumban rendezett nagy mongol tanácskozástól (amelyben elhatározták és megtervezték a nagy hadjáratot) egészen a muhi vereségig. Három kisebb fejezet foglalkozik Várad helyze-

tével a tatárjárás alatt, tárgyalva az ország központja felé induló seregek útvonalát a városhoz viszonyítva, Osl nembéli Benedek váradai püspök összecsapásait az Eger városát is feldúló mongol csapatosttel, nem utolsó sorban pedig a város ostromát, erősségeinek ostrom előtti feltételezhető állapotát, illetve a harc kimenetelét. Az utolsó fejezet egyfajta „mitoszromboló” szerepet is betölt, ebben B. Szabó megpróbálja összegezni, a legfrissebb régészeti és hadtörténeti kutatások eredményeire hivatkozva mindazt, amit jelenleg biztosan állít, vagy nagy valószínűséggel sejt a tudomány a magyarországi várak és a mongol ostromtechnika korabeli állapotairól.

Feltéve a mindenkori kérdést egy viszonylag sokat kutatott, ennek ellenére még számos kihívást és ismeretlen elemet tartogató témában írott tanulmányról, következő soraimban azt szeretném tárgyalni, hogy miben hoz újat a szerző jelen írása a tatárjárás és a muhi vereségről alkotott tudományos képben. B. Szabó gondolatmenetében központi szereppel rendelkezik IV. Béla királyunk, akinek megítélése valamelyest pozitív irányba tolódik az eseményekkel kapcsolatban, természetesen hangsúlyozva az uralkodó elhibázott lépéseit. A király egyik legnagyobb „bűneként” értékeli a szerző annak tényét, hogy a pesti lakosságnak „sikerült” meggyilkolnia Kötöny kun fejedelmet, ezzel előidézve az amúgy is ellenséges hangulattal fogadott lovas népszerűség pusztításait és távozását a királyságból, így elveszítve egy nagyméretű könnyűlovasként bevethető hadtestet. Mindemellett számos olyan érvet vonultat fel, amely a történetírás által gyakran felkészületlenséggel vádolt IV. Bélát pozitívabb színben tünteti fel. Ezek közé sorolható a higgadt és türelmes hadvezetés (amely sajnos nem tudta teljes mértékben megakadályozni az egyéni akciókat a törbeccsalásra használt, kisméretű, portyázó mongol csapatokkal szemben, amelyek lényeges veszteségeket okoztak magyar szempontból). B. Szabó megpróbálja szélesebb kontextusban tárgyalni a sokak által öngyilkossággént megítélt székértábort, a muhi vereség fő okozóját, ami az akkor IV. Béla rendelkezésére álló források és információk tudatában akár logikus lépésnek is tekinthető (nem tudott a Kárpát-medencét „bekerítő” két további mongol sereg létezéséről) az uralkodó feltételezett stratégiájában. Mindezek mellett a szerző állást foglal két igencsak vitatott kérdéskörben is. Tárgyalja annak lehetőségét, hogy más taktikával, hadszerkezettel (gondolva itt a történetírásban vádként felhozott könnyűlovás „ősi harcmodor elfelejtésére” a nyugati nehézlovassággal szemben) mennyire lehet reálisnak tekinteni egy esetleges győzelmet a mongol főszereggel szemben. Érvelése alapján egy sebtében alkalmazott, könnyűlovasságra épülő taktika semmit sem ért volna a tapasztalt, évek óta

folyamatosan hadakozó ellenséggel szemben. Nem utolsó sorban pedig a kővárak problémájára próbál helyesen rávilágítani. Ezen a ponton érdemes kitérni a nagyváradi eseményekre, illetve ennek forrásaira. B. Szabó – Rogerius szövegéből – arra következtet, hogy az ostromot megelőzően nem a püspöki vár falait javíthatták, sokkal valószínűbb, hogy a föld-fa erődítések kaptak egy új kőfalat a legfenyegetettebb oldalon. Ebből a feltételezésből vezeti le a továbbiakban a szerző a kővárak kérdéskörét. A korábbi szakirodalommal ellentétben a régészeti kutatás újabb forrásai is arra a tényre utalnak, hogy lényegesen több kőből épített védművel rendelkező várral kell számolnunk, mint pár évtizeddel azelőtt, illetve IV. Béla királyunk ezen irányú intézkedései már a tatárjárást megelőzően elkezdődhettek. Hosszan tárgyalja a szerző a mongol csapatok rendelkezésére álló ostromgépeket, arra a következtetésre jutva, hogy a Felvidéken nagyobb arányban, épségben maradt várakat és településeket nem kizárólag kőfalaik védtek meg a pusztulástól (abban az esetben, ha nem rendelkeztek ostromgépekkel az itt elvonuló mongol csapatok), sokkal valószínűbb, hogy a főseppel való tervezett találkozás következtében a tatár mellékcsapatoknak nem volt elegendő idejük a várostromokhoz.

Pósán és B. Szabó bevezető jellegű, általánosabb tematikákat érintő tanulmányai után egy Nagyváradhoz és egy fontos Árpád-kori személyiségéhez szorosan kapcsolódó írással szeretném folytatni a kötet ismertetését. Körmendi Tamás *Lodomér pályafutása váradi püspöksége előtt* című írása a későbbi esztergomi érsek életének és pályafutásának korai éveire koncentrálnak, külön fejezeteket szentelve az egyházi méltóság származásának, iskoláinak, illetve útjának a váradi püspöki székhelyig. A tanulmány szerkezetét a tömörség jellemzi, valamelyest nehezítve olvashatóságát. Erre a Lodomér eredetéről szóló fejezet a legjobb példa, ahol az Árpád-kor birtokviszonyaiban és nemzetségeiben nem jártas olvasó számára nehézkesnek, túlzottan információgazdagnak tűnhet a szöveg. Történész szemmel azonban egy nagyon jól felépített fejezet, amelyben Körmendi a püspök és későbbi érsek származásával foglalkozó irodalmat szigorú kritika alá helyezi, saját véleményét Zsoldos Attila érvelésének kiegészítésével találva: szerinte Lodomér nem a Monoszló (amint azt a legkorábbi kutatások és követői állították), hanem az Atyus vagy legvalószínűbben a Vázsony nemzetség tagja volt, illetve monoszlói Mika fia lehetett.

Igyekszik megcáfolni azon állításokat is, amelyek alapján az 1268-ban már pápai jóváhagyással is rendelkező váradi püspök megegyezik az ugyanazon évben, a bolognai egyetem diákjai között feltűnő „Lodomér úr,

a magyarországi Dénes ispán fia” személlyel, az idő rövidségére (a bolognai említés október végi, két héttel később, a püspök Lodomér már rendelkezik a pápai jóváhagyással) és királyi oklevelekre hivatkozva. A rendelkezésünkre álló kevés forrás alapján azt sem tartja teljesen bizonyíthatónak Körmendi, hogy az 1257 és 1261 vagy 1262 között az oklevelekben megjelenő Lodomér, a veszprémi káptalani iskola éneklőkanonoka megegyezne a későbbi püspökkel. Váradra kerülését megelőzően egyetlen, teljesen biztosra vehető funkciója az István ifjabb király udvarában töltött alkancellársága 1264–1266 között. Az olvasó tehát azokat a következtetéseket vonhatja le, hogy továbbra is igencsak kérdéses ennek a váradi egyházi főméltóságnak a származása, illetve, bár bolognai és veszprémi jelenléte nem bizonyítható sziklaszilárd tényekre hivatkozva, kánonjogi és hittudományi tájékozottsága alapján látogatnia kellett valamely itáliai egyetemet az 1250 vagy 1260-as években, illetve a váradi püspökség történetében „...az egyik legrátermettebb és legsikeresebb vezetőről beszélünk”.

Bár recenzióban, ahogy korábban is említettem a hét tanulmány közül annak a háromnak a részletesebb ismertetésére szorítkoztam, amelyek számomra a legérdekesebb tematikákban íródtak, mégsem szeretném azt a tudatot kelteni az olvasóban, hogy a kötetben szereplő többi tanulmány kevésbé érdekes vagy értékes. Ahogy a címből is sejthető, Almási Tibor *Forrásadatok és feltevések Rogerius életrajzi vázlatához* című tanulmánya B. Szabó Jánoséhoz hasonlóan az 1241–42. évi tatárjárás témájával foglalkozik. A szerző az itáliai származású kanonokhoz kapcsolódó forrásokat helyezte írása középpontjába, külön tárgyalva az életére vonatkozó forrásokat és hitelességüket, illetve a Rogerius által írt szövegeket és problematikájukat. Szerzőként a kötet szerkesztője, Zsoldos Attila a Bihar megyében jövevénynek számító Geregye nemzetség virágzásának és bukásának történetét foglalja össze *A Berettyó urai* című tanulmányában. A kötet két záró tanulmányában Weisz Boglárka Bihar megyei vámvizsgálatokat ismertető *Vámvizsgálatok Bihar megyében a 13–14. század fordulóján* címmel, míg Skorka Renáta I. Károly király második felesége, a Váradon eltemetett Luxemburgi Beatrix életének fontos pontjait mutatja be *Luxemburgtól Váradig. Beatrix magyar királyné története* címmel.

A kötetet ajánlani tudom mind a szakemberek, mind pedig az Árpád-kor vége népeesség-, egyház- és gazdaságtörténetének vagy a tatárjárás iránt érdeklődők számára, főként tömör, lényegre törő stílusa, olvasmányossága és változatos tematikája miatt. Remélhetőleg, ha a korszakot nem ismerők kezébe kerül e könyv, kedvet kapnak az Árpád-korral foglalkozó más

szakkönyvek fellapozására is. A nagyon tartalmas kezdet feljogosítja a szerkesztőket arra, hogy a jövőben is folytassák e remek sorozat munkálatait.

KRUPPA TAMÁS: *A KERESZT, A SAS ÉS A SÁRKÁNYFOG. KELET-KÖZÉP-EURÓPAI TÖRÖKELLENES LIGATERVEK ÉS KÜZDELMEK A BÁTHORY-KORSZAKBAN (1578-1597)*. MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, BUDAPEST–RÓMA, 2014, 516 OLDAL.

Fábián Róbert-Donát

A kötet, amint azt alcíme (*Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578-1597)*) is sejteti, jól körülhatárolt időszakkal, témával és pontosan meghatározott történelmi és földrajzi keretekkel dolgozik. Az alcímben jelzett törökellenes háborús terveket tárgyalja úgy, hogy ezeket a Szentszék, Lengyelország és Erdély szemszögéből veszi nagytitkos alá. Az 1571-es lepantói győztes csata volt az, mely a 16. század utolsó harmadában a törökellenes terveknek újabb hullámát indította el, ugyanis ez a győzelem ébresztette Európában fel a reményt, hogy nem legyőzhetetlen többé a török. Egyfelől ezért tartja a történetírás fordulópontnak ezt a tengeri ütközetet, másfelől azért is, mert ekkortól vált világossá, hogy az oszmánok befolyása tulajdonképpen csak a Földközi-tenger keleti partjaira és medencéjére korlátozódik. Ez volt az akkori tényállás a tengeren, a szárazföldi hadszíntereken azonban nem voltak ennyire letisztulva az erőviszonyok, ugyanis a törökök tovább fenyegették Dalmáciát s így implicite az itáliai részeket, a magyar királyság elfoglalt részein keresztül pedig a Habsburg monarchiát.

A Szentszék kormányzatában is változások álltak be 1572-re, amikor Szent Péter trónjára új pápa lépett V. Pius személyében. Az új egyházfő elődje, XIII. Gergely terveit kívánta követni a törökök elleni harcban, s az ellenük szerveződő szövetség élén a Szent Római Birodalom császárat látta. Ugyanakkor 1574-ben megürült a lengyel trón, s talán az előbb említett ambícióknak köszönhető, hogy a lengyel koronáért folytatott harcban a pápa a Habsburg jelöltet támogatta. A másik aspiráns, a cár ugyanis elfogadhatatlannak tűnt a lengyelek számára, az a lehetőség viszont, hogy a lengyel trónon egy Habsburg üljön a Porta számára volt elfogadhatatlan. Így 1575-ben a legesélytelenebb jelöltnek tartott Báthory Istvánra esett a választás. Báthory nyitottnak mutatkozott a török kiűzését célzó tervek irányába. Lengyel királyként megnövekedtek a lehetőségei, illetve az abban

az időben kiobbant perzsa háború alkalmat kínált a szent liga felállítására. Így az 1570-es évek végén elkezdődött a szerveződés a Szentszék és Báthory között. Így nézett ki tehát az a politikai konstelláció, amelyből jelen könyv fő gondolatmenete kiindul, s melynek eredményeként megszületett a könyv tárgyának számító törökellenes koalíció.

A könyv szerzője a korabeli diplomácia szemével nézve a történeteket, az európai hatalmak bonyolult viszonyát olyan zenekarhoz hasonlítja, melyben „mindenki a saját szólamát játssza”, s a végeredmény néha élvezhető muzsika, máskor pedig valamiféle hangzavar. Ezt a hasonlatot tartja szem előtt – látható módon – a szerző akkor is, amikor könyvének első fejezete a *Prelúdium*, az utolsó pedig az *Utóhang* címet viseli. Az e két rész között található hat fejezetben Kruppa Tamás kronológiai sorrendben mutatja be az eseményeket, a fejezeteket egy-egy fordulópont köré csoportosítva. Ezeknek a fordulópontoknak a meghatározása szubjektív jelleggel bír. Ha Báthory István halálának éve egy ilyen egyértelmű fordulópont a szerző számára, a tizenöt éves háború esetében már bizonytalanabb a helyzet, az 1591 és 1593 dátumokkal is találkozunk – mind egyéni, személyes döntései a szerzőnek. A kötetet pont a tizenöt éves háború kellős közepénél szakítja félbe a szerző, ugyanis az 1596-os mezőkeresztesi ütközetet olyan fordulópontnak tekinti Kruppa, mely a háborút két részre osztotta, ugyanis a csata után a felek lemondtak arról, hogy a háború kedvező lezárását egyetlen nagy döntő csatával kényszerítsék ki.

Erdély szempontjából is fordulópont az 1597. év, ugyanis Báthory Zsigmondot pontosan ez a mezőkeresztesi csata, amelyben személyesen részt vett, győzte meg arról, hogy a kudarc következtében lemondjon a trónról.

A kötetnek csupán a VI. fejezetében tárgyalja a szerző a Habsburg monarchia helyzetét, talán aránytalanul keveset, de ezt a döntését azzal indokolja, hogy II. Rudolf ebben az időben azt a védelmi doktrínát követte, mely az 1570-es évek második felére vált általánosan elfogadottá, s amelyhez következetesen ragaszkodtak is. A fejezetek hosszát és előadásmódját a rendelkezésre álló források szűkössége vagy éppenséggel bősége befolyásolták, ugyanis a szerző elsődlegesen a források alapján számol be az eseményekről. Amennyiben egy-egy tárgyalt kérdésre, eseményre több forrást talált, akkor néha ezeket bővebben ismerteti.

A kötetben az események tárgyalásának módja és szempontja a pozitívista történetírás hagyományait követi, ugyanis a leíró módszer alkalmazása miatt igen nagy teret kapnak az események forrásalapú rekonstrukciói.

A második nagy fejezetben a szerző a XIII. Gergely pápa ideje alatt megszületett törökellenes kezdeményezéseket vizsgálja meg, pontosabban azokat a tárgyalásokat és ligákat, melyeknek kialakításán elsősorban a Szentszék fáradozott, illetve az ezek elé gördülő problémákat. Ugyanakkor törekszik bemutatni azt a politikai konstellációt is, mely a lengyel trón megüresedésével keletkezett. A III. fejezetben már a lengyel királyválasztás kérdésére reflektál hosszasan. Az erdélyi helyzetet, majd később Báthory Zsigmond uralkodásának éveit vázolja fel a IV. fejezet: az 1588. évi medgyesi országgyűlés határozatai fölháborodást váltottak ki a szentszéki diplomáciai kapcsolatokban, s V. Sixtus a fő felelőst a kialakult helyzetért Báthory Zsigmondban látta. A kiátkozás a Rómával való kapcsolatokat még inkább bonyolulttá tette. Az V. és a VI. fejezet olyan személyekről és eseményekről számol be, főleg nunciusokról és legátusokról, akik sorsdöntő tárgyalásoknak voltak a kezdeményezői, illetve lebonyolítói, s talán ez a két fejezet illusztrálja a legjobban a számos kis törökellenes küzdelemnek a kialakulását, azt a „fülsiketítő hangzavart”, melyet a különböző országok diplomáciai erőfeszítéseinek a sokfélesége teremtett.

A könyv megírásával a szerző célja elsődlegesen nem az volt, hogy kizárólag egy szakmunkát nyújtson, hanem hogy a 16. század utolsó harmadának meghatározó kelet-közép-európai eseményeiről és diplomáciai mozgásairól átfogó képen nyújtson a törökellenes ligaterveken keresztül. Jelen kötetnek a vezérfonala, éspedig a török Európából való kiűzésének gondolata a 16. és 17. század emberét foglalkoztatta, ennek bizonyítéka az is, hogy már a kortárs irodalma is igen nagy ennek a témának. A kor ember számára az ellenséget megtestesítő török kiemelt szerepet játszott, s ezért nem szabad ezeket a terveket, melyeket a szerző bemutat, ma úgy látni s láttatni, mintha az akkori kor egyszerű, néha fiktív elképzelései lettek volna, vagy a kor hatalmasságai szimpla propagandisztikus eszköznek használták volna. Az viszont igaz, hogy a Nyugat egészen másképpen élte meg ezt a helyzetet, mint a magyarországi vagy erdélyi ember. A törökellenes harcban, a ligatervekben azonban ebben az időszakban nincs szünet.

A könyv a törökellenes ligák és küzdelmek sorozatát nem tekinti lezártnak, a korábban említett okok mellett az 1597-es évnek mint a választott téma bemutatásának felső korhatárként való kiválasztására csupán a szerző személyes opciója a magyarázat.

A kötet érdeme, hogy szerzője számos levéltári forrással dolgozik, ugyanakkor az információk néha kusza szálai között stílusa könnyedségével próbál segíteni. Így a könyv nem csupán a szakembereknek szól, ha-

nem haszonnal forgathatja mindaz, aki e kor iránt érdeklődik, s Erdély törökellenes erőfeszítéseit tágasabb kontextusba helyezve akarja látni.

BORDÁS BEÁTA: *ERDÉLYI KASTÉLYÉPÍTÉSZET A HISTORIZMUS KORÁBAN (1840–1914): AZ EGYKORI KOLOZS, TORDA-ARANYOS ÉS ALSÓ-FEHÉR VÁRMEGYÉK KASTÉLYAI*. POLIS KÖNYVKIADÓ–ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET, KOLOZSVÁR, 2016, 295 OLDAL.

Foth Gyöngyvér

Dr. Bordás Beáta művészettörténész 2013-ban védte meg doktori disszertációját, melynek témáját a historizmuskori erdélyi kastélyépítészet képezte, pontosabban három monarchiabeli központi erdélyi vármegye kastélytörténetét kutatta: a Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyét. A jelen bemutatandó kötet ennek a disszertációnak az átdolgozott változata.

A keménykötésű könyv címlapját Joseph Neuhauser osztrák festő 1791-ben készített festményének a reprodukciója szépíti. A festményen a 18. század végi marosújvári kastély keleti homlokzatát láthatjuk, az azt környező lenyűgöző tájjal és a kastély előtti zsánerjelenettel. Noha az olajfestmény nem a historizmus korában átalakított Mikó-kastélyt ábrázolja, mégis elmondható, hogy az illusztráció illik a kastély-témához, annál is inkább, hogy a zsánerjelenet egy kis ízelítőt ad az erdélyi nemesség életstílusából. A marosújvári Mikó-kastély 19. századi romantikus neogótikus stílusú modernizálása (1856-tól kezdődhetett az átalakítása) Erdély egyik korai és jelentős historizmuskori kastélyépítészeti példájának számít.

A könyv dr. Kovács András művészettörténész előszavával nyit, melynek címe Bíró József szavait idézi: „A kastély már maga a történelem.” Ezt követi a bevezető fejezet, a három tárgyalt egykori vármegye kastélyait bemutató fejezet, majd a kutatások szintézisének is tekinthető, összefoglaló tételekkel zárul a kötet: a historizmuskori kastélyépítészet stílusirányzatairól, a kastélyok építéséről és építőiről, a kastélybelsőkről, műkedvelő arisztokrátákról és a kastélykertekről. A kastélybelsőket tárgyalva Bordás Beáta a szoros értelemben vett építészettörténeten túlhaladva a kastélykultúra és az arisztokratikus élet más aspektusait is megvilágítja, mint például a műgyűjtés jelenségét. Tehát a látványos és teljességre törekvő leírások révén madártávlatból megközelítve a kastélyparkokat, feltárul az olvasó előtt a reprezentatív kastély homlokzata, majd belépve a kastélyhallba

és a különböző rendeltetésű díszes termekbe, összképet nyerhet a 19. század végi kastély külső és belső pompájáról egyaránt.

A szerző köszönetnyilvánítását és a bibliográfiát három levéltári forrás közlése követi, és pedig br. Bánffy Albert válaszüti hitbizományának 1886-os, 1887-es, valamint 1889-es inventáriuma.

A kötet végén található mellékletek közül megemlítenő a belső terek elemzését elősegítő 12 alaprajz, a kastélyok helyszínének a betájolását és építkezési fázisainak a datálását alátámasztó, a 18. század második felében, illetve a 19. század folyamán rajzolt 29 katonai felmérési térkép, valamint a 18 színes festményreprodukciót felsorakoztató függelék. A képek között tizenöt arisztokrata portréja néz szembe az olvasóval, legtöbbször közülük a legjelentősebb kastélyépítetők, mint a grófi és a bárói Bánffy családok, valamint az Ugron, Teleki, Wesselényi és Bethlen családok tagjai. Az első és a két utolsó olajfestményen egy-egy erdélyi kastély látképe tekinthető meg: a borítót is dekoráló Neuhauser-festményen az említett marosújvári kastély, illetve a gr. Teleki Ralph által festett geryeszegi kastély és a Rippl-Rónai József által 1910 körül megörökített zsuki kastély.

A bevezetőhöz visszatérve megjegyzendő, hogy a szerző négy kisebb alfejezetben meghatározza a kastély és a historizmus fogalmait, majd az erdélyi kastélyok kutatástörténetét és a kötet szerkezetét körvonalazza. A szerző a kutatás során, a szegényes szakirodalom miatt, főleg a kastélyokat építető családok írott forrásaira támaszkodott. A Bánffy, Bethlen, Jósika, Mikó, Teleki, Ugron és Wesselényi családok levéltári anyagaiban Bordás Beáta „a kastélyokról szóló írott forrásokat, tervrajzokat és ábrázolásokat, fényképeket” kereste. A datálás szempontjából nagy jelentőséggel bírtak az említett katonai felmérések térképei, amelyek dokumentálják a kastélyok és (legtöbb esetben) a kastélyok elődjének a pontos helyét és szerencsés esetben ezek alaprajzi formáját, valamint a kastélyparkok formáját és terjedelmét is. Az elmúlt évszázad mostoha körülményei között a kastélyépületek számos kisebb-nagyobb átalakításon estek át, más esetben pedig az elhagyatottság vagy szándékos rombolás következtében egyre romlott az állapotuk. A kastélyok eredeti állapotát, illetve a teljesen lebontatott egykori historizáló kastélyépületeket a szerző archív fényképek segítségével rekonstruálta. Ezen archív fényképanyagot gr. Teleki Sándorné (1864–1937) Budapesti Iparművészeti Múzeumban őrzött Monarchia-beli kastélyokat ábrázoló képeslapgyűjteménye, Fischer József fényképész 1930-as években készített felvételei, Veress Ferenc 1869-es évi bonchidai kastélyfény-

képei, valamint a 19. század végi és 20. század eleji *Szalon Ujság* és a *Vasárnapi Ujság* illusztrációi szolgáltatták.

A szerző a bevezető negyedik alfejezetében röviden bemutatja a könyv szerkezetét. Ezek szerint a kötet első három nagy fejezete vármegyénként ismerteti a Kolozs-, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyékben található összesen tizenhét erdélyi historizmuskori kastélyt, elsősorban építéstörténeti megközelítésből. A leírások a birtoktörténetből kiindulva körvonalazzák az építéstörténetet – építési körülmények, a megrendelő életrajza, tervezők –, majd a homlokzatok, alaprajzok és a belső terek ismertetését, valamint a kastélyparkok és az enteriőrök rekonstrukcióját foglalják magukba.

Kolozs vármegye legjelentősebb kastélyépíttetői a grófi és a bárói Bánffy családok voltak. A két bemutatott bonchidai Bánffy kastély közül a grófi Bánffy-ág kastélyán eszközölt neogótikus átalakítások során valósult meg a romantikus gótizálás legszebb példája Erdélyben. Az egykori nyugati homlokzatot egy tágas, látványos mérművekkel díszített szamarhátíves veranda ékesítette, amelyet 1935 után zárt erkéllyé alakítottak át. Így a lenyűgöző látványt nyújtó szamarhátíves árkád helyét három egyenes záródású mérműves ablak vette át. A nyugati homlokzat melletti konyhaépület neogótikus átalakítása Kagerbauer Antal kolozsvári építészmérnök tervei alapján valósult meg. Ennek ellenére a romantikus stílusban átépített nyugati, szamarhátíves homlokzat szerzőségét nem sikerült egyértelműen azonosítani. A korábbi irodalom szerint ezek az építkezések 1840 és 1844 között zajlottak. Ezt a datálást Bordás Beáta valószínűtlennek tartja. Szerinte csak annyi bizonyos, hogy a gr. Bánffy József idején lebonyolított átalakítások 1855-ben már készen voltak.

Báró Bánffy Ádám 1875 és 1887 között reneszánsz és neobarokk stíluselemekkel építtette át válaszüti kastélyát. A kastély látványosságai a belső terekben megmaradt díszesen faragott faburkolatok, bútorok és mázas kályhák, amelyek maga a tehetséges Bánffy Ádám saját alkotásai. Ezen kvalitásos neoreneszánsz berendezési tárgyak közül a művész-báró egyesekeket a Budapesti Iparművészeti Múzeumban és az 1878-as párizsi világkiállításán is bemutatott.

A mára elpusztult Jósikafalvi Urmánczy-kastély érdekessége az, hogy építtetője nem arisztokrata, hanem egy örmény származású gazdag kereskedő, Urmánczy János (1849–1933) volt. A szerző az építkezést 1906 és 1910 közé datálja. A dél-tiroli származású Giacomuzzi Vigilio építész ter-

vei alapján épülhetett kastély a romantikus historizálás és a szecesszió stílusjegyeit ötvözte.

A néhány „problémásabb” épületről szóló alfejezetben olyan Kolozs vármegyei kastélyépítészeti példákra olvashatunk, amelyeknek vagy a datálása bizonytalan, vagy pedig a kastély-jellege kérdőjelezhető meg. A gyulai várkastély délkeleti, nyugati és a keleti homlokzatát félköríves stílusú vakárkádokkal díszítették. Ezen átalakítások a 19. századi forrásanyag hiányosságai miatt nehezen datálhatók. A köznyelvben kastélyokként emlegetett magyarzombori Sombory-, a bánffyhunyadi Barcsay- és a gyekei Béli-udvarházak inkább igényesebb udvarházaknak tekinthetők. Az 1919 után erősen átalakított csucsai Boncza-villa is, habár kastélyként emlegetik, méretei miatt inkább villának számít.

Az egykori Torda-Aranyos vármegye három historizmus kori kastélya a középkori stílusok példáit követik. A tordaszentlászlói Mikes-Széchen kastély az angolos gótika, a mezőzáhi Ugron-kastély a Loire-menti kastélyok, a torockószentgyörgyi br. Thoroczkay-kastély angol várszerű, „*castellated*” és neoromán stílusjegyeket mutat.

A torockószentgyörgyi kastély a szerző saját „felfedezésének” tekinthető. Az elpusztult báró Thoroczkay-kastély ugyanis a szakirodalomban eddig teljesen ismeretlen épület volt. A kastély építtetője báró Thoroczkay Viktor (1860–1939) volt, datálása pedig az 1909 és 1915 közötti évekre tehető.

Alsó-Fehér vármegye kastélyai közül Bordás Beáta szerint a marosújházi Mikó-kastély a romantikus kastélyépítészet legjelentősebb emléke. Akárcsak a historizáló kastélyok többségénél, ez esetben is egy régi, barokk kastély átalakításáról, a szerző szavaival élve „gótizáló köntösbe való átöltöztetéséről” beszélhetünk. A hidvégi gr. Mikó Imre által 1856-tól átépített kastély Kagerbauer Antal kolozsvári építész egyik legjelentősebb alkotása. A kastély jelenlegi állapotát illetően a szerző kifejezően fogalmazott: „úgy tűnik, az épület menthetetlenül halad a pusztulás fele, ez indokolta a kastély alaposabb leírását”.

Az enyedszentkirályi br. Bánffy-kastély eredeti homlokzatraja megmaradt. Ennek a hátoldalán olvasható „Alaprajz Maetz Frigyes / Homlokzatok Pákei”. Bár a tervrajzon nincs datálás, a szerző az építészmérnök Maetz és az építész Pákei közös kolozsvári munkásságát elemezve arra a következtetésre jutott, hogy a terv valamikor az 1887 és 1897 közötti években készülhetett. Stílusjegyeit elemezve („eklektikus, megmozgatott tömegkompozíciójú épület, német reneszánsz részletekkel”), figyelembe vé-

ve az ilyen jellegű kastélyok magyarországi megjelenésének az időszakát, az említett időközt Bordás Beáta az 1890-es évek elejére szűkítette.

A kastélyleírásokat az említett, szintézisnek is tekinthető fejezetek követik, elsőként az erdélyi historizmuskori kastélyépítészetben felfedezhető stílusirányzatok bemutatása. Ezek után az építkezés menetéről és szereplőiről, majd a kastélyokat tervező építészekről olvashatunk. Az erdélyi historizmuskori kastélyok építései, illetve építészmérnökei: az olasz Giacomuzzi Vigilio és fia, Giovanni, akik az Urmánczy-család kastélyát építették, Alpár Ignác mint a csucsai Boncza-villa feltételezett tervezője, Medgyaszay István – aki a geryeszegi és az alsózsuki Teleki-kastélyok esetén végzett kisebb szecessziós átalakításokat, Kagerbauer Antal kolozsvári építészmérnök, aki a marosújvári, valamint valószínűleg a bonchidai és tordaszentmihályi kastélyok romantikus gótizáló homlokzatainak a kialakításán dolgozott. A szerző ugyanakkor rávilágít az eddig szinte alig ismert Maetz Frigyes medgyesi származású, autodidakta építész kastélyépítészeti munkásságára. Alapos kutatásokra vall ugyanakkor a Pákei Lajos építészeti pályáját és a kastélyépítészeti tevékenységét bemutató alfejezet. A kastélyépítők közül Pákei az egyedüli egyetemi végzettségű építész: a Budapesti Magyar Királyi József Műegyetemen, a Münchener Műegyetemen és a Bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult. Az ő művei közé sorolhatók: a várhegyi br. Bornemisza András kastélya, Bodolán Béli Tivadar kastélya, az enyedszentkirályi Bánffy-kastély homlokzati tervei és a mezőzáhi Ugron-kastély terve.

A kötetben szó esik arról is, hogy egyes források egyes arisztokratákat mint egy-egy épület tervezőit említik. Így például br. Teleki Árvéd lehetett, egyes források szerint, saját drassói kastélyának a tervezője, valamint a mezőzáhi Ugron-kastély egyik feliratán az olvasható, hogy br. Bánffy János tervei alapján épült. A szerző bebizonyította, hogy Bánffy János valóban készített kezdetleges terveket a mezőzáhi kastélyhoz, de ezekhez igazodva tulajdonképpen Pákei tervezte meg az utóbb kivitelezett épületet. Ezek szerint tehát Bordás Beáta felhívja az olvasó figyelmét arra a tényre, hogy az ilyen jellegű forrásokat óvatosan kell kezelni.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy dr. Bordás Beáta művészettörténész ezen könyve az erdélyi historizmuskori kastélyépítészet kutatásának az alapköve. Az összefoglaló fejezetekben megemlítette, a három központi erdélyi vármegyén kívül eső kastélyok és kúriák sora arra enged következtetni, hogy a szerző Erdély teljes területén található kastélyokra vonatkozó forrásokat is gyűjtötte, és esetenként fel is dolgozta. Elvárható tehát, hogy

művészettörténésünk folytatja a kutatásokat, és nemsokára a többi erdélyi vármegyében épített kastélyról egy újabb Bordás Beáta „tollából származó”, olvasmányos és egyben tudományos jellegű kötetet lapozgathatunk.

FELFEDEZŐ UTAK, SZECESSZIÓS ÉPÜLETORNAMENTIKA A VIDÉKI MAGYARORSZÁGON. SZERK. BODÓ PÉTER, BRUNNER ATTILA, GOPCSA KATALIN, KESERÜ KATALIN, MAZÁNYI JUDIT, NEMESNÉ KIS TÍMEA, SALAMON GÁSPÁR, SIPOS ANNA, VERESS DÁNIEL. HOLNAP KIADÓ, 2016, 241 OLDAL.

Enyedi Anna Regina

A Keserü Katalin koncepciója alapján Brunner Attila által szerkesztett, nemrégiben Budapesten, a Holnap Kiadó gondozásában megjelent könyv sajátos válogatásban, az épületek díszítményeire koncentrálva, regionális útvonalakra felfűzve mutatja be Magyarország sokszínű szecessziós örökségének egy eddig hanyagolt szeletét. A könyv, műfaját tekintve két pólus közt próbál egyensúlyt teremteni: egyfelől a fiatal, kortárs magyarországi művészet- és építészettörténeti szerzőcsapat alapos kutatómunkáját összegző szakmai publikáció, másfelől koncepcióját illetően inkább sorolható útikönyv kategóriába (bár nagy mérete miatt a gyakorlatiasság szempontjából nem tekinthető valódi útikönyvnek). Az efféle összekapcsolása a két műfajnak nem újdonság: jól példázzák ezt az elmúlt években megszáporodó, hasonló koncepciójú kötetek (pl. a Kovács Dániel – Batár Zsolt szerzőpáros *Szecessziós Budapest* c. könyve – 2012, Bede Béla *Magyar szecessziós építészet* c. könyve – 2015, valamint Somogyi Krisztina – Zsuffa Zsolt szecessziós Budapest-térképe stb.). Ezekben az esetekben a figyelem a megmaradt szecessziós értékek bemutatására irányul, ezen felül az értékek felfedezésére ösztönző törekvésekként is felfoghatóak. Ugyanakkor az utóbbi években egyre erősebb az érdeklődés a magyar szecessziós építészet iránt a szakmán belül is. A fent említett néhány kötet mellett számos kutatás és tanulmány is megjelent a témában az elmúlt években.

Gerle János, Kovács Attila és Makovecz Imre 1990-ben megjelent kötete (*A századforduló magyar építésze*) továbbra is alapműnek számít a témában, a történelmi Magyarország egészét felölelő és az elpusztult emlékekre is kiterjedő kutatás miatt azonban a lista egyrészt nem lehetett teljes, másrészt elsősorban archív ábrázolásokkal mutatták be az épületeket. A *Felfedező utak* kötet célja részben ezeknek a hiányosságoknak a pótlása, hiszen a mai Magyarország vidéki építészetére koncentrálva, a sokkal ke-

vésbé ismert és dokumentált, helyi szempontból (is) fontos házakat is felvillantja az ismertebb épületek mellett, mely erős pozitívuma a könyvnek. Megismerhetjük például többek között Bonyhád, Győr, Jászapáti vagy Miskolc szecessziós örökségét, de szerepel a válogatásban Poroszló-Kétútköz kastélya, a nagymarosi elemi iskola vagy a nyírbátori városháza is.

Tagadhatatlanul kirajzolódnak ugyan a „*súlyponti*” alföldi területek, de a kötet – koncepciója szerint – egyensúlyra törekszik: a Dunántúlt három, Budapest környékét, Észak- és Kelet-Magyarországot egy-egy, az Alföldet három útvonal segítségével mutatja be (összesen kilenc fejezet, útvonal). A kötet fülszövegében a szerkesztő által írt ismertetőből megtudjuk: „A kötet elsőként tesz kísérletet arra, hogy a díszítményeken keresztül mutassa be a magyar városok szecessziós épített örökségét. A könyv száznyolc épület díszítőrendszerét ismerteti részletesebben, öt városközpont további kilencvenkét épületére tér ki, és ajánlásokat fogalmaz meg az útvonalak folytatására”.

A koncepcióról sokat eláruló cím, valamint az ígéretes és találó alcím sugallta erős benyomás után valamifajta kisebb csalódás érhet: a kötet nem egy hagyományos, „lábjegyzetelt” tudományos szakkiadvány, és nem a legújabb kutatási eredményeket felsorakoztató tanulmányok szerepelnek benne, noha a visszakereshetőség jegyében készült, amit hatalmas bibliográfiai jegyzéke és mutatói igazolnak.

A kötet külalakját és a stílusos, fényképes borítótervet Horváth Andrea készítette. A borítón nagykorösi Jakabházy Eötvös-kúria homlokzatdíszítésének részletét láthatjuk – ám ezt csak akkor tudhatjuk meg, ha mi magunk böngésszük ki a kötetben bemutatott épületek képei közül, mivel ennek feltüntetése hiányzik a kiadói adatok közül. Rögtön a könyvborító belső oldalán teljes oldalas térképet találunk (Szász Emese munkája) az útvonalak és a „bejárt” települések feltüntetésével.

Brunner Attila bevezetője után a kötet döntő részét a regionális útvonalakra felfűzött, települések szerint csoportosított emlékek rövid szöveges (fél oldal és egy oldal közötti terjedelmű) és gazdag képi (épületenként átlagosan 8-10 részletfotó) bemutatása adja. Az alapszerkezet nagyjából úgy áll össze, hogy egy oldalpár egy épületet mutat be, képekkel és leírással, indokolt esetekben archív felvételekkel is. A szerkesztői munkát dicséri a kötet tiszta rendszere, a közérthetőség: minden épületnél szisztematikusan megjelennek az adatok (az adott útvonal/térség neve, a város, az épület megnevezése és pontos címe utcanévvel és házszámmal, valamint a leg-

több esetben a tervező építész neve és az épület datálása). A könyv erőssége, hogy nagyon nagy mennyiségű képanyaggal szolgál, számos eddig publikálatlan, remek részletfotóval. Ugyanakkor a színes, jó felbontású fotók élvezhetőségét és minőségét csökkenti a matt, hagyományos papírra való nyomtatás. Mindezek mellett vagy ellenére, aki már fotózott dokumentáló céllal épületet (részleteket főleg), az előtt nem ismeretlen, milyen körülményes jó fotót készíteni egy-egy részletről – főleg, ha az összképet villanykábelek, faágak rontják. Ezt sajnos itt sem sikerült minden esetben elkerülni, ám ez bocsánatos bűn. Kár viszont, hogy némely esetben sötétek a digitális technikával készült fotók, így nem érvényesülnek rajtuk a megfelelő részletek, noha ezt hivatottak bemutatni. Ez azonban csak néhány különleges esetben fordul elő, a fényképanyag összességében értékes és látványos.

A leírásokat népes szerzői gárda készítette (Bodó Péter, Brunner Attila, Gopcsa Katalin, Keserü Katalin, Mazányi Judit, Nemesné Kis Tímea, Salamon Gáspár, Sipos Anna, Veress Dániel), a fotók is néhány kivétellel, nagyrészt az ő munkáik. Fontos információ, hogy a kötet anyaga az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetében, a Balogh Bertalan Művészeti Alapítvány által, Katona Júlia vezetésével végzett, századfordulós ornamentika-kutatás összegzése, a terjedelmi korlátok miatt a díszítőművészet szempontjából érdekesebb példákkal. Az eredmény komoly kutatómunkáról tanúskodik, mely alapos terepbejárást igényelt az egész ország területén.

A könyv erénye, hogy az egyes helyszínek és épületek ismertetése mellett utal az adott környék megtekintésre érdemes, a kiadványban nem szereplő szecessziós emlékeire is, ezáltal további „felfedező utakra” sarkall. Minden útvonal kezdetén rövid, általános ismertetőt talál az olvasó a térségről, a bemutatásra kerülő fontosabb helyszínek összegzésével.

A kötet minden tekintetben hiánypótló, melyet nem csupán a szakemberek, hanem a szerkesztői ígéretnek megfelelően minden szecessziós építészet iránt érdeklődő valóban haszonnal forgathat, hiszen a szövegben előforduló építészeti szakkifejezések rövid magyarázata a kötet végén, egy oldalas kislexikonban található meg. A *Felfedező utakat* valójában inkább nevezhetnénk „szakmai útikönyvnek” vagy -kalauznak, mivel a leírások hangsúlya inkább a szakmai, morfológiai bemutatások és analógiák irányába tolódik el. A témában a további elmélyülést általános, valamint alkotók és települések szerint rendezett, komoly és alapos bibliográfia segíti. A szerkesztő ígérete szerint a kutatás teljes anyaga hamarosan elérhető lesz

online is (<http://www.artnouveau.hu/>), amely a fővárost és a határon túli magyar szecessziós épületornamentikai anyagot is magába foglalja majd. Kíváncsian várjuk!

GAAL GYÖRGY: *A HÁZSONGÁRDTÓL A KISMEZŐIG.*
KOLOZSVÁRI SÍRKERTEK A XIX–XX. SZÁZADBÓL. EXIT KIADÓ,
KOLOZSVÁR, 2016, 184 OLDAL.

Horváth Csaba

A Kolozsvár helytörténete iránt érdeklődő közönség Gaal György legújabb, kolozsvári temetőket bemutató kötetét tartja kezében. Gaal György Elemér (*1948) irodalom- és helytörténész a kolozsvári közönség számára nem szükséges bemutatni. A Házsongárd Alapítvány ügyvezető elnöke, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke, a kolozsvári Protestáns Teológia nyugalmazott tanára, illetve tiszteletbeli professzora, valamint több, Kolozsvár múltjával foglalkozó könyv és tanulmány szerzője. 2016-ban a Tanár úr, jelen kötetet is beszámítva, összesen három új könyvvel ajándékozta meg a Kolozsvár helytörténete iránt érdeklődőket.⁸

Jelen könyv azonban több szempontból is rendhagyónak tekinthető. Elsősorban a témája miatt, ugyanis, ha végignézzük a Tanár úr eddigi kincses városbeli temetőkkel foglalkozó műveit, megállapíthatjuk, hogy azok – néhány kivételtől eltekintve⁹ – a Házsongárdi temető régi (azaz északi) részével foglalkoznak. Ezt a tényt a szerző is elismeri a *Kolozsvári sírkertekben bolyongva* című bevezető fejezetben (7.).

Ez természetes, ugyanis az Erdély Panteonjaként is emlegetett Házsongárd ezen részében alussza örök álmát az erdélyi (és bizonyos szinten az egyetemes) magyar tudományosság és közélet megannyi fontos személyisége és családja. Olyan személyiségekről van szó, mint Brandt József sebészprofesszor, Martin Lajos matematikaprofesszor, a repülés egyik magyar úttörője, Szádeczky-Kardoss Lajos és öccse, Gyula (mindannyian a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem egykori rektorai), Eszterházy Miguel, „*az utolsó 48-as honvédtiszt*”, Pál Árpád csillagász, egyetemi ta-

⁸ Gaal György: *Kolozsvár a századok sodrában*. Várostörténeti kronológia. Kincses Kolozsvár Egyesület, Kolozsvár, 2016; Uő: *Születtek Kolozsvárt* (előszóval ellátta Demény Péter). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2016.

⁹Gaal György: Házsongárdi panteon. In: *Korunk Évkönyv*, 1980. 247–286; Uő: Akik „kimaradtak” a Panteonból II. In: *Korunk*, 41. évf., 2. sz., 1982. 136–140.

nár, az Európai Csillagászati Társaság alapítóinak egyike, Kós Károly építész vagy György Lajos irodalomtörténész, az Egyházi Tanács (az Erdélyi Római Katolikus Státus 1932-től) világi elnöke és a Bolyai Egyetem egykori rektorhelyettese. A felsorolás pedig még sokáig folytatódhatna.

Kolozsvár viszonylatában azonban a Házsongárd történeti része nem bír kizáró jelleggel, ugyanis a délebbre levő temetőrészben is bőven akad említésre méltó sír, nem is beszélve a Házsongárdi temetőnél korábban megnyitott Kismező (vagy más néven Kalandos) sírkertről, illetve a kincses városban levő négy zsidó temetőről. A szerző így érvel jelen kötet szükségességéről: „Az 1990-es évektől sokszor felmerült a kérés, óhaj, hogy a történelmi temetőn túli részeket, kolozsvári sírkerteket is át kellene nézni, s az ott nyugvókat számba venni. Egyrészt mert az elmúlt évtizedekben néhány jeles személyiség már itt kapott nyughelyet, másrészt mivel itt sincsenek biztonságban a sírok. Folyik a rátemetés, a zsidó temetőben pedig a természet pusztít.” (7.)

Az könyv első nagyobb egységét a Házsongárdi temető új részének szentelte a szerző. Az 1585-ben megnyitott Házsongárd a reformkorban már a mai Brassai-dízsíremlékig terjedt ki. A temető addigi alakulása és növekedése spontán volt, Kolozsvár sírkertjeinek rendezését csak 1881-ben szabályozták. A dualizmus alatt merült fel a bővítés iránti igény, mely egy 1892-es határozatban öltött testet. Ennek értelmében elrendelték a régi temető használatának megszüntetését, és a temetőtől délre megvásárolt 14-15 hold területű földet jelölték ki a további használatra. Ez ügyben hosszas huzavona és vita alakult ki, az *Ellenzék* című lap is cikkezett, Szádeczky Gyulát, illetve Bartha János főorvos véleményét is megkérdezték ez ügyben. Fontos elmondani, hogy tervezett temetőrészeről van szó, melyet koncepció nyomán vetettek papírra, az új temetőrész parcellái pedig a magyar betűkészlet után kapták a nevüket.

A temetőrész pontos használatba vételi időpontja ismeretlen, a szerző azt valószínűsíti, hogy már az első világháború idején ide temetkeztek a szerényebb anyagi helyzetű családok. Ugyanebben az időszakban felmerült egy krematórium, új temetőszabályzat, illetve egy új ravatalozókápolna megépítésének gondolata, ám ezek közül egy sem valósult meg. A rendszeres temetkezés csak a következő évtizedben vette kezdetét, érdekességként azonban meg lehet jegyezni, hogy maradandó anyagból készült síremlékek inkább az 1970-es évektől kezdtek elterjedni, miután ez a temetőrész is telítődött. Ebben a sírkertben egyébként feltűnően sok az egyetemi és főiskolai oktató sírja.

Ezt követően a szerző a temető rész felosztását ismerteti, és a már jól ismert és az előző műveiben is használt „terepbejárással” mutatja be a parcellákban fellelhető jelesebb személyek nyughelyeit. Az új temető parcelláit alfejezetenként, a Nagy Gábor vendéglőről, a Központi Szálloda bérlőjéről elnevezett kerttel kezdődően mutatja be, és csoportosítva járja körül azokat (az említett sírkert, A, B, C; Személyiségek; D, C; E, F, G, H, I, J; P, Q, R, S, T; U, V; K, L, M, N, O; W, X, Y, Z, valamint a Református Kert egy része; Zs, Repülősök). A temető ezen részén – többek között – olyan személyiségekkel találkozunk, mint Antal Árpád irodalomtörténész, egyetemi professzor (Z parcella), Csetri Elek akadémikus, történész (C parcella), Constantin Daicoviciu régész (Személyiségek), Silviu Dragomir történész, akadémikus, egykori miniszter (L parcella), Lőrinczy Géza unitárius teológiai tanár (C parcella), Kolozsi Jenő matematikus, egyetemi professzor (W parcella), Eugen Marinca városi főorvos, egyetemi oktató, a hematológiai osztály vezetője (H parcella), Adrian Marino irodalomtörténész (T parcella), Victor Onișor egyetemi tanár, a Kormányzótanács főtítkára és ugyanilyen nevű diplomata, tanár fia (L parcella), Palocsay Rudolf, a kolozsvári Gyümölcskutató és Nemesítő Állomás vezetője (G parcella), Rónai Antal karmester (X parcella), Ștefan Pascu történész (Személyiségek), Péterfi István (Ștefan) alga kutató, a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsának alelnöke (Személyiségek), a matematikus Popovici házaspár (S parcella), a Román Opera több művésze (mint pl. Nyikolaj Szokluskij, Vlagyimir Szjomin operaénekesek, Kolár Carel koncertmester; J parcella), Virgil Vătășianu akadémikus, művészettörténész (Személyiségek), Vetró Artúr szobrász, főiskolai tanár (Repülősök), de ki lehet emelni továbbá a diakonisszák nyolc sírját (a Z parcella és a Református Kertek határán).

Ezen egységen belül a szerző külön fejezetet szentelt a Hősök temetőjének. Először a temető előzményeivel ismerkedünk meg (a katonai temetőnek szánt hely 1914 őszén való kijelölése, az 1915-ben felállított, hadi temetővel foglalkozó hadügyminisztériumi osztály, az 1917. évi VIII. tc., valamint Kolozsvár egészségügyi infrastruktúrája, illetve a városban felállított számos hadi kórház). A városban elhunyt sebesülteket temették el itt, azonban Apáthy István, a Ferenc József Tudományegyetem tanára 1915-ben a városi közgyűlésen kifogásolta a temetőben uralkodó állapotokat. A temetőbe még egy szecessziós emlékművet is terveztek, de ez nem valósult meg.

A temetőt a román katonai vezetés 1940-ben rendezetlenül hagyta. Azon év őszén valamennyire helyrehozták, majd 1944-ben újabb, ezúttal a

második világháborúban elesett magyar, román, német és szovjet katonákat hantoltak itt el. Több emlékmű is található a sírkertben: egy fekete márványkeresztes emlékmű (mely – a szerző szerint – nem kizárt, hogy azonos a második bécsi döntést követően felállított emlékművel), egy 1947 körülről származó hármaskereszt, illetve az Hunyadi térről (Piața Victoriei, ma Ștefan cel Mare tér) 1990-ben idehozott két szovjet emlékmű (a szovjet obeliszk, valamint a bronztank), valamint a román királyi diktatúra által kivégzett legionáriusoknak emléket állító kereszt.

Továbbá ugyanebbe a temetőrészbe hantolták el az 1989-es forradalom kolozsvári áldozatainak egy részét is.

A következő szervezeti egység a Kismezői (vagy más néven Kalandos) temető történetével foglalkozik. A szerző röviden felvázolja az előzményeket (a környékbeli utcanevek alakulása, valamint a középkori eredetű kalandos társulat rövid bemutatása), majd rátér az 1587-ben megnyitott temető történetének rövid áttekintésére. Egy városi polgár adományozott a kalandosoknak a Szamostól északra levő szőlőjéből, ezen a területen alakították ki a temetőt. A társulat utóbb kettévált (hídelviék és kétvízköziek), viszont a temetőt mindkét csoport használta. 1882 óta városi tulajdonban van.

A temető szerkezete viszonylag egyszerű: egy nagyobb út köti össze a két (Kismező, illetve Kalandos/Gépész utcai) kaput. A főút a temetőt két részre tagolja, területileg az úttól nyugatra eső rész a nagyobb.

A temető északi kapujával szemben állt egykor a fentemlített két társulat által közösen építtetett őrház, valamint ebben a temetőben található a hídelvi kalandosok által emeltetett első világháborús emlékmű. Az oszlop összesen huszonöt nevet tartalmaz, amelyek közül (egy tengerészt leszámítva) mindenki gyalogezredekben szolgált. Mint a szerző írja: „Egész Kolozsvár területén ez az egyetlen folyamatosan fennmaradt első világháborús hősi emlékmű.” (62.)

Ezt követően a Tanár úr bemutatja mindazon első világháborús áldozatainak emléket állító emléktáblákat, melyeket a második bécsi döntést követően avattak fel, és melyek mára vagy teljesen eltűntek (a Tudományegyetem aulája, a laktanya, nagykaszárnya, Fellegvár), vagy utólag vissza lettek állítva (Református Kollégium Farkas utcai épülete).

Sajnálatos módon a Hunyadi téren levő kaszárnya falán elhelyezett emléktáblával kapcsolatos részbe becsúsztott néhány hiba. A szerző két *El-lenzék*-beli cikkre hivatkozva vázolja fel az ezred pár soros történetét. Az egység (mely az 51-es számot csak 1769-ben kapta meg) 1741 óta újonco-

zott Erdélyből, azonban nem Kolozsvárra, hanem Nagyszebenbe került a hadkiegészítési központja (*Stabs-Depot-Station*). Kolozsvár csak 1775/1781-től lett az ezred katonáinak gyülekezőhelye (*Sammelplatz*), illetve hadkiegészítési központja. Ha megnézzük báró Alphonse von Wrede gyalogezredekkel foglalkozó könyvét (*Geschichte der k. und k. Wehrmacht*, I. Band, Bécs, 1898), akkor azt láthatjuk, hogy az ezredet először 1772-ben helyezték a városba, ahol mindössze két esztendő állomásozott, a XIX. század derekáig pedig összesen csak öt ízben (azaz – az 1772–74-es időszakkal együtt – összesítve 18 évig) volt Kolozsváron az 51-es gyalogezred helyőrsége (1779–1785, 1801–1803, 1805–1806, 1810–1815, 1847–1849).

A Kalandos temetőbe egészen a múlt század közepéig hóstáti, illetve földműves családok temetkeztek. A szerző a „*kiolvasható elhalálozási évszámú legrégibb*” kőként egy 1876-os sírkövet azonosít (60.), Pál Sámuel kriptája pedig 1875-ben épült. Ebben a temetőben nyugszik – többek között – Fodor Sándor író, a *Csipike*-sorozat megalkotója, Gobesz Ferdinánd műegyetemi tanár, Lakatos István politikus, lapszerkesztő, Szabó Zoltán nyelvész, egyetemi tanár (1. parcella), Nicolae Bareliuc orvos, az anatómia oktatója, Kovács Béla főiskolai oktató, Szarvady Gyula karmester, főiskolai oktató, Pompiliu Teodor történész, egyetemi tanár (2. parcella).

A könyv következő egysége a négy kolozsvári zsidó temetővel foglalkozik. Az első alfejezetben (*A kolozsvári megtelepedés előzményei*) Gaal György rövid bepillantást nyújt az Erdélyben megtelepedő zsidóság történetébe, illetve bemutatja két csoportjukat: a szefárd, valamint az askenázi zsidókat. Erdélyben a kora újkorban jelentek meg, valószínűleg az Oszmán Birodalomból áttelepülő szefárdok. Erdély területén először Gyulafehérváron 1591-ben hoztak létre hitközséget. Bethlen Gábor fejedelemsége idején engedményeket kaptak, 1650-ben az országgyűlés pedig viseletet írt elő neki, valamint a fejedelem hatáskörébe utalta át a velük kapcsolatos ügyeket.

A Rákóczi-féle szabadságharc után jelennek meg újra zsidó közösségek Erdélyben, ez alkalommal viszont askenázik érkeztek az országba. A XIX. században névlegesen az országos rabbi állt az erdélyi zsidóság élén, illetve több városba is lehetővé válik a megtelepedésük.

Ami Kolozsvárt illeti, először a XVII. század végén találkozunk velük, a következő század derekán pedig Kolozsmonostorról jártak be a városba kereskedni. A XIX. század elején pedig már az első vallási szertartást is megtartották a középkori város falain belül, tíz év múlva már imaházuk

volt a Kül-Magyar utcában. Kőből épült zsinagógájukat 1850 és 1851 között építették fel Fekete György építész tervei alapján.

A városban élő zsidó közösségre is hatással volt az 1868-as kongresszus: a hitközség eleinte az ortodox irányzathoz csatlakozott. Ebből sorra kivált egy konzervatívabb, illetve egy haladóbb szellemiségű csoport. Ez utóbbi lett 1884-től a neológ hitközség, mely a Ferenc József úton külön zsinagógát állított fel. A neológ közösség olyan vezetőkkel rendelkezett, mint a később tengerentúlon híressé vált Kohut Sándor vagy utóda, a Ferenc József Tudományegyetemen oktató Eisler Mátyás. A zsidóság összlakosságán belüli számaránya gyorsan nőtt, 1910-re a kincses város lakosságának mintegy 10%-a volt izraelita.

Trianon után terjedni kezd a cionizmus, valamint a Palesztinába való kitelepülés (alijázás), létrejött egy külön szefárd közösség, ortodox és neológ összefogás eredményeként létrejött a Zsidó Iskolaegyesület és a zsidó gimnázium, melyet utóbb betiltottak, valamint megalapították a Zsidó Kórházat.

A holokauszt a kolozsvári és környékbeli zsidókat sem kímélte. A kolozsvári gettóba begyűjtött zsidókat 1944 május-június fordulóján hat szerelvénnyel szállították el Auschwitzba. A visszatértek újjáalakították a korábbi hitközségeket, melyek a törvény értelmében 1949-ben egyesülni kényszerültek. A második világháború után a zsidóság száma folyamatosan csökkent, ma alig pár százra tehető a kolozsvári zsidók száma.

A következő alfejezet az európai zsidóság egyik legfontosabb intézményével, a Hevra Kádisával (Szentegylet) és kolozsvári vonatkozásaival foglalkozik. Ez az intézmény szervezte meg a temetéseket, illetve gondoskodott a rászorulókról. Valószínűsíthető az, hogy a kalandos társulatok szerepet játszottak a Szentegyletek kialakulásában. A kolozsmonostori Hevra Kádisá megelőzte a kolozsvárit, ez utóbbi 1836-os megalakulásakor az előbbi szabályzatából is átvett. A két egylet utóbb, 1900-ban egyesült. A neológ Szentegylet megalakulása komoly vitát váltott ki a kolozsvári zsidóság körében. A szerző külön alfejezetet szentelt a kolozsvári Szentegylet 1923-ban elfogadott szabályzata elemzésének, a zsidó temetkezési szokásoknak, illetve a zsidó temetők sajátosságainak.

Az első kolozsvári zsidó temető, a Balassa utcai, a Házsongárd keleti felében keletkezett a reformkorban. Eleinte olyan személyek használták, melyek nem rendelkeztek városi polgárjoggal, utóbb a zsidóság temetkezési helyévé vált. Ezt a területet nagy nehezen, uralkodói közbenjárásra megkapták, és vásároltak mellé egy telket is, mellyel kibővítették. Ez a temető

a XIX. század utolsó előtti évtizedére megtelt. Ugyanitt, a déli részben létesült az első neológ temetőrész is. A temetőben fellelhetőek a XIX. század derekáról származó sírok, illetve koporsókövek, melyek a Házsongárdban időközben elpusztultak. A Balassa utca 1931-es megnyitása a régi temető egy részét elpusztította.

Többek között ebben a temetőben nyugszik a már említett Eisler Mátyás rabbi és egyetemi magántanár, Elián Victor italkereskedő, a kolozsvári Elián-palota „névadója”, Farkasházi-Fischer Vilmos a herendi porcelángyár alapítójának fia, a kolozsvári neológ hitközség első elnöke, Géber Ede orvosprofesszor, aki két ízben is betöltötte a kolozsvári tudományegyetem orvosi karának dékáni hivatalát, Heves Vilmos építészmérnök, a Mikes utcai zsinagóga tervezője, a neológ Szentegylet elnöke, Neuberger Zsigmond cégvezető, fakereskedő, az egykori neológ hitközségi elnöke, Pintér Bertalan, a Molnár és Pintér vállalat társtulajdonosa, a neológ Szentegylet első elnöke, Wilhelm József akadémiai tanár, Zádor Benő, a neológ elemi iskola igazgatója.

A következő sírkert a Tordai úti régi ortodox temető, melyet 1892-ben kaptak meg az ortodox hitközség tagjai, azt követően, hogy a Balassa úti sírkert megtelt. E temető szerkezete, a táblás beosztás sokkal áttekinthetőbb. A temető történetének érdekes mozzanata a Hevra Kádisá nem héber nyelvű sírfeliratokkal szembeni szívós ellenállása, mely nagyjából a XX. század elejéig tartott.

E temetőben nyugszik Boskovics Henrik fül-orr-gégész orvosdoktor, Dick Jakab, a „kolozsvári »textilkirály«” (110.), Farkas Mózes, a Dermata gyár vezérigazgatója, Harth Albert közismert Hevra-orvos, Kohn Hillel jogász, aki Zsakó Gyulával együtt összeállította a Házsongárdi temető régi sírjainak összeírását, László Gyula közgazdász, szentegyleti elnök, Neufeld Jenő orvos, a kolozsvári poliklinika igazgató főorvosa, Sebestyén Dávid bányatulajdonos, a Hauszmann és Társa nevű vállalat társtulajdonosa, a Szentegylet elnöke, hitközségi elnök, majd díszelnök, a Zsidó Kórház alapítója. Továbbá ki lehet emelni Berde Imre 1914-ben elesett honvéd hadnagy síremlékét, mely mindkét oldalán figurális díszeket (sas, illetve szuronyos csapatot vezénylő tiszt) tartalmaz.

Sorrendben az új neológ temető következik. Ezt az 1920-as években – a Balassa utcai temető déli részének telítődését követően – nyitották meg, ugyanebben az évtizedben épült fel az őrház, illetve a ravatalozó, a következő évtizedben pedig a sírkert egy részét fallal vették körül. A temető érdekessége az ún. vegyes sírkert, melybe a vegyes házasságban élőket te-

mették el. Olyan személyiségek nyugszanak itt, mint pl. Dezső Ervin és fia, Gábor (mindketten egyetemi tanárok), Elekes Miklós elmeorvos, a freudi iskola követője, a Zsidó Kórház főorvosa, Fekete György egyetemi professzor, Lövíth Egon Marc szobrász, Lövy Maya a kolozsvári 11-es számú liceum angol- és franciatanárnője, Neuberger Zsigmondné Lichtenstein Ilonka, aki az Izraelita Jótékony Nőegylet elnöke volt, Radó Ferenc matematikus, egyetemi professzor, Rózsa Jenő egyetemi professzor és kórházigazgató öccse, Nándor, Székely Viktor a neológ közösség egyik vezetője, politikus, Vass Zoltán fogász, a Zsidó Kórház utolsó igazgatója, Wollheimer József sebész főorvos.

Az utolsó bemutatott temető a Tordai úti ortodox sírkert. Az 1920-as évek közepére a 1892-ben megszerzett temető is megtelt. Ezért új temetőre volt szükség, ami a Tordai út felső részén nyílt meg 1928-ban. Ide, a temető nyugati részébe szállították a Balassa út építéskor kihantolt maradványokat. A temetőben a második világháború alatt magyar honvédeket, illetve német katonákat helyeztek örök nyugalomra, a közelmúltban mindkét temetőrészről exhumálták a maradványokat. A hitközség 2001-ben a temető északkeleti részét eladta.

A temetőben található a Holokauszt-emlékmű, mely valamikor a kommunizmus első két évtizedében készült el. Az új ortodox sírkertben nyugszik Antal Márk országos iskolaegyesületi igazgató, a magyar Tanácsköztársaság államtitkára, Eisikovits Mihály Miksa zeneszerző, főiskolai tanár és rektor, a Magyar Opera első igazgatója, Farkas Lajos italyáros, a cionista irányzat vezetője, Fekete Mihály színész, utóbb temesvári színházigazgató, a kolozsvári némafilmek szereplője, Goldner Gábor egyetemi oktató, hitközségi elnök, Paneth Farkas edző, asztaltenisz-játékos, az 1936-os világbajnokságon ezüstérmes nyert csapat tagja, Szabó Matild a kolozsvári Brassai-liceum egykori igazgatója, a műegyetemen oktató Székely házaspár, Vilkovits Kató operaénekes, aki mindkét (magyar, majd román) kolozsvári társulatban énekelt.

A következő alfejezet a város zsidó temetőinek forrásait tekinti át, melyet az Utószó, az illusztrációk, az Általános könyvészet, valamint a rendkívül hasznos névmutató követ, a kötetet pedig egy-egy rövid angol, illetve román nyelvű összefoglaló zárja.

A forrásokat illetően a szerző, saját témába vágó írásain kívül felhasználta úgy a XIX. és XX. század első felében megjelent könyveket (Jakab Elek, Lindner Gusztáv, Szabó T. Attila), mint a rendszerváltás óta napvilágot látott szakirodalmat (pl. Asztalos Lajos és Papp Annamária 1944-es

bombázásról szóló könyve, Asztalos Lajos, Dávid Gyula, Gidó Attila, Kiss András írásai). Talán áttekinthetőbb lett volna, ha az általános könyvészeti tételek ábécé szerinti sorrendben szerepelnek, továbbá nem ártott volna a szakkönyvészetet is külön listán felvázolni.

A szerző ezeken kívül a kolozsvári sajtó különböző korabeli termékeit (*Ellenzék, Keleti Újság, Ujság, Új Kelet*) is felhasználta kutatása során.

A kötet erősségei közül ki kell emelni a szöveg tömörségét, a már említett névmutatót, mely az ilyen jellegű könyveknél nélkülözhetetlen, a színvonalas térképmelléleteket, melyek megkönnyítik az olvasó sírkertekben való tájékozódását, valamint külön kiemelnénk a könyv hátlapján látható fekete-fehéren feldolgozott fényképet, mely a Balassa utcai régi temető pusztuló sírköveit ábrázolja, mintegy sugallva azt a szomorú állapotot, melyben ezen temetők jelenleg vannak. Ezenkívül jó választásnak tartjuk Csányiné Klein Ilonka mozaikból kirakott síremlékének a külső borító hátterében és a belső, illetve hátsó előlapon való feltüntetését.

Amint az a könyv 2016. december 17-i bemutatóján is elhangzott, a kötet szövegébe beillesztett, szerző által a sírokról készült illusztrációk nem mindig a legsikerültebbek, ami nem feltétlenül a Tanár úr hibája, ugyanis a megfelelő képek készítése sokban függ a fényviszonyoktól, amelyeket nem lehet mindig előre kiszámítani. Továbbá szerencsésebb lett volna, ha a színes illusztrációk esetében a szerző ábécésorrendbe állította volna a képeket.

Végezetül a kötetet ajánljuk mindenkinek, akit Kolozsvár és sírkertjeinek múltja, illetve jelene érdekel.

„A SZÉKELY NEMZETNEK SZÉKELY KULTÚRHÁZAT AKARTAM.”

ANTHONY GALL: KÓS KÁROLY ÉS SEPSISZENTGYÖRGY.

SEPSISZENTGYÖRGY, SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM, 2016, 200

OLDAL.

Boér Ilka

Anthony Gall korántsem első alkalommal jelentkezik Kós-monográfiával, bár a kötet nem egy sorozat része, mégis felfogható két előző monografikus művének folytatásaként, a 2002-ben megjelent *Kós Károly műhelye*,¹⁰ amely azóta is az építész munkásságának legteljesebb korpuszát nyújtja, illetve a Budapest Fővárosi Levéltár és a Székely Nemzeti Múzeum azonos tematikájú kiállítását kísérő kötet, a Fabó Beátával közösen

¹⁰ Gall, Anthony: *Kós Károly műhelye*. Budapest, 2002.

jegyzett *Kós Károly világa 1907–1914*¹¹ követőjeként. Ez utóbbi kötet formai kialakítását idézi egyébként az alább bemutatásra kerülő kiadvány is.

A kötet felépítésében váltakozva jelentkeznek a Gall által jegyzett részek közé beékelve Kónya Ádám, Csutak Vilmos, Kós Károly, Gulyás Gyula és Benczédi Sándor külön tanulmányai. A könyv, a bevezetőt és a mellékleteket leszámítva, hat nagy egységre oszlik, logikus felépítésben, melyek kiindulópontja a sepsiszentgyörgyiekkel történő kapcsolatfelvétel és együttműködés tárgyalása. Ezt a részt vezeti fel Kónya mint a háromszéki Kós épületek első számbavételezője.¹² A további részek elsősorban a sepsiszentgyörgyi épületeket tárgyalják, funkciók szerint csoportosítva, így kulturális (Székely Nemzeti Múzeum), közigazgatási és egészségügyi (a végül csak terv szinten létező városháza és kórház), oktatási (iskolák és tanári lakások), a polgári lakhatást biztosító (lakóház) – ide kerültek besorolásra a falusi középületek is, mint a kászonjakabfalvi kútház – illetve végül az erdővidéki településekre tervezett, egyházi megrendelésű és jellegű épületek.

A kötetben jelentős helyet szenteltek a Székely Nemzeti Múzeumról szóló résznek, ami indokoltnak tekinthető abból a szempontból, hogy bár kétségtelenül ez a legismertebb és leginkább tanulmányozott Kós-épülete a városnak, ezzel a megrendeléssel kezdődik Kós sepsiszentgyörgyi munkássága, s saját bevallása szerint is ez a szívéhez legközelebb álló munka. Az egységet Csutak tanulmányával indítva, Gall sorba veszi a múzeum építési körülményeinek ismert és kevésbé ismert részleteit, így azt is kihangsúlyozza, hogy a „csíki ház” behozatalában és a „székely skanzen” létrehozásában Kós is szerepet játszott.

A könyv nagy eredménye, a szakirodalomban sokáig csupán említés szinten ismert (igaz, nem megvalósult) sepsiszentgyörgyi városháza (és mozi!) tervének, létrejötté körülményeinek a Benczédi által jegyzett ismertetése. Hasonlóan bő képet kapunk azonban a kórházról, a különböző lakóépületekről, iskolákról és ezek terveiről is Gall további fejezeteiből. Mindnek nagy erénye a rengeteg, nem csupán hivatkozás szinten bemutatott, hanem részletesen közzétett levelezésanyag (hivatalos szervekkel,

¹¹ Fabó Beáta – Gall, Anthony: *Kós Károly világa 1907–1914*. Budapest, 2014.

¹² Kónya Ádám: Kós Károly-épületek Sepsiszentgyörgyön. *Studii și comunicări. Studii și comunicări. Tanulmányok és közlemények* [Aluta V.], Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1973. 219–235.

megrendelőikkel stb.), Kós saját kinyilatkozásai és persze a jó minőségű terv-reprók és archív felvételek, melyek máskülönben nehezen lennének elérhetőek. Emellett az alapos gyűjtőmunka révén számos eddig lappangó forrás kerülhetett napvilágra. A levelekből és Kós saját idézett írásából egyúttal betekintést nyerünk az építész világnézetébe, még inkább pedig a Sepsiszentgyörgyhez való viszonyába, a tervezett épületek koncepciójába.

Sajnos ez a mélyreható forrásközlés, a rengeteg kép esetenként a magyarázó szöveg rovására megy, melyek így korántsem annyira bőbeszédűek, mint lehetnének. Ebből a szempontból nehéz eldönteni, hogy tudományos munkát, széles köröknek szóló ismeretterjesztő munkát vagy albumot tartunk a kezünkben. Ez az érzés azonban szerencsére egyáltalán nem domináns, a sokrétű információ és forrástár strukturálisan jó összeállítása miatt, így az egyes szövegrészek nem töredékeként, hanem szerves egészként ülepedhetnek le az olvasóban.

Anthony Gall legújabb, összefoglaló kötete hiánypótló munkaként jelentkezik Kós Károly Sepsiszentgyörgyön és az ahhoz szorosan kapcsoló vidéken (így Erdővidéken és Kászonban) kifejített építői, tervezői munkássága ismertetésében. Jellege egyaránt alkalmassá teszi a tudományos körökben és a csupán érdeklődő olvasó kielégítésére. A kötet egyszerre tekinthető monográfiának, gyűjteményes kötetnek és forrásközlő munkának is, szervesen összekapcsolódó mozaikdarabok egészse.

CSEPLÁK GYÖRGY, PAP ILDIKÓ, SZIKOSSY ILDIKÓ: *A VÁCI MŰMIÁKRÓL. ANTROPO-MEDICINÁLIS TANULMÁNYOK 52 VÁCI MŰMIA VIZSGÁLATÁRÓL, EGY BŐRGYÓGYÁSZ FÉNYKÉPES JEGYZETEIVEL.* SEMMELWEIS KIADÓ, BUDAPEST, 2016, 211 OLDAL.

Ladó-Kajtár Gyöngyvér

A török hódoltság megszűnése után az elnéptelenedett városba a váci püspökök a város katolikus hitéletének helyreállítása céljából első betelepülökként a szerzetesrendeket hívták be. Elsőként a domonkosok érkeztek a városba, akik 1699-ben kezdték meg rendházuk és templomuk építését. A templom szentélye alá a barokk kor szokása szerint kriptát is terveztek, amely 1729 és 1731 között készült el. A kriptába való temetkezés a korokban kiváltságosnak számított, ugyanis a kor embere úgy tartotta, hogy a templom szentélye alatt fekvő testek a feltámadáskor elsőbbséget élvez-

nek. A domonkosok kriptájába nagyrészt olyan embereket temettek, akik valamilyen módon kapcsolatban álltak a renddel. Nagyobb részben egyházi személyek, gazdagabb polgárok, akik jelentős adományokkal támogatták a rendet, de a szegényebb népréteg is, ugyan kis százalékban, de képviseltette magát. Ők valószínűsíthetően példás életük révén érdemelték ki örök nyughelyüket.

A központi igazgatás rendeletei ellenére a kriptát egészen a 19. század elejéig használták. Lejárátát 1838-ban falazták el, majd ezt követően feledésbe merült. A templom 1994-es felújítási munkálatai során bukkantak rá ismét, amikor is mindenki nagy meglepetésére a szegecselt, festett és faragott fakoporsókban egészen vagy részlegesen mumifikálódott emberi maradványokat találtak. Ezt követően vette kezdetét a feltárás, amelyet a váci Tragor Ignác Múzeum és a budapesti Természettudományi Múzeum Embertani Tárának munkatársai közösen végeztek el. A feltárás során a halotti rítus mintegy 1500 tárgya (koporsók, rózsafüzérek, feszületek, skapulárek, breverlek, szentképek) került elő. Ezeket, valamint a viseletmaradványokat a váci Tragor Ignác Múzeum őrzi és mutatja be. A feltárás során előkerült 264 koporsó 265 ember maradványait rejtette. Emellett egy osszáriumban további 30 ember maradványai voltak egymásra helyezve. Összességében tehát, mintegy 300 ember maradványait tárták fel, amelyek a budapesti Természettudományi Múzeum Embertani Tárában kerültek elhelyezésre. Jelen könyv e testek közül 52 darab részletes antropológus vizsgálata tárgyolja, amely az Embertani Tár két antropológus szakértője és egy nyugalmazott bőrgyógyász 3 és fél éves kutatómunkájának eredménye.

A vizsgálat tárgyát képező múmiák mesterséges beavatkozás nélkül, vagyis spontán mumifikálódtak. Ez akkor következik be, ha a bomláshoz vezető enzimikus folyamatok valamilyen környezeti hatás eredményeképpen lelassulnak vagy leállnak. Esetünkben az okok – ahogy a könyvből megtudjuk – a kripta egyedülálló mikroklímájában és a kor temetkezési szokásaiban keresendőek. A vizsgálatok kimutatták, hogy a kripta két keskeny szellőzőkürtőjén keresztül megvalósuló gyenge, de állandó légmozgás kiszárította a testeket. A kor szokásához híven a testeket többnyire fenőfaforgáccsal bélelt koporsóba helyezték, ami felszívta a halottak alól a testnedvet. Ez is nagymértékben hozzájárult a testek kiszáradásához. A szerzők felhívták a figyelmet arra is, hogy a mumifikálódásban nagy szerepe volt a kripta lezárásának is.

Ezt követően mintegy keretbe helyezve a vizsgált emberek életét a könyv egy fejezet erejéig a 18. századi Európa és Vác történetének főbb

mozzanatait is vázolja. A feltárás mellé elengedhetetlen levéltári források – esetünkben anyakönyvi kivonatok – forrásadottságok ismertetésével, a vizsgálatok során használt módszerek bemutatásával és a váci múmiák általános sajátosságainak összefoglalásával folytatódik a munka. Itt tudjuk meg például, hogy a 265 elhunytból 166-ot sikerült azonosítani, akiknek életkora a 0-94 év közötti intervallumban mozgott. Ezek alapján a férfiak várható átlagéletkora 44,62 év, míg a nőké csak 38,84 év volt. Ez nem meglepő adat, hiszen ebben a korszakban a gyermekágyi halandóság még igencsak magas volt. Ugyancsak itt értesülünk arról, hogy a váci múmiák megtartási állapota mennyire változatos képet mutat. Az enyészés mértékének meghatározásában a Berkow-sémát alkalmazzák, amely meglátásom szerint objektív értékelést tesz lehetővé. Ez alapján jelentették ki, hogy a vizsgált alanyok közül egyetlen múmia sem volt, akinek a testfelszíne ne károsodott volna, a vizsgálható testfelszínnek mértéke 3-79,2% között volt. Az enyészésben fontos szerepük volt a rovaroknak is. A szerzők helyesen hívják fel az olvasó figyelmét itt a betemetés időpontjának a fontosságára. A télen betemetett testek jobb állapotban maradtak meg, mint a nyári melegben behelyezettek. A vizsgálat tárgyát képező 52 múmia kiválasztásában a testek megtartása volt az elsődleges szempont.

A szerzők elsőként a testeken felfedezhető és a korban használatos kötszereket, majd a testeken és testekben található idegen anyagokat, ezt követően pedig a feltehetően fertőzőnek hitt betegségekben elhunytak fertőtlenítésre használt fehér port ismertették. A továbbiakban a múmiák testfelszínének általános áttekintése következett. Itt mutatták be a vizsgált alanyok hajszálainak, szőrzetének, körmeinek és fogainak fontosabb sajátosságait. Megállapították, hogy a vizsgált alanyok haja és szőrzetszálainak zöme kihullott. A mai felnőtt emberekéhez viszonyítva a váci múmiák körme karcsúbb és keskenyebb volt, csupán a hosszasan fekvő betegek körmei viselik magukon az ápolatlanság nyomait. A fogak állapota arra enged következtetni, hogy sokat szenvedhettek miattuk, két múmia fogazatán pedig a skorbut okozta elváltozásokat is megfigyelhetőek voltak.

Ezt követte a nemi szervek állapotfelmérése, a mell- és mellbimbók, illetve a bőrlécrajzolatok áttekintése, elemzése. A szerzők külön kitértek a talpi lemezek vizsgálatára is, mivel a szaruréteg vastagsága hasznos információkkal szolgálhat a vizsgálat alanyainak életviteléről, testsúlyáról, betegségének lefolyásáról. Ugyancsak a bőrfelszín vizsgálya a következő két fejezetben a múmiákon látható sorvadás és hegesedés nyomait mutatták be. A köldökök és a különböző sérvek (köldöksérv, lágyéksérv, heresérv stb.) analízise problematikusnak bizonyult. A köldökök ugyan megmaradtak, de

a lágyrészek elpusztulása miatt a sérvek nehezen kivehetőek. A végbélnyílások vizsgálata is nehézkes volt a halál utáni székletcsorgás miatt.

A múmiákon megfigyelhető tyúkszemek, kalapácsujjak és bütykös nagylábujjak arra engednek következtetni, hogy ami a lábbeliket illeti, már pár száz évvel ezelőtt is a divat volt az uralkodó nem pedig a praktikum (hegyes, orra felé keskenyedő cipők). Ugyancsak a lábak vizsgálatánál maradvra az anyagcserezavar okozta kőszvény, a csonttritkulás, csonthártyagyulladás és a csonttörések vizsgálatával folytatódik a munka. A csontok vizsgálata azonban korántsem volt egyszerű feladat, az elemzéshez pedig nélkülözhetetlenek bizonyultak a modern képalkotós és radiológiai műszerek. A felmérések arra utalnak, hogy a 18. században a csonthártyagyulladás gyakoribb betegség lehetett, mint napjainkban. A csontokban fellelhető tályogok és gerincdeformitások elemzése rávilágított arra, hogy a tébécé nagyban hozzájárulhatott kialakulásukhoz. A betegség a gerincoszlop csigolyáit támadta meg, belsejükben tályog keletkezett, amely lehetővé tette azok összeroppanását. Ennek hatására csúsztak össze a csigolyák és keletkezett a gibbusnak nevezett háni púp.

A vizsgálatok során teljesen ép arcot nem találtak. Az arc alkotóelemei: szemek, orr, ajak tanulmányozása során megfigyelték, hogy a szem környéke a legtöbb esetben nem tudott ellenállni az enyészetnek. Ezzel szemben az ajakszerv, az orr és a fülkagylók viszonylag jó állapotban megmaradtak. Az arc vizsgálata során két csupán a 20. században felfedezett génrendellenesség okozta elváltozást is találtak (Williams-Beuren szindróma, Jacobsen szindróma).

A váci múmiák esetében a bőrbetegségek, elváltozások nyomai nehezen vizsgálhatóak a bőr felső rétegének enyészete miatt, így a negatív „benyomatok háromdimenziós értékelése” elnevezésű módszert alkalmazták. A bőrgyulladás nyomai a gyulladt bőrfelszín elszíneződése miatt jól láthatóak. Így felfedezhetőek az orbánc okozta lángnyelvyszerű bőrelszíneződések is. A napjainkban oly gyakori gombás fertőzésekre utaló nyomokat nem találtak egyetlen vizsgált múmiánál sem. Nehézséget okozott viszont a rovarok rágta fekélyek és a valós fekélyek nyomainak a megkülönböztetése. Gennyel teli tályogok jelei is szép számmal kerültek elő. A hosszasan ágyba kényszerítő betegség egyik legnyilvánvalóbb mutatója a beteg hátán látható felfekvés volt, amelyet szövetelhalás okozott. Ezeket rendszerint kötszerlapokkal kezelték, de arra semmilyen bizonyíték nincs, hogy a kötszer alá valamilyen gyógyszert tettek volna.

A korszak (és nem csak) rettegett mumusai a fertőző betegségek és járványok voltak, amelyeknek terjedéséről ekkor még semmit, vagy na-

gyon keveset tudtak. E betegségek hatására a nyirokközpontokban és a testfelszínen napjainkban már elképzelhetetlen mértékű gyulladás nyomai láthatóak. Az egyik ilyen betegség a tuberkulózis volt, amely a váci múmiák 69,8%-ánál kimutatható volt, anélkül, hogy ez lett volna a halál oka, a vizsgált leletek ugyanis arra utalnak, hogy a betegek jelentős része átvészelte a bajt. Lepra- és himlőgyanús esetet is találtak a szerzők a vizsgált alanyok között. Noha pestises beteget elméletileg nem temettek kriptába, a szerzők mégis találtak olyan múmiákat is, amelyek testfelszínén erre utaló nyomok voltak felfedezhetőek.

A betegségek bemutatásán kívül a szerzők értekeznek a terhességről, a szülés-császármetszés témaköréről, a kriptában talált apácákról, a gyermekmúmiák megtartási állapotáról, a vesekövekről, a halál utáni boncolásokról, a zsinogelésről vagy az állak felkötéséről is.

A fejezetek mindig az illető témacsoport általános áttekintésével kezdődnek, majd ezen általános jellemzők váci múmiákon való vizsgálatának eredményeivel folytatódnak konkrét esettanulmányok bemutatásán keresztül. Rövid, gazdagon illusztrált fejezetekről (69 db.) van szó, amelyekben a tartalomjegyzék segít eligazodni. Következtesen a múmiák vezetéknevét annak kezdőbetűjével helyettesítik. Ettől csupán egy alkalommal térnek el Borsodi Terézia, egy szülésbe belehalt fiatalasszony esetének ismertetésekor. A könyv nem tartalmaznak lábjegyzeteket, a végén viszont gazdag, 105 tételes irodalomjegyzék olvasható.

Összességében elmondhatjuk, hogy a fent ismertetett kötet egy hiánypótló munka. A feltárás óta eltelt 23 évben még nem született semmilyen összefoglaló jellegű írás sem a koporsók elemzéséről, sem a koporsókban talált kegytárgyakról vagy viseletelemekről, s főként nem az emberi maradványokról. Ez azért is különös, mert a váci múmiák világszerte nagy népszerűségnek örvendnek, közülük néhányan körbeutazták már vándorkiállítások formájában a világot. Eddig azonban az irodalomjegyzékben felsorolt pár biológiai és bőrgyógyászati szaklap kivételével a nagyközönség számára kevés szakszerű információ jutott el. E könyv az első lépés felénk, ugyanis műfajilag a tudománynépszerűsítő és a tudományos írások között helyezkedik el. Noha anatómiai szakterminológiát használ, a leírások mégis érdekesek, értelmezhetőek a laikus olvasó számára is. A száraz leíráson túl az olvasó szeme előtt emberi sorsok rajzolódnak ki, amelyek sokkal megfoghatóbbá teszik az témát. Véleményem szerint ez egy kiváló kezdet, és remélem, hogy hamarosan a többi emberi maradvány vizsgálata is hasonló kötet formájában tárul majd a nagyközönség elé.

KRÓNKA

CHRONICLE

A KOLOZSVÁRI BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK 2017. ÉVI TEVÉKENYSÉGEI

Nagy Róbert

Intézetünk számára a 2017-es esztendő ugyanolyan mozgalmasnak bizonyult, mint a korábbi, hiszen a napi tevékenységek mellett események egész sora zajlott.

Március 4-én zajlott a Magyar Történeti Intézet harmadik doktoranduszkonferenciája. Ugyancsak márciusban, 29-én került sor intézetünk első (2016-os) évkönyvének bemutatójára, amit dr. Romsics Ignác akadémikus méltatott. Május 12-én intézetünk társult oktatója, dr. Székely Miklós (az MTA Művészettörténeti Intézetének tudományos munkatársa) *Nemzet, Ipar, Művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum. 1887–1918* című kötetének bemutatója zajlott. November 8-án intézetünk fiatal oktatójának, Fodor Jánosnak *Bernády György. Politikai életrajz* című kötetét mutattuk be a nagyközönségnek.

November 10-én ünnepélyes keretek között köszöntöttük a 75. életévét betöltő Csucsujá István emeritus professzort, és nyújtottuk át a tiszteletére szerkesztett *Gazdasági, társadalmi és szellemi modernizáció Közép-Kelet-Európában. In Honorem Prof. Dr. Csucsujá István* kötetet.

Neves kutatók, szakemberek fogadták el meghívásunkat, és tartottak előadásokat az év folyamán. Április 4-én dr. Fodor Pál, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központjának főigazgatója tartott *Zrínyi és Szulejmán. Mítosz és valóság* címmel népes közönség előtt előadást. Május 3-án dr. Erdődy Gábor, tanszékvezető egyetemi tanár, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem nemzetközi kapcsolatokért felelős rektorhelyettese *Batthyány Lajos gróf, az első független és felelős magyar kormány elnöke* címmel értekezett. Szintén május 3-án Varga Zsuzsanna, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének professzora tartott előadást *Agrártörténet újragondolva. A Kárpát-medence 20. századi agrár-múltja összehasonlító perspektívából* címmel.

Vendégoktatóink voltak az év folyamán: dr. Erdősi Péter, az ELTE Atelier Európai Társadalomtudományi és Historiográfiai Tanszékének adjunktusa, dr. Cziráki Zsuzsanna, a Szegedi Tudományegyetem Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék tudományos munkatársa, dr. Körmendi Tamás, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Történe-

lem Segédtudományai Tanszék habilitált egyetemi docense, dr. Várkonyi Gábor, habilitált egyetemi docens, az ELTE Művelődéstörténeti Tanszékének vezetője, dr. Varga Zsuzsanna, a University of Glasgow, Central and East European Studies oktatója, dr. Guitman Barnabás, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem adjunktusa, dr. Hörcher Ferenc, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora, az MTA BTK Filozófiai Intézetének igazgatója, dr. Türk Attila, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, valamint dr. Manhercz Orsolya és dr. Sipos Balázs, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének oktatói.

Hallgatóink számára október 9–13. között szerveztünk meg egy bécsi tanulmányi kirándulást. Majdnem minden szakról jöttek diákok, ennek megfelelően az érdeklődési kör függvényében folytak, akár párhuzamosan a múzeum/levéltár-látogatások. Összesen 38 hallgató és 2 kísérő tanár vett részt a sikeresnek mondható programon.

Intézetünk idén először kapcsolódott be a Kolozsvári Magyar Napok kulturális rendezvénysorozatba, és nyílt napot hirdettünk 2017. augusztus 15-re. Egy átfogó programmal készültünk a nagyközönség számára. Munkatársaink igyekeztek a legérdekesebb előadásokkal, beszélgetésekkel, foglalkozásokkal megismertetni Intézetünket, a nálunk folyó munkát úgy a laikusokkal, mint a szakmabeli érdeklődőkkel.

Az április 20–22. között Csíkszeredában első ízben megrendezett Magyarságtörténeti Olimpia létrejötténél is bábáskodtunk. Kollégáink a VI–VII. osztályos magyar tannyelvű iskolákban tanulók számára szervezett országos tantárgyverseny két zsűrijében is tevékenyen részt vettek.

Április 22-én, a középiskolai tanárokkal való kapcsolattartás érdekében is szerveztük meg immár második alkalommal a Romániai Magyar Történelemtanárok konferenciáját Szováta a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének szováta Teleki Oktatási és Módszertani Központjával közösen.

Munkatársaink közül ketten, dr. Lupescu Mária és dr. Toth Szilárd egyetemi adjunktusok sikeresen a versenyvizsgáztak a két meghirdetett docensi állásra. Hosszas várakozás után, október elsejétől egy fiatal kollégával erősödött a Jelenkor Története és Nemzetközi Tanulmányok Tanszékünk, dr. Fodor János egyetemi tanársegéddel. Október elsejétől nyugállományba vonult dr. Sipos Gábor professzor.

Összességében egy sikeres évet tudhatunk magunk mögött.

III. DOKTORANDUSZKONFERENCIA

Szilágyi Adrienn

2017. március 4-én történész doktoranduszok töltötték meg a Történeti Intézet Ferdinand termét. Harmadik alkalommal szervezték meg ugyanis a Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Doktoranduszainak Konferenciáját, melyen 17 diáknak nyílt lehetősége bemutatni eddigi kutatási eredményét.

Az eseményt dr. Rüszt-Fogarasi Enikő dékánhelyettes és dr. Teodor Nicoară, a Történelem. Kultúra. Civilizáció doktori iskola vezetője nyitotta meg, köszöntve a résztvevőket, s örömeiket fejezve ki az iránt, hogy ilyen szép számban összegyűltek a doktoranduszok. Egyben felhívták a figyelmet arra is, hogy igen szoros kapcsolat van a Kar román és magyar doktori iskolái között, mely többszörös lehetőséget biztosít az előadásra, s ezáltal a disszertáció fejlesztésére.

Ezt követően kezdetét vette az első szekció, mely a régészeti problémákra és a középkor, kora újkor kérdéseire összpontosított. Előbbi folyamán Kaposos Norbert a Maros alsó szakaszának II-V. századi településtörténetét, Romat Sándor pedig Kaplony nemzetiségi központot mutatták be. Bélfenyéri Tamás előadásában a nagyváradi premontrai apátság XIV. századi történetébe kóstolhattunk bele, Bálint Ildikó pedig az erdélyi XVI-XVII. századi borbélyok munkásságát, eszközeit ismertette. Bakk Antal Pál I. Apafi Mihály korába kalauzolta a résztvevőket, illusztrálva a sóra vonatkozó országgyűlési törvényeket. Sütő Zsolt a nagybányai vágóhidak és mészsárszékek XVII-XIX. századi világába engedett betekintést, Markaly Aranka pedig Felcsíkszék XVII. századi társadalmába engedett betekintést.

Rövid szünet után kezdődött a második, főleg újkori kérdésekkel foglalkozó szekció, melyet Szász Hunor nyitott, a XVIII. századi csíkszéki főkirálybírókról szóló előadásával. Harkai Ágnes földrajzilag közelebbi témával folytatta az előadássorozatot, az 1884-es képviselőházi választások visszhangjára koncentrálva a kolozsvári sajtóban. A továbbiakban Vécsei Hunor Brassó város köztéri szobrászatát szemlélte a dualizmus korában, különös tekintettel a különböző nemzetekre. Lakatos Sándor a főleg unitárius vallású lakosokkal rendelkező Homoródszentmárton XIX. századi felekezeti történetét ismertette. Csécs Kinga Arad temetőiről tartott előadást, összehasonlítva azok XIX. századi, illetve jelenlegi állapotát. Ezt a tömböt Ferenczi Szilárd zárta, aki Deák Pál kolozsvári rendőrfőkapitány politikai és utcai megítélésébe engedett bepillantást.

A konferencia utolsó, a XX. századra, illetve jelenkorra koncentráló szekcióját Muhi Csilla nyitotta, ismertetve a múlt század eleji szatmári szabadkőművességet. Bodó Renáta a századforduló idején műgyűjtéssel foglalkozó tehetős nőkről, Foth Gyöngyvér pedig Friedrich Balthes, főleg Szászföldön munkálkodó, a szász nemzeti stílust képviselő iskolaépítésről beszélt. A konferenciát záró előadó, Both Noémi a bálványosváráljai falukutatás szocialista korszakbeli reprezentációtörténetét ismertette.

A konferenciát zárva Rüszt-Fogarasi Enikő megköszönte a jelenlévőknek a részvételt, abbéli reményét kifejezve, hogy a következő doktoranduszkonferencián további érdekfeszítő előadásokban lesz része a hallgatóságnak.

MAGYARSÁGTÖRTÉNETI OLIMPIA – EGY TUDATOS ÉPÍTKEZÉS EREDMÉNYE

Nagy Gabriella

Idén, 2017. április 20–22. között zajlott az első Magyarságtörténeti Olimpia országos szakasza, amelynek a Hargita Megyei Tanfelügyelőség szervezésében a csíkszeredai Kós Károly Szakközépiskola adott otthont. A megmérettetésen azok a VI. és a VII. osztályos tanulók vehettek részt, akik a törzsanyag részeként tanulmányozzák a *Romániai magyar kisebbség történelme és hagyományai* elnevezésű tantárgyat. Az olimpiára az érvényben lévő tanterv tematikája alapján lehetett felkészülni, a versenyen kéttagú csapatok mérhették össze tudásukat.

Az olimpia szervezésének fő célja, hogy hangsúlyosabbá tegye a történelem/magyarságtörténet oktatását, érdekes és újszerű terepet biztosítson a tehetséges diákok kibontakozásának, valamint még nagyobb kedvet ébresszen bennük a romániai magyarság történelmének megismerésére. A tantárgyverseny különlegessége az is, hogy eltérően a többi olimpiától, ahol egyéni verseny zajlik, itt kéttagú csapatok nevezhettek be úgy a megyei, mint az országos szakaszra.

Az olimpiát a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán belül működő Kolozsvári Magyar Történeti Intézetrel partnerségben szervezte az Oktatási Minisztérium. Prof. dr. Rüszt-Fogarasi Enikő, az Országos Bizottság elnöke, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának dékánhelyettese a megnyitó ünnepségen kiemelte: „Nem sokszor adatik meg, hogy egy eseményt történelminek nevezünk, de ez itt most annak nevezhető, hiszen ez az első al-

kalom, hogy megszervezhettük ezt az olimpiát. Ti pedig, kedves diákok és felkészítő tanárok, elmondhatjátok, hogy részesei voltatok ennek a történelmi eseménynek.” Jómagam, az olimpia ügyvezető elnökeként kihangsúlyoztam, hogy az olimpia elindítása egy tudatos építkezés eredménye: az idei tanév elején ugyanis új tantervek megírásához fogtunk, és a műhelymunkák idején fogalmazódott meg még hangsúlyosabban, hogy országos szinten is hatalmas igény van egy ilyen jellegű megmérettetés megszervezésére, amelyet a Oktatási Minisztérium szervez és támogat. Nagy Róbert-Miklós, a Kolozsvári Magyar Történelmi Intézet igazgatója rámutatott: „Bizonyított tény, hogy a személyiségfejlődést leginkább meghatározó tantárgyak között magyar nyelv és irodalom mellett ott van a történelem is, már csak ezért is nagyon fontos nekünk ez az olimpia.” Sipos István Hargita megye történelem szakos tanfelügyelője szerint: „Eddig a tantárgyat másodrangú tantárgyként kezelték, de ezen túl több mint valószínű, hogy ez megváltozik.”

Az olimpia országos szakaszán a megmérettetés már két részből állt: egy írásbeli, ahol a tételek kidolgozására szánt idő 2 óra volt (ezen a kéttagú csapat egyik tagja írt, de a feladatokat közösen beszélték meg és fejtették ki), valamint egy szóbeli, amelynek keretében egy maximum 4 perces jelenetet kellett minden csapatnak bemutatnia a magyarság történetének fejezeteiből. Az volt ugyanis az elképzelés, hogy a csapatmunka révén a diákoknak lehetőségük legyen felismerni a közös feladatmegoldás hasznosságát. Ezek a jelenetek a végső jegy 30%-át képezték, míg az írásbeli forduló eredményei 70%-ban számítottak a végleges eredmények meghatározásában. A jelenetek keretében a hatodik osztályosok feldolgozták többek között az Emese álmáról szóló mondát, Szent István és Imre herceg életének egy-egy jelenetét, Koppány trónbitorló törekvéseit, Gertrúd királyné jellemvonásait, Károly Róbert szerepét, Mátyás király személyiségjegyeit, a hetedikesek pedig olyan történelmi személyiségeket jelenítettek meg, mint például Mikes Kelemen, II. Rákóczi Ferenc, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Szendrey Júlia. Tóth Szilárd, BBTE Történelem és Filozófia Karának tanára, az Országos Bizottság alelnöke kifejtette: „Mindenesetesen és milyen beleéléssel mutatták be a diákok a jeleneteket.” Ennek a drámajátéknak az új tantervre való ráhangolódásban is nagy szerepe van, ugyanis a jövő ősztől életbe lépő tanterv egyik, a tantárgy során elsajátítandó alapkompenciája az, hogy elősegítse az együttműködést különböző tanulási és iskolán kívüli tevékenységek keretében.

A díjátadón a szervezők meghatódottan fogadták a diákok pozitív visszajelzéseit, akik közül sokan csak ennyit mondtak az oklevelek, emléklapok átvételekor: „Köszönöm szépen, hogy itt lehettem!” Talán ez jelzi a legjobban azt, hogy milyen hatalmas igényre érkezett válaszként az olimpia megszervezése. Az Oktatási Minisztérium díjait és okleveleit Király András, a kisebbségi nyelveken folyó oktatásért felelős államtitkár nyújtotta át a diákoknak, sőt jóvoltából még a felkészítő és kísérő tanárok is könyvjutalomban részesültek. Beszédében kiemelte: „Nagyon örülök, hogy a minisztérium, az egyetem és a történelem szakos tanárok között komoly együttműködés épült ki, ennek egyik eredménye ez a tantárgyverseny is.”

A vizsgaláz előtt és után, kis történészekhez méltó módon a programban szerepelt még múzeumlátogatás, városnézés, valamint egy élmény teli kirándulás Csíksomlyóra. Az ünnepélyes megnyitót és a díjkiosztót az Apáczai Csere János Pedagógusok házában tartottuk, ahol a csíkszeredai Nagy István Művészeti Líceum diákjai léptek fel.

A tantárgyverseny országos szakaszának díjazottjai:

VI. osztályosok: I. díj – Hidi Andrea Krisztina és Béres János (Traian Gimnázium – Dicsőszentmárton), II. díj – Boldis Petra és Zsigmond Tamás (Vaskertes Általános Iskola – Gyergyószentmiklós), III. díj – Kis-Kasza-Szász Alexandra és Nagy Denissza Boglárka (Gyulaffy László Általános Iskola, Szilágycseh).

VII. osztályosok: I. díj – Domokos Anna Zsófia és Deé Róbert (János Zsigmond Unitárius Kollégium – Kolozsvár), II. díj – Kovács Kristóf és Sütő Félix (Gyulaffy László Általános Iskola, Szilágycseh), III. díj – Papp Tessza Xénia és Török Adrienn (Liviu Rebreanu Általános Iskola – Marosvásárhely).

Különdíjak:

A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karának különdíjait a negyedik helyezettek vehették át:

VI. osztályosok: Albert László és Gombár Aletta (Református Kollégium – Kolozsvár).

VII. osztályosok: Győrfi Dávid-József és Molnár Sándor Zsolt (Református Kollégium – Kolozsvár).

Az aradi Szabadságszobor Egyesület különdíjait a jeleneteket bemutató fordulón legjobb eredményt elért diákok kapták:

VI. osztályosok: Kovács Dóra és Kiss Tamás (Dr. Bernády György Általános Iskola – Marosvásárhely), Forró-Bathó Eszter-Anna (Liviu Reb-

reanu Általános Iskola – Marosvásárhely), Győrfi Szabina és Péterfi Alexia Gabriela (Ady Endre Elméleti Líceum – Bukarest).

VII. osztályosok: Berei Péter Tamás és Nyilas Bendegúz (Szacsavay Imre Általános Iskola – Nagyvárad), Domokos Anna Zsófia és Deé Róbert (János Zsigmond Unitárius Kollégium – Kolozsvár), Kocsis Dóra Imola és Seres Dorka Eszter (Cserey-Goga Technológiai Líceum – Kraszna).

Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusának különdíjait az első három, valamint az ötödik helyen végezett csapatok vehették át:

VI. osztályosok: Hidi Andrea Krisztina és Béres János (Traian Gimnázium – Dicsőszentmárton), Boldis Petra és Zsigmond Tamás (Vaskertesi Általános Iskola – Gyergyószentmiklós), Kis-Kasza-Szász Alexandra és Nagy Denissza Boglárka (Gyulaffy László Általános Iskola, Szilágycseh), Barti Zalán és Páll Júlia (Kun Kocsárd Általános Iskola, Ozsdola).

VII. osztályosok: Domokos Anna Zsófia és Deé Róbert (János Zsigmond Unitárius Kollégium – Kolozsvár), Kovács Kristóf és Sütő Félix (Gyulaffy László Általános Iskola, Szilágycseh), Papp Tessza Xénia és Török Adrienn (Liviu Rebreanu Általános Iskola – Marosvásárhely), Fazakas Dávid és Szász Csaba Nándor (Várad József Általános Iskola – Sepsiszentgyörgy).

A Romániai Magyar Pedagógus Szövetség különdíjait a hatodik helyezést elért csapatok vehették át:

VI. osztályosok: Keresztúri Dániel Zsolt (Kölcsey Ferenc Főgimnázium – Szatmárnémeti).

VII. osztályosok: Bartha Réka Kinga és Nagy Flórián Attila (Petru Maior Technológiai Líceum – Szászrégen).

Hargita Megye Tanácsának különdíját átvehették a bemutató legkreatívabb előadásáért:

VI. osztályosok: Boros Eszter-Boglárka és Cucuiet Hortenzia (Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum – Gyulafehérvár)

TÖRTÉNELMET OKTATÓK TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁJA SZOVÁTÁN

Szolláth-Máté Hunor

2017. április 22-én zajlott 17 előadóval a **Romániai Magyar Történelemtanárok II. Tudományos Konferenciája**, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetségének szovátai Teleki Oktatási és Módszertani Köz-

pontja, valamint a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Történelem és Filozófia Kara Történeti Intézetének közös szervezésében. A konferenciára előadással a romániai magyar közoktatásban, oktatási intézményekben történelmet, honismeretet, helytörténetet, helyismeretet tanítók jelentkezhetnek. A rendezvény több évvel ezelőtt indult Kolozsváron, de a céljai azonosak maradtak, a romániai magyar történelemtanárok tudományos kutatásainak fórumot teremteni, megismertetni a szélesebb szakmai közönséggel is.

Jelentkezni a következő tematikákkal lehetett: helytörténet, Erdély története, magyarságtörténet, Románia története, Közép-Európa története, egyetemes történet, bármely kor, bármilyen történeti téma, történelemoktatás módszertana, iskolai és iskolán kívüli történelem, helytörténet, honismeret, helyismeret tudományos megközelítéseivel.

A konferencia védnöke, és egyben elnöke Egyed Ákos történész volt, a moderálást dr. Rüszt-Fogarasi Enikő, dr. Nagy Róbert Miklós és dr. Toth Szilárd végezték.

A helyszíni tapasztalatok, a jelentkezők magas száma azt jelzi, hogy a történelmet oktatók körében is sok kolléga foglalkozik a tanítás mellett tudományos kutatással is, és van igény a részükről arra, hogy ezt egy hasonló fórumon bemutassák, egy konferenciakötetben megjelentessék.

A konferencia résztvevői:

1. Bartha Zoltán, Egeres
2. Fekete Árpád, Szováta
3. Gagy Erika, Désfalva
4. Gagy Zoltán, Dicsőszentmárton
5. Kápolnási Zsolt, Székelyudvarhely
6. Nagy Gabriella, Nagyvárad
7. Otohál Ottó, Nagyszalonta
8. Rázmán Tímea Anna, Válaszút
9. Sebestyén Elemér, Zetelaka
10. Sütő Zsolt, Bogdánd
11. Szabó Emília, Ákosfalva-Székelyvaja
12. Székely-Varga Béla, Dicsőszentmárton
13. Székely-Varga Melinda, Ádámos
14. Szolláth Hunor, Szováta
15. Váradi Éva Andrea, Kolozsvár
16. Wolf Ágnes Kinga, Kolozsvár
17. Zatoschil-Ballai Zsuzsa, Margitta

A KOLOZSVÁRI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET
A KOLOZSVÁRI MAGYAR NAPOKON

Rüsz- Fogarasi Enikő

A korábbi évekhez hasonlóan a 2017-es évben is a kolozsvári Magyar Történeti Intézet több programmal vett részt a Kolozsvári Magyar Napokon. A művészettörténészek által vezetett szokásos séták mellett idén is sor került a kolozsvári Egyetemi Könyvtár ismertetőjére, de ezek mellett nyílt napot is szerveztünk. A nyílt nap során előadásokkal, kiállítással, foglalkozással, beszélgetésekkel vártuk az intézetünket megismeri vágyókat. Az intézetünkhöz híven tehát sokszínű rendezvényekkel vártuk keddtől vasárnapig a Kolozsvárt és intézetünket megismerni kívánókat.

Kolozsvár középkori, reneszánsz, barokk, szecessziós és modern építészeti emlékeit dr. Pakó Klára egyetemi adjunktus, Tóth Gödri Ildikó MA végzős hallgató, Földi Imelga MA végzős hallgató és dr. Pál Emese egyetemi adjunktus mutatta be több, a kedd és vasárnap közötti időszakban vezetett séta alkalmával. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárat már a nyílt nap keretei között ismerhették meg dr. Gurka-Balla Ilona egyetemi tanársegéd vezetésével. A könyvnek és olvasásnak szentelte az intézetünk az első nyílt napi foglalkozásunkat is *Élő könyvtár* címmel – ezúttal Gurka-Balla Júlia egyetemi hallgató segítségével.

Nagy érdeklődésnek örvendett *Féltné őrzött titkok és mindennapi élet. Mit őriz a levéltár?* című, a dr. Nagy Róbert egyetemi adjunktus és dr. Flóra Ágnes levéltáros közreműködésével tartott beszélgetés, ahol kiderült, hogy az állami levéltárak még sok izgalmas forrást tartogatnak a kutatók számára, ugyanis a létszámgondokkal küzdő intézmények csak lassan tudják kutathatóvá tenni az őrzésükben lévő forrásokat.

A beszélgetést követően előadásokra került sor. A régészeti előadások sorát dr. Molnár Kovács Zsolt egyetemi docens *Kolozsvár környékének őskori fejlődéstörténete* című előadása nyitotta, ezt követően dr. T. Szabó Csaba *Rómaiak Kolozsváron – az ókori Napoca története* címmel vezette végig a város római kori történetén a szép számú közönséget. Kócza Richárd MA hallgató *Dr. Csont. Fizikai antropológia és régészet* címmel osztotta meg ismereteit a résztvevőkkel. Ezzel párhuzamosan dr. Kovács Zsolt, egyetemi adjunktus *A kolozsvári műemlék-feliratok készítésének tapasztalatairól* számolt be. Dr. Lönhárt Tamás egyetemi adjunktus *Szimbo-likus terek változása Kolozsváron* címmel követte végig a város szobrainak útját a 20. századon át.

Az előadásokat újabb beszélgetés követte, amely *Erdély története a világhálón* címmel hirdettük meg, és ahol volt diákjaink vállalkozásáról, az *Erdélyi Krónika* internetes történészportáljáról tudhattak meg érdekes dolgokat, és az érdeklődők kérdéseket tehetek fel Fazakas Lászlónak, Ferencki Szilárdnak és dr. Fodor Jánosnak, az oldal működtetőinek. Valójában a szerkesztők, közönség és szerzők találkozójává vált ez beszélgetés.

A nap megkoronázásaként dr. Sipos Gábor egyetemi tanár, az MTA külső tagja a pár hónappal Budapesten megtartott *Az erdélyi reformátusok 16–17. századi zsinatairól* székfoglaló beszédét hozta a kolozsvári közönségnek.

A nap folyamán végig megtekinthető volt dr. Lönhárt Tamás egyetemi adjunktus és dr. Hunyadi Attila egyetemi adjunktus *Erdélyi 56-os* kiállítása.

A nap zárásaként került sor a történelem, művészettörténet, régészet, könyvtárszakot, levéltárszakot, európai tanulmányok és nemzetközi kapcsolatok, valamint a kulturális turizmus szakot végzett hallgatók találkozó-jára, ahol kötetlen beszélgetés során rég nem látott kollégákkal lehetett találkozni és nosztalgizálni. A találkozó tordai pecsenye és bor mellett folytatódott dr. Hunyadi Attila egyetemi adjunktusnak köszönhetően.

Az idei nyílt napunk sikeresnek bizonyult az előadások, séták, kiállítás, beszélgetések széles érdeklődésnek örvendtek, úgy éreztük, hogy ezzel a rendezvényünkkel a Történeti Intézet a Kolozsvári Magyar Napok közönségének kitérte kapuit. Mindamelllett, hogy a rendezvényt egy új helyszínnel gazdagította, megmutatta az ott zajló munkát és a tudományos kutatásokat és eredményeit szélesebb körben ismertette.

Az idei nyílt nap sikerén felbuzdulva már készülünk a következő évi kapunyitásunkra. Meggyőződünk afelől, hogy az egyetemi oktatás és kutatás mellett intézetünk nyomatékosabban jelen kell legyen Kolozsvár és Erdély életében. Ennek érdekében az első lépés a nyílt nap megszervezése lenne, majd pedig tudomány népszerűsítő előadások vállalása és tartása városunkban és mindenhol ahol igény van rá.

ÉLMÉNYBESZÁMOLÓ A BÉCSI TANULMÁNYI
KIRÁNDULÁSRÓL
2017. OKTÓBER 9–13.

Antal Alexandra

„Die Kultur hängt von der Kochkunst ab.” –Ezt az Oscar Wilde idézetet a MAK- Iparművészeti Múzeum egyik kiállítótermében olvastam, és

bár csak akkor kezdtük „kóstolgatni” Bécs ízeit, arra gondoltam, hogy ez az idézet segít majd az olvasót ráhangolni mindarra a sok szépségre, érdekességre, amit a mi kis csapatunk megtapasztalt Bécsben.

De ne szaladjunk ennyire előre!

Történetünk Kolozsváron kezdődött, vagyis innen gördült ki az a busz, amivel egészen a festői Bécsig utaztunk. Csapatunk a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Történeti Intézetének a hallgatóiból állt, akik több szakterületen is tanulnak: történelem, művészettörténet, régészet, kulturális turizmus és nemzetközi kapcsolatok. A kirándulásunk első napja utazással telet, de a fáradságunkat ellensúlyozni tudta Bécs pazar látványa.

A napok óriási sebességgel kezdtek peregni, ugyanis a sok látnivaló hatalmas időmennyiséget igényelt. Az első két állomásunk az Osztrák Állami Levéltár és a Bécsi Városi Levéltár voltak, ahol ismertették velünk az épület történetét, struktúráját, bekukkanthattunk a levéltárak raktáraiba, majd szemtanúi voltunk annak a nagyszabású munkának, amellyel feldolgozzák és digitalizálják a levéltári anyagot. Mindkét levéltárban Nagy Róbert intézetigazgató fáradságos tolmácsolásának köszönhetően ismerhettük meg e levéltárak titkait. A nap további részében a csapat ketté oszlott, az egyik része ellátogatott az Albertina Múzeumba, ahol Dürer, Brueghel, Raffaello művei mellett Pablo Picasso néhány alkotását is megtekintettük. A csapat másik része a pompás Belvedere kastélyt és a benne levő Klimtkiállítását látogatta meg. A napot az Iparművészeti Múzeumban zártuk, ahol a középkortól napjainkig különböző bútorokat, üvegtárgyakat és textilműveket tekintettünk meg.

A következő nap múzeumlátogatással kezdődött. A múzeumok sorrendjét és mennyiségét szabadon választhattuk, érdeklődési köreinknek megfelelően. A két legnépszerűbb múzeum közé tartozott a Kunsthistorisches Museum és a Természettudományi Múzeum. Nagy élmény volt számomra a Szépművészeti Múzeum, hisz a képtár a nyugati művészettörténet számos remekét őrzi, köztük Jan Vermeer van Delft, Rembrandt, Dürer, Tiziano, Tintoretto mestermunkáit. A kirándulás fénypontját számomra a bécsi ENSZ Központ jelentette, mert nagyon közel áll a szakterületemhez, a nemzetközi kapcsolatokhoz. A bécsi Egyesült Nemzetek Központjának a meglátogatása egyedülálló lehetőséget biztosított arra, hogy bepilanthattunk a nemzetközi kormányközi szervezetek munkájába. Ezt az izgalmas napot a Práterben zártuk.

A következő napot a Hadtörténeti Múzeumban indítottuk, ahol Toth Szilárd egyetemi docens lázas tárlatvezetésben mutatta be nekünk a Biro-

dalom történetét a harmincéves háborútól a második világháborúig, számos magyar vonatkozásban. A délutáni program a Schönbrunni kastély meglátogatása volt, ahol betekintést nyerhettünk az egykori magyar uralkodók, a Habsburg-ház tagjainak életébe, amiről egy *audioguide* segítségével magyarul tájékozódhattunk. A következő csoportkép a Schönbrunni kastély előtt készítettük:

A kastély után a kastélypark következett, ahol lenyűgöző kutak, szobrok, emlékművek, fák és virágok tárultak elénk, valamint látogatható volt a Császári Hintómúzeum, a Trónörökösök kertje, a Pálmaház és az Sivatagi ház is. Az utolsó estét a belvárosban töltöttük, szuveníreket vásároltunk, és a Szent István-székesegyházat is meglátogattuk.

A hangulat mindig remek volt, talán élhetek azzal a találó közhellyel is, hogy jó társaságban gyorsan telik az idő. Nap nap után szebbnél szebb helyeken fordultunk meg, számos kulturális örökséget volt szerencsénk látni és megtapasztalhattuk (ha csupán rövid ideig is) mindazt a szépséget, amire vágytunk.

1956 ERDÉLY EMLÉKEZETE

Lönhárt Tamás

A kolozsvári BBTE Magyar Történeti Intézetének keretei közt működő Jelenkor Története és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, valamint a regionális tanulmányokat és a jelenkor története kutatását támogató Buza László Egyesület (BENRT), melynek elnöke és alelnöke is Tanszékünk ok-

tatója, a 2016/2017. és 2017/2018. tanévekben is, az 1956-os forradalom 60. emlékévét követően kiemelt helyen kezelte az 1956-os Erdély alig vagy pontatlanul ismert történeteinek szélesebb megismertetését Magyarországon és Romániában is. Ennek kapcsán sikerült megegyezést kötni a budapesti Terror Háza Múzeummal, mely értelmében 2018. októberében az 1956-os Erdélyt bemutató tematikus vándorkiállításunk magyarországi exkluzív bemutatójára a megnevezett intézmény keretei közt kerül sor. 2017. augusztusában, a Kolozsvári Magyar Napok alatt a Történeti Intézet (Kolozsvár, str. Napoca / Jókai u., 11. sz.) épületének udvarán lett kiállítva, ahol az első BBTE történész-találkozó is zajlott. 2017. november 4. és december 10. között a legnevesebb romániai tematikus emlékközpontban vált megtekinthetővé az illető vándorkiállítás anyaga: a máramarosszigeti „Memorialul Victimelor și Rezistenței împotriva Comunismului”, a kommunizmus alatt működtetett politikai elítéltek volt börtönében létesített emlékmúzeumban.

SZÁMUNK SZERZŐI

- ANGYAL ÁGNES, kutató, Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest
ANTAL ALEXANDRA, BA hallgató, Nemzetközi Kapcsolatok és Európai Tanulmányok
BOÉR ILKA, művészettörténész
CSUCSUJA ISTVÁN, emeritus professzor, BBTE
DEMETER MÁRTON ATTILA, docens, BBTE, Magyar Filozófia Intézet
ENYEDI ANNA REGINA, művészettörténész
FÁBIÁN RÓBERT DONÁT, történész
FEHÉR ANDREA, könyvtáros, kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület
FERENCZI SZILÁRD, PhD-hallgató, BBTE
FODOR JÁNOS, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet
FOTH GYÖNGYVÉR, PhD-hallgató, BBTE
HORVÁTH CSABA, PhD-hallgató, BBTE
IZSÁN CSABA, PhD-hallgató, BBTE
JUNGBERT BÉLA, nyugalmazott nagykövet, docens, Corvinus Egyetem, Budapest, társult oktató, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet
KELEMEN CSONGOR, történelem szakos tanár, Csíkszereda
KISS GABRIELLA, PhD-hallgató, ELTE TaTK Szociológia, Interdiszciplináris Társadalomkutatások Doktori Iskola, Budapest
KISS J. LÁSZLÓ, egyetemi tanár, Corvinus Egyetem, Budapest
LADÓ-KAJTÁR GYÖNGYVÉR, PhD-hallgató, BBTE
LÖNHÁRT TAMÁS, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet
LŐRINCZ NORBERT, PhD-hallgató, BBTE, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola
LUPESCU MAKÓ MÁRIA, docens, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet
NAGY GABRIELLA, történelem szakos tanár, Nagyvárad
NAGY RÓBERT, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, intézetigazgató
NAGYNÉ RÓZSA ERZSÉBET, habilitált egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, kutató, MTA KRTK Világgazdasági Intézet
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet, dékánhelyettes

Számunk szerzői

SALAT LEVENTE, BBTE, egyetemi tanár, BBTE, Politika-, Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Kar dékánhelyettese

SÜTŐ KÁLMÁN ZSOLT, történelem szakos tanár, PhD-hallgató, BBTE

SZABÓ TAMÁS, PhD-hallgató, BBTE, Politikatudományi Intézet, illetve budapesti Corvinus Egyetem

SZALAI MÁTÉ, kutató, Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest

SZÁSZ HUNOR, PhD-hallgató, BBTE

SZÉKELY ISTVÁN GERGŐ, kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Kolozsvár

SZIGETI ATTILA, egyetemi adjunktus, BBTE, Magyar Filozófia Intézet

SZILÁGYI ADRIENN, MA hallgató, A kulturális örökség kutatása és hasznosítása, BBTE

SZOLLÁTH-MÁTÉ HUNOR, történész, Teleki Oktatási Központ

TOTH SZILÁRD, docens, BBTE, Kolozsvári Magyar Történeti Intézet

TÓTH-GÖDRI IRINGÓ, PhD-hallgató, BBTE